2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON STUDIES IN TURKOLOGY

ICOSTURK'2017
Rome, ITALY
August 11-13, 2017

2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON STUDIES IN TURKOLOGY

Rome, ITALY
August 11-13, 2017

PROCEEDINGS BOOK

2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON STUDIES IN TURKOLOGY (ICOSTURK'2017)

PROCEEDINGS BOOK

YAYINLARI

Rome-ITALY

11-13 August, 2017

EDITORS

Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI
Prof. Dr. Necmi UYANIK
Res. Assist. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI
Ins. Mustafa ZENGİNBAŞ
Ins. Menşure AŞCI
Ins. Meral DOĞRU

© Her hakkı saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı, yazarlarının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.
Bu kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarına aittir.

ISBN: 978-605-2338-02-5

© Konya, Aralık 2017
PALET YAYINLARI
Mimar Muzaffer Caddesi Rampalı Çarşı No. 42 Konya
Tel. 0332 353 62 27
e-mail: paletyayinevi@gmail.com
www.paletyayinlari.com

COMMITTEES

Organization Committee

Conference Chair: Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI, Selcuk University, Turkey

Conference Co-Chairman: Prof. Dr. Bekim AGAI, Goethe Universität, Institut für Studien der Kultur und Religion des Islam, Frankfurt, GERMANY.

Prof. Dr. Cristina Tonghini, University Ca´Foscari Venezia, Italy.

Prof. Dr. David Lackland Sam, Cross-Cultural Psychology At The University Of Bergen, Norway.

Prof.Dr. Dmitriy D. Vasilyev, Russian Academy Of Sciences, Russia Federation.

Prof. Dr. Necmi Uyanık, Selcuk University, Turkey.

Prof. Dr. Grigori Halimonenko, Kiev State Unversity, Ukrain.

Prof. Dr. Ufuk Deniz Aşcı, Selcuk University, Turkey.

Assoc. Prof. Dr. Zubaida Shadkam, El-Farabi University, Kazakhstan.

Dr. Casper Hillebrand, Universität Bonn Inst. Für Orient Und Asienwissenschaften Abt. Für Islamwissenschaft Und Nahostsprachen, Bonn, Germany.

Dr. David Motadel, University of Assoc. Cambridge, United Kingdom.

Conference Secretariat: Res. Assist. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI

Scientific Committee

Prof. Dr. Abdurrahman Özkan, Konya Necmettin Erbakan University, Turkey.

Prof. Dr. Bekim Agai, Goethe Universität, Institut Für Studien Der Kultur Und Religion Des Islam, Frankfurt, Germany.

Prof. Dr. Bejamin Fortna, University Of London, SOAS, United Kingdom.

Prof. Dr. Claus SCHÖNİG, Freie University Berlin, Germany.

Prof. Dr. Cristina Tonghini, University Caâ€™Foscari Venezia, Italy.

Prof. Dr. David Lackland Sam, Cross-Cultural Psychology At The University Of Bergen, Norway.

Prof.Dr. Dmitriy D.Vasilyev, Russian Academy Of Sciences, Russia Federation.

Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu, Gazi University, Turkey.

Prof. Dr. Ferhad Turanly, Kiev Mohila Academy, Ukrain.

Prof. Dr. Grigori Halimonenko, Kiev State Unversity, Ukrain.

Prof. Dr. Muhabbet Qurbanova, Mirza Ulugbek University, Uzbekistan.

Prof. Dr. Victor Butanayev, Khakas State University Khakasia, Russia Federation.

Prof. Dr. İbrahim Şirin, Kocaeli University, Turkey.

Prof. Dr. Ufuk Deniz Aşcı, Selcuk University, Turkey.

Assoc. Prof. Dr. Ekrem Kalan, Akdeniz University, Turkey.

Assoc. Prof. Dr. Napil Bazılkhan, Science Academy Of Kazakhstan, Kazakhstan.

Assoc. Prof. Dr. Olena Bachynska, Ivan Franko Lviv National University, Ukrain.

Assoc. Prof. Dr. Zubaida Shadkam, El-Farabi University, Kazakhstan.

Dr. Casper Hillebrand, Universität Bonn Inst. Für Orient Und Asienwissenschaften Abt. Für Islamwissenschaft Und Nahostsprachen, Bonn, Germany.

Dr. David Motadel, University of Assoc. Cambridge, United Kingdom.

Dr. Oleksandr Cereda, Kiev Mohila Academy, Ukrain.

Dr. Sabahaddin Abdullah, SOAS, University of London, United Kingdom.

CONFERENCE INFORMATION

Conference Date

The ICOSTURK'2017 – Rome conference is held between August 11-13, 2017.

Conference Venue

Yunus Emre Enstitüsü, Rome/ITALY

Language

The official language of the conference is **Turkish** and **English**.

Conference Web site

Further information and updates about the conference can be found at http:// http://www.2017.icosturk.org

Contact:

icosturk2017@gmail.com

The content and language used in the abstracts are under the responsibility of respective authors. If not necessary, no changes have been made on the abstracts due to ethical considerations.

CONTENTS

Gemden Üzengiye Atın Serüveni
Hasan BAHAR *1*

XV. Yüzyıl Osmanlı Hekimlerinden Tabîb İbn Şerîf'in Yâdigâr Adlı Eserinde Yer Alan Hacamatla İlgili Bilgiler ve Kökenleri Üzerine Değerlendirmeler
Levent ÖZTÜRK 9

Mondros Mütarekesi Sonrası Anadolu'da İtalyan- Yunan Menfaat Çatışması Ve Bunun Türk İstiklal Savaşına Etkileri
Nuri KÖSTÜKLÜ 15

İkinci İnönü Savaşı'nın Türk Basınındaki Yansımaları
Sadık SARISAMAN 21

Son Dönem Osmanlı Edebiyatında Yeniden Doğum Dönüşümü
Ayşe DEMİR 41

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Yazma Becerilerinin Gelişiminde Geribildirim Tercihleri
Deniz MELANLIOĞLU 51

Hür Adam Gazetesi Örneğinden Hareketle 1930'lar Türkiyesi'nde Karikatür ve Muhalafet
Funda SELÇUK ŞİRİN 65

1870'ten Günümüze Kadar Türk Basında Türk-İtalyan İlişkileri
Nurhan Aydın & Ferhat Acar 81

Değişim Sürecinde Çukurova Yöresi Halk Hekimliği Üzerine Bir Değerlendirme
Ayhan KARAKAŞ 103

İslamiyet'ten Önce Türk Yazıtlarında "Vatan" Teması
Zekiye TUNÇ 115

Konyada Yok Olan/Edilen Türbeler
Atila KARTAL 125

Sözlüksel Bağlaç İşaretleyicileri
Tuğba POÇAN 131

Ahmet Rasim'in Türkiye Cumhuriyeti'ne Dair Düşünceleri ve Gözlemleri
Ahmet Ferhat ÖZKAN 145

Davutoğlu Jeopolitiği ve Davutoğlu Döneminin Değerlendirilmesi: Güvenlik, Kimlik ve İç Politika
Ahmet Göksel ULUER 153

Eski Uygurca Metinlerde Geçen "Şımnu" Sözcüğü Üzerine
Arda KARADAVUT & Oksana SOROKİNA 163

Klasik Türk Edebiyatında XIV. Yüzyıl Nâsirleri ve Mensûr Eserleri
Ayşe KORKMAZ 173

Mizahta Üstünlük Kuramı Bağlamında Gelin-Kaynana Manileri
Esra ÖZKAYA 189

Reklamların Dilbilimsel ve Göstergebilimsel Açıdan İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma
Gizem TOKMAK 201

W. Radloff'un *Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi* (*Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy)* Adlı Eserindeki Karaim Türkçesine Ait Atasözleri
Gülsüm KIRBAŞ 217

Türkiye Türkçesinde *ha* Partikeline Derlem Temelli Bir Bakış
Gülşah BULUT 231

Aile Yapısı, Akrabalık Anlayışı ve Aile İçi İlişkiler Açısından Türküler Üzerine Bir Değerlendirme
Latife ÖZCAN 243

Karay Türklerinin İlk Karayca Periyodik Dergisi: Karay Avazı
Murat KOÇAK 251

Karşılıklı Diplomasi Öncesi Osmanlı Elçi Kabulleri İle Roma ve Bizans Elçi Kabullerine Dair Bir Değerlendirme
Mustafa CAN 261

Eski Uygur Türkçesi Budist Metinlerinde Kadın Anlayışı ve Etkileri
Nurdan BESLİ 275

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültürlerarası Etkileşim ve Bir Beceri Olarak Kültür Aktarımı
Meral Doğru 287

1980 Sonrası Türkiyesinde Değişen Sanat Ortamı ve Video Sanatının Gelişimi
Harun Mustafa TÖLE 299

Osmanlı Aydınlarının Türkistan İlgisi ve İzlenimleri
İbrahim ŞİRİN 313

II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Saray Ziyafetlerinde Müzik Programları
Serkan YAZICI & Ceren YAZICI 325

GEMDEN ÜZENGİYE ATIN SERÜVENİ

FROM BRIDLE TO STIRRUP, THE ADVENTURE OF HORSE

Prof. Dr. Hasan Bahar
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
hbahar@selcuk.edu.tr

Öz

Araştırmalar atın kökenin yaklaşık 75 milyon yıl öncesine kadar uzandığını göstermektedir. Genel kanı atın anavatanının Amerika olduğu kabul edilmektedir. Modern atın atası olarak kabul edilen Equus'un Amerika'dan Avrasya'ya göçü ise 2-3 milyon yıl önce Bering Boğazı üzerinden olmuştur. Bu yol üzerinden birkaç kez olmuş ve zaman zaman da geriye Amerika'ya da göçler gerçekleşmiştir. 12-13 bin yıl önce de Amerika'da equus kaybolmuştur. Eğer batıya doğru Amerika'dan Avrasya'ya göçler olmasa idi at nesli tükenmiş olacaktı.

Avrasya'da görülen son yabani at türünden Tarpan, XIX. Yüzyılda tükenmiş; Taki ise yok olmaya yüz tutmuştur. 1968'den itibaren başlatılan koruma çalışmaları ile bu nesil kurtarılmıştır.

Otuz bin yıl önce bir av hayvanı olarak etinden faydalanılan atın, altı bin yıl önce evcilleştirilerek eti, sütü ve binek olarak taşıma gücünden de faydalanılmaya başlanmıştır. Taşıma gücünden faydalanılan at beş bin yıl boyunca uygarlık tarihinde beyliklerin, devletlerin ve imparatorlukların kurulmasında ve yıkılmasında başlıca rolü oynayan aktörlerden biri olmuştur.

Binlerce yıl dünya üzerinde söz sahibi olan siyasal güçler, at ve atçılıkla ilgili teknolojileri yakından takip etmişlerdir. Zamanla atın kontrolü ile ilgili gem, eyer, nal ve araba gibi teknolojileri keşfeden insan sonunda üzengiyi keşfederek Avrasya'ya egemen olmanın yolunu elde etmiştir.

Bu bildiri de atın kontrolünde önemli bir yer tutan bu teknolojik gelişmelerden gem, eyer, nal, araba ve üzengi üzerinde durulacaktır.

***Anahtar Kelimeler**: Gem, eyer, araba, üzengi, at.*

Abstract

Researches show that the origin of horse goes back to ca 75 million of years. The general option is that America is the origin homeland of the horse. The ancestor of the modern horse was Equus, which migrated about 2-3 million years ago from America to Eurasia via the Bering Strait. This happened a few times and some times the migration to America happened as well. Equus disappeared from America for some 12-13 thousand years ago. If the migration from America to Eurasia did not have occurred, the lineage of horse would have died out.

The last wild horse species Tarpan, which was seen in Eurasia, died out in XIXth Century; Taki on the other side was going to die out. From 1968 this species of horse was saved.

For 30 thousand years ago horse was hunted for its meat, it became domesticated for six thousand years ago. The meat, milk of the horse were used, furthermore it was used for riding and in transportation. Horse in transportation played a major role in the foundation and fall of city-states, states and empires for almost five thousand years in the history of civilization.

In thousand of years, the political powers in the world followed the technology about horse and horse breeding closely. Over time the human being discovered how to manage the horse through bridle, saddle, horseshoe and chariot and with the discovery of the stirrup, the mankind attained the dominance over Eurasia.

The subject of this article is technological developments like bridle, saddle, horseshoe, chariot and stirrup, which are important factors in horse management.

Keywords: *bridle, saddle, horseshoe, chariot, stirrup, horse.*

Giriş

Atın Gelişimi: At insanlık tarihinde insanla en çok bütünleşen bir hayvandır. Ana vatanı Kuzey Amerika olarak kabul edilen atın kökeninin 75 milyon yıl öncesine kadar uzandığı kabul ediliyor. İlk kez beş tırnaklı olan atası 10 milyon yıl önce Nebraska'da görülen büyük volkanik patlama Amerika'da bir çok at ve hayvan neslini yok etti. Beş milyon yıl önce günümüz modern atın atası Equus görüldü.

mtDNA çalışmaları Equus'tan bir çok türün ortaya çıktığını göstermektedir: önce dağ zebrası (E. hippotigris) sonra eşek, Damara ve Grant Zebraları, Grevy Zebraları (Dolichohippus) ve at; E. Caballus ve Przewalski. Ova zebraları E. burchelli ve E. Quagga'dır.

2 milyon yıl önce Pleistosen çağ görülür. Kanada'da 560-750 bin yılları arasına tarihlenen bir at kemiği, günümüzdeki modern at türleri ve yabani at Takhi Przewalski atı ile mukayeseli genom çalışmaları modern atın kökenini 4.5 milyon yıl öncesine kadar götürmüştür(Draxler 2013).

Pleistosen çağın sonlarında (M.Ö.10000 civarı) at Amerika'dan Avrasya'ya göç etmiştir. Bu dönemde Amerika'da at nesli yok olurken Avrasya'da insanla tanıştığı bir dönem başlar. Atla insanın serüveni Avrasya'da başlar.

Büyük oranda mağaralarda yaşayan Eskitaş Çağı(Paleolitik)'nın avcı toplayıcı insanlarının resimlerinde at görülmeye başlar. 33 bin yıl öncesine ait Fransa'nın Chauvet ve 20 bin yıl öncesindeki Lascaux resimlerinde atın oldukça önemsenen detaylı resimleri vardır. Atın bu dönemde insan hayatında önemli bir yer işgal ettiğini, yine 33 bin yıl öncesine tarihlenen Almanya'da bulunmuş mamut dişinden yapılma Vogelherd at heykelciğinde görülür.

Bu resimlerden bazı kimselerin bu dönemde atın evcilleştirildiği mağaralara kapatıldığı gibi abartılı hipotezlerine rağmen Paleolitik Çağın bu avcı toplayıcı insanları atı eti ve belki de derisinden giysi

için de avladıkları anlaşılıyor.

10 bin yıl önce atın nesli anavatanı olan Amerika'da kayboldu. Orta ve Batı Avrupa'da azalma yoluna gitti. Kısa çayır, çalılık ve otlaklara sahip Doğu Avrupa ve Orta Asya bozkırlarında yaşamını sürdürdü.

Uzunca bir süre Avrasya bozkırlarında yabani olarak koşturan at, altı bin yıl kadar önce, evcilleştirilmiştir(Antony 2007).

Buzul Çağı sonrasında vrasya'da üç trlü yabani at olduğu düşünüyor. Equus caballus sylvaticusOrman Atı ya da modern çekim ve ağır yük taşıyıcılarının atası gibi görünüyor. İkinci olarak Equus caballus gmelini Antonius ise; Tarpan at, Doğu Avrupa'dan Orta Asya bozkırlarına n

Equus Caballus olarak bilinen evcil atın yabani atası Equus Ferus olarak adlandırılır. Atın ilk evcilleştirildiği yer olarak değişik hipotezler bulunmaktadır:

Bu görüş Buzul Çağı sonrasında güney ve orta Avrupa'dan doğuya doğru gelişen bir at ve atçılık hareketini ortaya koyarak, atçılığı Hint Avrupalı kökenli halklara mal etmeye çalışan bir görüşe de kaynaklık eder.

Buna göre; Son Buzul Çağına kadar büyük at türleri vardı. Buzul çağın sonlarında M.Ö. 10 bin yıllarında Avrupa ve Asya bozkırlarında büyük ormanlıklar ve ağaçlıklar vardı. At, özellikle bozkır coğrafyasında yaşabilmek için büyük tecrübeler yaşadı. Mezolitik(M.Ö.10 bin- 8 bin) ve Neolitik (M.Ö. 8 bin-5500) yılları arasında at oldukça seyrekti. Onlar güney Avrupa'da deneyim kazanıp Orta Avrupa'da yaşayıp Rusya coğrafyasına adapte oldular. Karadeniz'in kuzey coğrafyasına geldiklerinde 144-153 cm arasında bir büyüklüğe kavuştular. Tunç Çağında Dinyeper havzasında bu atlar evcilleştirildi(Bouman 1994; Davis 2007). Ukrayna'nın Dereivka'da evcilleştirildiğine dairdir. Dereivka'da ele geçen atla ilgili arkeolojik bulgular M.Ö. 4000 bin yıllarına tarihlenmektedir(Antony 2007).

Evcilleştirilmesi: Avlanma ile etinden faydalanılan atın, evcilleştirilmesi ile sütünden, yük taşıma gücünden faydalanılmaya başlanmıştır. Yük taşımada önceleri araba çekimi, tarım toplumlarında saban, sonra binek olmuştur.

Atı evcilleştirip, ondan en iyi şekilde faydalanabilmek için, onu tümüyle kontrolü altına almak istemiştir. Bu nedenle at koşum ve biniş araçlarında çağın koşullarına uygun arayışlar ve yenilikler yapmıştır.

Atın evcilleştirilmesinden sonra at koşum parçaları ile ilgili ilk bulgular Ukrayna Sretny Stog-Dereivka ve Kazakistan'da Botai'de ele geçmiştir. M.Ö. 4 bin yıllarına tarihlenen bu buluntular arasında kemikten yapılmış gem ve eyer yer almaktadır.

Sretny Stog, geyik boynuzundan Dinyeper kıyısındaki Dereivka'da M.Ö.4000 at gem ve yanak parçaları bulundu.

Özellikle Kazakistan'daki Botai'de ortaya çıkan arkeolojik veriler atın evcilleştirilmesi konusunda birçok konuya ışık tutmaktadır. Atın sütünden, etinden faydalanılmasının yanında binicilik konusunda da verilere ulaşılmıştır.

Savaş Alanlarında:At başı iskeletlerindeki ağız ve diş yıpranmalarından ata binilerek dizginlendiği görülür. Burada buluntular arasında ahşap ve kemikten gemlerin olduğu rapor edilmektedir.

M.Ö.II. bin yıl başlarında Urallarda ve Orta Asya'da atlar savaş arabalarını çekmeye başladılar. M.Ö. 2000-1500 yıllarında İran ve Afganistan'da atçılık yaygınlık gösterdi.

Orta Doğu'da çömlekçi çarkından hareketle keşfedildiği düşünülen tekerlek M.Ö.3100 yıllarında Avrasya bozkır coğrafyasına taşındı. M.Ö. 2600 yıllarında Sümerlerde yabani eşeğin taşıdığı savaş arabalarını, Urallarda M.Ö.2000 yıllarında belki de avcılık için geliştirilmiş bir şekilde kullanıldığı görülür.

M.Ö.1595'te I. Murşiliş Babil'i aldığı zaman müttefikleri Kassitler onlarla birlikte Babil'e girmişti. Bu sırada, Babillilerin atı Kassitler'den öğrendikleri kabul edilmektedir (Memill 2008).Anadolu'da M.Ö.1800 yıllarında Hititlerin gelişi ile atlı savaş arabalarının geldiği kabul edilmektedir.

Girit'e XVI. Yüzyılda Mikenlerle atlı savaş arabaları götürüldü. Akalar XVI. Yüzyılda atlı savaş arabalarını tanımıştır(http://www.salimbeti.com/micenei/chariots.htm). Çin'de Orta Asya'dan gelen etkilerle Anyang kültüründe atlı savaş arabaları görüldü. M.Ö.XV. yüzyılda Mısır'da atlı savaş arabaları görülür. Onlara karşı M.Ö.1345 yılında Hitit imparatoru Şuppililiuma atçılık konusunda eğitim yapmak için Mitannili Kikkuli'yi seyis olarak getirtmişti. Kikkuli dünyada at yetiştiriciliği ve eğitimi ile ilgili ilk çivi yazılı kitabını yazdı (Raulwing 2009, KUB I 13 I 1f; Dent, http://www.imh.org/exhibits/online/kikkuli-1345-bce;
http://www.sino-platonic.org/complete/spp177_horses.html)

M.Ö.II. bin yılın ortalarında savaş arabaları arasında haberci biniciler görülür. Sretny Stog ve Botai'de insanların ata bindiklerini gösteren at iskeletlerindeki ağızdaki dişlerde deforme izleri ve kemik gem buluntulardan anlaşılmaktaydı.

Mezopotamya ve Türkmenistan'da bulunan mühür baskıları at biniciliğinin M.Ö.III. bin yıl sonlarına götürmektedir. Avrasya'da bulunan at gemlerinden hareketle binicilik tarihi kimi araştırmacılara göre M.Ö. 4000 yıllarına kadar götürülmektedir. İlk ata biniciler büyük ihtimalle av peşindeki avcılar, uzak mesafelere sürüleri peşinde giden çobanlar ve yerleşimler arasında getir götür yapan taşımacılardı. Zamanla atın savaş meydanlarında araba çekiminde görülmesi ile askeri birlikler arasında haberleşme öne çıktı.

Kadeş savaşını tasvir eden duvar resimlerinde II. Ramses'in birlikleri arasında gidip gelen silahsız haberci biniciler görülür.

Tunç Çağında atlı arabalı savaş taktiklerinin yer aldığı büyük savaşlarda haberci kimliği ile ortaya çıkan atlılar daha sonra M.Ö. 1200 yıllarında demirin ortaya çıkması ile çelik uçlu oklara sahip oldular. Bu dönemde ok ve yay kullanan binicilerden askeri alanda faydalanma yoluna gidildi.

Gem ve üzengi: Avrasya bozkırlarında binicilerden oluşan süvari birlikleri kurulurken at koşum parçalarında; eyer, gem ve dizginlerde teknolojik gelişmeler bir birini izledi. M.Ö. 4. Bin yıllarında Ukrayna ve Kazakistan bozkırlarında gördüğümüz ahşap ve kemikten gemlerin yerini bu kez tunç ve demirden gemler aldı. Ata yön veren bu materyalin yanında tamamlayıcı bir başkası daha gerekliydi; üzengi.

İki metal halkadan oluşan, eyere monte edilen üzengi bir binicinin atı üzerinde güvenli bir şekilde durmasını sağlar. Ayakları üzengiye basan binici, atı üzerinde istedi zaman ayağa kalkabilir, sağa, sola, geriye dönebilir, hatta ayakları ile atına sağa sola yönlendirebildiği için, dizginleri elleri ile kontrol etmesine gerek yoktur. Bu nedenle boşa çıkan elleri ile kılıç, kalkan, mızrak tutabilir, yay kullanabilir. Özellikle iki eli ile kullanabileceği yayı rahatlıkla çekip ok atabilir. İyi eğitimli bir süvari düşmanla savaşırken geriye dönerek ok atabilir ve bu arada atı da dolu dizgin hareket halinde olabilir. Üzenginin savaşçıya sağladığı bu özel durum onun düşmanı karşısında ani manevra yeteneğini artırmıştır. "Vur kaç", "kurt oyunu" taktiği ya da "turan taktiği" gibi düşmana saldırıp, yenilmiş gibi göstererek geriye çekilirken düşmana taciz okları atarak; onu istediği bir alana çekip, imha etme taktiğinin temelinde üzengi yer alır.

Avrasya bozkırlarında Demir Çağında üzengiye bağlı olarak yay ve ok teknolojilerinde gelişmeler yaşandı. Doğuda bu gelişmeler olurken batı ancak bin yıl kadar sonra üzengiyi öğrenip uygulama imkanı bulabildi.

M.Ö. 500 yıllarında Altaylarda ilk kez üzengiyi İskitlerin keşfettiği kabul edilse de elimizde henüz somut belgeler yoktur. Altaylarda bulunan Ukok Prensesine ait bir kurgan mezarda ona ait buluntular içerisinde at koşum parçaları batı basınında yer almıştır. Bu yayınlardan hareketle burada Prensese ait atların koşumları arasında metal ve deri üzengiler görülmektedir(www.dailymail.co.uk) Ancak araştırmamız sonunda bunların sonradan buraya sergileme amaçlı konulmuş olduğunu öğrendik.

Ukrayna'da,Chertomlyk'de bir İskit kurganında bulunan vazo resmindeki atın üzerindeki üzengi M.Ö.IV. yüzyıla tarihlenmiştir. Fakat bazı araştırmacılar bunun tam bir üzengi olmadığını eyeri sıkmak için kayış olduğunu öne sürmektedirler. İskitlerin M.Ö.Iv. yüzyılda üzengi kullandığına dair başka örnekler de verilmektedir. (Clutton-Brock 1999.111.fig.9.8)

Yakın doğuda atın üzerinde tam bir güven duymayan biniciler bazen atın bir tarafına ayak tablası yaptırıyorlar ve buraya ayaklarını basabilmek için ata yan biniyorlardı. Asur imparatoru III. Salmanassar (M.Ö.841) ve Türkiye'nin güneyinde buluna Geç Hitit Devleti dönemi Asitawanda'sın eşine ait olduğu söylenen bir binici betimlemesinde böyle bir ayak sabitleme tablası düzeneği yer almıştır(fig.2). Roma imparatoru Marcus (Marcus Aurelius Antoninus'a ait bir heykelde (fig.3) binicinin zor anlarında tutabileceği D şeklinde, araç el frenine benzer bir el üzengisi denilebilecek düzenek görülmektedir(Sprague de Camp 1960).

İskitlerin ilk kez kullanmış olduğu üzengi daha sonra M.Ö.I.yüz yılda Sarmatlar tarafından kullanıldı. Bu daha sonra beş yüzyıl içinde Akdeniz dünyasını etkiledi. Batıda ise M.S.VIII.yüz yılda kullanılmaya başlandı.

M.Ö.II. yüzyılda Hindistan'da çıplak ayak baş parmağın takıldığı parmak üzengileri kullanılmıştı(Sprague de Camp 1960;Szczepanski 2017), Çin'de ise 4. Yüzyılda görülür, bu Çin'de keşfedilen bir durum değildi. Xianbei mezarında bulunan arkeolojik buluntular bunu bozkır halkından öğrendiğini göstermektedir(Bivar 1955,61-66;Csiky 392). Xianbei üzengisi, 302 yılına ait bir mezardaki at gömüsünde yer almış, materyal olarak ilk üzengi kabul edilmektedir.

Sino-Xianbei kökenliolmakla birlikte Çin-Xianbei-Koguryqan(Kogurgyeo) ortaklığı görülen 357

tarihli Dong Shou'ya aittir. Kuzey Yan'da Koguryeo'da prens Feng Sufu'ya ait üzengi 415 tarihli olup tüm zırhları ile gömülmüş atına attir(Holcombe 2013,21-2) Koredeki V. yüzyıla ait Pokchong-dong ve Pan-gyeje kurganlarda ve Japonya, V.yüzyılda Kore'den altığı bu geleneği VIII. Yüzyılda Nara döneminde kullanmıştır(Szczepanski 2017) .

Parthlar ve Sasaniler üzengiyi kullanmıyorlardı. M.S.III. yüzyılda Grek yazar Herodianus Partların atların eyeri ve boynuna kendilerini bir kayışla bağladıklarından söz eder. (Bivar, Son Sasani hükümdarı II. Husrev'in (591-628) atlı heykelinde henüz üzenginin kullanılmadığını belirtirken Ghirshman ise bu heykeldeki ata ait deriden bir üzenginin varlığından söz etmektedir bindiğini kabul eder(Azzoroli 1985,93).

Bivar'a göre Araplar üzengiyi Sasanilerden değil; Heraklius Avarlardan öğrenmiş ve onlar da Bizanstan öğrenmiştir. Heraklius 600 yıllarında üzengiyi almış ve İran'a yaptığı seferde kullanmıştır. E.Darko Strategikon'un son bölümleri Heraklius zamanında yazıldığını tartışmaktadır(Shahîd 1995,575)

Grekler üzengiyi bilmiyordu. Bilinseydi yazılarında Xenephon atın üzerinde duruş pozisyonlarından söz ederdi. Kartaca savaşları sonunda Numidialı süvarileri yanlarına almasını bilen Romalılar süvariye önem vermişlerdi. At eğitimi ile ilgili Romalılar üzengiyi bilmiyordu. Sezar üzengiyi bilmediğinden onun için süvarinin önemi yoktu. (Clutton-Brock 1999). Batı Roma tarihi boyunca üzengi kullanılmadı, doğuda ise M.S.VIII. yüzyılda Avarlardan üzengi öğrenildi(Edward N. Luttwak 2016).

Sonuç olarak, Bozkır coğrafyasında ortaya çıkan üzengi Orta Doğu, Güney Asya ve Batı dünyasında yüzlerce yıl sonra fark edilmiştir. Orta Asya'da İskit, Sarmat, Hun ve Göktürkler tarafaından kullanılan üzengi sayesinde komşularına karşı savaş stratejilerinde üstünlük sağlanmıştır. Türklerin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de üzengiyi çok iyikullandıkları henüz komşularının üzengiyi kullanarak bir strateji oluşturamadıkları batıda görülen mimari eserlerdeki atlarla ilgili sahnelerde görülüyor. Batı ancak XV. ve XVI. Yüzyıllarda üzenginin farkına vardığı resim sanatına yansımıştır.

Kaynakça

Anthony, David W. (2007). The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World. Princeton, NJ: Princeton University Press. ISBN 9780691058870.

Azzaroli 1985, Augusto, An Early History of Horsemanship,Leiden.

Bouman 2007, Inga ve Jan, "The History of Przewalski's Horse", Przewalski's horse: The History and Biology of an Endangered Species, edt, Lee Boyd Katherine A. Houpt. Albany : State University of New York Press

Clutton-Brock 1999, Juliet A Natural History of Domesticated Mammals.

Csiky 2015, Gergely, Avar-Age Polearms and Edged Weapons: Classification, Typology, Chronology

Davis 2007, Beverley, "Timeline of the Development of the Horse", Sino-Platonic Papers.Number 177. http://sino-platonic.org/complete/spp177_horses.pdf

Dent, Antony, çev. "Kikkuli,1345 Training the Chariot Horse",
http://www.imh.org/exhibits/online/kikkuli-1345-bce

Draxler 2013, Breanna, Oldest Complete Genome Shows Evolution of Ancient Horses, Science fort he Curious, June 26, 2013.12.00.; www. discovermagazine.com(Erişim.25.09.2017).

Holcombe 2013,Charles, The Xianbei in Chinese History, *Early Medieval China*, 19. 1–38,

Luttwak 2016,Edward,N., *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century A.D. to the Third*,

Merrill 2008, Eugene, Kingdom of Priests: A History of Old Testament Israel,

Raulwing 2009, Peter, The Kikkuli Text. Hittite Training Instructions for Chariot Horses in the Second Half of the 2nd Millennium B.C. and Their Interdisciplinary Context. http://www.lrgaf.org/Peter_Raulwing_The_Kikkuli_Text_MasterFile_Dec_2009.pdf

Szczepanski 217,Kallie,Invention on Stirrup. https://www.thoughtco.com/invention-of-the-stirrup-195161(Erişim 25.09.2017)

Shahîd 1995, Irfan, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, 1. Harvard University Press. Washington.

Sprague de Camp 1960,L., Before Stirrups, *Isis*, Vol. 51, No. 2 (Jun., 1960), 159-160; The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society.

McBane 2005, Wikipedia 2012http://eol.org/pages/328648/overview(Erişim 20.09.2017)

http.www.dailymail.com'dan alıntı.The Mongolian Observer/The Center of Cultural Heritage of Mongolia

https://www.hittitemonuments.com/karatepe/karatepe40.jpg.

Ekler

Fig.1. http.www.dailymail.com'dan alıntı.The Mongolian Observer/The Center of Cultural Heritage of Mongolia.

Fig.2.Chertomlyk Vazosu. İskit atı ve üzengi.

fig.3. Marcus Aereilius, (Sestieri'den Sprague de Camp 1960)

XV. YÜZYIL OSMANLI HEKİMLERİNDEN TABÎB İBN ŞERÎF'İN YÂDİGÂR ADLI ESERİNDE YER ALAN HACAMATLA İLGİLİ BİLGİLER VE KÖKENLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
leventozturk@outlook.com

Öz

Bildiri, Tabîb İbn Şerîf'in on beşinci yüzyılın ortalarında kaleme aldığı Yâdigâr adlı eserinde zikrettiği hacamatla ilgili bilgilerin tespitini ve bu bilgilerin kökenlerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Damardan kan alarak (fasd) vücuttan boşaltım sağlamak ile vantuzlama yöntemi ile (hacamat) boşaltım sağlamak birbirinden farklı iki yöntemdir. Hacamat da deriyi neşterle keserek (yaş) veya kesmeksizin (kuru) vantuzlama yöntemiyle iki farklı şekilde uygulanmaktadır. Bu tebliğde sadece hacamat uygulaması ile ilgili bilgiler ele alınacak olup fasd konusuna girilmeyecektir.

Tabîb İbn Şerîf, eserini iki ana temel üzerine kurgulamıştır. Bunlardan birisi sağlığı korumak, diğeri ise hastalıklar ve tedavi yöntemleridir. Onun hacamatla ilgili verdiği bilgilerin büyük bir kısmı sağlığın korunması bölümünde zikredilmektedir. Buna ilave olarak hastalıkların tedavisi ile ilgili bilgiler arasında da hacamat uygulamaları yer almaktadır. Tabîb İbn Şerîf hacamatla ilgili olarak öncelikle hacamatın uygulanamayacağı kişileri zikretmektedir. Ayrıca hacamatın yapılmasının uygun olduğu zaman dilimlerinden de bahsetmektedir.

İbn Şerîf tarafından verilen bilgilerin analizi, dönemin tıp birikimini anlamamıza yardımcı olacaktır. Özellikle de İslam dünyasında kaleme alınmış telif ve tercüme eserlerin Osmanlı bilim dünyasına intikal eden ilk örneklerinden sonra yazılan bir eser olması hasebiyle tarihsel gelişimi görmemize imkân tanıyacaktır. Döneminde bilinen ve tercüme edilen eserlerden aktarımlarda bulunduğunu düşündüğümüz İbn Şerîf'e ait bu bilgilerin izini sürmek ve hacamatla ilgili bilgi kökenlerinin nereye kadar geriye götürülebileceğini ortaya koymak tıp tarihini aydınlatacak bir adım olacaktır. Ayrıca istifade edilen eserlerden hangi ölçüde bilgi aktarıldığı veya bu bilgilerin ne derece doğru aktarıldığı da merak konusudur.

Keywords: *İbn Şerîf, Yâdigâr, Osmanlı Tıbbı, Hacamat, Tercüme.*

1. Giriş

İbn Şerîf, on beşinci yüzyılda yaşamış bir Osmanlı hekimidir. Eseri *Yâdigâr* adını taşımaktadır. Pek çok nüshası olan eserin Topkapı Sarayı Kütüphanesi (Revân: 1684) nüshası Orhan Sakin ve arkadaşları tarafından yayıma hazırlanmıştır. Eserin en yeni baskısı Mayıs ayında Merkez Efendi Tıp Derneği tarafından gerçekleştirilmiştir. Eser, Ayten Altıntaş tarafından hazırlanan ve İbn Şerîf, eseri ve eserin muhteviyatı hakkında bilgi sunan bir giriş kısmına sahiptir.

Yâdigâr'ın yazılış tarihi hakkında günümüze uzanan pek çok tartışma söz konusudur. Ayten Altıntaş tarafından da ileri sürülen bir kanaat bulunmaktadır. O eserin 1421-1428 yılları arasında Bursa'da kaleme alınmış ve Umur Bey'in paşalık görevi sırasında sunulmuş olabileceği kanaatindedir. Ancak yine kendisinin sunduğu bilgilerde İbn-i Şerîf'in Umur Bey'i tanıyıp ona bu kitabı hazırladığı yıllarda kendisinin yaşlı ve ömrünün son yıllarında olduğu bilgisine *Yâdigâr* adlı eserinde yer verdiği görülmektedir. Dolayısıyla eserin 1461'li yıllarda yazıldığı anlaşılmaktadır.

Eser iki ana yapıdan oluşur. Birincisi sağlığı korumak, ikincisi ise hastalıklar ve tedavisidir. Sağlığı korumak için dış çevre ve beslenme önemlidir. Bu kısımda tabiplerin dikkat etmesi gereken hususlar gibi konulara da değinir. Dünyada var olan her şey dört temel unsurdan oluşmuştur. Dolayısıyla Antik Yunan düşüncesindeki humor teorisi sürdürülmektedir. İbn Şerîf, kadîm ve sonraki tecrübeli hekimlerin Arapça, Farsça kitaplarını okuduğunu ve bunları tecrübe ettiğini ifade etmektedir (s. 39).

İbn Şerîf'in ifadelerinden kan aldırmanın fasd anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. O, bahar mevsiminde uygulanacak sağlık yöntemlerini sıralarken birisini de boşaltım (istifrağ) olarak belirtir ve bunun da en iyi yolunun kan aldırmak olduğunu söyler (s. 43). Ona göre hıltların karışımı kan olduğundan, kan aldırmak (fasd) büyük boşaltımdır. Kan aldırılınca hıltların her birinden bir miktar eksilir. Diğer boşaltım sistemlerine göre (kusmak ve ishal) kan aldırma, kanın kontrollü bir şekilde, rengine, kıvamına bakılarak uygulanıyor olmasından dolayı daha faydalıdır (s. 65-66).

Kanın hılt teorisine göre özelliği hastalık ile ilişkilendirilir. Meselâ demevî kanın (kan yoğunluklu bünyenin) özelliği yüzün kızıl olması, bedenin sıcak olması, kol damarlarının hızlı atmasıdır. Boyun damarları dolu olur, ağız tadı tatlıdır. İdrar kızılımsıdır. Hacamat yerleri ve kan alınacak damarlar kaşınır (s. 90). Bu genel bilgilerden sonra İbn Şerîf tarafından hacamatla ilgili sunulan bilgilere geçmek yerinde olacaktır.

2. İbn Şerîf'e Göre Hacamat Uygulamaları

Fasd hakkında geniş bilgi veren İbn Şerîf hacamatla ilgili oldukça sınırlı bilgi sunar. O, hacamatın çocuklarda ve yaşlılarda kan almak yerine geçeceğini belirtir. Hangi uzuvdan hacamat yapılırsa o uzvun temizleneceğini ifade eder. Ona göre damardan kan alınırken çok şey vücuttan çıktığı halde, hacamatta çok şey eksilmemektedir (s. 71).

O, hacamatla ilgili bazı tavsiyelerde de bulunmaktadır. Bunlardan birisi çocuklara sütten kesilmedikçe ve büyük bir zorunluluk olmadıkça hacamat uygulanmamasıdır. Aslında sütten kesilseler de çok büyük bir zaruret söz konusu değilse yapılmamasını söyler. Bunun çocuğu zayıflatacağını ifade eder. Altmış yaşını geçen kişilere de hacamat uygulanmayacağını, zira derilerinin kurumasına sebep olacağını

belirtir (s. 72).

Onun verdiği tavsiyelerden birisi de hacamattan sonra tuzlu ve keskin, ağır (tiz) nesneler yenmemesidir. Eğer böyle yapılmazsa uyuz, kaşıntı ve bir çeşit cilt hastalığı olan bâhak oluşacağını ifade eder (s. 49).

Aşağıda İbn Şerîf'in *Yâdigâr* adlı eserinde yapmış olduğumuz taramalarda hacamatla ilgili tespit edebildiğimiz hususlar yer almaktadır.

1. Soğuğa maruz kalmış uzvun rengi değişmiş ise uzvu sıcak su içine koyup hacamat yapılmalıdır. Kan akarak durana kadar devam edilmelidir. Kan durunca Kil-i Ermenî'yi su ve sirke içinde ezip o uzva sürmelidir. Eğer uzuv çürümeye başladıysa cerrahî müdahale ile orayı kesip temizlemelidir (s. 88).

2. Kandan olan Sersâm hastalığında dil ve göz kızıl olur, boyun ve el damarları dolu olur. Sıtma süreklidir, dil tutukdur ve hasta ışıktan rahatsız olur. İlaç olarak kan aldırılır veya hacamat yapılır (s. 176).

3. Kâbus hastalığı kandan kaynaklanırsa belirtisi benzin kızıl olmasıdır. Uykusu çoktur. İlacı kan almaktadır. Baldırlardan hacamat yapılır. Yemek az yenir (s. 185).

4. İbn Şerîf, şâf-ı sumâk'ı (sumak fitili) göz ağrısı için tavsiye etmektedir. Onun tavsiyelerinden birisi de eğer kan fazlalığı belirtileri olursa baş damarından kan alınmasıdır. Kan alınacak el, ağrıyan göz tarafından olmalıdır. Eğer iki göz de ağrıyorsa iki elden alınması uygundur. Bu bilgileri veren İbn Şerîf'in göz ağrısı için tavsiye ettiği yöntemler arasında hacamat bulunmamaktadır. Ancak göz çapaklanmasına ve kanlanmasına faydalı olarak tavsif ettiği şâf-ı sumâkı, hacamattan veya kan aldırdıkdan sonra ve ishalden sonra göze çekerlerse daha faydalı olarak zikreder (s. 186, 188-189). Dolayısıyla burada da bir hacamat uygulaması söz konusudur.

5. Burnu akmayan, kanamayan kimseler için kan aldırmak ve hacamat yaptırmak gerekir. Burun kanaması olmayınca bazı kimselerde sıkıntı oluştuğunu ifade eder. Buhrân zamanı akması yararlıdır. Ölmekten kurtarır. Çok akması zararlıdır (s. 200).

6. Ağız ağrısı için baş damarından kan aldırılır veya boyundan hacamat ettirilir (s. 201). Ağızdaki belirtiler kızıl olursa enseden hacamat yapılır (s. 202).

7. Diş ağrılarında eğer diş ağrısı soğuk su ile sakinleşirse kan aldırmak veya hacamat gerekir (s. 205). Dil şişmesinin ilacı, ağız ağrısı ilacı gibidir (s. 206).

8. Hunnâk (boğmaca, boğazda tıkanıklık) olduğunda boğazdan irin gelirse sıcak su ile ve sadeyağ ile temizlenene kadar gargara yapılır. Eğer hukne yapılmış veya elinden veya dili altından kan alınmış, enseden, çene altından şişe çekildiği halde fayda etmemiş ve hunnâk açılmamış olursa başka bir tedavi yöntemine geçilir (s. 207).

9. Makad kaşıntısı kurtçuklardan değilse basur başlangıcı olabilir. İlaç olarak baselik damarından kan alınır. Yanbaşlarının ortasından hacamat edilir (s. 243).

10. Zeker ve hayada şişlik durumunda eğer hararet varsa baselik damarından kan alınır. Eğer şiş katı olursa kan alırken iki uyluk üstünden hacamat yapılır veya oturacak yerinden yukarı ve kuşak altından iki haliçden hacamat edilir. Akabinde yakı yapılır (s. 269).

11. Eğer zeker ve hayada yara ve cerahat varsa hasta kusturulur ve baselik damarından kan alınır. Kan alınacağı zaman uyluk üstünden hacamat yapılır. Veya oturacak yerden yukarı, kuşak altından haliçeden hacamat edilir (s. 269).

12. Zeker ve hayalarda kaşıntı varsa, kusmak, baselik damarından kan aldırmak yararlı olur. Uyluklardan hacamat yapılır veya sülük vurulur (s. 270).

13. Çiçek hastalığının ilacı, şehirde hastalık yayılmışsa hasta olmayan kimseler kan aldırmalıdırlar veya hacamat yaptırmalıdırlar (s. 298).

14. Vücutta oluşan ıssı şişler (kızıl ve yandırıcı) kan alınıp, hacamat yapılarak tedavi edilir (s. 301). Taun çıkınca üzeri ustura ile çizilir, şişe çekilir, az kan çıkarılır (s. 307).

15. Arapça dümmel denilen çıban için fasd ve hacamat yapılır (s. 308).

16. Başta ortaya çıkan sa'fe ve şîrîne kuru ve yaş olarak ikiye ayrılır. Kuru olursa kulaktan hacamat edilir ve kandan başa sürülür. Sonra merhem-i ahmer sürülür. Hasta büyük kişi ise baş damarından kan alınır, enseden hacamat yapılır. Yaş olursa da kan alınır ve hacamat yapılır (s. 315).

17. Bâdişnâm hastalığında yüz kararır, demir rengi gibi olur. İki yanakları kızıl olur, patlıcan rengi gibi de olur. Demevi mizaçlı kimselerde çok meydana gelir. Cüzama benzer. Kışın daha fazla olur. Bazıları buna mukaddeme-i cüzam derler. İlaç olarak kan aldırılır, enseden hacamat yapılır (s. 328).

18. Kırık ve çıkık yaşandığında eğer bir mani yoksa önce kan aldırılır. Kan aldırmaya bir engel varsa, aynı yerden hacamat yapılır ki kan başka tarafa çekilip gitsin (s. 333).

19. Kuduz köpeği ısırırsa hacamat kupası koyup çekmek faydalıdır. Özellikle ateş ile hacamat yapılır. Yani kadınların küpçük ile yaptıkları gibi üstübi yakılır, çömlek yani küpçük çömlecik içine konur ve o yaranın üzerine vurulur. Yaranın üzerine yapışır, çeker. Ağızla emip çekmeye gerek kalmaz (s. 348).

Yukarıda verilen örneklerin büyük bir kısmında hacamat kan alımı (fasd) ile birlikte zikredilmiştir.

3. İbn Şerîf'e Göre Hacamatın Zamanı

Ayın on dördü ve on beşinde hacamat yapılmamalıdır. Ay ışığı eksilmeye başlayınca on altı veya on yedisinden sonra yapılır. Ayın on dördünde ay en parlak zamanındadır (yani çekim gücü çok yüksektir), dolayısıyla hıltlar tende hareket halindedir. Dışa doğru meyletmiştir. İnce damarlar hep kanla dolmuştur. Bu dönemde iyi ve temiz kan çok akar. İşe yaramayan zararlı hıltlar ise az gelir. Ayın parlaklığı geçince saf kan içeriye doğru çekilir. Hıltlar dışarıda kalmış olur. Safi kanla birlikte hızlı bir şekilde içe dönmez. Bu sebeple bu günlerde yapılınca hacamatla birlikte zararlı hıltlar daha fazla vücuttan atılmış olur. Daha faydalı olur.

İbn Şerîf, sıcak mevsimlerde şa'râ-yı yemânî dedikleri yıldızın doğmasından yirmi gün önce ve doğduktan yirmi gün sonrasına kadar hacamat yapılmaması gerektiğini belirtir. Özellikle bâhûr günlerinde yani temmuz ayının on dokuzuncu gününde (s. 63).

4. Sonuç ve Öneriler

Araştırmamızda hacamatla ilgili 19 metin tespit ettik. Bunlardan sadece dördü, hacamatı kendi başına

bir tedavi yöntemi olarak sunmaktadır.

Diğer örneklerde ise kan alımı (fasd) ile birlikte uygulandığı görülmektedir. Bu durum, erken dönem uygulamalarından daha farklı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun kökenleri araştırılmalıdır. İbn Şerîf tarafından denenmiş yeni bir yöntem olması mümkündür veya kendi dönemine kadar gelen farklı kültürlere ait metin ve anlatımlardan istifade etmiş olmalıdır.

Yine Yunus Emre Enstitüsü bünyesinde birkaç gün içinde gerçekleştirilen 3rd International Conference On The Changing World And Social Research adlı sempozyumda Kurtuluş Kıymet tarafından sunulan Hititlerde Karşı Büyü İle İlgili Ritüeller başlıklı bildirideki bazı bilgiler, Anadolu coğrafyasında kadim zamanlardan beri uygulamaların kökleşerek geldiğini ve Osmanlılar döneminde de varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu uygulamaların İbn Şerîf'in kayıtlarında da yer alması İbn Şerîf'in Yâdigâr adlı eserinin kaynakları hususunda çok geniş çaplı bir araştırmanın yapılması gerektiğini göstermektedir. Ancak Yâdigâr'da tespit ettiğimiz hacamatla ilgili metinler için İbn Şerîf'in hiçbir kaynak vermemiş olması kuşkusuz incelemeyi zorlaştırmaktadır. Bu husus ayrı bir çalışma çerçevesinde incelemeyi gerektirmektedir.

Referanslar

Brain, Peter (1986), *Galen on Bloodletting*, Cambridge.

Coxe, John Redman (1846), *The Writings of Hippocrates and Galen*, Philadelphia.

Doğan, Şaban (2016), "Tarihî Tıp Metni Çalışmalarında Karşılaşılan Sorunlar Üzerine", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XXXI/21 (Bursa 2016), s. 257-269.

Erdağı, Binnur (2001), "Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Tıp Kitabı", *Türkbilig*, (Ankara 2001), s. 46-54.

Tabîb İbn-i Şerîf, Yâdigâr (haz. Orhan Sakin v. dğr.), 2. Baskı: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2017.

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI ANADOLU'DA İTALYAN- YUNAN MENFAAT ÇATIŞMASI VE BUNUN TÜRK İSTİKLAL SAVAŞINA ETKİLERİ

ITALIAN-GREEK CONFLICT OF INTEREST AND ITS EFFECTS ON TURKISH INDEPENDENCE WAR IN ANATOLIA AFTER THE ARMISTICE OF MONDROS

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Tarih Eğitimi Anabilim Dalı
nkostuklu@gmail.com

Özet

Birinci Dünya Savaşı sürecinde İtilaf devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı coğrafyasını paylaşmaya başlamışlardı. Her ne kadar, Rusya'daki yeni yönetim tarafından onaylanıp yürürlüğe girmemiş ise de, bu paylaşımda St. Jean de Maurenne gizli antlaşmasıyla Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgesi İtalya'ya verilmiş idi. Fakat gelişen şartlar içerisinde İngiltere, kendi menfaati açısından Batı Anadolu'da İtalya yerine Yunanistan'ı tercih etti. Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller sürecinde, İngilizlerin tercihi doğrultusunda Yunan kuvvetleri İzmir'e çıktı ve işgallerini Batı Anadolu'da yaymaya başladılar. Bu durum, İtalyan- Yunan menfaat çatışmasını doğurdu. Aslında bu çatışmanın temelleri, tarihi bazı gerekçelerde yatıyordu. Çünkü her iki devlet de "Roma İmparatorluğu"nun varisi olmak iddiasıyla, "eski imparatorluklarının coğrafyasına sahip olmak" idealini taşıyorlardı.

Yunan'ın İzmir'e çıkmasıyla, aldatıldığı duygusuna kapılan İtalyanlar, kendi menfaatleri açısından Yunan işgallerinin önünü kesebilmek için Türk kuvvetlerine yardım etmeye başladılar.

Bu bildiride, Türk İstiklal Savaşı'nda Batı Cephesi'ndeki gelişmeleri Türkler lehine etkileyen İtalyan -Yunan menfaat çatışmasının sonuçları değişik açılardan analiz edilmiştir.

***Anahtar kavramlar**: St. Jean de Maurenne Antlaşması, Türk İstiklal Savaşı, Anadolu'da İtalyan işgalleri, Anadolu'da Yunan işgalleri, İtalyan- Yunan menfaat çatışması.*

Abstract

During the First World War, the allied powers started sharing the Ottoman geography with secret agreements between themselves. Although it had not been ratified by the new administration in Russia, the region of Antalya, Konya, Aydın, and Izmir was given to Italy with Jean de Maurenne secret treaty. However, in the developing conditions, Britain preferred Greece in Western Anatolia instead of Italy in terms of its own interests. During the occupations that started after the Armistice of Mondros, Greek forces came to Izmir and began to spread their occupation in western Anatolia, which caused an Italian-Greek conflict of interest. In fact, the basis of this conflict lied in some historical reasons. Both states had the

ideal of "possessing the geography of their former empires", claiming to be the inheritor of "Roman Empire".

With the raid of Greece to Izmir, the Italians, who had fallen in the senses of being deceived, began to help Turkish forces to cut off the Greek occupation in terms of their own interests.

In this paper, the results of Greek-Italian conflict of interest that affected the developments in the western fronts in Turkish Independence War were analyzed from different aspects.

Keywords: *Jean de Maurenne Armistice, Turkish Independence War, Italian occupations in Anatolia, Greek occupations in Anatolia, Italian-Greek conflict of interest.*

I-Giriş

Osmanlı Devleti açısından savaşı sonlandıran Mondros mütarekesi, aslında Osmanlı Devleti'nin fiilen bitirilişinden başka bir şey değil idi. Şüphesiz yenilen bir devletin bedel ödemesi tabiidir. Ancak, buradaki durum bir yenilgi bedelinden öte, mütarekeye sözde taraf olan bir devletin "devlet" haysiyetinin tamamen ortadan kaldırılışı ile izah edilebilir. Hukuken "devlet" kavramının varlığı ile ilgili olan hemen bütün değer ve olgular bu mütareke hükümleri ile ortadan kaldırılmış bulunuyordu. Bunların en ağırı olan 7. madde, İtilaf Devletleri'ne istedikleri zaman istedikleri yerleri işgal etme hakkını tanıyor idi ki, bu durum "devlet" olabilmenin olmazsa olmazı "hükümranlık hakkı" nı yok sayıyordu. Nitekim, sözde gerekçelerle hemen mütareke sonrasında işgaller başlamış bulunuyordu.

İtalya, daha birliğini kurduktan 50 sene gibi kısa bir süre sonra "Roma'nın varisi" olmaklığa soyunmuş Trablus'u işgal etmekle bu niyetlerini fiiliyata dökmeye başlamıştı. İleriki yıllarda "*more nostrum*" (bizim deniz- Akdeniz) sloganına dönüşecek olan İtalya'nın Akdeniz coğrafyası üzerindeki yayılmacı emelleri, Mondros Mütarekesi sonrasında hemen uygulamaya geçmeye başlamıştı. 1919 başında Marmaris ve arkasından Antalya, Burdur ve Batı Anadolu'nun bazı kesimlerine İtalyan askerleri çıkmaya başladılar.

Yunanistan ise 1821 İsyanını müteakip Mora'da bir devlet olarak ortaya çıkışından itibaren sürekli Türkiye aleyhine topraklarını genişletme emelini taşıyageldi. Yunan dış politikasına yön veren "*Megali İdea*" da "Roma'nın varisi olarak eski Roma coğrafyasına hakim olma" emeli üzerine inşa edilmiş idi. Balkan Savaşları ve arkasından patlak veren I. Dünya Savaşı, Yunanistan'ın bu idealleri için önemli bir fırsat idi. Yunan kamuoyunda ve dönemin idarecileri arasında savaşa girme konusunda tereddütler yaşansa da neticede Venizelos 11 Haziran 1917'de Yunanistan'ı savaşa soktu[1]. Böylece Yunanistan İtilaf Devletleri safında savaşa katılmanın bedeli olarak daha önce hayal etmiş olduğu Türk topraklarına sahip olacak idi. Yunanistan'ın işgale niyetlendiği Batı Anadolu coğrafyasının büyük bölümünün, daha önce İtalya'ya vaat edilen yerler olması, her iki devlet arasında önceden var olan "Roma'nın varisi olmaklığa soyunmak rekabetinin" Batı Anadolu'da fiilen bir İtalyan- Yunan menfaat çatışmasının gün yüzüne çıkmasına yolaçtı.

Şimdi, Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgallerle birlikte ortaya çıkan İtalyan- Yunan menfaat

[1] **Türk İstiklal Harbi** (T.C. Genelkurmay Harp Dairesi Resmi yay.,) C.2, Kısım 1, Ankara 1963, s.13. (bundan sonra bu esere yapılan atıflarda TİH 2/1 kısaltması kullanıldı)

çatışması va bu çatışmanın Türk İstiklal Savaşı'na tesirleri üzerinde durmak istiyoruz.

II- İtalyan-Yunan Menfaat Çatışması ve Bunun Türk İstiklal Savaşına Tesirleri.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Yunan'ın İzmir'e çıkmasından önce "Roma'nın varisi olmak iddiası" üzerinde her iki devlet İtalya ve Yunanistan arasında gizli bir rekabetin varlığını biliyoruz. Bu rekabet, işgallerin arafesinde ve işgaller sürecinde fiiliyata dönüşmüş bulunuyordu. Henüz İzmir'in işgalinden üç ay önce, İzmir ve havalisinde Rum gösterileri ve olaylar çıkmaya başlamıştı. İzmir Vali Vekili bu olaylar ve sebepleri hakkında 27 Şubat 1919'da Sadârete gönderdiği yazıda; "Son zamanlarda vuku bulan Rum nümâyişlerinin (gösterilerinin) dahi İtalyan ve Rum menâfiinin (menfaatlerinin) tesâdümünden (çatışmasından) neş'et etmekte (kaynaklanmakta) olduğunu"[1] belirttti. Bu tespitten de anlaşılacağı üzere, bölgede bir İtalyan-Yunan mücadelesi, bölgeye yönelik Yunan işgal hareketlerinden önce başlamış bulunuyordu. Daha sonra Yunanlar İzmir'i işgal edince İtalyanlar açıkça buna karşı tavır aldılar, fırsat buldukça Yunan ileri harekatını engellemeye ve Yunan kuvvetlerine karşı direnen Kuvâ-yı milliye'ye yardım etmeye çalıştılar. Bu cümleden olmak üzere, İzmir'in işgalinden hemen sonra İtalyan Komutanı Kuşadası Kaymakamı'na bir subay göndererek, Selçuk, Aziziye ve Söke istasyonlarına İtalyan bayrağı çekeceklerini, bu suretle Yunan askerinin buralara gelmesini önlemeye çalışacaklarını, Yunanlar'ın ilerlemesi halinde İtalyanlar'ın Türk kuvvetlerine yardım edeceğini bildirdi. Hatta bir İtalyan Yüzbaşı da 135. Alay Komutanı'na müracaat ederek Yunanlar'ın ilerlemesini önlemek için vuku bulacak bir çatışmada icabında 135. Alay'dan yardım isteyeceklerini ifade etti[2]. Nitekim takip eden günlerde askerî sınır sayılan Menderes ırmağının iki yanındaki Yunan askerleriyle İtalyan askerleri arasında yer yer çatışmalara rastlandı. Hatta bu çatışmalar 1919 Temmuzu'ndan itibaren gittikçe artış gösterdi. 4 Kasım günü Yunan askerleri İtalyan askerlerine ateş açtılar. Yunan yetkililer bu olayla ilgili olarak şu açıklamayı yaptılar; "4 Kasım günü 15 İtalyan'ın koruduğu 8 Türk'ün Menderes'teki bir tekneyi alıp götürmelerine engel olmak için bunlar üzerine ateş açmak zorunda kalmışlardır"[3].

İzmir olaylarını soruşturma kurulundaki Fransız temsilci General Bunoust, Paris'e dönüşünde 17 Kasım 1919 günü komisyon önünde Yunan işgalleri ve İtalyanlar'la ihtilaflar hakkında şunları söyledi; "İşgalin başında Yunanlar'ın hareket bölgesi olarak Aydın demiryolunun birkaç km. güneyinden geçen bir çizgi kabul edilmişti. Maksat, İtalyan kuvvetleriyle çatışma ihtimalini önlemekti. Türk milis kuvvetleri bu tarafsız bölgeyi, Yunan kesimine indirecekleri darbeler için bir hareket üssü durumuna soktular. Yunanlar Türk milislerini kovalamak için kararlaştırılan sınırı geçtiler. İtalyan kesimine girmelerinin sebebi budur"[4]. Gerçekten de Fransız generalin dediği gibi, Kuvâ-yı Milliye İtalyan nüfuz bölgesinde daha rahat hareket ediyor ve fırsat buldukça Yunan kuvvetlerine baskınlar yapıyordu. Türk kuvvetleri, Yunan kuvvetleri karşısında zor durumda kaldıklarında İtalyan nüfuz bölgesine çekilmeyi daha emniyetli görüyorlardı.

27 Mayıs 1919'da Aydın işgal edildiği vakit, 57. Fırka (Tümen) Komutanı Mehmet Şefik (Aker),

1 **ATASE Arşivi**, Klasör:8, Dosya:33, Fihrist:25
2 **TİH** 2/1, s.106.
3 Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul (yayın tarihi yok), s.72-73.
4 Kitsikis, **a.g.e.,** s.72-73.

Harbiye Nezareti'ne Tümen karargahını Çine'ye çekeceğini bildirdi. Harbiye Nezareti ise tümen komutanı'na verdiği emirde; demiryoluna uzak kalınacağına temasla, Denizli istikametine çekilmesinin uygun olacağını söyledi. Ancak, "İtalyan bölgesinde bulunmanın avantajlarını" düşünen Mehmet Şefik Bey, Çine'ye çekilmekte ısrar etti ve Çine'ye çekildi. Diğer taraftan Denizli'nin işgale maruz kalması halinde 57. Topçu Alayı'nın İtalyan işgal mıntıkasında yer alan Tavas'a çekilmesi emredildi[1].

Görüleceği üzere, Yunan ileri harekatı sırasında İtalyanlar, bir taraftan Kuvâ-yı Milliye'ye destek verirken, bir taraftan da Türk ordu birliklerinin taktik bakımından daha rahat hareket edebilmesine imkan tanımış oluyorlardı.

İtalyan- Yunan menfaat çatışmasının bir başka yansıması, İstanbul'dan Anadolu'ya personel geçişlerine destek yönünde oldu. Yunan'a karşı mücadele etmek için İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen Türkler'e, İtalyanlar fırsat doğdukça yardımcı oldular. İşgal yıllarında İstanbul'a tayin edilen İtalyan siyasi temsilcisi ile yüksek komiserlikte yetkili bulunan Kont Caprini bu konuda Türkler'in yanında yer aldılar. O günlerde olayların bizzat içinde olan Teşkilat-ı mahsusa başkanı Hüsamettin'in (Ertürk) ifadesine göre; Bu iki İtalyan yetkilinin çok önemli gayretleri sayesinde gizli teşkilata ve M.M. Grubuna mensup birçok subay ve sivil Türk, İtalyan hükümetinin pasaportu ile İngiliz kontrollerinden kurtarılıp Anadolu'ya kaçırılmıştı[2].

Çivril ve Menderes mıntıkasındaki Kuvâ-yı Milliye'ye katılmak için İstanbul'dan Anadolu'ya kaçanlardan birisi de Teğmen Fehmi (Karabağlı) idi. Fiilen İstiklal Savaşı'na katılan 1899 doğumlu Fehmi, Anadolu'ya geçiş macerasını söyle dile getiriyor; "Ben İstanbul'dan Anadolu'ya kolaylıkla geçmedim. Orada İtalyanlar vardı. Onlara müracaat ettim, kendi kendime geçmek istesem buna imkan yoktu. Antalya, İtalyanlar'ın işgali altındaydı. Üç arkadaş, bizi Antalya'ya geçirebilir misiniz? diye İtalyanlar'a başvurduk, kabul ettiler. Adam başı 80'er Lira karşılığı Milana isimli İtalyan vapuruna bizi gizlice aldılar...Antalya'ya geldik. Gemi açıkta kaldı. Bizi motorla sahile getirdiler...Ege mıntıkasına nasıl geçebileceğimizi düşündük. İtalyanlar bizi Burdur'a götürebileceklerini söylediler. Oradan da Denizli. Böylece Denizli'ye geldik"[3]. Aslında, İtalyanlar'ın bu ve benzeri faaliyetlerinden Yunanlar'ın haberi vardı. Paris'teki Yunan Ataşesi Tanaş Politis, 15 Haziran 1919'da Yunan hükümetine gönderdiği telgrafta; "İstanbul'dan aldıkları haberlere göre, İtalyan propaganda şebekesinin Türkler'den casuslar elde ettiğini ve bol parayla beslenen bu ajanların harp gemileriyle İzmir'e ve diğer Anadolu sahillerine çıkarıldığını" bildiriyordu[4].

Yunan işgal kuvvetleriyle mücadelenin devam ettiği günlerde, Türk kuvvetlerinin silah ve mühimmat ihtiyacı ciddi boyutlara ulaşmış bulunuyordu. Bu şartlar içerisinde, Bazı Türk idareci ve komutanlar, İtalyanlar'ın Yunanlar'a olan husumetinden istifade ederek İtalyanlar'dan silah ve mühimmat temini yoluna gittiklerini görüyoruz. Zaten İtalyanlar da Yunanlar'a karşı kullanmak şartıyla Türk kuvvetlerine silah yardımında bulunmak istiyorlardı. Bir örnek vermek gerekirse, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticileri, Mutasarrıf ile birlikte yaptıkları toplantıda, İtalyanlar'dan silah ve

1 **TİH** 2/1, s.90.
2 Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası,** İstanbul 1964, s.407 vd.
3 C.K. Çelik- S. Burak, "Milli Mücadele Üzerine Bir Konuşma", **Milli Eğitim Dergisi,** sayı:67, s.36.
4 Kitsikis, **a.g.e**., s.160.

cephane alması için Isparta Milletvekili ve eski Belediye Reisi Süldürzâde Nadir Efendi'yi görevlendirdi. Nadir Efendi, Antalya'da İtalyan Konsolosu ile yaptığı görüşmenin sonunda herbiri 22,5 Liraya istendiği kadar silah alınabileceği teminatını aldı[1]. Muhtemelen bu yolla, ihtiyaç duyulan pekçok silah temin edildi. 2. Ordu Müfettiş Vekili Selahatttin Bey, Sadâret makamına yazdığı bir raporda İtalyanlar'ın bu gibi yaklaşım ve davranışlarını şöyle değerlendiriyor; "Bilhassa Aydın havalisinde İtalyanlar'ın kavlen ve fiilen muâvenetleri ve cereyan edegelmekte olan hâdisât karşısında diğer itilaf-ı düvel-i muazzamasının seyirci kalarak yalnız İtalyanlar'ın muaveneti, bizi Yunalar'la karşı karşıya bırakmaları ahâlinin mukâbele ve müdâfaaya devam etmelerini terğib ve teşvik etmektedir"[2].

Burada, Türkler'in İtalyanlar'dan silah yardımı almasının yanısıra meselenin bir başka boyutu daha görünüyor ki o da, İtalyan-Yunan menfaat çatısmasının, İtalyanlar'ın Türkler'le sıcak bir savaşa girmesini önlediği hususudur. Bu durum, Türk kuvvetlerinin Batıda yalnızca Yunanlar'a karşı mücadelesini yoğunlaştırmasına zemin hazırlamıştır. Vâkıa bu olmakla birlikte, İtalyanlar'ın zaman zaman, satın alınmak istenen silah ve mühimmatı vermekte tereddüde düştüklerine de rastlıyoruz. Burdur Ahz-ı Asker Kalem Reisi İsmail Hakkı Bey'in 12. Kolordu Komutanına gönderdiği şifreden anladığımıza göre; İtalyanlar, Kuva-yı Milliye'ye verecekleri silahların bir gün kendi aleyhlerine çevrileceğinden endişe duyuyorlardı. Bunun için verecekleri silah ve cephanenin sırf Yunanlar'a karşı kullanılacağını beyan eden Heyet-i temsiliyye'den vesika dahi istemişlerdir[3].

Bütün bunların yanısıra, Yunan işgalinin kırılabilmesi için İtalyanlar'ın istihbarât ve siyasî alanda da Türkler'e destek verdikleri görüldü. Meselâ, İtalyanlar Türkçe'yi iyi bilen bir Yüzbaşı ile Belçika uyruklu birinin Osmanlı ve İtalyan aleyhinde faaliyet yapmak için Burdur ve Bucak yönlerine geldiklerini istihbar ettikleri vakit, bu bilgiyi hemen Antalya Mevki Kumandanı'na verdiler. O da durumu 12. Kolordu Komutanı Fahreddin (Altay) Bey'e bildirdi[4]. Öteyandan İtalya, müttefiklerarası siyasî faaliyette, barış konferansında Türkiye'yi açıkça destekledi. Kont Sforza 10 Ocak 1921'de Roma'da görüştüğü Yunan Başbakanı'na şunları söylemiştir; "Yunanistan'ın iddialarından büyük ölçüde vaz geçmesi gerekir. Çünkü büyük devletlerden hiçbirisi Türkiye'ye barışı kabul ettirecek bir iktidarda değildir"[5]. Ankara Hükümeti'nin Londra Konferansı'na davetinin Kont Sforza tarafından sağlandığını da burada ayrıca belirtmeliyiz[6].

III- Sonuç

Buraya kadar yapılan tespitlerden açıkça anlaşılacağı üzere, İtalyan –Yunan menfaat çatışması Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da başlayan işgal sürecinde Türkiye'nin lehine bazı sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçları şu alanlarda tasnif etmek mümkün görünmektedir;

1 **ATASE Arşivi**, Klasör:787, Dosya: 12, Fihrist: 29.
2 **ATASE Arşivi**, Klasör:15, Dosya:61, Fihrist: 43, 43-1.
3 **ATASE Arşivi**, Klasör:809, Dosya:70, Fihrist: 42.
4 **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi**, Klasör:114, Fihrist: 53646.
5 Sabahattin Selek, **İstiklal Harbi,** İstanbul 1965, s.80.
6 Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılap Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul 1985, s. 117 ; Mehmet Gönlübol - Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası,** İstanbul 1963, s.31

1- Türk-Yunan çatışmasında Kuvâ-yı milliye'ye fiilî olarak destek verme ve Türk ordusuna taktik bazı avantajlar sağlama,
2- Kuvâ-yı milliyecilerin İstanbul'dan Anadolu'ya intikali,
3- Türklere silah ve mühimmat sağlanması,
4- İstihbarat ve politik alanda Türkiye'ye yardımcı olma.

Şüphesiz, Milli Mücadele sürecinde İtalyanlar'ın verdikleri bu destekler, Türkler'in Yunan'a karşı mücadelesinde çok önemli katkılar sağlamıştır. Ancak burada İtalyanlar'ın tutum ve davranışlarını analiz ederken; İtalyanlar'ın - işgal metodlarının bir gereği olarak[1]- Yunanlar'ın Anadolu'ya yerleşmelerine engel olmak suretiyle ve barışçı bir politika takip ederek, kendilerine geniş ve verimli bir pazar sağlamak maksadına yönelik olduğu gerçeğini gözardı etmemek gerekiyor[2].

BİBLİYOGRAFYA

I-Arşiv belgeleri

1- Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (=ATASE) Arşivi
Klasör:8, Dosya:33, Fihrist:25.
Klasör:787, Dosya: 12, Fihrist: 29.
Klasör:15, Dosya:61, Fihrist: 43, 43-1.
Klasör:809, Dosya:70, Fihrist: 42.
2- A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (=TİTE) Arşivi
Klasör:114, Fihrist: 53646.

II- Kitap ve Makaleler

1- Altuğ, Yılmaz., **Türk İnkılap Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul 1985
2- Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem., **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası,** İstanbul 1963
3- Çelik, C.K. - Burak, S., "Milli Mücadele Üzerine Bir Konuşma", **Milli Eğitim Dergisi,** sayı:67
4- Ertürk, Hüsamettin., **İki Devrin Perde Arkası,** İstanbul 1964,
5- Kitsikis, Dimitri., **Yunan Propagandası**, İstanbul (yayın tarihi yok),
6- Köstüklü, Nuri., **Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları,** Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990.
7- Selek, Sabahattin., **İstiklal Harbi,** İstanbul 1965
8- **Türk İstiklal Harbi** (T.C. Genelkurmay Harp Dairesi Resmi yay.,) C.2, Kısım 1, Ankara 1963.

[1] İtalyan işgal metodunun geniş bir analizi için bkz., Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları,** Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990, s. 40- 51.
[2] **TİH** 2/1, s.71.

İKİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI'NIN TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI

THE REFLECTIONS OF THE SECOND INÖNÜ WAR ON THE TURKISH MEDIA

Prof. Dr. Sadık SARISAMAN
Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
ssadik@aku.edu.tr.

Özet

Basın, tarih araştırmalarının ana kaynaklarındandır. Bazen hiçbir yerde bulunmayan bilgileri gazetelerden elde edebilmek mümkün olmaktadır. Bu yüzden basın, tarih araştırmalarında ihmal edilmesi mümkün olmayan kaynaklar arasında yer alır. Ancak, basının taraf olabileceği ve abartıya yer verebileceği gerçeği de unutulmamalıdır.

Milli Mücadele Tarihi kaynakları arasında da basın ilk sıralarda yer almaktadır. Bununla beraber gazeteler kamuoyu oluşturmak amacıyla propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele Hareketini zinde ve güçlü tutabilmek için basına büyük önem vermiştir. Bu yüzden Sivas'a geldiğinde İradei Milliye, Ankara'ya geldiğinde ise Hakimiyet-i Milliye gazetelerini yayınlatmıştır.

Bilindiği gibi İkinci İnönü Savaşı öncesinde 23 Şubat 1921-12 Mart 1921tarihleri arasında Londra'da bir konferans toplanmıştı. İtilaf Devletleri Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini ilk defa bir konferansa davet etmişlerdi. Bu devletlerin amacı Sevr Anlaşması'nda küçük çaplı değişiklikler yaparak Anadolu'da cereyan etmekte olan Türk-Yunan savaşını sona erdirmekti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin amacı ise Sevr'in tamamen ortadan kaldırılması idi. Bu sebeple konferanstan beklenen sonuçlar elde edilemedi.

Bunun üzerine Yunan ordusu 23 Mart 1921 tarihinde yeniden ileri harekata geçti. Yunanlılar İkinci İnönü Savaşı olarak adlandırılan bu muharebelerde de bekledikleri başarıları elde edemediler. Ciddi anlamda kayıplar veren Yunanlılar geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar.

Bu çalışmada Milli Mücadele dönemi savaşlarından İkinci İnönü Savaşı'nın Türk basınındaki yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İkinci İnönü Savaşı, Yunanistan, Basın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti.*

Abstract

Media is one of the basic sources of history research. It is sometimes possible to obtain information which is not available in any source from the newspapers. For this reason, media is among the sources that are impossible to ignore in the history research. Nevertheless, it should be kept in mind that media may not be objective and may include exaggeration. Media is on the first rank among the sources related to the History of the National Struggle. Moreover, newspapers were also used as propaganda tools in order to create a public opinion. Mustafa Kemal Pasha attached great importance to media to be able to sustain an active and powerful National Struggle Movement. For this purpose, he had the newspapers İradei Milliye and Hakimiyet-i Milliye published when he arrived in Sivas and Ankara, respectively.

As it is known, a conference was carried out in London between the dates of 23 February 1921 and 12 March 1921 before the Second İnönü War. For the first time, the Allied Powers invited the Government of Turkish Grand National Assembly to a conference. The purpose of these countries was to put an end to the war between Turkey and Greece occurring in Anatolia by making minor changes in the Treaty of Sevres. The purpose of the Government of Turkish Grand National Assembly was to eliminate the Treaty of Sevres completely. For this reason, expected results from the conference could not be attained.

As following this, the Greek army proceeded again on 23 March 1921. Greeks did not achieve the successes that they expected from these wars called as the Second İnönü War. Having critical losses, Greeks had to fall back.

The reflections of the Second İnönü War one of the wars in the National Struggle Period on the Turkish Media were investigated in the current study.

Keywords: *The Second İnönü War, Greece, Media, the Government of Turkish Grand National Assembly*

GİRİŞ

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı orduları dağıtılmış, silahlarına el konulmuştur. Diğer bir ifade ile Osmanlı Devleti kendisini savunamaz hale getirilmiştir. Bunun dışında söz konusu Ateşkes anlaşması İtilaf Devletleri'nin Anadolu topraklarını işgal etmelerine imkan verecek maddeler de barındırıyordu. 7. madde İtilaf Devletleri'ne güvenliklerinin tehlikeye girdiği stratejik noktaları işgal etme hakkını vermişti. 24. madde ise Vilayeti Sitte'de karışıklık çıkarsa buraların da İtilaf Devletlerince işgal edilmesine imkan vermekteydi.

Gerçekten de Mondros Ateşkes Anlaşmasının hemen akabinde İtilaf Devletleri işgallerini başlattılar. İlk işgal ettikleri yerler Musul ve İskenderun olmuştur. Kasım 1918'de gerçekleşen bu işgalleri yenileri takip etmiştir. Fransızlar Adana, Mersin, Zonguldak ve Ereğli'yi işgal etmişlerdir. Başlangıçta İngilizlerin ellerinde tuttukları Urfa, Antep Maraş da bilahare Fransızlara devredilmiştir. İngilizler Musul'a ilaveten Samsun'u ve devletin merkezi İstanbul'u işgal etmişlerdir. İtalyanlar ise Antalya, Fethiye, Kuşadası ve Bodrum'u işgal emişlerdir.

Bunlar yetmezmiş gibi Paris Barış Konferansı Yunanistan'a İzmir'i işgal etme yetkisi vermiştir. Yunanistan İzmir'in işgalini 15 Mayıs 1919 tarihinde kanlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bununla da yetinmeyen Yunan ordusu Anadolu içlerine ilerlemeye başlamıştır.

Öte yandan ilk nüveleri kuvayı milliye ve Müdafaai Hukuk cemiyetleri ile teşekkül eden Anadolu Hareketi Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Türk milletini harekete geçirmiştir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ardından 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet meclisi açılmıştır. Bu meclis hükümetini de oluşturarak Anadolu'daki otorite boşluğuna son vermiştir.

Bu amaçla Meclis öncelikle kendi varlığına kasteden iç ayaklanmaları bertaraf etmiştir Bilahare kuva-yı milliyeden düzenli orduya geçilerek Türkiye Büyük Millet meclisi orduları teşekkül etmiştir. Bundan sonra ise tüm gücünü işgalcilere özellikle de Sevr Anlaşması'nın jandarmalığına soyunan Yunanistan'a karşı yöneltmiştir.

1. Ordu Millet Bütünleşmesi

Türk basını halkın moral ve manevi gücünü yüksek tutabilmek için sıklıkla gazilerle ilgili haberlere yer vermiştir. 1 Nisan Cuma günü bütün İstanbul camilerinde milli ordunun zaferi için mevlidi şerif okunacağı ve dualar edileceği duyurulmuştur[1]. Sivrihisar hanımları da Kurşunlu camiinde şehitlerin ruhuna ithaf edilmek üzere mevlit okutturmuşlardır. Ayrıca kendi aralarında bir seccade, dokuz yüz kuruş para ve yüz kırk dört çift çorap toplayarak Sivrihisar Askeri Hastanesine hediye etmişlerdir[2].

Öte yandan *"Cepheden Gelen Yaralılar"* başlıklı yazıda Ankara'ya getirilen gazilerden bahsedilmiştir. Hakimiyeti Milliye muhabirinin anlatımına göre 30 Mart Çarşamba günü cepheden gelen yaralılar halk tarafından istikbal edilmiştir. Yaralıları getiren treni bekleyen halk gözyaşları içerisinde ve alkışlarla gazileri bağrına basmıştır. Elbiseleri kanlı gaziler kendilerinden emindirler ve moralleri son derece yüksektir. Trenden inerek vakur tavırlarla arabalara binmişler ve Cebeci hastanesine götürülmüşlerdir[3].

1 Nisan tarihli nüshada da gaziler konu edilmiştir. Gazilere gösterilen alaka nedeniyle *"Anadolu'nun niçin harp ettiğini anladığı"* mesajı verilmiştir. Yazıda kahraman ordu cephede göğüs göğse çarpışırken halkın da birbiri ile yarışırcasına gazilerin yaralarını sarmak, gönüllerini almak için çaba sarf ettiğine dikkat çekilmiştir. Gücü yetenlerin maddi yardım yaptıkları, verecek bir şeyi olmayanların da *"en masum ve samimi dualarıyla"* onların yanında yer aldıkları ifade edilmiştir. 31 Mart günü yaralılar için toplanan yatak sayısının 900'ü geçtiği belirtilerek, sayının 1500'ü aşacağı beklentisine işaret edilmiştir. İlaveten Milli Eğitim Bakanlığı çalışanları ve öğretmenlerin topladıkları 1.100 paket sigarayı yaralılara hediye ettikleri bilgisi verilmiştir[4].

Bu arada Hakimiyeti Milliye gazetesi muhabiri İzzet Ulvi Cebeci hastanesinde bulunan yaralıları ziyaret etmiştir. O, öncelikle subayların yattıkları odaları ziyaret etmiş, onların morallerinin son derece yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Said Bey adlı subay heyecana gelerek düşmana ayakta ateş ettiğini söylemiştir. Bu subay Yunan askerinin süngü muharebesine cesareti olmadığını da iddia etmiştir.

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 31 Mart 1337/1921, sayı:147, s.2
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.2
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 31 Mart 1337/1921, sayı:147, s.1
[4] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1

Subaylardan Reşat Bey ise savaşta makineli tüfek kullanmış olup dört yerinden yaralı idi. O da Yunan ordusunun mevcudunun Türklerin üç dört katı olmasına rağmen süngü hücumuna cesaret edemediklerini belirtmiştir. Reşat Bey *"Süngü harbine hiç yanaşmıyor. Düşman zabitleri ellerinde kırbaçla askerlerini harbe sevk ediyor"* ifadesini kullanmıştır.

Muhabir bilahare yaralı erleri ziyaret etmiştir. Onun anlatımına göre erlerin moralleri yüksek olup neşeleri yerindedir. Taşköprü'den Karadedeoğlu Mehmet *"karşımda şu direk gibi olanları görünce dayanamadım bastım kurşunu üç dört tanesi devrildi"* demiştir. Askerler de Yunan askerlerinin süngü savaşından kaçındığına işaret etmişlerdir. Sivrihisar Günyüzü köyünden Hasanoğlu Osman Onbaşı savaş anlarını *"ana baba günü"* olarak değerlendirmiştir, düşmanla kucak kucağa savaşıldığını, iki erle Yunan istihkamına girdiğini, bir subayla yedi eri öldürdüğünü ifade etmiştir. O, süngüsü iyi olmadığı için ölenlerden birisinin süngüsünü tüfeğine takarken koluna isabet eden bir kurşun ile yaralandığını söylemiştir. Onun ifadesine göre Yunan ordusu içerisinde yerli Rumlar da vardı[1]. Osman Onbaşı *"Hepsi Bursa, İzmir'in kopilleri, hepsi mektep çocuğu"* diyerek onları hafife almıştır.

Uşak Sivaslı'dan Hasan Hüseyin Çavuş ise Yunanlıların sıkışınca teslim bayrağı çekip şapka sallayarak kendisini kandırmaya çalıştıklarını ifade ederek *"Hiç hileye inanır mıyım? Zabitin göğsüne verdim kurşunu. Ölüsünü kaçırdılar. Bu arkadaşlarımla hücum ederek neferleri de öldürdük. Birinin cesedinden bir fotoğrafla bir mektup çıktı"* demiştir. Yaralılardan Sivrihisarlı Rasim de Yunanlılara karşı bire on kayıp verdirildiğini belirtmiş, *"Süngüyü bir taktım mı koyun sürüsü gibi gidiyorlar"* ifadesini kullanmıştır.

Ayaş Yassıören köyünden Ömeroğlu Hüseyin bir köprünün altına gizlenmiş olan Yunan askerlerini nasıl bertaraf ettiklerini anlatmıştır. O, iki arkadaşıyla birlikte durumu fark ettiklerini, dışarı çıkanı vurmak suretiyle otuz Yunanlıyı öldürdüklerini, bu çatışma sırasında arkadaşlarının şehit düştüğünü ifade etmiştir[2].

"Yaralılarımız İçin" başlıklı habere göre de 1 Nisan 1921 Cuma günü Müdafaa-i Hukuk Reisi Müfti Efendi beraberinde halktan bazı kişiler olduğu halde hastanelerdeki yaralıları ziyaret etmiştir. Cemiyet adına yaralılara armut, sigara dağıtmış, hatırlarını sorarak birçoklarıyla uzun uzun sohbet etmiştir. Milli Eğitim Müdürlüğü Sultaniye gönderdiği bir genelge ile Perşembe günü öğleden sonra ve Cuma günü öğrencilerin hastanelere gönderilmesini talep etmiştir. Öğrencilerin görevinin hastanelerde bulunan gazilerin eşlerine, dostlarına, ana babalarına yazdıracakları mektupları kaleme almak olduğu ifade edilmiştir. Şule-i Terakki Mektebi'nin *"mini mini öğrencileri"* de ailelerine gaziler için kurabiye ve çörek yaptırmışlar ve bunları kendi elleriyle dağıtmışlardır. Bu okulun öğrencileri 7 Nisan Perşembe günü de Hacı Bayram Camii'nde şehitlerin ruhuna mevlit okunmasını teklif etmişlerdir[3].

Bunun dışında 3 Nisan günü **B**üyük Millet Meclisi adına ikinci başkan Adnan Bey başkanlığındaki milletvekili heyeti de yaralıları hastanelerde ziyaret etmişlerdir. Heyet içerisinde Rasim, Nusret,

[1] Hatta esir edilen Yunan askerleri arasında yerli Rumlar da vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti nezdinde bu kişiler vatan hainidirler. Haklarında vatan hainlerine uygulanan ceza tatbik edilecektir. Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1. Ayrıca Hıyaneti Vataniye Kanunu ve uygulaması için bkz. Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

[2] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.2

[3] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1337/1921, sayı:149, s.2

Abdullah Azmi, Müfit Hacı Bekir Efendiler bulunmaktadır. Heyet tek tek bütün yaralı subay ve erlerin hatırlarını sorarak kendilerine sigara, havlu ve mendil hediye etmiştir[1].

2. Yunan Ordusundaki Problemler

İkinci İnönü Savaşı'na giden süreçte Türk basınında özellikle Yunan ordusundaki sorunlara dikkati çeken haberlerde artış olduğu görülmüştür. Bu tür haberler içerisinde firarlar ilk sırayı almıştır**.** 16 Mart 1921 tarihli bir haberde yarı resmi kaynaklara dayanarak İzmir cephesinde Yunan askerlerinin münferiden değil kıtalar halinde firarlara başladıkları iddia edilmiştir[2].

Atina'da çıkan Ziros Bastis Gazetesinin 24 Mart tarihli nüshasında Teselya'da Yenişehir adlı kentte bulunan Yunan askerleri, Türk cephesine gönderilecekleri haberleri duyulur duyulmaz firar etmişlerdir. Ertesi sabah sevk edilmek üzere yakalanabilenler hiddetlerinden kışlanın kapılarını ve pencerelerini kırıp dökmüşlerdir. Galos'ta da benzer olaylar yaşanmıştır. Firarileri yakalamak amacıyla dağlara askeri birlikler sevk edilmiştir[3]. İlerleyen tarihlerde de firarlar konu edilmiştir. Yunan askerlerinin İzmir'e, Bursa'ya ve cepheye gitmemek için dağlara kaçtıkları, firari sayısının on bini bulduğu ifade edilmiştir.[4]. İlaveten Ziros Bastis Gazetesi Yunanistan'da günden güne kuvvetlenmekte olan bir işçi teşkilatının Anadolu seferinin sona erdirilmesini arzu ettiğini de açıklamıştır[5].

Bir başka haberde ise Yunanlıların cepheye zorla ve tehditle, makineli tüfek ve topçu ateşiyle asker sürdükleri iddia edilmiştir. Buna göre en ileriye sakallı ihtiyarlar ile genç erleri sevk etmekte, ardından diğer birlikleri sürmektedirler. Yunanlılar asker ihtiyacı nedeni ile hizmet erlerini ve yazıcılarını da silahlandırarak birliklerinin mevcutlarını doldurmaya çalışmışlardır[6].

Bu arada basında Yunan askerlerinin isyan ettiklerine dair haberler de yer almıştır. Kütahya Tavşanlı kaynaklı 22 Mart 1921 tarihli bir habere göre Londra Konferansı'nda Sevr Anlaşması hususunda bir karara varılamaması terhis bekleyen Yunan askerlerinin isyan etmesine yol açmıştır. Hatta askerlerin bu filleri nedeni ile mevkileri sarsılan generaller istifaya mecbur olmuşlardır. Bu komutanlar arasında Uşak komutanı Neyder ve Bursa komutanı Laplos zikredilebilirler. İzmir'de bulunan Yunan Başkumanı Papulas da bu gelişmeler üzerine süratle Bursa'ya hareket etmiştir[7].

Yunan ordusundaki düzensizliğe işaret eden bir başka husus ise Kralcı-Venizeloscu çekişmesidir. Bu çerçevede Harbiye Nazırı Gunaris'in komuta kademesinde büyük değişikliklere gideceği, Venizeloscuların görevine son verilerek krala sadık komutan ve subayların iş başına getirileceği belirtilmiştir[8].

1 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1337/1921, sayı:150, s.2
2 Hâkimiyet-i Milliye, 16 Mart 1337/1921, Sayı: 134, s.1
3 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1337/1921, sayı:150, s.2
4 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1337/1921, sayı:150, s.1 Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Türk İstiklal Harbi adlı esere göre İkinci İnönü muharebesinde Türk ordusundan firar eden asker sayısı 1076'dır. Kayıplar 1.359'dur. Yunan ordusunda ise firarlarla ilgili bir bilgi verilmemiştir. Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi, 2. Cilt, Batı Cephesi 3. Kısım, Üçüncü Baskı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.512.
5 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1337/1921, sayı:150, s.2
6 Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1
7 Hâkimiyet-i Milliye, 23 Mart 1337/1921, sayı:140, s.1
8 Hâkimiyet-i Milliye, 27 Mart 1337/1921, sayı:143, s.1

3. Savaş Öncesi Yaşanan Askeri Gelişmeler

Türk basınında savaş arifesinde Yunan taarruzunun beklendiğine dair her hangi bir emare görülmemiştir. 15 Mart 1921 tarihli Türk resmi tebliğine göre Batı cephesinde sükunet vardır[1]. 16 Mart tarihli resmi tebliğde cephelerde keşif faaliyetleri yapıldığından bahsedilmiştir[2]. 20 Mart 1921 tarihli tebliğde de Batı cephesinde keşif faaliyetleri yapıldığı üzerinde durulmuştur[3]. 21 Mart 1921 tarihli resmi tebliğde ise 18-19 Mart gecesi Bursa bölgesinde bulunan Acıelma'daki Yunan karakoluna baskın yapılarak elli kişilik müfrezenin imha edilmiş olduğu bilgisi verilmiştir. 19 Mart akşamı bir Türk bir müfrezesinin Manisa Borlu'yu işgal etmiş olduğu ifade edilmiştir[4].

Bu arada 21 Mart tarihinde elde edilen bir habere göre Yunanlılar Yalova ve Orhangazi'den çekilmeye başlamışlardır[5]. 22 Mart 1921 tarihli resmi tebliğde Batı cephesinde sadece keşif faaliyetleri olduğundan bahsedilmiştir[6]. 23 Mart 1921 tarihli resmi tebliğe göre de batı cephesinde menderes bölgesindeki Çubuklu Dağı'nda bir Yunan müfrezesi baskın teşebbüsünde bulunmuş ise de geri atılmıştır[7].

4.Yunan taarruzu

Türk basınında ilk defa 25 Mart tarihinde İkinci İnönü Savaşı hakkında bilgi verilmiştir. Belirtildiğine göre Yunan ordusunun taarruza geçmesi nedeni ile Beyoğlu'nda Rumlar bir takım gösteriler yapmışlardır[8].

Buna karşılık İstanbul Hükümeti Yunan taarruzunu protesto etmiştir. Hükümet İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine 25 Mart 1921 tarihinde aşağıdaki protesto metnini tebliğ etmiştir.

> *"Düvel-i muazzama şarktaki mesail-i muallakanın mesai-yi muslihane ile halline teşebbüs ettikleri esnada Yunan ordusu Bursa ve Uşak cephelerinde taarruza geçmiştir. Hiçbir vechile muhikk adedilemeyen bu taarruz vaziyeti fevkalade teşviş edebilecek ve en vahim netayici davet eyleyebilecek bir mahiyettedir. Hükümet-i Osmaniye bu vaziyeti suret-i katiyyede protesto eder ve bundan tevellüd edebilecek tekmil mesuliyetin Yunan hükümetine raci kalacağını beyan eder"*[9].

Hakimiyeti Milliye Gazetesi *"Yunan Taarruzu Başladı"* başlığı ile savaşı duyurmuştur. Yunan Hükümeti'nin taarruz ile eş güdümlü olarak bir kısım tedbirleri de yürürlüğe koyduğu hatırlatılmıştır. Bunlardan ilki Anadolu'ya muhtemel yardımları kesmek üzere Karadeniz sahillerinde abluka ilan

1 Hâkimiyet-i Milliye, 16 Mart 1337/1921, Sayı:134, s.2
2 Hâkimiyet-i Milliye, 17 Mart 1337/1921,sayı:135, s.2
3 Hâkimiyet-i Milliye, 21 Mart 1337/1921, sayı:138, s.2
4 Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mart 1337/1921, sayı:139, s.2
5 Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mart 1337/1921, sayı:139, s.1
6 Hâkimiyet-i Milliye, 23 Mart 1337/1921, sayı:140, s.2
7 Hâkimiyet-i Milliye, 24 Mart 1337/1921, sayı:141, s.2
8 Hâkimiyet-i Milliye, 31 Mart 1337/1921, sayı:147, s.2
9 Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1

etmeleridir[1]. İkinci tedbir ise Rum çetelerinin harekete geçirilmesidir. Nitekim Yunan taarruzu başladığında Sakarya mıntıkasındaki bir çete Ermeşe doğusunda, bir çete de Sabanca batısındaki Kurt Köyü civarında faaliyet göstermiştir[2].

Diğer taraftan savaş devam ederken de Türk ordusu tarafından cepheye asker takviyesi yapıldığı görülmektedir. Buna göre Ankara Merkez Kumandanlığından yapılan bir duyuruda gerek İstanbul'dan ve gerekse diğer yerlerden Ankara'ya gelen subay ve erlerin birliklerinin belirlendiği, söz konusu kişilerin en geç iki gün içerisinde trenle Eskişehir'e ve Kocaeli Cephesine hareket etmeleri gerektiği bildirilmiştir[3].

Hakimiyeti Milliye gazetesi 25 Mart tarihinde savaşla ilgili ilk Türk Resmi tebliğini yayınlamıştır. Buna göre 23 Mart 1921 günü Yunan kuvvetleri Bursa cephesinden üç kol halinde taarruza geçmişlerdir. Bu kollardan birisi İznik, diğeri Yenişehir ve üçüncüsü de İnegöl istikametinde hareket etmişlerdir. Bir kol da Uşak cephesinden Dumlupınar'a doğru ilerlemektedir. İnegöl istikametinde harekete geçen Yunan kuvvetleri 23-24 Mart gecesini İznik, Yenişehir ve İnegöl hattının batısında geçirmişlerdir. Uşak tarafındaki kuvvetler ise İslamköy ve Ahatköy bölgesinde bulunmaktadırlar[4]. Bu resmi tebliğden Yunanlıların Yenişehir ve İnegöl'ü işgal ettikleri, Afyon istikametinde ilerledikleri anlaşılmaktadır.

25 Mart tarihinde Fevzi Paşa'nın savaşla ilgili ilk beyanatı basında yer almıştır. Fevzi Paşa şimdilik öncelikle muharebenin safhalarını anlamaya çalıştığını belirtmiştir, Yunan kuvvetlerinin bütün cephelerden taarruza geçtiklerini, buna karşı her türlü tedbirin alındığını, Uşak cephesinde İslam köyüne kadar ilerlediklerini, Sarayköy güneyinde başlayan taarruzun püskürtüldüğünü, İznik'e İnegöl'e ve Yenişehir'e yönelik saldırıların durdurulduğunu ifade etmiştir. O, bir hafta içerisinde millete hayırlı haberler vereceğini de müjdelemiştir. Yunan kuvvetlerinin bu sabah Dumlupınar'a doğru harekete geçtiklerini, Köprühisar ve kuzeyindeki Türk mevzilerine yanaştıklarını, iki ordu arasında topçu muharebesi cereyan ettiğini de bildirmiştir[5].

26 Mart tarihli resmi tebliğe göre Bursa mıntıkasında 25 Mart'ta Bilecik'ten ilerlemek isteyen Yunan topçusu karşı ateşle geri atılmıştır. Karaköy istikametinde hareket eden piyade, süvari ve topçudan müteşekkil bir kuvvet de Pazarcık'a doğru çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Sandıklı'nın kuzey batısındaki Türk kuvvetleri Uşak'tan ilerlemeye çalışan Yunan yürüyüş kollarını durdurmayı başarmışlardır[6].

Hakimiyeti Milliye gazetesinde yer alan savaşla ilgili ilk yorum yazısı *"Veda Taarruzu"* başlığını taşımaktadır. Buna göre Yunanlılar son zarı atmaktadırlar. Bu bir veda taarruzudur. Zira, Venizelos'un 15 günde halledeceğine söz verdiği Anadolu harekatı aylardan beri devam etmektedir. İtilaf Devletleri Yunanlılara eskisi kadar güvenmemekte ve sempati duymamaktadır.

Bir aya yakın zamandan beri Yunanlıların taarruza geçecekleri söylenmekteydi. 18 Şubat günü taarruz

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mart 1337/1921, sayı:142, s.1
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 30 Mart 1337/1921, sayı:146, s.2
[4] Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mart 1337/1921, sayı:142, s.1
[5] Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mart 1337/1921, sayı:142, s.1
[6] Hâkimiyet-i Milliye, 27 Mart 1337/1921, sayı:143, s.2

edeceklerini İstanbul'da ağızdan ağıza yaymışlardı. Sonra 23 Şubat'ta, daha sonra da 16 Mart'ta taarruz edecekleri haberleri dolaştı. Bu söylentilerin amacı Londra'da toplanan konferans üzerinde etki uyandırmaktı. Onlar ülke içindeki problemlerden, ordularının isteksizliğinden ya da Türk saldırısından korktukları için uzun zamandır taarruza cesaret edememişlerdir. Nihayet üç gün evvel başkumandan Papulos Bursa cephesine geçmiştir. Ancak, Yunanlıların karşısında artık derme çatma çeteler yoktur. Manevi gücü çelik gibi sağlam muntazam bir ordu ile savaşmak zorunda kalacaklardır. Yazı *"Yunanlılar son zarı atıyorlar. Şimdiye kadar kaybettiler, şimdi de kaybedecekler ve inşallah anel karib gemilerine binip defolacaklar. Şu halde taarruzun ismini koyabiliyoriz. Veda taarruzu*" cümleleriyle sona ermiştir:"[1].

"Tevfik Allahtan'dır" başlıklı bir başka yazıda da Yunan ordusunun Çarşamba sabahı taarruza geçtiği Bursa ve Uşak istikametlerinde ilerlemeye çalıştığı üzerinde durularak bu taarruza *"topal taarruz"* ismi verilmiştir.

Sevr Anlaşması'nın tadili amacıyla toplanan Londra Konferansı'na Ankara delegelerinin davet edilmesinin Yunanlıların harekete geçmesine yol açtığı vurgulanmıştır. *"Sevr muahedesinin tadili demek yunan ordusunun Anadolu'da muahedeyi kabul ettirmek için deruhte ettiği vazifeye ehliyetsizliğinin Avrupa nazarında tahkiki demekti"* denilen yazıda bundan dolayı Yunanistan'ın varını yoğunu ortaya koyarak askeri ve siyasi iflasının önünü almak istediği belirtilmiştir.

Bu yüzden Şubat ayının on sekizinci günü taarruza geçerek Yunanistan'ı Londra Konferansında güçlü kılacak bir *"emrivaki"* hediyesi hazırlamak istediği iddia edilmiştir. Ancak, Yunanistan'ın Birinci İnönü darbesinden dolayı kısa sürede orduyu toparlamak ve yeniden harekete geçirmek imkanı bulamadığı ifade edilmiştir.

Yazara göre bu taarruz başta Kral Konstantin olmak üzere Yunan kumandanlığının ahmaklığını göstermektedir. Eğer Papulos'ın biraz aklı olsaydı orduyu taarruza geçirmezdi. İki taraf arasındaki küçük ve basit bir mukayese bunu ispata kafidir. Yunan ordusu geçen sene Anadolu'ya gelirken Türkler Mondros mütarekesinin sıkı zincirlerinden kurtulmaya çalışıyorlardı. Bu şartlarda dahi İzmir'e çıkan Yunan ordusuna büyük sıkıntılar yaşatmışlardır. Yunanlılar başı bozuk çeteler karşısında bile başarı sağlayamamıştır. Bugün ise şartlar değişmiştir. Aylardan beri devam eden başarısızlıklar Yunan asker ve subaylarının kalplerindeki ümidi ortadan kaldırmıştır. Şimdi teşkilatı mükemmel ve mücehhez Türk ordusunu mağlup edeceklerini zannetmek hayaldir. Zira, iki ay evvel yine İnönü'de bundan daha zayıf olan ordu Yunanlıları mağlup etmiş idi. Bugün Türk ordusu her bakımdan kuvvetli ve üstün vaziyettedir. Savaşın neticesini şimdiden tahmin etmek mümkündür[2].

Bu arada Türk ordusu 27 Mart günü ilki sabah ve ikincisi akşam olmak üzere iki resmi tebliğ yayınlamıştır. Sabah yayınlanan resmi tebliğde İzmit mıntıkasında Yunanlıların piyade, topçu ve atlı süvarilerinden mürekkep bir kuvvetinin Sakarya batısına ilerlemek istediği, ancak mukabil taarruz ile geri atıldıkları bildirilmiştir. Ayrıca Bursa bölgesinde Karaköy'e doğru yürümek isteyen Yunan kuvvetlerinin zayiat verdirilerek püskürtüldükleri belirtilmiştir. 26-27 Mart gecesi yapılan bir taarruzla Gündüz Bey'in geri alındığı bilgisi de verilmiştir. Uşak mıntıkasında ise demiryolu tarafından

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mart 1337/1921, sayı:142, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 27 Mart 1337/1921, sayı:143, s.1

ilerlemek isteyen Yunan kuvvetlerinin etkili direniş ile durdurulduğu bildirilmiştir[1].

Aynı gün akşam yayınlanan ikinci tebliğde belirtildiğine göre ise sağ kanatta 26 Mart tarihli muharebede mevzilere 300 metre kadar yaklaşmış olan Yunan kuvvetleri gece yapılan karşı taarruz neticesinde zayiat verdirilerek geri atılmışlardır. Merkezde ileri Türk mevzilerine yaklaşan iki Yunan piyade fırkası öncü Türk kuvvetleri tarafından durdurulmaya çalışılmış, yeterli zaman kazanıldıktan sonra asıl mevzilerine dönmüşlerdir. Sol tarafta Yunan kanat ve gerilerine yapılan karşı taarruz neticesinde bir Yunan piyade alayı bataryası imha edilmek suretiyle zayiat verdirilerek geri atılmıştır. Afyonkarahisar batısındaki Türk mevzilerine karşı ise Yunan taarruzu devam etmektedir[2].

28 Mart tarihli bir haberde Yunan kuvvetleri ile 27 Marttan itibaren esaslı temasın başladığı, bütün gün devam eden çatışmaların Türk ordusu lehine gelişmekte olduğu zikr edilmiştir. Türk askerlerinin moral güçlerinin son derece yüksek olduğu da vurgulanmıştır[3].

"Kılıç ve Yalan" başlıklı yazıda ise Avrupa basınında yer alan Yunanistan ile ilgili haberler konu edilmiştir. Buna göre Yunanistan Harbiye Nezareti'nin yeni tertip erleri silah altına çağırdığı, Anadolu'ya taze kuvvetler sevk ettiği, İzmir'e ve Mudanya'ya nakliye gemileri gönderdiği haberleri tamamen yalandır. Bu haberler Yunanistan'ın acz içerisinde olduğunu göstermektedir.

Yazıda Yunanistan'ın nüfusuna nazaran çıkarabileceği asker sayısının en fazla 130 bin ile 150 bin arasında olduğu iddia edilmiştir[4]. Bu miktarın 50 bin ile 70 bin arasındaki kısmının Trakya'da Bulgarlara, Pire'de Arnavutlara karşı tutulduğu, kalan bölümünün de Anadolu'ya taksim edildiği belirtilmiştir. General Papulas'ın daha fazla asker toplamasının imkanı olmadığı belirtilerek *"Meğerki ağaçlardan taşlardan ordu çıkarmanın imkânını bula"* denilmiştir.

Yunanistan'ın yalanları arasında iki ay içinde eski büyük Yunanistan'ı kuracakları iddiasına da yer verilmiştir. Bu iddialar *"Pire rıhtımında kabadayılık eden adi Yunan sandalcılarının palavraları"* olarak değerlendirilmiştir. Yunan Genelkurmay Başkanının Birinci İnönü Savaşı'ndan birkaç ay evvel Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'yı *"şişe geçireceği"* propagandası ile yola çıktığı da hatırlatılmıştır.

Yazıda son olarak İkinci İnönü Savaşı üzerinde durularak Yunanlıların bu defaki taarruzlarının onlara çok daha pahalıya mal olacağı ifade edilmiştir. Yunan ordusunun mevzilerinde azim ve metanetle bekleyen Türk askerleri karşısında idam sehpasına gider gibi tereddütle, yavaş yavaş ve ayakları dolaşarak ilerlemekte olduğu iddia edilmiştir[5].

"Muharebe Lehimize Devam Ediyor" başlıklı haberde 28 Mart günü sabahtan beri muharebenin Türk ordusu lehinde geliştiği üzerinde durulmuştur. Kahraman Türk askerlerinin mevkilerini muhafaza ettikleri, karşı taarruz esnasında bir miktar Yunan askerinin esir alındığı belirtilmiştir[6].

Başka bir yazıda da Yunanistan'ın yeniden taarruza geçmesinin yankılarına yer verilmiştir. Buna göre Beyoğlu'nun Rumca gazetelerinden Jornal Doryan sabr ile sonucu beklemek gerektiğini yazmıştır.

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mart 1337/1921, sayı:144, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mart 1337/1921, sayı:144, s.1
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mart 1337/1921, sayı:144, s.1
[4] Büyük Taarruzdaki Yunan ordusunun miktarı 218.432 er, 6.565 subay idi. Bkz. İsmet Görgülü, Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 10
[5] Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mart 1337/1921, sayı:144, s.1
[6] Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mart 1337/1921, sayı:145, s.1

Patrikhane çevrelerinde kral Konstantin'e karşı var olan soğukluğun kralın taarruza taraftar olması ile ortadan kalktığı bilgisine yer verilmiştir.

Bu gazete şimdiye kadar acele etmenin cezasının çekildiği üzerinde durarak iki sene evvel bitti zannedilen Türkiye'nin yeniden ayağa kalktığına dikkati çekmiştir. Türklerin doğu cephesinde Ermenistan'a karşı başarıyla harp ettiklerini de hatırlatmıştır.

Türk gazetelerinden Peyam-ı Sabah ve Alemdar hariç diğer gazeteler yunan tebliğini olağanüstü ihtiyat ile yayınlamışlar ve Anadolu ordusuna olan güvenlerini beyan etmişlerdir. İstanbul'daki milli çevreler Türklerin bu taarruzu da püskürteceklerine inanmaktadırlar[1].

29 Mart 1921 tarihli resmi tebliğde belirtildiğine göre şiddetli muharebeler devam etmektedir. Sağ kanatta Hayriye civarında Türk mevzilerinin bir kısmına girmeyi başaran Yunan kuvvetleri mukabil taarruzla geri atılmıştır. Bu sırada bir miktar Yunan askeri esir edilmiştir. Sol kanatta Yunanlıların üstün kuvvetlerle Türk mevzilerine yaptıkları taarruz da başarıyla püskürtülmüştür. Afyonkarahisar batısındaki mevzide de üstün kuvvetlere karşı direnilmiş, Yunanlılara büyük zayiat verdirilmiştir. Birlikler gerekli zamanı kazandıktan sonra plana uygun olarak Karahisar civarındaki mevzilerine çekilmişlerdir. Kocaali bölgesinde de düşmanın piyade, süvari ve topçudan oluşan bir kuvveti Tavuklar köprüsünden doğuya geçmek istemiş ise de meydana gelen muharebe neticesinde Sakarya batısına atılmıştır. Öğleden sonra saat ikide de Geyve boğazı istikametinde ilerleyen Yunan kuvvetleri başarıyla geri atılmış, bir miktar silah ve otomatik tüfek ganimet olarak ele geçirilmiştir[2].

30 Mart tarihli *"Muharebe Muvaffakiyetle Lehimize İnkişaf Etmektedir"* başlıklı yazıda üç gündür süren düşman taarruzunun kırıldığı müjdesi verilmiştir. Yunan taarruzunun bütün cephelerde akamete uğradığı, Kahraman Türk askerinin yüksek bir maneviyat, azim ve iman ile direndiği belirtilmiştir.

Savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü, Loyd George ve Konstantin'in son ümit olmak üzere hazırlayıp gönderdikleri ordunun 29 Mart günü de akşama kadar taarruzlarına devam ederek Türk cephesini yarmaya, yanlardan vurmağa çalıştığı, fakat çelikten bir mukavemet ile karşılaşarak taarruzun kırıldığı değerlendirmesi yapılmıştır.

Gazete cebr ve tehdit ile sevk olunan Yunan ordusunun artık yorulmuş olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Bu sebeple bundan sonraki Yunan taarruzlarının etkili olamayacağına dikkat çekilerek *"Hâlbuki karşısındaki kahraman askerimiz din ve millet ve istiklal imanıyla dolu göğsünü düşman savletine çelik bir kale gibi karşı koymuş, fütursuz, metin bir cüretle mukavemet ediyor. Yunan askerinde görülen bu yorgunluk alametine ve kuva-yi maneviyesindeki inkisara mukabil kahramanlarımızın ümidi, cüreti, savleti ve kuva-yi münaviyesi gittikçe daha çok yükselmekte ve daha çok kuvvet bulmaktadır"* denilmiştir.

İnönü'de yunan askerinin uğradığı bu başarısızlığın Geyve ve Gazi istikametindeki mağlubiyetiyle de pekiştirildiği belirtilmiştir. Buna göre İnönü'de üç cepheye yönelen Yunan taarruzları kırılmıştır. Türkler Afyonkarahisar'ın gerisine çekilmiş, Yunan ilerlemesi durmuştur. Geyve istikametinden gelen

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mart 1337/1921, sayı:145, s.2
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 30 Mart 1337/1921, sayı:146, s.1

taarruz durdurulmuştur. Muharebe her tarafta Türk ordusunun lehine gelişmektedir.[1].

30 Mart tarihli resmi tebliğe göre Kocaali Geyve Boğazı kuzeyinde Türk birliklerinin karşı taarruzları neticesinde Yunanlılar siperlerde yüz maktul bırakarak firar etmişlerdir. Pazarcık güneyinde taarruz eden Yunan kuvvetleri ile şiddetli muharebeler devam etmektedir. Afyon cephesinde ise Türk kuvvetleri şehrin doğusundaki sırtları işgal etmişlerdir.[2].

31 Mart 1921 tarihli resmi tebliğde Yunan kuvvetlerinin bütün cephede şiddetli taarruza devam ettiği belirtilmiştir. Özellikle sağ kanatta üç fırka ile yapılan taarruzun büyük zayiat verdirilerek geri atıldığına dikkat çekilmiştir. Merkezde ise iki fırka ile gerçekleştirilen yarma teşebbüsünün Türk kuvvetlerinin fedakarca savunmaları ve müteaddit taarruzuyla durdurulmuş olduğu üzerinde durulmuştur[3].

"Muharebe Dün de Muvaffakiyetle Lehimize Devam Etti" başlıklı habere göre ise 29 Mart tarihinde Yunan ordusu bütün cephelerde başarısızlığa uğramıştır. Bu yüzden 30 Mart günü cephenin sağından ve merkezinden harekete geçememiştir. Sadece sol kanada karşı taarruz etmiştir. Bu durum Yunan kuvvetlerinin üç günlük taarruzdan sonra yorulduğu şeklinde değerlendirilebilir. Sol kanatta birkaç saat devam eden çatışmalarda kahramanca direniş gösterildiği için Yunan taarruzu akim kalmıştır. Savaş alanlarından gelen haberlere göre Türk askerinin manevi gücü çok yüksektir. Zira, göğüs göğse müsamerelerde süngü yerine dipçik kullanmıştır[4].

5. Türk Zaferi

1 Nisan 1921 tarihli gazetelerde Yunan ordusunun kesin olarak mağlup edildiği müjdesi verilmiştir. *"Düşman Mağlup Oldu. Düşman Sürüleri Ricata Başladı"* başlığını taşıyan yazıda Yunan ordusunun sol kanadının bozulduğu geri çekilmeye başladığı, sağ kanadın da dağılmak üzere olduğu haber verilmiştir. Türk ordusunun taarruzdan yorulan Yunan kuvvetlerine istirahat imkânı vermeden 31 Mart sabahı sağ ve sol kanatlardan saldırdığı, bütün gün devam eden çatışmaların başarıyla neticelendiği belirtilmiştir. Haberde Yunanlıların perişan bir surette geri çekilmeye başladıkları, ricatın gece bütün cepheye sirayet etmesinin beklendiği de bildirilmiştir[5].

Diğer taraftan Anadolu Ajansı da 31 Mart sabahı bir duyuru yapmıştır. Buna göre 30 Mart akşamı geç vakte kadar devam eden muharebelerden sonra Yunan taarruzunun kesin olarak başarısızlıkla neticelendiğine şüphe yoktur. Türk ordusunun kahramanca direnişi karşısında düşmanın bütün saldırıları def edilmiştir. Kocaeli bölgesinde Türk ordusu müdafaadan taarruza dönmüştür. Afyonkarahisar civarında ise Yunan ileri birlikleri mağlup edilerek çekilmeye zorlamışlardır.

Basına göre aslında Yunan taarruzu 29 Mart Salı gününden itibaren kırılmaya başlamıştır. Bundan sonra Kral Konstantin'in tacını kurtarma mücadelesine dönüşmüştür. Gönderilen Yunan kuvvetleri kendilerini kırdırmaktan başka bir iş yapamamışlardır. Yunan ordusunun beş tümenden üçü perişan

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 30 Mart 1337/1921, sayı:146, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 31 Mart 1337/1921, sayı:147, s.1
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1
[4] Hâkimiyet-i Milliye, 31 Mart 1337/1921, sayı:147, s.1
[5] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1

denecek bir surette dağıtılmıştır. Mevzilerini kıpırdamadan müdafaa eden Türk ordusunun kımıldatılamayacağı anlaşılmıştır. Bu şartlarda Yunan ordusunun her an geri çekilmesi beklenmektedir[1].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 31 Mart tarihinde ilerleyen saatlerde savaşın gidişatı ile ilgili olarak ilave baskı yayınlamıştır. Burada savaş hakkında yayınlanan haber *"Düşmanın Mezbuhane Taarruzu Kıtayen Kırıldı"* başlığını taşımaktadır. Buna göre 30 Mart tarihli muharebeler Türklerin kesin zaferiyle neticelenmiştir. Yunan ordusu tamamıyla tükenmiştir. İnönü cephesindeki beş Yunan tümeninden üçü kötürüm bir hale gelmiştir. Bu yenilgiler ile beraber Konstantin'in tacı da sallanmaktadır.

30 Mart tarihinde sağ ve sol kanatlarda akşama kadar devam eden Yunan taarruzlarını kahraman Türk ordusu inatla ve ısrarla direnerek akim bırakmıştır. Aslında Yunan savaş planı taarruzu beş günde neticelendirmek amacına yönelikti. Bu süre içerisinde Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i işgal ederek Anadolu ordusunu dağıtmayı hedeflemişlerdi. Ancak taarruzun planlanan süreyi iki gün aşması yani 7 güne çıkması Yunanlılarda panik havası yaratmıştır. Afyon cephesindeki Türk ordusu karşı taarruza geçmiş olup Yunan kuvvetleri geri çekilmeye mecbur edilmiştir. Ordudan yeni müjdeler beklenmektedir. Türk direnişi karşısında aciz kalan Papulos Kral Konstantin'in tahtının sallandığı endişesine kapılmaya başlamıştır. O, bu yüzden her ne pahasına olursa olsun taarruzu devam ettirmeye karar vermiştir. Ancak, Yunan ordusu amacına ulaşamadığı gibi Konstantin de taç ve tahtını kurtaramayacaktır.[2].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi aynı gün ikinci bir ilave daha yayınlamıştır. Bu ilave *"Düşman Kuvvetleri Perişan Edilmiştir. Şiddetle Takip Olunuyor"* başlığını taşımaktadır. Yazıda belirtildiğine göre Türk askerlerinin şiddetli saldırıları karşısında Yunan ordusu direnme imkanı bulamamıştır. Manevi kuvveti sarsılmış olan Yunanlılar sağ kanatta tutunamaz bir hale gelmiştir. Sol kanatta ise yapılan taarruz neticesinde pek çok esir, eşya ve makineli tüfek iğtinam edilmiştir. Geri çekilmekte olan Yunan kuvvetlerini Türk süvarileri yanlardan tazyik etmektedir. Yunan ordusu cephede çok sayıda zayiat vermiştir[3].

Basında cephenin güney bölümünde de yapılan taarruzlarda Yunanlılara zayiat verdirildiği, birçok eşya iğtinam edildiği belirtilmiştir. Yunan ordusunun Uşak'ta tutunabilmek için ahaliyi de çalıştırmak suretiyle şehrin doğusunu tahkim etmeye ve etrafını tel örgülerle kuşatmaya çalıştığı iddia edilmiştir[4]. Güney cephesindeki çatışmalarda Yunan ölülerinin arasında Çekes Ethem'in adamalarının da olduğu belirtilerek *"hain Ethem"* ifadesi kullanılmıştır[5].

Öte yandan seyyar kuvvetler de orduya destek olmuştur. Bir haberde seyyar kuvvetlerin Yenişehir ovasında ve Köprühisar civarlarında düşman gerilerinde etkili olmaya başladıkları ifade edilmiştir[6].

2 Nisan tarihli resmi tebliğe göre ise Sakarya bölgesinde Pazarcık istikametinde geri çekilmekte olan

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1
[4] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1
[5] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1
[6] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1

Yunan süvarileri ile Türk birlikleri arasında Bozüyük girişinde çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalarda esir edilen Yunan askerlerinin yanı sıra silah ve hayvan iğtinam olunmuştur. Bu arada Söğüt, Bilecik, Bozüyük ve Pazarcık şoseleri üzerinde geri çekilen Yunan kolları tayyareler tarafından bombalanmıştır. Afyonkarahisar doğusunda meydana gelen çatışmalar neticesinde Türk kuvvetleri daha doğudaki mevziilerine çekilmiştir[1].

Hakimiyeti Milliye gazetesinin 3 Nisan tarihli başyazısı *"Zafer"* başlığını taşımaktadır. Müfide Ferid bu yazıyı cepheyi ziyareti sırasında kaleme almıştır. Yazı *"Allaha hamdolsun bir kere daha zafer!"* cümlesi ile başlamıştır. Yazıda bir avuç Türk kahramanının bir kere daha silahlı Avrupa'yı durduğu, on Yunanlıya karşı bir Türk askeri ile mücadele edilmesine rağmen galip gelindiği ifade edilmiştir. Türklerin genç kabiliyetlerinin ihtiyar Avrupa'ya Türk kahramanlığını ve vatanperverliğini öğrettiği belirtilmiştir.

İfade edildiğine göre Türklerin önünden kaçan yalnız Yunanlı değil onların arkasında saklanan Avrupa'dır. Özellikle Lloyd George bir ay sonra mağlup bir Türkiye ile masayı oturmayı hayal etmekteydi. İslam alemini boğazlamayı planlayan bütün Hıristiyan dünyanın Türk zaferi ve Yunan hezimeti ile ümidi tamamen kırılmıştır.

Müfide Ferid yazısında Türklük vurgusu da yapmıştır. *"Bütün ruhumla beni Türk yarattığı için Allaha hamd ediyorum"* diyerek Türk olmaktan duyduğu gururu okuyucularıyla paylaşmıştır. Fakat O, "Türk" tabiri ile bir çok imparatorluğu yıkan, Viyana önlerine kadar gelen Türk'ü kastetmediğini söylemiştir.

Müfide Ferid özellikle bugünün Türkü olmakla gurur duyduğunu bildirmiştir. Ona göre Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş, ezilmiş, Hıristiyan dünyasının üstüne hücum ettiği, dişleriyle, tırnaklarıyla parçalamaya çalıştığı Türk, dünyanın alay ettiği Türk, yeniden toparlanmayı başarmıştır. Ankara'da toplanan on beş yirmi fedainin etrafında kümelenen imanlı millet iki sene içerisinde yeniden muazzam bir güç haline dönüşmüştür. Zira iki senede Türk'ün yaptığını hiçbir millet hiçbir devirde yapamamıştır. Türk milleti on senedir savaş meydanlarında olduğu için kuvvetten düşmüştü. Hatta bu yüzden 1920 yılı içerisinde Yunanlılar Türkiye içerisinde gezmeye çıkar gibi Türk topraklarını istila etmişlerdi. Bugün aradan bir sene geçmeden İnönü de yeni ve muzaffer bir Türkiye doğmuştur. Yarın tarih, bugün kanlarını döken Türklerin fedakarlığını, başka hiç bir milletinkine benzemeyen emsalsiz cesaretlerini yine Türkiye'nin temeli olarak tanıyacaktır[2].

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 1 Nisan 1921 tarihli telgrafı 3 Nisan tarihinde basına yansımıştır. Buna göre Batı Cephesi Komutanı bu telgrafında 1 Nisan günü öğleden sonra saat 6:30'da Metris tepeden gördüğü manzarayı şöyle anlatmıştır: Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olması muhtemel bir Yunan müfrezesi sağ kanat grubunun taarruzuyla düzensiz bir biçimde geri çekilmektedir. Türk ordusu takip durumundadır. Bozüyük yanmaktadır. Yunanlılar binlerce ölü ile doldurdukları savaş meydanını Türk ordusuna terk etmişlerdir[3].

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1337/1921, sayı:149, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1337/1921, sayı:149, s.1
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1337/1921, sayı:149, s.1

Bu telgraf üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa aynı gün Batı Cephesi Komutanını tebrik eden bir telgraf göndermiştir. *"İnönü Meydan Harbinde Metris Tepede Garp Cephesi Kumandanı ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Paşaya"* başlığını taşıyan telgraf şöyledir:

> *"Bütün tarih aleminde sizin İnönü meydan muharebelerinde deruhde ettiğiniz vazife kadar ağır bir vazife deruhde etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklal ve hayatı; dâhiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumandan ve silah arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetiyle yendiniz. İstila altında ki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan bugün müntehalarına kadar zaferini tesid ediyor. Düşmanın hırs istilası azim ve himayenizin yalçın kayalarına başını çarparak hurde haş oldu.*
>
> *Namınızı tarihin kitabe-yi mefahirine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda minnet ve şükrana sevk eden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşmanın ölüleriyle dolu bir meydanı şeref ettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için şaşa-yı itila ile dolu bir afak-ı istikbale de nazır ve hâkim olduğunu söylemek isterim".*[1]

İsmet Paşa, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir başka telgrafta ise *"Zulm ü istibdad dünyasının en zalimane hücumlarına karşı yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddi ve manevi bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa!"* şeklinde hitap etmiştir. İsmet Paşa bu telgrafında Mustafa Kemal Paşa'ya kahraman Türk askerleri, subayları ile avcı hatlarında omuz omuza vuruşan fırka ve kolordu kumandanları adına taktir ve tebriklerini arz etmiştir[2].

Öte yandan basına Fevzi Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda savaş hakkında yaptığı açıklama da yansımıştır. Buna göre meclise girişi sırasında milletvekillerinin alkışları ile karşılanan Fevzi Paşa yorgun ve uykusuz fakat güven veren bir tavır ile kürsüye çıkmıştır.O, Yunanlıların Londra Konferansındaki başarısızlıklarını askeri bir zafer ile tamir etmek istediklerine işaret etmiştir.

Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa'nın ifadesine göre Yunanlılar 11 gün evvel yaklaşık yüz bin kişi ile taarruza geçmişlerdir. Türk ordusunun planı Yunan birliklerinin asıl kısmı ile muharebeyi kabul etmek, diğer bölümlerini ise meşgul etmek idi. Yunanlılar ise üç beş günde Türkleri mağlup ederek Sevr Anlaşmasını kabul ettirmek istiyorlardı. Birkaç günde Eskişehir'e, daha sonra da Ankara'ya gideceklerini söylüyordu. Kanatlardan büyük bir çevirme harekâtı yaparak orduyu imha ve Anadolu'yu kolayca istila etmeyi planlıyorlardı. Dumlupınar civarındaki Türk kuvvetleri düşmanı meşgul etti.. İnönü mevzilerinde yedi gün yedi gece devam eden muharebeden sonra düşman bozuldu. Söğüt Bozüyük hattı Türk kuvvetlerinin elindedir. Düşman Bilecik ve Pazarcık'a doğru geri çekilmektedir.

Papulos Karaköy'e gelerek alaylarını birbiri arakasına sevk etti. Bir taraftan Türk ordusunun gerisine sarkmak, diğer taraftan da merkezi yarmak istedi. Başkumandanlarının gözü önünde yunanlılar büyük

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1337/1921, sayı:149, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1337/1921, sayı:149, s.1

gayretle harp ettiler; fakat Türk safları önünde kırıldılar. Geri çekilen Yunan kuvvetleri tayyareler tarafından bombalanmaktadır. Ordu Anadolu'dan her gün gelen yeni kuvvetlerle takviye edilmektedir. Bozüyük'e kadar şimendiferler Türk ordusunun kontrolünde olarak işlemektedir.

Ancak, Fevzi Paşa savaşın kesin olarak kazanıldığını henüz ilan edememiştir. O, harbin ikinci safhasının başladığını dile getirmiştir. Fevzi Paşa savaş sırasında Türk milletinin fedakarlıklarına da dikkati çekmiştir. O, halkın yaralılara gösterdiği ilgiyi, cephane taşıyan devecilerin kendilerine verilen parayı almamalarını taktirle karşılamıştır. Erkanı Harbiye-i Umumiue Vekili *"inşallah bizim lehimize harp bitecektir"* sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır [1].

3 Nisan 1921 tarihli resmi tebliğe göre ise Sakarya hattında İncirli ve Adapazarı civarında topçu ateşi gerçekleştirilmiştir. Bursa bölgesinde düzensiz bir şekilde geri çekilmekte olan Yunan kuvvetlerini takip eden Türk birlikleri 2 Nisan 1921 tarihinde Bilecik-Pazarcık hattına yaklaşmıştır. Yunanlıların geri çekilmelerini önlemek için sevk olunan birlikler Köprühisar ve Nazif Paşa-Kınık hattına taarruz etmektedir. Türk süvarilerinin Söğüt'e girmesi üzerine Bilecik istikametine atılan düşman savaş meydanında binlerce ölü bırakmıştır. Yollar üzerinde de çok sayıda topçu ve piyade cephanesiyle silah ve makineli tüfek ele geçirilmiştir. Karaköy boğazında da obüs topu, otomobil ve tayyare iğtinam edilmiştir. Murat vadisine çekilen Yunan kuvvetlerinin önü kesilerek perişan bir suretle kuzey istikametine atılmışlardır. Afyonkarahisar Çobanlar mıntıkasını işgal eden Yunan kuvvetleri doğuya doğru hareket etmişlerdir. Çivril ve Sarayköy bölgelerinde de çatışmalar cereyan etmektedir[2].

Basında yer alan *"Hani Yunan Tebliği: Sukut!"* başlıklı yazı 2 Nisan Anadolu Ajansı kaynaklıdır. Yazıda Yunan taarruzunun başladığını *"tantanalı bir şekilde"* duyuran Papulas'ın üç günden beri neden sessiz kaldığı sorusu sorulmuştur. Habere göre İstanbul'daki Rumca gazeteler de bu sukutun manasını endişe ile kaydetmektedirler. New Logos gazetesi savaşın devam ettiği ve anbean tebliğe ihtiyaç duyulduğu bu zamanda Yunan karargahının sessiz kalması hali için *"Bunun sebebi nedir?"* sorusunu yöneltmiştir[3].

4 Nisan tarihli bir habere göre 3 Nisan günü cephede durum şöyledir. Türk birlikleri akşama kadar Yunan kuvvetlerini süratle takip etmişlerdir. Refet Paşa süvari kuvvetlerinin başına geçerek Yunan ordusunun çekilme hattını kesmek için süratle İnegöl ovasına inmeye muvaffak olmuştur. Bu durumda iki fırka kadar Yunan kuvveti İzzet Paşa ve Refet Paşa kuvvetlerinin arasında kalmış gibi görünüyor. Yunan ordusu Söğütten sonra Bilecik'i de terk etmiştir. Bir piyade alayı Yenişehir köprüsünü tutmuştur. Yunan askerlerinin ağırlıklarını alarak cepheden kaçtıkları ifade edilmiştir[4].

"Denize Pek Yakın Bir Karargâh" başlıklı habere göre ise Başkumandan Anastasios Papulos bir kaç gün evvel cephe gerisinden Bursa'ya götürdüğü karargahını bu defada Bursa'dan Mudanya'ya nakl etmiştir. Bunun sebebi büyük telaş içinde olmasıdır[5].

4 Nisan tarihinde iki tebliğ yayınlandığı görülmüştür. İlk tebliğde belirtildiğine göre Tavuklar köprüsünü tahrip etmek isteyen Yunan müfrezesi geri atılmıştır. Yenişehir kuzeyinde Pamucak

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1337/1921, sayı:149, s.2
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1337/1921, sayı:150, s.1
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1337/1921, sayı:149, s.2
[4] Hâkimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1337/1921, sayı:150, s.1
[5] Hâkimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1337/1921, sayı:150, s.1

derbendine taarruz eden Türk müfrezesi Yunanlıları buradan atmıştır. Köprühisar'dan çekilen Yunan kollarına saldıran başka bir müfreze ise onları sıkıştırarak topçusuyla beraber yeniden mevzi almaya mecbur etmiştir. Pazarcık–İnegöl istikametinde geri çekilen Yunanlıları takip eden Türk birlikleri bir hayli esir almış ve bir tayyare ile çok sayıda sahra cebel mermisi ve bir miktar barut iğtinam olunmuştur. Bir başka müfreze Bursa'nın güney batısındaki Çongora mevziine taarruz etmiştir. Borlu'dan Salihli kuzeyindeki Bezirgânlı mevkiine de taarruz edilerek Yunan kuvvetleri sıkıştırılmıştır[1].

4 Nisan tarihli ikinci tebliğe göre ise Kocaali bölgesinden Sapanca civarındaki Yunan mevzilerine baskın yapılarak bol miktarda cephane iğtinam edilmiştir. Bursa mıntıkasında: Yunan kuvvetleri perişan bir surette firara mecbur edilmiştir. Köprühisar ve Yenişehir zabt edilmiş, üç otomobil ile bir miktar hayvan ganimet olarak ele geçirilmiştir. Ziva deresinde bir süvari bölüğü buradaki Yunan taburuna hücum ederek yüzü aşkın zayiat verdirmiştir. Yunanlılardan tabur kumandanı dahil olmak üzere 145 esir alınmıştır. Pazarcık-İnegöl şosesi üzerinden Bursa istikametinde geri çekilmekte olan bir piyade fırkası, iki süvari ve bir topçu alayı ile çeşitli araba ve otomobil kollarından oluşan bir Yunan yürüyüş koluna taarruz eden süvari fırkaları öğleyin İnegöl'e girmiştir. Türk kuvvetlerinin şiddetli hücumları ve sokak çatışmaları neticesinde Yunan askerleri cephane ve teçhizatlarını atarak perişan bir surette İnegöl'den batı ve kuzey istikametinde kaçmışlardır. Bu Yunan kolu insan, hayvan ve malzeme itibarıyla büyük zayiata uğramıştır. Birçok hafif ve ağır makineli tüfek, bol miktarda topçu ve piyade cephanesi, teçhizat, savaş malzemesi ve bir otomobil iğtinam olunmuştur.

Afyonkarahisar bölgesinde kuzey ve doğudan ilerleyen kuvvetlerin tazyiki karşısında Yunanlılar şehir merkezine doğru çekilmişlerdir. Bu sırada Karahisar kuzeyinde bir miktar esir alınmıştır. Sarayköy bölgesinde ise Yunanlıların baskınları geri püskürtülmüştür[2].

6 Nisan tarihli haberde 4 Nisan günü Bolvadin'in tahliye edildiği, aynı gün öğleden sonra Türk kuvvetlerinin Bolvadin'e girdikleri ifade edilmiştir. Belirildiğine göre Yunan birlikleri geceyi Afyonkarahisar'a üç saat mesafede bulunan bir köyde geçirmişler ve sabahleyin geri çekilmeye başlamışlardır. Türk ordusunun 6 Nisan sabahı Afyonkarahisar'a girmesi beklenmektedir[3].

5 Nisan tarihli haberlere göre Yunanlılar bütün cephelerde geri çekilmeye devam etmektedir. Bursa istikametinde çekilen Yunanlılar süvari kuvvetleri ile aman vermeden, takip edilmektedir. Afyon cephesinde Bolvadin'den sonra Afyonkarahisar'ın da tahliyesi beklenmektedir. İzmir kaynaklı haberlere göre Yunanlıların zayiatı tahmin edilenden çok yüksektir. Bizzat Yunan askeri zayiatın 1800'ü bulduğunu itiraf etmişlerdir [4]

Bu arada savaşın kaybedildiğinin anlaşılmasından sonra Yunan kamuoyunda galeyan baş göstermiştir. Atina'da meclis önünde toplanan halk Konstantin'in ve Venizelos'un milleti ölüme sevk ettikleri gerekçesiyle aleyhte gösteriler yapmışlardır[5].

6 Nisan tarihli habere göre ise Bursa ve Afyonkarahisar mıntıkalarından geri çekilmekte olan Yunan

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1337/1921, sayı:151, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1337/1921, sayı:152, s.1
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1337/1921, sayı:152, s.1
[4] Hâkimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1337/1921, sayı:152, s.1
[5] Hâkimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1337/1921, sayı:152, s.1

kuvvetleri yağma, katliam ve tecavüz suçlarını işlemişlerdir. Sakarya batısındaki Söğüt ile Bilecik arasındaki köyler ve camiler yakılmış, Söğüt'ten çekilen Yunan kuvvetleri Ertuğrul Gazi türbesini bombayla tahrip etmişlerdir. 5 Nisan tarihli ve Ankara kaynaklı bir habere göre de Yunanlılar seksen kadar kadını Bilecik şosesi üzerindeki gazhaneye toplayarak envai tür kötülük yapmışlardır[1].

7 Nisan 1921 tarihli resmi tebliğde göre ise Afyonkarahisar bölgesinde takip harekatı yapan Türk birlikleri şehrin hemen doğusundaki Mihail ve Karaarslan köylerini zapt etmişlerdir. Menderes mıntıkasında ise bir müfreze Akşehir ile Salihli arasındaki Manomak istasyonunu basarak Yunanlılara telefat verdirmiştir. Güneyden Menderesi geçen müfrezeler ise Yunanlıları Sultanhisar'a firara mecbur etmiştir. Türk baskısı karşısında Yunan kuvvetleri Bursa doğusundaki asli mevzilerine kadar şiddetle takip edilmiştir. Düzensiz bir şekilde geri çekilen Yunan askerleri peyderpey esir edilmektedir. Bu arada çok sayıda hayvan da iğtinam olunmuştur.[2].

6. Zafer Kutlamaları

Zafer haberinin ilk duyulduğu andan itibaren kutlamalar da yapılmıştır.*"Ankara Dün Heyecanlı Bir Zafer Günü Yaşadı"* başlıklı haberde ulema, öğrenciler, esnaf ve halkın katılımı ile 2 Nisan günü Ankara'da gerçekleştirilen mitingden bahsedilmiştir. Buna göre Ankaralılar Büyük Millet Meclisi binasının önünde binlerce kişilik bir kalabalık oluşturmuşlardır. Samih Rıfat Bey Ankara Belediyesi adına bir konuşma yapmıştır.O, konuşmasında "*Yirminci asrın en büyük halaskar kumandanı Mustafa Kemal Paşa hazretleri! Muhterem Büyük Millet Meclis aza-yı kiramı!"* cümlesi ile konuşmasına başlamıştır. Rıfat Bey Eskişehir yolunun Türk milletini ilahi istikamete sevk edecek tek yol olduğunu söylemiştir. Samih Bey, İstanbul'da Yunan ordusunun zaferine inananların ve onların muzafferiyetini temenni edenlerin olduğunu iddia etmiştir. *"İslamiyeti ve dini müdafaa eden Büyük Millet Meclisinin önünde ellerimizi kaldırarak ruhaniyet-i peygamberiyeden soruyoruz. Ya Resulallah sana karşı ahdimizi ifa ettik mi?"* demiştir. Türk milletin bu mukaddes görev için her zaman kanını dökmeye hazır olduğunu ifade ederek sözlerine son vermiştir.

Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey de bir konuşma yapmıştır. O, Milli Mücadele'nin İnönü Savaşına kadarki kısa bir tarihini anlatmıştır. Memlekette ümitsizliğin hakim olduğu bir dönemde bir avuç kahramanın başlattıkları cihada vurgu yapmıştır. Hamdullah Suphi Bey *"İnönü Meydan Muharebesiyle biz harbi umumiyi itmam ediyoruz"* demiştir. Ona göre düşman bundan sonra tekrar Anadolu içlerine gelmekte tereddüt edecektir. İnönü zaferini yeni zaferler takip edecektir. Bursa, padişahların mezarları, İzmir ve bütün milli topraklar kurtarılacaktır. Hamdullah Suphi Bey konuşmasının bitiminde yeni kabul edilen İstiklal Marşını huşu içerisinde kalabalığa okumuştur.

Mitingde Antalya Mebusu Rasih Efendi de bir konuşma yapmıştır. O, Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının bu zaferle millete yeni bir hayat bahşettiğini, İslamiyet'in ilk devirlerinde olduğu gibi bugünün muhacir ve ensarlarının büyüklüğünün bütün İslam alemine ispat edildiğini ifade etmiştir. Yunanlılara indirilen darbe ile Kral Konstantin'in tacının da tehlikeye girdiğini iddia ederek kralın tekrar Avrupa'ya kaçacağı görüşünü savunmuştur. *"Bütün mağlup milletler, Sulh namıyla kendilerine*

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1337/1921, sayı:152, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 8 Nisan 1337/1921, sayı:154, s.1

uzatılan esaretnameleri birer birer imzalarlarken ancak sen, yalnız sen ey büyük Türk milleti bu esaretnameyi yırttın ve paçavra gibi yüzlerine fırlattın, attın!" diyen Rasih Bey kahraman Türk milletinin yakın zamanda istila altındaki din kardeşlerini de kurtaracağını söylemiştir.

Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey ise konuşmasına *"Müjde, ey millet, düşman münhezim oldu"*. cümlesi ile başlamıştır. Dökülen kanların, dulların yetimlerin intikamının alındığına işaret etmiştir. Anadolu gençlerinin, ihtiyarlarının, kadınlarının toplanarak Osmanlı'nın sancağını yükselttiklerini belirtmiştir. Mitingde kurbanlar kesilmiş, mızıka önde olmak üzere millet vekillerinin alkışları arasında meclis önünden geçilmiştir[1].

Eskişehir'deki kutlamalar ise zafer haberinin Eskişehir'e ulaşması ile başlamıştır. *"Eskişehir'de Zafer Şenliği"* başlıklı haberde belirtildiğine göre zafer haberi 31 Mart Perşembe günü öğle vakti şehre ulaşmıştır. İlk müjdeyi veren merkez kumandanı olmuştur. Bu müjde derhal şehrin her köşesine yayılmıştır. Bunun üzerine asker ve halk şehir içinde muazzam alaylarla dolaşmaya, birbirlerini tebrik etmeye başlamışlardır. Cuma günü çoluk çocuk, kadın erkek on bin kişiyi aşkın bir kalabalık İdman Alanı denilen meydana toplanmıştır. Eskişehir'de bulunan Bursa mebusu Muhiddin Baha Bey kalabalığa heyecanlı ve hararetli bir konuşma yapmıştır. Bunu diğer hatiplerin konuşmaları izlemiştir. Bilahare halk Mutasarrıf Hilmi Bey ile birlikte hastanelerdeki yaralıları ziyaret etmişler onlara sigaralar ikram etmişlerdir. Şehirde gece de fener alayı düzenlenmiştir[2].

7.Savaş ve Avrupa

Havas Royter Ajansından bildirildiğine göre İtilaf Devletleri Londra Konferansında Türkiye'ye ve Yunanistan'a barış şartlarını teklif etmişlerdir. Burada anlaşma sağlanamaması ve bu ülkelerden herhangi birisinin silaha başvurması halinde sorumluluk kabul etmeyeceklerini de belirtmişlerdir[3].

Türk basınında 24 Mart 1921 tarihli Times gazetesinden de bir haber aktarılmıştır. Bu haberde Yunanlıların Londra Konferansı hükümlerini beğenmeyerek taarruza kalkışmaları halinde müttefiklerinden hiç biri tarafından destek ve teşvik görmeyecekleri görüşüne yer verilmiştir[4].

İstanbul'da İngilizce yayınlanan Orient News gazetesi İngiliz temsilciliğinin yayın organı özelliğini göstermekteydi. Bu gazetenin 28 Mart tarihli baş makalesinde Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin onayını beklemeksizin harekete geçmesi eleştirilmiştir. Yunan ordusunun tenha ve ıssız bir yola sapmış olduğu değerlendirmesi yapılmıştır[5]. 3 Nisan tarihli ve Ankara kaynaklı bir haberde de Orient News gazetesinin değerlendirmesine yer verilmiştir. Buna göre söz konusu gazete Yunan taarruzu arifesinde İngiltere'nin tarafsız kalması gerektiğini yazmıştır. Gazete İkinci İnönü Savaşı'nın sorumlusu olarak da Yunanistan'ı göstermiştir. Yunanistan'ın Türkiye ile uyuşma mümkün iken taarruza geçtiğini iddia etmiştir.[6].

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1337/1921, sayı:149, s.1
[2] Hâkimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1337/1921, sayı:152, s.2
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.2
[4] Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mart 1337/1921, sayı:142, s.2
[5] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.2
[6] Hâkimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1337/1921, sayı:150, s.2

Daily Express gazetesi Anadolu'da başlayan muhaberenin çok şiddetli olacağını, zira Türklerin muhtemel bir Yunan taarruzu için kuvvetlerini takviye eylemiş olduğunu yazmıştır. Gazete şark meselesinin çözümü için başka bir hareket tarzı takip edilmesi lazım geldiği görüşünü savunmuştur.[1].

Öte yandan Londra Konferansı devam ederken Lloyd George ile Yunan delege heyeti arasında yapılan görüşmelerde Yunanistan'ın Anadolu'da yeni bir saldırı başlatması kararı alınmıştır[2]. Buna rağmen Lloyd George basına Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşta tarafsız oldukları açıklamalarını yapmıştı. Hakimiyeti Milliye gazetesi bu açıklamaları samimi bulmamıştır. İngiltere başbakanının gizli görüşmelerde Yunanistan baş delegesini harbe teşvik ettiğini yazmıştır. İkinci İnönü Savaşı sırasında Yunan ordusunun cephe gerisi hizmetlerinin İngiliz erlerine yaptırdığı belirtilmiştir. Böylece daha fazla Yunan askerinin cepheye gönderilmesinin yolunun açıldığı bilgisi verilmiştir[3]. İngilizlerin İzmit, İzmir gibi yerlerdeki Yunan birliklerinin görevlerini yaparak onlara yardımcı olduğu da iddia edilmiştir[4].

Bu arada Paris kaynaklı bir habere göre Yunan delegeleri İstanbul'dan Anadolu'ya yardım edilmemesi konusunda Lloyd George ile anlaşmışlardır. Hatta Lloyd George İstanbul'un denizden Yunanlılar tarafından kuşatılması halinde tarafsız kalma taahhüdü vermiştir[5].

Deutsche Zeitung gazetesi ise Alman Hükümeti'nin azim ve ısrarla Sevr Anlaşması'nı değiştirmeye çalışan Mustafa Kemal'i örnek almasını önermiştir. Almanya'nın geleceğini Londra'nın insafına terk etmeyerek haksız taleplere şiddetle karşı çıkmasını istemiştir.[6].

SONUÇ

İkinci İnönü Savaşı sürecinde Türk basını halkın moral ve manevi gücünü yüksek tutabilmek için sıklıkla gazilerle ilgili haberlere yer vermiştir. Gazilerin moral gücünün ve savaşma azminin ne kadar yüksek olduğu gösterilerek propaganda yapılmıştır. Diğer taraftan halkın gazilere yaptıkları yardımlara vurgu yapılarak da milli birlik ve beraberlik ruhu güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Basında sıklıkla Yunan ordusundaki düzensizlik, firarlar ve asker kaçakları gündeme getirilmiştir. Yunan askerlerinin zorla cepheye sürüldükleri iddia edilmiştir. Kralcı-Venizeloscu çekişmelerinden bahsedilerek *"düşman"*ın zayıf olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

Türk basınında ilk defa 25 Mart tarihinde İkinci İnönü Savaşı hakkında bilgi verilmiştir. Yani halk savaştan ancak iki gün sonra haberdar olabilmiştir. Basında asıl cephe savaşlarının yanı sıra asker sevkiyatı ve diğer tali tedbirler de yer bulmuştur.

Bununla birlikte Türk basını çatışmaları Türk resmi tebliğleri merkezinde değerlendirmiştir. Bu tebliğlerle bağlantılı olarak Yunanlıları başarısız gösteren yorumlar yapılmıştır. Yunan taarruzu *"veda taarruzu, topal taarruz"* gibi tanımlamalarla tasvir edilmiştir. Bunun dışında Türk askerini yüceltmek

[1] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.2
[2] İzzet Öztoprak, Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 2014, s.221.
[3] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.2
[4] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.1
[5] Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1337/1921, sayı:148, s.2
[6] Hâkimiyet-i Milliye, 30 Mart 1337/1921, sayı:146, s.2

amacıyla *"on misli düşman"*a karşı nasıl olağanüstü bir mücadele verildiği üzerinde durulmuştur.

Yine haberlerde sıklıkla Yunan ordusundan alınan esirler ve ganimetlerden de bahsedilmiştir. 30 Mart tarihinde üç gündür süren Yunan taarruzunun kırıldığı ifade edilmiştir. 1 Nisan 1921 tarihli gazetelerde de Yunan ordusunun kesin olarak mağlup edildiği müjdesi verilmiştir.

Bu arada Yunanlıların yalnız olmadıkları İngilizler tarafından desteklendikleri mesajı da verilmiştir. İlaveten Yunanlıların geri çekilme sırasında yaptıkları yağma, katliam ve tecavüzler de basına yansımıştır.

KAYNAKÇA

AYBARS Ergün, İstiklal Mahkemeleri, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi, 2. Cilt, Batı Cephesi 3. Kısım, Üçüncü Baskı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

GÖRGÜLÜ İsmet, Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi

ÖZTOPRAK İzzet, Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, ikinci Baskı, Türk tarih Kurumu yayınları, Ankara 2014.

SON DÖNEM OSMANLI EDEBİYATINDA YENİDEN DOĞUM DÖNÜŞÜMÜ

"REBIRTH TRANSMUTATION" IN LATE OTTOMAN LITERATURE

Doç. Dr. Ayşe Demir
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
aysedemir37@gmail.com

Abstract
The Romantic era that is seen on final period of Ottoman literature affects death theme in some of the literary works. Abdülhak Hamit whom I will discuss in this paper gives place to death theme in his plays in a way that can be considered meaningful in terms of psychoanalysis. His characters resist to death and mostly reborn in different forms. According to Jung, this renewal is the alteration of entity that can be called as rebirth transmutation. A mortal being turns into immortal entity, physical one into spiritual and human into deific form.
In his plays and poems there is a situation of dead lover or wife hunts her husband who moves on his life. Most of the time, the soul of the deceased appears as a dream. Living husband is still attached to the dead lover and supposes that his wife watches him go astray. She reproaches him and punishes him. From time to time when he is on his own he tries to prove his innocence. When he tries to suppress his inner conflicts and desires of subconscious this abstract entity almost turns into his conscious and takes a concrete version of it. So the hero who makes a mistake symbolically fights against this phantom/soul which symbolizes his conscious and ego.
Ahmet Hamdi Tanpınar – the Turkish literature historian defines evil woman type in Turkish novels with devil (afreet) component seen in traditional East tales. Authors –under the influence of traditional narrations- who wants to write contemporary works create women torn between being devil and feminine. According to Holland, among all types of reading only psychoanalytic reading can enable us the fantasy at the center of the work. This is the only way to convert fantasy at the center of the literary work into meaning.
Keywords: *Turkish literature, Abdülhak Hamit Tarhan, Carl Gustav Jung, rebirth transmutation.*

1. Giriş

Son dönem Osmanlı edebiyatı olarak vurguladığımız 19. yüz yılın ikinci yarısını kapsayan Türk edebiyatına yönelik bu çalışmada, dönem yazarı Abdülhak Hamit Tarhan'ın tiyatrolarında 'yeniden doğum dönüşümü' kavramı ele alınacaktır. 'Yeniden doğum dönüşümü' edebiyat ve psikoloji bilimlerinin kesişim noktasında yer alan bir terimdir ve çalışma bu açıdan, yazarın tiyatrolarına dair psikanalitik bir yaklaşım sunmaktadır. Bildiride temel olarak eserin kurgu dünyasında, söz konusu kavramın görünümleri aranacak ve örnekler üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır. Ancak çalışmanın ana bölümüne geçmeden önce Abdülhak Hamit Tarhan'a, onun kurgu dünyasında sıkça beliren ölüm karşısındaki duruşuna dair literatür sunulacak, çalışmada yazarın hangi tiyatrolarının kullanıldığı belirtilecek ve bildirinin kavramsal çerçevesine konu olan terimler kısaca açıklanacaktır.

Abdülhak Hamit Tarhan edebiyat tarihçileri açısından, Tanzimat dönemi Türk edebiyatında şahsı ve sanatıyla önde gelen isimlerden biri sayılmaktadır. Tarhan öncelikle şair ve tiyatro yazarı vasıflarıyla öne çıkmış ve bu edebî alanlarda kayda değer bir külliyatın sahibi olmuştur. Türk şiirine getirdiği şahsi duyuşu ve yenilikçi tarzıyla döneminde takdir görmüş, bazen de edebî tartışmaların merkezinde bulunmuştur. Kendisine henüz yaşıyorken 'şair-i azam' unvanı da biçilen Tarhan'ın eserlerinin sadece şeklen değil içerik olarak da bu sıfattan pay aldığı farklı şekillerde ifade edilmiştir. Bu açılardan Türk edebiyatındaki yeri önemli bulunan şairin, çalışmamda tiyatro yazarlığına odaklanmak ve bildirinin sınırlıkları çerçevesinde hareket mecburiyeti nedeniyle de, yukarıda belirttiğim yaklaşımı, Tarhan'ın *İlhan* (1913), *Turhan* (1913), *Tayflar Geçidi* (1917), *Ruhlar* (1922) ve *Arzîler* (1925) tiyatrolarına uygulamak istiyorum. Yazarın külliyatını günümüz harflerine aktaran ve geniş giriş yazılarıyla değerlendiren İnci Enginün, Abdülhak Hamit'in bu eserlerini Kanbur başlığı altında birleştirdiğini, kendisinin de buna uygun hareket ederek tiyatroları tek bir ciltte topladığını söyler.[1] Enginün, özellikle *İlhan* ve *Turhan*'da Shakespeare ve Romantik akımın tesirlerine işaret etmekle birlikte yazarın "(…) kendileriyle durmadan hesaplaşan, tereddütlü şahisyetler canlandır[dığını]" ifade eder (Enginün, 2002:12). Ayrıca, araştırmacı, "(…) beden-ruh ilişkisini bir türlü çözemez, bedenin yok olmasına daima isyan eder." (Enginün, 2002:15) değerlendirmesinde bulunarak eserlerde ölümün algılanışına dair önemli bir noktaya işaret eder. Ahmet Hamdi Tanpınar, *İlhan* ve *Turhan*'ı, yazarın "(…) kendisine has hayalî ve korkunç bir rüya (…)"sı (Tanpınar, 1998:585) olarak tavsif eder ve tiyatroları başarılı bularak beğendiğini dile getirir. Genel olarak Abdülhak Hamit'i duyuş tarzı açısından değerlendiren Şerif Aktaş, onun neredeyse tüm eserlerini "ben'ini arama çabası" olarak görecektir. (Aktaş, 1996: 98) Yazarın tiyatrolarını doktora tezi olarak çalışan Oğuzhan Karaburgu ise, bu eserlerde Tarhan'ın öznel bir tarih inşa ettiğini ve olayların yazarın hayal dünyasında mayalandığını ifade eder. (bkz. Karaburgu, 2012:349)

Toplumsal ve şahsi bilinçdışının ortak konularından biri olan 'dönüşüm', 'arketip', 'ölüm korkusu' gibi kavramları neden Abdülhak Hamit Tarhan'ın tiyatrolarında aradığımıza da kısaca değinmek isterim. Tarhan'ın eser dünyasındaki ana kavramlar ve fikirler dünyası daha önce de edebiyat araştırmacılarının ve tarihçilerinin incelemelerine konu olmuştur. Yazar üzerine ortaya konulan çalışmalarda ortak ana sav, onun kaleme aldığı farklı edebî türdeki eserlerinde, bazı temel kaygılarını dillendirdiğidir. Bu kaygılar kimi zaman Tarhan'ın biyografisiyle açıklanmış kimi zaman aile ve sosyal

[1] Bu bildiride Enginün'ün hazırladığı külliyatın altıncı cildini oluşturan eserin 2002 tarihli basımı esas alınacaktır.

çevresinin etkileri var sayılmış, kimi zaman da bunların felsefi temelleri olduğu düşünülmüştür. Bu değerli yaklaşımların dikkat çektiği bir diğer ortak nokta ise, Tarhan'ın bilincini –daha da önemlisi bilinçdışını- meşgul eden kaygılarını, edebî eseri bir tartışma zemini farz ederek, dillendirdiği olmuştur. Tüm bu yaklaşımlara değinmekle birlikte burada, çalışmamın dayanağını oluşturan üç ifadeye dikkat çekmek isterim. Bunlardan ilki Abdülhak Hamit Tarhan üzerindeki yargılarını hem *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde hem de makalelerinde sunan Ahmet Hamdi Tanpınar'a ait. Tanpınar, Hamit'in tiyatrolarındaki kadın figürünün ve niteliklerinin geleneksel Doğulu anlatılardaki 'ifrit'e benzediğini belirtir, onun ölüm temini ise 'fikrisabit' olarak isimlendirir. Bu vurgu beni çalışmamda yeniden doğum dönüşümü ve kişiliğin azalması kavramlarına ulaştıracak bir dizi araştırmaya sevk etti. İkinci ifade ise yine Tarhan'a yönelik ilk yaklaşımlardan birinin sahibi Mehmet Kaplan'a ait. Mehmet Kaplan, "Hâmid ve Annesi" adlı çalışmasında, "Validem" şiirini referans alarak, Tarhan'ın eserlerindeki kadının kaynağının anne figüründe aranması gerektiğini işaret etmektedir. Bu da pek çok araştırmacı gibi bende de 'anne' ve 'anima' arketiplerinin Tarhan'da sorgulanabileceği çağrışımını oluşturdu. Üçüncü ifade ise Tarhan'a dair eleştirel bir yaklaşımda geçen bir değinme oldu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *İkdam* gazetesindeki 1944 tarihli yazısında, "Bu büyük şair bazen tahammülümüzü taşıracak derecede ıtnâba düşer, tasvir ettiği bir manzarayı veya telkin ettiği bir hissi müteaddit şekillerde, müteaddit defalar tekrar eder durur." (Karaosmanoğlu, 1944) der. Tanpınar'ın fikrisabit vurgusuyla beraber düşünüldüğünde tespit edilen bu tekrarlar, yazarın kaygılarını eser aracılığıyla çözümlemeye çalışmaktaki ısrarının bir diğer göstergesidir. Edebî değer açısından gereksiz görülebilecek bu tekrarlar, çözümleyici yaklaşım hedefleyen psikanalizin dikkatle yöneldiği bölümler olmaktadır.

2. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

2.1. Yeniden Doğum Dönüşümü

Yeniden doğuş Jung terminolojisinde tek bir kavramdan ziyade bir kavram alanına işaret eder ve antropolojik bağlamıyla kendini gösterir. Bu bakımdan tek bir sözlük karşılığının olmadığı da vurgulanır. Kolektif bilinçdışıyla ilgilidir ve tarih boyunca pek çok toplumda, inançta yansımaları bulunur. Jung, bu kavram alanını 'yeniden doğuş biçimleri' olarak sınıflamayı tercih eder ve beş yön ortaya koyar.[2] Bunlardan ilki 'ruh göçü'dür. Budizmin temel ögelerinden biri olan ruh göçünde yaşamın farklı bedenlerde devam ettiği düşünülür. Ancak aynı kişiliğin başka bir bedene geçtiğinde tamlığını muhafaza edip etmediği belirsizdir. İkinci biçim, reenkarnasyon yani 'insan bedenlerinde yeniden doğuş'tur. İnsan, yeniden doğdukça geçmiş yaşamlarını ve onlara dair belleği korur. Üçüncü biçim diriliştir. İnsan varlığı ölür ve yeniden ortaya çıkar. "Dönüşüm köklü olabilir, yani dirilen varlık farklı bir varlıktır; ya da dönüşüm köklü değildir ve yalnızca genel varoluş koşulları öncekinden farklıdır: insan başka bir yerde ya da farklı yapıdaki bir başka bedendedir." (Jung, 2005:47) Dördüncü biçim, yeniden doğuştur, insan kendi hayatı içerisinde yeniden doğar. İnsan vücudu bu doğumda fiziki kusurlarından arınabilir ya da tümüyle ruhsal/Tanrısal bir varlığa dönüşebilir. Abdülhak Hamit'in eserlerinde görülen dönüşümün bu kategoriye dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Jung'un son kategorisi ise

[2] Sözü edilen beş yön, Carl Gustav Jung'un dilimize Dört Arketip adıyla çevrilen eserinden özetlenerek aktarılacaktır.

dönüşüm sürecine katılımı değil tanıklığı içerir. "Burada dönüşüm insanın bizzat ölümden ya da yeniden doğuştan geçmesiyle değil, onun dışında gerçekleşen bir dönüşüm sürecine dolaylı katılımıyla ya da tanık olmasıyla gerçekleşir. Başka deyişle, kişi bir dönüşüm ritine katılır ya da tanık olur. (…) Birey rite katılarak Tanrı'nın inayetinden payını alır." (Jung, 2005: 48) Bu biçimlerden her biri gerçekleşirken kendine ait bir psikolojiyi de devreye sokar. Kimi zaman bu kişilik azalması, çoğalması ya da cinnet olarak kendini gösterebilir. Abdülhak Hamit'in kahramanları da tayf olarak sahneye çıktıklarında dönüşüm psikolojisini yaşarlar.

2.2. Arketip, İçgüdü ve Rüya

Arketip kavramı psikanalizmin önemli kavram alanlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak kavramın psikanalizmin, özellikle de Carl Gustav Jung'un çalışma konusu olmadan önce uzun, tarihsel bir geçmişi bulunmaktadır. Nitekim arketipin, Platon'un 'idea' dünyasına kadar götürülebileceği, her insanın zihninde farklı yansımaları bulunan bu "ilkimgelerin" (bkz. Jung, 2005: 17) aslında arketipin ilk dile getirilişi olduğu belirtilmektedir. Kavrama daha sonra antropolojide rastlanır. Farklı coğrafyalarda ve zaman dilimlerinde yaşayan insanların ortak düşünce tarzlarının tespit edilmesiyle de kavramsallaşır. Jung ise bu çizgide, kollektif bilinçdışıyla birlikte arketipi, psikolojinin çalışma sahasına taşıyan isimdir.[3] Bu iki terim, bağlamları da dahil olmak üzere geniş çaplı tartışmaların merkezi olur. Hatta psikanalizmin iki öncüsü arasındaki ayrışmanın bir yönünü meydana getirir. Jung, bakış açısını, bireysel bilinçdışından toplumsal olana yöneltirken psikiyatrinin sınırlarını esnetir ve tezleriyle Freud'dan uzaklaşır.

Jung'un arketip ve toplumsal bilinçdışıyla birlikte ele aldığı bir diğer unsur içgüdüdür. Jung, psikiyatrinin, tinin (psyche) bireysel doğasıyla ilgilendiğini ancak bunun sadece bireyin psikolojisini değerlendirmek anlamına geldiğini, bu yaklaşımın insan ve hayvanlarda ortak olan içgüdüleri inkar etmemekle birlikte içgüdülerin daha çok gayrişahsi olduğunu belirtmediklerini düşünmektedir. Oysa içgüdüler gayrişahsidir, evrensel olarak dağılmıştır ve çoğu zaman bilinç yüzeyine ulaşamadan ortadan kayboldukları için de hastanın, onunla yüzleşebilmesi için, modern psikoterapinin yardımına ihtiyacı vardır. Arketipler içgüdülerle o kadar yakın benzerlikler kurarlar ki onları içgüdülerin bilinçdışı görüntüleri olarak var saymak yanlış olmaz, arketipler içgüdüsel davranışın kalıplarıdır. (bkz. Jung, 1976: 61) Bu bakımdan içgüdü ve arketip ona göre kollektif bilinçdışının ürünleridir. "İçgüdüler ve arketipler birlikte kolektif bilinçdışını oluşturur. Bunu kolektif olarak adlandırıyorum çünkü şahsi bilinçdışının aksine, bireysel olandan değil az ya da çok, evrensel olan ve düzenli olarak ortaya çıkan tekil içerikten meydana gelirler." (Jung, 1976: 52-53)

Jung, çoğu durumda içgüdüleri şahsi olmaktan çok ortak bilinçdışının bir görünümü olarak değerlendirmek gerektiğini düşünür. Ona göre birey içgüdüleriyle ilgili bir süreçte pek çok da arketiple karşılaşmaktadır. "Arketipler tipik kaygı biçimleridir, nerede aynı biçimde ve düzende kaygı türleriyle karşılaşsak, mitolojik karakter ister fark edilsin isterse edilmesin, orada bir arketiple uğraşıyoruz

[3] Jung, kavramın kendisine ait olmadığını vurgulayıp tarihî ilerleyiş çizgisini belirledikten sonra süreçteki yerini şöyle açıklar: "(...) benim bu keşiflerde payım varsa, o da, arketiplerin yalnızca gelenek, dil ve göçlerle yaygınlaşmadığını, her zaman ve her yerde, herhangi bir dış etkenden bağımsız olarak kendiliğinden yeniden ortaya çıkabileceklerini göstermiş olmamdır." (Jung, 2005:20)

demektir." (Jung, 1971:57)

Psikanalizm, arketiplerin görünür olmak için farklı şekillerde hareket ettiğini ve çeşitli sızma yolları olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan en bilineni ise rüyalardır. "Rüyalar, bilinçli bir niyetle yaratmadığımız görüntüler ya da düşünce birlikleridir. Yardımımız olmadan ortaya çıkarlar ve gayriihtiyari irademizden alınan ruhsal eylemleri temsil ederler. Bu yüzden rüya tam olarak, tinsel sürecin basit yönelimleri hakkında belirtiler ya da en azından ipuçları umduğumuz tinin, hayli nesnel, doğal ürünleridir." (Jung, 1976:75) Rüyalar sadece insan tininin değil toplumsal tinin de yansımalarını içermektedir. Jung, arketipler üzerine yaptığı çalışmalarında rüyalardaki çeşitli sembollerin evrensel olduğunu, nesiller boyunca tekrar ettiğini bu açıdan da insanoğlunun niteliklerine dair ipuçları verdiğini savunmuştur. Ancak arketipler her bir bireyin ayırıcı şahsiyeti hakkında bilgi vermekten çok her bir insanda ortak olana dair açıklayıcıdır. Çünkü Jung'a göre daha derin içgüdüsel katmanlara inildikçe bireysellik de ortadan kaybolur. Ona göre şahsiyet, kültürlenme yoluyla dış dünyaya bilinçli bir uyum sağlamadır. (Crellin, 2014: 75-77)

Jung'a göre arketipler ilkel fikirler, bir içgüdü veya içgüdünün kaynağına işaret eden görüntü ya da sembol olarak belirebilirler. Ayrıca arketiplerin bilinçli düşünme var olmadığında ya da yasaklandığında işlev görmeye başladığını söyler. (Crellin, 2014: 78) Bu nedenle arketiplerin görünümüne geçişte rüya hâlinin ortaya çıkışı bir tesadüf değildir. Hamit'in kahramanları rüya ya da bilinçsizlik hallerinde arketiplerle yüzleşirler. *Tayflar Geçidi*'ndeki bilinçle bilinçsizlik hâli arasındaki 'eşik' ifadesi bu bakımdan anlamlıdır. "Jung'a göre arketiplerin önemli özelliklerinden biri tinin kendi doğası hakkında yansıttığı anlamları sağlıyor oluşudur. Jung, tinin, bilinçdışında temellenen ve doğasını yansıtan bu görüntülerin anlamını bilmeye ihtiyaç duyduğuna inanmaktadır." (Crellin, 2014:81)

4. Abdülhak Hamit'in Tiyatrolarında Yeniden Doğum Dönüşümü

Jung, genelde sanat eserlerini özelde ise edebiyat verimlerini değerlendirirken bunları psikolojik ve vizyoner yönteme sahip olanlar olmak üzere ikiye ayırır. Psikolojik yöntemde yazar ya da şair, bilinç düzeyindeki fikir ve duygularla ilgilenir, (…) insanın bilinç alanından alınan gereçlerle uğraşır – örneğin yaşam öğütlerini, heyecandan doğan şokları; genel olarak insan yazgısının tutku ve buhran yaşantılarını ele alır- (…)" (Jung, 2006: 330) Böylece eser, okurunu, her zaman yüzleşmekten kaçındığı şeylere 'ışık tutar, onları açığa çıkarır ve onlarla yüzleştirir'. Vizyoner yöntem ise yaratıcısını ve okurunu, zihninin daha önce gitmediği bölgelerine taşır. Psikolojik yöntemde kastedilen belliyken burada işaret ve gösterilmek istenen bulanıklaşır hatta cisimsizleşir. Bunlar karşısında, "[ş]aşırırız, nasıl davranacağımızı bilemeyiz, uyarılmış oluruz, hatta çekiniriz –anımsadığımız, günlük insan yaşayışı değil, düşlerimiz, gece korkularımız, arasıra kuşkuyla sezdiğimiz zihnimizin karanlık köşeleridir. (…) Patolojik ve nevrotik sanatla uğraşıyoruz desek yeridir; vizyoner yaratıcıda, akıl hastasının hayallerine benzer özellikler olduğu süre böyle düşünebiliriz. (…) Şairin egosuyla, yaşantıyı geriye itmesi ve tanınmaz (bilinçsiz) duruma getirmesi için, bütün patolojik hayal deposunu harekete geçirmesi gerektir. Üstelik gerçeğin yerine hayali koymaya girişmek yetecektir bunların hepsi de ürkünç, şeytansı, garip, bozuk hayal biçimlerinin tomurcuklanmasının nedenini açığa çıkarır.

Bunlar bir yandan benimsenemeyen yaşantının yerine konan şeylerdir, öte yandan o yaşantıyı saklamaya yardım ederler." Jung, 2006: 332-333) Jung'un, psikolojik içerikli edebî eserlerin ötesinde gördüğü bu verimleri orijinallikleri ve söyleyecek daha fazla şeyleri olmaları bakımından ayrı tuttuğunu görürüz. Ona göre asıl inceleme mevzusu olanlar bilinçdışına bu şekilde yönelmekten korkmayan sanatçıların ürünleridir. Bu açıdan özellikle araştırmacıların Kanbur dairesi etrafında değerlendirme yapmanın güçlüğünü belirtmeleri ve bu değerlendirmelerin çeşitliliğiyle -"korkunç bir rüya" (Tanpınar), "bilim kurgu" (Enginün) "diyaloglar" (Uğurcan)- tiyatroların içerikleri birlikte düşünülürse Tarhan'ın vizyoner kategorisine girdiği söylenebilir. Eserlerde romantik etkilerin çok ötesinde yazarın bilinçdışının izdüşümleri ve çözümleyemediği kaygıları vardır.

İlhan ve *Turhan* piyeslerinin devamı sayılan *Tayflar Geçidi*, yazarın okurunu bilinçdışının ve tekinsizin dünyasına taşıdığı ilk eseridir. Burada Jung'un ve Freud'un kuramsal yaklaşımlarından gelen kavramların ve durumların karşılıklarını bulmak mümkündür. Öncelikle *Tayflar Geçidi*'ne sahne olan mekânı, ölen kahramanların tekrar dirildikleri sahnenin niteliklerini belirlemek elzemdir. Eğer farklı formlarda dirilen kahramanları birer arketipin ya da içgüdünün temsili sayacaksak, onların ortaya çıktığı sahneyi de bilinçdışı kabul etmemiz gerekecektir. Dolayısıyla bu sahnenin bilinçdışını ne ölçüde yansıttığını ya da Hamit'in bize hangi nitelikleriyle sunduğunu görmekte fayda vardır. *Tayflar Geçidi*'nde ilk sahne "Leyl, meşcere, mezaristan-ı bî-pâyân" (Enginün, 2002: 199) ifadeleriyle başlar. Öngörülerimiz açısından, ölülerin uyanacağı mekânın nitelikleri şaşırtıcı değildir. Gece, gece ormanın görüntüsü ve uçsuz bucaksız mezarlık rahatlıkla bilinçdışını çağrıştırır. Burada sınırı olmayan ve ağaçlardan meydana gelen gece hüküm sürer ve mezarlık da hayal ve hatıralar eşiği olarak vurgulanır. Ancak hatıra gelenler ise sadece 'ölümün destanı'dır. Bu destan baştan ayağı sıfır, yokluk ile yazılmıştır. Psikanalitik açıdan kullanılan tüm ifadelerin zihnin karanlık ve çözümlenmemiş alanına işaret eden bilinçdışına yaptığı göndermeleri, bu başlangıç kısmından itibaren belirgindir. Daha önemli olanı ise, eserde ölüm ve diğer kaygılarla ilgili anafikir ya da mesaj niteliğindeki söylemlerin yazarın kendisini temsil ettiğini açıklıkla ifade ettiği Kanbur tarafından dile getirilmesidir. İlhan'ın tayfı da hemen Kanbur'un ardından ancak ondan habersiz olarak görülür. Yazar, onu ölüm-hayat tezadı çerçevesinde konuşturur. Ona göre ölüm, sırların açığa çıktığı yerdir. Ancak İlhan bizce ölüme değil, insanın kendi benliğinin anahtarının, bir ölçüde de sırlarının mekânına, bilinçaltına yönelmiş gibidir. *Ruhlar*'da kahramanlar bulundukları mekânı ölümle hayat arasında, Araf'a benzer bir siyah boşluk olarak tanımlarlar. *Arzîler*'in, Kariîn-i Kirama başlıklı girişinde Abdülhak Hâmit mekân ve içerikle ilgili şunları söyler:

"Hiç birisi rengin olmamak üzere, her yaprağı ayrı bir renktedir; yahut hepsi siyah!.. Her sahifesinde başka bir lisan, başka bir fikir ve nazar ve başka bir zaman ve mekân göreceksiniz; fakat hepsi hiç!..

Bu zulmete vusûl, bu adem-âbâda ittisâl için daimî bir silsile-i tahavvülat, mütâlaanızı işgal ve işkâl edecek:" (Enginün, :295)

Ele aldığımız metinlerde sıkça karşılaşılabilecek bu ifadelerde bilincin karanlık yönleriyle özdeşleşme bulunmaktadır. Kahramanlar 'arada kalmışlık' ve 'eşik'le ifade ettikleri boyutsuz ve karanlık yerde benliklerinin gerçek manalarını ararlar. Metnin görünen, yüzey yapısında, ölümün sorgusu, hayat ve ölüm kavramlarının karşılaştırması gibi anlaşılan sorgular, bilinç düzeyinde her biri, birer içgüdüyü temsil eden kahramanların kaynaklarını arayış ve anlamlandırma çabasıdır.

Bu açıdan sahnenin hemen ardından kahramanların hangi içgüdüleri temsil ettikleri sorusuna yönelmek gerekir. Kanaatime göre bu beş eserden ilk ikisi *İlhan* ve *Turhan* bilinç düzeyinin görünümünü, *Tayflar Geçidi*'nden itibaren diğer üçü de bilinçdışını temsil ederler. Kahramanlar da buna göre şekillenirler. Kanbur'un yazarın ifadesine dayanarak kendiliğini sorgulayan 'benlik' olduğunu söylemek mümkündür. İlhan cinsel arzunun, Bağdat ihtirasın, Dilşad ise intikam içgüdülerinin birer temsilidir. İlhan dünyada, yani bilinç düzeyindeyken önce Bağdat'ı istemiş ve elde etmiş, sonra istekleri Dilşad'ı hedeflemiştir. İlk öldürülen kahraman da odur. Psikanalitik anlamda ise ilk mücadele edilen ya da bastırılan duygu cinsel isteklerdir. Nitekim bilinçdışı düzeye gelindiğinde İlhan monologunda şunları söyler:

> "Mâil miyim aceb yine dünyaya rıhlete?
> Bâki mi hasretim şeb-i tâbân-ı vuslata
> Dönsün derim o nağme-i mestâneler bugün!
> Müstefreşât!.. Nerde o fettaneler bugün!
> Şeb-tâ-seher muâşakalar, şeb-çerâğlar,
> Raks u terâne, sâkî vü mey, bâğ u râglar…" (Enginün, :201)

Onun arzuladığı ve kendisinin dillendirdiği her isteği aşk ve cinsellik etrafından düşünülebilecek eylemlerdir. İlerleyen sahnelerde İlhan, Bağdat ve Dilşad hatunların tayflarıyla yüzleşir. Dilşad'dan vuslat talep eder ve onu kandırmak üzereyken Bağdat tarafından engellenir. Bu eylemlerin sembolik anlamları da öne sürdüğümüz çerçeveye uymaktadır. Bağdat, kendi cinnet hali ve mutsuzluğu için İlhan'ı suçlar ve ikisinin birlikte olmalarına karşı çıkar. Bağdat, İlhan'ı kendisini baştan çıkarmakla, kocasından boşanmasına sebep olmakla suçlar. Bu suçlamalar cinsellik içgüdüsünün baştan çıkarıcılığına dairdir ve bu içgüdünün kahramana dönüşmüş hali olan İlhan'a karşı yapılmaktadır. İlhan'ın suçlamalara karşı savunma niteliğinde iki benzer cevabı vardır: "-Yaptıklarım da öyle benim: hep mukadderat. (…) -Kader! Kader!" (Enginün, 2002: 207) Burada kaderden kasıt daha önceden belirlenmiş ve engellenemez yazgıdır. Aslında kastedilen ise içgüdünün engellenemezliği ve isteklerinin önüne geçilmesinin güçlüğüdür. Yazarın bu ifadesi psikanalitik anlamla da oldukça örtüşür.

Bağdat Hatun, *İlhan* ve *Tayflar Geçidi* piyeslerinin kahramanıdır. Küçük yaşta İlhan'a âşık olmuş, Emir Hasan'la evlendiği hâlde bu aşkı devam etmiş, İlhan'ın kendini kandırmasına, kocasından ayırmasına ve bu nedenle öldürülmesine göz yummuştur. İlhan'a olan tutkusu, bu aşırılığın getirdiği kıskançlık ve vicdan azabı neticesinde çıldırarak ölmüştür. Belirttiğimiz üzere eserde ihtirasın bir temsilidir. Bu kahramanda dikkat çekici olan ilk nokta geçirdiği cinnet hâlidir. Cinnet yüzey yapıdaki yani bilinç düzeyindeki manasından derin yapıda ayrılır. Jung bunun yeniden doğum psikolojisinin bir parçası saymaktadır: "Burada kişiliğin çoğalması ya da azalması değil, yapısal bir değişime uğraması söz konusudur. En önemli tezahürü, bir içeriğin, herhangi bir düşünce ya da kişilik unsurunun herhangi bir nedenden ötürü bireye hakim olduğu *cinnet fenomeni*'dir. Garip fikirler, tuhaf huylar, saplantılı planlar vs. biçiminde görülen baskın içerikler, genellikle hiçbir biçimde düzelmezler. Cinnet, Ben-kişiliğinin bir kompleksle özdeşleşmesi olarak tanımlanabilir." (Jung, 2005: 55) Bağdat'ın özdeşleştiği kompleksin ihtiras olduğu açıktır. Nitekim *Tayflar Geçidi*'nde yeniden doğduğunda yine saplantılarının peşinden gidecektir. İlhan, yani cinsellik kendini karşı konulmazlığın arkasına saklarken Bağdat da bir içgüdü olarak yanlışlığını "Demek hilkatim sakat!" (Enginün, : 208) sözüyle

kabul eder ancak hemen ardından İlhan'a benzer biçimde varlığını, "Ben yerde kendi kendimi halketmedim ya!" diyerek savunur. Bu yine içgüdülerin doğasına uygun bir tanımlamadır. İçgüdüler hep vardırlar ve benlikle birlikte var olmaya devam ederler. Bağdat'ın sözlerinin ardından gelen iki ifade yine içgüdülerin doğasına dair çok anlamlı tespitler içerir. Dilşâd'ın tayfı Bağdat'a retorik denilebilecek iki soru yöneltir:

> "Kabil mi sende birleşe hem nûr hem ziya?
> Mümkün mü hem eser olasın, hem müessire?" (Enginün, :208)

Retorik de olsa içgüdüye yönelik farz ettiğimiz bu sorunun cevabı psikanalitik açıdan 'evet'tir. İçgüdü yani Jung'a göre arketiplerin görünümleri hem benliğin bir ürünüdür hem de onu yönlendiren temel güçlerden, davranışların kaynaklarındandır. Diğer ifade ise İlhan'a aittir. "Hem mücrim eyleyen bizi –o- hem ceza eden/İnsan bu hâli anlamıyor rıhlet etmeden." (Enginün, :208) İçgüdüler, toplumsal açıdan değerlendirildiğinde insanı ahlak, kültür veya hukuki açıdan onaylanmayan eylemlere iterler. Bu açıdan insanın topluma uyum sağlamayan yönleri olarak suçludurlar. Ancak doğuştan gelen ve yok sayılamayan bir yapıları olduğu için de iradi değildirler.

Eserlerde bir diğer içgüdünün, intikam duygusunun temsili ise Dilşad'dır. Dilşad, *İlhan*'da intikam duygusuyla hareket eder ve ailesini yok eden İlhan'ı boğarak öldürür. Ancak o da Bağdat Hatun'a benzer şekilde ölür. Dilşad güzel ve çekici bir kadın olmasına rağmen *Tayflar Geçidi*'nde yeniden doğduğunda İlhan tarafından şu özelliklerle nitelenir:

> "Ancak güzelliğin de o gün oldu hâk-gûn!
> Ancak kadınlığın da o gün kaldı ser-nigûn!
> (…)
> Erkek misin kadın mı? Bilen yok! Yok ol, yıkıl" (Enginün, 2002: 203)

Bu ifadeler ve Dilşad'ın da yine bir cinnet, yarı delilik hâlinde ölmesi bizi doğrudan Jung'un anima kökenli cinnet açıklamalarına götürür:

"Anima ya da animus kökenli cinnet ise farklı bir tablo sunar. Öncelikle, bu kişilik dönüşümünde, karşı cinse özgü, erkekte dişi, kadında eril özellikler öne çıkar. Cinnet durumunda her ikisi de cazibe ve değerini yitirir, (…) Anima dışadönük olduğunda oynak, ölçüsüz, keyfî, kontrolsüz, duygusal, bazen demonca sezgisel, insafsız, şirret, yalancı, riyakâr ve mistiktir." (Jung, 2005: 56-57)

Dilşad'ın İlhan'a ve Kanbur'a karşı insafsız ve initkamın beslediği şiddet dolu davranışları onu cinnet getiren animayla örtüştürür. Kendi ifadeleriyle Dilşad, İlhan'ın tacına "pençe-i hadid" vurmuş ve onu "tırnaklarıyla boğmuştur." Dilşad'ın intikam içgüdüsünün temsiliyle beraber, animanın bir yansıması olması İlhan ve Bağdat'ın aksine beş piyeste devam eden varlığını açıklar. *Tayflar Geçidi*'nde yeniden doğduğunda kendiyle yani intikam hissiyle yüzleşen ve yaratıcıdan –psikanaltik açıdan ise benliğinden- af dileyen bir varlığa dönüşmüştür. İlhan'ı ve Kanbur'u affeder, onlar da Dilşad'ı bağışlarlar. Bu psikanalitik açıdan sağlıklı bir yüzleşmedir. Çünkü arş-ı alaya ancak 'berter' yani yüksek ruhlar ulaşabilecektir. Burada arş-ı alayı rahatlıkla bilinç düzeyiyle bağdaştırabiliriz. Eserlerin sonunda Dilşad, sağlıklı bir içgüdüye dönüşür ve benliğin temsilcisi Kanbur'la birleşir.

Kaynaklar

Aktaş, Şerif. (1996). "Milli romantik duyuş tarzı ve Türk edebiyatı IV: A. Hâmid Tarhan", *Türkiye Günlüğü*, S. 41, Temmuz-Ağustos.

Crellin, Clare. (2014). *Jung's theory of personality*, New York: Routledge.

Jung, Carl Gustav. (1958). *The undiscovered self*, (trans. R. F. C. Hull), Signet.

Jung, Carl Gustav. Campbell, Joseph (ed.) (1976). *The portable Jung*, Penguin Books.

Jung, Carl Gustav. (1990). *The archetypes and the collective unconscious*, (trans. R. F. C. Hull), Princeton University Press.

Jung, Carl Gustav. (2005). *Dört arketip*, (çev. Zehra Aksu Yılmazer), İstanbul: Metis Yayınları.

Jung, Carl Gustav. (2006). *Analitik psikoloji*, (çev. Ender Gürol), İstanbul: Payel.

Kaplan, Mehmet. "Hamid ve annesi", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karaburgu, Oğuzhan. (2012). *Şairin sahneye düşen gölgesi*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1944). *İkdam*.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1998). *19. asır Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Tarhan, Abdülhak Hamit. (1998). *Duhter-i hindu/Finten*, (haz. İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tarhan, Abdülhak Hamit. (2002). *Kanbur*, (haz. İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENENLERİN YAZMA BECERİLERİNİN GELİŞİMİNDE GERİBİLDİRİM TERCİHLERİ

FEEDBACK PREFERENCES IN THE DEVELOPMENT OF WRITING SKILLS AMONG LEARNERS OF TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Doç. Dr. Deniz MELANLIOĞLU
Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü
denizmelanlioglu@hotmail.com

Özet

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yazma, öğrenilmesi en zor beceri olarak nitelenmektedir. Yazmanın gelişimi, diğer becerilerin etkin bir şekilde kullanılmasını gerekli kılmakta ve yazma sürecinin her bir basamağının öğrenici tarafından gerçekleştirilmesi zorunluluğunu taşımaktadır. Yazma süreci; hazırlık, plan yapma, taslak oluşturma, düzeltme ve paylaşma aşamalarından meydana gelmektedir. Anlaşılır ve etkili bir yazılı üretim oluşturmak, düzeltme aşamasının birçok kez tekrarlanmasını gerekli kılmaktadır. Birey, yazdıklarını denetlemekte güçlük yaşayabilir hele ki bir yabancı dilde yazma becerisini kullanıyorsa bu durum, işin içinden çıkılmaz bir hâl alabilir. Dolayısıyla yazma eğitiminde öğretici geribildirimi yazma kalitesini etkileyen önemli bir değişken olarak ele alınmaktadır.

Yazma eğitiminde metni değerlendiren kişi açısından geribildirimler öğretmen ve akran geribildirimi olarak ikiye ayrılmaktadır. İletişim biçimi açısından ise yazılı ve sözlü geribildirim söz konusudur. Bunlar dışında kalanlar ise şu şekilde sıralanabilir: Övgü ve yergi bildiren geribildirimler, değerlendirenin tutumuna göre yapıcı, yansız ve yıkıcı geribildirimler; özgül ve genel geribildirimler; biçime ve içeriğe yönelik geribildirimler; açık ve muğlak geribildirimler; metin içi ve metin dışı geribildirimler.

Bu çalışmada Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği farklı düzeylerdeki dil sınıflarındaki öğrencilerin hangi türde, kimden ve metnin hangi düzeyine ilişkin geribildirim almayı tercih ettiklerini tespit etmek amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: *Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, yazma becerisi, geribildirim, metin.*

Abstract

Writing and learning in the learning of Turkish as a foreign language is considered as the most difficult skill. The development of writing necessitates the effective use of other skills, and it makes imperative that each step of the writing process be performed by the learner. Writing process consists of the preparation, planning, preparing a draft, amendment and sharing stages. Creating clear and effective written product requires multiple iterations of the correction process. If the individual is using the skill of writing on a

foreign language, he/she may have difficulty in controlling what is being written and this situation may become inextricable. Teacher feedback in writing education is therefore considered as an important variable affecting writing quality.

For the person who evaluates the text in writing teaching, the feedbacks are divided into two: teacher and peer feedback. In terms of form of communication, there is written and verbal feedback. The rest can be listed as follows: Feedbacks stating praise and enthusiasm, constructive, neutral and destructive feedbacks based on the attitude of the evaluator; specific and general feedbacks; feedbacks on form and content; clear and vague feedbacks; in-text and non-text feedbacks.

The aim of this study is to determine the type of feedbacks students prefer to get feedback about the different levels of language classes where Turkish is taught as a foreign language, the individuals they prefer to receive the feedback from and the level of text they wish to obtain feedback about.

Key Words: *Turkish learning as a foreign language, writing skill, feedback, text.*

1. Giriş

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde amaç; öğrenicinin hedef dilde anlama ve anlatma becerilerini geliştirmektir. Dinleme, konuşma, okuma ve yazmayı sarmal bir şekilde edinen öğrenici için yazma, diğer becerilerdeki gelişimin derecesiyle paralel bir ilerleme göstermektedir. Duygu düşüncüleri mantıksal bir sırayla sunma ve yazıya aktarma boyutuyla üst düzey bir beceri olarak nitelenen yazma, diğer beceriler düşünüldüğünde oldukça tutucu bir yapıya sahiptir, denilebilir çünkü hedef dilin doğal söyleşindeki kuralların esnekliği yazılı anlatımda ciddi anlamda kaybolmaktadır (Yazı dilinde "Ne yapıyorsun?", konuşma dilinde "Napıyosun?" gibi.).

Hedef dildeki kuralların birebir uygulanmasını gerekli kılan yazma becerisinin eğitimi aşamalı bir yapı sergiler. Bu yapı alfabe, kelime, cümle, paragraf ve metin öğretimini kapsar (Tiryaki, 2013). İlk aşamada hedef dilin alfabesi öğretilir, öğrenicilerin kendilerini ifade etme becerisi kazanmaları için Türkçenin söz varlığını edinmeye başlamış olmaları gerekir, ikinci aşama bu nedenle kelime öğretimidir. Yeni öğrendiği kelimelerle hedef dilin gramer yapısına uygun cümleler oluşturma gayreti, üçüncü maddenin yerine getirilmesidir. Burada öğreniciden beklenen Türkçe cümle yapısına uygun mantıksal ve anlamsal bütünlük arz eden birlikler kurabilmesidir. Son aşama ise metindir (Balcı ve Melanlıoğlu, 2016). Metin, iletişim işlevi taşıyan her türlü yazılı, sözlü ve görsel mesaj şeklinde açıklanabilir (Günay, 2007; Melanlıoğlu, 2017).

Metnin bir ürün olarak ortaya çıkması belirli bir sürecin neticesidir. Yazılı metin üretme süreci ise öğretmenin de etkin olarak katılımının gerektiği, belirli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilen etkinlikler dizisi (Ülper ve Uzun, 2009); öğrenicilerin yazmaya başladığı andan ürün oluşana kadarki süreçte ne düşündüklerinin ve ne yaptıklarının gözlemlenmesi (Tompkins, 1998) olarak tanımlanabilir. Yazılı üretim (yazma) faaliyetlerinde dil kullanıcısı, yazar olarak bir ya da daha fazla okur tarafından okunmak üzere kabul edilen bir yazılı metin üretir. Bu ürün başvuru metnine göre bir anket, makale, poster, rapor, kısa not, mektup ve yaratıcılığa dayanan bir yazı şeklinde ortaya çıkabilir (CEFR, 2009).

İçerik farklılaşmakla birlikte öğrencinin bir metne ulaşması karmaşık bir süreci içerir. Yazma süreci

temel olarak hazırlık, içeriği planlama, yazıya geçirme, gözden geçirme ve düzeltme şeklinde aşamalanır (Karatay, 2011). İfade edilen aşamaların yerine getirilebilmesi öğrenicilerin birtakım niteliklere sahip olmasıyla yakından ilişkilidir. Bunlar; bilgi birikimi ve kültürel zenginlik, deneyim; Türkçeyi etkin ve doğru bir biçimde kullanabilme; yazma konusunda teknik bilgiye sahip olma; olaylara farklı bakış açılarından bakarak sebep-sonuç ilişkisi kurma; analiz, sentez ve değerlendirmeler yapabilme; farklı olay ve düşünceleri birtakım ölçütler doğrultusunda ayıklayabilme, sınıflayabilme şeklinde sıralanabilir (Göçer, 2010). Öğrenicinin hedef dilde sıralanan bu niteliklere sahip olması sürekli yazma uygulamaları yapmasına bağlıdır.

Yazma ancak uygulama ile gelişebilecek bir beceridir ve bu uygulamalarda ilerleme kaydedilebilmesi için oluşturulan yazılı üretimlerin mutlaka bir değerlendirmeye tabii tutulması gerekir. Yapılan değerlendirmeler kapsamında da öğrenicinin bilgilendirilmesi şarttır. Bu bilgilendirme, geribildirim veya dönüt şeklinde adlandırılabilir. Öğreniciye verilen geribildirimin niteliği, hedef dilde yazma becerisinin gelişimi açısından oldukça önemli bir husus olarak değerlendirilmektedir.

2. Yazma Becerisinde Geribildirim

Geribildirim, öğrencinin kendi öğrenme süreci ve performansı ile ilgili aldığı bilgidir (Butler ve Winne, 1995). Hattie ve Timperley (2007) da öğrencinin performansına yönelik bilgiyi kimden aldığını belirterek geribildirimi; performansın bir sonucu olarak öğrenciye anlaması veya performansı ile ilgili öğretmen, akran, kitap, ebeveyn gibi değişik aracılar tarafından sağlanan bilgi şeklinde tanımlamaktadırlar. Bir geribildirimin öğrenciyi geliştirme niteliğine sahip olması birtakım özellikler taşımasına bağlıdır. Walker (2009), bu özellikleri şu şekilde dile getirmektedir:

* Verilen geribildirim öğrenciler tarafından anlaşılmalıdır.

* Geribildirimde yapılması gereken açıkça ifade edilmelidir. Yapılan geribildirim açıklamaları sadece öğrencilerin yanlışlarına odaklanmamalı, öğrenciyi geliştirecek detaylı bilgilere de yer vermelidir.

* Yapılan geribildirim öğrencinin o anki performansı ile sınırlı kalmamalı, diğer öğrenmelerine de kaynaklık eder özellikte olmalıdır.

* Geribildirim alan öğrencinin öz güvenini zedelenmemeli aksine motivasyonu yükselmelidir, dolayısıyla geribildirimde bulunulurken kullanılan üsluba dikkat edilmelidir.

Sıralanan bu özellikler, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere verilen geribildirimler için de geçerlidir. Çünkü geribildirim, öğrenicilerin eksikliklerini ve hatalarını gidermede veya performanslarını artırmada oldukça önemli yere sahiptir. Bu önemi Karatay (2011), özellikle yazma eğitiminde geribildirim, öğrenicilerin yazma yeteneklerini keşfetmeleri, yaptıkları yanlışları düzeltmeleri ve etkili bir yazılı anlatım becerisi kazanmaları için yazma sürecinin olmazsa olmaz bir basamağı, şeklinde açıklamaktadır. Bu basamağın yerine getirilmesinde öğretmene büyük sorumluluk düşmektedir, Ülper ve Uzun (2009) sınıf ortamında öğretmenlerce yerine getirilebilecek en önemli görevin yazma sürecinin ilk aşamasından son aşamasına dek öğrencilerce oluşturulan taslak metinlerin incelenmesi ve bu inceleme sonuçlarının öğrencilerce paylaşılması olduğunu ifade etmektedirler. Böylece öğrenicilerde ürettikleri metnin niteliğine ilişkin bir farkındalık geliştirmek söz konusu

olabilir (Ülper, 2011:281).

Yazma eğitiminde metni değerlendiren kişi açısından geribildirim, öğretmen ve akran geribildirimi olarak ikiye ayrılmaktadır. İletişim biçimi açısından ise yazılı ve sözlü geribildirim söz konusudur. Bunlar dışında kalanlar ise şu şekilde sıralanabilir: Övgü ve yergi bildiren geribildirimler, değerlendirenin tutumuna göre yapıcı, yansız ve yıkıcı geribildirimler; özgül ve genel geribildirimler; biçime ve içeriğe yönelik geribildirimler; açık ve belirsiz geribildirimler; metin içi ve metin dışı geribildirimler.

Geribildirimde metni değerlendirme her ne kadar öğretmen odaklı düşünülse de akran değerlendirmesi de söz konusudur. Akran geribildirimi, öğrenicilerin akranı oldukları diğer öğrenicilerin performanslarını değerlendirmesi (Temizkan, 2009) şeklinde açıklanabilir. Akranlar birbirlerinin ürünlerini puanlayarak, yorumlayarak, eleştirerek veya görüş belirterek sözlü ve yazılı biçimde geribildirimde bulunabilirler (Hamzadayı ve Çetinkaya 2011).

Akran geribildirimi, diğer öğrencilerin de yazma konusunda kendileriyle aynı veya benzer engelleri yaşayan arkadaşlarını görmeleri bakımından önemlidir (Curtis, 2001). Böylece geliştirdikleri yazma kaygısı, yazma tutukluğu, hedef dilde yazmaktan kaçınma gibi olumsuzlukların giderilmesi noktasında öğreniciyi rahatlatabilir. Aynı zamanda akran kâğıtlarını değerlendiren öğrenici, kendi yazılı üretimlerini değerlendirmede de işlevsellik kazanmış olur. Ancak Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği sınıflarda akran değerlendirmesinin çok nitelikli olamayacağı söylenebilir. Öğrenicinin hedef dildeki yeterliği akranının yazılı üretimini değerlendirme noktasında yetersiz kalabilir. Bunun yanı sıra geribildirimdeki üslup, anlaşılırlık, motive etmeyi sağlama gibi özellikleri barındırma noktasında da uygun niteliğe sahip olmayan geribildirimler söz konusu olabilir. Akran değerlendirmeden yararlanılmak isteniyorsa mutlaka akranlara geribildirim vermeye yönelik eğitim verilmeli ve öğreniciler, akranları tarafından değerlendirilmeye alıştırılmalıdır. Bu hususta öğretmen, gerekli rehberliği yapmada, kendi geribildirim tecrübelerini öğrenciye aktarmada düzeye uygun bildirimlerde bulunmalıdır.

Öğretmenlerin geribildirim vermede temel amacı; öğrenicileri kendilerini yazılı olarak ifade etmede olduklarından daha iyi bir noktaya taşımak ve öğreniciyi kendi yazısını değerlendirebilecek, yazısındaki hataları görebilecek ve düzeltebilecek yeterliğe getirmektir (Hyland ve Hyland, 2006). Öğretmenlerin, öğrenicilerin beklenti ve gereksinimlerini bilmeden geribildirimde bulunması, öğrenicileri geliştirmeden uzaktır (Ülper, 2011:282). Bunun için öğretmen geribildiriminde yapıcı ve geliştirici olmalı, yapılan geribildirim sadece değerlendirilen ürün ile sınırlı kalmamalı, sonrakileri de kapsamalıdır. Yazılı üretime verilen geribildirim öğrenicinin anlayabileceği düzeyde tanımlayıcı ve öğrenicinin yazma motivesini olumsuz etkilemeyecek bir üslupta sunulmalıdır. Öğretmen öğrenicilerin bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurup her üretimin kendine özgü olduğuna dikkat ederek değerlendirmede bulunmalıdır.

Öğretmen, öğrenicisine geribildirimi yazılı veya sözlü şekilde sunabilir. Yazılı geribildirim; öğretmenin, öğrencinin taslak metninin üzerine onun daha iyi hâle gelebilmesi için yazdığı her şeydir. Kısa işaretlemeler, kullanılan semboller, satır aralarında yapılan düzeltmeler, metin boşluklarına yapılan yorumlar, metin sonuna, arkasına veya başka bir kâğıda metnin daha iyi bir hâle gelebilmesi

için yapılan genel değerlendirmelerin her biri birer yazılı geribildirim örneğidir (Tamer, 2013:24). Yazılı bildirim, öğrenicinin yazılı üretimi üzerinde belirtilebileceği gibi oluşturulan ayrı bir gözlem formu üzerinde de sunulabilir. Öğretmen geribildirimde bulunurken sadece biçimsel değerlendirme yapmamalı, yazılı üretimin içeriğine yönelik de öğreniciyi bilgilendirmelidir. İçeriğe yönelik bilgilendirme, biçimsel bilgilendirmeden daha önemlidir. Bu şekilde öğrenici, hedef dilde düşünmeye de alıştırılmış olur. Sözlü geribildirim ise öğretmenin öğrencinin metninin üzerine onun daha iyi hâle gelebilmesi için söylediklerini kapsamaktadır. Bu tür geribildirimde, öğrenici ile göz teması kurup örnekler vererek açıklama yapılır. Her iki geribildirimde de önemli olan öğrenicinin sonraki performanslarına verilen geribildirimin yansıma durumunun denetlenmemsidir.

Geribildirim verirken öğrenicinin nasıl geribildirimler aldığında yazma performansını artırdığını da göz önüne almak gerekir. Öğrenicinin övgü ve yergi bildiren geribildirimler, yapıcı, yansız ve yıkıcı geribildirimler; özgül ve genel geribildirimler; biçime ve içeriğe yönelik geribildirimler; açık ve belirsiz geribildirimler; metin içi ve metin dışı geribildirimlerden hangisini tercih ettiği öğretmen tarafından bilinmelidir ki geribildirim amaca hizmet edebilsin.

Yazmaya yönelik değerlendirmenin sonuç odaklı ele alınması, öğrenicinin yazma sürecinde karşılaştığı zorlukların giderilmesini engellemektedir. Bu nedenle süreç odaklı bir değerlendirme yapılmalıdır. Geribildirimler, süreç odaklı değerlendirmenin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Yazma sürecinin her aşamasını kapsadığı için geribildirim, yazma becerisinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Öğretmen ve akran geribildiriminin yazma derslerinde nasıl uygulanması gerektiği ve öğrenicilerin farklı geribildirim türleri üzerindeki düşünceleri hakkında bilgi sahibi olunması, kendilerini Türkçe ifade ederken yaşadıkları zorlukları, eksiklikleri giderme veya daha iyi olmaları yönünde gelişme göstermeleri için gerekli ve önemlidir.

Bu bakımdan çalışmada Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği farklı düzeylerdeki dil sınıflarındaki öğrenicilerin hangi türde, kimden ve metnin hangi düzeyine ilişkin geribildirim almayı tercih ettiklerini tespit etmek amaçlanmıştır.

3. Yöntem

Bu çalışmanın verilerinin elde edilmesinde nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmanın veri analizinde insanların deneyimlerini açığa çıkaran ve grup içerisindeki bireylerin olgulara verdikleri anlamları paylaşmaya odaklanan nitel araştırma yöntemi fenomenografi tercih edilmiştir. Nitel araştırmanın doğasına uygun olarak fenomenografi, kesin ve genellenebilir sonuçlardan ziyade bireyin bir fenomen hakkındaki görüşlerini detaylı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Kullanılan yöntem, bu özelliğiyle hem bilimsel literatüre hem de uygulamaya önemli katkılar sağlayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:75). Bu çalışmada ise Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen farklı düzeydeki öğrenicilerin hangi türde, kimden ve metnin hangi düzeyine ilişkin geribildirim almayı tercih ettiklerini tespit etmek için fenomografi kullanılmıştır.

3.1. Çalışma Kümesi

Fenomonoloji araştırmalarında veri kaynakları, araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır (Yıldırım ve Şimşek; 2008:74). Bu açıdan ele alındığında amacı; Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen farklı düzeydeki öğrenicilerin hangi türde, kimden ve metnin hangi düzeyine ilişkin geribildirim almayı tercih ettiklerini ortaya çıkarmak olan bu araştırmanın çalışma kümesi, Kırıkkale Üniversitesi TÖMER'de öğrenim gören 42 öğrenicidir. Çalışma kümesini belirlemede kolay erişebilirlik ve gönüllülük esas alınmıştır. Kümede yer alan 42 öğrencinin 12 (%28)'si A2, 15 (%37)'i B1, 9 (21)'u B2, 6 (14)'sı C1 düzeyindedir. Katılımcılardan 22 (%52)'si YTB bursu ile eğitimlerini sürdürürken diğerleri (%48), kendi imkânlarıyla Türkçe öğrenmektedir. Yine bu 42 öğrenicinin 19 (%45)'u kız, 23 (%55)'ü erkektir. Milliyetleri açısından çalışma kümesi incelendiğinde katılımcıların 3 (%7)'ü İranlı, 10 (%24)'u Afganlı, 29 (%69)'u Suriyelidir.

3.2. Verilerin Toplanması

Fenomonoloji araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmelerdir. Çünkü görüşme, araştırmacıya olgulara ilişkin yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmak için etkileşim, esneklik ve sondalar yoluyla irdeleme imkânı sunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:74). Çalışma kapsamındaki verilerin toplanması için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular araştırmacı tarafından oluşturulmuş; dört alan uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Uzmanların içerik olarak benzer hususlara odaklandığı gerekçesi ile olumsuz görüş bildirdikleri üç soru görüşme formundan çıkarılmış olumlu yönde düşüncelerini ifade ettikleri toplam dört (4) soru ile görüşme formu oluşturulmuştur. Ayrıca içerik ve araştırma amacına uygunluğu açısından değerlendirilen görüşme formu için bir de ön uygulama yapılmıştır. Görüşme soruları öncelikle çalışma grubuna dâhil edilmeyen A2, B1, B2, C1 düzeyinden 2'şer öğreniciye uygulanmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda alan uzmanları ile görüşme formu tekrar gözden geçirilmiş ve forma son şekli verilmiştir. Görüşme formunda bulunan sorular şu şekildedir:

1. *Yazılı üretimlerinizde kimden geribildirim almanın sizi geliştirdiğini düşünüyorsunuz? Nedenleriyle açıklayabilir misiniz?*
2. *Yapılan geribildirimin yazılı mı sözlü mü olmasını tercih edersiniz? Bu konu hakkındaki görüşlerinizi paylaşır mısınız?*
3. *Yazılı üretiminizin hangi aşamasına yönelik geribildirimlerin sizi geliştireceğine inanıyorsunuz? Açıklar mısınız?*
4. *Nasıl geribildirimler almanın sizi yazma becerisinde geliştirdiğini düşünüyorsunuz? Bu konu hakkındaki görüşlerinizi paylaşır mısınız?*

Araştırmacı, katılımcı kümesi ile görüşmelerini, Kırıkkale Üniversitesi TÖMER'de yapmıştır. Öğrenicilerden görüşmenin ses kayıt cihazıyla kaydedilebilmesi için izin istemiş ancak katılımcılar Türkçe konuşurken kendilerini iyi ifade edemedikleri ve heyecanlandıkları gibi nedenlerle görüşmelerinin kayıt altına alınmasından rahatsızlık duyacaklarını ifade etmişlerdir. Görüşmeler A2 ve B1 düzeyindeki öğrenicilerle 30-40; B2 ile C2 düzeyindeki öğrenicilerle 20-25 dakika aralığında

tamamlanmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırma verileri fenomenografi yöntemine uygun olarak elde edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2008:75)'e göre bu tip araştırmalarda veri analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu doğrultuda yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılabilmesi çabası vardır.

Analiz sürecinde bir alan uzmanı ve araştırmacı birlikte çalışmıştır. Öncelikle görüşme kayıtları listelenmiş ve araştırmacı ile alan uzmanının kayıtları tutarlılık açısından karşılaştırılmıştır. Güvenilir kayıtlar elde edildikten sonra elde edilen veriler gruplandırılıp son metindeki anlam kategorileri analiz edilmiştir. Gruplamalardan sonra kategoriler arasında kıyaslamalar yapılmıştır. Uzman ve araştırmacı tarafından ulaşılan kategoriler böylece son hâlini almıştır. Ana anlamlar etiketlenmiş, kavramlar gruplanıp kategorize edilmiş ve kategorilere isimler verilmiştir. Araştırmacı ve alan uzmanı tarafından yapılan bu işlem sırasında kodlama güvenirliliğinin %81 olduğu tespit edilmiştir. Bu durum değerlendiriciler arasındaki tutarlılığa dolayısıyla da değerlendirmenin güvenirliğine işaret etmektedir. Kategorilerin belirlenmesinden sonra tablolar oluşturulmuş ve kategorilere örnek olabilecek cümlelerle tablolar zenginleştirilmiştir. Çalışmaya katılan 42 öğrenicinin isimlerine ve cinsiyetlerine bakılmaksızın birden kırk ikiye kadar numara verilmiştir. Tablolarda bulunan kategorilerin ve örnek konuşma cümlelerinin yanında bulunan numaralar katılımcılara ait numaralardır (K1: Görüşleri alınan birinci öğrenici gibi.)

5. Bulgular

Görüşme formunda bulunan sorulara katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda çalışmada aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 1. Yazılı Üretimde Geribildirim Alınmak İstenen Kişi

Yazılı üretimlerinizde kimden geribildirim almanın sizi geliştirdiğini düşünüyorsunuz? Nedenleriyle açıklayabilir misiniz?

Kastedilen	Düzey	İfade edilen
Öğretmen geribildirimi	**A2** (K1, K3, K4, K7, K8, K10, K11, K12,)	Ben Türkçem çok kötü hocam benim hatalarımı düzeltir. (K3) Hocam çok iyi, bana çok güzel Türkçe öğretir. Yazmak sevmiyorum ama yapıyorum. (K11)
	B1 (K14, K15, K19, K23, K24, K25, K27)	Türkçe yazmak benim için zor, çok basit yazarım hocam hatalarımı düzeltir. Bir daha hata yapmam. (K14) Kitapta metinleri okuyorum sonra yazıyorum ama çok iyi değilim. Hocam benim daha iyi yapacak. (K27)
	B2 (K28, K29, K31)	Hocam bana hatalarımı söyleyince daha iyiyim. Arkadaşım benim kadar Türkçe biliyor o da hata yapıyor. (K29)
	C1(K38)	Türkçe yazarken çok hata yapmıyorum sadece virgül, nokta işaretlerini bazen karıştırıyorum, öğretmene sormama gerek yok arkadaşım düzeltir onları. (K38)
Akran geribildirimi	**A2** (K2)	Ben yazmayı arkadaşımla çalışırım. Birlikte yanlışlarımıza bakarız. (K2)
	B1 (K13, K16, K17, K21)	Şimdi Türkçem daha iyi, konuşabiliyorum ama yazma çok zor. Arkadaşlarımla birlikte yazı yazıyoruz ve google translate soruyoruz sonra yanlışlarımızı buluruz. (K16)
	B2 (K32, K34, K35)	Ben kendi başıma yazı yazarım ders dışında, yurtta bazen de kantinde sonra arkadaşıma veririm al oku ve beğendin mi söyle derim. (K34)
	C1 (K37, K39, K40)	Derste çok yazma yapmıyoruz, hocam ödev veriyor bazen zaman olmuyor hocam ödevimizi kontrol etmiyor ben de arkadaşlarıma okutuyorum daha iyi oluyor, tartışıyoruz. (K40)
Hem öğretmen hem akran geribildirimi	**A2** (K5, K6, K9)	Ben yazma ödevimi önce arkadaşıma okuturum sonra hocama. (K6)
	B1 (K18, K20, K22, K26)	Arkadaşımla hep Türkçe çalışırız. Kitap okuruz, yazma yaparız, Türk arkadaşla konuşuruz. Yazmada bazen kural bilmeyiz. Bilmediklerimizi öğretmene sorarız. Küçük soruları Türk arkadaşlara sorarım. (K20)
	B2 (K30, K33, K36)	Kimi zaman arkadaşımdan kimi zaman hocamdan yardım isterim. İkisi de lazım. (K33)
	C1 (K41, K42)	Türkçem bence iyi ama okuyacağım bölüm için yeterli değil. Ben de bölümden arkadaş yaptım. Yazdıklarımı onlara okutuyorum. (K42)

Tablo 1 incelendiğinde A2 düzeyinde 8 (%19), B1 seviyesinde 7 (%17), B2'de 3 (%7), C1 kurunda ise 1(%2) katılımcının yazılı üretiminde öğretmen geribildirimini tercih ettiği görülmektedir. Akran geribildirimini tercih eden toplam 11 katılımcının 1 (%2)'i A2, 4 (%10)'ü B1, 3 (%7)'ü B2, diğer 3 (%7)'ü de C1 seviyesindedir. İki geribildirimin avantajlarından yararlanmak isteyenlerin ise 3 (%7)'ü

A2, 4 (%10)'ü B1, 3 'ü B2 (%7), 2 (%5)'si C1 düzeyindedir. Bu veriler ışığında çalışma kümesindeki öğrenicilerin yazılı üretimlerine yönelik geribildirimlerde öğretmen odaklı olduğu söylenebilir. Öğrencilerin hedef dili bilme düzeyleri yükseldikçe akran geribildirimini tercih etme oranının arttığı anlaşılmaktadır.

Çalışma kümesinin yazılı üretimlerine yönelik geribildirim türü tercihlerine de araştırma kapsamında bakılmıştır. Elde edilen veriler, Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Yazılı Üretime Yönelik Geribildirim Türü Tercihi

Yapılan geribildirimin yazılı mı sözlü mü olmasını tercih edersiniz? Bu konu hakkındaki görüşlerinizi paylaşır mısınız?

Kastedilen	Düzey	İfade edilen
Yazılı	**A2** (K1, K2, K4, K5, K6, K8, K9, K10, K12)	Kelimeleri hep yanlış yazarım. Kâğıdımda hocam doğru gösterir. Yurtta hep yazarım. (K2) Çok çok yanlış var. Yazma çok zor. Hocama defteri veririm. Doğruyu yazar. (K9)
	B1 (K15, K16, K18, K19, K21, K22, K24, K25, K26)	Cümlelerim genelde bozuk. Onları hocam altını çizip gösterir, sonra birlikte doğrusunu yazarız. (K16) Yanlışlarımı defterimde görünce zaman olunca tekrar ederim az hata yaparım. (K26)
	B2 (K28, K30, K31, K33, K36)	Bazen yaptığım hataları unutuyorum ve tekrar yapıyorum. O zaman canım çok sıkılıyor. Eğer hatamı hocam defterimde, kitapta gösterirse daha iyi olur. (K31)
	C1 (K40, K42)	Yanlışlarımı ve doğrularımı gösteren bir kâğıt olursa bana yol gösterir. (K42)
Sözlü	**A2** (K3, K7, K11)	Hocam yazısı anlamıyorum. Benimle konuşsa tekrar hata yapmam. (K7)
	B1 (K13, K14, K17, K20, K23, K27)	Hocam benimle konuşsa hatalarımı sınıf arkadaşlarım da duyar ve onlar da aynı hata yapmaz. (K17)
	B2 (K29, K32, K34, K35)	Hocam yazılarım üzerine yanlışlarımı ve beğendiğini yazarsa çok vakit gidiyor, sıkılıyorum. Konuşarak daha kolay oluyor. (K32)
	C1 (K37, K38, K39, K41)	Konuşmak çok güzel oluyor aklıma takılan yazımda olmayan başka sorularımı da soruyorum çok iyi oluyor. (K41)

Öğrenicilerin yazılı üretime yönelik geribildirim türü tercihinin yer aldığı Tablo 2'ye bakıldığında çalışma kümesinin %59'unun yazılı geribildirim almak istedikleri gözlemlenmiştir. Buna göre %36 oranında A2 ve B1, %12 oranında B2 ve %5 oranında da C1 öğrenicisinin, yazılı geribildirim almanın yazma becerilerine katkısı olduğu yönünde görüş bildirdiği anlaşılmıştır. Bu geribildirimin özellikle ürettikleri taslak metin üzerinde olmasını istedikleri de tablodan çıkan bir başka sonuçtur. Katılımcıların %41 (%7 A2, %14 B1, %10 B2, %10 C1)'i ise sözlü geribildirim almanın, hem iletişim

yönünden hem de yazma becerisinin gelişimi yönünden kendilerini desteklediğini ifade etmişlerdir. Tablo incelendiğinde geribildirim türü tercihi üzerinde hedef dili bilme düzeyinin etkili olduğu söylenebilir. Temel seviyede yazılı geribildirim daha çok tercih edilirken ileri düzeylerde bu tercihin sözlü geribildirime doğru kaydığı tespit edilmiştir.

Öğrencilerin geribildirimi oluşturdukları taslak metnin hangi basamağında almak istedikleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Geribildirimin Yazılı Üretimin Hangi Aşamasında İstendiği

Yazılı üretiminizin hangi aşamasına yönelik geribildirimlerin sizi geliştireceğine inanıyorsunuz? Açıklar mısınız?

Kastedilen	Düzey	İfade edilen
Metnin bütünsel özellikleri	**A2** (K2, K5, K8)	Konumu nasıl yazmam lazım bunu söylemesini isterim. Doğru mu yazdım, bilmek isterim. (K5)
	B1 (K13, K16, K21, K27)	Düşüncelerimi güzel yazmış mıyım, konudan başka bir şey yazmış mıyım bana söylensin istiyorum. (K21)
	B2 (K31, K33, K35, K36)	Metnimde ana fikrim güzel mi, ana fikrimi yazarken başka şeyler yazmaktan kaçtım mı hocam söylesin, bileyim. (K35)
	C1 (K37, K39)	Metnim kâğıt düzeniyle konuyu anlatmamla tam mı hocam buna baksın. (K39)
Metnin orta düzey özellikleri	**A2** (K6, K10)	Cümlelerim doğru mu çok korkuyorum yanlış mı diye. (K6)
	B1 (K17, K20, K24)	Boş boş cümlelerim var mı, her bildiğimi mi yazıyorum görmek, bilmek istiyorum. (K20)
	B2 (K28, K29, K30, K34)	Verdiğim örnekler konuma uygun mu, cümlelerim düzgün ve anlaşılır mı bunlar benim için çok önemli. (K30)
	C1 (K38, K40, K42)	Yazdığım metindeki cümleler birbiriyle ilişkili mi; giriş-gelişme-sonuç bölümlerini doğru gruplamış mıyım uygun mu hocamla birlikte bakarız. (K38)
Metnin küçük düzey özellikleri	**A2** (K1, K3, K,4, K7, K9, K11)	Kelimelerim doğru mu, konuya uygun mu hocama sorarım. (K1) Neden-sonuç, amaç-sonuç, önce-sonra cümlelerim doğru mu yanlış mı değerlendirsiniz. (K9)
	B1 (K14, K15, K18, K19, K22, K23, K25, K26)	Eksik kelimem var mı, eksik cümlem var mı bunlar yazımı kötü yapar. (K15) Kelimeleri eksik mi yanlış mı doğru mu yazdım hocam söylesin ki cümlem yanlış olmasın. (K26)

	B2 (K32)	Noktalamada ne kadar hata yapıyorum, en iyi hangisini, en kötü hangisini kullanıyorum görmeliyim. (B32)
	C1 (K41)	Yazım ve noktalamam nasıl, öğrenmiş miyim, denetlenmeli diye düşünüyorum. Çünkü bölüme geçtiğimde sınav kâğıdımda problem olur. (K41)

Tablo 3'e göre katılımcıların %13 (%7 A2, %10 B1, %10 B2, %5 C1)'ü metnin bütünsel özelliklerine, %12 (%5 A2, %7 B1, %10 B2, %7 C1)'si metnin orta düzey özelliklerine, %39 (%14 A2, %19 B1, %3 B2, %3 C1)'u ise metnin küçük düzey özelliklerine yönelik geribildirim almak istediklerini dile getirmişlerdir.

Öğrenicilerin hangi içerikte ve üslupta geribildirim almaktan motive oldukları ise Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Yazılı Üretimde Verilen Geribildirimin Üslubu ve İçeriği

Nasıl geribildirimler almanın sizi yazma becerisinde geliştirdiğini düşünüyorsunuz? Bu konu hakkındaki görüşlerinizi paylaşır mısınız?

Kastedilen	**Düzey**	**İfade edilen**
Övgü ve yergi bildiren geribildirim	**A2** (K1, K2, K3, K5, K8, K9, K12)	Güzel yazarım, çok mutlu olurum çünkü öğretmenim çok güzel der. (K8)
	B1 (K13, K18, K19, K21, K20, K24, K25, K26)	Bana bravo denmesi çok hoşuma gider. Yazınca defterimi hemen hocama götürürüm. Bakar, hatam çoksa üzülürüm, azsa aferin der çok sevinirim. (K25)
	B2 (K30, K31, K33, K35)	Ben eleştirilmekten çok hoşlanırım. Her eleştiri beni geliştir. Şimdi hocam beni eleştirsin çok mutlu olurum çünkü Türkçe eksiğimi görürüm. (K33)
	C1 (K37, K38, K42)	Zaman zaman çok iyisin zaman zaman da daha iyi olabilirsin bugün kötüsün denmeli ki daha iyi olalım. (K37)
Biçime ve içeriğe yönelik geribildirim	**A2** (K4, K6, K7, K9, K11)	Yazım çok kötü, hocam X yazın çok kötü, okuyamıyorum daha güzel yaz diyor. (K4)
	B1 (K14, K15, K16, K17, K22, K23, K27)	Türkçe kelimelerin yazımında çok hata var. Hoca sürekli der, kelimeleri ayrı yaz, adını büyük yaz öğreneceğim. (K17)
	B2 (K28, K29, K32, K34, K36)	Cümlelerim kötüyse düzeltmek istiyorum. (K29) Yazdığım paragraflar mantıklı birbiriyle akraba mı bu benim için çok önemli. (K36)
	C1 (K39, K40, K41)	Yazım şekil ve anlam bakımından bir bütünlük oluşturuyor mu hepsine bakılsın istiyorum ancak bu şekilde daha iyi olabilir. (K39)

Tablo 4 incelendiğinde öğrenicilerin nasıl geribildirim almak istedikleri iki ana tema etrafında şekillenmiştir. Övgü geribildirimi, öğrenicinin taslak metnindeki olumlu yönleri ifade etmektir ("Yazının içeriği ile başlığı uyum içerisinde, tebrikler!" gibi.), yazının hatalı veya eksik tarafları öğreniciye yansıtılmaz. Övgü geribildiriminin, öğrenici motivasyonunu artırma niteliğinde olduğu belirtilmektedir. Brookhard (2008) da öğrencilerin oluşturdukları taslak metinlere, olumlu bir tutum ile yaklaşmak gerektiğini ifade etmektedir. Ancak kimi zaman sürekli övgü içeren geribildirim, öğrenicileri tembelleştirebilir ve hataların üzerini örttüğü için yazmadaki eksikliklerin giderilmesi oldukça uzun bir zaman alabilir. Bu nedenle yergi bildiren geribildirimle de öğrenici karşılaşmalıdır. Yergi bildiren geribildirimin üç türü vardır: sadece sorunu gösteren geribildirim, sadece çözümü gösteren geribildirim, sorunla birlikte çözümü de gösteren geribildirim (Hyland ve Hyland, 2006). Övgü ve yergi bildiren geribildirimin dengelenmesi ve birlikte öğreniciye sunulması gerekmektedir. Buna göre çalışma kümesindeki öğrenicilerin %52'si övgü ve yergi içeren geri bildirim almak istemektedir (%17 A2, %18 B1, %10 B2, %7 C1).

Tablo 4'ün ikinci ana teması biçime ve içeriğe yönelik geribildirim şeklindedir. Geri bildirimin meydana gelmesinde bireyden bireye değişen durumların etkili olduğu bir diğer alan da öğrenicilerin yazılarını değerlendirirken ne üzerinde yoğunlaşılacağının seçilme durumudur (Tamer, 2013). Biçime yönelik değerlendirme; metnin sayfa düzeni, yazının okunaklılığı, yazım ve noktalama kurallarına uygunluğu gibi noktalarla ilgilidir (Paragraf girintisi yapmalısın, gibi.). İçeriğe yönelik geri bildirim ise metindeki anlatım bozukluğu, kelime tercihleri, metin bağdaşıklığı, tutarlığı, metin birimlerinin oluşturulması gibi konulardaki öneri ve eleştirilerdir. Metnin içeriğine yönelik bu konularda değerlendirme yapılırken öncelikle öğrenicilerin sıkça sorun yaşadığı yanlış kelime tercihi, ne söylediği anlaşılmayan cümle yapılarını düzeltilmelidir (Tamer, 2013) (Aynı kelimeyi tekrar etmek yerine aynı anlama gelen farklı kelimeler tercih etmelisin, gibi). Bu bağlamda öğrencilerin %48'i biçim ve içeriğe yönelik geribildirimde bulunulmasını tercih etmektedirler (%12 A2, %17 B1, %12 B2, %7 C1).

5. Sonuç ve Tartışma

Öğrencinin yazarak kendini ifade etmesi anlık bir eylem değildir, belirli aşamaları olan bir süreci ihtiva etmektedir. Süreçte hedef dilden kaynaklanan zorlukların yanı sıra yazma becerisinin karmaşık bir yapıyı içermesi ve sürecin sonunda bir ürün ortaya koyma zorunluluğu öğrenicilerin bu beceride zorlanmalarına neden olmaktadır (Balemir, 2009; İnal, 2006). Bu durum yapılan çeşitli araştırmalarda da ortaya konmakta ve hedef dilde öğrenicilerin en çok zorlandıkları becerilerin başında yazma becerisinin geldiği vurgulanmaktadır (Büyükikiz, 2011; Karababa, 2009; Harklau, 2002). Öğrenicinin hedef dilde yazmayı içselleştirmesi için öğrencinin yazarak kendini ifadeye alıştırılması gerekir. Bu ancak öğreniciye düzenli olarak verilen geribildirimlerle mümkün olabilir. Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği farklı düzeylerdeki dil sınıflarındaki öğrenicilerin hangi türde, kimden ve metnin hangi düzeyine ilişkin geribildirim almayı tercih ettiklerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmanın sonuçları aşağıdaki tablo 5'te özetlenmiştir:

Tablo 5. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Yazma Becerilerinin Gelişiminde Geribildirim

Tercihlerinin Genel Görünümü

Geribildirim istenilen kişi			Geribildirim türü tercihi		Geribildirim istenen aşama			Geribildirimin üslubu ve içeriği	
Öğretmen	Akran	Hem öğretmen hem akran	Yazılı	Sözlü	Metnin bütünsel özellikleri	Metnin orta düzey özellikleri	Metnin küçük düzey özellikleri	Övgü ve yergi bildiren geribildirim	Biçime ve içeriğe yönelik geribildirim
%45	%26	%29	%59	%41	%13	%12	%39	%52	%48

Tablo 5'e göre çalışma kümesinin %45'i öğretmen, %26'sı akran, %29'u hem akran hem öğretmen geribildirimi almak istemektedir. Simmons (2003), hem akran hem de öğretmen değerlendirmesi alan çalışma grubunun sadece öğretmen değerlendirmesi alan öğrencilere nispetle daha iyi performans gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Bozkır (2009) da yaptığı çalışmada öğretmen geribildirimi alan öğrencilerin hedef dilin dil bilgisi kurallarını uygulama boyutunda daha başarılı oldukları; akran geribildirimi alan öğrenicilerin ise taslak metnin içeriğinde daha özgün fikirlere yer verdiği sonucuna ulaşmıştır. Bu geribildirimin yazılı olarak yapılmasını isteyenlerin oranı %59 iken sözlü geribildirimi tercih edenlerin oranı %41'dir. Katılımcılar genellikle oluşturdukları taslak metnin küçük düzey özellikleriyle ilişkili aşamada geribildirim almayı istemektedir (%39). Geribildirim veren kişinin bu sırada övgü ve yergi bildiren bir üslup takınmasını gerekli gören katılımcı oranı %52'dir. Hamzadayı ve Çetinkaya (2011)'nın akran dönütlerini inceleyen araştırmasında öğrencilerin yergi türü geri bildirimleri %53, övgü türü geri bildirimleri %47 oranında kullandıklarını göstermektedir. Katılımcıların %48'i ise biçim ve içerik bakımından geribildirimde bulunulmasını tercih etmektedir. Ülper (2012) de öğrencilerin iletişim odaklı metinler üretebilmelerini sağlamak için içerik özellikleri ve tutarlılığa daha çok odaklanılması gerektiğini ifade etmektedir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği farklı düzeylerde yapılan bu araştırmada öğrencilerin geribildirim almayı gelişimleri açısından olumlu gördükleri belirlenmiştir. Bu bakımdan öğrencileri her bir seviyede geribildirim almaya alıştırmak gerekmektedir. Ancak verilen geribildirimin sunulmasında öğretmen, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir. Geribildirim verirken nasıl bir üslup benimsenmesi, her bir metnin farklı değerlendirilmesi, geribildirimin nasıl verilmesi gerektiği gibi hususların öğreniciyle belirlenen ortak paydadan hareketle açık ve anlaşılır sunulmasına özen gösterilmelidir. Böylece öğrencilerin hedef dilde başka bir ifadeyle Türkçede yazarak kendilerini ifadede başarı göstermeleri için sürecin iyi yönetilmesi zorunluluğu ancak düzenli geribildirimlerle sağlanabilir.

Kaynakça

Balcı, M. & Melanlıoğlu, D. (2016). Yabancı öğrenicilerin Türkçe yazma becerilerinin bağdaşıklık ölçütleri bağlamında değerlendirilmesi. *Akademik Araştırmalar Dergisi-Türkçe Öğretimi Özel Sayısı*, (67), 115-128.

Balemir, S. H. (2009). Yabancı dil konuşma kaygısının nedenleri ve yabancı dil konuşma kaygı düzeyi ile dil yeterlilik düzeyi arasındaki ilişki. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi. Ankara.

Bozkır, C. (2009). The effects of feedback type and essay type on english language writing development. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Brookhart, S.M. (2008). How to give effective feedback to yours students. Association for Supervision and Curriculum Development. USA.

Butler, D.L. & Winne, P.H. (1995). Feedback and self-regulated learning: a theoretical synthesis. *Review of Educational Research*, 65, 245-281.

Büyükikiz, K. K. (2011). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin yazma becerileri ile öz yeterlilik algıları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

CEFR (2009). *Diller için Avrupa ortak başvuru metni öğrenme-öğretme-değerlendirme*. Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları.

Curtis, A. (2001). Hong Kong Student Teacher' Responses to Peer Group Process Writing. *Asian Journal of English Language Teaching*, 11, 129–143.

Göçer, A. (2010). Türkçe öğretiminde yazma eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (12), 178-195.

Günay, D. V. (2007). *Metin bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Hamzadayı, E. & Çetinkaya, G. (2011). Yazılı anlatımı düzenlemede akran dönütleri: dönüt türleri, öğrenci algıları. *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1) 147-165.

Harklau, L. (2002). The role of writing in classroom second language acquisition. *Journal of Secod Language Writing*, 11 (4), 329-350.

Hattie, J.A. & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77, 81-112.

Hyland, K. & Hyland, F. (2006). Feedback on Second Language Students' Writing. *Language Teaching*, 39 (2), 83-101.

İnal, S. (2006). İngilizce yazılı anlatım dersinin sorunları üzerine bir inceleme. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 2 (2), 180-203.

Karababa, C. Z. (2009). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi ve karşılaşılan sorunlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, (42), 265-277.

Karatay, H. (2011). Süreç temelli yazma modelleri: planlı yazma ve değerlendirme. *Yazma Eğitimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık. 21-42.

Melanlıoğlu, D. (2017). Dil öğretiminde metin ve metin seçimi. (Editörler: Hayati Develi, Cemal Yıldız, Mustafa Balcı, İbrahim Gültekin ve Deniz Melanlıoğlu). *Uygulamalı Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı (2 cilt)*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Simmons, J. (2003). Responders are taught, not born. *Journal of Adolescent and Adult Literac*, 46 (8), 684-683.

Tamer, M. (2013). Türkçe öğretmenlerinin yazma eğitimindeki geribildirimleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Temizkan, M. (2009). Akran değerlendirmenin konuşma becerisinin geliştirilmesi üzerindeki etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (12), 90-112.

Tiryaki, E. N. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma eğitimi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 38-44.

Tompkins, G. E. (1998). *Language arts content and teaching strategies*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Walker, M. (2009). An investigation into written comments on assignments: do students find them usable?. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 34(1), 67–78.

Ülper, H. (2011). Öğrenci metinlerinin tutarlılık ölçütleri bağlamında değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 6 (4), 849-863.

Ülper, H. (2012). Taslak metinlere öğretmenler tarafından sunulan geribildirimlerin özellikleri. *Eğitim ve Bilim*, 37 (165), 127-136.

Ülper, H. & Uzun, L. (2009). Bilişsel süreç modeline göre hazırlanan yazma öğretimi izlencesinin öğrenci başarısına etkisi. *İlköğretim Online*, 8 (3), 651-665.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

HÜR ADAM GAZETESİ ÖRNEĞİNDEN HAREKETLE 1930'LAR TÜRKİYESİ'NDE KARİKATÜR VE MUHALAFET

Assoc. Prof. Dr. Funda Selçuk ŞİRİN

Kocaeli University, Faculty of Science Literature, History Dept.
fundaselcuksirin@gmail.com

Özet

Toplumların siyasal sosyal ve ekonomik yapıları ile bağlantılı olan mizah, aynı zamanda bu yapılardaki değişimden de etkilenerek değişime, dönüşüme uğrar. Mizah ile gülme arasında oldukça yakın bir ilişki mevcuttur. Mizahın tanımlanmasında sıklıkla karşımıza gülme, güldürme, gülmece gibi kelimeler çıkar. Aslında Platon'un belirttiği gibi gülme, zarar verici tavrı yüzünden iktidarlar tarafından denetlenmeye ve baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak gülme yasaklamalara rağmen güçlü bir eleştiri silahı olarak varlığını korumuştur. Özünde gülme çoğu zaman bir özgürleşme çabası olarak karşımıza çıkar. Mizahın önemli parçalarından biri de karikatürdür. İlk kez 1646'da kullanılan karikatür İtalyanca "caricare" kelimesinden gelir. Anlamı ise abartmak, gülünçleştirmektir. Abartı karikatürün en belirgin özelliğidir. Çünkü karikatür bir kişinin, olayın ya da bir şeyin belli özelliklerinin öne çıkarılıp güldürecek biçimde abartılarak çizilmesidir. Özellikle siyasi içerikli karikatürlerde gülme, güldürme yüksek düzeyde eleştiri barındırır bu da bireylerin düşünce dünyasında sarsıntılara sebep olur. Bu sarsıntı bireyleri kendini ve toplumu sorgulamaya götürür. Aslında karikatür gücünü tam da bu noktada ortaya çıkarır. Sorgulatabilmek, karikatürü tehlikeli kılan en rahatsız edici sonuçtur. 1930'lar Türkiyesi'nde yayınlanan Hür Adam Gazetesi, muhalif bir gazete olarak hem köşe yazıları hem de karikatürleri ile dikkat çekicidir. Kısa ömürlü Serbest Cumhuriyet Fırka denemesinden sonra yeniden yoğun bir inşa sürecine giren ve gittikçe daha otoriter ve totaliter tavır takınan iktidar karşısında Hür Adam gazetesi kısa ömürlü olsa da özellikle çarpıcı karikatürleri ile oldukça başarılı bir muhalefet örneği sergilemiştir. Çalışmamızda Hür Adam Gazetesi'nde yayınlanan karikatürler üzerinden bir ifade aracı olarak karikatürün, özellikle de siyasi içerikli karikatürün muhalefet oluşturma bağlamındaki rolü, etkinliği ve başarısı ortaya konulacaktır.

***Anahtar Kelime**: Mizah, Karikatür, Hür Adam, Serbest Cumhuriyet Fırkası*

Abstract

Humor, which is related to the political, social and economic structures of the societies, is also affected by the changes in these structures at the same time and has a transformation. There is a close relationship between humor and laughter.In describing humor, words like laughing, laughing, laughing often come out.In fact, as Plato notes, laughter has been tried to be controlled and suppressed by the powers because of its harmful attitude.However,laughing has preserved its existence as a strong criticism weapon despite the bans.In essence,laughing often comes as a challenge to liberation.One of the most important pieces of

humor is caricature. Being used in 1646 for the first time, caricature comes from the Italian word "caricare". Its meaning is to exaggerate, to ridicule. Exaggeration is the most prominent featureof caricature because caricature is an exaggerated drawing of a person, event or thing in which certain features of them are laid out causing laughter. Especially in political cartoons, there is a high level of criticism, which causes the individuals to shake in the world of thought.This shake leads individuals to question themselves and society. In fact,the power of caricature is revealed right at this point. Questioning makes cartoon dangerous.Hür Adam newspaper, published in 1930s Turkey, is a striking newspaper with both columns and caricatures.Despite being short-lived, Hür Adam newspaperexhibited a very successful example of opposition especially with its striking caricatures against the power which was getting authoritarian and totalitarianafter the trial of the Liberal Party. In our study, the role, effectiveness and success of the caricature, especially political caricature in Hür Adam newspaperwill be revealed in the context of creating opposition.

Key words:*Humor, Caricature, Hür Adam, the Liberal Party*

"Karikatür! Kapsamı geniş, büyük bir kelime! Güldürmek için biraz şehla baktıran bir göz. Biraz büyütülen buruncuk, biraz sırıttıran bir ağız, hülasa yampiri çiziverilen bir çizgi, bazen hiddet uyandıran, güldürecek iken kızdırır. Melek bir düşünceyi, ifrit bir düşmanlık biçimine sokar" (Cemil Cem, 1910).

Giriş

Hür Adam Gazetesi, Türk basın tarihinin kısa ömürlü hatta belki de en kısa ömürlü gazetelerinden birisidir. 1 Kanunuevvel (Aralık) 1930 ile 8 Kanunusani (Ocak) 1931 tarihleri arasında yani bir ay çıkarılabilen gazetenin sahibi ve mesül müdürü İzmit eski milletvekili Mehmet Fuat Bey(Carım)'dır. Gazete, reklam sayfası dahil olmak üzere 4 sayfa olarak çıkarılır. Hür Adam, muhalif bir gazetedir. Dönemin dili ile söylersek "partili" bir gazete değildir. İsmi dahi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim ele almış olduğumuz dönemde "Hür Adam, Hür Ses, Hür Fikir" gibi isimlerle çıkarılan gazete ve dergiler mevcuttur. Hür Adam, Türk siyasal hayatında oldukça önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemde yayın hayatına başlamış ve aslında bizzat bu süreç nedeniyle de kapatılmak zorunda kalmıştır.

Hür Adam gazetesi Serbest Cumhuriyet Fırka'nın kapanmasından kısa bir süre sonra aslında yaşanılanlara bir tepki olarak çıkarılır. 1930'lı yıllarda basının içinde bulunduğu durumu değerlendirebilmek için birazçık geriye Takrir-i Sükun dönemine bakmamız gerekir. Birbiri ardı sıra yapılan devrimler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'nın kurulması ve hemen ardından yaşanan Şeyh

Sait isyanı basın-iktidar ilişkisini etkileyen önemli gelişmelerdir. Aslında yaşananlar 1930 sonrasında yaşananlar ile belli bakımlardan paralellik de göstermektedir. Şüphesiz ki basın-iktidar ilişkisi bağlamında olduğu gibi basın özgürlüğünü de büyük ölçüde etkileyen gelişme ise Şeyh Sait İsyanı ve sonrasında yaşananlar olur. 4 Mart 1925'te çıkarılan ve 1929 yılının Mart ayına kadar yürürlükte kalan tek maddelik kanun "İrtica ve isyana memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale aid bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükümet reisicumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur" şeklinde idi (Düstur, 1925, 144) Yasanın içeriğinden de anlaşılacağı gibi kısa süre içinde basın sansürlenir. Öncelikli olarak sıkıyönetimin ilan edildiği isyan bölgesindeki gazeteler ardından da başta İstanbul olmak üzere pek çok gazete ve dergi kapatılır. Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebilürreşat, Vatan, Tanin, Saday-ı Hak gazeteleri kapatılır. (Kabacalı, 1990, 114-123) Bu süreçte pek çok gazeteci de İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanarak ceza almıştır. Hüseyin Cahit (Yalçın), Zekeriya (Sertel), Cevat Şakir, Abdülkadir Kemali Bey çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Böylece Takrir-i Sükun Kanunu ile muhalefet sindirildiği gibi basın da sıkı bir denetim ve kontrol altına alınmış olur. Hatta dönemin bazı ünlü gazetecileri mesleklerini yapamayacak duruma gelirler. Örneğin Hüseyin Cahit (Yalçın) gümrük komisyonculuğu, Ahmet Emin (Yalman) ise lastik ticareti ile uğraşmak zorunda kalır (Koç, 2006, s.xxix).

Takrir-i Sükun Kanunu 1929'da yürürlükten kalktıktan hemen sonra başta İstanbul'da olmak üzere basında bir hareketlenme olduğunu görürüz. Yeni gazeteler de çıkarılır. Arif Oruç'un Yarın'ı, Zekeriya Sertel ise Son Posta gazetesini çıkrır. Hatta sıkıyönetim havasından biraz da olsa kurtulan basında kısa süre içinde eleştirel yazılar da yer almaya başlar. Basının eleştiri dozunu artıran esas önemli gelişme ise, 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırka'nın kurulması olur. Özellikle Yarın, Son Posta ve İzmir basınından Hizmet, Serbest Cumhuriyet ve Yeni Asır gazeteleri SCF yanlısı bir tavır alarak partinin propagandasını yaptıkları gibi hükümete karşı eleştirel yayınlar da yapar. Özellikle Yarın gazetesinin eleştiri dozu, SCF kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nu dahi rahatsız edecek boyutta kuvvetlidir. **(**Ağaoğlu, 1984, 19). Bu yaklaşım aslında muhalefet fırkasının tedirginliğini de göstermesi bakımından oldukça önemli bir ayrıntıdır.

1930'lu yıllara tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhranının etkisi altında giren Türkiye krizin yaratmış olduğu etkiden kurtulmak için çözümler aramış ve diğer pek çok ülke örneğinde olduğu gibi devletin ekonomik alan müdahalesi artarken, devlet sektörünün ekonomiyi etkileme gücünde de ciddi bir artış meydana gelmiştir.(Tezel, 1982, 214-216) 1930'da Türkiye'de ilk defa bir hükümet siyaseti olarak devletçilik ortaya çıkmıştır. (Boratav, 1982, 47-49; Tekeli-İlkin, 1983, 32). Aslında SCF'de iktidarın kriz karşısındaki önlemlerinden biri olarak gündeme gelir. Bizzat Atatürk tarafında kurdurulur. Genç cumhuriyetin otoriter görünüşüne ilişkin bir dış baskının (Okyar, 1987, 14) da etkili olduğu kuruluş üzerinde Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesinde yaşanan sıkıntıları ortadan kaldırmak isteği, ekonomi için yeni kaynaklar aramak, özellikle de dış ticaret dengesini sağlayamamış olan Türkiye'nin kredi ihtiyacını gidermek gibi dış nedenler de etkilidir. (Koçak, 2006, 624) Terakkiperver Cumhuriyet Fırka deneyiminden sonra yaşanan sürecin ve ekonomik krizin yarttığı ve giderek artan hoşnutsuzluğun önüne geçebilmek ve bu durumun muhalif bir harekete dönüşmesine engel olmak isteği hiç şüphesiz kuruluş üzerinde hayli etkili olan bir neden olarak karşımıza çıkar. Zira İnönü'nün

yaşanan hoşnutsuzlukla ilgili değerlendirmesi gayet açıklayıcıdır. "…yine nüfuz suiistimali, memleketin, idarenin şikayetleri … Atatürk'e yakınlık iddia eden birçok insanın hallerinden, hareketlerinden şikayet yapılması almış yürümüştü. … Atatürk'ün bulduğu tedbir yeni bir fırka teşkil etmek olmuştur" (İnönü, 1998: 111). Aslında SCF, ekonomik sorunlar nedeniyle doruk noktasına ulaşan "hoşnutsuzluğu yatıştırmak" (Keyder, 198:48) hükümete dair şikayetlerin dile getirilebileceği bir platform olarak düşünülmüş SCF'nin özellikle halkın gazını alarak bir "emniyet vanası" (Ahmad, 1995: 88) görevi görmesi planlanmıştır. Ayrıca SCF'den CHF'nin rehavetten kurtarılarak harekete geçirilmesi ve parti üst düzey yöneticilerini kontrol altında tutmak noktasında da istifade edilmek isteniyordu*. (Zürcher, 1993:260) Ancak bu beklentilerin gerçekleşmesinin en öncelikli koşulu ise belirlenen sınırlar arasında hareket edecek olan sadık ve makul bir muhalefet partisidir. Hatta denilebilir ki SCF adeta güdümlü muhalefet yapmakla görevlendirilmiştir.

SCF, yaklaşık 99 günlük kısa ömürlü bir parti olmasına karşın siyasal hayata etkisi büyük olmuştur. Şevket Süreyya Aydemir ve Zekeriya Sertel anılarında 1930'lu yılların ortamına ve SCF'nin yaratmış olduğu etkiye geniş yer verir. (Aydemir, 1965,386) Dönemin ünlü basın organı olan Son Posta gazetesini çıkaran Zekeriya Sertel, SCF'nin kurulmasıyla insanların rahatça konuşabilme imkanını yakaladığını hatta "bir özgürlük havasının esmeye başladığını" yazar. Kendileri için bu ortamın demokrasi savaşını açıktan yapabilmelerine olanak tanıdığını belirtel Sertel SCF'ye gösterilen bu yoğun ilginin nedeninin tek parti yönetimine karşı duyulan hoşnutsuzluk olduğunu belirtir. (Sertel, 1977, 190-192) Güdümlü bir muhalefet fırkası olarak kurgulanmış olsa da SCF, kısa sure içinde halkın ilgisini çekmiştir. Süerece tanık olan Ahmet Hamdi Başar, duruma şu şekilde ışık tutar: "Hiçbir fırka bu kadar az çalışarak az zamanda bu kadar başarı kazanmış olamazdı. Adeta kendiliğinden her yerde Serbest Fırka'nın teşkilatı kurulmuştu." (Başar, 1981,12) SCF'ye, liderine gösterilen ilgi, özellikle olaylı İzmir mitingi iktidarda tedirginlik yaratmıştır. SCF'nin kurgulanan muhalefet sınırlarının ve beklentisinin dışına çıkması farklı bir gelişme göstererek halkın yoğun ilgisin kazanması partinin sonunu hazırlayan esas gelişme olur. Bu durumun sinyalleri oldukça sert konuşmaların geçtiği 15 Kasım 1930 tarihli Meclis oturumunda alınır. (Ağaoğlu, 1994:110-116) Bu oturumda Fethi Bey açıkca vata ihanet ve Cumhurbaşkanına karşı bir oluşun içinde olmakla suçlanır. Fethi Bey bu oturumdan sonra partisini kapatma kararı alır. SCF, kapatıldıktan hemen sonra 1930'lu yılların siyasal ve kültürel alanının Kemalizm doğrultusunda yeniden yapılandırılması yönünde yoğun bir inşa süreçine girilir. (Tunçay, 1981, 282-308) Hiç şüphe yok ki bu ortam basın-iktidar ilişkisini etkilediği gibi basın özgürlüğü üzerinde de belirleyici olmuştur. Özellikle Menemen'deki olaylardan CHF içerisinde ve partili basında muhalif basın Menemen Aayaklanmasının sorumlularından biri olarak gösterimeye başlanır. (Koç, 2006, 13) Zira 1931'de çıkarılan Matbuat Kanu ile de muhalefet bir kez daha susturulmuş olur. (Güz, 1993, 96-137) Hür Adam gazetesi, hem genel olarak yaşananlar karşısında muhalif basının suçlanması hem de yeni matbuat kanunu ile ilgili tartışmalara katılıp eleştirel yaklaşımını ortaya koyar. Bu tutumu ve genel olarak muhalif kimliği nedeniyle kısa bir sure sonra da kapatılır.

* Mete Tunçay, "Cumhurbaşkanının bakış açısından, ülkenin yararlarıyla CHF'nin yararları özdeştir. Dolayısıyla SCF'nin yaratılması, rejim için olmaktan çok parti için faydalı olacak diye düşünülmüştür. Bu sayede partinin çürük yanları açığa vurulacak, temizlenecek dolayısıylaparti güçlenecektir." (Tunçay, 1981:249)

HÜR ADAM GAZETESİ

Hür Adam gazetesi, SCF'nin 17 Kasım 1930'da kapanmasından yaklaşık 15 gün sonra çıkarılır. Aslında gazete iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleştiği ancak SCF'nin kurulması ile başlayan "özgürlük" havasının etkisinin kısmen de olsa hissedildiği bir ortamda partinin kapatılmasını, yakalanan bu özgürlük ortamının değişmesine yönelik ciddi bir tehdit olarak gördüğü için tepki göstermek amacıyla çıkarılır. Gazetenin ilk sayısında yayınlanan "Mesleğimiz" başlıklı makalede; yayınlanma gerekçesi gayet açık ve ayrıntılı bir şekilde dile getirilir:

"Biz muhalefet gazetesi olarak çıkıyoruz. Bir kimsenin bir fırkanın hesabına değil, ancak kendi hesabımıza, Türk vatandaşı sıfatıyla kendi hakkımızı kullanarak muhalefet yapacağız. " Kime ve neye muhalefet ?….." bu vatanda ciddi, dürüst muhalefete dünde, bugün de yarın da ihtiyaç vardır. Tenkit ve murakabe, insaflı ve samimi olmak şartıyla medeni hayat cereyanlarının sigortasıdır. Bunsuz içtimai cereyanlar, siyasi cereyanlar, iktisadi cereyanlar emniyetle yürümezler, hep sakat ve malul binaenaleyh muzur olurlar." …."Ruhan demokratız. Demokrasi taraftarıyız. Kanunsuzluk yolsuzluk düşmanıyız. Bu memlekette adalet ve kanun her şeyin ve herkesin fevkine çıkarılmadıkça hiçbir şeyin payidar olamayacağına en sağlam iman ile kaniiz. Biz de yirmi üç senedir arkasında koşulan kanun devrinin kati surette teessüsünü bekliyoruz. Bu uğurda gücümüz yetesiye çalışacağız. ……"Cumhuriyetciyiz, layikız. Bu memlekette halkın hakimiyeti, din ile dünyanın ayrı ayrı yürümeleri kanaatini taşıyanlardanız. Bunu da şimdi modadır diye söylemiyoruz. Dünyanın her tarafında hatta meşrutiyetle idare edilen yerlerde bile, hakikatte Cumhuriyetrevişi vardır. Bu da beşeriyetin hayrınadır." (Hür Adam, 1 Kanunuevvel 1930)

Bu açıklama ile kendilerini kamuoyuna tanıtan gazete, öncelikli olarak herhangi bir parti ile bağlantıları olmadıklarına özellikle dikkat çeker. Durum kapatılan SCF ile ilgilidir. Parti ile bir bağları bulunmadığı açıklamasına yer verilme gerekliliği hissedilir. Zira muhalefet partisi kapatılmıştır ancak tartışmalar devam etmektedir.

Muhalefetin gerekliliğine dikkat çekilen kısımlarda muhalefetin "medeni dünyanın" modern hayatın olmazsa olmaz bir esası olarak ortaya konulması özenle seçilmiş bir açıklamadır. Bu açıklama ile 1930'larda Batı'ya karşı bir miktar imaj sorunu içinde de olan iktidara muhalefetin gerekliği bu şekilde sunulmak istenir. Laik, Cumhuriyetçi ve demokrat bir gazete açıklaması da asalında gerginleşen iktidar-muhalefet ilişkisi bağlamında muhalefete yöneltilen temel eleştiriler ile alakaldır. Gazete bu hususlara dikkat çekerek, SCF-CHF arasındaki tartışmada muhalefetin sıklıkla laik, Cumhuriyetçi ve demokrat olmamakla suçlanması durumuna karşı önlem alarak kendilerine yönetilebilecek bu eleştirilerin önüne henüz işin başında geçmek ister.

Kanunun önemi ve üstünlüğü ve kanun önündeki eşitliğe ve adalete dikkat çekilmesi aslında bu alanlarda gazete açısından bir problemin olduğunu ortaya koyacak vurgulara sahiptir. Aynı zamanda ciddi bir eleştiri de barındırır. Kanun ve kanun eşitliğinden yana olduklarını belirten gazete, "yaklaşık 23 yıldır" bu özlem içinde oldukları açıklaması ile aslında II. Meşrutiyet'ten beri bu alanda pek de bir yol katedilemediğini söyler bu sürece Cumhuriyet yönetiminin 7 yıllık dönemini de katmış olur. Bu açıklama ile CHF hükümeti eleştirilmiş olduğu gibi muhalefetlerinin önemli bir noktasını bu durumun oluşturduğunu ve oluşturacağını da gösterir.

Gazetenin ikinci sayısında da Hür Adam imzalı "Niçin Çıkıyoruz" başlıklı yazıda çıkış amacı ile ilgili olarak "Halkın acılarına tercüman olmak için… Sekiz senenin hesabını sormak için. Artık milletin tahammülünün tükendiğini yüksek sesle duyurmak için….." şeklinde açıklamalara yer verilir. Aslında bu bağlamda SCF'nin kpatılması millat olmuş tepkinin patlamasına neden olmuştur. Nitekim yazının devamında SCF'nin kapanması dolayısıyla bizzat SCF yetkilileri eleştirilirken gelinen durum karşısında aba altından sopa gösterilerek iktidar da uyarılır. "Bu memleket ki Serbest Fırka diye sakat bir fırka doğuverince halk Mesih bulmuş Beni İsrail gibi bunun etrafına koşuşarak toplaşıyor. Hayret bu halk sekiz sene evvelki halk mı?.. Evet odur. Sıkıntı dalgaları arasında bulunanlar saman çöpüne bile sarılırlar." Halkın tepkisinin şiddetine dikkat çekilen açıklamalarda aynı zamanda SCF'nin yetersizliği, cılızlığı da ortaya konulur. Hatta Fethi Bey, kendisinden beklenti içinde olan, onu ve fırkayı bir çare olarak gören halkı yarı yolda bırakmak ile eleştirilir: "Ve halk şaşkın ve dargın bir kenarda dururken yıllardır iktidarı sorgusuz ve kontrolsüz elinde tutanların istizah sesleri duyuluyor: "yıkıldı gitti diyorlar esasen ucube idi fırkaya benzemiyordu. Yaşamak hakkı yoktu. Başında yeşil sarık sırtında smokin gözünde tek gözlük ayağında mestpabuç vardı. Şeyh Saidin sakalını takmış bir mürtecidi, diyorlar ve diyorlar ve diyorlar" (Hür Adam, 2 Kanunuevvel 1930) SCF'ye yöneltilen eleştirilere yer verildiği gibi CHF hükümetine geride kalan tablo ve özellikle halkın içinde bulunduğu ruh hali hatırlatılır. "Düşünmüyorlar ki böyle fıkra oyuncaklarının arkasına takılarak, çocuk gibi çoşan bu vatandaş kalabalığı, kendini idare edenlere karşı ne dehşetli bir itimat besliordu!...Hele bu susumış halkın şu fıkra serabı ortadan kalkınca düştüğü kırıklık kesiklik en katı yürekleri hançerleyecek kadar şiddetli iken bir de insafsızların eğlenmekten çekinmemeleri çok ağırdır…." "….Halkın çaresizliğini gülünç değil feci buluruz. Teşkilatı esasiye kanunu hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir diyor. Millet hakim olmak onun duygusu hakim olmaktır. Bu duygu ise şimdi el ile tutulacak derecede katılmış elem ve ızdıraptır. Buna çaresaz olmak yaraları tez elden sarmak gerekir" (Hür Adam, 2 Kanunuevvel 1930) CHF hükümetine güveni kalmamış, hayal kırıklığına uğramış olan halk imajı sonraki köşe yazılarının da temel vurgularından biri olur. Özellikle halkın CHF hükümetinde yüz çevirmiş olması, bıkkınlığı köşe yazılarının olduğu gibi karikatürlerinde en güçlü eleştiri konuları arasında yer alacaktır.

Yine gazetenin bu ilk sayısında dikkatimizi çeken diğer önemli bir nokta da güçlü bir muhalif isim olan Sabiha Sertel'in ağır eleştiriler içeren yazısıdır. Sosyalist eğilimi ile tanına Sabiha Hanım, "Hükümet Var Halk Yok" başlıklı yazısı ile temel de SCF'nin kapatılmasını eleştirir. Tek partili sisteme açıkça karşı olduğunu belirten Sabiha Hanım, "Organize olmayan kuvvet kuvvet değildir. "Halkı rey kutusu temsil edemez. Halkın muhtelif menfaatlerini tek bir fırka temsil edemez. Fırkalar ancak hakiki menfaatleri temsil ettikleri zaman fırka ve kuvvettirler. İşte Serbes fırka yıkıldı. Bir çıt bile çıkmadı. Hani ızdırap çeken halk nerede? Niçin sustular… Çünkü halk yok hükümet var." (Hür Adam, 1 Kanunuevvel 1930) Sabiha hanım yaşananları "oyun, komedya" olarak değil bir "facia" olarak değerlendirir. Bu eleştirilerden SCF de nasibini alır. Izdırap içinde kıvranan halkın kurtuluş ümidi ile peşine takıldığı Fethi Bey ve fırkasının kendini destekleyen kitleye değil "içinden çıktığı fırkaya dayandığını"ve halkı yarıyolda bıraktığı eleştirisini yapar. Baskılara direnemediği belirtilen Fethi Bey'in kapatma kararı CHF'ye boyun eğmek olarak yorumlanır. Sertel, aslında sorunun tek partili system kaynaklandığına vurgu yaparak bir bakıma Fethi Bey'in çaresizliğini de ortaya koymaya çalışır. "Ana fırka öyle bir fırka idi ki vasıtalar elinde kuvve-i icraiye elinde, teşkilat elinde, rey kutusu elinde bulunuyordu. Hiçbir kütleye istinat etmeyen yeni acemi fırkanın bu kuvvet karşısında dağılması

kadar tabii bir şey olamazdı. Nitekim öyle oldu". (Hür Adam, 1 Kanunuevvel 1930) Sabiha Hanıma göre belli bir sınıfsal tabanı olmayan bir sınıf kuvvetine dayanmayan SCF'nin kapatılması bir bakıma kolay olmuştur. Ancak CHF'nin herşeye hakim olması ve buna imkan tanıyan tek partili sistem asıl neden olarak öne çıkarılır. Gayet sert eleştiriler yapan Sabiha Hanım'ın çözüm önerisi sınıf temelli parti oluşumunun önünün açılmasıdır. Ancak bu sağlandığında "halkın gizli kalan" ızdırabına çare bulunabileceğini düşünür.

Siyasi fıkra ve matbuat köşeleri de eleştiri dozu yüksek iki bölüm olarak karşımıza çıkar. Her iki köşe de gazete kapanıncaya kadar düzenli bir şekilde hazırlanır. "Fıkracı" imzası ile yayınlanan günün siyasi fıkra köşesi türün özelliğine uygun olarak hiciv yönü ağır basan ve gazetenin genel yaklaşımı ve söylemi ile uyumlu politik bir eleştiriyi gündeme getirir. Matbuat köşesin de ise, partili ve muhalif ulusal basından seçilen örnekler üzerinden genel bir gündem yakalanmaya çalışılmıştır. Özellikle CHF yanlısı basından seçilen Falih Rıfkı, Yunus Nadi, Mahmut Soydan gibi aynı zamanda milletvekili olan gazetecilerin hükümet icraatleri ile ilgili açıklamalarına daha yoğunluklu yer verilerek kısa ancak etkili eleştiriler yapılır.

Hür Adam Gazetesindeki Karikatürler

Hür Adam gazetesi için çizilen karikatürler gazetenin dikkat çeken ve eleştiri dozu hayli yüksek önemli parçalarından biridir. Kapanıncaya kadar hemen hemen her nüshada bir karikatür yayınlanmıştır. Sadece 6 nüshada karikatür yayınlanmaz. Yayınlanan karikatürlerin büyük bir kısmı "Abidin", "AD", "Erol", "H. Mumcu" imzalarını taşır. Ancak imzasız bazı karikatürler de mevcuttur.

Sosyal, politik ve ekonomik tüm gelişmeler Hür Adam'da yayınlanan karikatürlerin konusunu oluşturduğu gibi mizahi bir malzemeye de dönüşür. Bu karikatürler bağımsız bir köşeden çok gazetede bir işlevi bulunan, gazete bütünündeki bir parça özelliği taşırlar. Hür Adam karikatürlerinin işlevi, genelde gününü olaylarının çizgi yoluyla yorumlanmasıdır. Karikatürler gazetenin genel yayın ilkeleri ve politikası ile bağlantılı ya da uyumlu bir şekilde çizilirler. Batı'da 'editorial cartoon' (baş sayfa karikatürü) (Şenyapılı, 2003:102) olarak adlandırılan türün örnekleri olan Hür Adam karikatürlerinde amaç, karikatür çizmek değildir. Aslında yapılmaya çalışılan herhangi bir konuyu çizgi yoluyla yorumlamak, konunun mizahla biçimlendirilmesi sonra da mizahla biçimlenen konunun ikinci kez çizgi ile biçimlenmesidir. (Ersoy, 1983, 22) Böylece karikatürün temel özelliklerinden biri olan mizahın çizgi yolu ile güçlü bir şekilde yapılması (Arık, 1998, 42-43) sağlanarak politik bir eleştiri ortaya konulurken karikatür ve onun gücünden etkisinden yararlanılmak istenir.

Çizgi ve mizah üzerinden politik eleştirinin gündeme getirildiği karikatürlerde çizginin gücünden ve yarattığı etkiden yararlanılarak okuyucuya yeni simgeler ve imgeler sunulur. Eleştiri bunlar üzerinden biçimlendirilir ve canlı tutulur. Mizahın, bir ucunda güldürü var iken diğer ucunda ise çoğu zaman saldırı bulunur. (Oral, 1981, 7) Bu durum özellikle karikatürün bellirgin bir özelliğidir. Bu nedenle muhalif gazeteler karikatürün bu özelliğinden maksimum düzeyde yararlanmıştır. Siyasal karikatür olarak değerlendirebileceğimiz Hür Adam karikatürleri, bu türün en belirgin özelliği olan güncel olma durumuna da sahiptir. Karikatürler çoğu zaman ufacık bir çizgi üzerinden dile getirilemeyen, çekinilen önemli toplumsal meseleleri ya da gün yüzünde olan sorunları görünür kılmıştır. Yazıdan daha

kestirme ve kolay bir yolla oldukça yalın bir şekilde ve nokta atışı yaparak okuyucuya ulaşmış ve eleştirdiği konunun görünür olma özelliğini güçlendirmiştir.

Hür Adam karikatürlerinin birer ikna aracı olarak kullanıldıklarını gördüğümüz gibi aynı zamanda "açığa çıkarma" yani "ifşa etmek" (Şahin, 1983, 82) görevini de üstlendiklerini görebiliyoruz. Köşe yazılarında yoğun bir şekilde dile getirilen "gerçeklerin açığa çıkarılması", "gerçeklerin halka duyurulması", "hükümetin bilinçli olarak gerçekleri halktan sakladığı" yönündeki eleştirel söylemler, Hür Adam karikatürleri aracılığıyla oldukça çarpıcı bir şekilde ele alınırak işlenir. Böylece okuyucuya (bakana) mizahi bir tarzla ama saldırı dozu yüksek bir şekilde hakikat gösterilmeye çalışıldığı gibi okuyucu (bakan) ikna edilmek de istenir.

Karikatür "zamanın izi" (Şenyapılı, 2003, 5) olma özelliğine de sahiptir. Hür Adam karikatürlerinin önemli bir özelliği de aslında siyasal karikatürlerin önemli bir özelliği de olan aktüele bağlı olmanın ortaya çıkardığı "tarihi bir belge" olma durumudur. Süreli yayınlar için çizilen karikatürler, gündelik konulara bağlı olduklarından aynı zamanda toplumun tarihini de verirler.(Çeviker, 1997, 303) Hür Adam karikatürleri Türkiye'nin 1930'lu yıllarının ekonomik, sosyal ve politik tüm gelişmelerine dair görsel yorumlar olduğundan dönem Türkiyesi'ne dair tarihi belge olma özelliğine de sahiptirler. Hatta 1930'lar Türkiyesi için karikatür bir kaynak, belge olma özelliğini taşıdığını göstermesi bakımından önemli örneklerdir.

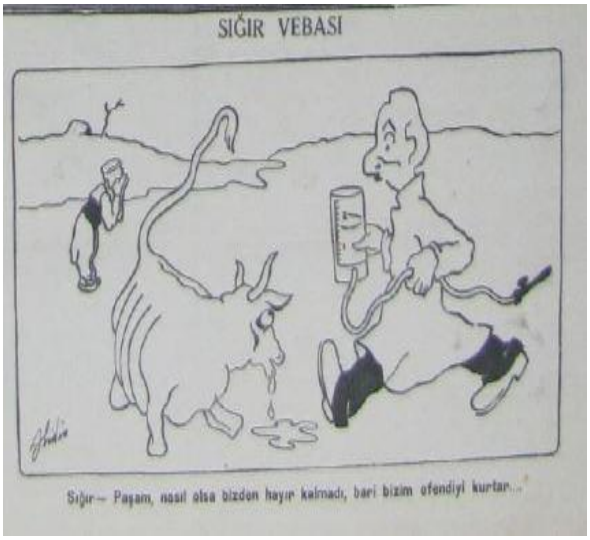
Karikatürlerde yoğun olarak ele alınan konular; hükümet uygulamaları, iktidar-muhalefet ilişkileri, bu bağlamda SCF ve sonrasında yaşanan süreç, ekonomik kriz ve Türkiye ekonomisinin durumu gibi konular ele alınır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu konuları ele alan karikatürlerde okuyucuya (bakana) yeni imgeler üzerinden yeni simgeler sunulduğu gibi bilinen imgelere gönderme yaparak bazı simgeler de yaygın şekilde kullanılır. 1929'daki dünya ekonomik krizi sonrasında yaşanan süreç ve hükümet politikaları bu bağlamda karikatürlerde en çok eleştirilen konular arasındadır. Örneklere baktığımızda bilinen imgeler üzerinden mağdur gayri mübadil simgesi yaygın bir şekilde kullanılır. Sorunları halledilemeyen ve ödenekleri zamanında verilmeyen Gayrimübadiller, bu tarihlerde Anadoluda hayli etkili olan ve ciddi maddi kayıplara neden olan sığır vebası ve ağır bir sefalet içinde çizilen fakir köylü gibi simgeler üzerinden duruma elkoymakta, çare olmakta geç kalmış, halkına derman olamayan bir iktidar imgesi öne çıkarılıyor.

(5 Kanunuevvel 1930) (19 Kanunuevvel 1930)

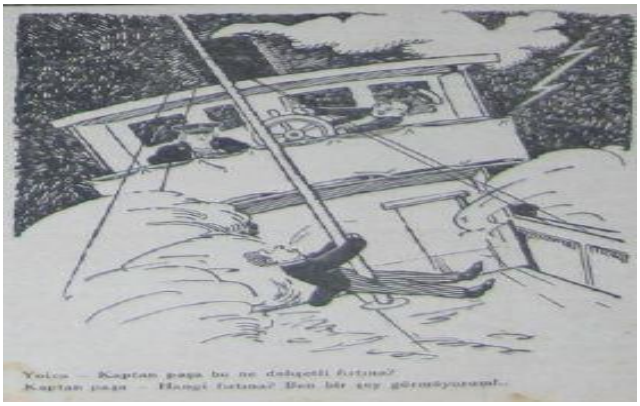

(11 Kanunuevvel 1930)

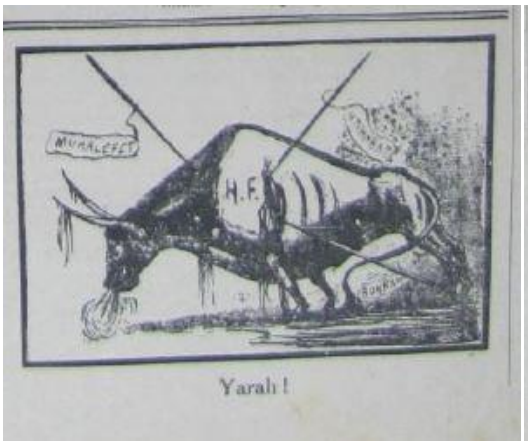
(16 Kanunuevvel 1930)

Başbakan İsmet İnönü de bazı karikatürlerde oldukça sert şekilde eleştirilir. Büyük bir fırtınaya benzetilen ekonomik kriz karşısında gemisi alabora olmak üzere olan İsmet Paşa, başarısız bir kaptan olarak gösterilir. Paşa'nın fırtınadan habersizmiş gibi davranması ise gazetenin iktidar ve destekçisi basına karşı yönelttiği hakikatin halktan gizlenmeye saklanmaya çalışıldığı eleştirisi ile uyumludur. Bu noktada karikatürün "ifşa etme", "açığa çıkarma" gücünden yararlanılarak halka gerçekler çizgi yolu ile gösterilmeye çalışılır.

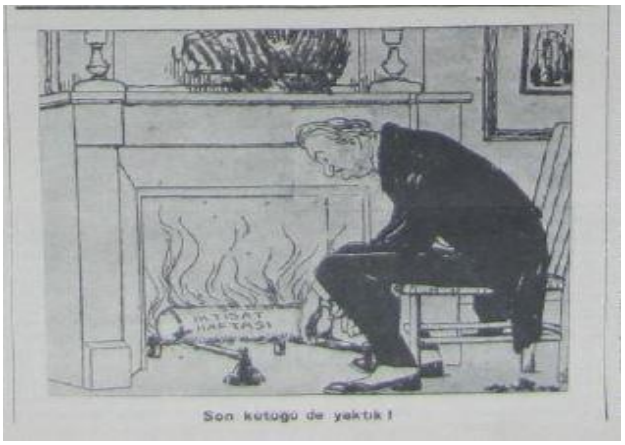

(2 Kanunuevvel 1930)

Yaralı isimi verilen karikatürde ise, kızgın bir boğa simgesinden hareketle etkili bir politik eleştiri yapılır. Buhran, muhalefet ve ödenek eksikliği gibi problemelerce ağır yaralar almış öfkeli bir iktidar imgesi yaratılır. Problemler karşısında ağır yaralar almış, gerekli tedbirleri alamayan gittikçe öfkelenen, çaresizlik içinde bir CHF hükümeti imgesi üzerinde yoğunlaşılır. Bir başka karikatürde ise durum kendi kuyusunu kazan ya da bindiği dalı kesmek gibi yaygın simgeler üzerinden hükümetin başarısızlığı öne çıkarılır.

(13 Kanunuevvel 1930)

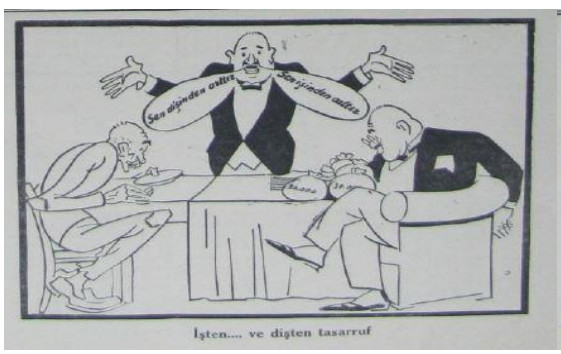

(26 Kanunuevvel 1930)

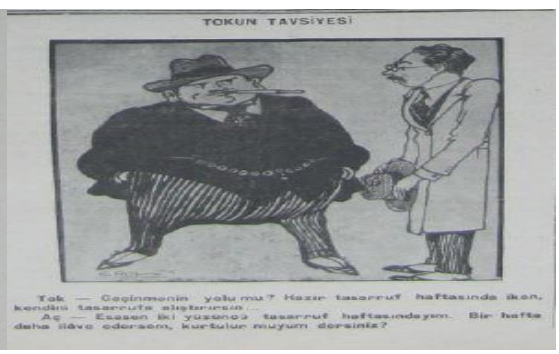

(25 Kanunuevvel 1930)

Tasarruf haftası ve bu hafta münasebetiyle hükümetin yapmış olduğu uygulamalar da mercek altına alınır. Yiyecek bir lokması dahi olmayan fakir köylü kaşısında keseleri yeterince dolu zengin simgesi üzerinden "fakire dişinden zengine işinden" artır mantığının aslında fakir Anadolu insanı için anlamsızlığı ve karşılığı olmayan bir durum olarak tasvir edilmesi oldukça önemlidir. Günü birlik önlemlerle mevcut problemlerin çözülemeyeceği yaklaşımı, karikatür üzerinden okuyucuya (bakana) aktarıldığı gibi mevcut yaklaşım ve politikaların başarısızlığı da vurgulanmış olur.

(15 Kanunuevvel 1930)

(20 Kanunuevvel 1930)

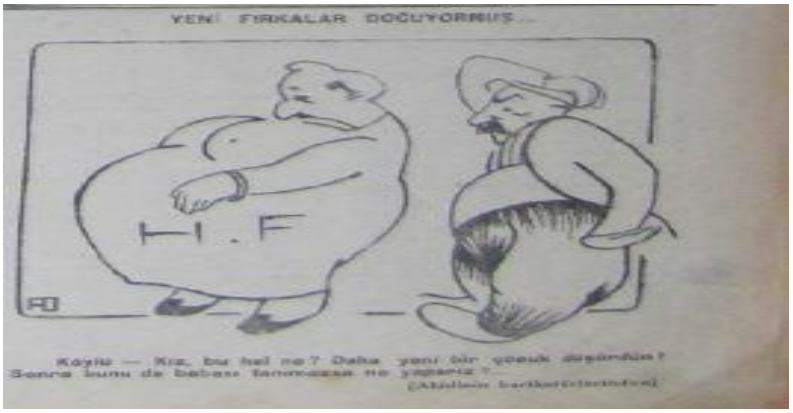
(24 Kanunuevvel 1930) (14 Kanunuevvel 1930)

Karikatürlerde yoğun olarak üzerinde durulan diğer bir konu da iktidar-muhalefet ilişkisi bu çerçevede iktidarın muhalefete bakışı ve genel olarak tek partili sistemdir. Çizgi üzerinden politik eleştirinin güzel örneklerini sunan bu karikatürlerin ilkinde; muhalefet ile iktidar arasında güzel bir kadın olarak tasvir edilen Cumhuriyet, bir karar aşamasında olarak çizilir. İsmet Paşa, Cumhuriyetin muhalefete kanmaması için yüzü ona dönük olan cumhuriyeti kendi yönüne ve onları bekleyen trene çekmek ister. Muhalefet kötü çocuktur. Meteliksizdir. Ancak İsmet Paşa'dan daha dinç çizilmiştir. İsmet Paşa'nın gitmek istediği yol ise ağır bir şekilde eleştirilerek çıkmaz sokak olarak gösterilir. Muhalefetsiz Cumhuriyet olamayacağı yaklaşımı, muhalefetin özellikle hükümetin eksikliklerini, uygulamadaki yanlışlıklarını gösterme noktasındaki işlevi, gerekliliği köşe yazılarında olduğu gibi karikatürlerde de ele alınarak işlenir ve kamuoyuna sunulur. Bu karikatür gazetenin ilk sayısında yayınlanan ilk karikatürdür. Ortaya koyduğu eleştiri, gazetenin amacı ve işlevi ile paralel ve bunları güçlendirecek bir boyuta sahiptir. İlk sayının etkileyici çıkış amacını bildiren yazılar, bu yazıların altındaki muhalif isimler ile birlikte ele alındığında karikatürün gazetenin çıkış amacını ve muhalif kimliğini birkaç çizimde ancak çok daha kestirme ve çarpıcı bir şekilde ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

(1 Kanunuevvel 1930)

Diğer bir karikatür de ise Halk Fırkası doğurgan bir kadın olarak simgelenir. Kadının yakın zamanda bir düşük yaptığı açıklaması kısa ömürlü SCF'ye göndermedir. En az bunun kadar önemli olan bir diğer açıklama da çocukların babasının belli olmasına rağmen baba tarafından tanınmamış olması söylemidir. Karikatür aslında örtülü bir şekilde Atatürk'e yönelik bir eleştiriyi de barındırır. Bizzat Atatürk tarafından kurdurulan SCF, bir müddet sonra özellikle de halkın partiye göstermiş olduğu yoğun ilginin fark edilmesi ile gözden düşer ve iktidarın da partiye bakışı değişir, eleştiriler sertleşmeye başlar. Durum karşısında Fethi Bey partisini kapatmak zorunda kalır. Yaşanan gelişmeler karikatürde, babanın kendi çocuğunu kabul etmemesi durumu üzerinden eleştirilerek verilir. Yaratılmaya çalışılan imge ise, muhalefete tahammül edemeyen ve gittikçe otoriterleşen iktidardır. Dikkat çeken diğer bir durum da bu hakikatin bir köylü yani halk tarafından dile getirilmiş olarak çizilmesidir. Böylece aslında tüm hakikatin halk tarafından bilindiği ya da halkın yaşananların farkında olduğu gösterilmeye çalışıldığı gibi halkta da böylesi bir farkındalık yaratılmaya çalışılır.

(4 Kanunuevvel 1930)

Üçüncü karikatürde ağzı ile kuş tutan ancak buna rağmen iktidara yaranamayan ve huzurdan kovulan bir muhalefet imgesi vardır. İsmet Paşa, Kleopatra olarak çizilir, muhalefet için ise köle simgesi tercih edilerek durumun vehametini, muhalefetin çaresizliği ortaya koyulmak istenirken dikkatler iktidara çekilmek istenir. Başta SCF olmak üzere muhalefet ağzıyla kuş tutsa da iktidara yaranamamaktadır.

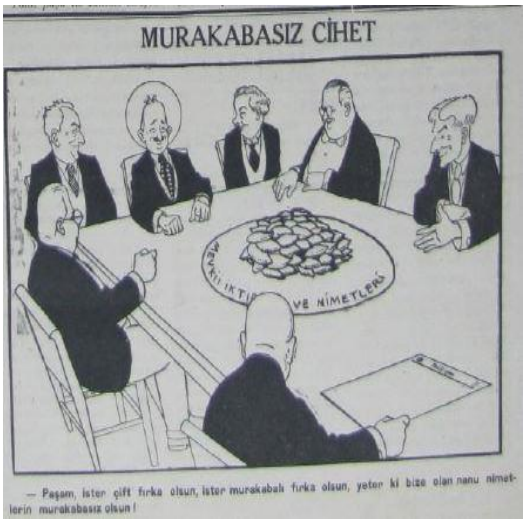
(7 Kanunuevvel 1930)

Hür Adam gazetesinin İsmet Paşa hükümetine yönelik temel eleştirlerinden bir olan muhalefetin ve onu destekleyen halkın sindirilmesi ve halkın hükümetden uzaklaştığı, ona karşı hissettiği muhabbetti kaybettiği eleştirisi bazı karikatürlerin de konusu olur. Hükümetin halktan çok kendi teşkilatı için çalıştığı eleştirisi de karikatürlerde işlenen konular arasındadır. Bu karikatürlerde yoğun olarak halkın tedirginliği, bıkkınlığı, iktidardan yüz çevirdiği vurgusu ortaya konulur.

(17 Kanunuevvel 1930)

Hür Adam gazetesindeki köşe yazılarında olduğu gibi dönemin muhalif gazetelerinde de sıklıkla karşılaştığımız iktidarın nimetlerinden faydalanan ve elde ettikleri ayrıcalıkları kaybetmek istemeyen iktidara yakın hatta iktidarda olan bazı kişilere yönelik eleştiri, karikatürlerde de karşımıza çıkar. Menfaatlerinden vazgeçmek istemeyen, nasıl bir düzenleme olursa olsun konumlarını korumak arzusu içinde çizilen grup, İsmet Paşa'nın masasındadir ve grup içinde CHF'nin yazınsal elitleri olan bazı gazeteci milletvekilleri olduğu gibi siyasetciler de bulunur. Yaratılmak istenen imge, bu grubun kendi menfaatleri dışında bir problemleri olmadığı, bu bakımdan da tek partili ya da çok partili sistemden ziyade menfaatlerini korumak gibi bir önceliğe sahip olduklarıdır.

(12 Kanunuevvel 1930)

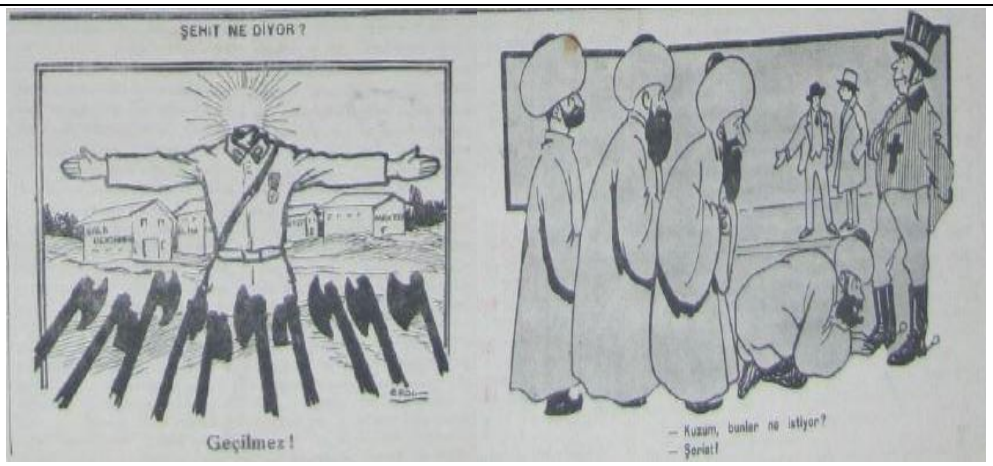
(23 Kanunuevvel 1930)

Hür Adam karikatürleri farklı durum ve konular üzerinden politik eleştiri yapmış olsalar da özünde muhlafetin gerekliliğini ve önemini vurgulamaya özel bir önem verirler. Zira muhalefet iktidara pek çok bakımdan eksiklerini ve hatalarını gösteren hatırlatan bir güç olarak çizilir. Dişçi masasında oturan ve tedavi olması gereken kişiye tüm hakikat üzerinde muhalefet yazan kişi yani dişçi tarafından haykırılır. Birşeylerin kötü gittiğini fark eden kişi dişinin çürümesini pek konduramasa da dişçi masasındadır. Ancak bir dişi değil tamamı çürümüştür. Gazetenin köşe yazıları ile birlikte değerlendirildiğinde bu karikatür, oldukça sağlam ve güçlü bir politik eleştiri ortaya koyar. Gazetenin çıkış amacını belirten yazısından itibaren (Hür Adam 1 Kanunuevvel 1930) hakikatin gösterilmesi, açığa çıkarılmasını arzulayan gazete, iktidara başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda işlerin kötü gittiğini adeta haykır şekilde çizilir.

(3 Kanunuevvel 1930)

Menemen hadisesi sonrasında yaşananlar, gösterilen tepki de karikatürlere yansır. Konu ile ilgili karikatürlerde irtica özellikle ön plana çıkarılır. Cumhuriyet ve Cumhuriyet kazaımları için bir tehdit olarak ele alınır. Konu ile ilgili ilk karikatürde Cumhuriyeti koruyan kişi, olaylar esnasında şehit edilen Kubilay simgesi üzerinden verilir. Mücadele Cumhuriyet ve değerlerinin korunması durumu ile özdeşleştirilir. İrtica ise, kara ve kör batlalar olarak simgeleştirilir. Bir irtica hadisesi olarak değerlendirilen Menemen Hadisesi üzerinden zihniyet olarak irticaya dikkat çekildiği gibi onun dış destekçilerine vurgu yapılır.

(29 Kanunuevvel 1930) (30 Kanunuevvel 1930)

(31 Kanunuevvel 1930) (1 Kanunusani 1930)

Sonuç:

Karikatüre en genel anlamda çizgi ile mizah yapma sanatı diyebiliriz. Hür Adam karikatürleri bu türün başarılı örnekleri arasındadır. Gazetenin hemen hemen her nüshasında yayınlanan karikatürler muhalif bir tavır sergileyen Hür Adam gazetesinin muhalefet gücü ve etkisini artırmaya yardımcı olmuştur. Çok daha eski hatta yazıdan daha eski bir iletişim yolu olan çizgi, görselin algılanmasının sunduğu kolaylık üzerinden daha kestirme ve etkili bir yoldan politik eleştiri olanağı sunar.

Gazetenin köşe yazıları ile birlikte dikkate alındığında yayınlanan karikatürlerin oldukça kuvvetli bir politik eleştiri odağı olduğunu söylemek mümkündür. Hatta karikatürler, gazete için bir mücadele yolu açtığı gibi politik eleştiri bağlamında etkili bir araç imkanı da sunmuştur.

Son tahlilde diyebiliriz ki Hür Adam'daki siyasal karikatürler "tarihi bir belge" özelliği taşır. Yayınlandıkları dönem ve topluma dair perspektif oluşturmuşlardır. Ağırlıklı olarak gündelik konulara

yani aktüele bağlı oldukları için bir bakıma dönemin tarihine de ışık tutuklarını söylemek yanlış olmaz. Yaşananlara ve tarihe dair görsel yorumlar olan bu karikatürler aslında karikatür üzerinden de bir tarih okuması yapılabileceğinin pek ala mümkün olduğunu göstermesi bakımından tarihçi ve toplum bilimciler için önemli bir malzeme olma özelliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Ahmet (1984), Serbest Fırka Hatıraları, İletişim Yayınları, İstanbul

Ahmad, Feroz, (1995), Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Arık, M. Bilal (1998) 1980'den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi: Değişen Toplum Değişen Karikatür, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul

Aydemir, Şevket Süreyya, (1965), Suyu Arayan Adam, Remzi Kitapevi, İstanbul

Başar, Ahmet Hamdi (1981), Atatürkle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara

Borotav, Korkut, (1982) Türkiye'de Devletçilik, y.y, Ankara

Çeviker, Turgut, (1997). Karikatür Üzerine Yazılar, İris Yayıncılık, İstanbul

Düstur, Cilt: 6, s.144, 4 Mart 1925, Kanun No: 578

Ersoy, Ali Ulvi, (1983), "Gazete Karikatürü, karikatür ve Sanat Üstüne Aykırı Düşünceler", Hürriyet Gösteri Dergisi, İstanbul, ss.19-24.

Güz, Nurettin, (1993), Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara

İnönü İsmet, (1998) İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938), Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul

Kabacalı, Alpay, (1990) Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul

Keyder, Çağlar, (1998), "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", Geçiş Sürecinde Türkiye,Der. İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, ss.38-75.

Koç, İ. Ceyhan, (2006), Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938), Siyasal Kitapevi, Ankara.

Koçak, Cemil, (2006), Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul

Okyar, Ali Fethi, (1987), Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?, y.y, İstanbul

Oral, Tan (1981). "Türk karikatüründe Gençler", Milliyet Sanat Dergisi, Sayı: 25, ss.2-16

Öngören, Ferit (1998). Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicivi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Sertel, Zekeriya, (1977) Hatırladıklarım, Gözlem Yayınları, İstanbul

Şahin, Haluk (1983), "Siyasal Karikatür", Hürriyet Gösteri Dergisi, Sayı 9, ss.80-85.

Tekeli, İlhan-Selim İlkin, (1983) 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ, Ankara

Tezel, Yahya, (1982), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınevi, İstanbul

Zürcher, Erik Jan, (1993) Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, iletişim Yayınları, İstanbul.

1870'TEN GÜNÜMÜZE KADAR TÜRK BASINDA TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ

TURK-ITALIAN RELATIONSHIPS IN TURKISH PRESS SINCE 1870

Doç. Dr. Nurhan AYDIN
Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
z.nurhanaydin@hotmail.com

Okt. Ferhat ACAR
Sarıkamış Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi
acarf3333@gmail.com

Özet

Türk-İtalyan ilişkileri, İtalya siyasi birliğini tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki topraklarına göz dikmesi ile 1870 tarihinde gergin bir şekilde başlamıştır. Gerginlik Birinci Dünya Savaşı öncesinde Trablusgarp sorunu yüzünden devam etmiş, gizli antlaşmalarla İtalya'ya Türk topraklarından Adana, Konya ve Aydın çevresi vaat edilmiş ve bunun sonucunda bu bölgeler İtalyan işgal bölgeleri olmuştur. Savaş sonrasında İtalya'nın müttefik dostları İtalya'ya vaatte bulundukları sözü yerine getirmeyince, İtalya bir nebze Anadolu üzerindeki tutumunu değiştirmek zorunda kaldı, ama gerginlik ortadan kalkmadı. 1935 yılında İtalya Habeşistan'a saldırınca Akdeniz'de İtalya tehlikesi artmış. Bu durumdan tedirginlik hisseden Türkiye, bu gergin süreçte İtalya tehlikesine karşı Akdeniz paktının içinde yer aldı. Belirtilen gergin süreç, Mussolini'nin 1943 tarihine kadar ki diktatörlük sürecine kadar devam etmiştir.

Türk-İtalyan İlişkiler Marshall yardımları sırasında normalleşme sürecinde idi. İtalya da komünist partilerinin kışkırtmasıyla çıkan grevler, ülkenin ekonomisini felce uğratmıştı. Bu grevlerle komünist partilerinin iktidara gelmeleri amaçlanmış, Bu bakımdan, 1947 Eylül'ündeki Kominform toplantısına İtalya Komünist Partisi katılmıştır. Türkiye ve İtalya'nın birlikte 16'lar konferansında yer alması da ilişkilerin olumlu olmasına yardımcı olmuş. Beş Barış Antlaşması İtalya için dönüm noktasını teşkil etmiş. İtalya belirtilen antlaşma ile bütün sömürgelerini kaybetmiş ve savaş tazminatı ödemeye mahkum edilmiştir.

Türk basında Türk-İtalyan ilişkilerinin değerlendirilmesi yapılan bu makalede Mussolini'nin söylemleri, Akdeniz Antlaşması, Hatay Sorununda İtalya'nın dostluğu, Aras-Ciano Görüşmesi, 2000'li yıllardaki üst düzey görüşmeler (2009 yılında İtalyan Cumhurbaşkanı Giorgio Napolitano'nun Türkiye ziyareti, Başbakan Recep Tayip Erdoğan'ın 2009 Roma ziyareti) ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler*: Basın, Türk-İtalyan İlişkileri, Dostluk, Diyalog, Görüşme.*

Abstract

Turk-Italian relationships severely began in 1870 after Italy got politically formed and coveted the Ottoman Empire's territories in Northern Africa. The tension continued because of Tripolitania Trouble before World War 1, and Turkish territories such as Adana, Konya and Aydın were promised to be given up to Italy in secret treaties. As a consequence, these territories became occupied by Italy. Because Italy's allied powers did not keep their promises for Italy after the war, to some extent it had to reorient its stand on Anatolia, but the tension did not disappear. When Italy attacked Ethiopia in 1935, Italian thread rose in Mediterranean. Turkey got involved in Mediterranean Pact against Italian troubles within that period because it felt uneasy about that situation. The stated tense period continued during Mussolini's dictatorship period till 1943.

Turk-Italian relationships took the normalization process during Marshal Aids. The strikes created with the help of the provocations by the communist party in Italy paralyzed Italy's economy. The communist party was tried to be come into power through these strikes. In this respect, Italian communist party attended the Kominform Meeting in September 1947. In addition, both Italy and Turkey took part in 16s Conference. Thus, the relationships between them were able to shape. The Five Peace Agreement became the milestone for Italy. It lost its whole colonies and had to pay war compensation owing to the stated agreement.

In this paper about Turk-Italian relationships in Turkish Press, we have discussed Mussolini's speeches, the Mediterranean Treaty, Italian friendship in Hatay trouble, Aras-Ciano Negotiations, the ranking negotiations in 2000s (Italian President Giorgio Napolitano's visit to Turkey in 2009 and Prime Minister Recep Tayip Erdoğan's visit to Rome in 2009)

***Keywords**: Press, Turk-Italian Relationships, Friendship Dialogue, Negotiation.*

GİRİŞ

1800'DEN 1914 YILINA KADAR İTALYA

İtalya ve Almanya siyasi birliğini geç tamamladıktan sonra sömürgecilik arayışına girmiş ve Osmanlı topraklarını kendilerine sömürge sahası olarak belirlemişlerdir. Bundan dolayı Osmanlı topraklarında aslan payını almak isteyen devletler arasında yer almışlardır. İtalya siyasi birliğini tamamlamadan önce İtalya'da Avusturya'nın mutlak bir hakimiyeti söz konusuydu. Napoleon'un Avrupa'da etkin olmasıyla İtalya'daki hakimiyet Fransa'nın kontrolüne geçmiştir. 1805 yılında Napoleon İtalya Kralı ünvanını almıştır. İtalya 1815 Waterloo Savaşları'na kadar Napoleon'un kontrolündeyken savaşlardan sonra Avusturya'nın kontrolüne girmiştir.(Gürer 2007: 9)

Avusturya'nın bölgedeki hâkimiyetine ve baskıcı yönetimlere karşı en güçlü tepki Piemonte'den geliyordu. Napoli'de çıkan ayaklanma sonrası Kral I. Ferdinando (1751-1825) bir anayasa sözü vermek zorunda kalmış olmasına rağmen çıkan isyan kanlı şekilde bastırılınca İtalyan milliyetçilerinin birlik duyguları canlanmıştır. Piemonte, İtalyan devletleri arasında askeri açıdan da Avusturya'ya karşı mücadele edebilecek gücü olan yegâne orduya sahipti. Piemonte'nin bu yapısı onu diğer devletlerarasında İtalyan Birliği'nin kurulması konusunda öncü devlet konumuna getirmişti. (Karakartal 2002: 22-25) 1815-1848 tarihleri arasında Piemonte tarafından desteklenen pek çok

ayaklanma Avusturya orduları tarafından bastırılmıştı. Son yenilgiden bir yıl sonra yani 1849 yılında İtalyanlar Avusturya'ya savaş ilan etmişti fakat bu savaşta İtalyanlar yenik çıkmıştır.

1830 İhtilali ve İtalya

Viyana Kongresi ile Avrupa kısa sürmesine rağmen bir sessizlik içine girmiştir. Ama bu sessizlik 1818-1822 yılları arasında verilen patlakla bozuldu. Monarşilere karşı ayaklanmalar çıktı, belirtilen ayaklanmalar kısa sürede bastırıldı. 1830 yılına gelindiğinde ise işler bu kadar kolay olmadı. Avrupa'nın birçok yerinde ayaklanmalar görülmeye başlandı. 1830 yılında görülen bu ayaklanmaların nedeni insanların anayasalı bir düzen isteğinde bulunmalarından kaynaklanmıştır, yani liberalizm kökenli idi.(Armaoğlu 2014: 128)

Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa toplumunun yapısı eskisinden çok farklı boyutlara ulaşmıştı. Artık insanlar monarşi değil hürriyet istemektedir. Hürriyet isteyen toplumlar ihtilalin vatanı olan Fransa'ya kendilerine sahip çıkacağı yönünde güvenmektedirler. Fakat bu sırada Fransa, İtalya'dan oldukça uzakta bulunuyordu ve buna karşılık Avusturya askeri kuvvetleri Lombardiya ve Venedik'te hazır bekliyordu. Herhangi bir ayaklanma olursa Avusturya askeri sevkiyat yapacağını bildirdi. Bu duruma Fransa karşı çıktı. Ancak bu karşı çıkışın savaşa yol açacağını düşünen Fransa'nın gerilemesi üzerine Avusturya, İtalya'ya girerek 1830 İhtilali'ni şiddetli bir biçimde bastırdı.(Armaoğlu 2014: 141)

Tunus Meselesinde İtalya'nın Durumu

Tunus Meselesi tamamıyla Bismark'ın uygulamak istediği politikanın yansımasıdır. Berlin Kongresi'nden sonra İngiltere, Kıbrıs'ı ele geçirdiği halde Fransa Osmanlı Devleti'nden bir yer alamamıştı. Bu durum 1857 yılına kadar devam eden muharebelerden sonra Fransa'nın Cezayir'i almasına ve Tunus'u da almak istemesine ortam hazırlamıştır. Fransız gazeteleri Fas'ı "Tunuslaştırmak"tan (Tunisification), yani Fas'ı da Tunus haline getirmekten söz etmeye başlamışlardı. Fas sorunu yüzünden Almanya ile Fransa arasında bir savaşın çıkmasından korkuluyordu. Fransız kabinesi içinde görülen görüş ayrılığını fark eden Almanya, tutumunu daha da sertleştirince Fransız-Alman münasebetleri iyice gerginleşti.(Çaycı 1995: 167-169)

Daha sonra Bismark, Fransızlara Alsas Loren'in acısını unutturmak, Almanya'ya tevcih edilmiş olan Fransız dikkatini ve kinini başka tarafa çevirmek, Fransa'nın hazırladığı askeri gücü Tunus'ta harcatarak, zayıf düşürtmek, Rusya'nın üçlü ittifaktan ayrılacağı düşüncesiyle Rusya'nın yerine İtalya'yı alabilmek için Fransa ile Tunus'ta gözü olan İtalya'nın arasını açmak, Fransa tehlikesine karşı İtalya'yı Avrupa'da müttefik aramaya sevk etmek istediğinden dolayı, Tunus'u Fransa'ya peşkeş çekmiştir. İngiltere ile de anlaştıktan sonra, Fransa Tunus'u işgal etti. Osmanlı Devleti ise durumu sadece protesto etmiştir.(Ünal 1998: 420)

Trablusgarp Savaşı ve İtalya

Almanya gibi milli birliğini geç tamamlamış olan İtalya'da sömürgeciliğe çok geç başlamıştır. Bu

dönemde dünyanın en iyi bölgelerini başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bir takım devletler aralarında paylaşmışlardır. Bu konuda çok geride kalmak istemeyen İtalya, büyük devletlerle yaptığı bir dizi anlaşmalardan sonra Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki toprağı Trablusgarp ve Bingazi'ye göz dikmiştir.(Turan 2013: 43-44) İtalya'nın Trablusgarp topraklarına göz dikmesinin bir diğer nedeni ise Habeşistan hezimetinden sonra, Kuzey Afrika'da bir sömürge imparatorluğu kurma isteğidir. İtalya amacına ulaşabilmek için bir takım girişimler içinde bulunmuştur. Bunlardan biri Rusya ve İtalya arasında 1909 yılında imzalanan gizli Racconigi Anlaşması idi. Bu Antlaşma ile İtalya Rusya'nın Boğazlar'daki menfaatlerini, Rusya'da İtalya'nın Trablusgarp'taki menfaatlerini tanıyordu.(Eroğlu 1990: 69) İtalya'nın Avusturya ile anlaşması da Trablusgarp konusunda İtalya'yı rahatlatmıştır.

İtalya Osmanlı Devletine 28 ve 29 Eylül 1911 tarihinde notalar verip savaş açtığını resmen göstermiştir. Savaştan önce Trablusgarp'taki askeri kuvvet sayısı 15.000-20.000 arasındaydı. Eğer bunların dışında askere ihtiyaç duyulursa Kuloğulları'ndan 40.000-50.000 kişilik bir ordu mevcudu da hazırlanabilirdi.(Şıvgın 1989: 9)

Savaşın başlamasından önce Osmanlı idaresi Trablusgarp konusunda zincirleme hatalarda bulunmuştur. Bu hataların başında;

1- Hakkı Paşa'nın istifası ve istifasının hemen ardından Sait Paşa'nın yerine göreve gelmesi ve ardından 1912 ilkbaharında yapılan seçimleri İttihat ve Terakkicilerin kazanmasıyla birlikte kontrolün İttihatçıların eline geçmesi.(Tunçay 1997: 33)

2- Trablusgarp'ta bulunan tümenin önemli bir kısmı savaştan hemen önce silahlarıyla birlikte Yemen'e (Tarih Ansiklopedisi 2002: 441) İmam Yahya ayaklanmasını bastırmak üzere gönderilmiş ve tekrar yerlerine iade edilmemişlerdir.(Şıvgın 1989: 9) Burada ancak jandarma vazifesi görecek çok az miktarda asker bırakılmıştır. Osmanlı Devleti az sayıda askerle, daha çok yerel halkı örgütleyerek bir direniş kurmaya çalışmaktaydı. Enver ve Mustafa Kemal Beyler gibi, yetenekli ve mesleğine tutkun genç kurmay subaylar, bu güç koşullarda kendilerini göstermek için birbirleriyle yarışmışlardır. (Tunçay 1997: 33)

3- Kuloğullarının lüzumu halinde silahlandırılması için bulundurulan Trablus askeri depolardaki silahlar, yeni sistemle değiştirilmek üzere bir vapura yüklenerek İstanbul'a getirildi ve yerine yenisi gönderilmedi.

4- 1910 bütçesinde kabul edilen Trablusgarp'taki iki süvari alayı da bir alaya indirildi.

5- Trablusgarp'a gönderilen subaylarda eskiden olduğu gibi mahalli lisana ve bölgeye aşina olma şartı aranmadı.

6- Savaş öncesi Trablusgarp halkı geçimini temin etme konusunda sıkıntı içindeydi. Bu durum Trablusgarp Mebusları tarafından defalarca hükümete bildirildiği halde Osmanlı Hükümeti bu konuda da oldukça ihmalkar davrandı.

7- Hakkı Paşa Hükümeti'nin savaş öncesi yaptığı en büyük hatalardan birisi de İtalyanların isteği üzerine Trablusgarp'ta vali ve komutan olarak bulunan İbrahim Paşa'yı görevden almak olmuştur.[1]

8- İbrahim Paşa'nın yerine tayin edilen Bekir Sami Bey zamanında görev yerine gitmemiştir. İbrahim Paşa'nın görevden alınmasından bir buçuk ay sonra görev yerine gitmiştir. Bekir Sami Bey görev yerine geldiğinde savaş başlamıştı.

Trablusgarp'ta savaş öncesi Osmanlı Hükümeti'nin yanlış hareket ettiği İtalyanlarca da itiraf edilmiştir. İtalyanlar İttihat ve Terakki'nin Trablusgarp'ta yerli halk arasında İtalya aleyhinde propaganda yaptıklarını fakat bu propagandaya paralel olarak askeri hazırlıklarını kuvvetlendirmediklerini, bilakis buradan devletin ihtiyacı olan diğer bölgelere asker çektiklerini ifade etmişlerdir.(Şıvgın 1989: 12) İtalya, Trablusgarp'ı işgal için aylarca sürdürdüğü askerî hazırlıklarına devam etmiş, Osmanlı Harbiyesi, bu hazırlıkların gözdağı vermekten öte işgal için kullanılacağına ihtimal vermediği için tedbir almamıştı. İtalyanlar Trablusgarp'a asker sevkinin başladığına dair basında yer alan haberleri yalanlama yoluna gitmiştir.(Tanin 20 Eylül 1911)

Ahmet Reşit Bey "Canlı Tarihler" adlı eserinde, İttihat ve Terakki'nin kötü idaresinin bu savaşa neden olduğunu ve halkın çok şikayetçi oldukları Abdülhamit yönetimini arar duruma geldiklerini şu şekilde belirtmiştir;

"Sultan Hamit 1881'den 1908'e kadar 27 sene buralarını eline geçirmeye çalışan İtalyan hükümetinin teşebbüsünü, aldığı tedbirlerle akim bırakmıştır. İtalyan donanmasıyla ölçüşecek kuvve-i bahriyemiz olmadığından Trablusgarp ve Bingazi'nin beren takviyesine teşebbüs ederek oradaki mühim bir kuvve-i askeriyeye zaimeten "Kuloğulları" namıyla yerliden hakikaten kuvvetli bir milis teşkil etti. İcap eden noktaları tahkim etti. Bu tedabir hakkında senelerce devam eden tebligat ve takibatı muhtevi yazılan yüzlerce irade tezkireleri görülse insaf ile teslim edilir ki, o iki kıt'anın yirmi yedi sene İtalya'nın nazar-ı hırsı karşısında mahfuziyeti sırf Sultan Hamit'in eser-i himmetidir. Nitekim müşarünileyhin hal'ini müteakip oradaki Kuloğulları teşkilatının ilga edilmesi, kuvve-i askeriyenin de esliha ve cephanesiyle beraber başka tarafa kaldırılması üzerine fırsata müterakkıb olarak Avusturya misaliyle de cüretlenen İtalyanlar, Sadrazam Hakkı Paşa'nın müsamaha ve teseyyübünden de istifade ve o zamanki hükümetin, İtalya tebası hakkındaki mevhum teaddiyatını vesile ittihaz edip kısa müddetli bir ültimatomla Trablus'a ve Bingazi'ye tasallut ettiler.

Sultan Hamit tarafından ittihaz edilen tedabir muhafaza edilmiş olsaydı İtalya'nın bu kıtaları istilası, tarafımızdan harb-i umumiye iştirak edilmedikçe kabil-i icra olamayacaktı. İtalya ordusunun aczinden ibret alan hükümetin birkaç zabit ve bir hayli para göndermek suretiyle göstermek istediği gayret ve muavenetten bittabi hiçbir faide hasıl olmamıştır."(Şıvgın 1989: 13)

İtalya'nın Trablusgarp'ı alamaması, Fransa ile İtalya arasında imzalanan 1900 ve 1902 tarihli anlaşmalardan yararlanma fırsatının kaçırılması anlamına geliyordu. Bu fırsatı kaçırma korkusuna kapılan İtalyan Hükümeti ve İtalyan kamuoyu, Trablusgarp ile ilgili bütün işlere büyük önem veriyordu.(Alemdar 23 Eylül 1911)

[1] Osmanlı Devleti İbrahim Paşa'yı Trablusgarp'taki İtalyan konsolosu ile devamlı çatışma halinde bulunduğunu, kardeşinin ölümünden dolayı İtalya'ya giden konsolosun geri gelmesini önlemek için görevden alındığını belirtmiştir.

İtalya'nın göndermiş olduğu ültimatomda 24 saatlik bir süre Osmanlı Devleti'ne tanınmıştır.(Tarih Ansiklopedisi 2002: 441) 24 saatin bitiminde yani 28 Eylül'de İtalyan filosunun Trablusgarp önlerine ve ikinci bir filonun Adriyatik Denizi'nde Preveze ve Draç önlerine gelmesi ile savaş ilan edildi.(Jorga 2005: 520)

Trablusgarp, birkaç gün sonra ele geçirildi, ama şehrin etrafındaki kalelerde sonbahar ve kış boyunca zorlu mücadeleler verildi ve İtalyanlar, ilk fethettikleri yerin dışına taşamadılar. İtalyan birlikleri gerçi Derne, Bingazi ve Hums'a konuşlandılar, ama daha ileri gitmelerine izin verilmedi. İtalya, savaşı biran önce sona erdirebilmek amacı ile kralın 2 Kasım tarihli hükmü ile Trablusgarp'ın ilhakını ilan etti ve 1912 yılının Mart ayında Avrupa kabineleri bu teşebbüsü büyük bir sevinçle kabul ettiler. Ama henüz oyunu kazanmamışlardı. Beyrut'un ve Arabistan sahilinin top ateşine tutulması Fransa'nın sadece daha büyük bir kızgınlığa kapılmasına neden oldu ve sayısız İtalya'nın Suriye topraklarından çıkartılmasını hızlandırdı.(Jorga 2005: 520)

İtalya savaşın uzayacağını anlayınca, Osmanlı Devleti üzerinde birtakım baskı yollarına başvurmuştur. Bu yollardan birincisi, İtalya kralının 5 Kasım 1911 tarihli bir deklarasyonu ile Trablus ve Bingazi vilayetlerinin İtalya Krallığına katılmış olduğu ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti bu durumu protesto etti ve bu ilhakın milletlerarası hukuka aykırı olduğunu bildirmiştir. İtalya'nın ikinci baskı teşebbüsü, büyük devletlerin aracılığını istemesi olmuştur. Bu devletler zaten İtalya'yı destekliyorlardı. Osmanlı Devleti bu aracılık teşebbüslerine, İtalya'nın Trablusgarp'ı ilhaktan vazgeçtiğini bildirmesi ve bu topraklardaki askerlerini geri çekmesi gerektiği şeklinde olunca, bundan da İtalya sonuç alamadı. İtalya bu durumdan da sonuç alamayınca üçüncü bir baskı yoluna başvurdu. İtalyan donanması 18 Nisan 1912 günü Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp, boğazlardan geçip İstanbul'a varmayı düşünüyordu. Osmanlı Devleti bu girişimi engellemek için Boğazları torpille kapatmıştır. Böylece İtalya donanması içeriye giremedi. Bunun üzerine İtalya dördüncü teşebbüse başvurmuştur. Dördüncü teşebbüs olarak İtalya Oniki Ada'yı işgal etti. Bunun üzerine Osmanlı Devletinin cevabı çok sert oldu. Osmanlı Devleti İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün İtalyanların sınır dışı edileceklerine karar verdi. Bu sırada Osmanlı Devleti sınırlarında yaklaşık 50.000 İtalyan bulunmaktaydı.(Armaoğlu 2010: 900)

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin iç durumu çok karışıktı, Partiler içi çekişme mevcuttu. Dışarıda ise Rusya ile uğraşmak durumunda kalacaktı. Çünkü Rusya Trablusgarp Savaşı'nı fırsat bilerek 1911 yılı sonunda Boğazları açtırmak için teşebbüste bulunmuştur. Bununla da yetinmeyerek, Balkan Devletleri'ni Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlamış ve Balkanlar yine karışmıştı. Arnavutların ve Arapların bağımsızlık faaliyetleri günden güne artmaktaydı. 1912 yılında Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhine belirgin bir faaliyet göze çarpıyordu. Balkanlılar Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı fırsatı kaçırmak istemiyordu. Bu durum karşısında endişeye düşen Almanya, Osmanlı Devleti'ne biran önce İtalya ile antlaşma yapmasını tavsiye etmiştir.

Osmanlı Devleti ve İtalya arasında 18 Ekim 1912 yılında İsviçre'de Ouchy (Uşi) de barış imzalanmıştır. Ouchy Barışı, bir esas barış antlaşması ile bazı gizli eklerden meydana gelmekteydi. İtalya Trablusgarp üzerindeki egemenliğini tesis etmek için 25 Şubat 1912 tarihinde kanun yayınlamıştır. Osmanlı Devleti bu kanunu açıkça kabul etmeyip, bir fermanla Trablusgarp halkına özerklik veriyordu. Osmanlı Devleti, Trablusgarp topraklarındaki kuvvetlerini geri çekmeyi kabul

ettiği için, bu özerklik bir hüküm ifade etmiyor ve bu topraklar fiilen İtalya'nın eline geçiyordu.(Armaoğlu 2014: 903)

Ouchy Antlaşması imzalandığında Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan Osmanlı Devletine savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Oniki Adayı geri almak şartıyla İtalya'ya bırakmıştır. İtalya Paris Barışı ile Oniki Adayı Yunanistan'a vermek zorunda kalacaktır.

Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyanlar birçok Müslüman'ı esir almışlardır. Arşiv belgeleri incelendiğinde bu durum gözler önüne çıkmaktadır. İtalya'nın Trablusgarp muharebesinden beri esir ettiği ve birçok siyasi girişime rağmen üç subay ve üç askeri serbest bırakmamış. Üç Türk esirine karşı iki misli yani on iki İtalyan'ın serbest bırakılması istenmişti. Bu durum hükümetçe kabul edilmiştir. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Fon Kodu: DH. EUM. 5. ŞB, Dosya No: 74, Gömlek No: 42) İtalyanlar Trablusgarp Savaşı sonuçlandıktan sonra esirlerin iadesini kabul etmişlerdir. Ama bunu birebir Osmanlı Devletine iade olarak görememekteyiz. İsviçre'nin arabuluculuğuyla iadede bulunacaklarını bildirmişlerdir. (BOA, Fon: DH. EUM. 5. ŞB, Dos: 74, Göm: 42)

Balkan Savaşları Sırasında İtalya'nın Durumu

Osmanlı Devleti'nin genel olarak Balkanlardaki dört devlete karşı yaptığı savaşlardır. 1789 Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı milliyetçilik akımı neticesinde, imparatorluk dahilinde bulunan milletler, bağımsızlık için harekete geçmişler ve bazı devletlerin destek ve yardımları ile ayaklanmışlardır. Osmanlı tarihinde 19. yüzyıl bu tür ayaklanmalar dönemidir. Balkan yarımadasında çok çeşitli milletler yaşadığı için milliyetçi ayaklanmalar en fazla burada görülmüştür.(Tarih Ansiklopedisi 2002: 163)

Balkanlarda çıkan ayaklanmaları daha çok 17. yy.da gelişmeye başlayan ve en büyük gayesi Baltık Denizi'ne ve özellikle Akdeniz'e çıkmak olan Rusya kışkırtıyordu. Rusya'nın buradaki amacı ırk ve din bakımından akraba olduğu Balkan prenslikleri kışkırtıp, bu kaos ortamından yararlanıp Karadeniz, İstanbul ve Çanakkale Boğazını ele geçirip Akdeniz'e inmektir.

Rusya'nın girişimleriyle 13 Mart 1912 yılında Sırp-Bulgar İttifak anlaşması, 29 Mayıs 1912'de Bulgar-Yunan ittifakı olmuştur. Ağustos 1912'de Karadağ ile Bulgaristan sözlü ittifak yapmış ve 6 Ekim 1912'de Karadağ-Sırbistan ittifakı olmuştur. Bunun neticesinde Bakan Devletleri ilk kez Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmişlerdir.(Koloğlu 1993: 91)

Osmanlı Devleti'nin, Balkan Devletlerinin kendi aralarındaki ittifaklar karşısındaki tutumu, hatalarla doludur. Çünkü İttihatçı politikacılar, Balkanlarda kısa vadede herhangi bir savaşa ihtimal vermiyorlardı. Bununla da kalmayıp bölgede bulunan iyi eğitilmiş ve tecrübeli askerlerin de bir kısmını terhis etmişlerdi.(Beşirli 2002: 327)

Balkan bunalımı şiddetlenince Osmanlı Devleti ilk iş olarak 8 Ekim 1912 tarihinde bir bildiri yayınlayarak, Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında savaş çıkması halinde savaş sonunda Rumeli'de herhangi bir sınır değişikliğini kabul etmeyeceklerini, yani Bakanlarda statükonun devam edeceğini açıklamış.(Öksüz 1999: 487)

1683 yılında Viyana'da başlamış olan Osmanlı geri çekilmesi Balkan Savaşları sırasında da devam etmiştir. Birinci Balkan Savaşı sırasında İstanbul kapılarına kadar dayanılmış, düşmanın top sesleri İstanbul halkı tarafında duyulur noktaya gelmiştir. İkinci Balkan Savaşı ile birlikte kaybedilen Edirne, Osmanlı Devleti tarafından geri alınmıştır. Azda olsa İstanbul ve Boğazlar güvenlik altında tutulmuştur. Ama Batı Trakya, Makedonya ve Arnavutluk ile Ege Adaları bir daha geri gelmemek üzere elden çıkmıştır. Savaşın bozgunla sonuçlanması Türk ordusunun dillere destan şöhretinin yitirilmesine neden olmuştur.(Karal : 340) Savaşın doğurduğu sonuçlara bakılacak olunur ise;

1- Osmanlı Devlet sınırları daralmıştır.
2- Osmanlı Devleti prestij kaybetmiştir.
3- Osmanlı Devleti içinde birçok kişide ulusçuluk düşüncesinin uyanmasına neden olmuştur.
4- İttihat ve Terraki Partisi iktidarının kuvvetlenmesine ortam oluşturmuştur.
5- Asya'daki Osmanlı eyaletlerinin paylaşılması fikri ortaya konmuştur. (Karal : 349)

Mustafa Kemal Balkan Savaşları sırasında düşmana karşı mücadele için Trakya ve Çanakkale'de çeşitli görevlerde bulunmakla birlikte, Bolayır'da kurulan kolordunun hareket şubesi müdürlüğüne getirilmiştir.(Koçsoy 2002: 133)

İtalya, Balkan Savaşları esnasında tarafsız kalarak kısa bir dönem de olsa Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmuştur. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde de Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'ın yanında savaşa girmesi için girişimlerde bulunmuştur.(Bulut 2007: 4)

Adalar Sorunu ve İtalya

İtalya, XIX. yy'ın ikinci yarısında milli birliğini kurarak Avrupa devletler topluluğuna katılmıştır. İtalya ekonomik yayılma sahası olarak Osmanlı Devleti'nin Afrika topraklarını hedef almıştır. Avrupa devletleri ile gerçekleştirdiği ikili anlaşmalarla yapacağı harekâtın zeminini hazırlayan İtalyan Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde iç ayaklanmalar, politik bölünme ve çekişmeler gibi önemli sorunlarla karşı karşıya olmasından yararlanarak 28 Eylül 1911'de kesin bir uyarı verip Trablusgarp ve Bingazi'nin boşaltılmasını istemiştir.(Kurtcephe 1991: 202) Trablusgarp'ta beklenmedik direniş nedeniyle İtalya, savaşı Ege Denizi'ne yayma kararı almıştır.(Kurtcephe 1995: 121-123)

İtalya donanmasının ilk hedefi Stampalia adası olmuştur. İtalyanlar, Stampalia adasından sonra Oniki Ada'nın en büyüğü olan Rodos'a yöneldiler. İtalyanlar adayı kolaylıkla işgal etmişler ve 17 Mayısta Rodos'ta ki Türk idaresi sona ermiştir. Rodos'un ardından 9 Mayıs'ta Herkit, 12 Mayıs'ta Kerpe, İlyaki, Leryoz, Batnoz, ve Kilimli, 6 Mayıs'ta Lipsos, 19 Mayıs'ta Sömbeki ve 20 Mayıs'ta İstanköy adaları İtalyanların eline geçmiştir. Böylece işgal edilen küçük ada ve adacıklarla birlikte Menteşe Adaları (Oniki Ada) bölgesinde 16 ada İtalyan hâkimiyetine geçmiştir. İtalyan işgalinden sonra Ege Adaları'nın statüsü, uluslararası sorun haline gelmiş ve Oniki Ada'nın işgali İtalyan yayılmacılığını cesaretlendirmiştir. Bundan sonra İtalyanlar bütün dikkatini Anadolu'ya çevirecektir.(Örenç 2007: 164)

Osmanlı Devleti ve İtalya arasında ki Tarablusgarp savaşı sonunda Uşi Antlaşması imzalanmıştır.

Buna göre; Osmanlı Devleti tüm askerini, memurunu Libya'dan çekecek ve İtalya da Oniki Ada'yı boşaltacaktı. Ancak antlaşmanın uygulanmasına fırsat kalmadan balkan savaşı patlak verdi. Savaşanlardan biri de Yunanistan olduğu için İtalya; adaları boşalttığı takdirde Yunanistan'ın bu adaları işgal edebileceğini öne sürdü, bu endişeyi taşıyan Osmanlı Devleti de balkan savaşları süresince Oniki Ada'nın İtalya'da kalmasına ses çıkarmamıştır.(Taşkıran 2007: 106-107)

Balkan Savaşları sırasında Yunanistan, Çanakkale boğazını kontrolleri altında tutmak için, Boğazönü adalarını ele geçirmeye karar vermiş. Yunanistan filosu Osmanlı Devleti'nin deniz gücünden daha üstün oldukları için bunu başarabilmişlerdir. 20 Ekim 1912'de Bozcaada, 21 Ekim 1912'de Limni, 30 Ekim 1912'de Taşoz ve Gökçeada, 31 Ekim 1912'de Bozbaba, 1 Kasım 1912'de Semadirek, 4 Kasım 1912'de İpsara, 17 Kasım 1912'de Ahikerya adaları işgal edilmiştir. 20 Aralık 1912'de Midilli'yi (Danişmend :395) 15 Mart 1913'te Sisam Ada'sını işgal etmiştir.(Başeren 2006: 35)

Bu işgaller sonrasında sorunlarını çözmek için 1912'de Londra'da iki konferans yapılmıştır. Londra Barış Konferansı'na katılan Balkan Devletleri, Tekirdağ'dan Midye'ye uzanan hattın kendilerine bırakılmasında ısrar ediyorlardı. Yunanistan Ege Adalarından, Karadağ İşkodra'dan, Bulgaristan Edirne'den çekilmek istemiyordu. Osmanlı Devleti de Ege adaları ile Edirne'den vazgeçmeye yanaşmıyordu. Osmanlı Hükümeti, Edirne'den vazgeçmeyip, Ege Adaları'nın Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğundan başkasına verilemeyeceğini ve gerekirse Ege Adalar'ın sorununu çözmek üzere bu meseleyi büyük altı devletlerin katıldığı Süfera Konferansına havale etmek istediklerini bildirmişlerdi.(Küçük 1998: 43)

Büyük devletlerin Osmanlı'ya yaptıkları baskı sonucunda, 30 Mayıs 1913'te Birinci Balkan savaşını sona erdiren Londra Antlaşması imzalanmış. Antlaşmaya göre; Trakya'da Osmanlı-Bulgar sınırı Midye-Enez hattı oldu. Trakya, Edirne Bulgaristan'a, Güney Makedonya, Selanik ve Girit Yunanistan'a, Kuzey ve Orta Makedonya Sırbistan'a, Silistre Romanya'ya verildi. Arnavutluk'un bağımsızlığı kabul edildi. Girit dışında Osmanlı egemenliğinde bulunan bütün işgal edilen Ege Adalar'ın konusu ise Büyük Devletlere havale edildi.(Öztuna 1967: 227-230) Londra Barış Antlaşması Girit meselesini kesin bir çözüme bağlamıştı. Osmanlı Devleti bu ada üzerindeki bütün egemenlik haklarından kesinlikle vazgeçiyordu.(Küçük 1998: 46)

Üçlü İttifak devletleri adaların Yunanistan'a bırakılmasına karşıydılar, Üçlü İtilaf üyesi devletler ise, buna sıcak bakıyorlardı, ama aralarında bile bir net görüşüne varamıyorlardı. Bundan dolayı 17 Aralık 1912 tarihinde Süfera Konferansı toplandı. Türkiye konferans kararlarını reddetmiştir.(Küçük 1998: 52)

Sevr antlaşmasında adalar konusuna bakıldığında antlaşmanın 122. Maddesine göre, *Osmanlı, İtalya'nın işgalinde bulunan Ege Denizi adaları, başka bir deyimle İstanbulya, Rodos, Herke, Kerpe, Kaşot, İleki, İncirli, Kelemez, Leryoz, Batnoz, Lipso, Sömbeki, İstanköy adaları ile bunlara bağlı adacıklar ve Meis adası üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçiyormuş*(Başeren 2006: 29).

Yenigün gazetesinde: "İtalyanlar Antalya'dan gitmek üzere" başlığı ile bir haber yayınlanmış, "Bir müddetten beri Antalya'yı tahliyeye hazırlanmakta olan İtalyanlar hareket etmek üzere icap eden istihzarata (hazırlıklarına) devam ediyorlar. İlk nakliye gemisi bugün geldi. Diğerlerinin vüruduna

intizar edilmektedir(Anadolu'da Yenigün 1 Temmuz 1921) .

Lozan Antlaşmasının 15. Maddesine göre, *Türkiye, ... bugünkü durumda İtalya'nın işgali altında bulunan İstanbulya, Rodos, Herke, Kerpe, Kaşot, İleki, İncirli, Kelemez, Leryoz Batnoz, Lipso, Sömbeki, İstanköy adaları ile bunlara bağlı adacıklar ve Meis adası üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından İtalya lehine vazgeçmiştir.*(Meray 1993: 7)

1947 Paris Barış Antlaşması'nın 14. Maddesinde de İtalya'ya ait olan 13 ada sayıldıktan sonra bunların ve bunlara bitişik adacıkların egemenliğinin Yunanistan'a devredileceği belirtilmiştir. Maddeye göre İtalya aşağıda sayılan Oniki Adaları Yunanistan'ın tam egemenliğine bırakmaktadır: İstanbulya, Rodos, Herke, Kerpe, Kaşot, İleki, İncirli, Kelemez, Leryoz, Batnoz, Lipso, Sömbeki, İstanköy ve Meis Adası ile bunlara bitişik adacıklar.(Başeren 2006: 63)

Türk-İtalyan İlişkilerinde Olumsuz Dönem

İtalya'da Faşizmin İktidara Gelmesi

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni rejimlerden birisi de İtalya'da Faşizm olmuştur. Faşizmin İtalya'da iktidarı ele geçirmesinde karışık iç durum başlıca rolü oluşturmuştur. 1919-1922 yılları arasında İtalya'da iki sefer seçim yapılmış ve dört hükümet değişmiş ve Hükümetlerin otoritesi kalmamıştır. Bu durum ise Benito Mussolini liderliğinde ki Faşist Partisi'nin işine yaramıştır. İtalya halkı, memleketin anarşik durumunda Faşizmin disiplin ruhuna sarılmıştır. Solcu akımın da gittikçe kuvvetlenmesi, monarşiyi ve Vatikan'ı endişeye sevk ediyordu. 1922 Ağustos'unda işçilerin genel grevle ekonomiyi felce uğratmaları ve durumun karışması üzerine Faşist Partisi darbe hazırlığında bulunmuş. Kral kurtuluşu hükümeti Faşist Partisine vermekte bulmuş. Bunun üzerine 30 Ekim 1922'de Mussolini Başkanlığa getirildi. Mussolini ilk iş olarak devleti Faşist Partisinde kişileştirmiştir. Savaşın kitlelerde yarattığı düzensizlik, anarşi ve istikrarsızlık, disiplin rejimlerinin modasını kuvvetlendirmiştir.(Lee 2002: 352) Mussolini'nin ilk işi Fiume meselesiyle ilgilenmek olmuştur. Yugoslavya toprağı olan Fiume ilk olarak serbest şehir statüsüne kavuşturulmuş ardından 1924 yılında İtalya'ya katılmıştır.

Bunların yanında Türk-İtalyan ilişkileri, 1924-1929 yılları arasında özellikle ticari açıdan çok önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu dönemde İtalya, Türkiye'nin hem ithalatında hem de ihracatında birinci sırayı almıştır. Ticari gelişmedeki sır ise, Türkiye'den ayrılan bazı Rum tüccarların Trieste'ye yerleşmeleri ve eskiden Türkiye'den başka ülkelere yaptıkları ticareti Trieste'yi bir transit merkezi olarak kullanarak sürdürmeleriydi. Ayrıca İtalya'nın bu yıllarda Çukurova'daki pamuk üretiminin ticari denetimini ele geçirmek ve Türkiye'nin pamuklu kumaş ithalatını kendine bağlamak için çaba sarf etmesi de etkili olmuştur.(Cantemur :781-782)

1928'de Mussolini'nin faşist rejiminin Türkiye tutumu değişmeye başladı ve Mussolini'nin stratejisi Ankara'nın beklentisinden farklı çıktı. Roma kısa bir süre için de olsa 12 Ada'yı Anadolu'ya yayılmada bir sıçrama taşı olarak değil, Türkiye ve Yunanistan'a uzanan bir işbirliği üçgeni olarak görmeye başladı. Birincisi, Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa devletlerinin beklentilerinin tersine, çökmedi ve gayet akıllıca bir politika izleyerek Musul'da ödün verdi. 1927 yılına gelindiğinde, Musul dışında kara sınır sorunları aşağı yukarı çözümlenmişti. Bu surette sınırdaş ülkeler Sovyetler Birliği ve İran ile

dostluk antlaşmaları imzalandı.(Barlas 2006: http://www.obarsiv.com/pdf/dilekbarlas.pdf) Ayrıca Türkiye ile İtalya arasında Roma'da tarafsızlık ve uzlaşma antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma gereği tarafların biri aleyhine hiçbir siyasi ittifakın içinde olunmamalıdır. (Resmi Gazete, 13 Kanunuevel 1928 Perşembe, Sayı:1065, s. 6213-6214) Türkiye ve İtalya arasında suçluların iadesi ile ilgili olarak Roma'da 19 Haziran 1926 tarihinde antlaşma yapılmış. Antlaşma gereği suçlu olup da diğer devletin topraklarında olan kişiler iade edilecektir hükmü kabul edilmiştir. (Resmi Gazete, 13 Kanunuevel 1928 Perşembe, Sayı:1065, s. 6217)

Anlaşmazlıkların çözümlenmesinin savaş ile değil barış ile mümkün olacağı düşüncesiyle Kellog Paktı oluşmuştur. ABD, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Polonya, Belçika, Çekoslovakya, Japonya ilk aşamada pakta yer almıştır. Türkiye 1929 yılında Pakta katılmıştır. Böylece Türkiye ve İtalya aynı pakta yer almış oluyordu. (Resmi Gazete, 5 Şubat 1929 Salı, Sayı:1111, s. 6567)

Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi hisse senetlerinin verilmesi konusunda başvuruların bankalara yapılmasını açıklamış, açıklanan bankalar arasında İtalyan bankası da bulunmaktadır. Belirtilen banka İstanbul'da bulunan Kommerçiyale İtalyana'dır. Bu da ilişkilerin iyiye doğru gittiğini göstermektedir. (Resmi Gazete, 10 Şubat 1929 Pazar, Sayı:1115, s. 6589)

Türk-İtalyan ticari ilişkilerinin gelişmesinin devamına örnek olarak Ticaret Umum Müdürlüğünce 20 milyon lira sermayeli İmireze Maritimi adında İtalyan şirketinin Türkiye'de kurulmasına ve faaliyetlerine başlamasına izin verilmiştir. (Resmi Gazete, 11 Mart 1929 Pazartesi, Sayı:1140, s. 6775) Aynı zamanda İtalyanların kontrolü altında bulunan Sikmat acentelerinin işletmesi için İstanbul'da Sagos Anonim şirketi açma isteğinde bulunulmuş. Bu istekte kabul edilmiştir. (Resmi Gazete, 17 Nisan 1929 Çarşamba, Sayı:1170, s. 6951) Ayrıca şirketlerin isim değişiklikleri ve davalarda 3. Şahısların kendilerini temsil etmeleri gibi istekleri de her zaman olumlu şekilde kabul edilmiştir. (Resmi Gazete, 16 Eylül 1929 Pazartesi, Sayı:1295 /Resmi Gazete 29 Eylül 1929 Pazar, Sayı:1306)

İyi ilişkilerin devamına örnek olarak Isparta Vilâyetinin Keçiborlu nahiyesinde bulunan Hükümet malı olan kükürt madeniyle fabrikasının imtiyazı 20/11/1929 tarihli ve 8548 numaralı Kararname ile 60 seneliğine İtalyan Jan Deskofi efendiye verilmiştir. (Resmi Gazete, 19 Kanunuevel 1929 Perşembe, Sayı:1375, s. 8590) Rodolfo dö Zandonatı aynı ayrıcalıktan yararlanan bir başka İtalyan vatandaşıdır. (Resmi Gazete, 22 Mayıs 19230 Perşembe, Sayı:1500, s. 8938)

İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali ve Balkan Antantı

1935 tarihine gelindiğinde Faşist İtalya Habeşistan'ı işgal etmiş ve bu olay Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölgesinin kuvvet dengesinin yapısında önemli bir değişiklik meydana getiriyordu. İtalya Akdeniz'de büyük bir deniz gücü olarak ortaya çıkıyordu. İtalyan deniz gücünün ortaya çıkışı İngiltere'ye bir baş kaldırıştı. Bu duruma çare arayan İngiltere Türkiye'ye yaklaşma yolunu tercih etmiştir. Türkiye İngiltere'nin bu yaklaşımına cevapsız kalmadı. Çünkü Faşist İtalya'nın yayılmacı politikası Türkiye'yi de tehlikeye atabilirdi.(Armaoğlu 2014: 72-73)

İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde Akdeniz bölgesinde en çok İtalyan yayılmacılığından korkuluyordu. Bu korku yüzünden Türkiye ve Yunanistan bile birbirlerine yaklaştılar. 1930 yılında

Venizelos Ankara'ya gelip Atatürk'le görüştü. 6 Temmuz 1932'de İspanya ve Yunanistan'ın verdiği teklifle Milletler Cemiyeti genel kurulunun oybirliğiyle Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması ve Yunanistan tarafından desteklenmesi bu siyasi ortamın bir ürünüdür.(Akşin 2013: 217)

9 Şubat 1934'te Türkiye'nin öncülüğünde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Antantı imzalanarak bölgesel savunma konusunda önemli bir adım atılmıştır. Bulgaristan Makedonya'daki hak iddiaları nedeniyle statükoyu korumaya yönelik imzalanan bu antlaşmaya dahil olmadı. Bu Antant Avrupa'daki yaşanan gelişmelerin etkisiyle 1939 yılında sona erecekti. İtalya'nın Habeşistan'ı işgaliyle Türkiye-İngiltere ilişkilerinin yakınlaştığı, aynı şekilde Ortadoğu ülkeleri de, İtalya'ya karşı ortak savunma önlemlerine ihtiyaç duyarak bir savunma örgütünde bulunmayı uygun gördüler. 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabad Paktı imzalanmıştır. Balkan Antantı ile Batı sınırlarını güvence altına alan Türkiye, Sadabad Paktı'yla da hem doğu sınırlarını güvence altına almış, hem de Irak'ın halen İngiliz mandası olması ve pakta katılmasıyla İngilizlerle ilişkilerini daha da geliştirmiştir. (Ural 2012: 195-198)

Mussolini'nin Söylemleri

Mussolini İtalya'da sürekli olabilmesi için siyasi hakimiyetinin arkasına kiliseyi de alması gerekmekteydi. Mussolini 11 Şubat 1929 tarihinde kilise ile Latran Muahedesi'ni imzalamış ve kilise ile devlet birbiriyle diplomasi yoluyla münasebette bulunacak yetki sahipleri haline gelmiştir. Katoliklik devletin resmi dini olarak kabul edilmiştir. Böylece kilise yeni İtalyan devletini kutsamış oluyordu. Artık tüm Katolikler Faşizmi destekleyeceklerdi. (Bulut 2007: 18-19)

İtalya her fırsatta Akdeniz'de tutsak kalmak istemediğini dile getirmiştir. Mussolini gerçek bir bağımsız güç olmanın yolunun "zincirleri kırmak"tan ve "okyanuslara doğru ilerlemek"ten geçtiğini savunmuştur. Libya'da yaptığı bir gezide Akdeniz'e verdiği önemden bahsetmiş ve Akdeniz için "Mare Nostrum" (Bizim Deniz) kelimelerini kullanmıştır.(Bulut 2007: 51)

Aras-Ciano Görüşmesi

İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano ve Türkiye Dışişleri Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras 1937 yılında Milano'da görüşmüşlerdir. Görüşme öncesinde gazetelerde yer alan haberlere göre İtalya dostluk ilişkilerine önem verdiğini göstermek amacıyla tren istasyonun Türk ve İtalyan bayraklarıyla donatıldığını, yerlere halılar serildiğini belirtmiştir. (Akşam Gazetesi, 3 Şubat 1937 Çarşamba, Sene 19, No: 6573, s.1) Haberin ayrıntıları şu şekildedir; *"İstasyon Türk ve İtalyan bayraklar ile donatılmış, yerlere halılar serilmiş ve büyük bir itina ile süslenmişti. Tren istasyona girerken İstiklâl marşımız çalınıyordu. Bunu İtalyan faşist marşları takib etti. İstasyonda hariciye nazırı kont Ciano, hariciye umuru siyasiye umum müdürü, teşrifat umum müdürü, diğer hariciye erkânı, Milano valisi ve belediye reisi, Milano faşist rüesası ile erkânı askeriye ve mülkiye, konsolosumuz, sefaretimiz kâtipleri ve tebeadan bir çok kişi hazır bulunuyorlardı."* (Akşam Gazetesi, 3 Şubat 1937 Çarşamba, Sene 19, No: 6573, s.1)

Görüşmeler sırasında basında çıkan haberlere bakıldığında İtalya Türkiye'den boğazlardan geçiş serbestisi istediği, Akdeniz ve Karadeniz'in güvenliğinin Türk-İtalyan dostluğuyla olacağını belirtmiştir. Gazetede verilen görüşler şu şekildedir; "*Faşist ihtillinin ilk senelerinde semereli bir*

teşriki mesaî yolunu açmak üzere olduğu zannedilen, Türk - İtalyan dostluğunun katî surette teessüs etmesi temenniye şayandır. Suitefehhümlerden mütevellit soğukluk ve müphem devre artık kapanmıştır. Karşımızda geniş bir müşterek hareket programı belirmektedir. Türkiye ve İtalya menfaatlerinin birbirine uygun ve muvazi bulunduğu çok mühim bir mesele vardır. Bir Akdeniz devleti olan İtalya, Karadeniz'in iktisadî ve siyasî büyük ehemmiyetine bigâne kalamaz. Bugünkü İtalya, kurunu vustâ zamanlarında da Ukrayna, Şimalî Kafkas memleketlerine, Gürcistan ve Asya'nın göbeğine Karadeniz yoluyla iktisadi ve manevî sahada nüfuz icra etmiştir. Bu nüfuzunu ancak (Marko Polo)- nun gittiği yoldan yapabilir, yoksa Irak, Süveyş ve Singapur tarikleriyle değil. Binaenaleyh, Karadeniz'de Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Okrayna, Şimalî Kafkasya ve Gürcistan gibi serbest ve dost milletlerin bulunması İtalya'nın menfaati cümlesindendir. Madem ki tarih Türkiye'yi Akdeniz'le Karadeniz'i birbirine bağlayan boğazların muhafızı yapmıştır, şu halde İtalya'ya geçiş serbestisini garanti edecek bir Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Bundan da samimî bir teşriki mesai lüzumu tezahür eder. Böyle bir teşriki mesaî lüzumludur. Çünkü sınaî, madenî ziraî ve iktisadî noktadan İtalya, Türkiye, Kafkasya ve Okrayna birbirinin mütemmimidir ve hepsi bir arada iktisadî bir kül teşkil ederler. Corriere Diplomatico e Consolare makalesine şu suretle nihayet veriyor: «Şarkî Akdeniz'de ve Karadeniz'de sulhun, muvazenenin ve adaletin yegâne emniyeti Türk - İtalyan dostluğudur.»" (Akşam Gazetesi, 3 Şubat 1937 Çarşamba, Sene 19, No: 6573, s.10)

Ayrıca gazetelerde görüşmelerin samimi ortamda gerçekleştiği, hem Türk tarafının hem de İtalyan tarafının bu görüşmelerdeki memnuniyetleri şu şekilde açıklanmıştır; *Doktor Arasla kont Ciano çok samimi buluştular. Bir faşist ihtiram kıtası vekilimizi selâmladı. İstasyon meydanı halk ile dolu idi. Kont Ciano hariciye vekilimizi otomobile kadar teşyi etti. Yarın görüşmek üzere ayrıldılar. Halk vekilimizi çok sıcak karşıladı ve alkışladı. Hariciye vekilimiz otele gelir gelmez Popolo d' İttalia ve Kuryera Della Sera gazeteleri muhabirlerini kabul etti. Şahsen kont Cianonun ve İtalya hükümetinin ve Milano halkının şahsında Türkiyeye ve onun Büyük Şefine karşı gösterilen samimi tezahürattan pek müteşekkir olduğunu beyan ettikten sonra Milânoya bu defa tekrar gelişinden ayrıca sevindiğini ve ilk düşünüşünün İtalyanın büyük devlet adamı olan M. Mussoliniye müteveccih olduğunu ve 1928 mülakatının daimi memnuniyetle sakladığı hatıratını şimdi tekrar yaşadığını beyan etmiştir.* (Akşam Gazetesi, 3 Şubat 1937 Çarşamba, Sene 19, No: 6573, s.10)

Sadece Türk basını belirtilen görüşmeyi sayfalarına yazmamıştır. İtalyan basını da bu görüşmeye oldukça fazla yer vermiş ve görüşmeler hakkında gazetelerde makaleler yayınlanmıştır. Tribuna ve Ciornale d'İtalia da yer alan iki makale incelendiğinde iki devletin birlikte hareket etmesi gerektiği savunulmuştur.

Tribuna gazetesi görüşmeler hakkında, *"Türk - İtalyan teşriki mesaisinin bu yeni safhasının yakın bir zamanda diğer Akdeniz devletleri ile de inkişaf etmesi müstebat değildir.* Yazısını sayfalarına taşımıştır.

Ciornale d'İtalia gazetesi de, B. Tevfik Rüştü Aras-Çiano mülakatına tahsis ettiği bir başmakalede *"Milano mülakatı samimî ve sakin bir muhit içinde cereyan edecek ve umumî Avrupa meseleleri ile iki memleketi alâkadar eden meseleler tetkik edilecektir. Fakat Milano mülâkatında en ziyade iki memleketi alâkadar eden ve normal diplomasi yolları ile halledilecek meseleler üzerinde durulacaktır. Türkiye, İtalya'nın Montreux muahedesine iltihakına ehemmiyet veriyor, İtalya, Türkiye'nin bu talebini samimiyetle telâkki etmiştir. Fakat Montreux muahedesi, Türk - İtalyan münasebetinin umumî*

çerçevesi içinde tetkik edilmek lâzımdı-. Türk - İtalyan münasebatı iki bakımdan tetkik edilebilir: 1 - Umumî mahiyeti haiz olan meseleler ile iki memleket arasında maddî ve manevî mukarenete zemin hazırlamak, 2 - İki memleketi doğrudan doğruya alâkadar eden muayyen meseleler. İki memleket arasında dostluk ve emniyetin birinci şartı şudur: Türkiye kani olmalıdır ki, İtalya'nın Türkiye'ye karşı siyaseti 1928 senesinde M. Musolini'nin Milano'da izah ettiği prensiplerden ayrılmamıştır. Yani faşist İtalya'nın dostane ve emniyetli bir teşriki mesaiden başka Türkiye'de bir gayesi ve emeli yoktur. Bu emniyet teessüs ettiği gün iki memleketi alâkadar eden meseleler tetkik ve halledilebilir. Bu meseleler de şunlardır: 1-Montreux muahedesi, 2-Yeni İtalyan imparatorluğunun teessüsü, 3-Türk toprağında mevcut İtalyan müesseseleri ile bunların nikişafı.

Ciornale d'İtalia makalesini şöyle bitiriyor, *"Akdeniz Avrupa siyasetinin yeniden merkezi ve mihveri oluyor. Bahrisefid devletleri arasındaki münasebetlerle bunların inkişafı imkânları umum Avrupayı alâkadar eder."* (Akşam Gazetesi, 3 Şubat 1937 Çarşamba, Sene 19, No: 6573, s.2)

Aynı gün İtalya ile ticari antlaşma imzalanmış ve iplik meselesi konuşulmuş. İplik Meselesi başlığı adı altında verilen habere göre; *Türk - İtalyan ticaret anlaşmasına göre bu memleketten iplik ithal edilebileceği dün Türkofise bildirilmiştir. Ancak yeni anlaşmada İtalya 14 numaraya kadar olan pamuk ipliklerini ihraç edecektir.* (Akşam Gazetesi, 3 Şubat 1937 Çarşamba, Sene 19, No: 6573, s.3)

İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Türk-İtalyan İlişkileri

Gerek kuzey, gerekse doğu Afrika harekatının İtalya bakımından birinci gayesi Süveyş'i ele geçirmekti. Mussoli'ni bunun için üç kollu bir kıskaç uygulamak istemiştir. Bu kıskacın iki kolu kuzey ve doğu Afrika cepheleriydi. Bundan başka Yunanistan ile Girit'i de alıp kıskacın üçüncü kolunu Doğu Akdeniz'den yürütmek istemiştir. İtalya, Almanya'ya haber bile vermeden ve İtalyan Genelkurmayı'nın muhalefetine rağmen, 28 Ekim 1940 sabahı Yunan Hükümetine verdiği bir ültimatomda, Korfu ve Girit adaları ile Epir ve Pire limanının kendisine teslimini istedi. Yunanistan'ın İngiltere'ye üs vermesi bahane edilmiştir. Yunanistan İtalya'nın bu isteklerini hemen reddedince, Arnavutluk'ta toplanan İtalyan kuvvetleri Yunan sınırlarından içeri girmeye başlamıştır. Yunan savaşı İtalya için tam bir başarısızlık olmuştur.(Artuç 1999: 261)

Kuzey Afrika'yı ele geçiren Müttefikler, İtalya'yı işgal etmek üzere, 10 Temmuz 1943 günü Sicilya'ya 160.000 kişilik bir kuvvet çıkarmışlardır. Ağustos ortasında bütün adanın işgali tamamlandı. Bu çıkarma İtalya'nın iç durumunda büyük bir değişiklik meydana getirmiştir. İtalya'nın, savaşın başından itibaren peş peşe uğradığı başarısızlık, İtalyan halkında rejime karşı bir hoşnutsuzluk uyandırmıştır. Sicilya çıkarması üzerine 24 Temmuz 1943 günü toplanan Büyük Faşist Konseyi, Mussolini'yi iktidardan düşürmüştür. Mussolini istifa etmek zorunda kalmıştı. Yeni hükümetin başına Mareşal Badoglio geçmiş ve Mussolini'yi tevkif ettirmiştir. Ardından Faşist Partisini de lağvetmiştir. Müttefikler mütarekeyi kabul etmiş ve mütareke 3 Eylül 1943'de imzalanmıştır. 13 Ekim 1943'de de İtalya Almanya'ya savaş ilan etmiştir.(Armaoğlu 2014: 387) Mayıs ayında Kuzey Afrika'nın Müttefiklerin eline geçmesi de İtalya'nın çöküşünü çabuklaştırmıştır.

İtalya II. Dünya Savaşı'nda yer almış olmasına rağmen, Türkiye tamamen savaş dışında kalmaya çalışmıştır. Bundan dolayı İsmet İnönü sürekli denge politikası izlemiş. II. Dünya Savaşı'nın son safhasına kadar safını belirtmemiş ve tüm ilişkilerini savaşa girmeme üzerine kurmuştur.

1960 Darbesinde İtalyan Basını

27 Mayıs 1960 Darbesi İtalyan gazetesi Corrierre Della Serra'da "Türk Ordusu'nun Atatürk'ün Mirasına Bağlılığını Vurguluyor başlığı ile verilmiştir. Yazıda Menderes kasıtlı olarak Atatürk'ün ruhuna karşı icraatta bulunuyordu. Türk Milletinin eski evhamlarına göz yumuyordu. Hükümetin ismi demokratik idi; gerçekte ülkenin en geri unsurlarına dayanıyordu. Milletin elinden Atatürk'ün vermiş olduğu Batılılaşma hürriyetini geri alıyordu. Ordu Menderes'e itaat veya Atatürk ruhuna sadakat göstermek şıklarından ikincisini tercih etti. Ayrıca gazete ABD'nin yeni Türkiye hükümetine karşı siyasetini değiştirip değiştirmeyeceği sorusunu ortaya atar; "ABD'nin desteğine devam edeceği" yanıtını vermiştir. (http://www.turktoresi.com/viewtopic.php?t=10099&p=12762)

İtalya'nın mesajında düşmanca bir iz bulunmamaktadır. Bu da ilişkilerin normal şekilde devam ettiğini gözler önüne sermektedir. Normal süreç 1981 yılına kadar sürmüştür. 1981 yılına gelindiğinde Vatikan'daki San Pietro meydanında toplanan binlerce kişiyi selamlayan Papa 2. Jean Paul, gerçekleştirilen suikasttan yaralı kurtulmuş. Suikast Türk vatandaşı Mehmet Ali Ağca tarafından gerçekleşmişti. Bu olay bir anda dikkatleri Türkiye'nin üzerine çevirdi ve uluslararası ilişiler açısından zaten zor olan durumu daha da zorlaştırdı. Aslında Türkiye anarşi ve terörden çok çekmiş ve bu konuda dışarıdan gerekli işbirliği, yardım ve desteği bulamamıştı. Buna rağmen bir terör eylemi yüzünden zor durumda kalan Türkiye'de devlet başkanı Kenan Evren, suikasttan sonra o zamana kadar Türkiye'deki olaylara seyirci kalan ve hatta zaman zaman değişik şekilde destek veren Avrupalılara hitaben, bir anlamda bu olayın da müsebbibi olduklarını ima eden ve biraz da serzeniş içeren ifadeyle "bazı Avrupalı dostlarımız her halde aklıselime ulaşmıştır" şeklinde bir açıklama yapmıştı.(Gürsel 2002: 16) İtalya'da yargılaması yapılan Ağca 1986 yılında ömür boyu hapse çarptırılmıştır. 2000 yılında ise Türkiye'ye gönderildi. Bu olay Türk-İtalyan ilişkilerini kısada olsa sekteye
uğratmıştır.(http://habervitrini.com/gundem/agca-papayi-vurdurtan-adami-sonunda-acikladi-523232)

Terörizm ve Madde Kullanımına Karşı Türk-İtalyan Antlaşması

22 Eylül 1998 tarihinde Roma'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İtalya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Terörizm, Organize Suçlar, Yasadışı Kazancın Aklanması, Uyuşturucu ve Psikotrop Madde ve İnsan Kaçakçılığı ile Mücadelede İşbirliği Anlaşması'nı imzalanmıştır. Bakanlar kurulunca 10.11.1998 tarihinde antlaşma yürürlüğe girmiştir. (Resmi Gazete, 1 Aralık 1998 Salı, Sayı: 23540, s.3)

Taraflar mevcut anlaşma ile kendi ülkelerinde yürürlükte bulunan kanunlara ve diğer ikili ve çok taraflı anlaşmaların getirdiği yükümlülüklere uygun olarak belirtilen suçlarla mücadelede işbirliğinde bulunacaktır. Belirtilen suçlar: a)Terörizm b)Uyuşturucu, psikotrop madde ve bunların imalinde kullanılan kimyasal maddelerin yasadışı ekimi, imali, ticareti, nakli, kullanımı c)Suçtan elde edilen gelirler ile kara paranın aklanmasını da kapsayan mali ya da ticari teşebbüs suçları d)Silah, mühimmat, nükleer, radyoaktif ve diğer tehlikeli maddeler, çalınan her türlü ulaşım ve nakil araçları, kültürel ve tarihi değerler ile tabiat varlığı, antika eser, kıymetli taş kaçakçılığına ilişkin her türlü kaçakçılık ve diğer gümrük ihlalleri e)İnsan kaçakçılığı f)Pasaport, vize ve diğer resmi belge sahtekarlığı. Taraflar

her iki tarafın hukuk sistemlerinin tanıdığı tüm organize suç türlerine karşı da mücadelede işbirliğinde bulunmayı taahût ederler. (Resmi Gazete, 1 Aralık 1998 Salı, Sayı: 23540, s.4-5) Antlaşma metni Türkçe, İtalyanca ve İngilizce dillerinde ikişer orijinal suret halinde imza edilmiştir. Antlaşmanın yorumlanmasından doğacak her hangi bir anlaşmazlık durumunda İngilizce metin esas alınması kararlaştırılmıştır. Antlaşmanın altındaki imzalara bakıldığında Türkiye adına İçişleri Bakanı Kutlu Aktaş, İtalya adına ise İçişleri Bakanı Giorgio Napolitano'nun görev almıştır.

2000-2017 Yılları Arasında Basında Türk-İtalyan İlişkileri

Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye ve İtalya arasında 13 Eylül 2000 tarihinde İstanbul'da "Türkiye-İtalya Kara Ulaştırması Karma Komisyon Toplantısı Protokolu" imzalanmıştır. Protokolde belirtilen konular;

1 - İki ülke arasındaki karayolu taşımacılığı faaliyetlerinin durumu ve istatistiki bilgi teatisi,

2 - Yolcu taşımacılığı,

3 - Eşya taşımacılığı ve geçiş izin belgeleri kotasının tespit edilmesi,

4 - Diğer konular. (Resmi Gazete, 1 Aralık 2000 Cuma, Sayı:24247, s.2)

Taraflar, iki ülke arasında mevcut olan ticaret hacmi ile yolcu ve eşya taşımacılığı konusunda çeşitli istatistiki bilgi teatisinde bulunmuşlardır. Türk tarafı iki ülke arasında Ro-Ro gemileriyle yapılan taşımalar hakkında İtalyan tarafına bilgi vermiştir. İki ülke nakliyeci dernekleri tarafından imzalanan işbirliği anlaşmaları sonucu meydana gelen olumlu gelişmeleri memnuniyetle tespit etmişlerdir.

Taraflar, iki ülke arasındaki düzenli taşımacılığın desteklenmesi ve teşvik edilmesi konusunda anlaşmışlardır. Ayrıca, İstanbul – Milano hattının yeniden tesis edilmesi konusunda olumlu görüşlerini bildirmişlerdir. Türk tarafı, İtalyan tarafına konu ile ilgili görüşlerin en kısa zamanda iletileceğini ifade etmiştir.

İtalyan tarafı konu ile ilgili mevcut bir kamu merakı olduğunu belirterek Türk tarafına Roma-Ankara ve Bologna-İstanbul düzenli hatlarının tesisi için İtalyan şirketlerinin istekli olduğunu bildirmiştir. Türk tarafı önerileri ilgi ile kaydetmiş ve Ulaştırma Bakanlığına Türk şirketleri tarafından ilgili taleplerin sunulması ile bu talepleri incelemeye hazır olduğunu ifade etmiştir.

Her iki tarat İtalyan ve Türk taşımacılık işletmecilerine eşit rekabet koşullarının temini için ülkelerindeki mevcut yasal çerçeve içinde işlemlerin karşılıklılığını sağlamanın gerekli olduğunu kabul etmişlerdir. İtalya tarafı, Türkiye'ye gerek TIR Karnesi himayesinde gerekse boş olarak gelen İtalyan taşıtlarından "Carnet de Passage" istendiğini ve bu dokümanın taşımacılık işlemlerinde maliyetleri arttırdığını ifade etmiştir.

İki taraf, 2001 yılı için aşağıda belirtilen geçici taşımacılık izin belgesi kotasının teati edilmesini kararlaştırmıştır. Görüşmeler sıcak ve dostane bir hava içerisinde cereyan etmiştir. İtalyan tarafı gelecek toplantı için Türk tarafını İtalya'ya davet etmiştir. (Resmi Gazete, 1 Aralık 2000 Cuma, Sayı:24247, s.2)

Ayrıca 6 Temmuz 2003 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in İtalya'ya gideceği kararlaştırılmıştır. (Resmi Gazete, 6 Temmuz 2003 Pazar, Sayı:25160) 2003 yılında, Sahte ve taklit eşya konusunda, Türkiye, Gürcistan, ABD, Küba, Ukrayna, İsrail, Makedonya, İngiltere, Rusya, Kırgızistan, Özbekistan, Romanya, Bulgaristan, Türkmenistan, Arnavutluk, Estonya, Tacikistan, Hırvatistan, Mısır, Moğolistan, Polonya, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Slovak Cumhuriyeti, İspanya, İran, İtalya, Cezayir, Sırbistan ve Karadağ, Çin Halk Cumhuriyeti, Pakistan ve Bosna-Hersek dahil toplam 32 ülke ile gümrük konularında karşılıklı idari yardım anlaşmaları imzalamıştır. (Resmi Gazete, 24 Temmuz 2003 Perşembe, Sayı:25178)

2003 yılında dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayip Erdoğan'ın Como ve Roma'daki temasları İtalya'nın Stampa Gazetesinde yer almış. Gazete Erdoğan yeni Türkiye'sini Avrupa'ya tanıtıyor değerlendirmesini yaparak, La Stampa gazetesi, Erdoğan'ın İtalya gezisinin başlıca hedefinin Avrupa kamuoyuna güven vermek olduğunu, bunun için Ambrosetti Forumu'nun ideal bir vitrin olduğunu yazmıştır. Messaggero gazetesi, Villa Madama'daki yemekte, Türkiye ile İtalya arasındaki ekonomik ilişkilerin en üst düzeyde ele alındığına vurgu yapmıştır. Corriere della Sera gazetesi de, Como'da yapılan Ambrosetti Forumu'na ilk kez bir kardinalin davetli olduğunu hatırlatarak, Fransız Kardinal Jean-Marie Lustinger'in, Türkiye'nin AB'ye katılım süreci hakkında AB ülkelerine, Avrupa, Türkiye'ye önyargılı bakarak hayır dememeli mesajını gönderdiğini ve bu mesajıyla çoğu kişiyi şaşırttığına dikkat çekmiştir. (http://www.internethaber.com/erdoganin-ziyareti-italya-basininda-1032834h.htm)

04-05 Kasım 2004 tarihinde Türk-İtalyan Karayoluyla Uluslararası Eşya ve Yolcu Taşımacılığı Karma Komisyon Protokolü Roma'da imzalanmış. Her iki taraf, mevcut ticaret hacmiyle ilgili olarak muhtelif bilgileri değişmiş ve ticaret dengesinin İtalya lehine olduğu noktasına işaret etmişlerdir. Türk tarafı; İtalya'nın Türkiye'nin ikinci önemli ticaret ortağı olduğu ve iki ülke arasındaki ticaret hacminde olumlu bir eğilim olduğu konusunu vurgulamışlardır. (Resmi Gazete, 10 Şubat 2005)

07-08 Kasım 2007 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İtalya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret vesilesiyle 8 Kasım 2007 tarihinde DEİK / Türk – İtalyan İş Konseyi Toplantısı düzenlenmiştir. Söz konusu iş konseyi toplantısına TÜRSAB Yönetim Kurulu Üyesi Ertuğrul Karaoğlu iştirak etmiştir. (TÜRSAB 13 Kasım 2007)

2011 yılında Türkiye'deki helikopter ihalesine İtalya'da katılmıştır. İtalya ihalede ABD ile yarışmış. İtalyan şirketi Agusta Westland ile ABD şirketi Sikorsky arasında geçen ihale sonucunda ABD'li şirket Sikorsky'nin 3.5 milyar dolar bedelle ihaleyi kazanmıştır. Sikorsky Türkiye'de T-70 Blackhawk tipi helikopterleri üretecek. Üretim TAI'nin Ankara'daki mevcut tesislerinde gerçekleştirilecek, üretim esnasında azami ölçüde yerli imkanlar kullanılma kararı alınmıştır. (Posta 21 Nisan 2011)

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2014 yılında Roma'ya ziyaret gerçekleştirmiştir. İtalya'nın Büyükelçisi Gianpaolo Scorante ziyaretin 'çok başarılı' geçtiğinin altını çizerek "Cumhurbaşkanı Giorgio Napolitano ve Gül ortaklaşa çalışma kararı aldığını, sadece resmi bir ziyaret olmadığını, iş adamlarının gelişini de önemsediğini, zamanlama açısından da başarı olduğunu ve AB Başkanlığı öncesinde neleri yapabileceğimizi konuştuk açıklamasını yapmıştır. Napolitano önceki gün İtalyan parlamenterlere yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin her fırsatta AB'ye 'ahde vefa' ilkesini

hatırlatmakta haklı olduğunu savunarak "İtalya olarak, Türkiye'nin AB'ye girişinin önünü frenleyen Fransa ve Almanya gibi müzakere sürecinden caymadık" açıklamasıyla Roma'nın Ankara'ya desteğini çok açık biçimde ortaya koymuştur. (Milliyet 08.02.2014)

2014 yılı boyunca İtalya'yla ilgili Türkiye'de düzenlenecek kültür, bilim ve sanat etkinliklerini tanıtan İtalya Büyükelçisi Gianpaolo Scorante Temmuz ayında devralacağı AB dönem başkanlığı boyunca İtalya'nın 'zorlu' süreçte elinden geleni yapacağını belirten Scorante, "Bir ilerleme var. Açıkça konuşmak gerekirse, bir yıl önce durum böyle değildi. Türkiye ve AB arasındaki atmosfer, iki yıllık blokajın ardından şu an daha iyi. Türkiye, Geri Kabul Anlaşması'nı imzalayarak çok önemli bir ilerleme sağladı. Vize muafiyeti ve başka konularda dönem başkanlığımız boyunca Türkiye'yi destekleyeceğiz. Önemli sonuçlar bekliyoruz" açıklamasını yapmıştır. (Milliyet 08.02.2014)

2014 yılında Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) tarafından İstanbul Levent'te bir otelde gerçekleştirilen Türk-İtalya İş Forumu iki ülke başbakanlarının katılımıyla gerçekleştirildi. İtalya Başbakanı Matteo Renzi ile birlikte foruma gelen Başbakan Davutoğlu'na İBB Başkanı Kadir Topbaş da eşlik etti. İtalya'ya Türkiye'nin AB üyeliğine verdiği destek için teşekkür eden Başbakan Ahmet Davutoğlu bir Türk-İtalyan Üniversitesi kurulması için işadamlarına çağrı yaptı. Davutoğlu, iş adamları bu konuda öncülük alırlarsa, biz her türlü desteği ve kararlılığı sergileyeceğiz diyerek bu konuda kararlı olduklarını belirtti. Üçüncü Havalimanının tamamlanmasıyla İstanbul'un ekonomik bakımdan en kolay ulaşılır merkezlerden biri haline geleceğini söyleyen Başbakan Davutoğlu sözlerini, Türk ve İtalyan şirketlerini bir araya gelmeye, el ele tutuşmaya, dünyada ortaklığımızı örnek bir hale getirmeye çağırıyorum diyerek tamamladı. (Posta Gazetesi 12 Aralık 2014)

Türkiye ve İtalya Ortak operasyonlarda da bulunmuştur. Bu operasyonlara örnek olarak Savcı Mehmet Selim Kiraz'ın Çağlayan'daki İstanbul Adliyesi'nde DHKP-C'li 2 terörist tarafından şehit edilmesi olayını azmettiren ismin İtalya'da yaşayan Erdal Ünal olduğu iddia edildi. Ünal, İtalya'nın antiterör timi DIGOS tarafından eşiyle Paskalya tatili için gittiği otelde yakalandı. Türkiye, iadesi için işlemleri başlatılmıştı. (Posta Gazetesi, 07 Nisan 2015)

Türkiye İtalya'nın savunma sistemlerinden faydalanmıştır. Suriye'den gelebilecek olası tehditlere karşı Kahramanmaraş'ta Gazi Kışlası'nda 3 yıl konuşlu kalan Almanya Patriot Hava Savunma Birliği'nin yerine NATO bünyesinde İtalya Hava Savunma Sistemi kurulması kararı alındı. İtalya'dan deniz yoluyla İskenderun Limanı'na getirilen konteynerlere yüklü füze bataryaları ve rampalar TIR'lara taşındı. Hava savunma sistemine ait malzemelerin bulunduğu konteynerleri taşıyan 10 TIR ve 25 İtalya askeri, akşam saatlerinde Kahramanmaraş'a ulaştı. Polislerin yoğun güvenlik önlemleri arasında Gazi Kışlası'na alınan TIR'lardaki Hava Savunma Sistemi'nin, Alman Patriot Hava Savunma Sistemi'nin konuşlandırıldığı yere kurulacağı belirtilmiştir. (Posta Gazetesi, 06 Haziran 2016)

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 23-24 Mayıs 2017 tarihlerinde İtalya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. 24 Mayıs günü Bakan Çavuşoğlu'nun İtalya Başbakanı Gentiloni ile görüşmesinde ikili ve bölgesel konularda fikir alışverişinde bulunuldu. Bakan Çavuşoğlu aynı gün "La Stampa" gazetesine verdiği mülakatta güncel konular hakkında değerlendirmelerde bulundu. Bakan Çavuşoğlu, kabulün ardından, İtalyan mevkidaşı Alfano ile bir araya geldi. Görüşmede iki Bakan Türkiye-İtalya ilişkilerini ve bölgesel konuları değerlendirdi. Değerlendirmelere çalışma yemeğinde devam edildi.

(http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglunun-italya-mayis-ziyareti.tr.mfa)

7-8 Temmuz 2017 tarihinde Almanya'nın Hamburg kentinde gerçekleşen G-20 zirvesinde Türkiye ve İtalya'da yer almıştır. G20 ekonomi zirvesinde serbest ticaret konusundaki mutabakat arayışından sonuç alınamadı. ABD'nin itirazı nedeniyle artan korumacılığa karşı net bir duruş sergilenemedi. (http://www.dw.com/tr/g20-toplant%C4%B1s%C4%B1ndan-sonu%C3%A7-%C3%A7%C4%B1kmad%C4%B1/a-38009292)

SONUÇ

İtalya siyasi birliğini gerçekleştirip iç problemlerini çözdükten sonra genişleme politikası izlemeye başlamıştır. Genişleme yönünü Akdeniz'e doğru yapmak isteyince Türkiye endişelenmeye başlamıştır. İlk olarak Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Trablusgarp'a saldırması iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Balkan Savaşlarının başlaması ile bu toprak İtalya'ya bırakılmıştır. Milli Mücadele döneminde Türk topraklarından Aydın Konya ve Adana'yı işgal etmiştir. Ancak kendilerine vaat edilen yerler Yunanistan'a verilince İtalya politika değişikliğine gitmiştir. Mussolini'nin İtalyan toprakları ve boğazlar hakkındaki söylemleri Türk-İtalyan ilişkilerinin gergin şekilde geçmesine neden olmuştur. İtalya'nın Habeşistan saldırısı ve Doğu Akdeniz'de etkin olması Türkiye'yi endişeye sevk etmiş. Belirtilen olaydan ötürü ilk olarak Akdeniz Paktı, ardından Sadabad Paktı oluşmuştur. Belirtilen gergin süreç İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. İki dünya savaşı arasındaki süreçte ilişkiler her ne kadar gergin olsa da karşılıklı ticaret antlaşmaları da yapılmıştır. 1937 yılındaki Aras-Ciano görüşmesi buna örnek teşkil etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası normal seyirde ilişkiler devam etmiş. 1960 darbesinde İtalyan basını darbenin haklılığını savunan yazılar yazmış. 1981 yılında Mehmet Ali Ağca'nın Papa suikasttı girişimi ilişkileri sekteye uğratmış. 1998 yılında "Terörizm ve Madde Kullanımına Karşı Türk-İtalyan Antlaşması" yapılmış, iki yıl sonrada Mehmet Ali Ağca Türkiye'ye teslim edilmiş.

2000'li yıllarda ilişkiler iyi şekilde sürmüş. Karşılıklı ekonomik ve ticari antlaşmalar yapılmış. Devlet başkanları ve bakanların ziyaretleri gerçekleşmiş. Türk-İtalyan devlet adamları en son G-20 zirvesinde görüşmüşlerdir. Günümüzde ilişkiler normal seyirde sürmektedir.

KAYNAKÇA

Akşin S. (2013). **Kısa Türkiye Tarihi,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Armaoğlu F. (2014). **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Artuç İ. (1999). **İkinci Dünya Savaşı**, C.I., Kastaş Yayınevi, İstanbul.

Barlas D. (2006). **İki Dünya Arasında Türkiye ve İtalya**.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Fon Kodu: DH. EUM. 5. ŞB, Dosya No: 74, Gömlek No: 42

Başeren S. H. (2006). **Ege Sorunları**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, Ankara.

Beşirli M. (2002). "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin Osmanlı Stratejileri: İttihatçılar ve Alman Nüfuzunun Tanınması", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XIII., Semih Ofset, Ankara.

BOA, Fon: DH. EUM. 5. ŞB, Dos: 74, Göm: 42.

Bulut P. (2007). **1923-1933 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul .

Cantemur T. **Türk-İtalyan İlişkileri** (1930-1950).

Çaycı A. (1995). **Büyük Sahrada Türk-Fransız Rekabeti**, TTK.

Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4.

Eroğlu H. (1990). **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara.

Gürer M. O. (2007). **İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Tezi.

Gürsel S. (2002). **1980'li Yıllar ve Sonrası**, Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 4, YKY

Jorga N. (2005). **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1774-1912**, C.5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Karakartal O. (1993). **Türk Kültüründe İtalyanlar**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.

Karal E. Z. **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Koçsoy Ş. (2002). "Türk Tarihi Kronolojisi", **Türkler Ansiklopedisi**, C. I., Semih Ofset, Ankara.

Küçük C. (1998). "Ege Adalarında Türk Egemenliği Dönemi", **Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar,**(Yay Haz. Ali Kurumahmut), Ankara.

Kurtcephe İ. (1991). "Rodos ve Oniki Adanın İtalyanlarca İsgali", **OTAM Dergisi**, S:2, Ankara.

Kurtcephe İ. (1995). **Türk-İtalyan İlişkileri (1911–1916)**, Ankara.

Lee J. S. (2002). **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, çev. Savaş Aktur, Dost Kitabevi, Ankara.

Meray S. (1993). Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler. YKY. İstanbul.

Öksüz H. (1999). "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlarda Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç", **Osmanlı Siyaset Ansiklopedisi**, C. II. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Örenç A.F.(2007) **Yakın Dönem Tarihimizde Rodos Ve Oniki Ada,** Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

Orhan Koloğlu, **"Osmanlı Döneminde Balkanlar" Balkanlar**, OBİV Yayınları, İstanbul.

Öztuna Y. (1967). **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, Cilt 12, Hayat Kitapları Yayınları, İstanbul.

Şıvgın H. (1989). **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türkiye-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Tarih Ansiklopedisi, Kişiler Olaylar, Kavramlar, Mekanlar, C.II. Haz. Yusuf Karaca, Berikan Yayınları, Ankara, 2002.

Tarih Ansiklopedisi, **Kişiler, Olaylar, Kavramlar, Mekanlar,** Haz. Yusuf Karaca, C.VIII., Berikan Yayınları, Ankara, 2002.

Taşkıran C. (2007). **Oniki Ada**, Babıali Kültür Yayınları.

Tunçay M., vd. (1997). **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul.

Turan R., vd. (2013). **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul.

Ünal T. (1998). **Türk Siyasi Tarihi**, İstanbul, Kamer Yayınları.

Ural S., Aydın N., vd. (2012). **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Grafiker Yayınları, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.dw.com/tr/g20-toplant%C4%B1s%C4%B1ndan-sonu%C3%A7-%C3%A7%C4%B1kmad%C4%B1/a-38009292

http://www.internethaber.com/erdoganin-ziyareti-italya-basininda-1032834h.htm

http://www.turktoresi.com/viewtopic.php?t=10099&p=12762

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglunun-italya-mayis-ziyareti.tr.mfa

TÜRSAB 13 Kasım 2007,
https://www.tursab.org.tr/tr/tursabdan-haberler/tc-basbakani-recep-tayyip-erdoganin-italya-ziyareti_3384.html

http://habervitrini.com/gundem/agca-papayi-vurdurtan-adami-sonunda-acikladi-523232

GAZETELER

Akşam Gazetesi, 3 Şubat 1937 Çarşamba, Sene 19, No: 6573

Alemdar, 23 Eylül 1911.

Anadolu'da Yenigün, "İtalyanlar Antalya'dan gitmek üzere",1 Temmuz 1921

Milliyet 08.02.2014

Posta Gazetesi 21 Nisan 2011

Posta Gazetesi 12 Aralık 2014

Posta Gazetesi, 06 Haziran 2016

Posta Gazetesi, 07 Nisan 2015

Resmi Gazete 29 Eylül 1929 Pazar, Sayı:1306

Resmi Gazete, 1 Aralık 1998 Salı, Sayı: 23540

Resmi Gazete, 1 Aralık 2000 Cuma, Sayı:24247

Resmi Gazete, 10 Şubat 1929 Pazar, Sayı:1115

Resmi Gazete, 10 Şubat 2005

Resmi Gazete, 11 Mart 1929 Pazartesi, Sayı:1140

Resmi Gazete, 13 Kanunuevel 1928 Perşembe, Sayı:1065

Resmi Gazete, 16 Eylül 1929 Pazartesi, Sayı:1295

Resmi Gazete, 17 Nisan 1929 Çarşamba, Sayı:1170

Resmi Gazete, 19 Kanunuevel 1929 Perşembe, Sayı:1375

Resmi Gazete, 22 Mayıs 19230 Perşembe, Sayı:1500

Resmi Gazete, 24 Temmuz 2003 Perşembe, Sayı:25178

Resmi Gazete, 5 Şubat 1929 Salı, Sayı:1111

Resmi Gazete, 6 Temmuz 2003 Pazar, Sayı:25160

Tanin, 20 Eylül 1911.

DEĞİŞİM SÜRECİNDE ÇUKUROVA YÖRESİ HALK HEKİMLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON ÇUKUROVA REGION FOLK MEDICINE IN THE PERIOD OF CHANGE

Yrd. Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ
Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
akarakasenator@gmail.com

Özet

Halk hekimliği ve buna bağlı uygulamalar Türk halk kültürü içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde alternatif tıp, halk tıbbı, tamamlayıcı tıp, folklorik tıp gibi adlar verilen halk hekimliği ile ilgili uygulamalar oldukça popüler bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Sağlık Bakanlığı bünyesinde tamamlayıcı hekimlik ile ilgili birimler oluşturulması da işin hangi boyutlarda olduğunun bir göstergesidir. Alternatif tıp ile ilgili uygulamaların oluşturduğu pazarın büyüklüğü de işin ayrı bir boyutunu teşkil etmektedir. Türk kültürü içerisinde oldukça önemli bir yer tutan halk hekimliği ile ilgili; ırvasa, parpılama, din, büyü, bitki, hayvan ve maden kökenli olmak üzere farklı uygulamalarla karşılaşmaktayız. Çukurova yöresi halk hekimliğinde en çok karşılaşılan uygulamalar bitki kökenli olanlardır. Bunun dışında dinsel-büyüsel uygulamalar da dikkat çekici sayıdadır. Bu uygulamalarda hem eski inanç sistemlerinin hem de İslâmiyet'in izleri görülmektedir. Yörede ocak kavramı da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli hastalıklara özel ocaklar, bu konularda uzmanlaşmış ve âdeta bir hekim gibi görev yapan ve bu özelliği "el alarak" aktaran kişiler tarafından temsil edilmektedir. Bu çalışmada Çukurova yöresi kültür varlığının bir bölümünü temsil eden halk hekimliği ile ilgili geleneksel uygulamaların günümüz teknoloji çağında yaşadığı değişimler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Çukurova, Halk Hekimliği, Değişim*

Abstract

Folk medicine and related practices have an important place in Turkish folk culture. Nowadays, applications related to folk medicine such as alternative medicine, folk medicine, complementary medicine, folkloric medicine are emerging as a very popular field. In fact, the establishment of units related to complementary medicine within the Ministry of Health is also an indication of the dimensions in which it works. The size of the market created by applications related to alternative medicine also constitutes a separate dimension of work. It is related to folk medicine, which has a very important place in Turkish culture; we are faced with different applications such as ırvasa, flaming, religion, magic, plant, animal and mine origin. The most common practices in the Çukurova region folk medicine are those of plant origin. Apart from that, religious-magical practices are also remarkable numbers. In these practices, both the old belief systems and the Islamic traces are seen. The concept of the "ocak" in the region is also very

important. In this study, it will be tried to evaluate the changes that traditional practices related to folk medicine, which represents a part of Çukurova regional cultural existence, experienced in today's technology age.

Key Words: *Çukurova, Folk Medicine, Change*

1. Giriş

Her milletin kendi inanç, gelenek, estetik, sosyo-ekonomik anlayış ve değerlendirmelerine göre değişen; ancak hepsinde de insan saygınlığını korumayı amaçlayan halk kültürü vardır. Halk kültürü, hangi coğrafyada olursa olsun insanoğlunun geçmişiyle geleceğini birbirine bağlar. Halk kültürü ürünlerimiz, Türk toplum hayatının ifadesi, duygu ve düşünce beraberliğinin göstergesidir.

Türk halk kültürü ürünleri öncelikle radyo ve televizyonun, daha sonraki süreçte ise teknoloji ve internetin olumsuz etkileriyle unutulma ve yok olma tehdidi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu süreçten en fazla etkilenen somut olmayan kültürel ürünler konusunda en acil atılması gereken adım ise bu ürünlerin derlenerek yazılı ortama aktarılmasıdır. Bu şekilde doğal aktarım ortamlarından bağımsız da olsa ürünlerin kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara ulaştırılması hayati önem taşımaktadır.

Halkbilimi çalışmaları, sürekli değişim halinde bulunan kültür ve ona bağlı öğelerin saklanması ve devamı için büyük önem taşımaktadır. Modern çağın başlangıcından sonra kültür öğeleri çok hızlı bir değişim içerisinde girmiştir. Çünkü modernizm ile birlikte iletişim de aynı hızla gelişmeye başlamış ve günümüzde baş döndürücü bir hıza ulaşmıştır. Bu hızlı değişim yüzyıllardır halkın imbiğinden süzülerek gelen tecrübe, sınama ve çıkarımlarının yavaş yavaş kaybolmasını ve yerini güçlü hâkim kültürlere bırakması sonucunu doğuracaktır. Küresel güçler elinde bulunan ekonomik, teknolojik ve hâkim güç sayesinde pozitif faydacılıkla daha güçsüz durumda olan toplumların kültürünü değiştirmeye yönelmektedir. Bu da öz kültürlerini saklamaya çalışan halk veya toplulukların geçmişlerinin kaybolması tehlikesini ortaya çıkarmaktadır.

Halkbilimi çalışmalarında mikro düzeyde yapılan yani dar bir alanda sürdürülen faaliyetler çok önemlidir. Çünkü dar bir ölçekte yapılan genel kapsamlı halkbilimi araştırmaları veya halkbilimin alt dallarından birini içeren kapsamlı çalışmalar makro düzeyde yapılacak olan halkbilimi çalışmalarının çekirdeğini oluşturduğundan büyük önem arz etmektedir. Bu sayede Türk halkbiliminin genel özelliklerini, geçmişini, gelişimini, değişimini, etkileşimini vs. yönlerini içeren kapsamlı bilgi ve eserlere ulaşabilme imkânına kavuşmuş olacağız. Aksi takdirde kaybolan zengin bir kültürle karşı karşıya kalacağız.

Türk halkbilimi çalışmalarında yöreleri kapsayan kültürel derleme ve incelemelerle, yörelerin belli kültür öğeleri üzerinde yapılan inceleme ve araştırmalar atalarımızdan süregelen tecrübe ve birikimlerinin saklanması ve kayıt altına alınması bakımından çok önemlidir. Aksi yöndeki bir düşünce ise geçmişimizin kaybolması ve geçmişle olan bağın yok olması anlamına gelir ki bu da geleceğimiz için kabul edilemez bir hezeyan olur. Çünkü geçmişini, geleneğini, atalarının bilgi ve birimlerini taşımayan ve gelecek nesillere aktaramayan nesil yozlaşır ve birlik ve beraberliği sağlayacak öğelerden mahrum kalır. Yaşam boşluk kabul etmeyeceğinden vazgeçilen bu geleneksel öğelerin yerini başka toplum ya da milletlerin hâkim unsurları devralır ki bu da neslimizin ve geleceğimizin kaybı anlamına gelir. Bu bağlamda halkbilimi çalışmaları olağanüstü bir anlam ifade etmektedir.

Halkbiliminin bir alt dalı olan halk hekimliği çalışmaları da bu bağlamda çok önemlidir. Çünkü atalarımız yüzyıllar boyunca dertlerini, hastalıklarını, sıkıntılarını ve her türlü problemlerini tecrübe,

deneme ve sınamaları sonucunda bilgiye dönüştürmüş ve bu bilgi ve tecrübeleri gelecek nesillere aktararak halk hekimliği geleneğini ortaya çıkarmıştır. Hastalıklardan korunma ve tedavi yöntemlerini içeren halk hekimliği yöntemleri çok eski çağlara kadar uzanmaktadır. Daha çok dinsel ve büyüsel işlevleriyle Orta Asya'daki "kam"lar bir nevi halk hekimi görevi de üstlenmişlerdir.

Halk hekimliği ve buna bağlı uygulamalar Türk halk kültürü içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde alternatif tıp, halk tıbbı, tamamlayıcı tıp, folklorik tıp gibi adlar verilen halk hekimliği ile ilgili uygulamalar günümüzde oldukça popüler bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Sağlık Bakanlığı bünyesinde tamamlayıcı hekimlik ile ilgili birimler oluşturulması da işin hangi boyutlarda olduğunun bir göstergesidir. Alternatif tıp ile ilgili uygulamaların oluşturduğu pazarın büyüklüğü de işin ayrı bir boyutunu teşkil etmektedir.

Türk kültürü içerisinde oldukça önemli bir yer tutan halk hekimliği ile ilgili; ırvasa, parpılama, din, büyü, bitki, hayvan ve maden kökenli olmak üzere farklı uygulamalarla karşılaşmaktayız. Bunlar

içerisinde en çok karşılaşılan uygulamalar bitki kökenli olanlardır. Bunun dışında dinsel-büyüsel uygulamalar da dikkat çekici sayıdadır. Bu uygulamalarda hem eski inanç sistemlerinin hem de İslâmiyet'in izleri görülmektedir. Bu uygulamalarda ocak kavramı da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli hastalıklara özel ocaklar, bu konularda uzmanlaşmış ve âdeta bir hekim gibi görev yapan ve bu özelliği "el alarak" aktaran kişiler tarafından temsil edilmektedir.

İnsanoğlu var olduğu günden bugüne kadar bedensel ve ruhsal hastalıklar ve sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bugünkü modern tıbbın olmadığı dönemlerde insanlar hastalıklarının tedavileri için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemler içerisinde tıbbi ve büyüsel olanların yanında her iki yöntemin birlikte kullanıldığı uygulamalara da rastlanmaktadır. Günümüzde tıbbın bütün gelişmişliğine rağmen, bugün alternatif tıp olarak da adlandırılan, halk hekimliği uygulamaları devam ettirilmektedir. İnsanlar çoğu zaman daha etkili olduğuna inandıkları ve daha kolay erişebilecekleri, bazen de modern tıbbın çaresiz kaldığı durumlarda halk hekimliği uygulamalarına başvurmaktadırlar. Halk hekimliğinde bitkilere dayalı olan sağaltma işlemlerinden modern tıp alanında ilaç yapımı başta olmak üzere yararlanma imkânları var olduğu gibi, büyüsel sağaltma işlemlerinden de halkın eski inanışları ile ilgili yeni bilgilere erişebilme imkânı vardır.

Günümüzde Çukurova yöresi, halk kültürü ürünlerinin zenginliği açısından Türk halk kültürü içerisinde oldukça önemli bir yer tutar. Bu zenginlik yüzyıllar süren bir birikimin sonucu olarak karşımıza çıkar. Toplumumuzun son yüzyıl içerisinde geçirdiği çok önemli toplumsal, siyasal ve sosyo-ekonomik değişiklik ve dönüşümlere rağmen, Çukurova yöresinin, özellikle dağlık kesimlerdeki kapalı toplum yapısıyla halk kültürü zenginliğini korumuş, bunun yanı sıra yeni kültürel ürünleri de ortaya koymuştur. Çukurova yöresinde, Cumhuriyet'in ilanı ve 1950'lerden sonra yaşanan köyden kente göç olgusu ile tarıma dayalı bir sanayileşmenin olumsuz etkilerine rağmen bugün bile zengin bir kültürel yapı vardır.

2. Halk Hekimliği Kavramı

Halk hekimliği alanında yapılan çalışmalar çoğunlukla, özellikle ülkemizde, halk bilimciler tarafından yapılmaktadır. Bunun dışında halk hekimliği konusu antropoloji, tıp, eczacılık, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlarda çalışanların da zaman zaman ilgisini çekmiştir. Özellikle son yıllarda kamuoyunda ilgiyle takip edilen bu konu ile ilgili çalışmaların yoğunlaşmış olması konunun önemini artırmaktadır.

Halk hekimliğinin bilimsel zeminde ilk kez çalışılmaya başlandığı sürecin ardından Türkiye'de üniversitelerin ve sosyal bilimlerde çalışan araştırmacıların artmasıyla folklor ve halk hekimliği ile ilgili çalışmalar da yeni bir sürece girmiştir. Disiplinlere ayrılan sosyal bilimlerden halkbilimi,

antropoloji, sosyoloji gibi temel çalışma konusu "insan ve ürettiği kültür" olan bilimler zaman zaman aynı sahada buluşmuşlardır. Günümüzde, halk hekimliği, bir yanıyla tıp ve eczacılık alanına giren, bir yanıyla da kültürel antropoloji, sosyoloji ve halkbilimi disiplinlerinin kendi soru ve yöntemleriyle inceledikleri bir çalışma alanıdır. Bugün tıp ve eczacılık alanında yapılan kimi çalışmalarda halk ilaçlarına odaklanılarak halk ilacı olarak kullanılan bitkilerin tespiti (Lâtince adı ile), bitkinin kullanım şekli gibi bilgilere yer verilmektedir. Bu çalışmalarda genellikle bitki kullanımları ile ilgili bilgilerden ilaç üretiminde yararlanılması hedeflenmektedir. Halk hekimliği uygulamaları, antropoloji ve sosyoloji disiplinleri içinde de sağlık antropolojisi ve sağlık sosyolojisi alt disiplinlerinde çalışılmaktadır (Özkan, 2013: 142-143). Halk hekimliği ilk bakışta halkbiliminin çalışma alanı içerisinde yer alsa da farklı boyutlarıyla diğer bilim disiplinlerinin de ilgi alanına girmiştir. Kültür ve insan odaklı olarak çalışan antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi alanlar dışında tedavi yöntemleri ve bunlarda kullanılan bitkiler ile ilgili olarak tıp, eczacılık, biyoloji gibi bilim dallarında da halk hekimliği ön plana çıkmıştır. Halk hekimliği çoğu zaman da disiplinlerarası bir alan olarak ortak çalışmalara da konu olmuştur.

Halk hekimliğine yönelik gerçekleştirilen çalışmaların halk bilimi açısından metinlerdeki halk hekimliği ögelerinin tespit ve tahliline yönelik çalışmalar ve saha çalışması şeklinde olmak üzere iki ayrı açıdan yürütüldüğü görülmektedir. Son yıllarda Türk dünyasıyla ilişkilerin belirli oranda artması Türkiye'deki halk hekimliği uygulamalarıyla Türk dünyasındaki halk hekimliği uygulamaları arasında karşılaştırma yapma olanağı tanıdığından bu yönde çalışmalar da yapılmakla birlikte bu yönde yapılan çalışmaları da büyük oranda metin merkezli çalışmalar kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Yapılan lisans ve yüksek lisans çalışmalarında gerçekleştirilen saha çalışmalarında konu başlığı olarak görülen ancak henüz gerek Türkiye gerekse Türk dünyası merkezli bir halk hekimliği haritalandırılması çalışmasının yapılmaması üzücüdür (Öncül, 2011: 9). Halk hekimliği ile ilgili yapılan çalışmalar, henüz diğer birçok konuda olduğu gibi yeterli sayıda ve nitelikte değildir. Monografik çalışmalarda bir başlık altında ele alınan halk hekimliği ile ilgili uygulamalar müstakil çalışmalar olarak ön plana çıkmamaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen malzeme üzerinde derinlemesine tahlil çalışmaları da henüz istenen düzeyde değildir.

Uzun bir dönem derleme çalışmalarında halk hekimliğine dair bilgilere "inanışlar", "itikatlar" genel başlığı altında yer verilen (Özkan, 2013: 138) ve sağlık ve hastalıklarla ilgili geleneksel inanç, tutum ve uygulamaların tümünü kapsayan, hacamat ve kupa gibi pek çok uygulama; şifalı bitkiler ve aktarlar, otacılar bugün "halk hekimliği", "halk ilacı", "geleneksel tıp", "geleneksel tedavi", "tamamlayıcı tıp" adı altında canlı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Binlerce yıldır süregelen bu uygulamaların bir kültür birikimine dönüştüğü görülmektedir (Ersoy, 2014: 187).

Folklorumuzun önemli bir bölümünü oluşturan halk hekimliği, insanlığın tarihi kadar eskidir. Hayvanların içgüdüleriyle yaptıklarını gözleyen insanoğlu daha sonra bunları kendilerine uygulayarak kendi kendilerinin hem doktoru hem eczacısı olmuşlardır. Bu dönemlerde hastalıkların nedenlerinde ve tedavisinde insanoğlu yetersiz kalmış ve hastalıklar ay ve güneş tutulmaları, yıldızlar, fırtınalar ve şimşek çakması gibi tabiat olaylarına bağlanmıştır. Bu nedenle eski çağlarda insanlar hastalıklarını tedavi etmek için büyüden yani sihirden yararlanmışlardır. İlkel insanlara göre akut hastalıkların, romatizmanın ve daha birçok hastalığın sebebi insan bedenine cinlerin girmesidir. Zamanla ilk insan bu tür varlıkları kutsal tutmaya başlamış ve böylece totem-klan anlayışı doğmuştur. Tedavi amacı olarak totemin sembolü olan muskalar, sihir ve döğmeler kullanılmıştır (Şehsuvaroğlu, 1970; Akt. Şar, 1989: 222). İnsan var olduğu andan itibaren karşılaştığı hastalıkların tedavisinde olanakları ölçüsünde ve deneme-yanılma yoluyla çeşitli yöntemler geliştirmiştir. İnsanoğlu tedavi edemediği bazı rahatsızlıkların sebebini çeşitli doğa olaylarına bağlamış ve gerçekçi yöntemler dışında bazı büyüsel tedavi yolları da geliştirmiştir. Geçmişten günümüze insanoğlu çaresiz olduğu zamanlarda sıklıkla doğaüstüne başvurmuş ve doğaüstü güçlerden yardım istemiştir. Doğaüstü ile insan arasındaki ilişki

çeşitli iyileştirme pratiklerinin de kökenini oluşturmuştur. Bu pratikler, halk tarafından oluşturulan ve kuşaktan kuşağa aktarılan, bu nedenle de geleneksel hale gelmiş çeşitli teşhis ve tedavi yöntemlerini kapsamaktadır. Hastalık tedavilerinde doğaüstüyle kurulan ilişki çoğu zaman ilk bakışta kendini belli etmese de, nitel/kültürel araştırmalarla ortaya çıkan sonuçlar ilişkinin boyutunu ortaya sermektedir (Kaplan, 2011: 150-151).

Eski Mezopotamya'da Ninova'da yapılan kazılarda çıkartılan çivi yazısıyla yazılmış kil tabletlerinden, o döneme ait hastalıkların nedenlerini ve tedavi usullerini, dolayısıyla halk hekimliğine ait bilgileri öğrenmekteyiz. Eski Mezopotamya'da tedavide tanrıların öfkesini dindirmek için dua etmek, kurban kesmek ve adak adamak gibi yollara başvurulması vücuda giren ve hastalıklara neden olan cinlerin uzaklaştırılması amacıyla muska yazılarak hastanın boynuna asılması, sihir yapılması, dua edilmesi gibi telkin tedavisine bugün Anadolu'da halk hekimliğinde de rastlamaktayız. Eski Çin'de halk hekimliği ile ilgili kaynaklar ise, sayısı 50'yi bulan eski eserler ve mitolojik bilgilerdir. Eski Çin'de halk hekimliğinde, Hint ve Orta Asya halk hekimliğinin özellikle Uygurların etkileri görülmüştür (Şar, 1989: 222-223). Halk hekimliği çeşitli kültürler arasındaki etkileşimin yaşandığı alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Çin'de yer alan halk hekimliği uygulamaları üzerindeki Uygur etkisi bunun örneklerinden biridir.

Yoder, halk hekimliğini iki dala ayırmaktadır: 1) Tabiî halk tıbbı, 2) Dinsel-büyüsel halk tıbbı. Tabiî halk tıbbı, insanın doğaya ilk tepkilerinden birini temsil eder ve hastalığını tedavi etmede çeşitli bitkiler, madensel ve hayvansal maddelerden yararlanmasını kapsar. Bazen akılcı veya bitkisel halk tıbbı da denilen tabiî tıp, ilkel kültürlerin malı olmakla birlikte, bu tıbbın bazı faydalı tedavi şekilleri bilimsel tıbba kadar uzanmıştır. Halk tıbbının ikinci dalı olan dinsel-büyüsel tıp ise hastalık tedavisinde muska, kutsal sözler ve benzeri işlemlerden yararlanır (Yoder, 1975: 23-24). Sağlığın, ruhlarla dolu olan çevre ile insanın dengeli olmasıyla kaim olduğuna inanılan İslam öncesi Orta Asya Türklüğünde, hastalıkların bu dengenin bozulmasıyla yani insan ruhunun, kötü ruhlar tarafından kaçırılması veya bedenine kötü ruhların girmesiyle ortaya çıktığı kabul edildiğinden, bu düşüncenin hâkim olduğu ortamda göz ile görülebilen maddi sebeplerle ortaya çıkan hastalıklar genellikle yörenin bitki, maden ve hayvanlarını ilaç olarak kullanan emci, otacı denilen günümüz hekiminin eşdeğeri kişiler tarafından tedavi edilirken,

ruhi bozukluklar ve akıl hastalıkları gibi sebebi bilinmeyen ancak kötü ruhların tesiri altına girmiş olduğuna inanılan kimselerin tedavilerini de kam, şaman ve İslami devirdeki adıyla baksılar üstlenmiştir (Bayat, 1989: 61). İslâmiyet öncesi Orta Asya Türk toplulukları içerisinde hastalıkların ve bunların tedavilerinin iki farklı şekilde ele alındığını görüyoruz. Bedenle ilgili hastalıkların tedavisinde otacıların gerçekçi tedavi yöntemleri dışında ruhsal bozuklukların tedavisinde şamanlar tarafından dinsel-büyüsel birtakım yöntemler de dikkat çekmektedir.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle pek çok darüşşifa, maristan, bimaristan adı verilen hastaneler kurulmuş, medreselerde usta – çırak şeklinde tıp eğitimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Anadolu Selçukluları döneminde Konya'da, Kırşehir'de, Havza'da, Kütahya'da birçok kaplıca ve ılıcalar yaptırılmıştır. Bugün bu kaplıcaların bazıları çeşitli yıllarda restore edilerek günümüze kadar gelmişlerdir. Osmanlı halk hekimliği, Selçuklu halk hekimliğinin bir devamı olmuştur. 17. 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlılarda aktarlık çok önemli ve değerli bir meslek haline gelmiştir. İstanbul'un çeşitli semtlerinde aktar dükkânlarına rastlanmasına rağmen, genel olarak aktarlar Mısır çarşısı denilen çarşıda toplanmış ve bu çarşı, bütün ülkenin drog ve baharat ticaret merkezi olmuştur. Önceleri aktarlar sadece drog ve baharat satarlarken sonraları ilaç yapmaya ve halka satmaya başlamışlardır (Şar, 1989: 226-227). Selçuklular ve sonrasında Osmanlılarda da halk hekimliği kültürel hayat içerisinde önemli bir yer teşkil etmiştir. İstanbul'daki aktarların baharat ve drog satışı dışında daha sonra ilaç yapmaları ve bu ilaçları satmaları bugünkü modern eczacılığın da ilkel şeklini ifade

etmektedir. Anadolu'da halk, hastalıklarla ilgili tedavi yöntemlerini uygularken İstanbul şehir çevresinde bu daha farklı bir format ve ticari bir durum arz etmektedir.

Günümüzde halk hekimliğinin modern tıp ile olan ilişkisi oldukça önemli noktalardan biridir. Halkın hastalıklar karşısında halk tıbbı ve modern tıp tercihi başta olmak üzere modern tıbbın halk tıbbından faydalanmasına kadar birçok noktada iki yönlü bir ilişki görülmektedir. Modern tıp, sebep-sonuç ilişkisine bağlı nedensellik bağı içinde kesin/bilimsel bilgiyi gerektirirken, halk tıbbında mantıksal/bilimsel bağ yerine inançlar ve yaşantıya, tecrübeye bağlı bilgi ve uygulamalar rol oynamaktadır. Halk tıbbı ve modern tıp karşılaştırmalarının yapıldığı çalışmalarda teşhis ve tedavi yöntemleri genel olarak din/büyü ve bilim/rasyonalizm ikileminde tartışılmıştır. Batı tıbbı ile Batı dışı toplumlardaki iyileştirme pratikleri, farklı kavramlarla ifade edilmiştir: Batı tıbbı bilimsel/modern tıp iken; Batı dışı toplumlarda tıp "ethno-medicine" kavramıyla adlandırılan yerel/halk tıbbı ya da geleneksel tıp olarak anılmıştır (Kaplan, 2011: 151). Halk hekimliği, modern tıbbın sunduğu teknik olanakların ve bilimsel yapının karsısında "alternatif tıp" yaklaşımıyla olumlu, "batıl, kocakarı ilaçları" adlandırımıyla olumsuz yaklaşımları beraberinde taşımaktadır. Ancak bu yaklaşımlarda bulunan kişilerin hem eğitim, yaş grubu, yaşam merkezi gibi temel ögeleri tespit edilmemiş hem de bu yöndeki kabullerinin nedenleri yeterince sorgulanmamıştır. Yalnızca "kent ortamında bu tür tedavi yöntemlerine daha mesafeli bir yaklaşım tarzı olduğu" ve geleneksel tıbbın daha ziyade kırsalda, eğitimsiz kesimlerde sürdürüldüğü söylemi yaygın ancak sayısal anlamda teyit edilmemiş bir kanıya dönüşmüştür. Son yıllarda konuyla ilgili gerçekleştirilen düzenli televizyon programları ile akademik bir bakış açısıyla sunulduğu iddia edilen kitaplar konuya olan ilgiyi arttırmıştır. Halk hekimliği/alternatif tıbba dair yayın yapan televizyon programlarının reytinglerinin artması ve aynı şekilde bu yönde yayınlanan kitapların satışının da ciddi rakamlara ulaşması konuya olan ilginin artmasına olanak sağlamıştır (Öncül, 2011: 11-12). Geleneksel olanın daha çok kırsal kesimde yaygın olduğu ile ilgili genel kanıya, halk hekimliği söz konusu olduğunda, daha dikkatli yaklaşılmalıdır. Çünkü günümüzde özellikle kitle iletişim araçlarının da etkisiyle halk hekimliği kent kültürü çevresinde popüler bir alan haline gelmiştir. Artık yaş, eğitim durumu, meslek ve yaşanılan kültürel ortam ne olursa olsun geleneksel tıp uygulamalarına bakışın olumlu yönde geliştiği bir gerçektir. Özellikle modern tıpta çözüm bulunamayan konularda geleneksel tıbba başvuru konusunda kent-kırsal ayrımı hemen hemen ortadan kalkmıştır.

Geleneksel tıp uygulamaları resmi kurumlar ve akademik çevrelerce de kabul görmüştür. "Halk Sağlığı Kurumu tarafından tedavi yöntemleri bilimsel olarak test edilmiş ve etkili ve güvenli bulunmuştur." denilerek onaylanan geleneksel ve tamamlayıcı tıp, akademik mecralarda da kabul gören uygulamalarını analitik olarak değerlendirmek üzere araştırılma merkezleri kurulması ve sempozyumlar düzenlenmesi, kültür endüstrisinin bir ürünü hâline getirilmesi bu kabulün birer kanıtı olarak değerlendirilebilir (Ersoy, 2014: 187).

Halk hekimliği uygulamalarının ticari boyutu da günümüzde oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuya modernizm-postmodernizm ilişkisi bağlamında yaklaşmak yerinde olacaktır.

Postmodernizmin modernizme bir eleştiri gibi ortada durmasına karşın; modernizmle kapitalizm arasındaki ilişkiye hiçbir eleştiri getirmemiş olmasıdır. Hatta postmodern yaklaşımlarla dünyanın geri kalanındaki yerellikleri alıp işleyerek, güncelleyerek, ön plana çıkartarak kapitalizme yeni hammaddeler ve pazarlar sağlamaktadır. Halk hekimliği uygulamalarının da bu çerçevede bir yaklaşımla ele alındığını görmekteyiz. Nasıl insanlığın yararına olacak şekilde geliştirilen ilaçlar, ilaç şirketleri üzerinden kapitalizmin en önemli malzemelerinden birine dönüşmüşse, modern tıbbın gündemine alınmaya başlanılan halk hekimliği uygulamaları da aynı süreci yaşamaktadır. Kapitalizm, yerelden aldığı uygulamaları, yerelliklerini tamamen söküp atarak pazarlamacı bir anlayışla yeniden sunuma hazırlamaktadır. Dolayısıyla postmodernizm, paradigma olarak modernizme bir karşı duruş

gibi ortaya çıkarken; kapitalizmle modernizm arasındaki ilişkiye hiç dokunmadan daha sıkı bağlar kurma yoluna gitmektedir (Ersoy, 2014: 186).

3. Çukurova Yöresi Halk Hekimliği

Çukurova yöresi halk hekimliğinde sağaltmalar; bitkisel kökenli emlerle, hayvansal kökenli emlerle ve madensel kökenli emlerle yapılabilmektedir. Halk sağaltmacılığının temel araçları bu emlerdir. Bölgenin uygun iklimi ve zengin bitki çeşitliliği emlerin elde edilmesini kolaylaştırmakta ve emlerin zenginleşmesini sağlamaktadır.

Halk, hastalıklar karşısında eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik durumuna göre öncelikli olarak tıbbi tedaviye veya halk hekimliği uygulama ve pratiklerine başvurmaktadır. Ancak yöre halkı eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik durumu ne olursa olsun, basit görülen hastalıklarda tıbbi tedaviden önce; ciddi hastalıklarda ise tıbbi tedaviden sonuç alamadığında son çare olarak halk hekimlerine ve halk hekimliği uygulama ve pratiklerine başvurmaktadır.

Gelişen kitle iletişim araçları ve hızlı kentleşme diğer halkbilim ürünlerini etkileyip değiştirdiği gibi halk hekimliği bilgi ve uygulamalarını da etkilemekte ve değiştirmektedir. Halk hekimliği uygulamalarının kent merkezinden köylere doğru gidildikçe daha yaygınlaştığını görmekteyiz.

Yöredeki uygulamaları incelediğimizde bunlardan büyük kısmının halk tarafından nesilden nesile aktarılarak ve paylaşılarak bilinen uygulamalar olduğunu ve kişilerin kendi kendini tedavi ettiklerini görmekteyiz. Ancak bunun yanında halk arasında değişik adlarla anılan ve çeşitli hastalıkları tedavi ettiğine inanılan kişiler bulunmaktadır. Bu kişilere; sınıkçı, Lokman hekim, ocak, afsuncu, muskacı, ocaklı, hoca, gelin karı, kırık-çıkıkçı, okuyan, ebe, kocakarı, doktor adları verilmektedir.

Ocak, ocaklı, ebe, kırık-çıkıkçı, muskacı, vb. adlarla anılan bu kişilerin hastalıkları tedavi ettiğine ve özel güçleri bulunduğuna genel olarak inanılmaktadır. Ancak bazı kişilerce bu özel yeteneği olduğu iddia edilen kişilerin yalan söylediği ve insanları kandırdığı düşünülmektedir. Ancak bu düşünce dar çevrede kalmakta ve gerektiği durumlarda bu kişilere başvurulması yaygın bir durumdur.

Geçmiş dönemlerde insanların maddi olanakları yeterli olmadığından ya da ulaşımın, doktor ve hastaneden yardım alabilmenin çok güç olduğundan halk geleneksel halk hekimliğinden faydalanmakta idi. Bazı durumlarda ise modern tıbbın yetersiz olduğu zamanlarda halk hekimliğinden faydalanılmaktaydı. Ancak daha sonraları tıbbi olanaklar gelişmesine rağmen modern tıbbın her zaman yeterli sonucu vermediğini görülünce halk hekimliği ve ocaklı kimselerden, kırık-çıkıkçılardan, afsunculardan medet umulmaya devam edilmiştir. Günümüzde de bu sebeplerle geleneksel yöntemlere başvurulmakta ya da halk hekimlerinden yardım istenmektedir.
Yöre halkı hastalığın çeşidine göre modern tıbba veya halk hekimine yönelmektedir. Örneğin temre ya da köstebek olunduysa ocaklıya; kalp hastalıkları, tansiyon, beyin ve damar hastalıklarında ise önce doktora gidilmektedir. Genellikle basit hastalık olarak adlandırılan bademcik iltihaplanması, soğuk algınlığı, yüksek ateş vb. hastalıklar için doktora gidilmemekte, geleneksel tedavi yöntemleri kullanılmaktadır.
Yörede halk hekimliği büyük oranda önemini korumakla birlikte hastalıkların tedavileri için artık hastaneye ya da sağlık ocaklarına başvurular artmıştır. Halk hekimliği, sağaltma için gerekli bitkilerin sağlanmasının kolaylığı ile ilaçları edinme konusunda çekilen ekonomik güçlükler karşısında halk tarafından daha pratik kabul edilmektedir.

Geleneksel tedavi usullerinde "deneme-yanılma", "tecrübe" son derece önemlidir. Fayda sağlayanlar, memnun kalanlar yakınlarına tavsiye ederken, fayda sağlayamayan kişiler çevrelerine anlatarak ilacı yapanlara, satanlara, tedavi edenlere güvenilemeyeceğini ifade etmektedir.

Aktarlarda satılan bitkilerin büyük çoğunluğunun yöreden toplanan ürünler olduğu görülmüştür. Yöredeki dağların bitki zenginliği bakımından eşsiz olduğu belirtilmektedir. Özellikle Osmaniye yöresindeki Düldül dağında tüm dertlere deva olacak bitki zenginliği olduğu anlatılmaktadır. Halk da bu bitkilerden mümkün olduğunca toplamakta ve ilaç olarak kullanagelmektedir. Toplanan bitkilerin gölgede kurutulması gerektiği, güneşte kurutulduğu takdirde renginin kaybolacağı ve özelliğinin gideceği belirtilmektedir. Bitkilerin dağdan, ücra yerlerden toplanılması gerektiği, tarla kenarındaki bitkilerin ilaçlı, yol kenarındaki bitkilerin ise egzoz dumanlarıyla kirlenmiş olacağı için tedavide kullanılmaması gerektiği şeklinde bir kanı vardır. Halk bitkiler konusunda bilinçli bir yapıya sahiptir.

Günümüzde artık halk hekimi ya da koca karı olarak adlandırılan kişilerin sayısı oldukça azalmıştır. Bunların yerini aktarlar almaya başlamıştır. Aktarlar ya da meraklılar "Şifalı Bitkiler" kitaplarından, broşürlerden okuyup öğrendiklerini müşterilerine veya çevrelerine önermektedirler. Ancak sonuç itibariyle kendilerini herbalist (bitki bilimci) olarak adlandıran şifalı bitki satıcıları da geleneksel olandan faydalanmaktadır. Ürünlerini ambalajla, ticari amaçla, pazarlama için üretmektedirler.

Yörede en çok kantaron otu bulunmaktadır. Pek çok hastalığa iyi gelen bir bitki olduğu belirtilmektedir. Halk hekimlerinin tedavide kullandığı bitkilerin çoğunluğu dağdan, dağın da en yüksek yerlerinden toplanan otlardır. Ayrıca dere kenarlarında olan bazı otlar da tedavide kullanılmaktadır. Halk hekimleri bu otları çoğunlukla kendileri toplamaktadır. Çünkü herkesin her otu bilemeyeceği, tanıyamayacağı belirtilmektedir.
Bölgede özel yetenekleri sayesinde hastaları tedavi eden kişilere "ocak" denmektedir. Ocaklı olmak anne-babadan soydan gelen bir şey olarak tanımlanmaktadır. Şıhlarda olduğu gibi, babadan-anadan çocuğa geçtiğine inanılmaktadır.

Ocaklar ve halk hekimliği doktorun olmadığı yerde ortaya çıkmaktadır. Ancak sadece doktorun olmaması değil doktorda şifa bulunamaması da ocaklara başvurulmasının diğer sebebidir. Maliyetinin az olması ve yan etkisinin olamayacağı inancı ocaklara ilgiyi artırmaktadır. Yörede dalak, boğmaca, yüğrük, temre, sarılık, siğil, köstebek, tıbıka nazar vb. ocakları, kırık-çıkıkçı, muskacı, ebe, sünnetçi gibi kimseler vardır.
Ocaklılar mesleği genellikle anne veya babalarından öğrenmektedirler. Ancak sadece öğrenmekle ocaklı olunamayacağı inancı vardır. Ailede kendinden önceki ocaklıdan "el almak" gerekmektedir. El bazen de yakın çevreden kişilere de verilebilir. Verilirken " Benim elim sana geçsin" denir. El alan kişi bunun karşılığında bir miktar para alır. Buna da " El verme parası" denilmektedir. Ancak bazı ocaklılar "ocaklı" olmayı sadece aileden geçmeye bağlamamakta buna "rüya motifi" de ekleyerek olayı kutsallaştırmaktadırlar. Rüya görmeyi ve el almayı ocaklı olmanın şartı olarak görmektedirler.

Bazısı annesinden, bazısı babasından, bazısı kayınvalidesinden, bazısı kardeşinden veya bir aile büyüğünden, bazısı ninesinden el alarak ocaklı olmuştur. Bazısı ise pirinden ya da ustasından el alarak ocaklı olmuştur. Bazı kimseler de el verecekleri kimseye tükürerek bu işi devretmiştir. Bir kısmı ise el alma olmadığını ve rüyasında kendisine şifa dağıtma gücü verildiğini belirtmektedir.

Âşıklık geleneğinde gördüğümüz ve "rüya motifi" diye adlandırdığımız rüyada kendisine şimdiye kadar sahip olmadığı veya farkında olmadığı bir yeteneğin verildiğini görme halini ocaklı dediğimiz bu kişilerde çokça rastlamaktayız. Gerek aileden süregelen bir ocak geleneği olsun gerekse herhangi bir el alma vs. yetenek aktarma hali bulunmasın rüya motifi her iki durumda da karşımıza çıkmaktadır. Kendisini ocaklı olarak nitelendiren kişi rüyasında gökyüzünden bir nurun indiğini ve o nurun çevresindeki her şeyi havaya kaldırıp sonra da kendi vücuduna dolduğunu gördüğünü anlatmaktadır. Bu ritüelde ocaklı çevresindeki varlıklarda bulunan özel durumları, özellikleri ve sırları bünyesinde birleştirerek her şeyden haberdar olup bütün varlıklara ve onların özel durumlarına vakıf olma yetisine sahip olmaktadır.

El alma yönteminde el verecek kimse önce el alacak kişiyi değerlendirdiğini ve bu benden sonra bu işi yapabilir diye kanaati oluştuktan sonra bir dua okuyarak ona el verdiğini belirtmektedir. Bu duada üçler, beşler, yediler, kırklar, peygamberler, evliyalar ruhuna dua edildiğini, onların kuvvetinin el alan kişiye geçmesi temennisinde bulunulduğunu söylenmektedir.

Ocaklar tedavi yöntemi olarak çeşitli uygulamalara başvurmaktadırlar. Kimi ocaklar bitkilerden kür hazırlayarak veya hayvanların çeşitli organlarını kullanarak şifa verdiğini söylerken bazıları ise şifa vericiliğinin kendilerinde olduğunu düşünüp tükürükleri ile veya kalemleri ile boyayarak da şifa verebildiklerini belirtmektedirler. Bazı ocaklılar ise kendi avucuna dua okumakta ve ardından hastanın ağrılı yerlerinde ellerini gezdirerek şifa vermektedirler. Bir de hoca ocağın külünden bir miktar vermekte ve hasta o külü suya karıştırıp içmektedir.

Ocaklar kendilerine gelen hastaların ekonomik ve sosyal durumlarının karışık olmakla birlikte genellikle orta sınıfın üstündeki kişiler olduğunu belirtmektedir. Bu söylem yanlış bir kanaat olan doktorun ve hastanenin olmadığı veya ulaşımın zor olduğu yerde ocaklılar ve halk hekimlerine başvurulmaktadır inancını yıkmaktadır. Ocaklı kimseler tedavi ettikleri arasında emniyet amirlerinin, jandarma komutanlarının, doktorların hatta bir başhekimin dahi olduğunu belirtmektedir. Ancak maddi gücü olmayanları da tedavi ettiklerini Allah rızası için faydalı olmayı umduklarını da belirtmektedirler.
Yörede, hastalığın yaygınlığı ile tedavi yöntemlerini çokluğu doğru orantı göstermektedir. Hangi hastalığa yörede çok rastlanıyorsa halkın bildiği ve uyguladığı tedavi yöntemleri de o derece çeşitlilik arz etmektedir. Ayrıca basit nitelikte görülen ve doktora gidilmesi için ciddiye alınmayan baş ağrısı, karın ağrısı, diş ağrısı, yara-apse gibi hastalıkların tedavi yöntemlerinde de çeşitliliğe rastlanmıştır. Bunun dışında dolama, siğil gibi doktordan çok geleneksel yöntemlerden fayda sağlanılacağına inanılan hastalıkların tedavi çeşitliği de dikkat çekmektedir.

Önceleri yörede sıtma hastalığının çok yaygın olduğu, bu hastalıktan çok sayıda insanın öldüğü bilgisine ulaşılmıştır. Ancak artık bu hastalık pek görülmemektedir. Bu sebeple bu hastalığı sağaltma yöntemlerine ait bilgi ve uygulamalar da yeterince çok değildir. Şimdi ise yörede en çok kalp ve damar hastalıklarına rastlanmaktadır. Artık her yerde olduğu gibi Çukurova yöresinde de en yaygın hastalığın kanser olduğu belirtilmektedir. Ayrıca şeker hastalığına da sıkça rastlanmaktadır. Dolayısıyla yaygın olan bu hastalıklara ait tedavi yöntemleri de çeşitlilik arz etmektedir.

Yöredeki bazı hastalıkların yöresel özellik gösterdiği, bu hastalıkların tedavisinde de tıptan çok geleneksel yöntemlere başvurulduğu görülmüştür. Yılancık, yel girmesi, köstebek, gumarcık öksürmesi, susalık, kızıl yürük, göbek düşmesi gibi yöresel kelimelerle ifade edilen ve tıbben birebir karşılığı olmayan hastalıklarda da halk hekimliği yöntemlerine yoğun olarak başvurulduğu gözlenmiştir.

Halk hekimliğinde kimi uygulamaların büyüsel nitelikli olduğunu, çoğunluğunun ise bitki ya da diğer maddelerin uygulanması veya karışımıyla uygulanan tedavi yöntemleri olduğu görülmüştür. Bazı durumlarda ise gerçekçi yöntemlerle büyüsel uygulamalar iç içe girmiştir. Bazen de dinsel inanç ve dualardan yararlanılmaktadır.

Dini öğelerden, dua ve ayetlerden yararlanma çok yaygın olmasa da başvurulan yöntemlerdendir. Her türlü hastalığa ya da olumsuz duruma karşı korunma veya kurtulmak için muska yazdırılmaktadır. Ancak bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz konu belli hastalıklara karşı belli dua ve ayetlerin okunması veya yazılması durumudur. Özellikle temre hastalığı için Zuhruf Suresinin 79. Ayeti, "Em ebremu emran feinna mübrimün" (Yoksa onlar işi sağlam mı tuttular? Muhakkak ki asıl biz, işi sağlam

tutanlarız), okunmakta ve temrenin etrafının mürekkepli kalemle çevrelenmesi ile tedavi edilmektedir. Ayrıca bu dini uygulamalar yapılırken 3, 7, 40 gibi kutsal sayılan rakamlardan da faydalanılmaktadır. Temre tedavisinde duanın "3 çarşamba uygulanması", "3 gün tekrarlanacak" olması, sarılık tedavisinde kül ve suyun üzerine okunan duanın üç çarşamba içilmesi", yine temre tedavisinde "7 parça ateş külü üzerine dua okunması", gece yanığı için "ayva ağacının dibinden alınan toprağın üzerine 7 defa İhlas suresi okunması", siğil tedavisinde "40 buğday ve 40 arpa tanesi üzerine Fatiha Suresi okunması" vb. uygulamalarda kutsal sayılan 3, 7 ve 40 gibi formülistik sayılar dikkat çekmektedir.

Ayrıca tedavilerde kutsal sayılan başka unsurlardan da faydalanılmaktadır. Böylelikle tedavide olağanüstü güçlerden de faydalanılacağı umulmaktadır. Örneğin siğil tedavisinde kullanılacak dalağın mutlaka kurban ya da adak dalağı olma şartı, yine siğil tedavisinde kurban bayramında 7 evden alınan 7 kurbanın kanının sürülmesi, kurbanda kesilen hayvanın öd suyunun damlatılması şartları hep bu inancın birer göstergesidir.

Yöredeki tedavi yöntemleri arasında dikkat çeken uygulamalardan bazıları taklit ve temas büyüsü niteliği taşıyan büyüsel uygulamalardır. "Boğaz şişliği için köstebek boğazlayan birine boğaz çektirilmesi", "Bademciği şişen kişinin bademciği çekilirken her kaldırma arasında üçer defa "gıç" denilmesi", "Boyun tutulmasında nişanlı bir kıza oklavayla ovalatılması ya da kardeş ekmeği yemeyen

birine oklavayla ovalatılması" "Sırt ağrısı çeken kişinin sırtının bir annenin ilk çocuğu olan kişiye oklavayla hamur açar gibi ovdurulması ve ovma esnasında oklavanın birkaç kere düşürülerek ovalanması", "Erkek temrenin erkeklere, dişi temrenin kadınlara kopya kalemi ile yazdırılması", "Ağız yaralarını gidermek için kocası ölmüş dul kadının saçlarının ağız yaralarına sürülmesi", "Siğil için yedi aylık doğan bir kişinin tükürüğü, o siğili geçirir inancı", "Basurlu kimse güneş batarken abdestli olarak deve dikeninin yanına gelip kendisinin ve annesinin ismini söyleyip falan oğlu falanın basurusun deyip o dikeni kökünden kesince basuru kısa zamanda kuruyup iyileşeceği inancı", "Böbreğin içine arpa ekilmesi ve arpa büyüyünce siğilin geçeceği inancı", "İtdirseği için tuvalette otururken ekmek yenirse geçeceği inancı" büyüsel nitelikli uygulamalardır.

Bazı büyüsel uygulamalarda ezgili söyleyişlerden de yararlanılmaktadır. Örneğin uçuk tedavisinde tahta kaşık uçuğun üzerine bastırılırken "uçuk uçuk ülledi, uçuk beni belledi, ben uçuğu külledim" diyerek üç defa tekrarlanması bu niteliktedir. Yine diğer bir uygulamada boğaz çeken kişinin ezgili bir şekilde "İznallah İznallah/ İzninle kaldır Allah /Ala Düldül dedesi" söylemesi de dua ve büyüsel sözlere bağlanabilir.

Yörede hastalık isimlerinin yöresel adları da bulunmaktadır. Bu da henüz geleneksel özelliklerini kaybetmemiş bu yörede yapılan araştırmanın ne kadar yerinde bir çalışma olduğunun göstergesidir. Örneğin midede oluşan hazımsızlık, şişkinlik türü hastalığa "karageğirik", karaciğer büyümesine "kel ağrı", kel ağrının ilerleyen safhasına "ıskıtca", bayılmaya ya da sara hastalığına "uğrak tutması", katarakta "gözüne boz düşmesi", itdirseğine "gelincik", küçük bebeklerin ayak bileğiyle topuk arasındaki iltihaba "büzmece", dil yarasına "hissecik", karın sertleşmesine "tutma", vücutta çıkan kemikten gelen bir şişliğe "donuz başı hastalığı", çıbana "yüğlük", ensede çıkan çıbana "köstebek", öksürüğe "çor", zatürreye "saplıcan", mantar hastalığına "bıçılgan", sedef hastalığına "ala hastalığı" adı verilmektedir.

Kimi kesimler tarafından olumsuz eleştiriler yapılsa da halk hekimliği uygulamalarına halk hala devam etmekte ve dertlerine çare aramaktadır. Bu uygulamalara karşı çıkmak yerine bu uygulamaların fayda-zarar yönleri araştırılmalı ve buna göre bilimsel neticelere ulaşılmalıdır. Tartışılmaz bir gerçektir ki atalarımız yüzyıllar boyunca bu tedavi yöntemleriyle şifa aramış ve bunları tecrübe etmiştir. Dolayısıyla bu yöntemlerden mutlak surette fayda görülmüş olmalıdır ki bugünlere gelsin.

Dolayısıyla bu yöntemlerin incelenip bilimsel veriler neticesinde halkın hizmetine sunulması çok fayda sağlayacaktır. Modern tıp bu sayede daha hızlı yol alabilecektir.

Kaynaklar

Acıpayamlı, O. (1989). "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi". *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, 1–9*

Bannerman, R. H., Burton, J., Chıef, C. W. (1983). Traditional Medicine and Health Care Coverage. Geneva: World Health Organization

Bayat, A. H. (1989). "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları". *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, 59–83*

Bower, W.W. (1973). Amerika'da Halk İlaçları ve Tedavi Usulleri. *Folklora Doğru, 27, 5–10*

Ersoy, R. (2014). Modernizm-Postmodernizim Bağlamında Geleneksel Tıp Uygulamalarının Güncelliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Milli Folklor, 101, 182–192*

Eyuboğlu, İ. Z. (2007). Anadolu Halk İlaçları. İstanbul: Derin Yayınları

Hufford, D. J. (2007). Halk Hekimleri. *Milli Folklor, 19 (73), 73–81*

Kaplan, M. (2011). Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi. *Milli Folklor, 12 (91), 150–157*

Karakaş, A. (2006). Osmaniye'de Durmayan Çocuk İçin Yapılan Uygulamalar ve Bunlarda Eski Türk Kültürü İzleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları, 19, 317–326*

Karakaş, A. (2016). Değişim Sürecinde Osmaniye Halk Hekimliği. Adana: Karahan Yayınları.

Kuzucular, E. (1979). Şarkışla'da Hastalıklar ve Tedavileri 1. *Türk Folkloru, 1, 26–28*

Öncül, K. (2011). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Halk Hekimliği. Kars: Kafkas Üniversitesi Türk Halkbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları

Özgen, Z. N. (2007). Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*

Özkan, T. S. (2013). Folklorun Yüz Yılında Halk Hekimliği Çalışmalarına Bir Bakış. *Milli Folklor, 99, 137-144*

Rivers, W. H. R. (2004). Tıp, Büyü ve Din. İstanbul: Epsilon Yayınları

Şar, S. (1989). "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü". *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, 221–231*

Yoder, D. (1975). Halk Tıbbı. *Folklora Doğru, 43, 23–30*

İSLAMİYET'TEN ÖNCE TÜRK YAZITLARINDA "VATAN" TEMASI

THE THEME OF HOMELAND IN PRE-ISLAMIC TURKIC INSCRIPTIONS

Yrd. Doç. Dr. Zekiye TUNÇ
Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
ztunc@sinop.edu.tr

Özet

Türkler duygu ve düşüncelerini taşlara nakşederek geçmişten günümüze adeta bir köprü kurmuşlardır. Türk kavimlerinin yazıtları tarihi belge niteliğinde olup, Türklerin devlet, millet ve vatan bağlarının çok kuvvetli olduğunu göstermektedirler.

Türkler vatan toprağını kutsal görmüşler ve atalarının bir emaneti olarak sahiplenmişlerdir. İslamiyet'ten önce Türklerin vatanlarına olan düşkünlüklerini Çin kaynakları ve yazıtlar vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Türk devletlerinin İslamiyet'ten önceki dönemlerde kutsal vatan olarak tanımlanan başkentleri Ötüken yazıtlarda anlatılmıştır. Türk devlet büyükleri Ötüken'in terkinin kendilerine zarar vereceği düşüncesinde idiler. Türk milletinin Ötüken'den ayrıldığında yok olacağı düşünüldüğünden yaşamını sürdürmesi için burada konaklamasının gerekliliği yazıtlarda vurgulanmıştır.

Türkler bağımsızlık ilkesini önemseyen bir millet olmaları sebebiyle vatanlarında hür yaşamayı benimsemişlerdir. Tarihin en gizemli devirlerinden itibaren hür kalmak adına mücadele veren Türkler belki de başka devletlerin himayesine girmemek için birden fazla devlet kurmuşlardır. Yazıtlarda, Türk kağanlarının topraklarını korumaları, bağımsızlıklarını devam ettirme ve geniş alanlara yayılma çabaları hakkında bilgiler verilmiştir.

Türklerde vatanlarını koruma bilincinin oluşu topraklarına saldıran düşmana karşı canla başla mücadeleyi sağlamıştır. Türklerin toprakları için can verme anlayışı "vatan aşkı" temasını doğurmuştur, diyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: *Vatan, Türk, Yazıt, Bağımsızlık, Ata.*

Abstract

The Turks inscribed their emotions and ideas onto stones and thus formed a bridge connecting the past with the present. The inscriptions of the Turkic peoples have the characteristics of historical documents, and they show that Turks had strong ties to their state, nation and homeland.

Turks regarded their homeland to be sacred and embraced it as a heritage of their ancestors. We learn about the affection of Turks towards their homeland before Islam from Chinese sources and the inscriptions. Otuken, the capital of Turkic states that was described as the holy land in the pre-Islam period, was illustrated in the inscriptions. Turkic statesmen were of the opinion that leaving Otuken would bring

suffering to them. It was emphasized in the inscriptions that the Turkic nation had to remain in Otuken in order to survive since it was thought that it would be destroyed when it left Otuken.

The Turks chose to live in their homeland freely because they were a nation that attached importance to the principle of independence. The Turks, who struggled for the sake of being independent since the most mysterious ages of history, founded numerous states, perhaps in order not to be subjugated by other states. Information is given in the inscriptions about the efforts of Turkic khagans to protect their lands, maintain their independence and expand to large areas.

The existence of the consciousness about protecting their homeland among the Turks enabled them to struggle against the enemies that attacked their lands with heart and soul. It can be said that the concept of giving their lives for their homeland among the Turks gave birth to the theme of "patriotism".

Keywords: *Homeland, Turk, Inscription, Independence, Ancestor.*

Giriş

Türklerin geçmişlerine ışık tutan yazıtları sayesinde onların hem dilleri hem de tarihleri hakkında bilgiler edinmekteyiz. Türk kültürüne dair bilgilerin yer aldığı yazıtlar önemli tarihi belgeler olarak değerlendirilmektedir. Türk boyları hakkında da bilgiler içeren yazıtların kağanlara, beylere, kumandanlara ve halka hitaben yazıldıkları bilinmektedir (Alyılmaz, 2006, 17).

Türk yazıtlarının tespit edildiği bölgeler "Baykal önü-Lena, Yenisey, Moğolistan, Altay, Doğu Türkistan, Kuzey Kırgızistan ve Kazakistan, Fergana, Alay ve Kuzey Toharistan"dır (Róna-Tas, 2013, 83). Türk yazıtlarının bulunduğu coğrafya her ne kadar belirlenmiş olsa da yazılış tarihleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yapılan araştırmalara göre en eski tarihli Türk yazıtlarının Moğolistan'da bulunduğu ve bunun aksine geç tarihli olanların ise Doğu Türkistan'da yazıldıkları düşünülmüştür (Róna-Tas, 2013, 83).

Türk tarihi ve edebiyatının meşhur eserlerinden olan Orhun Yazıtları, Göktürklerden günümüze miras kalmışlardır (Ergin, 2010, XIV-XV). II. Göktürk Devleti döneminde Orhun Yazıtlarının yazılması ve sonraki dönemlerdeki keşifleri Türk tarihçiliğine ivme kazandırmıştır. Türklerin devlet anlayışı, toplum yapısı, dini kimliği vs. konuları da yazıtlarda yer almıştır (Taşağıl, 2004, 1). Özellikle İslam öncesi Türklerle ilgili Çin kaynaklarının yanı sıra tarihi belge olmaları sebebiyle yazıtlara ilim dünyasında dikkat çekilmiştir (Thomsen, 2011, 119).

Göktürkler döneminde yazılan yazıtların isimleri "Çoyr, Hoytu Tamir, Ongin (Işbara Tamgan Tarkan), İhe Huşotu (Köl İç Çor), İhe-Aşete (Altun Tamgan Tarkan), Bayın Çokto (Tonyukuk), Birinci Orhun (Köl Tigin), İkinci Orhun (Bilge Kağan), İhe Nûr, Hangiday" (Ercilasun, 2015, 128) olarak belirlenmiştir.

Göktürklerden sonra Moğolistan'da hâkimiyet süren Uygurlarda yazıt dikme geleneğini sürdürerek Türk tarihçiliğine katkıda bulunmuşlardır (Battulga, 2015, 503- 505). Uygur Devleti "Tes, Tariat, Şine Usu, I. Kara Balgasun, II. Kara Balgasun" (Aydın, 2011, 27) isimlerinde yazıtlar diktirmiştir. Bununla birlikte keşfedilen yazıtlardan hangilerinin Uygurlar dönemine ait olduğu hakkında kesin yargı olmadığından "Süci, Gürbelcin, Hoyto Tamir ve Mutrın Temdeg, Somon –Servey, Ar Hanin,

Gürbelcin, Somon-Tes" yazıtlarının da Uygurlar dönemine ait olduğu düşünülmüştür (Aydın, 2011, 27).

Göktürk ve Uygur Yazıtları kadar Tuva ile Hakasya sahalarında yerleri belirlenen Yenisey'deki kitabelerde bilim dünyasında dikkat çekmiştir (Aydın, 2015, 13). Bu yazıtların bulunduğu bölgenin sınırları araştırmacılar tarafından şöyle belirlenmiştir: "Yenisey yazıtları olarak bilinen yazıtların büyük bir bölümü yukarı Yenisey vadisinde, doğuda Tuva'nın başkenti Kızıl'dan 60 km uzaklıkta bulunan Sargal-Aksı'dan başlayarak batıda Hemçik ırmağı yakınındaki Sançi kırlarına kadar 200 kilometrelik uzanan mesafede toplanmaktadır" (Aydın, 2015, 13; Aydın, 2010, 25; Aydın, 2012, 162; Yıldırım-Aydın- Alimov, 2013, 17). Yenisey Yazıtlarının tarihlendirilmesi ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Orhun'daki yazıtlardan önce mi yazıldılar veya sonra mı gibi soruların cevabı netleşmemiştir. Yazıtların üzerinde tarih bilgisi kaydı tutulmadığı için ilk çıkışlarının ne zaman olduğu henüz bilinmemektedir (Aydın, 2012, 17; Aydın, 2012, 162-163).

1. İslam Öncesi Türklerde "Vatan" Teması

İnsanın üzerinde yaşadığı yer olan vatan sözcüğünün tanımı şöyledir: "Sözlükte "yerleşmek, bir yeri yurt edinme kendini bir şeye alıştırmak" anlamında vatn kökünden türeyen vatan klasik sözlüklerde ve edebî metinlerde "kişinin doğduğu, yerleştiği, barındığı ve yaşadığı yer" manasına gelir" (Çağrıcı, 2012, 563). İnsanoğlu doğduğu topraklara duyarlı bir mizaca sahip olduğundan bu durum "vatan sevgisi" duygusunu ortaya çıkarmıştır. Vatana olan bağımlılık, duyarlılık tüm insanlıkta var olsa da Türklerde bu duruma daha derin anlamlar yüklenmiştir. Yani Türklerde vatana olan hassasiyet daha üstündür (Çağrıcı , 2012, 563) diyebiliriz.

Türklerin üstünde yaşadıkları topraklar için "ülke", "uluş" veya "yurt" sözcüklerini kullandıkları bilinmektedir. Fakat uluş sadece toprağı belirtmek için değil halkı da kapsayan bir kavram iken; yurt ise vatanı ifade etmek için kullanılmıştır. Türkler için vatan sadece günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayan bir mekân değildir, üzerinde özgür yaşadıkları alandır diyebiliriz. Devletin topraksız olmayacağı anlayışının bir sonucu olarak Türkler vatanın önemini idrak ederek bu uğurda da büyük mücadeleler vermişlerdir (Koca, 2002, 824).

Konu ile ilgili olarak Hunların vatan toprağına verdikleri değere en güzel örneği Mete Han'ın davranışında görüyoruz:

> **"***Mete'nin tahta çıktığı çağda, (Hunların doğusunda yaşayan), Tunghu (adlı Proto-Moğol kavimler), güçlerinin doruğunda, bulunuyorlardı. Mete'nin tahta çıktığını öğrenince hemen bir elçi gönderdiler: "Elçi, Tuman Han'ın, yorulmadan, 1000 mil koşan atının kendilerine verilmesini istedi. Mete devletin ileri gelenlerini çağırıp, kurultay topladı. Kurultayda bulunanlar böyle bir atın Hunlar için önemli olduğunu ve atın verilmeyeceğini söylediler. Fakat Mete şöyle dedi:*
>
> *Nasıl olur da bir atı komşu bir devletten daha değerli tutabiliriz? Bin mil yapabilen atı aldı ve elçiye verdi."*
>
> *"Tunghular atı alınca, Mete'nin korktuğunu sandılar ve bir elçi daha gönderdiler. Mete*

yine kurultay topladı ve sordu. Herkes kızdı ve bağırmaya başladılar: Bunlar ahlak diye bir şey tanımıyorlar. Bu defa da hatunu istiyorlar. Onlara hücum edip ortadan kaldırmalıyız dediler."

Bir kadını, komşu devletinden nasıl daha değerli görebilirim? diyen Mete, kadını elçiye verdi.

Cesareti artan Tunghuların reisi batıya doğru ilerledi, boş (veya çöllük) bir toprağa girdi.

Burası Hunlar ile Tunguların sınırları arasında bulunuyordu. Kimsenin oturmadığı burası, 1000 mil kadar bir genişlikteydi. Hunlar ile Tunghular, bu çölün iki yanında oturuyorlardı. Bu yerin adı Ordu idi. Tunghuların başı Mete'ye bir ordu göndererek şöyle dedi.

İkimiz arasında bu yer boş bir yerdir. İki devletin arasında bulunuyor. Burası sizin işinize yaramıyor. Bu yeri bize verin.

Mete hemen kurultay topladı. Devletin ileri gelenlerine sordu. Bazıları şöyle dediler:

Böyle terkedilmiş bir araziyi verebiliriz. Önemli değildir. Bunun üzerine Mete kükredi ve şöyle dedi.

Toprak devletin temelidir. Devletin toprağını başkasına nasıl verebiliriz. Mete bundan sonra toprağı verelim diyenlerin başını kestirdi" (Ögel, 2001, 95-97).

Mete Han'ın vatan toprağı konusundaki hassasiyeti sonraki zamanlarda Hun hakanlarından biri tarafından yeniden gösterilmiştir. Hakan, Çin'in kendisinden toprak istemesi üzerine atasından kalan toprağı vermeyeceğini söyleyerek (Ögel, 2016, 42) Türk idarecilerinin vatanlarına olan bağlılıklarını dile getirmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar göz önüne alındığında Hun hakanları devlet toprağını şahıslarına ait bir varlık gibi kullanmayıp onu atalarının kutsal bir yadigârı olarak korumayı görev edinmişlerdir (Durmuş, 2012, 88-89) diyebiliriz.

Göktürk Yazıtlarından anlaşıldığına göre Türkler "ıduk yer sub" ifadeleri ile toprağı meydana getiren yer ve suların kutsallığına inanmışlardır (Ögel, 2001, 415-416). Bilge Kağan Yazıtı doğu yüzündeki ifadeler bu "yer ve su"ların kutsallığını göstermektedir: "Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır" (Ergin, 2010, 37).

Göktürklerin vatanlarına olan düşkünlüklerini tarihi olaylardan çıkarabilmekteyiz. Özellikle Göktürklerin bağımsızlıklarını kaybettikleri yıllarda Çin sarayında bir Türk kahramanı olan Kürşad'ın ve arkadaşlarının yeniden özgür olmak için yaptıkları planları vatanlarına kavuşmanın bir yolu olarak tercih edilmiştir. Onlar Ötüken'e olan özlemlerini gidermek ve Türk halkının refah içinde yaşamasını sağlamak için Çin sarayından kurtulma girişiminin mücadelesini canla başla vermişlerdir. Saadettin Gömeç, Kürşat ve kırk arkadaşının yaptıklarını milletin unutmadığını belirtip "kırklara karıştı" deyimiyle hatırlandıklarına vurgu yapmıştır. Hatta bugün vatan ve millet için can verenlerin ardından "kırklara karıştı" deyiminin söylenmesini Kür Şad ile kırk arkadaşına bağlamıştır (Gömeç, 2015, 124-

125).

2. İslam Öncesi Türk Yazıtlarında Vatan Teması

2.1. Orhun Yazıtlarında "Vatan" Teması

Devletin ana unsurlarından olan toprak ile ilgili görüşlere Orhun Yazıtlarında yer verilmiş ve burada "yağız yer" ifadesi kullanılarak bu düşünce belirtilmiştir (Ögel, 2016, 41). Yazıtlarda "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Otururak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş" (Ergin, 2010, 9) sözlerinde "yağız yer" ifadesi yer almıştır.

Orhun Yazıtlarında çokça vurgulanan vatan temalarından biri "Ötüken"dir. Konuya dair metinler Kül Tegin ve Bilge Kağan Yazıtlarında yer almaktadır:

> "*Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını gümüşü ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan, öldün! O yere doğru gidersen, Türk milleti öleceksin' Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında otururşan ebediyen il tutarak oturacaksın. Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla her yere hep zayıflayarak, ölerek yürüyordun* " (Ergin, 2010, 3-7).

Ayrıca bu metinlerde Çin'in Türk milletine olan düşmanlığını tasvir eden bilgilerin oluşu dikkat çekicidir. Bu sözler Türk milletini düşmana karşı korumak ve aynı zamanda yurduna bağlılığını kuvvetlendirmek amacıyla yazılmıştır, diyebiliriz. Hakanın milletine ve vatanına olan düşkünlüğünü yüzyıllar öncesinden taşlar üzerine nakşetmesi ile dünyadaki Türklere ecdadın unutulmaz mirası bırakılmıştır. Bu sözlerden birisi de şöyledir:

> "*Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte mavi gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim bozabilecekti?*

> *Türk milleti vaz geç pişman ol! Dipsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun. Silahlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi. Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden, gittin. Batıya giden gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: kanın su gibi koştu, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evladın kul oldu, hanımlık kız evladın cariye oldu. Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti*" (Ergin, 2010, 41).

Sonuç olarak yazıtlardan kutsal Ötüken Türk devletinin devamlılığına işaret eder, Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde yaşadığı yer olarak tanımlanır. Yazıtlarda, Ötüken'in terkedilmesinin Türk milletinin sonu olacağı mesajı verilmektedir.

2.2. Uygur Yazıtlarında "Vatan" Teması

Göktürk Yazıtlarında "Ötüken" devletin merkezi idi ve bu durum Uygur Devleti döneminde de devam etmiştir. Terhin ve Şine Usu Yazıtlarında Ötüken'in ata yadigârı ve yönetiminin Uygurlarda olduğu anlatılmaktadır:

> "*İt yılında (746) Üç Karluklar kötü düşünüp kaçtılar. Batıya On Oklara sığındılar, orada onlara tabi oldular… Üç Karluklar, domuz yılında (747), Tokuz Tatarlar, Tokuz Buyruk, bin komutan ve halk ayağa kalkarak, babam kağana maruzatta bulundular: "Atalarımızın adı var, Ötüken ülkesi sizde, yönetin" dediler. Tay Bilge Tutuk orada yabgu atandı. Ondan sonra sıçan yılında (748), Atalar Mezarlığında, "güç halktır, Atalar mezarı sizde de gücün kaynağı sudur" dendi. Halk ayağa kalkarak onu kağan yaptılar*" (Gömeç, 2015, 34-35; Gömeç, 2014, 190).

Ötüken ile ilgili bilgiler Terhin Yazıtı'nın doğu tarafında "…atalarım seksen yıl hüküm sürmüş. Ötüken ülkesi ve çevresindeki yurtlar ile ikisi arasında, Orkun Ögüz de….elli yıl hüküm sürmüş" (Gömeç, 2014, 176) cümleleri ile anlatılmaktadır.

Terhin Yazıtı'nın batı tarafında Ötüken bölgesinde Uygur hakanının otağını kurduğu anlatılmıştır:

> "*Tengride Bolmış İl Etmiş Bilge Kagan, İl Bilge Katun kağan (ve) katun tayin edilip, Ötüken'in batı ucunda, Tez Başında otağı orada yaptırdım. Bars yılında (750), yılan yılında (753) iki yıl", "Yazı geçirdim. Ejderha yılında (752) Ötüken'in ortasında Süngüz-Başkan'ın kutlu zirvesinin batısında yazı geçirdim. Otagımı burada yaptırdım. Sınırını burada vurdurdum. Bin yıllık, onbin günlük kitabemi (ve) işaretimi burada" , "yassı taşa yazdırdım. Yekpare düz taşa vurdurdum. Yukarıda Tanrı irade ettiği, aşağıda yağız yer beslediği için devlet ve yasa sahibi oldum. Önde güneşin, batıda ayın doğduğu yerdeki halklar", "dört taraftaki halklar destek verir. Düşmanım Bölük yok oldu. Ötüken ülkesi çevresi ile ikisi arasında tarlalarım: Sekiz Selenge, Orkun, Togla, Sebintürdü, Kargu (ve) Burgu yerlerimde (ve) sularımda konar-göçerim", "Yaylam Ötüken'in kuzey-batı ucu Tez Başı, doğusu Kanvuy ve Künüy (nehirleri) ben… sularım Ötüken ülkesinin sağı… süy… halk… güney ucu Altun Yış, batı ucu Kögmen, doğu ucu Köl"* (Gömeç, 2014, 178-179).

Sonuçta yazılanlardan Ötüken'in uzun yüzyıllar Türklerin başkenti olduğu ve Göktürk ile Uygur hakanları, beylerinin burada yazıt diktirerek kendi dönemlerinde yaşanan tarihi olaylar hakkında bilgiler verdikleri anlaşılmaktadır. Yazıtlardaki bilgiler Türklerin vatan sınırlarını tespit etmemizde de bizlere fikirler vermektedir.

2.3. Yenisey Yazıtlarında Vatan Teması

Yenisey Yazıtlarının genelinde yurt teması içerikli sözlerin yer aldığını tespit ediyoruz. Burada yurt genel olarak kutsal bir hüviyete büründürülmüştür. Yazıtlarda hakanın ölmesi sonucunda yurdundan ve diğer sahip olduğu varlıklardan "eş, çocuk, dost, akraba, yönetilen halk, altın okluk, at" ayrılığı aynı görülmüştür. Yenisey Yazıtlarının hemen hemen hepsinde bu temaları görüyoruz ve bu içeriğe sahip birkaç metin örneği aşağıdaki gibidir:

Uyuk-Tarlak Yazıtı'nda kutlu olan yurdumun elçisiyim diyen bey, yurdunu kollayıp koruyan kişi ve aynı zamanda halkına sahip çıkan biri olarak tanımlanabilir:

> "Kutlu yurdum eyvah! Eşim, çocuklarım, halkım, ne yazık! Altmış yaşımda,
>
> Adım El Tugan Totok (' tur). Ben kutlu (aziz) yurdumun elçisi idim. Altı birleşik boyun (halkın) beyi idim" (Aydın, 2015, 35).

Yenisey Yazıtlarının ana teması olan yurttan ayrılık, Uyuk-Turan'da anlatılmıştır. Aileden, akrabadan ayrılığı da vurgulayan cümlelerin oluşu ve bunların acı verici bir duygu olarak anlatımı yazıtta ele alınmıştır. Yazıtta belki de en dikkat çekici düşünce beyin öldükten sonra yurduna çocukları ve atlarını arkasında bir kazanç olarak bıraktığını belirtmesidir:

> "*Obada eşim, vadide çocuk(lar)ım eyvah! Ne yazık! Eyvah! Doymadım, ayrıldım (öldüm). Akrabalarım, eyvah! (Sizlerden) ayrıldım.*
>
> *Altınlı (altınla süslü) okluğu belime bağladım. Kutlu yurduma doymadım, ne yazık! Eyvah!*
>
> *(Ben) Öçin Külüg Tirig'im. Kutlu yurdumda güçlü, kuvvetliyim.*
>
> *Altmış üç yaşımda öldüm. Uyuk (ve) Katun (ırmaklarının suladığı) yerimden ayrıldım.*
>
> *Kutsal yurdumda kazancım, çocuk(lar)ım (ve) altı bin atım.*
>
> *Hanım Tölböri, halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım ve gelinlerim, (bütün bunlara) doymadım*"
>
> (Aydın, 2015, 40; Yıldırım-Aydın-Alimov, 2013, 28).

Türklerde toprağı meydana getiren "yer ve sular" dan ayrılık hakkında Yenisey Yazıtlarından Berge'de bahsedilmiştir. Beyin sahip olduğu birçok değerden ayrılığına yönelik ifadeler yazıtta yer almaktadır:

> "*Üç oğlumdan ayrıldım ne acı!(Onlara) doymadım. Çalışın (çabalayın).*
>
> *(Ben) Tör Apa'ya bağlıyım (mensubum). On beş yaşımda aldığım eşimden (ayrıldım), ne sıkıntı! (Onlardan) ayrıldım, ne yazık! Güneş ve aydan ayrıldım.*

Sekiz ayaklı malım mülküm için, at sürüm tükeninceye kadar gittim. Onlara doymadım, ne acı! Soylu ve avam (halkımdan) ayrıldım.

Yerimden (ayrıldım) ne acı! Suyumdan ayrıldım, ne sıkıntı! Ne yazık! Ne acı!

Halkımdan, akrabalarımdan ayrıldım, (onlara) doymadım.

Yurduma, hanıma doymadım. Yaşım altmış yedi (iken) ayrıldım (öldüm).

Yad ellerdeki dünürümden ayrıldım.

Ant içtiğim yoldaşım, ant ile bağlı olmayan iyi eşimden, dostumdan ayrıldım.

On beş yaşımda Çin hanına gittim. Erkeklik kahramanlığımı elde etmek için sıkıntıyla altın, gümüş, tek hörgüçlü deve, yurda adam kazandım.

Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibirya leoparı öldür(e)medim " (Aydın, 2015, 56).

Yazıtlarda düşmana karşı yurdun savunulması teması da yer almaktadır. Kızıl-Çıraa II, Köjeelig-Hovu isimli yazıtları bu konuya örnek verebiliriz:

Kızıl–Çıraa II: "Güçlü düşmana (karşı) savaşçıyım. Hızlı koşan yaban hayvanına (karşı) yiğidim. Kutlu yurduma yararım (şudur): Dokuz asker öldürdüm !" (Aydın, 2015, 13; Aydın, 2013, 34).

Köjeelig- Hovu:

"*Yurdu savundum, halk(ım)a baş oldum. Dış düşmanlarla savaştım, yurt sahibi yaptım.*

Altmış bir yaşımda mavi gökteki güneşten ayrıldım. Ne yazık!

Kürsi Yam'da? yurdum, ne yazık! Yerim, suyum ne yazık! Obada eşim dul (kaldı). Eyvah! Ne yazık!

Yakın(lar)ım, akraba(lar)ım, ne yazık! Çocuklarım, ne yazık! Soylu (halkım), avam (halkım), ne yazık! Yüz elli askerim, ne yazık!

Bin kahverengi atım, ne yazık!

Yurdum, yazık! Elbette. Yüz Kümül halkım yazık! <…> (az) Kümül askeri çoğaldı.

Sefil ve perişan Kümül halkımı büyüttüm. Yazık ki (onlara) doymadım" (Aydın, 2015, 114; Yıldırım-Aydın- Alimov, 2013, 119).

Yenisey Yazıtlarından Kara Yüs I'de beyin, atalarının yurt için faydalı işler yapıp düzene koyduğuna dair verdiği bilgileri de dikkat çekicidir:

"Öylece işitip zengin ceddim yurda yararlı (işler yaptı), yurdu öylece düzenledi. Bizzat baş kahramanlar?" (Yıldırım-Aydın- Alimov, 2013, 105).

Yenisey Yazıtları ile ilgili çalışma yapan Erhan Aydın, metinleri yeniden değerlendirirken Hüseyin Namık Orkun'un eserinde Elegeş (Orkun, 2011, 179) olarak yazılan kitabeyi Elegest olarak belirtmiş

ve tercümesinde vatan teması birkaç yönüyle anlatılmıştır. Burada vatandan ayrılığın üzüntüsü, halka yurdunu bırakmamama öğüdünün verilmesi ile Türk beylerinin topraklarına olan hassasiyeti mesajı bir kez daha tekrarlanmış oluyor:

> "*Obadaki eşim! Ne yazık! Ne acı! Vadide çocuklarım! Ne yazık! (Sizlerden) ayrıldım. Ne acı!*
>
> *Yüz erkek akrabam muktedir oldukları için, yüz kişi (ve) elli öküz ile (bu ebedî taşı) diktiler.*
>
> *Mavi gökte(ki) güneş (ve) ay, kutlu imiş, ne acı! Ne yazık! (Onlardan) ayrıldım.*
>
> *(Ey) hanım (ve) yurdum! Ne yazık! Ne acı! (Sizlere) doymadım! Hanım ve yurdumuz, ne acı! (Sizlerden) ayrıldım!*
>
> *(Ben) Körtle Han Alp Urungu'yum. Altınlı (altınla süslü) okluğu sırtıma vurdum, belime bağladım. Yetmiş dokuz yaşımda,*
>
> *(Ey) Urungu Külüg Tok Bögü Terken, babam, bey, kahraman (olduğu) için, birlikte gittim.*
>
> *(Ey) avam halkım, çalışın çabalayın. Yurdu, yasaları elden bırakmayın, ne acı! Zavallı yurdum ve hanım!*
>
> *Yurdum uğrunda asker olup adam öldürmediğim yok. Çivilig'de bir saldırıda sekiz adamı öldürdüm.*
>
> *Yurdum uğruna çekip gideyim, ayrılayım. (Ölümüm) pars? Yılında idi. Tek başıma kalayım.*
>
> *Dert bana burada (bu zamanda) erişmiş. Öldüm, ne acı! Ne yazık! Tek başıma kalayım (artık)!*
>
> *Dört ayaklı hayvanlarım, sekiz ayaklı malım mülküm (pek çoktu). (Hiçbir) derdim yoktu.*
>
> *Akrabalarımdan, yakınlarımdan ayrıldım, ne acı! Avam halkımdan ayrıldım, ne acı! Ben (?)*"
>
> (Aydın, 2015, 52).

Sonuç

Yazıtlar, İslam öncesi Türk düşünce sistemini değerlendirmemizde faydalı kaynaklar olup özellikle de Türk liderlerinin "vatan" ile ilgili bakış açılarını konu alan önemli metinlerdir. Bu metinlerde vatan teması ile ilgili dikkat çeken unsurlardan biri olan Ötüken, Türklerin başkentidir ve milletin buraya sahip çıkıp göç etmemesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ötüken'in kutsal görülmesi sayesinde Türklerin vatanlarına olan bağlılıklarını anlayabiliriz ve bu sebeple yüzyıllarca süregelen toprak sevgilerinin geleneksel boyuta erişmesinde bu dönemlerin etkisinin olduğunu da söyleyebiliriz. Orhun ve Uygur Yazıtlarında hakanın Ötüken'de yönetime geçtiği ile ilgili bilgiler ele alındığında yurt savunmasının buradan gerçekleştirildiğini düşünebiliriz. Çünkü Ötüken merkez olduğundan buradan başlanılarak sefere çıkılır ve yeni topraklar ele geçirilirdi.

Yenisey Yazıtlarında da vatan teması işlenmiş ve yurttan ayrılık üzüntü verici bir duygu olarak tasvir edilmiştir. Yenisey Yazıtlarında toprağı savunan ve düşman üzerine seferlerle yeni yerler alan beylerin ölümleri sonrasında "kutsal yurttan" ayrılıklarını içeren sözleri bizlere yöneticinin vatanıyla kurduğu bağ hakkında bilgi verir. Bu bağ o kadar güçlüdür ki sahip olduğu tüm varlıklardan olduğu gibi yurttan ayrılığın hüznü de taşlar üzerine yazılmıştır.

Türklerin hür yaşamayı benimsedikleri yazıtlarda belirtilmiş ve buna göre geçmişten günümüze kadar başka devletlerin mandasını kabullenmeyen tavırlarının oluşumunun temeli de eski tarihi dönemlerinde atılmıştır, diyebiliriz.

Kaynakça

Alyılmaz, C. (2006). Kırgızistandaki (Kök)türk Harfli Yazıtların Bugünkü Durumu. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 1/2, 17-27.

Aydın, E. (2011a). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya, Kömen Yayınları.

Aydın, E. (2012b). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Konya, Kömen Yayınları.

Aydın, E. (2015c). *Yenisey Yazıtları*. Konya, Kömen Yayınları.

Aydın, E. (2010). Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalara Bir Bakış. *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni.* 25-35.

Aydın, E. (2012). Yenisey Yazıtları Nasıl Tarihlendirilebilir?. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 7/2, 161-168.

Aydın, E. (2013). Yenisey Yazıtlarında Kahramanlık Tasvirleri. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN'a Armağanı*. 13, 29-37.

Battulga, T. (2015). Moğolistan'daki Uygur Harfli Yazıtlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.* 4/2, 503-520.

Çağrıcı, M. (2012). "Vatan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42, 563-564.

Durmuş, İ. (2012). *Bilge Kağan Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*. Ankara, Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A.B. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara, Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Gömeç, S. (2014a). *Türk Tarihinden İzler II*. Ankara, Berikan Yayınevi.

Gömeç, S. (2015b). *Türk Tarihinden İzler III*. Ankara, Berikan Yayınevi.

Koca, S. (2002). Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı. *Türkler Ansiklopedisi*. 2, 823-844.

Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (2001a). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Ögel, B. (2016b). *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul, Ötüken Neşriat.

Róna-Tas, A. (2013). *Türkolojiye Giriş*. (Çev. İsa Sarı). Nobel Yayınları.

Taşağıl, A. (2004). *Göktürkler III*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Thomsen, V. (2011). *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. (Çev. ve Yayına Haz. Vedat Köken). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldırım, F., E. Aydın, Alimov R. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara, Bilge Su Yayınları.

KONYADA YOK OLAN/EDİLEN TÜRBELER

THE UNSURVIVING OR DESTRUCTED TOMBS IN KONYA

Dr. Atila KARTAL
Akdeniz University, Faculty of Literature,
Department of Turkish Language and Literature
42atilla@gmail.com

Özet

Konya, kadim bir medeniyet şehridir. Türk-İslam beldesi olduktan sonra, özellikle Selçuklular devrinde, şehir yeniden imar ve inşa edilmiştir. Selçuklularla birlikte şehirde mescitler, hanlar, medreseler gibi yapıların yanında birçok hazire ve türbe inşa edilmiş, surlar dışında büyük mezarlıklar kurulmuştur. Türbeler sadece tarihî açıdan değil, aynı zamanda sosyal açıdan da önemli çekim merkezleri olarak da dikkat çekmektedir. Türbeler, halkın inanç ve geleneklerini yaşattığı, tazim ve saygıda bulundukları, kutsal yönleri ile günümüzde de sosyal ve dinî hayatın canlılığını çevresinde barındıran ziyaretgâhlardandır.

Bu bildiride Konya'da tespit edilen; ancak çeşitli sebeplerle yıkılan ya da yıktırılan türbeler ele alınacaktır. Kaynaklardan ve rivayetlerden elde ettiğimiz bilgiler ışığında bu türbelerin tarihî, dinî ve sosyal yönden yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Konya, türbe, halk inançları*

Abstract

Konya is an ancient city. After having been a Turkish-Islamic city, it was rebuilt, especially during the Seljuk period. From the Seljuks onwards, many mausoleums and tombs were constructed besides the buildings such as mosques, inns, madrassahs and large extramural cemeteries. Tombs attract attention not only from the historical point of view but also from the social point of view as important attraction centers. Tombs as the visiting places are the edificies by which the people keep alive their beliefs and traditions, and show high respect. The tombs are also the places which harbor a social and religious livelines around because of the holiness they bear.

Throughout this paper, the tombs will be handled, which have been destroyed for various reasons or just cannot survive in Konya. Under the light of the data to have been obtained from the resources and rumors, it will be mentioned about the historical, religious and social aspects of such places and their importance.

Keywords: *Konya, Tombs, Folk beliefs.*

GİRİŞ

Anadolu'da toplumsal ve dinî hayatın ihtiyaç, istek ve estetiğine cevap verebilmesi için Selçuklulardan beri pek çok mimarî esere imza atılmıştır. Konya, tarihî eserler bakımından zengin bir kentimizdir. Türkiye Selçukluları devrinde Konya, gelişerek farklı bir değer kazanmıştır. Kentin başkent olmasından sonra şehirde sosyal, siyasî ve iktisadî açıdan büyük gelişmeler yaşanmıştır.

İlgisizlik ve bilgisizliğin bir sonucu olarak ecdat yadigârı pek çok eser bugün yok olmuştur. Konya Kalesi'nin iç ve dış surları bilinçsizce yok edilmiştir. Surlar vaktiyle halkın ev yaptırırken kullandığı bir taş ocağı hâline getirilmiştir. Bugünkü Hükümet Konağı inşaatında bile Konya Surlarının taşları kullanılmıştır (Koman, 1945: 26).

Türbe mimarisinin ilk örneklerini, Büyük Selçuklu devri mezar kümbetlerinden olan Anadolu Selçuklu devri kümbetleri; ya cami, medrese gibi önemli yapılara bağlanmışlar, ya da onlardan uzakta tek başına yer almışlardır. Her iki hâlde de kare, dikdörtgen, çok köşeli ve daire planlı türbeler, Türk çadırına benzemekte onların taştan veya tuğladan örülmüş anıt yapılarını teşkil etmektedirler (Yıldırım, 2015: 131). Emel Esin, Türk çadırı ile kubbeli anıt mezarlar arasında bir bağlantı kurmaktadır. Kubbe tekniğinin Arap dünyasına Türklerden geçtiğini ve terim olarak Arap dünyasında "Kubbe-i Türkiyye" olarak adlandırıldığını ifade etmektedir (Esin, 2006: 124). Araştırma sahamız olan Konya'da tespit edebildiğimiz yok olmuş ya da yok edilmiş türbelerden örnekler sunacağız.

Siraceddin Urmevi Türbesi

Şeyh Siraceddin, azerbaycan'ın bir nahiyesi olan Urmiye'de doğduğu (594/1198) için Urmevî nispetiyle anılmaktadır. Hangi milletten olduğu konusunda tartışmalar vardır. Urmiye (Urumiye), Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli güzergâhlardan biridir. Şehrin Türk boylarının yoğun olarak yerleştiği bir belde olması ve Siraceddin'in Türk devletinde başkadılık görevine getirilmesi dolayısı ile onun Türk olduğu iddiaları kuvvet kazanmaktadır. Siraceddin Urmevî, Moğol istilası sırasında I. Alâeddin Keykubat (1220-1237) devrinde Konya'ya geldiği bilinmektedir (Akkuş, 2015: 118). Sadreddin Konevî, Mevlâna ve Kadı Siraceddin Urmevî dönemlerinin meşhur âlimleridir. Her biri alanlarında donanımlı yetkin isimlerdir. Selçuklu Sarayı'nda ilim meclislerine katılırlar, bunun dışında da fikir alışverişinde bulunurlardı. Kadı Siraceddin Urmevî ölümüne (682/1283) kadar kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Rivayete göre Mevlâna'nın cenazesini Sadreddin Konevî kıldıracaktır. Fakat manevî bir hâl üzerine rahatsızlanarak kendinden geçen Konevî'nin yerine cenazeyi Kadı Siraceddin kıldırmıştır. Urmevî, felsefe, mantık, fıkıh, kelam gibi ilimlere dair telif eserler vermiştir.

İbrahim Hakkı Konyalı, Siraceddin Urmevî'nin türbesinin yeri ile ilgili şunları söyler: "Şeyh Halili Türbesi'nin karşı taraflarında Bayram yerinin şimaline doğru Umiyeli Siraceddin Türbesi bulunuyordu. Hüseyin Paşa tarafından meydan yaptırılırken esasen harap olan türbenin büsbütün yıkıldığını tahmin ediyoruz. Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde bulunan 4 numaralı defterin 203. Sahifesindeki Pir Hüseyin Bey'in H.832/M.1428 tarihli bir vakfiyesinde Siraceddin'in türbesinin meydan, bayram yeri, yakınında olduğu tarih edilmektedir." (Konyalı, 2007: 491).

Şeyh Osman Rumî ve Hasan Rumî'nin Kardeşinin Türbesi

Meram ilçesi, Sahipata Mahallesi Yavuz Sultan Selim Caddesi üzerinde eskiden üç tane türbe bulunmaktaydı. Türbelerle beraber aynı alan içinde mescit ve zaviye vardı. Külliye içindeki türbelerden biri Şeyh Hasan Rumî'ye, diğeri kardeşi Şeyh Osman Rumî'ye aittir. Şeyh Hasan Rumî ve kardeşi Osman Rumî'nin Kalenderî şeyhi olduğu bilinmektedir (Uz, 2013:121) Rivayet edilen ve günümüzde yok olan türbe ise bu iki şeyhin bir diğer kardeşine aittir. İ. Hakkı Konyalı bu konuda şöyle söyler: "Bunların üçüncü bir kardeşleri de yine buradaki bir türbede gömülü idi. Bunun türbesi de yıkılmıştır. Şimdi türbeyi Çekirdekçi Köse Hasan evinin içine almıştır." (Konyalı, 2007: 491).

Günümüzde yapılar topluluğundan geriye Şeyh Hasan Rumî Türbesi ve Şeyh Osman Rumî Türbesi kalmıştır. Şeyh Osman Rumî Camisi 1972 yılında yaptırılmıştır. Bugün bu türbe ve zaviyeye ait vakıfların büyük bir kısmı özel mülk alanında bulunmaktadır.

Hatice Hatun Türbesi

Şems Mezarlığı'nın içinde mezarlığın kuzey tarafında metruk bir hâlde bulunan türbenin yıkıldığından İ. Hakkı Konyalı bahsetmektedir. Bu türbede Emir İshak Bey'in hanımı olduğu tahmin edilen Hatice Hatun ve yakınlarına ait olduğu düşünülen toplam üç sanduka vardır. 1944'te yıktırılmadan önce bu türbeyi gören Konyalı, Hatice Hatun'a ait olması gerektiğini söylemektedir. Şems Mezarlığı kaldırılırken mezar taşı müzeye konan Emir İshak Bey'in eşi Hatice Hanım'ın ölüm tarihi H.935/M.1528'dir (Konyalı, 2007: 409; Küçükdağ, 2014: 125). 1944 yılına kadar defin yapılan mezarlık, dönemimin Konya Belediyesi tarafından yol yapmak, meydan açmak gibi gerekçelerle yıktırılmıştır. Tarihî açıdan kıymeti bulunan mezar taşları müzeye kaldırtılmıştır.

Şeyh Sadaka Türbesi

Şeyh Sadaka, Mevlâna ve Sadreddin Konevî ile çağdaştır. Konya'daki veliler arasında adı zikredilen Şeyh Sadaka, Sadreddin Konevî ile medrese arkadaşı olup şeyhleri de Mecdüddin İshak'tır. Şeyh Sadaka'nın önde gelen halifeleri arasında Evhadüdin Kirmanî'nin de adı sayılmaktadır. Sadreddin Konevî oğlu Muhammed'i ilminden feyz alması için Musalla'ya Şeyh Sadaka'ya göndermekteydi. Bugünkü Musalla Mezarlığı sınırları içinde bulunan ve Şeyh Sadaka'nın şeyhliğini yaptığı bir zaviye ve türbesi vardı. Hem zaviye hem de türbe zamanla yıkılmıştır. Kirmanî Türbesi'nin kuzeyinde bulunduğunu ifade eden İ. Hakkı Konyalı bu türbe ile ilgili şunları söylemektedir:
"Musalla Mezarlığı'nın içinde Şücaeddin Uğurlu Türbesi'nin batısında Şeyh Evhadeddin Kirmanî Türbesi'nin kuzeyinde idi. Tekkeleri ve türbeleri kapayan kanun yürürlüğe girdikten sonra alakadar daire bu türbenin ve zaviyenin enkazını satmıştır." (Konyalı, 2007: 492).

Tuzcu Baba Türbesi

Mevlâna Türbesi'nin doğu yönünde Gül Bahçesi adı verilen alanda yer almaktaydı. 1980 yılına kadar evlerin arasında bulunan türbe Gül Bahçesi'nin yapılması için bu alanın istimlak edilmesiyle yıkılan

türbenin mezar taşları Mevlana Müzesi'ne kaldırılmıştır. Mezar taşları müzeye kaldırılan mezarlığın kaybolmaması için bu alan bir metre yüksekliğinde kesme taşlarla çevrilmiştir. Mezar taşlarından edinilen bilgilere göre burası bir Bektaşi Tarikatine mensup kişinin mezarıdır. Halk tarafından Demriye Tekkesi olarak da bilinen bu mezarlık sınanmış yerlerden birisidir. Yıktırılan Tuzcu Baba Türbesi siğil ve demriye (temreği) hastalığı için ziyaret edilmektedir (Bakırcı, 2007: 204).

Arap Sultan Türbesi (Arap Türbesi)

Bitcimez'de (Eski kayıtlarda Bitmez şeklinde geçmektedir. İlaldı Hatun'un vakfı vardı.) Yediler Mezarlığı'nın iki yüz metre kadar karşı tarafında âdî kerpiçle yapılmış Arap Türbesi, Arap Sultan Türbesi adını taşıyan bir türbe vardır. Hiçbir yerinde kitabesi bulunmayan bu türbe, Şeyh Alaman'a manevî rehberlik yapan, kendi adına zaviye kurduran kimselerden olan Seyyid İbrahim Arab'a ait olduğu belirtilmektedir (Konyalı, 2007: 487). Bu türbe zamanla yıkılmış ve günümüze kadar gelememiştir.

Ulvî Sultan Türbesi

Ulvî Sultan Mescidi ve Türbesi Hükümet Konağı'nın batısında yer almaktaydı. Mescit-türbe ikili yapılarının en güzide örneklerindendi. Mescit, türbe ve bugünkü tramvay yolu arasında idi. Her iki yapı da 1924-1925 yılında Konya Belediyesi tarafından meydan genişletme ve alan açma gerekçesi ile yıktırılmıştır. Mescitten geriye kalan kurşunî renk, yekpare mermerden oyulmuş mihrabı iki parça hâlinde Konya Müzesi'ne kaldırılmıştır (Karpuz, 2009: 1091; Yıldırım, 2015: 100). Türbe ve mescit zemin seviyesine kadar yıkıldıktan sonra yapının temelleri toprakla kapatılmıştır. 1953 yılında Mehmet Önder ve Ali Saim Ülgen tarafından yapılan çalışmada türbenin cenazeliğine ulaşılmıştır (Karpuz, 2015: 21; Önder, 1958: 241). 2015 yılına kadar toprakla kapatılarak yeşil alan haline getirilen mezarın üzerinde bir levha dikilmek suretiyle tanıtım yazısı yazılarak bilgi verilmiştir. Türbe ve mescidin bulunduğu alan park hâline getirilerek çevre düzenlemesi yapılmıştır. Aslına uygun bir şekilde yeniden inşa etmek için 2015 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Türbe ve mescidin temelleri ortaya çıkartılmıştır.

Mescit ve türbenin banisi olduğu düşünülen Ulvî Sultan hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda dahi isminin farklı zikredildiğini görmekteyiz. İ. Hakkı Konyalı (2007) ve Mehmet Önder (1958) türbenin adını "Alevi Sultan" diye anarken Hasan Özönder, Haşim Karpuz (2009) ve Mustafa Yıldırım (2015) gibi araştırıcılar "Ulvî Sultan" olarak zikretmektedir. Bu zât, Selçuklu döneminin tanınmış ulemalarındandır. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur. Aslen Azerbaycanlı olduğu rivayet edilen şeyhin adı Muhammed Ulvî Sultan olarak anılmaktadır (Uz, 2013: 94).

Amberreis (Anberreis) Türbesi

Amberreis Türbesi, Konya Lisesi'nin batısında ve bugünde aynı adla anılan caminin doğusunda yer almakta idi. Caminin ne zaman yıktırıldığına dair kesin bir tarih yoktur. Günümüzde ayakta olan cami ise 1911 yılında Arifi Paşa'nın Konya valiliği sırasında yeniden yaptırılmıştır. İ. Hakkı Konyalı, araştırmasında 80-90 yaşlarındaki Konyalılar arasında bile bu caminin ilk hâlini görenlere rastlamadığını belirtmektedir. Caminin yanında bulunan yuvarlak kubbeli türbenin ise 1927'de meydan yaptırma gerekçesiyle yıktırıldığı ifade edilmektedir (Konyalı, 2007: 232).

Yıkılan türbe, iki katlı ve kubbeli bir yapıda idi. Bodrum kat, cenazelik kısmı ve sandukanın bulunduğu üst kattan oluşmaktadır. Türbeden geriye kitabesi kalmıştır. Türbenin Arapça kitabesinin tercümesi şöyledir: "Bu kubbe yüce Allah'ın rahmetine muhtaç Zaimüd'dâr Habeşi Şihâbü'd-din Anber'in türbesidir. Allah kabrini münevver eylesin ve kendisini kıyamet gününde lütuf ve keremi ile ve peygamberi Muhammed'in hürmetine, korktuğundan kurtulup, umduğuna nail olanlardan eylesin. 663 yılı" (Yıldırım, 1995: 112). Türbe 1264 tarihinde yapılmış bir Selçuklu türbesi idi. Türbe kare planlı bir gövdeye sahip olup belirli bir yükseklikten sonra sekizgene dönüşmekteydi (Karpuz, 2011: 223).

Nalıncı Baba Türbesi

Nalıncı Baba Türbesi, Selçuklu dönemi eserlerindendir. Türbe, günümüzde Şükran Mahallesi olarak bilinen Alâeddin Caddesi üzerinde, eski Konya Belediye binası (bugünkü İş Bankası) doğusunda bulunmakta idi. Türbenin banisinin Sahip Ata Fahreddin Ali veya Emir Nureddin olduğu rivayet edilir (Uz, 2013: 116). Türbenin mimarı Abdullah oğlu Kelük'tür (Yıldırım, 2015: 133). Türbe, 1927 yılında Alâeddin Caddesi açılırken yol genişletme gerekçesi ile yıktırılmıştır. Bu yıkımla ilgili olarak şunlar anlatılmaktadır: Dönemin belediye yetkilileri bir kısmı yol kenarında, bir kısmı da kaldırımda olan tarihî binayı yıkmaya cesaret edemezler. Durumu öğrenen Fahreddin Paşa, bir grup asker ve bazı belediye görevlileri ile 25 Ağustos 1927 tarihinde türbeyi bir gecede yıktırmıştır (Uz, 2014: 59). Türbede bulunan bazı değerli taşlar Konya Müzesi'ne kaldırılmışsa da Nalıncı Baba'nın çinili sandukası yıkım esnasında kırılmış, yok olmuştur. Türbe, halk arasında "Nalıncı Baba Tekkesi" olarak da bilinmektedir. Türbe ve medrese binaları birarada idi. 19. yüzyılın başlarına kadar faaliyet gösteren medrese, Nizamiye Medresesi olarak da anılmıştır. Medrese ve türbe yıkıldıktan sonra türbenin kitabesi Konya Müzesi Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'ne kaldırılmıştır (Karpuz, 2009: 423).

Şeyh Şerafeddin Türbesi

Şerafeddin Türbesi Hükümet Konağı'nın kuzeyinde Şerafeddin Camisi'nin güney duvarına bitişik olarak bulunmaktadır. Kare planlı kübik bir gövde üzerinde sekizgene dönüşen içten kubbeli dıştan konik külahla örtülen bir türbedir. Günümüzdeki türbe, 2010 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir. Çalışmamıza Şerafeddin Türbesi'ni de dâhil etmemizin sebebi Konya'daki yıktırılan türbeler arasında bu türbenin de olmasıdır. İ. Hakkı Konyalı Şerafeddin Türbesi'nin yıktırılmasını şöyle ifade eder: "Harç, taşı ve tuğlayı yekpare bir kaya hâline

getirmişti. Müşkilatla ve dinamitle yıkılabilmişti." (Konyalı, 2007: 359). Şerafeddin Türbesi, 1925 yılında Konya Belediyesi tarafından meydan genişletme gerekçesi ile yıktırılmış ve türbenin bulunduğu yer, yeşil alan hâline getirilmiştir (Önder, 1962: 143).

SONUÇ

Türk tarihi ve medeniyeti bir bütündür. Bu bütünlüğün önemli yapı taşlarından birini de türbeler oluşturmaktadır. Tarihî değer taşıyan bir yapının adı ne olursa olsun, hiçbir gerekçe ile yıkılması kabul edilemez. Anadolu Selçuklu Devleti'nden beri Türk yurdu olan Konya'da bazı mimarî eserler muhafaza edilememiştir. Kimisi ilgisizlik ve bakımsızlıktan yok olurken kimisi de şehrin imar ve iskânı sırasında çeşitli gerekçelerle yok edilmiştir. Bu sebeple özellikle Selçuklu devri türbelerinden bazıları günümüze kadar gelememiştir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında plansız, programsız şehirleşmenin yanında ihmal ve kasıtlar sonucu kimi türbelerin yıkıldığını görmekteyiz. Ulvî Sultan, Nalıncı Baba, Anber Reis ve Şerafeddin Türbeleri meydan açmak, yol genişletmek bahanesiyle yıkılan ata yadigârlarından birkaçıdır. Bunun yanında inşa malzemesi gereği doğa şartlarına karşı koyamayan kerpiç yapılı türbeler de günümüze kadar ayakta kalamamıştır. Iynel ve Mahmud Dedeler Türbesi bu durumun en somut örneklerindendir.

Selçuklu devri türbelerinden pek azı günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Pirebi Sultan Türbesi, Sadır Sultan Türbesi gibi yapılar zamanla yıkılmış ve yerine basit yapılar inşa edilmiştir. Ancak pek çok türbe bunlar gibi şanslı değildir. Bugün yıkılan veya yıktırılan türbelerin yerinde başka yapılar bulunmaktadır. Belki de en acısı yüzlerce yıl çevresinde birtakım inanç ve uygulamaların şekillendiği yıkılan bu türbelerin bugün yeri bile araştırmacısı dışında bilinmemektedir.

KAYNAKÇA

Akkuş, Mustafa (2015), "*Siraceddin El-Urmevî*" **Konya Ansiklopedisi,** Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Bakırcı, Naci (2007), "*Konya Mevlâna Dergâhı*", **İstem**, Y.5, S.10, s.193-204.

Karpuz, Haşim (2009), **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya I-II-III**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karpuz, Haşim (2011), "*Amberreis (Anberreis) Türbesi*" **Konya Ansiklopedisi**, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Koman, M. Mesud (1945), "*Konya ve Çevresi Eski Eserleri Üzerine Birkaç Söz*", **Konya Dergisi**, Y.10, S. 84, s. 25-40.

Konyalı, İbrahim Hakkı (2007), **Konya Tarihi**, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Küçükdağ, Yusuf (2014), **Konya'nın Kırk Tekkesi**, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Önder, Mehmet (1958), "*Konya'da Alevi Sultan Mescidi ve Mihrabı*", **Vakıflar Dergisi**, S. IV, s.241-244.

Önder, Mehmet (1962), **Mevlâna Şehri Konya**, Konya: Yeni Kitap Basımevi.

Uz, Mehmet Ali (2013), **Konya Âlimleri ve Velileri**, Konya: Meram Belediyesi Kültür Yayınları.

Uz, Mehmet Ali (2014), "*Nalıncı Baba Türbesi*" **Konya Ansiklopedisi**, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Yıldırım, Mustafa (2015), **Konya'da Kaybolan Türk İslâm Eserleri**, Konya: Palet Yayınları.

SÖZLÜKSEL BAĞLAÇ İŞARETLEYİCİLERİ

LEXICOGRAPHICAL CONJUNCTION MARKERS

Dr. Tuğba POÇAN
Başkent Üniversitesi, Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi
tugba_sarial_28@hotmail.com

Özet

Bağlaç konusu alan yazınında oldukça tartışmalı konulardan bir tanesidir. Özellikle sınıflandırılması, adlandırılması ve tanımlanması noktasında farklı görüşler vardır. Kimi araştırmacılar edat başlığı adı altında incelerken kimi araştırmacılar anlamlı ve görevli kelimeler kimi araştırmacılar sözcük türleri içerisinde ele alarak ''diğer'' ifadesini kullanmıştır. Bu adlandırmaları daha da artırabiliriz. Biz bu bildiride bağlaç ya da bağlama görevli sözcük terimini kullanacağız.

Bağlaç terimi hakkındaki görüş ayrılıklarının sebebi çoğu kez bağlaçların yabancı etkiler sonucu Türk diline girmiş olması gösterilmektedir. Eski Türkçe döneminde bağlaç kullanımının genellikle olmadığı düşünülür. Bağlaç kullanımının Türkçenin yapısına aykırı olduğu ve Türkçenin bu uzun, karmaşık yapıdan hoşlanmadığı dile getirilir.

Eski Türkçe döneminde bağlaçlarının görevi çoğunlukla fiilimsilerle karşılanmaktaydı. Bunun yanı sıra cümlenin arka arkaya söylenmesi de bu işlevi karşılamaktaydı. Fakat bunlara ek olarak Eski Türkçe döneminde de bazı bağlaçların kullanıldığı tespit edilmiştir. Bağlaç kullanımı Uygur Türkçesi dönemindeki yoğun çeviri faaliyetleriyle artmış ve bu dönemde bağlaç kullanımları genelleşmiştir. Belki de eldeki veriler bu dönemde daha fazla olduğu için biz bu dönemde daha yoğun bir bağlaç kullanımından söz edebilmekteyiz. Bu dönemden itibaren yabancı kökenli bağlaçların da kullanımında artış gözlemlenmiştir.

Bu bildiride, satıraltı 16.yy Türkçesine ait bir sözlük olan Kitabü'l-Müsellese'de yer alan bağlaç ya da bağlama görevli sözcükleri ele almayı planlamaktayız. Aslı 9.yy Arapçası olan ve satıraltı çevirisi 16.yy Türkçesine ait Kitabü'l-müsellese'de bağlaçların hangi işlevde kullanıldığı eldeki veriler ışığında tüm açılardan incelenmeye çalışılacaktır. Bu kullanımların Çağdaş Türkiye Türkçesindeki bağlaç kullanımlarıyla karşılaştırılması planlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Bağlaç, Bağlama Görevli Sözcükler, Kitabü'l-müsellese, 16.yy Türkçesi*

Abstract

Conjunction is a very controversial topic in the field of literature. Especially there are different opinions at the point of classification, naming and identification. While some researchers are studying under the heading of prepositions, some researchers have used the word 'other', meaningful and tasked words, while some researchers treated them in word types. We can further increase these naming. We will use the word terminology as conjuction and binding words within this declaration.

It is often shown out that the reasons for the different opinions in the conjuction is their entrance into the Turkish language due to the foreign influences. It is thought that in the Old Turkish era, the use of conjunction is not usually used. It is said that the use of conjunction is contrary to the structure of the Turkic and the Turkic does not like this long, complicated structure.

In the Old Turkish era, the task of the conjunctions was mostly met with the gerundials. In addition to this, the successive recounting of the sentence had also met this function. However, in addition to these, some conjunctions were also used in the Old Turkish era. The use of conjunction was increased by the intensive translation activities during the Uygur Turkish era and the use of conjunctions in this period was generalized. Maybe we can talk about using a more intensive conjunction in this period, since the available data is more in this period. Since this period, the use of foreign origin associates and conjuctions has also been observed.

In this declaration, we are planning to deal with the conjunction or binder words in Kitabü'l-müsellese, a 16th-century Turkic interlinear dictionary. In the Kitabü'l-müsellese, written as interlinear Turkic dictionary as of the 16th century and in Arabic origin as of 9th century, the use of conjuctions at which aspect will be tried to be detailly examined. It is planned that these uses will be compared with the use of conjunctions in Contemporary Turkish Turkic.

Key Words: *Conjunction, binding words, Kitabü'l-müsellese, 16th century Turkish*

1. Giriş

Bağlaç (İng. ve Fr. da conjunction, Alm. konjunktion, Osm. Rabıt) Azerbaycan Türkçesi *bağlayıcı*, Türkmen Türkçesi *soyuz-bağlayıcı*, Gagavuz Türkçesi *baalayıcı*, Özbek Türkçesi *baglavci*, Tatar Türkçesi *terkagec*, Başkurt Türkçesi *terkawes*, Kumuk Türkçesi *baylawuc*, Karaçay-Malkar Türkçesi *baylaw-baylam*, Nogay Türkcesi *tirkewiş*, Kazak Türkçesi *şılaw-jalgavlık, şılav jlgav*, Kırgız Türkçesi *baylamta*, Altay Türkçesi *kolbaacı*, Hakas Türkçesi *palgandı*, Tuva Türkçesi *evilel*, Şor Türkçesi *soyuzpaglaş*, Rusca *soyuz* şeklindedir. (TDK)

Bağlaçların ortaya çıkışı, adlandırılması ve sınıflandırılması konusunda fikir birliği yoktur. Fakat bağlaçların bağlama görevini tüm araştırmacılar kabul eder. Eski Türkçe döneminde çok az bağlaç örneğine rastlanmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar Eski Türkçe döneminde bağlaçların olmadığını savunur. Fakat az da olsa Eski Türkçenin ilk döneminde kullanım örnekleri vardır. Köktürk metinlerinde azu "ve, veya", artukı "daha fazlası, aşırısı", *biriki* "ve", takı "ve", udı "ve", ulayu "ve", *yime* " ve, da, yine" (Korkmaz, 2000:119)

Daha sonra Uygur Türkçesi döneminde çeviri faaliyetleriyle bağlaç kullanımı artmıştır. Uygur metinlerinde yine azu, amtı "şimdi, o halde", amtı *yana* "ve şimdi", amtı *yine,* ançula, ançulayu "öyle, şimdi, yine", *ançula yine* "yine öyle", *anta basa* "bunun üzerine", *anta kim, anta kisre* "bunun üzerine, ondan sonra", *antada basa, ap yme ... ap yme* "hem ... hem", *birbök* "şimdi, fakat, ise", *ince* kaltı "yani", *incip* "ancak, veya", kaltı, " ... ki", *ötkürü* "-den dolayı, -den beri", *ötrü* "sonra", kayıt *yme* "ve yine", *udu* "sonra", ulatu "ve başkaları, ve daha", *yana* "yine", gibi bağlaçlar bol kullanılan şekillerdir. (Korkmaz, 2000:119)

Uygur Türkçesi döneminde farklı dinlerin benimsenmesiyle kültür hayatındaki önemli gelişmelere bağlı olarak bağlaçlar Türkçeye girmeye başlamıştır. Özellikle Hint-Avrupa dil özelliklerine sahip dini eserlerle birlikte metinlerde karşılığı olmayan bağlaçlar direkt olarak Türkçeye girmeye başlar. Özellikle ki'li yapılarda bu etkiyi çok daha net görebilmekteyiz. Bağlaç sözcük türünün gelişimini tamamen yabancı dillerin tesirine bağlı kılmak Türk diline haksızlık etmek olacaktır. Çünkü Türkçenin gelişmiş ve işlenmiş bir dil olması bunu gerekli kılmaktadır. Zira *yim ''*ve''; *yana ''*yine''; *ötrü ''o halde''*; *ötkürü ''ötürü''*, *azu ''*yahut, veya." kullanım şekilleri Eski Türkçeden beri bağlaçların varlığına örnek gösterilebilir. (Yavuz, 2011:71)

Fakat "Türkçede aslında bağlaç yoktur" gibi yanlış bir yargı yerine, Türkçede bağlaç görevinin hangi yollarla karşılanmış olduğunu, bu işlev için de Türkçenin şekil bilgisi sisteminde hangi ek ve kelimelerin kullanılmış olduğunu belirtmek daha gerçekçi bir değerlendirme olur. Çünkü her dil gibi, Türkçenin de bağlaca ihtiyacı olmuş; bu ihtiyacı dilin yapı ve işleyiş özelliklerinden yararlanarak türlü biçimlerde karşılamıştır. Türkçede bağlaç oluşturan özel ekler yerine, eş değerli kelime ve kelime gruplarının 'yan yana sıralanması veya virgül ve noktalı virgüllerle birbirine bağlanması; yer yer bu görev için şart ekinin, bazı edatların, çoklukla kalıplaşmış veya kalıplaşmamış zarf-fiil şekillerinin veya diğer bazı kelimelerin kullanılmış olması, Türkçenin yapı ve anlatım özelliklerinden kaynaklanan ve dilin bağlaç ihtiyacını hangi yollarla karşıladığını ortaya koyan göstergelerdir. (Korkmaz, 2000:120)

Karahanlı Türkçesi dönemine geldiğimizde çok daha net bu bağlaçları görebilmekteyiz. Özellikle İslamiyet'in kabulüyle Türkçeye yabancı kökenli bağlaçlar girmiştir. Bu donemdeki bağlaçların sayısı Eski Türkçe ile kıyaslanamayacak kadar çoktur: "*aban eğer, eger/eğer eğer, şayet; hergiz asla, muhakkak; imdi/emdi nihayet; kalı eğer, şayet; kim, meger demek ki; niteg kim/neteg kim/nitekim/niteki nitekim; takı ve, ile; veger eğer/şayet; velakin/velikin fakat, yana, yene/yine<yana ve gene; erinc belki; hem, me/me da, de;ok/ok da, de, dahi, hem… hem, kereg… kereg ya… ya/ya… yahud* şeklindedir.

Türkçenin gramer yapısı içerisinde var olan ancak Karahanlı Türkçesi döneminde iyiden iyiye kendini hissettiren bağlaçlar Harezm Türkçesinde de ciddi bir biçimde kullanılagelmiştir: Harezm Türkçesindeki bağlaçlar şu şekildedir: "*kaçan, kaçan kim, nice, nice kim, niteg, niteg kim, ni kim, tiyu, yoksa, çün, eger, ger, illa, meger, veli, velikin, yahud, da, dağı, ma, me, ni, oḳ, ök, taḳıhod, hem kerek, ni, ya, yahud'*dur. (Yavuz, 2011:71)

Görüldüğü gibi aslında Eski Türkçe döneminden beri aslında var olan bağlaç kullanımı eldeki metinlere ulaşılabilirlik oranında belirgin bir kullanıma sahiptir. Özellikle Karahanlı Türkçesi döneminden sonra Türkçe bağlaç kullanımına imkân vermektedir. Fakat Türkçe daha çok zarf-fiil

kullanıma yer vermiş ilerleyen zamanlarda yabancı etkiyle de birlikte bağlaçların oranında artış gözlenmiştir. Bu çalışmada Türkçenin özellikle Arapça- Farsça etkisinin en yoğun yaşandığı 16.yüz yıl Türkçesindeki kullanım alanları ele alınacaktır. İncelediğimiz metin bir sözlük olduğu için bağlaçların bir sözlükte ne gibi işlevlere sahip olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Hangi bağlaçlara yer verilmiş hangi işlevlerde kullanılmış ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.Metod

Bu çalışmada metin merkezli bir yol izlenecektir. 16.yüz yıla ait olan satıraltı sözlük olan Kitabü'l-müsellese'de bağlaç örnekleri belirlenmiştir. Daha sonra bu veriler çeşitli açılardan incelenmiş ve kendi içinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bunun sonucunda 16. Yüz yıla ait bir sözlükten hareketle o dönemde handi bağlaçların kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlaçların kullanım sıklığı ve günümüz bağlaçlarıyla karşılaştırılması sağlanmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Kitabü'l-Müsellese'de Bağlaç Kullanımı

Kitabü'l-müsellese satıraltı bir sözlüktür. Arapçası dokuzuncu yüz yılda Kutrub tarafından yazılmıştır. Satıraltı Türkçe biçimi ise, on altıncı yüz yılda hazırlanmıştır. Sözlükte Arapça ve Satıraltı Türkçe yanında Farsça karşılıklar da mevcuttur.

Eser bir sözlük niteliğinde olduğundan bağlaçlar da anlam karşılığı vermede farklı fonksiyonlar üstlenmiştir. Örneğin, sözcüğün ilk karşılığı verildikten sonra diğer karşılıklar bağlaçlar yoluyla sağlanmıştır. Bu noktada bağlaçlar verilen karşılıklarda birleştirici ve tamamlayıcı bir görev almaktadır. Genel bağlaç kullanımdan farklı bir misyon üstlenmiştir.

3.1.1 hem /…hem….hem….Bağlacı

hem /….hem… hem bağlacı madde başlarını tanımlamada en işlek bağlaçlardan biridir. Birinci, ikinci anlamları; eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcükleri birbirine bağladığı tespit edilmiştir. Oysa …hem / hem…hem bağlacı genel anlamda aynı görevde olan ifadelerde kullanılmaktadır. Modern sözlükçülük anlayışının 16.yy'daki görünümü niteliğindedir. Bugün her madde başı sayı numarasıyla gösterilmektedir. Kitabü'l-müsellese'de bu karşılıklar bağlaçlar yardımıyla sağlanmıştır.

Arapça madde başı (X) Türkçe satıraltı karşılığı

(X) deñiz hem cennet hem bir yire bağlamaḳ

(X) taze olan hem bulut

(X) degmek hem ṣaḳlamaḳ

(X) işi evvel hem rūşenlıḳ beġi günāh eylemek hem zina ḳılmaġ

(X) ḳapılmaḳ hem ḳaḳımaḳ hem helāḳ eylemek

(X) sehir hem ceḫennemde bir deredür

(X) ṣuyı aḳıtmaḳ hem irte nāmazı

(X) burulmuş hem çekirdek hem levs

(X) üst hem artmaḳ

(X) müslimānlıḳ hem ṣadıḳ fıṭr

(X) bostan hem uçmaḳdır kim oñda ehl-i cennetiñ naṣībi vardır

(X) buġday ṣarımsaḳ hem elhek

(X) ḳūl hem oġlan

(X) bir el ṭolu ṣu hem yüce yir

(X) aldatıcı hem şeyṭān

(X) vācıblıḳ hem lāyıḳ hem dürüstlıḳ hem vācib dürüst

(X) ḥamal iylemek hem yüklenmek hem yük

(X) ḳabīle hem diri 'avrat hem yalan

(X) ḫiṭāb eylemek hem açmaḳ

(X) ḳoltuḳ hem ḥarām hem 'aḳıl hem semūd ḳavminiñ yarenleri

(X) pāyenden hem ḳābīle hem dürlü

(X) taḥḳīḳ hem evmek

(X) ḳıymet olmaḳ hem ölçmek

(X) ḳalem hem ḳaraġlıḳ

(X) demek hem ödünc

(X) ḳatılıḳ hem gecmez aḳce

(X) el hem ayaḳ

(X) seferden dönmeḳ hem yerine gitmeḳ

(X) sefer eylemeḳ hem ḳorumaḳ

(X) toz hem ġuṣṣa

(X) zaḥmet hem oġul ḳız 'avrat

(X) zaḥmet hem ḫalḳ

(X) 'aḳıl hem çekirdek ici

(X) encek yir hem maḥal

(X) çekmek hem düşmek

(X) kimse hem ṣormaḳ eger dimek

(X) ṣorulmış hem dinilmiş

(X) mezked hem mescid edcek yir

(X) cem' hem ḳūl hem ulu

(X) söykenecek nesne hem dirsek

(X) deve hem ṣıġır hem ılḳı

(X) ögün hem yazmaḳ

(X) hem ıldız hem ot hem ḳurān ayeti

(X) baḳır hem dütün

(X) ḳoparmaḳ hem ṣormaḳ

(X) idmek hem oġul ḳız nużūl boya çıḳmaḳ

(X) ḳatı çaḳmaḳ hem ṣoñ

(X) ummaḳ hem ḳorḳmaḳ

(X) ḳaldurmaḳ hem ayrılmaḳ

(X) duruluḳ hem aḳmaḳ

(X) atmaḳ hem sökmek

(X) binilmiş deve hem üzengü

(X) dağılmaḳ hem 'alāmet eylemek

(X) girü eylemek hem altmış ṣāġ

(X) ġuṣṣalu avāzı hem inildisi hem eşkiñ atik avāzı

(X) 'ahd hem boyın

(X) bezek hem altun

(X) yakınlıḳ hem meyl

(X) yırtıcı hem arslan

(X) semiz hem başlulıḳ hem ḳaḳımaḳ

(X) hörgüc hem yüce

(X) tiz eylemek hem ṣu dökmek

(X) kedi hem ulu

(X) müsmānlıḳ hem ṣulḫ eylemek

(X) yalan hem ẓālim

(X) vāyli dimek hem cehennemde bir ḳatı 'azab yiridir

(X) bağlanıcı hem diñlenici

(X) od hem ṭāmū

(X) degmek hem ḥarf üstün eylemek

(X) ḳaldurmaḳ hem aşikār etmek hem delīl etmek

(X) lāf hem iyi latīfe

(X) yaḳmaḳ hem ṭamū

3.1.2. ya'ni Bağlacı

Ya'ni sözcüğü de hem hem bağlacı gibi çok işlevseldir. Hem bir açıklayıcı cümle görevinde hem de madde başlarının diğer karşılıklarını vermesi bakımından önemli görevler üstlenmiştir.

'ya'ni' sözcüğü bazen bir cümle ve arkasından cümlenin açıklayıcısı niteliğindedir. Bu sözcük günümüzde de açıklamanın açıklayıcısı niteliğindedir. Verilen karşılık bu şekilde genişletilmektedir. Anlam kapalılığı olan tanımlamalar yani bağlacıyla daha net bir biçimde açıklanmakta ve örneklendirilmektedir. Bu yüzden bir tanım içerisinde birden fazla ya'ni ile başlayan karşılığa yer verilmiştir.

(X) serler ya'ni yük tamam olduḳdan ṣoñra ḳuzlar ….

(X) cem'-i aṣab ya'ni siñir

(X) cem'-i 'ibret ya'ni gözyaşları

(X) mūzi ya'ni incidici

(X) ḫalā ya'ni ḫali

(X) cem'-i ġāmız ya'ni ġüç ve düşvār

(X) yapmaḳ ġāmız ya'ni ġüç ve düşvār

(X) māżi ya'ni gecmiş

(X) mine'l-hūn ya'ni ża'af

(X) çeñe ya'ni ekek

(X) ẓıḳan ya'ni ṭarlıḳ

(X) cem'i ḥazfir ya'ni bölük

(X) ulu ya'ni ḥışe

(X) lecām ya'ni uyan

(X) ḫāyme ya'ni çādır

(X) akālet ya'ni nāmūzanlıḳ

(X) buy ya'ni ḳoḳı ve ḳārġı

(X) evvel geldi ya'ni öñü geldi

(X) ṭāyife ya'ni bölük

(X) kizir ya'ni biz aġardıcı

(X) çalı ya'ni budaḳlu aġac

(X) aṣlan ve ya'ni dāyimā

(X) cem'-i ḳarye ya'ni köy

(X) ṣofılar boynuna aṣacaḳ bize derler ya'ni ridā

(X) ma'dūm ya'ni yitmiş

(X) en baḥtlu ya'ni devletlenmiş

(X) cem'-i meṭye ya'ni merkeb

(X) ya'ni külliyān ve cem'-i yān

(X) müṣa'are ya'ni ṭanışmaḳ

(X) yilileyici ya'ni ardınca gelici

(X) cem'-i naḥl ya'ni mezheb

(X) cem'-i necū ya'ni bulut

(X) meni ya'ni şehvet

(X) atılmış ya'ni ḳovulmı

(X) ḥiddet ya'ni şiddet

(X) ḳızıllıḳ ya'ni ṣabḥ ḳararmaḳ

(X) bölük ya'ni cemā'at ḳalīle

(X) mine'l-ḳamīṣ ya'ni gönlek

(X) ḳaliçe ya'ni ḥāli

(X) ya'ni mübālaġad ve ya'ni şuġul ve ya'ni …..

(X) cem'-i vaḳ'at ya'ni ḥādiṣe

(X) ya'ni 'aẓim bit-türki ululıḳ

(X) cem' ẕenb ya'ni günāhlar

(X) şifāf ya'ni ildirici

(X) ṭatlu ya'ni şerbet

(X) ḳol el ya'ni 'aḳı sā'ed vāḳıf

(X) müstaḳimāt ya'ni ṭoġrılar

(X) cem' aṣdaġ ya'ni zülf

(X) ya'ni ṣulb key .....

(X) ḳabāḥat ya'ni çirkinlik

(X) ḳol el ya'ni 'aḳı sā'ed vāḳıf

(X) müstaḳimāt ya'ni ṭoġrılar

(X) cem' aṣdaġ ya'ni zülf

(X) ya'ni ṣulb key .....

(X) ḳabāḥat ya'ni çirkinlik

(X) asıl takvadırlar ya'ni ibadet ehli ola

(X) sagir(küçük) ya'ni eliyle sagıdı

(X) ya'ni zamanda gider

3.1.3. …ve… Bağlacı

Bu bağlaç en sık kullanılan bağlaçlardan biridir. Fakat metnimiz bir sözlük özelliği gösterdiğinden buradaki kullanımı geleneksel kullanımından biraz farklıdır. Tıpkı daha önce ele aldığımız bağlaçlarda olduğu gibi madde başı tanımlamalarında diğer anlamlar bu bağlaçla sağlanmaktadır. Bu sebeple tanım cümleleri içerisinde cümle düşüklüğüne neden olmaktadır.

X) nāḫōş gün ve tūrşı yüzlü

(X) dād eylemek ve eyleyici ve berber eylemek

(X) uyuşmış ḳan ve sülük

(X) cem' ve nūḥ ḳavmi

(X) azād ve eski

(X) cem' ve oġul ve ḳız

(X) süñük ve kemük

(X) ilk ve 'ādet ve yüksek yir

(X) bir çalġı ve saz aleti

(X) evvel ve ṣıfat ve uṣul

(X) cem'i ḥeżḥir bit-türki ṣırtlān ve büyük ḳarn

(X) göñül ḳatılıġı ve inkār ve istikrah

(X) dülbend ve çadır ve urbeden

(X) ulu belā ve ḳıyāmet güni

(X) il ve ḳimse ḫaṣmı

(X) boġmaḳ ve boncuḳ

(X) ḫāl ve göñül ve büyük balıḳ

(X) çekmek ve ḳaldurmaḳ

(X) yol gizlemek ve bahādurlıḳ

(X) ḳızıl desti ve ḳara bulut

(X) atmaḳ ve ayb eylemek

(X) du'ā oḳumaḳ bir dutmaḳ ve isilmezlik

(X) duymaḳ ve yutmaḳ

(X) ḳubbe-i ṣaḥrā ve mescid-i aḳṣa aldığı yir

(X) ḳara at ve ḥadem çoġ etdi

(X) yırtmaḳ ve süde ṣu ḳatmaḳ

(X) söz dutmaḳ ve baş ḳaldırmaḳ

(X) ḳuvvet ve barmaḳ ve şefer

(X) azıḳ ḳoyacaḳ ve ḳırba

(X) ib ve zincīr ḳatı burmaḳ

(X) ürkmek ve ḳuş aġaç dilmek ve dane dirmek

(X) delālet edici ve söyleyici

(X) ġanimet māl ve taṭavvu nāmaz

(X) ṭarīḳ ve yol

(X) yil ve reyḥ

(X) nevm ve uyḫu

(X) duḫān ve dutan

(X) bisliyici ve ulu kişi ve nesne issi …..

(X) küb ve miḳdār

(X) ḳalb ve göñül

(X) ḳatlanmaḳ ve acı

(X) gögsin ve evvel

(X) yaramaz ve ‘abes ve daġdaġa

(X) durılmaḳ ve zindelik

(X) durılmaḳ ve zindelik

(X) çaġırmaḳ ve ḳıyāmet güni

(X) nāmaz ve raḥmet ve du’a

(X) nāmaz ve raḥmet ve du’a

(X) uyumaḳ ve raḥatlıḳ ve eyne irtesi

(X) merdūm ve ḫor ve ḥaḳīr

(X) ulu çadırlar ve günlük

(X) aşikār ve yayıldı

(X) dünli gün ve tesbīḥ

(X) ṣaklu ṭutmaḳ ve ḳaṣd etmek

(X) ḥācet ve iḫtiyār

(X) yaḳīnlıḳ ve dōstlıḳ

(X) ulaşmaḳ ve dōstlıḳ

(X) giyiklik ve cevmerdlik

(X) sevmek ve pūt adı

(X) ṣırtlān ve ḳoltuḳ ve belik

(X) dürlü ve çift ve avrat

(X) naḳış ve eksilmek

3.1.4. dāḫı Bağlacı

've' bağlacının işlevsel olarak görevini üstlenmiştir. Sözcüğün diğer karşılıklarını vermekte kullanılmaktadır. Kullanım oranı ve bağlacına göre daha azdır.

el-ġumru *ġāfil ve ebleh* gine ġāfil dāḫı 'akılsız

el-ġallü *kerāni ve teşnigi* ağırlıḳ dāḫı ṣusuzluḳ

el-rifaḳu *kerāne ve raḥne-i cūy* kenār dāḫı ırmaġın yir pāresi

es-selāmı durūd ve taḥiyyet esenlik dāḫı taḥiyyet

3.1.5. *ey* Bağlacı

Ya'ni sözcüğünün yanında bir de Arapçası olan *ey* biçimi kullanılmaktadır. Ey sözcüğü de kullanım açısından sıklık göstermektedir. Ama asıl görevi yani bağlacı üstlenmektedir. Yani karşılı olarak ey bağlacı buün Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür.

(X) ey teveccüh

(X) ey raca'

(X) ey üzeyyinü bit-türki bezenmek ve ṭonanmaḳ

(X) ey (e)sekene(oturanlar)

(X) ey eḫeẕe iẕnān(izin aldı) *iḳteḥimü* ey deḫale(girdi) *ebḳa* ey ṭalebe

3.1.6. kim ve ki Bağlayıcıları

kim ve *ki* birleşik cümle yapıları oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. *Kim* Eski Türkçe döneminde soru zamiri olarak görev yapar. Orhon Türkçesi döneminde birleşik cümle oluşturabilmek için fiilimsiler kullanılmaktaydı. Uygur Türkçesi döneminde yoğun çeviri faaliyeti başlar ve bu çeviri metinleriyle birlikte Hint Avrupa dil ailesinin bir özelliği olan temel cümlenin başta yan cümlenin sonda olduğu *ki* ile bağlanmış yapılarla Türkçe tanışmaya başlar. Uygur Türkçesi metinleriyle başlayan bu etki Farsçanın etkisiyle daha da yoğunlaşır. *ki* ve *kim* birlikte yan yana kullanılmaya başlanır ve daha sonra *ki*, *kim*'in de görevlerini üstlenir. Böylece farklı bir yapıya bürünür ve zamanla *kim*'in yerini alır.

Türkçe satıraltı çevirisi 16.yüz yıl olan Kitābü'l-müs̱elles̱e'de *kim* ve *ki*'nin yan yana kullanılmıştır. Bu *kim*'in henüz etkinliğini bitirmediğini göstermektedir. Buna karşın *ki'nin* de varlığını artırdığının bir

göstergesidir. Bunda 16.yy'da Arapça ve Farsçanın Osmanlı devletinde yoğun bir şekilde kullanılmasından dolayı, Hint-Avrupa dil ailesine özgü temel cümlenin başta yan cümlenin sonda olduğu yapıların etkisi söz konusudur. Bu noktada Farsçanın etkisi hissedilmektedir. Çünkü Türkçede yargı genellikle sonda yer alır.

Ki'li yapıların kullanımında bazı kalıpların kullanıldığı dikkat çekmektedir. Genel anlamda '*dirler ki'* ifadesinin yoğun biçimde kullanılmaktadır. Kitabü'l-müsellese'nin bir sözlük olmasından dolayı yazarın Arapça verdiği karşılıklar 'dirler ki' bazı örneklerde *'-dir ki*' şeklinde kullanılmıştır. '*Dirler'* sözcüğü *ki* ile birleştiğinde anlamsal olarak bir açıklama niteliği kazanır. Günümüzde '*denir'* ifadesiyle karşılanan pekçok tanım o dönemde '*dirler'* ibaresiyle karşılanmaktadır. Bu noktada etken cümle formundan edilgen cümle formuna geçildiği görülmektedir. Genel anlamda ki'li yapıların açıklayıcı özelliği ortaya çıkmaktadır.

(X) zemin ki başdır ez sengi siyah yer ki talū ola uşak karataşıla

(X) şol boncuġa dirler ki oğlan boynuna asıla

(X) şol ota dirler ki yerin üzerine yayıla yukarı kalkmaya

(X) bir ilandir ki nefesi dokunduġu kişi öle

(X) devedir kim on aylık deve

Teknik açıdan bakıldığında *ki*'nin hem tek başına hem kim biçiminde kullanıldığı hem de *dirler* sözcüğüyle hem de *–dir* bildirme kipiyle kalıplaştığı görülür. Bu bakımdan *ki* ve *kim*'in kullanımı noktasında herhangi bir tutarlılığın olmadığı dikkat çekmiştir. Ki'li yapılar cümlesel unsurlar bölümünde kapsamlı biçimde ele alındığı için bu bölümde yalnızca teknnik olarak metne katkısı ele alınmıştır. Asıl işlevi açıklayıcı unsurdur. Verilen karşılığı pekiştirmek amacıyla kullanılmış aynı zamanda metin içinde hareket sağlamıştır.

(X) şol ota dirler ki yeriñ üzerine yayıla yuḳarı ḳalḳmaya

(X) şol ḫastaya dirler ki ġayetde żayıf ola dāḫı gine ……

(X) şol nesneye dirler ki anda sefer içün alınmış nesne ola

(X) çift ki er zevcet çift ki 'avrat

(X) cem'i ḫażret şol yire dirler ki allah tebārek ve te'āla her (...) bir gün enbiyāları ol yirde ḳonuḳlar ol yir dāḫı cennetdir ba'zıları ay der ol pīr-i ḳuds cennet kendidir ba'zıları ay der cennette bir āli mekāndır ve ba'zıları ay der gökde bir yir duranda ervāḫü'l-mü'minin olur vallaḫū a'lem bi'l-sevāb

(X) er ki memlūk olmaya ḫürret dişi memlūk

(X) şu avāza derler ki ānda feryād ola

5. Sonuç

Orhon Türkçesi döneminde az da olsa örneklerine rastladığımız bağlaç örnekleri Uygur Türkçesi döneminde artış göstermiştir. Özellikle Karahanlı Türkçesi döneminde İslamiyet'in kabulüyle bu oran oldukça yoğunlaşmıştır. Daha sonra bu kullanımlar artarak devam etmiştir. Ele aldığımız metin 16.yüz yıl özellikleri taşımaktadır. Bu dönemde Arapça-Farsça etkinin en yoğun olduğu dönemlere rastlamaktadır. Bu sebeple

Kitabü'l-müselese'de de bağlaç kullanımı oldukça sıktır. Fakat buradaki bağlaç kullanımı daha çok madde başı tanımlamalarında başvurulan farklı karşılıkları göstermek amacıyla kullanılmıştır. Bu açıdan farklı bir işlev alanına sahiptir.

Ele alınan bağlaçları incelediğimizde hepsinde işlevlerin ortak olduğu dikkat çekmiştir. Yalnız bir karşılığı olan sözcükler bir bağlaçla verilirken diğer karşılıklar tekrarlayan bağlaç kullanımıyla ifade edilmiştir. Bunun yanında ya'ni bağlacının açıklayıcı bir işleve de sahip olduğu dikkat çekmiştir. Bununla birlikte açıklayıcı cümleler çoğunlukla ki'li ve kim'li bağlayıcılarla sağlanmıştır.

16.yy Türkçesine ait bir sözlükte bağlaçların bu denli etkin olması hayli dikkat çekicidir. Modern sözlükçülük anlayışının temelleri bağlaçların bahsettiğimiz şekilde art arda kullanımıyla atılmıştır. Günümüzde tüm karşılıklar sayılarla ifade edilirken Kitabü'l-müsellese de diğer karşılıklara bağlaçlar sayesinde geçiş sağlanmıştır. Bu noktada bağlaçların kullanımında da bazı görevsel farklar doğmuştur. Örneğin, aynı paralelde bağlanması gereken unsurlar arasında bir uyum yoktur. Bir bağlaç aynı cümle içerisinde art arda hem sözcük hem cümle hem de diğer unsurları içerebilmektedir. Bu noktada görev yönünden bazı sapmalara uğramış ve farklı kullanım alanları oluşturmuştur. Bir dil için son derece önemli görevler üstelenen bağlaçların Türkçesi 16.yy'da hazırlanmış bir sözlük için oluşturduğu farklı kullanım alanları ele alınmaya değerdir.

Kaynaklar

Akalın, Ş.H.(2000). *Eski Anadolu Türkcesinde Çün, Çünki, Çünkim Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş İsim Cumleleri*, IV. Uluslararası Turk Dili Kurultayı Bildirileri I, TDK Yay., Ankara 2007, s. 59-65.

Akalın, Ş. H.(1995). EAT'de Cumle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler, Türk Dili Dergisi, Ankara 1995, C. 1995/1, S. 518, s. 156-163.

Akalın, Ş. H. (2004). *Eski Anadolu Türkçesinde Ki'si Düşmüş Birleşik Cümleler Üzerine,* TDKY, Ankara

Aksan, D.(1980). *Her Yonuyle Dil Ana Cizgileriyle Dilbilim 1, 2, 3*, TDK Yay., Ankara

Atabay, N.(1981). vd., Türkiye Türkçesinin Sözdizimi, TDK Yayınları, Ankara

Demir, N. , Yılmaz, E.(2003). Türk Dili El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.

Karahan, L.(1994). "Türkçede Birleşik Cümle Problemi", Türk Dili Dergisi, Ankara, Ocak 1994, C:1994/I, S: 505, s. 19-23.

Karahan, L.(1995).Türkçede Söz Dizimi (Cümle Tahlilleri), Akcağ Yay., Ankara

Korkmaz, Z.(2000).Bağlaçlar ve Türkiye Türkcesindeki Oluşumları, IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, (24-29 Eylul 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 1083-1090.

Korkmaz, Z.(1961). *Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı, ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı,* Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C: I, TDK Yayınları, Ankara, s.620-624.

Yavuz, S.(2011). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bağlaçalar.* Diyalektoloji, Vol:3, s. 59-107

AHMET RASİM'İN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE DAİR DÜŞÜNCELERİ VE GÖZLEMLERİ

AHMET RASİM'S THOUGHTS AND OBSERVATIONS ON THE TURKISH REPUBLIC

Arş. Gör. Ahmet Ferhat ÖZKAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı
afozkan@konya.edu.tr

Özet

Muharrirlik hayatı boyunca birçok politik değişime tanıklık eden Ahmet Rasim'in "Şehir Mektupları" (1865-1932) sadece edebi değeri bakımından değil zengin sosyo-kültürel içeriği nedeniyle de büyük önem taşır. Ne var ki Ahmet Rasim'in 1899'a kadar yazdığı yazılarından oluşan Şehir Mektupları'nda, bu kronolojik nedenden ötürü Türkiye Cumhuriyeti'ne dair herhangi bir iz bulmak mümkün değildir. Ahmet Rasim'in Türkiye Cumhuriyeti'ne dair görüşleri üzerinde ise, 1923'ten sonra kaleme aldığı yazıları henüz Latin harflerine aktarılmadığı için durulmadığı görülmediktedir. Ahmet Rasim'in bu konudaki görüşlerini incelemek için onun 1923 ve 1928 yılları arasında yazdığı "İstanbul Mektupları" başlıklı yazılarına başvurmak gerekir. Cumhuriyetin ilk günleriyle başlayan ve Cumhuriyet'in resmî yayın organı konumundaki Hâkimiyet-i Milliye'de yayımlanan bu yeni "şehir mektupları" serisi bu konuda önemli bir kaynak konumundadır. Bu başlık altında iki yüzden fazla yazı yazan Ahmet Rasim, politik değişimin insanlar üzerindeki etkisine dair gözlemlerini ayrıntılı bir şekilde açıklar ve yeni rejime dair görüşlerini okurlarına sunar. "İstanbul Mektupları" başlıklı tüm yazıların incelenmesi sonucu ortaya çıkan bu çalışmanın amacı, Ahmet Rasim'in Türkiye Cumhuriyeti'ne dair düşüncelerini ve onun gözlemlerini incelemektir.

Anahtar kelimeler*: Ahmet Rasim, İstanbul Mektupları, edebiyat ve politika, sosyo-kültürel değişim, İstanbul'da gündelik hayat.*

Abstract

City Chronicles (Şehir Mektupları) of Ahmet Rasim (1865-1932), who had experienced many political changes in his prolific literary career, are very important not only for their literary quality but also for their rich socio-cultural content. However, his famous City Chronicles which were written until 1899 don't contain any opinions on the Turkish Republic founded in 1923, due to the chronological reason. Ahmet Rasim is known for his deep experiences about Ottoman Empire's different political periods in late nineteenth century and beginnings of twentieth century, but his ideas about the latest period, which is the first years the Turkish Republic, has hardly been analyzed just because of his latest texts haven't been completely transcribed into Latin alphabet yet. To discuss Ahmet Rasim's ideas on the Turkish Republic and how people of Istanbul welcomed the new regime it is necessary to study his latest articles entitled as Istanbul Chronicles (İstanbul Mektupları), that were written between 1923 and 1928. This chronicles series,

which had started almost in the first days of Turkish Republic and published in an official newspaper of the new regime known as Hâkimiyet-i Milliye is an important resource on this subject. Ahmet Rasim, who has written more than two hundreds texts under the title of Istanbul Chronicles, explains elaborately reflections of this political change on people and reveals his ideas about the new regiment. This study, which is the result of examining each text of Istanbul Chronicles, aims to classify Ahmet Rasim's thoughts about the Turkish Republic and analyze his observations.

Keywords: *Ahmet Rasim, Istanbul Chronicles, literature and politics, socio-cultural change, daily life in Istanbul.*

GİRİŞ

Ahmet Rasim, yaşadığı devri sadece kültürel zenginlikleri veya gündelik yaşam unsurlarıyla değil, politik gerçeklikleriyle birlikte görür. Her ne kadar siyasi koşullardan hep aynı iştahla bahsetmese de, "zamanın ruhu" onun tüm yazılarında derin bir şekilde hissedilir. Nitekim Ahmet Rasim, "birkaç devrin adamıdır. Ömrü içerisinde sadece rejimler değişmekle kalmamış, görüş ve düşünceler, duyuş ve hissedişler, yaşayış ve inanışlar da değişmiştir."[1] Özellikle zorlu mütareke günlerinin ardından gelen bağımsızlığın sevinci Ahmet Rasim'in yazı hayatının son dönemlerindeki en gözde konusudur ve *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanan **İstanbul Mektupları** başlıklı yazılarına hâkim olan temaların başında gelir.[2]

Cumhuriyet'in ilk günleriyle birlikte başlayan İstanbul Mektupları, kronolojik önemi nedeniyle, yeni bir toplumsal başlangıcı okumak adına büyük önem taşır. Cumhuriyet'le birlikte, Hem Anadolu'da hem de İstanbul'da yeni bir sayfa açılmıştır: Yeni bir devlet kurulmuştur ve bu yeni devlete bir başkent seçilmiştir. İstanbul, yüzyıllar sonra payitahtlığını kaybetmiştir ve bunun burukluğu ile bağımsızlık sevinciyle aynı anda yaşamaktadır. Savaş sonrası iyiden iyiye kötüleşen ekonomi, İstanbul halkının temel sorunları arasındadır. Her geçen gün yeni inkılapla tanışılır. Gündelik hayatı düzenleyen kurallar, âdetler, giyim kuşam alışkanlıkları hızla değişmektedir. Kısacası İstanbul ne Divanyolu'nun canlı olduğu yıllardaki İstanbul ne de İngiliz işgali altındaki İstanbul'dur. Cumhuriyet'in İstanbul'u, hür fakat boynu hafifçe bükük; fakir olmakla birlikte her geçen gün değişen İstanbul'dur. Ahmet Rasim, **İstanbul Mektupları**'nı oluşturan ve ilki 01.11. 1923'te, sonuncusu ise 01.01.1928'te yayımlanan toplam iki yüz on sekiz yazıda bu hüznü ve sevinci anlatırken Cumhuriyet hakkındaki görüş ve gözlemlerini de ayrıntılarıyla açıklar.

Bunun temel nedenlerinden biri de, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin Cumhuriyet'in yayın organı olmasıdır. Gazete, Gazi Mustafa Kemal tarafından kurulmuş ve TBMM'nin bir nevi yayın organı olarak görev yapmıştır."[3] Gazetenin ismiyle dahi, ideallerini ve amaçlarını yansıtmaktadır. Gazetenin ilk sayısında,

---

1 Ahmet Rasim, **Muharrir, Şair, Edip**, Haz. Kâzım Yetiş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 7.

2 Ahmet Rasim'in henüz Latin harflerinde aktarılıp yayımlanmayan **İstanbul Mektupları**'nın tasnif edilerek incelendiği çalışma için bkz.: ÖZKAN, Ahmet Ferhat, "Ahmet Rasim'in Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Yayımladığı Yazıların İncelenmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Programı, İstanbul 2014.

3 Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU**, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

bu ismin nereden geldiği açıklanırken, gazetenin yayın politikası da bildirilmiş olur: "Bugünden itibaren mevki-i intişara çıkan ve sütunlarında bütün Anadolu ile onu alakadar eden muhitlerin ahval ve hadisatını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği tarihi mücadelenin de nev'idir. Şu halde diyebiliriz ki *Hâkimiyet-i Millîye*'nin mesleği, milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır."[1]

Yazar kadrosunda Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin Tevfik, Ruşen Eşref Ünaydın, Dr. Adnan Adıvar, Mahmut Esat Bozkurt, İzzet Ulvi, Dr. Tevfik Şükrü Aras, Yusuf Akçura gibi isimlerin olduğu gazetenin bir anlamda genel yayın yönetmeni sayılabilecek Mustafa Kemal Atatürk, yazarları bizzat seçmiş ve gazetedeki yazılar da kendisinin denetiminden sonra yayımlanmıştır.[2]

Cumhuriyet ve Ahmet Rasim

İstanbul Mektupları'nın, Ahmet Rasim bibliyografyasından ayrıldığı bir nokta, bu yazıların Ahmet Rasim için hiç olmadığı kadar politik olmalarıdır. Agâh Sırrı Levend, onun Mütareke zamanlarında oldukça hüzünlü olduğunu aktardıktan sonra, *Gülüp Ağladıklarım*'ından bir alıntı yapar. Bu metinde Ahmet Rasim, oldukça hüzünlü olduğunu, davetlere katılmadığını, gazete ve kitap okumadığını sadece musiki ile ilgilendiğini söylemektedir. Agâh Sırrı, bu alıntının ardından kendi hükmünü şu şekilde verir:

> "Tabii o günlerde ancak bu kadar yazılabilirdi.
>
> En neşeli zamanı da büyük zaferin kazanıldığı günlerdir. O, Cumhuriyet devriyle özlediği serbest hayata kavuşmuştur.
>
> Rasim politikaya hiç karışmamış, Mutlakiyet devrinde olduğu gibi, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde de siyasal hayattan uzak kalmıştır. 1927'de milletvekili seçildiği hâlde, rahatsızlığı dolayısıyla çoğu zaman Meclis toplantılarına bile katılmamıştır."[3]

İstanbul Mektupları, Agâh Sırrı'yı, Ahmet Rasim'in Cumhuriyet sevinci konusunda doğrulamaktadır. Ahmet Rasim, tam Agâh Sırrı'nın dediği gibi, özlediği hayata kavuşmuş ve onun sevincini aktarmış, doğrudan politika hakkında yazmadığı zamanlarda bile politik bir duruş sergilemiştir. Ahmet Rasim, bu çalışmada kapsam dışı bırakılacak derecede politik olan siyaset ve dış politika yazıları da bu bağlamda hatırda tutulmalıdır. Bu çalışmada yer verilmese de, Ahmet Rasim 1923'ten sonra dış politikaya dair bile yazılar kaleme almıştır. Rejim değişikliği, Ahmet Rasim'in aslında politik gibi görünmeyen veya sadece gündelik hayatla ilgili yazılarının bile konusu olmuştur. Bu bağlamda Ahmet Rasim'in Cumhuriyet'e dair fikirleri ve gözlemleri üç başlık altında toplanabilir: İstanbul'un payitaht unvanını kaybedişi ve üzüntüsü, bağımsızlık sevinci ve Cumhuriyet'in ödevleri.

İstanbul: Gayr-i Faal Payitaht

Ahmet Rasim, dört yıl boyunca *Hâkimiyet-i Milliye*'de yazacağı "**İstanbul Mektupları**" yazılarının

[1] Betül ARI, **Atatürk, Basın ve Minber Gazetesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 17.

[2] A.g.y., 18.

[3] Agâh Sırrı LEVEND, **Ahmet Rasim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1965, s. 71.

ilkine böyle başlar: "İstanbul, bu gayr-i faal payitaht […]"[1] Nitekim İstanbul, 1453'ten bu yana taşıdığı başkentlik unvanını boz bir Anadolu şehrine bırakmış, "merkez" olma özelliğini kaybetmiştir. Ahmet Rasim'in *Hâkimiyet-i Milliye* yazılarının ilki, İstanbul'un bu "boynu büküklüğü" üzerine kuruludur. Ahmet Rasim'in yazısının hemen başlarında "Şişesini kırdılar. Neşesi geçti, somurttu, hâlâ da somurtuyor. İnsanları havaleye tutuldu, sıkı bir perhize girdi." [2] dediği İstanbul'un "neşesizlikleri"ni birer cümle ile sıralayarak başlar yazısına. Ahmet Rasim, bu noktadan sonra İstanbul'un asıl dertlerini sıralar: Yoksulluk, ekmek meselesi, hastalıklar, yangın ve depremler vb. Tüm bunlara rağmen Ahmet Rasim, İstanbul'un kendisini toparlayıp, yine eski İstanbul olacağına dair derin bir inanç taşımaktadır. Her ne kadar, tek bir paragraf, bu inancı ispatlamakta belki cılız kalsa da, yazarın cumhuriyete duyduğu inanç, en büyük dayanaklarından birisidir:

> "Hiç şüphe etmeyin. İstanbul bugün olmazsa yarın öbek öbek, göbek göbek, sazlar sözlerle çalıp çağırarak zevk-yâb olacaktır! Anadolu'dan şuradan buradan sazını kapan, defterini, mecmaasını koltuklayan şuara, yine buraya toplanacak, yine eski yerlerinde, mesela Tavukpazarı'nda, Sandıkburnu'nda, Topkapı dışarısında, Üsküdar'da Selamsız'da, yahut yeni yeni Halk Matbaası'nda, Millî Mecmua idarehanesinde, daha olamadı mı mütebâkî-mutbakı yüksek kahvehânelerle 'aruz' kaçaklarının[3] ale'l-ekser toplandıkları 'bar'lar, 'sinema'lar, 'sosyete'ler ve emsâli mahâfilde yer kapacaklardır!"[4]

Zaten İstanbul bir yenilenme içindedir. Üstelik bu yenilenme öyle yoğundur ki, Ahmet Rasim, "eski" olarak bir kendisinin bir de Galata Kulesi'nin kaldığını söyler ve bu sırada okurlarına "Ahmet Rasim Türkçesi"nin ne denli zarif, renkli ve işlenmiş olduğunu bize bir kez daha hatırlatır:

> "Bugünlerde İstanbul yenileştikçe yenileşiyor. Şehremîni 'yeni', cemiyet-i belediye a'zâsı 'yeni', birkaç mebûsu 'yeni'… Gazetelerinden biri 'yeni', türlü tesisât, şirketler 'yeni'. Az günde bu kadar yenilik, daha ne istiyoruz? Eski olarak bir ben, bir de 'Galata Kulesi' mi kaldı?[5] Bunun da kolayı var. Benim için bir 'ilkbahar', Galata Kulesi için de bir badana kâfîdir! Yenileşir gideriz."[6]

Cumhuriyet ve Hürriyet

Her ne kadar Ahmet Rasim, birçok yazısında İstanbul'un payitahtlık unvanını kaybetmesinden –tüm İstanbullular gibi- üzüntü duysa da, Cumhuriyet'in İstanbul'a kazandırdığı bağımsızlığın farkındadır.

---

1 Bu yazının sonunda, bir dipnot olarak şu ifade yer almaktadır: "Aziz ve kıymetli muharrirlerimizden Ahmet Rasim gazetemizi refakat-i tahririyeleriyle sevindirmişlerdir. Müşârünileyhin bir haftalık İstanbul seyahatini üslubundaki cevvâliyetle tasvir eden makaleleri her hafta cuma günü *Hâkimiyet-i Milliye*'de intişar edecektir." Her ne kadar, yazıların her cuma günü neşredileceğini söylenmekteyse, Ahmet Rasim'in *Hâkimiyet-i Milliye*'deki yazılarının düzensiz bir şekilde yayımlandığı görülmektedir.

2 *HM*, 2 Teşrin-i Sani 1923.

3 Ahmet Rasim, **Muharrir, Şair ve Edip** adlı eserinde edebiyatta eski ve yeni ikiliğinde semt ayrımı da yaparak, pejmürde giyim kuşamı benimseyen aruzcuların kendilerini Sultanahmet meyhanelerinde kapatırken, yeni edebiyat mensuplarının daha özenli bir şekilde İstanbul'un geri kalan eğlence yerlerinde sık sık görüldüğünü yazar.

4 *HM*, 2 Nisan 1926.

5 Ahmet Rasim'in **Şehir Mektupları**'ndan, bu deyimin o devirdeki orijinal kullanım şeklini de öğreniriz: "Eskilerden kim kaldı?' denildi mi, 'Bir Kızkulesi, bir de Galata Kulesi' diye cevap verirler." Ahmet Rasim, Şehir Mektupları, Oğlak Yayınları, İstanbul 1999, s. 215.

6 *HM*, 24 Mart 1926.

Cumhuriyet, birçok savaştan, dönüm noktasından ve olumsuz sayılabilecek sonra ulaşılan kutlu bir aşamadır. Ahmet Rasim'in, Musul meselesine karşı İngiliz tehdidinden bahsederken Cumhuriyet'e ulaşana dek saydığı olaylar, âdeta "memleketin önemli olayları ve belaları" listesidir. Cumhuriyet, tüm bu meşum olayların ardından "milletin kanı, canı, imanı pahasına" elde edilmiştir.

> "Vaka-i Hayriye'nin vukuuna 1247 Edirne muahedesiyle neticelenen Rus Sefiri, Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanını Kırım muharebesi, birinci Kanun-ı Esasi'yi yine 93 Rus Seferi, Meşrutiyet'i İtalya, Balkan Harpleri takip ederek böylece bir asırdan beridir her teşebbüs-i salâh-ı cûyânanın akîm kalması göz önüne getirilerek milletin kanı, canı, imanı pahasına elde ettiği cumhuriyet esasatını tezelzüle uğratmak fikr-i hamile İngiltere'nin başımıza bir Musul meselesi buhranı açmak niyetinde olduğunu açıktan açığa söylenmeğe başlamıştır."[1]

Ahmet Rasim, 2 Ağustos 1926 tarihli yazısında ise, öncelikle İstanbul'un Cumhuriyet'ten önceki halini okurlarına hatırlatır. "Her gün eli kırbaçlı İngiliz, Fransız, İtalyan polis neferlerinin, Yunanlıların, Giritli, Kıbrıslı palikaryaların hakaretleri, yerli Ermeni, Rum kopuklarının yüzümüze karşı savurdukları küfürler, tehditler altında eziliyor ne İttihat ve Terakki celadetinden ne Hürriyet ve İtilaf rezaletinden ses seda var, ne de kendi kendimize kurtuluş imkânı başımız önümüzde her an bir badireye uğramak korkusuyla ekseriya evlerimizden çıkamaz, Türklük aleyhine sokakları dolduran şarkıları dinleye dinleye inlerdik."[2] Bu manzaradan sonra Ahmet Rasim, cumhuriyet rejimi altındaki İstanbul'u hatırlatarak cumhuriyete duyduğu şükranı dile getirir ve "aklımızı başımıza toplayalım" uyarısında bulunur:

> "Velhasıl akla fikre gelmeyen eziyetler meşakkatler, bütün bu silsile-i facia arasında içinde kaldıklarımızı ne çabuk unuttuk. Ben yalnız İstanbul'un o meşum seneler esnasında görülen vaka ve ahvalini birinizden olarak tahdir ediyorum. Kim bilir vatanın aksam-ı mesuliyesinde ne tüyler ürpertici yürekler acısı, korkunç kirleri saymakla bitmez. […] İşte bütün bu çektiklerimizi İnönü, Sakarya, Dumlupınar ve bunları takip eden millî zaferler unutturmadı mı? Bu zaferleri duyduğumuz anlarda kalbimizi şişirerek, ruhlarımızı kabartarak, ağızlarımızdan çıkan şükran avazeleri büyük 'birlik'in tesiri değil miydi? Bu büyük birliği hüsn-i idare eden, pafta pafta ayrılmış olan vatan aksamını, bu türlü bir kiyaset ve ehliyetle birleştiren Mustafa Kemal Paşa değil miydi? O zamanlar hepimizin ağzından yüreğinden fırlayan emel, yegâne millet birliği değil miydi? Kurtuluşlarımız varlığımız bu birlik sayesinde değil miydi?"[3]

İstanbul'da Cumhuriyet Coşkusu

Ahmet Rasim, 4 Teşrin-i Sani 1923 tarihli yazısında, İstanbul'da Cumhuriyet'in ilanının İstanbul'daki akislerini okuyucularıyla paylaşmıştır. Yazısına gece atılan toplardan sonra, Tanzimat Fermanı'nın ilan eden toplardan sonra etrafına telaşla "Ne oldu? Ne oldu?" diye soran birisine, başka birisinin "Bundan sonra gâvura gâvur denilmeyecek." cümlesini hatırlayıp güldüğünü anlatan Ahmet Rasim, yazısına "Elbette bileceksiniz." dediği ve meşrutiyete yetişemeden ölen Muhsin'i de anar. Ardından, İstanbul'daki kutlamalardan bahis açar. "Dün şehri görmeli idi," diyerek evlerde, konaklarda,

[1] *HM*, 19 Teşrin-i Evvel 1924.
[2] *HM*, 2 Ağustos 1926.
[3] *HM*, 2 Ağustos 1926.

dükkânlarda, gazinolarda, yollarda bayraklar açıldığını, etrafın millî renkli kâğıt şeritlerle süslendiğini, Gazi Paşa ve diğer ekabirin fotoğraflarının asıldığını aktarır. İzciler trampetlerini, askerler borularını çalmaktadır, davullar vurulup, zurnalar öttürülmektedir. Küçük çocuklar millî marşı okuya okuya geçmektedir.

Ahmet Rasim, başka bir İstanbul Mektubu'nda ise Cumhuriyet'e bağlılığını şöyle ifade eder: "Evet, tam bir asırdan beridir Türkler hangi türlü bir salâh köşesi bulup orada kendi hâllerinde çalışmak istemişler ise ya harici bir müdahale yahut hiç yoktan bir sebeb-i harp onları tedirgin etmiştir. Fakat bu defa, galiba, yağma yok. Çünkü Türkler cumhuriyet esasatını hürriyet ve istiklalinin ruhu olmak üzere kabul eylemişlerdir. Şu hâlde ölüm var dönme yok."[1]

Ahmet Rasim, yaklaşık iki yıl sonra kaleme aldığı başka bir yazısında Cumhuriyet öncesini ve sonrasını şu şekilde kıyaslar:

> "Bizim çocukluğumuzda, gençliğimizde 'vatan' kelimesinin çıktığı ağzı koparır, vatan kelimesini yazan parmakları kırarlar, vücutları tekmeler sopalar altında çürürler; süngü, kurşun yaraları içinde bırakırlar, mahbeslere, zindanlara atarlardı.
>
> Siz gençler de bahtiyarsınız. İstediğiniz kadar vatan diyebiliyorsunuz, gücünüz yettiği kadar 'Vatan!' diye haykırıyorsunuz.. Hatta müstakbele ait büyük bir nasibe mâliksiniz. Zaman gelecek ki vatan da sizin isminizi çağıra bağıra anacak!
>
> Bu ne şeref ya Rabbi!.. Bu ne saadet-i ilahi!.."[2]

Cumhuriyet'in de Ödevleri Var

Ahmet Rasim, halkın nabzını tutmakla kalmaz, okurlarına ve devrin idarecilerine uyarılarda da bulunur. 15 Eylül 1924 tarihli yazısında, bazı hataların da yapıldığını belirttikten sonra "yeni bir siyasi terbiye" gerektiğini belirtir:

> "Mahaza göz göre acemilikler, dirayetsizlikler, münasebetsizlikler de yapılmıyor değil. Fransızların 'Fazla gayret, sahibine zarar verir' dedikleri cinsten işler de vâki… Fakat bunların cümlesi soğukkanlılıkla muhakeme, tedkik edilirse düzelir. Leh ve aleyh meseleleri makul bir şekle girecek olursa fikirler muntazam işlemeğe başlar. Anlaşılıyor ki zât-ı mesele 'terbiye-i siyasiye'ye dayanıp kalıyor. O terbiye-i siyasiye ki bir milletin doğrudan doğruya mukadderatına müessirdir, bunun iktisabı günün değil, senelerin mürurına mütevakkıftır. Söz nasıl söylenir, nasıl dinlenir? Bu iki lazıme-i insaniyede ihtisas belki bir ömre muhtaçtır. Onun içindir ki büyük prensiplerin tatbiki gecikir."

Aksilikler ve olumsuzluklar karşısında sükûnet tavsiye eden Ahmet Rasim, okurlarını Cumhuriyet'ten duyulan memnuniyetin getirebileceği rehavete karşı da uyarır. Ona göre en büyük tehlike, yeni rejimin ve halkın kendi hâlinden memnuniyet duymaya başlamasıdır:

> "Ben eminim… Bu sebeple herkesin de emin olmasını isterim. İnsanlık kendi hâlinde memnun olduğu dakikadan itibaren atıldır. Nefsini müdrik olduğu içindir ki şimendiferler, tayyareler,

[1] *HM*, 19 Teşrin-i Evvel 1924.
[2] *HM*, 31 Kânun-i Sani 1926.

> vapurlar, otolar yaparak, fabrikalar işleterek, makineler kurarak muttasıf olduğu tembelliğine mukabil tabiat daha perverîsine marziye vermekte, onunla hesabını bu yolda vermektedir."[1]

Ahmet Rasim, Cumhuriyet'in ideallerini ise özellikle Atatürk'ün konuşmasından yaptığı alıntıyla açıklar.

> "Zaman, kelimelerle oynamak zamanı değildir. Akl-ı selim ile iş görülecek zamandır. Çünkü halk 'istemezük' demiyor, 'isterük' diyor. Cumhuriyetin umdelerinden en mühimi de 'isterük' parolasında mündemiçtir. Dumlupınar merasiminde Gazi Paşa ne diyordu?
>
> 'Efendiler;
>
> Artık vatan imar istiyor, zenginlik ve refah istiyor, ilim ve marifet, yüksek medeniyet, hür fikir, hür zihniyet istiyor.'
>
> Ben bu sözleri gazetelerde okumadım. Can kulağımla duydum; Gazi, bu manidar sözleriyle milletin tercüman-ı hayatı olurken kürsü üzerinde almış olduğu vaziyet hâlâ gözlerimin önündedir."[2]

Nitekim Ahmet Rasim, yazılarında büyük bir hayranlık duyduğu Atatürk'ün gezileri ve sağlık durumu hakkında bilgileri de okurlarıyla yeri geldikçe paylaşır. Bir yazısında[3] İstanbul'a bir Atatürk heykeli ve onun adına bir yol ister. Başka bir yazısına ise Atatürk'ün rahatsızlığından duyduğu üzüntüyü ifade ederek başlar. Üzüntüyü sadece kendisi değil, İstanbul da duymaktadır: "Şu zamanda İstanbul'un endişesini, reis-i cumhurumuz Gazi Paşa'nın ahval-i sıhhiyesi hakkında vârid olan haberlerin icap eden vuzuh ve sarahatinden arî bulunmakta olması artırmaktadır."[4]

SONUÇ

Ahmet Rasim'in son yazıları olma özelliğini taşıyan İstanbul Mektupları, yaşadığı toplumun ruh halini, düşüncelerini ve umutlarını aktarmakta iyice ustalaşan Ahmet Rasim'in artık birer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan İstanbul halkına duygu ve düşüncelerine dair muteber bir kaynak olma özelliği taşır. Osmanlı kültürüne derin bir bağlılığı olan Ahmet Rasim'in Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki görüşleri bu açıdan ayrıca dikkate değerdir.

Ahmet Rasim'in tüm yazılarına sinmiş olan fikir ve gözlemlere nüfuz edebilmek için elbette onun tüm yazılarını okumak gerekse de, bu çalışmada Ahmet Rasim'in yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne dair görüş ve gözlemleri ana hatlarıyla tasnif edilmeye çalışılmıştır. İstanbul, başkentliğini kaybetmekten dolayı mahzun olsa da bağımsızlığını kazandığı için mutludur. Savaş yılları ve mütarekeden sonra yorgun düşmüşse de umutludur ve yeni rejim gündelik yaşamın her bir unsurunu etkilemektedir. Diğer yandan Ahmet Rasim, eski günlere duyulan özlemin nostaljik bir özlemden ibaret kalması gerektiğinde kararlıdır. Ona göre Cumhuriyet'ten sonra saltanat taraftarlığının hükmü,

[1] A.g.y.
[2] *HM*, 11 Eylül 1924.
[3] *HM*, 15 Teşrin-i Evvel 1924.
[4] *HM*, 19 Teşrin-i Sani 1923.

İstibdat günlerindeki Sultan II. Abdülhamit taraftarlığıyla aynıdır: "Ettekrar-ı hüsn de derlerse eyvah diyen İstibdat günlerinde Sultan aleyhtarlığı ne ise bugün de saltanat taraftarlığı odur. Artık irticanın cumhuriyet düşmanlığının ittihatçılığın manasını siz verin."[1]

Saltanat konusundaki görüşü, yukarıdaki alıntı olmasa bile kolayca tahmin edilebilecek Ahmet Rasim, hilafeti ise bir güç sembolü olarak görür. Ahmet Rasim'in hilafete dair görüşlerini açıkladığı cümleler, Türkiye Cumhuriyeti'ni, hilafete sahip çıkma ihtimali bulunan ülkeler arasında nasıl konumlandırdığını göstermesi bakımından da önemlidir. Ahmet Rasim, yine 19 Teşrin-i Sani 1923 tarihli yazısında, Ankara'da kuvvetli bir cereyanın hilafetin Konya'ya naklini istediğini belirtir ve ekler:

> "Evailde Medine-i Münevvere'den neşet ederek çok vukuat ile Kûfe'ye, Irak'a, Şam'a, Bağdat'a, Kahire'ye nakl-i mekân eden bu emanet cenab-ı Rasul'un (Mütevekkilü Allah) sırtındaki cübbe ile beraber nasıl İstanbul'a gelmiş ise, başka bir şehre de gidebilir! Buna karşı akan sular durur.
>
> Fakat bu vatandan harice çıkamaz."[2]

Ahmet Rasim; Mısır, Hicaz, Irak ve Suriye'nin "O, zaten bizim malımız, bizim vediamız idi!" diyebilecekleri İngiliz ve Fransızların da duruma müdahil olacaklarını söyleyerek şöyle ilave eder: "Sakın ha… Aldanmayı bütün serpinti yine bizim üzerimize gelir. Çünkü bu saydığım hükümet-i İslamiye'nin en kuvvetlisi biziz." [3] Ne var ki 19 Teşrin-i Sani 1923'te yazılan bu satırların ardından, Halifelik'in 3 Mart 1924'te kaldırılması üzerine bir yazı kaleme almamış, sadece 26 Mart 1927 tarihli yazısında saltanat ve hilafetin kaldırılmasının birtakım bidatların ortadan kalkmasına yardımcı olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

KAYNAKÇA

DOĞRAMACIOĞLU, Hüseyin, **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

ARI, Betül, **Atatürk, Basın ve Minber Gazetesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Agâh Sırrı LEVEND, **Ahmet Rasim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ahmet Rasim, (1980), **Muharrir, Şair, Edip,** Haz. Kâzım Yetiş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980

Ahmet Rasim, (1993) **Tarih ve Muharrir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Haz. Ayhan Doğan, Ankara.

Ahmet Rasim, (2005) **Şehir Mektupları**, Haz.: Nuri Akbayar, Oğlak Yayınları, İstanbul.

AKTAŞ, Şerif, (1997), **Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

GÖKMAN, Muzaffer, (1989), **Ahmet Rasim: İstanbul'u Yaşayan ve Yaşatan Adam**, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul.

LEVEND, Agâh Sırrı, (1965), **Ahmet Rasim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

[1] *HM*, 19 Teşrin-i Sani 1924.

[2] 19 Teşrin-i Sani 1923.

[3] A.g.y.

DAVUTOĞLU JEOPOLİTİĞİ VE DAVUTOĞLU DÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: GÜVENLİK, KİMLİK VE İÇ POLİTİKA

Arş. Gör. Ahmet Göksel ULUER
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
aguluer@gmail.com

Özet

Coğrafya belirli bir toprak parçasında yaşayan insanlar ve devletler için önemli bir unsur olarak görülmüştür. İbni Haldun'dan Montesquieu'ye dek pek çok düşünür, coğrafyanın siyaset üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Sınır komşuları ve medeniyetleri, iklim özellikleri ve coğrafi koşullar ile buna mukabil evrilen toplumsal, kültürel ve ekonomik hayat, jeopolitiğin temel bileşenlerini oluşturur. Siyasal davranışı açıklama bağlamında jeopolitik, Türk Dış Politikası'nın yapımında anahtar unsurlardan olmuştur. Son yıllarda, eski Dışişleri Bakanı ve Başbakan Ahmet Davutoğlu, bir jeopolitik düşünür olarak önemli bir ortaya çıkmıştır. 21. yüzyıldaki Türk Dış Politikası için yazdığı düşüncelerini "Stratejik Derinlik" isimli kitapta toplamış bir önde gelen bir figür olarak bunları uygulama fırsatı yakalamıştır. Komşularla sıfır sorun politikası, merkez ülke söylemi ve Osmanlı'nın tarihsel bağlarına yapılan vurgu teorisinin ana hatlarındandır. Davutoğlu, insani faktörlerin ve yumuşak gücün altı çizilerek güvenlik-odaklı Türk Dış Politikası'na bir alternatif olmuştur. Osmanlı-Müslüman tarihsel ve coğrafi bağlarını hatırlatarak politika yapıcıları ve yurttaşlar için bir kimliksel bir dönüş ve uyanışa yol açmıştır. Kimliğin yanı sıra, iç politikada konsolidasyonu sağlayan bir araç işlevi görmüştür. Bu tebliğde, güvenlik, kimlik ve iç politika unsurları ele alınarak, Davutoğlu yaklaşımının başarılı ve başarısız olduğu konu ve/veya alanları serimlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dış Politikası, Ahmet Davutoğlu, jeopolitik, uluslararası ilişkiler.*

1. Giriş

1959'da Konya'da dünyaya gelmiş, Boğaziçi Üniversitesi'nde Ekonomi, Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi alanlarında eğitimini tamamlamış, 1990 yılında akademisyenlik kariyerine başlamış ve bu kariyerini 2003 yılında büyükelçilik ünvanını kazandığı döneme kadar muhafaza etmiş; sırasıyla Danışmanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık görevlerini üstlenmiş biri olarak Ahmet Davutoğlu, 24 Mayıs 2016'da Başbakanlık serüvenini noktaladı. Yaklaşık 13 yıl yoğun biçimde sürdürdüğü devlet hizmetinin ardından, öncekine nazaran daha "sade" bir pozisyonda, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) milletvekilliğini halen yürütmektedir. Hem akademisyen hem de siyasetçi olarak, görevde olduğu yıllarda da pek çok akademik makale yayınlamayı sürdürmüştür. Bu süreç içerisinde Türkiye için öngördüğü uluslararası ilişkiler yöntemini uygulamaya çalışmıştır. Çeşitli gazetelerde pek çok

köşe yazısı yazmış olan, pek çok makalesi ve kitabı bulunan Davutoğlu'nun "zihnine sızarken" tüm bu veriler önemli olsa da, 21. yüzyıl Türk Dış Politikası adına yeni bir perspektif ortaya koymaya çalıştığı 2001 tarihli Stratejik Derinlik adlı eseri başat yol gösterici olacaktır. Bu yazıda, Davutoğlu'nun nasıl bir uluslararası ilişkiler ve Türk Dış Politikası tahayyülüne sahip olduğu, bu tahayyüllerin nasıl gerçek kılınabileceğini düşündüğü ve neden böyle bir yaklaşım geliştirdiği, fikrinin ana damarlarından olan "jeopolitik" kavramı çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

2. Jeopolitik, Eleştirel Jeopolitik ve Davutoğlu Jeopolitiği

Siyasal coğrafya ve jeopolitik, yakın bir geçmişe sahip olan kavramlardır. Friedrich Ratzel'in 19. yüzyılda yazdığı "Siyasal Coğrafya" kitabıyla beraber, coğrafya ve siyaset ilişkisi sosyal bilimin popüler çalışma alanlarından biri haline geldi. Ancak bundan önceki dönemlerde coğrafya, İbn Haldun (2013) ve Montesquieu (2016) gibi pek çok düşünür tarafından, insanların sosyal, ahlaki, kültürel, vb. yapılarına etki eden başat bir unsur olarak görüldü. Coğrafyanın dayattığı, vaz ettiği, yol açtığı, belirlediği unsurların toplumsal yaşamın pek çok alanına yansıyabileceği öne sürüldü. Bu bağlamda, coğrafyanın etraflıca ele alınmadan tahlil edildiği toplumsallığın, her daim eksik kalacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Bilhassa "medeniyet"lerin doğuş, yükseliş ve çöküş döngülerine bakarken coğrafya, olumlu ve/veya olumsuz etkisiyle öne çıkan bir unsur olmuştur.

Öncelikle jeopolitik, en kapsamlı haliyle, topraklar ve o topraklarda yaşayan insanlar üzerinde etkide bulunabilme ve iktidar kurabilme rekabetiyle ilgili her şeyi tarif eder. (Lacoste, 2007: 8). Ünlü Fransız coğrafyacı Yves Lacoste, "*herkes coğrafyanın, genel kültürün belirli bir tarafsızlık anlayışı içinde, bir dünya betimlemesinin unsurlarını ortaya koymak üzere, sadece okulda ve üniversitede okutulan bir bilim dalı olduğunu düşünür*," der. (Lacoste, 1998: 11). Ancak coğrafyanın, iktidar aygıtının gücünü sergilediği bir alan olduğunun altını çizer. Belli bir yerde oturmaya zorunlu kılma, göç ettirme, gettolaştırma, sosyal ilişkileri kurma, yönetme ya da en yaygın haliyle savaşmanın mekânsal bağlarını anımsatır. Veciz sözüyle, *"coğrafya, önce, savaş yapmaya yarar."* (Lacoste, 1998: 10-12).

Ulus-devletin "sınır" kavramıyla ağırlık kazanan ve artık dünya üzerinde "keşfedilmemiş" ve paylaşılmamış toprağın kalmadığı Kolomb-sonrası dönemde (Mackinder, 1904: 422) iyice önem kazanan jeopolitik, 20. yüzyılda da popülerliğini korudu. Hitler'in Lebensraum (hayat sahası) kavramı ve Almanya'nın genişleme politikası neticesinde bir Dünya Savaşı patlak verdi. Ardından Soğuk Savaş Dönemi'nin Domino Etkisi, Yeşil Kuşak, Kuzey Kuşak, Demir Perde gibi kavramları, coğrafya ile güvenliği örtüştüren bir blok politikasının adaptasyonu, jeopolitiğin hep gündemde kalmasına yol açtı. Ortadoğu, Batı, Kuzey-Güney dikotomisi ya da Şer Ekseni gibi kavramlar; belirli bir bölgeyi, belirli bir anlam dünyası ve bakış açısı içerisine yerleştirerek tanımlama, diğer anlamda, coğrafya ve siyasetin birbirlerini meşrulaştırma enstrümanı olarak kullanıldı.

Her devlet ya da uluslararası aktör dünyaya farklı jeopolitik kodlar (Gaddis, 2005: ix) ile bakar. Bu da, zihinsel haritalar (Henriksen, 1980) denebilecek öznel perspektifleri biçimlendirir. Bu bağlamda coğrafya, dünyayı anlamlandırma ve görmenin farklı versiyonları arasındaki mücadele olarak da tanımlanabilir. (Tuathail, 2005: 12). Eleştirel jeopolitik, aktörlerin coğrafyadan etkilenmesinden ziyade, onu etkileme, değiştirme, yorumlama ve kimliklendirme süreçlerine odaklanarak; coğrafyanın mahiyetine yönelik farklı bir yaklaşım getirir. Soğuk Savaş'ın ideolojik jeopolitiğe örnek teşkil ettiğini

söyleyen Agnew (1998), Soğuk Savaş'ı takip eden döneme, kültür ve medeniyetler üzerinden yorumlanacak bir jeopolitik biçiminin egemen olabileceğini belirtir. (Agnew, 1998: 119-123).

Peki Davutoğlu'nun jeopolitik anlayışı, imaj planları ve zihinsel haritaları Türkiye'ye, çevresine ve dünyaya karşı nasıldı? Bir kere Davutoğlu, 2001 yılında ilk baskısını yapan Stratejik Derinlik (2011) isimli kitabına başlarken Türkiye'nin düşünce ikliminin içinde bulunduğu bir dikotomiden bahseder. Türkiye "hem küresel ve bölgesel stratejilerin odağındaki pivot bir ülke (...)," dir, hem de "kimlik düzleminde parçalanmış (...)" tır. Siyasetçiler ve aydınlar yaşadığı "zihin karışıklıkları" da buradan kaynaklanmaktadır (Davutoğlu, 2011: 9). Örneğin Soğuk Savaş boyunca korumacı, statükocu ve durağan bir dış politika izlenmiştir. Batılılaşma-öncesi diyebileceğimiz tefekkür atmosferini yeniden hatırlamak ile Batıcı Türkiye'yi devam ettirmek arasındaki bir dikotominin trafik levhalarını kitap boyunca muhtelif yerlere serpiştirmiştir. Mezkur nedenlerle yeni stratejiler geliştirebilmek için gerekli tarihsel ve coğrafi derinliğe ulaşamamış siyasetçi ve aydınların, mevcut "statik anlamlandırma çerçevelerinin" yetersizliğini öne sürer (s.10). Özgüven ve kimlik tanımlaması problemi yaşayan stratejistler ve bunların karşısında özgüvenini dayandıkları tarih ve coğrafyaya dayandırıp, bunu bir güç parametresine dönüştürebilecek isimler vardır (s. 10-11). Türkiye, statikten dinamiğe geçebilmek için tarihsel ve coğrafi derinliğe sahip kişilerce tasarlanmış planlara muhtaçtır. Stratejik Derinlik ile Davutoğlu, bunu yapma ve bu "eksikliği giderme" (s.11) iddiasını ortaya koyar.

Davutoğlu'nun zihinsel haritalandırması havzalar üzerindendir. Türkiye'nin merkez ülke rolünü üstlenebileceği bu bölgeden baktığında, yakın coğrafya üç farklı havza grubu üzerinden tanımlanabilir: Yakın Kara Havzası (Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar), Yakın Deniz Havzası (Karadeniz, Adriyatik, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Körfez, Hazar Denizi) ve Yakın Kıta Havzası (Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya) (s. 118). Bu coğrafyalarda dinamik bir dış politikanın jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel olarak güce tahvil edilecek çıktılar yaratabileceğini düşünür.

Davutoğlu'nun planlamaları ve vizyonu, eski Osmanlı coğrafyası üzerinde yoğunlaşan bir alana yöneldiği için Yeni-Osmanlıcılık kavramı ile tanımlanmıştır (Al Monitor, 10 Mart 2013; The Economist, 21 Ekim 2010; Somun, 2011; Ongur, 2015; Yavuz, 1998). Buna karşılık Davutoğlu, Yeni Osmanlıcı bir perspektifte olduğunu reddetmiştir (Hürriyet, 28 Aralık 2010). Bazı araştırmacılar da Davutoğlu'nun Osmanlıcı değil, Sünni mezhebi çerçevesinde Pan-İslamist bir perspektife sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir (Özkan, 2014).

Davutoğlu etkisi, kuruluşundan 2016'ya dek AK Parti dış politika yapımında, farklı düzeylerde görülmüştür. 2009-2016 arası fiili Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık süreçlerinde bu etki tavan yapmıştır. Davutoğlu jeopolitiğinin izleri, dış politika faaliyetlerinin pek çok alanında ve pek söylemde görülebilir. Örneğin Diyanet İşleri'ne dair yaptığı bir konuşmada: *"Türkiye, coğrafi ve kültürel bakımdan merkezdir ve herkesin referans olarak gördüğü bir ülkedir. Özellikle bu gönül coğrafyasında yaşayanlar, bu ülkeye acziyeti yakıştırmıyor. Bu ülkenin kudretli olması lazım. Bu ülkenin şefkat elini gönül coğrafyasına uzatabiliyor olması lazım."* demiştir (Diyanet, 21 Mart 2012). Haziran 2015 seçimlerinin ardından gönül coğrafyası olarak tanımladığı Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve Afrika'daki ülkelere seslenerek, *"(...) Hiç merak etmeyiniz. AK Parti var oldukça sizin meseleniz bizim meselemizdir."* demiştir (NTV, 8 Haziran 2015). Eş zamanlı olarak, dünyadaki "mazlumların sesi" olma rolünü biçerek, *" (...) dünya susabilir ama biz susmayacağız, (...) [Türkiye] mazlumların nefes*

alabildiği son durak, son menzil. İşte bu kaleyi sonuna kadar savunacağız (...)," şeklinde konuşmuştur (Sabah, 16 Şubat 2016).

Davutoğlu ve onun dış politika yapımında lider olduğu dönemki AK Parti'nin jeopolitik zihniyetine göre, Türkiye'nin merkezinde olduğu bir tarihi-coğrafi bütünlük vardır, bu bir vakadır. Uzun yıllar bunun reddedilmesi ile geçmiştir. Türkiye'nin yapması gereken şey, bu gerçeğe uygun stratejiler ve araçlarla davranmaktır. Ülke, adeta tarihsel bir misyonu eda edercesine, bir "yardım eli" faaliyeti göstererek, bölge sorunlarında aktif olarak yer almalı; böylece, uluslararası ilişkiler konumunu çok daha güçlü kılabilecek bir potansiyeli hayata geçirebilmelidir. Doğrudan devletleri değil o devletler içerisinde yaşayan insanları hedefleyen bu bakış açısı, *"insan onuru siyasi, ekonomik ve kültürel düzenimizin de, dış politikamızın da temelini teşkil etmektedir,"* cümleleri ile AK Parti'nin Yeni Türkiye Sözleşmesi 2023 Belgesi'nde de yer bulmuştur (AK Parti, 2015).

3. Ne İçin, Kim İçin ve Nasıl?: Güvenlik, Kimlik ve İç Politika

Ünlü Uluslararası İlişkiler teorisyeni Robert W. Cox'un veciz sözüyle, *"teori her zaman birileri ve bazı amaçlar içindir."* (Cox, 1981: 128). Peki, Davutoğlu'nun yaklaşımına bu sözün ışığında bakmaya çalışırsak, neler görebiliriz? Ahmet Davutoğlu'nun ortaya koyduğu Türk Dış Politikası'nın ilke ve yöntemleri nelerdir ve nasıl bir çıktıyı öngörerek bu şekilde dizayn edilmiştir?

Bu soruya cevap aramak için bir kere, Türk Dış Politikası'nın Cumhuriyet boyunca karşılaştığı değişim ve farklılaşma dinamiklerine bakmalıyız. Zira Davutoğlu, 1980'lerde Türkiye fikri hayatında yer edinmeye başlamış ve Soğuk Savaş'ın bittiği yıllarda akademik kariyerine tam anlamıyla adım atmış biri olarak, bir Soğuk Savaş sonrası dönem araştırmacısıdır. Türkiye'nin ve dünyanın değişen uluslararası ilişkiler çerçevesinde nasıl davranabileceği konusunu aydınlatmaya çalışanlardandır. Bununla birlikte, yalnız da değildir. Türkiye'de cumhuriyetin ilanı ile çoğu zaman Batı-eksenli ilerlemiş olan dış politikanın sorgulandığı dönemler yaşanmıştır. Örneğin 1960'larda başlayıp 1970'lere uzanan Kıbrıs Krizi, bunun en tipik örneklerindendir. ABD'nin, Türkiye'nin olası bir Kıbrıs müdahalesinin peşinden doğabilecek bir Sovyet karşı-müdahalesine destek veremeyecileceğini duyuran Johnson Mektubu (1964) ve sonraki süreçte ülkenin uluslararası alanda yaşadığı yalnızlık; Türkiye'de çok yönlü dış politika tartışmalarının alevlenmesine neden olmuştur. Ardından, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Batı ekseninin yerine daha özgün ve yeni bir eksen üretebilme olanağının olup olmadığı üzerine tartışmalar doğmuştur. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanı Alptemoçin'in *"Türkiye (...) Batı'nın peşine takılan ve Batı'ya el açmak durumunda olan bazı hükümetlerin, (...) hata[sını] bundan sonra yapmayacaktır. Türkiye'nin dış politikaları şahsiyetli, itibarlı, aktif bir dış politika olmak durumundadır."* sözleri eleştireldir (TBMM, 15 Aralık 1990: 326). Devamla, bir diğer Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Türkiye'nin yeni dış politika seçeneklerine yönelik şu açıklaması dikkat çekicidir: *"Nedir Türkiye'nin tarihî coğrafyası; Türkiye'nin tarihî coğrafyası, bizim, kendileriyle tarihi paylaşmış olduğumuz toplumların yaşadığı coğrafyadır; inancı paylaştığımız, paralel kültürü paylaştığımız, dili paylaştığımız insanların var olduğu tarihî coğrafya. Bu, Türkiyemiz açısından çok önemli bir birikimdir. Biz, bundan üç yıl önce göreve başladığımızda bu hedefi tanımlamıştık, ortaya koymuştuk. Türkiye'nin tarihî coğrafyası dediğimizde Balkanlar, Kafkasya, Ortaasya, Ortadoğu, Kuzey Afrika, hatta, Afrika'da Sudan, Yemen; yani, yüzlerce yıl kendileriyle ortak özellikleri paylaştığımız insanların coğrafyası. Biz, bu bağlamda, mümkün olduğunca, bu coğrafyada, Türkiyemizin etkinliğini, gücünü,*

siyasî ilişkisini, ekonomik ilişkisini geliştirmek iddiasındayız ve belli ölçüde de bunu başarmaktayız, geliştirmekteyiz." (TBMM, 18 Nisan 2000: 199).

İsmail Cem ile Ahmet Davutoğlu'nun bu denli birbiriyle örtüşen dış politika vizyonlarını ortaya koyması dikkat çekici olmakla beraber, ülkedeki dış politika düşünür ve/veya yapıcılarının ortak bir soruna benzer çözüm önerileri sunduklarını göstermektedir: Tarih ve coğrafyanın bahşettiği bağlardan faydalanarak çeşitli ortaklıklarımız olan bölgelerle ilişkilerimizi geliştirmek.

Buna paralel düşünülebilecek bir diğer unsur da Türkiye'nin uzun zamandır Soğuk Savaş'ın içerisinde tercih ettiği ve/veya mecbur kaldığı güvenlik odaklı dış politika yaklaşımından sıyrılmaktır. Konjonktürel olarak, yeni bir rejim ve devlete kavuştuğu için korumacı bir bakış açısına sahip olan ülke, Soğuk Savaş'ın da patlak vermesiyle güvenlik kaygılarını Batı Bloku'yla işbirliği yaparak çözme yöntemine başvurdu. Aksi halde, coğrafyası nedeniyle, istikrarlı bir tehdit ortamının içerisinde olacaktı. Bu durum, Soğuk Savaş'ın çözülmesine kadar, dış politika yapıcılarının göz önünde bulundurması gereken bir etmen oldu. Fakat sürekli güvenlik tehdidinin kalktığı bir ortamı ilk defa test edecek olan Türkiye nasıl davranmalıydı? Jeopolitik bir depremin (Davutoğlu, 2013a: 2) yaşandığı böylesi bir konjonktürde, Davutoğlu'nun yaptığının da bu soruyu cevaplamak olduğu düşünülebilir. Ayrıca ilginç biçimde, bu soruya verilen cevaplar, çok benzer görünmektedir.

Güvenlik ve çok yönlü dış politika tartışmalarına ek olarak değerlendireceğimiz bir diğer husus da kimliktir. Türkiye'nin hem iç politika, hem de dış politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında göz ardı edilemeyecek bir faktördür. Davutoğlu da bu dönüşü içerisinde kimlik kargaşası, ben-idraki, öteki gibi kavramlara çokça değinerek; kimlik üzerinden bir konumlandırma ve açıklama yapma kaygısıyla hareket etmiştir. Bir kere, siyasal ve toplumsal meselelere yönelen Batılı paradigma ile İslam'ın zihniyetinin farklı anlamlandırmaya yol açtığını belirtir (Davutoğlu, 1993). Öyle ki, medeniyetlerin kendi geçmişleri, buna paralel olarak zaman algıları ve tarih şuurlarını olduğunu belirterek, bunun kaybedilmiş olmasının geleceği kurmakta sorunlara yol açabileceğini söyler (Davutoğlu, 2 Ocak 1996). Siyasal ve toplumsalı farklı yorumlayan bu iki "dünya"nın bir yansıması da Türkiye'dedir: Batıcı, statükocu siyasal elit ile bugünden rahatsız ve geçmişin farkına varmaya çalışan dinamik, aktif bir çoğunluğun arasındaki karşıtlık. Burada "geçmiş"e yapılan atıf elbet Osmanlı ve İslam çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktadan hareketle dış politikanın da aynı karşıtlığın yansıması olduğunu hatırlatarak, aşağıdaki uzun alıntıda belirtilen cümleleri sarf ederek, bu karşıtlığın doğurduğu sonuçları gözler önüne sermeye çalışır:

"Dış siyasetini konjonktürel dalgalanmaların akışına bırakan ve zamanlama iradesini kaybetmiş ülkeler ise, başkaları tarafından belirlenmiş gündemlere gösterilen anlık tepkilerin oluşturduğu karmaşık ve çelişik bir tablonun esiri olurlar. Bu tür ülkelerin siyasi elitinin, ne çıkış noktalan ile ilgili bir birikimleri, ne de varış noktaları ile ilgili bir ufukları vardır. Atak ve belirleyici değil, savunmacı ve tepkicidirler. "Çözüm için ben varım" ataklığına değil, "bunalımlarda ben yoktum" savunmasına ayarlı bir psikoloji içinde davranırlar. Kritik dönemlerde ön plana çıkıp belirleyici olmaktan çok farkedilmemeye ve inisiyatif kullanmamaya şartlanmışlardır. Ülkelerini dünya gündeminde etkin bir konumda tutmak yeni mesuliyetler getireceği için, edilgen olmayı daha emin ve risksiz bir siyaset olarak görürler."

"Oyunun ölçeklerini değiştirebilecek nitelikte olan kimlik ve güçlerini hatırlatan her olgudan ürkerler. Risk kor kuşuyla, kendi potansiyel güçlerinin dalgasını arkalarına almaktansa, başkalarının reel güçlerinin akıntıları doğrultusunda yüzmeyi daha emin görürler. Kendi tarih ve coğrafyalarının engin ufkunda vakur, hesaplı ve karartı bir yürüyüşe çıkmaktansa, başkalarının strateji gölgelerinde yalpalamayı tercih ederler. Onlar için, tarihin birikimi değil "fatura"sı, coğrafyanın stratejik potansiyeli ve zenginliği değil, büyük oyunların oyuncularına sunulacak kozları vardır (...) Bütün bunların Türkiye'de hakim siyasi elitin psikolojisini yansıtmakta olduğunu berrak bir suyun dibindeki taşlan farketmek kadar açık olarak bil[iyorum]." (Davutoğlu, 12 Mart 1996).

Böylece Davutoğlu, dış politikayı da siyasi elit ile şuurlu yeni karar vericiler arasındaki bir çatışma sahası olarak yorumlar. Tarihin kırılma anı olarak gördüğü bu çağda, Türkiye için iyi olanın bu yeni tutumu takınmak olduğunu belirtir. Davutoğlu, göreve geldikten sonra belirttiği gibi bir dış politika davranışını sergilemeye başladı. Proaktif dış politika, yoğun arabuluculuk, ritmik diplomasi, model ülke, komşularla sıfır sorun, kamu diplomasisi, yumuşak güç ve insani yardım/güvenlik/diplomasi kavramlarıyla bezenmiş yeni bir dış politika söylem ve davranışı oluştu (Kalın, 2011; Davutoğlu 2013b; Bennhaim & Öktem, 2015; Arkan & Kınacıoğlu, 2016).

Bu yeni söylem ve davranışta Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) gibi devlet kurumları ön plana çıkarıldı. Yunus Emre Enstitüsü, Kızılay, Diyanet İşleri Başkanlığı ve çeşitli insani yardım kuruluşları da aktif rol aldı. Böylece statükocu ve durağan dış politika araçlarının, aktif ve dinamik olanlarıyla yer değiştirmesi süreci yaşandı. Bu şuurlu yeni karar vericilerin tercihiydi ve merkez olma iddiasındaki Türkiye'nin çevresinin de hoşnut kaldığı gözlemlenmekteydi.

Bu politika hemen hemen 2011'e kadar ciddi bir sorunla karşılaşmadan yürüdü. Eksen kayması ve Yeni Osmanlıcılık gibi, genelde Avrupa ve Kuzey Amerika kaynaklı basından yükselen temkinli ifadelerler karşılansa da, görece başarılı bir dönem geçirdi. Bilhassa Ermenistan sınırının açılması görüşmelerine binaen Azerbaycan ile gerilen ilişkiler ilk zorluktu. İran ile uranyum takası anlaşmasına varılması ile Amerika Birleşik Devletleri açısından da kısmi olarak eleştirildi. Fakat 2011'de Davutoğlu'nun "üçüncü deprem" (Davutoğlu, 2013a) diye tanımladığı Arap Baharı olayları ve ardından Suriye'de başlayan ve, Temmuz 2017 itibarıyla, devam etmekte olan iç savaş, komşularla ilişkiler açısından en ciddi krizi yaşatan olaylar zinciri oldu. Mısır'da Mübarek'in devrilip yerine Müslüman Kardeşler'in gelmesi, demokratikleşme adına olumlu görüldü. Suriye'nin düşüşü de an meselesi olarak yorumlanmaktaydı. Bundan da önemlisi, Ankara-Kahire ekseninin sağlamlaşmasıydı (Stein, 2014: 39). Bu sağlamlaşma, diğer bölge ülkelerine de yayılabilme ihtimalini taşıyordu. Şayet bu olursa, belki de hem Türkiye hem de bölge için tarihi bir güç kazanma ve toparlanma fırsatı yakalanabilecekti.

Bu gelişmelerin ardından Türk Dış Politikası daha ideolojik ve emperyal yöne kaymış olmak (New York Times, 28 Ağustos 2014) ve Ortadoğu'da Pan-İslamist hareketin liderliğini yapmak (Foreign Affairs, 25 Ocak 2016) gibi ithamlara maruz kaldı. Öyle ki Müslüman Kardeşler'in lokomotifliğinde pek çok ülkeye taşınacak bu hareket için Türkiye'nin rol modelliği ve finansörlüğü oldukça kritikti. Zira Mursi hükümetine 2 milyar dolar gibi bir yardım ve kredi gönderilmişti (Vatan, 5 Temmuz 2013). Eylül 2012'de gerçekleşen AK Parti 4. Olağan Kongresi'ne gelen yabancı konuklar bunun en vücut

bulmuş hali gibiydi: Mursi (Mısır), Gannuşi (Tunus), Haşimi (Irak), Meşal (Filistin), Barzani (Kuzey Irak), Hassan Moallim (Somali) (İHA, 30 Eylül 2012). Müslüman Kardeşler ile organik ya da düşünsel olarak bağı bulunan pek çok isim bir arada AK Parti'nin kongresinde buluşmuşlardı. Ancak günümüzde bu durum, Suriye krizinin derinleşmesi ve Arap Baharı ile iktidara gelen hükümetlerin kaybetmeleri ya da zayıflamaları ile durağan bir seyirde izlemektedir.

Dış politika, kaçınılmaz olarak iç politikadan etkilenir ve ona etki eder. Türkiye'de de böyle olmuştur (Balcı, 2015). Mezkur dış politika ve Davutoğlu'nun jeopolitik vizyonunun iç politikaya dönük bir yüzü bulunmaktadır. Gönül coğrafyası, mazlumların sesi gibi söylemler; İslam ülkelerinde/Osmanlı coğrafyasında yapılan imar faaliyetleri, insani yardımlar gibi faaliyetler iç politikadaki meşruiyet ve seçmen konsolidasyonuna da yansımaları olan bir etkiye sahip oldu. Eski Türkiye/Yeni Türkiye ayrımı adeta Davutoğlu'nun siyasi elitler ve şuurlu yeni karar vericileri arasındaki ayrıma denk düşmekteydi. AK Parti, Yeni Türkiye'nin öncü kuvveti olarak ülkenin geleceğini şekillendirecek, hem ülke refahı hem de uluslararası prestij ve gücü için adımlar atacaktı. AK Parti seçmenleri de bu ortak iradenin bir parçası olarak farklı, yenilikçi, dinamik ve özgün kimliğin iştirakçileri konumuna geldi. Davutoğlu'nun Arap Baharı sırasındaki politikaları, seçmenlerden de olumlu yansımasını buldu, aynı zamanda bir iç politika konusuna büründü. Öyle ki dönemin Parti Sözcüsü Hüseyin Çelik, Baas zihniyeti ile CHP zihniyetinin, birbirlerinin kardeş zihniyetleri olduğunu söyledi (Radikal, 29 Ağustos 2012). Sonuçta Davutoğlu dış politikası ve jeopolitiği seçmende de karşılığını bulan bir yaklaşım olarak iç politika ile uyumlu ilerledi.

Sonuç

Bir akademisyen ve bir siyasetçi olarak Ahmet Davutoğlu, jeopolitik temelinde kurduğu teorik yaklaşımı pratikte uygulama şansı elde etti. Bu anlayış dış politikaya bir dönem kısmen, bir dönem ise neredeyse tamamen egemen oldu. Dış politikası, güvenlik, kimlik ve iç politikaya yansımaları anlamında; hem Türkiye içerisinde geçmişle bir hesaplaşmayı hem de gelecek için uygun olan konjonktürde ülkenin güçlenmesine hizmet etmeyi amaçlıyordu. Tebliği sonlandırırken mezkur politikanın Türkiye içerisinde ve bölgede bir farkındalık ve farklılaşma yarattığı ortaya konulmakla beraber; Türkiye'nin uluslararası arenada güçlenmesi yönündeki adımların, sonuçları itibarıyla eleştiriye açık olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.

Kaynakça

Agnew, John. (1998). *Geopolitics*. Londra, Routledge.

AK Parti. (2015). *Yeni Türkiye Sözleşmesi 2023*. Ankara.

Al Monitor. (10 Mart 2013). *Davutoğlu Invokes Ottomanism as New Mideast Order*. http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/03/turkey-davutologu-ottoman-new-order-mideast.html.

Arkan, Zeynep & Kınacıoğlu, Müge. (2016). Enabling 'Ambitious Activism': Davutoğlu's Vision of a New Foreign Policy for Turkey. *Turkish Studies*. 17(3). 381-405.

Balcı, Ali. (2015). *Dış Politikada Hesaplaşmak*. İstanbul, Etkileşim.

Benhaim, Yohanan & Öktem, Kerem. (2015). The Rise and Fall of Turkey's Soft Power Discourse. *European Journal of Turkish Studies*. 21. 1-24.

Cox, Robert W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millenium-Journal of International Studies*. 10(2). 126-155.

Davutoğlu, Ahmet. (1993). *Alternative Paradigms: Impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory*. Lanham, University Press of America.

Davutoğlu, Ahmet. (2 Ocak 1996). *Zamanı Algılama Biçimi ve Tarih Şuurundaki Yanılsamalar*. http://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetdavutoglu/zaman%C4%B1-alg%C4%B1lama-bicimi-ve-tarih-uurundaki-yan%C4%B1lsamalar-2027423.

Davutoğlu, Ahmet. (12 Mart 1996). *Piyon Savaşları ve Bir Siyasi Elit Psikolojisi Tasviri*. http://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetdavutoglu/piyon-savalar%C4%B1-ve-bir-siyasi-elit-psikolojisi-tasviri-2027515.

Davutoğlu, Ahmet. (2011). *Stratejik Derinlik*. İstanbul, Küre.

Davutoğlu, Ahmet. (2013a). The Three Major Earthquakes in the International System and Turkey. *The International Spectator*. 48(2). 1-11.

Davutoğlu, Ahmet. (2013b). Turkey's Humanitarian Diplomacy: Objectives, Challenges and Prospects. *Nationalities*. 41(6). 865-870.

Diyanet. (21 Mart 2012). *Yurt Dışındaki Tarihi ve Kültürel Mirasın Korunmasında Diyanet İşleri Başkanlığı'na Çok Büyük Vazifeler Düşüyor*. https://www.diyanet.gov.tr/tr/icerik/yurt-disindaki-tarihi-ve-dini-mirasin-korunmasinda-diyanet-isleri-baskanligina-cok-buyuk-vazifeler-dusuyor/7447?getEnglish=.

Foreign Affairs. (25 Ocak 2016). *Ankara's Failure*. https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2016-01-25/ankaras-failure.

Gaddis, John Lewis. (2005). *Strategies of Containment*. New York, Oxford University Press.

Haldun, İbn. (2013). *Mukaddime -1*. İstanbul, Dergah.

Henriksen, Alan. (1980). The Geographical 'Mental Maps' of American Foreign Policy Makers. *International Political Science Review*. 1(4). 495-530.

Hürriyet. (28 Aralık 2010). *Davutoğlu: Yeni Osmanlıcılık Hedefi Yok*. http://www.hurriyet.com.tr/davutoglu-yeni-osmanlicilik-hedefi-yok-16634111.

İHA. (30 Eylül 2012). *Kongrede Ağır Konuklar*. http://www.iha.com.tr/haber-kongrede-agir-konuklar-245345/.

Kalın, İbrahim. (2011). Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. *Perceptions: Journal of International Affairs*. 16(3). 5-23.

Lacoste, Yves. (2007). *Buyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*. İstanbul, NTV.

Lacoste, Yves. (1998). *Coğrafya Savaşmak İçindir*. İstanbul, Özne.

Mackinder, Halford. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23(4), 421-437.

Montesquieu. (2016). *Kanunların Ruhu Üzerine*. İstanbul, Doruk.

New York Times. (28 Ağustos 2014). *Turkey's Imperial Fantasy*. https://www.nytimes.com/2014/08/29/opinion/ahmet-davutoglu-and-turkeys-imperial-fantasy.html.

NTV. (8 Haziran 2015). *Başbakan Davutoğlu AK Parti Genel Merkezi'nde Konuştu*. http://www.ntv.com.tr/turkiye/basbakan-davutoglu-ak-parti-genel-merkezinde konustu, xtkD0XOy2UWtCbB_rblFcw.

Ongur, Hakan Övünç. (2015). Identifying Ottomanisms: The Discursive Evolution of Ottoman Pasts in the Turkish Presents. *Middle Eastern Studies*. 51(3). 416-432.

Özkan, Behlül. (2014). *Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism*. Survival: Global Politics and Strategy. 56(4), 119-140.

Radikal. (29 Ağustos 2012). *'Esad'ın Durumu Nedense CHP'lileri Çok İlgilendiriyor'*.

http://www.radikal.com.tr/politika/esadin-durumu-nedense-chplileri-cok-ilgilendiriyor-1098590/.

Sabah. (16 Şubat 2016). *Davutoğlu: 2001 Yılında Erdoğan'ın Öncülüğünde Yola Çıktık*. http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/02/16/davutoglu-2001-yilinda-erdoganin-onculugunde-yola-ciktik.

Somun, Hajrudin. (2011). Turkish Foreign Policy in the Balkans and "Neo-Ottomanism": A Personal Account. *Insight Turkey*. 13(3). 33-41.

Stein, Aaron. (2014). *Turkey's New Foreign Policy*. Philadelphia, RUSI.

TBMM Tutanak Dergisi. (15 Aralık 1990). 53.

TBMM Tutanak Dergisi. (18 Nisan 2000). 31.

The Economist. (21 Ekim 2010). *The Davutoglu Effect*. http://www.economist.com/node/17276420.

Tuathail, Gearoid O. (2005). *Critical Geopolitics The Politics of Writing Global Scale*. Londra, Routledge.

Vatan. (5 Temmuz 2013). *İşte Türkiye'nin Mısır'a Yaptığı Yardım*. http://www.gazetevatan.com/iste-turkiye-nin-misir-a-yaptigi-yardim--551438-ekonomi/.

Yavuz, M. Hakan. (1998). Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*. 7(12). 19-41.

ESKİ UYGURCA METİNLERDE GEÇEN "ŞIMNU" SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

(A RESEARCH) ON THE WORD OF "ŞIMNU" MENTIONED IN THE OLD UIGHUR TEXTS

Arş. Gör. Arda KARADAVUT
Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ardakaradavutt@gmail.com

Doç. Dr. Oksana SOROKİNA
Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
oksanasorokina-chgu@yandex.ru

Özet

Türkler tarih boyunca çok çeşitli dinlere inanmış bir millettir. Eski Uygurlar döneminde inanılan Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık vb. dinlerin etkisiyle zengin bir edebiyat meydana getirilmiştir. Bu dönemde oluşturulan edebi metinler genellikle Çince, Sanskritçe ve Soğdça gibi dillerden yapılan çevirilerdir. Mensubu olunan dinlerin farklı terminolojileri sonucunda Eski Uygurcaya pek çok sözcük girmiştir. Bu sözcüklerden biri şımnu sözcüğüdür. Şımnu Eski Uygurca metinlerde bazen Budist terminolojideki Māra'yı bazen de Maniheist terminolojideki Ahriman'ı karşılamıştır.

Bu çalışmada önce Ahriman ve Māra terimleri üzerinde durulacak, ardından Eski Uygurca döneminde kaleme alınan metinlerde bu iki terimi karşıladığı düşünülen şımnu sözcüğü etimolojik ve semantik açıdan incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Ahriman, Budizm, Māra, Manihaizm, Şımnu, Eski Uygurca.*

Abstract

Turks are such a nationality which believed in several religions during history. With the effect of religions such as Buddhism, Manichaeism and Christianity believed in the old Uighur period, a substantial literature was generated. The literary texts formed in this period are generally translations made from some languages such as Chinese, Sanskritic and Sogdian. As a result of different terminologies of the religions been a member of, a lot of vocabularies emerged in the old Uighur. One of these vocabularies is the word of şımnu. Şımnu sometimes met Māra of Buddhist terminology and sometimes met Ahriman of Manichaeist terminology in the old Uighur texts.

In the study first of all, the terms of Ahriman and Māra will be emphasised, and then the word of şımnu considered to meet these both words in the texts written in the old Uighur period will be analysed in terms of etymology and semantics.

Keywords: *Ahriman, Buddhism, Māra, Manichaeism, Şımnu, Old Uighur*

1. Giriş

Türkler Tengricilik inancı dışında tarihin belirli dönemlerinde Şamanizm, Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet gibi çok çeşitli dinlere inanmış, inandıkları dinleri daha geniş coğrafyalara yaymak için bazen kalem bazen de kılıç oynatmış bir millettir. Eski Uygurlar döneminde Türkler arasında en yaygın olan dinlerden biri Budizm'dir. Budizm terimi, buddha "aydınlanmış" kelimesinden gelmekte olup Siddhartha Gautama'nın aydınlığa ulaşması ve dünyanın gerçeğini kavramasıyla kurulmuş olan bir öğretidir(Tokyürek, 2011: 1). Budizm'de kötülüklerin kaynağı olarak düşünülen varlık Māra'dır. Terim SH'de filin üstüne oturmuş yüzlerce kolu olan öldürme, yıkma, seytan, yıkıcı, rahatsız etme, Buddha'nın düşmanı, sehvet, günah ve ölüm tanrısı anlamlarında kullanılır. Māra, Kamadhatu'nun kralıdır. Burada Vasavartin olarak da ifade edilir. (SH http://buddhistinformatics.ddbc.edu.tw/glossaries/files/soothill-hodous.ddbc.pdf Budist mitolojide Buddha'nın tam aydınlığa ereceği anda Māra tarafından türlü engellemelere maruz bırakıldığı anlatılır. Māra ilk olarak Buddha'yı korkunç iblisler, hayaletler ve canavarlar ordusuyla durdurmayı dener ama Buddha'nın daha önceki sevapları ona kalkan olur ve Buddha bu saldırıdan hiç etkilenmez. İkinci sefer Māra Buddha'yı baştan çıkartmaları için kızlarını gönderir fakat bu çaba da boşa olur ve Māra yenilir (Eliade 2009:89).

Eski Uygurlar arasında Budizm'in dışında yayılan bir diğer önemli din de Manihaizm'dir. Manihaizm, Mani tarafından MS II. yüzyılda kurulmuş gnostik bir dindir. Manihaizm ışıkla karanlık arasındaki mutlak bir düalizme dayanır (Gündüz, 1998:246). Mani'nin öğretilerinde Hristiyanlık, Zurvanizm ve Budizm'in büyük etkisi görülür. Manihaizm'deki Karanlıklar Kralı'nın adı Ahrimandır. Terim, kötülüğün kaynağı olarak gösterilir ve ezelden beri mevcuttur. İyiliğin ya da ışık dünyasının karşıtıdır. Karanlığın alanı, ışık krallığını ya da iyiliğin kaynağını yok etmeye çalışan şeytani bir tanrı olarak kabul edilir (Tokyürek, 2011:490).

Uygurlar arasında Budizm ve Manihaizm'in yayılması için onlarca edebi eser meydana getirilmiş, bu dinlerin çıktığı kaynak dillerden pek çok dini terim Eski Uygurcaya girmiştir. Eski Uygurcada sadece şeytan kavram alanı içerisinde onlarca sözcük bulunmaktadır. Hüseyin Yıldız Eski Uygur Türklerinde Şeytan Kavramı adlı çalışmasında bu sözcükleri *amanizi, amanuşi, asuri, ayna, basaman, butı, çantani, çitriçiri, daka, erklig kan, erklig ölümlüg şmnu, gopali, haimavadi, içgek, kalaşatari, karmasırıştı, katadakini, katanggatamali, katapudani, kilimbi, kimavati, kumbantı, kutayu, madar, maȟaruk, manir, maruti, ongjın, özüt, pançalakanti, pançalakari, pançali, pançaşiki, pançiki, pantaraki, paranati, patar, pret, pudani, rakşas, şamika, şımnu, tinki, tupalı, upakati, uru, yaksa, yek* (2013:213) şeklinde sıralamıştır. Bu sözcüklerden biri de şımnu sözcüğüdür.

Clauson ED'de sözcüğün Türkçeye Soğdca šmnw "şeytan" sözcüğünden geldiğini, sözcüğün Pehlevice'de Ahriman "şeytan" sözcüğünü karşıladığını belirtir (1972:868). EUTS'de Caferoğlu "şumnu" madde başının karşısına şeytan anlamını verir (2015:218). Özbay, Gharib'in sözcük hakkındaki <šmnw <' tdrmnw <* aΘramanu < ahra-manu; Av. Angra- mainyu → 'tδrmnw "Ahriman demon" etimolojisini verdikten sonra sözcüğe "Manihaizmde büyük kötülük tanrısı" anlamını verir (2014:153). Skjœrvø (2003) yine Gharib'in SD'deki etimolojisine dayandırarak şımnunun Soğdcada šmanu 'Ahriman, demon' šəmnu sözcüğü olduğunu açıklar. Toprakları Amuderya ile Sır-Derya

arasında kalan Soğdlar bu topraklar üzerinde komşularıyla sıkı ticari ilişkiler kurmuştur. Bu ticari ilişkiler sonucunda Soğdca Çin ve Soğdiana bölgesi arasında bir çeşit lingua franca haline gelmiştir (Yoshida 2009: 279). Yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Soğdlar ticarette en yüksek seviyeye ulaşırlar. Bazıları Çinli Budistlerin etkisinde kalarak Budizmi seçer ve böylece Dunhuang ve Turfan bölgesinde birçok Soğdça Budist eser meydana gelir (Erdem 2014:67). Soğdların Türklerin egemenliğine girmesiyle Türk dili açısından da yeni bir dönem başlar. Soğdca, Türkler kendi alfabelerini kullanmadan önce Türklerin edebi dili olarak kullanılmış ve Soğdcadan eski Türkçeye özellikle dini terimler olmak üzere pek çok sözcük girmiştir.

Şımnu, dönem eserlerinin transkripsiyonlu metinlerini yayımlayan bilim insanları tarafından şamnu, şımnu, şimnu, şumnu olmak üzere dört farklı şekilde okunmuştur. Bu çalışmada Arat'ın okuyuşu olan şımnu biçimi esas alınmıştır.

Sözcük Le Coq tarafından Toyok vadisinde bulunan kâğıda yazılmış Köktürk harfli metinlerin birinde tespit edilmiştir. Orkun, Türkçe-Orta Farsça karışık dilli olmasından ve hemen hepsinin Manihaist metinlerden meydana gelmesinden dolayı Le Coq'un bu metinlerin yazılış tarihlerinin 600-900 yılları arasında T'ang hanedanlığı döneminde olabileceği fikrini dile getirir (2011:367).

Şımnu ne yablak çulbu sakınt- *Şeytan ne fena efsun düşündü.* (Orkun, 2011:368)

Le Coq'un bulduğu metin için yaptığı bu yuvarlak tarihlendirme şımnu sözcüğünün geçtiği ilk metin olma ihtimali açısından önemlidir. Şımnu Eski Uygurca döneminde yazılan metinlerden sonra DLT başta olmak üzere hiçbir tarihi Türk lehçesi metninde tanıklanmamıştır.

Sözcük etimolojik ve semantik olarak Manihaizm'in kötülük ruhu Ahriman'a götürülse de Eski Uygurcada Budizm çevresinde gelişen edebi metinlerde Buddha'nın düşmanı Māra'nın yerine de tanıklanmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda Budist Uygur metinleri ve Manihaist Uygur metinlerinde Buddhalar, Buddha ve Mani'nin öğretileri, Tanrılar dünyası, canlılar dünyası, ahlâk, ıstırap, akıbet, zaman düşüncesi gibi her iki öğretide de temel olan bazı terimlerin ortaklık ya da benzerlik gösterdiği saptanmıştır.[1] Bu çalışmada da örnek metinlerden hareketle şımnu sözcüğünün Ahriman ve Māra terimleriyle nasıl bir ilişkisinin olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Maniheist Çevreye Ait Metinlerde Şımnu

EUyg:
al altaġ uza[nmaklarıġ] taşkarıp.
adınlarka asıġlıġ işig işlettingiz.
azmış[la]rka yolçı yirçi bolturiguz.
ayıġ [kılınç]lıġ **şımnu** iliğin tin ozġurturig[uz].
Tt:
Hîle, yalan ve tembellikleri bir tarafa atıp,
başkaları için faydalı olan işler işlediniz;
yollarını şaşırmış olanlara rehber oldunuz,
onları günah şeytanının elinden kurtardınız.

[1] Tokyürek, Hacer, "Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Manihaizme Etkisi" Türkish Studies Voluma 7/4 Fall :2012

(Arat, 1991:44)

Mani İçin Büyük İlahi adlı metinden alınan bu dörtlükteki ayıġ ḳılınçlıġ şımnu ifadesini Arat, "günah şeytanı" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarırken Tokyürek, çalışmasının Karanlığın Dünyası Ahriman adlı maddesinde bu ifadeyi "kötü düşünceli şeytan" olarak açıklamıştır (2011:490). Metinde geçen bu sıfat tamlamasından şımnunun Ahriman'ı mı yoksa Māra'yı mı karşıladığı hakkında yorum yapmak güçtür. Yaklaşık olarak 123 dörtlükten oluşan bu eser Mani'ye övgü amaçlı yazılsa da içerisinde Budist terminolojiden pek çok terim barındırmaktadır. Arat, bu durumun her iki dinin ortak tasavvurlarından kaynaklanabileceği gibi Manihaizm'e ait terimlerin Budizm sahasında sonradan benimsenmiş olması ile de açıklanabileceğini söyler. (1991:30).

EUyg:

anıġ kılınçl(ı)ġ **şimnulugun**
beş türlüg yäklärlügün sünüşdi
Tt:
Günahkar Şimnu ile birlikte beş türlü şeytanla (daha) savaştılar. (Hua. Özbay, 2014:78).
EUyg.
anıġ kılınçl(ı)ġ **ş(i)mnu** ögümüzni
sakınçım(ı)znı azgurdukın a[r]kun
Tt.
Günahkar Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan sonra (Hua. Özbay, 2014: 79).

Huastuanift'ten alınan bu parçalarda şımnu, "anıg ḳılınçlıg şimnu" şeklinde sıfat tamlaması olarak görülmektedir. Özbay yukarıda görüldüğü üzere bu tamlamayı Türkiye Türkçesine "günahkar Şimnu biçiminde aktarmış ve Şimnu sözcüğünü özel ad olarak vermiştir. Eserde Manihaizm'de ilk insanı ifade eden "Hormuzta" sözcüğü bulunurken onun düşmanı, karanlıklar aleminin kralı Ahriman'ın yerine Şimnu sözcüğü kullanılmıştır.

2. Budist Çevreye Ait Metinlerde Şımnu

EUyg:
öng-te ulatı ögmek-lig **şımnu.**
ördüg baġ başlap nışvam-lıġ **şımnu**
örletmek iş-lig tengri-lig **şımnu.**
ölüm-lüg **şımnu** üşlünçü tüp-lüg.
ülgüsüz öküş yad yağı-ların.
örlet(t)ürmedin utmış yavaldurmış.
öz-i süngüş-te yigedmiş atlıġ.
Öşeliksiz er-ke yükünürmen.
Tt:
Renk ve başka övme şeytanları,
başta örtü ve bağ olmak üzere iptilâ şeytanları,
tâciz eden kötü rûh şeytanları,
kökü kesen ölüm .şeytanları,

sayısız çok yabancı ve düşmanlarını,
tâciz etmelerine imkân vermeden, yenmiş, sindirmiş,
savaşta üstün gelmiş diye bilinen
en üstün er önünde hürmetle eğilirim
(Arat, 1991: 98).

Otuz Beş Burkan'a Saygı adlı eserden alınan bu sekizliğin ilk dört dizesinde geçen şımnu sözcüğü, Arat tarafından yapılan aktarmada "şeytanlar" şeklinde ifade edilmiştir. Renk şeytanları, şehvet şeytanları, kötü ruh şeytanları ve ölüm şeytanları tamlamaları SH'de Māra maddesinde verilen tanıma uymaktadır. Arat burada şımnu sözcüğü birden fazla sıfatla nitelendiği için "şeytanlar" ifadesini kullanmış olmalıdır.

EUyg:
Yirtinçü-nüñ yilvi tül teg ertükin uḳġıl
Yintsik- meṭin **şımnularḳa** nışvanıġ utġıl
Yintem arıġ öz köñül üg burḳan tıp tuyġıl
Yig nom bu ol munı tutup iş simek ḳoṭġıl
Tt.
Dünyanın büyülü bir rüya gibi olduğunu anla
Şeytanlara kendini ezdirmeden, iptilalara hakim ol
Her vakit temiz olan asıl gönülü burkan bil
Üstün töre budur; bunu ele al, başkaları ile uğraşmayı bırak.
(Arat, 1991: 120)

Gevezelik Boyası (Çısuya Tutung) adlı metinden alınan bu dörtlükte şımnu sözcüğü çoğul haliyle tanıklanmıştır. Arat, dörtlükte şımnunun geçtiği dizeyi "Şeytanlara kendini ezdirmeden iptilalara hakim ol" biçiminde aktarmıştır. Arat'ın nızvanı sözcüğüne verdiği karşılık iptiladır. İptila, Ar. "Bir şeye düşkünlük, tutkunluk" anlamındadır. Caferoğlu ise EUTS'de nızvanı sözcüğüne karşılık "ihtiras, aşırı düşkünlük, tutkunluk" sözcüklerini verir (2015:137). Māra'nın SH'de verilen tanımında "baştan çıkartıcı" özelliği göz önüne alınırsa bu dörtlükteki şımnu sözcüğüyle Māra'nın kastedildiği anlaşılmaktadır.

EUyg.
Yirtinçü-nüñ yula-ları yañırtı tamdulmış
Yintip ḳamaġ **şımnu-larıġ** utmış at almış-ıġ
Yig üstünki namluġ tilgen evirtgü küsüş-in
Yintem süz-ük köñül öz-e öḍügçi bulalım
Tt.
Dünyanın meşalelerini yeniden yaktırmış
Arayıp bularak bütün şeytanlara galip gelmiş adını olanı
En üstün kanun çarkını çevirme arzusu ile
Her vakit duru gönülle kendimize niyazcı olalım
(Arat, 1991: 135)

İyi Dilek adlı metinden alınan bu dörtlüğün ikinci dizesinde geçen ḳamaġ şımnularıġ tamlamasını Arat, bütün şeytanlara şeklinde aktarmıştır. EUTS'de ḳamaġ sözcüğü "hepsi, bütün" anlamlarındadır (2015: 143). Ḳamaġ sözcüğüyle Māra ve Māra'nın kötü ruhlardan oluşan ordusu anlatılmaktadır.

EUyg:
Köl suv-ı-nıñ linḫu-a-sı teg yuḳlunçsuz arıyu
Kök ayaẓ-nıñ kün ay-ı teg alınçsız yarıyu
Köp ḳılınçtın nışvanı-tın **şımnu-nuñ** simin-tin
Köçer barır yirtinçü-nüñ yol-ındın oṣalım
Tt.
Göl suyunun çiçeği gibi, bulaşılmaz bir şekilde temizlenip
Açık havadaki güneş ve ay gibi, ilişiksiz dolaşıp
Her türlü hareketten, iptiladan şeytanlar diyarından
Göçer-gider dünyanın yolundan geçelim
(Arat, 1991: 138)

İyi Dilek adlı metinden alınan bu dörtlükte "şımnunun simintin" tamlaması Arat tarafından şeytanların diyarından şeklinde aktarılmıştır. Sim sözcüğü için Caferoğlu EUTS'de "sınır, hudud" karşılığını verir ve sözcüğün Skr. sīmā sözcüğünden geldiğini belirtir (2015:205). SH'de sīmā sözcüğü için "sınır, keşişler ve ziyaretçileri için ayıran bölge" tanımı vardır. http://buddhistinformatics.ddbc.edu.tw/glossaries/files/soothill-hodous.ddbc.pdf Arat, sözcüğü Türkiye Türkçesine "diyar" diye aktarmıştır. Bizce de dörtlüğün üçüncü dizesindeki "şımnunun simintin" tamlamasıyla Māra ve onun kral olduğu kötü ruhların ülkesi Kamadhatu anlatılmaktadır.

Euyg:
ḳılılmış- ça ḳılınç küçin ḳır-a alkıp arıtıp.
kımıraşur nışvanı küçin kıdıyu tükedip
ḳırmalayur **şımnu** küçin ḳısġaru ḳorḳıtıp
ḳınıġ öze tolpı tüzün küçin bütkerelim
Tt:
Yapıldıkça yapma gücünü kırarak, giderip, temizleyip,
kaynaşan iptilâ kuvvetine sed çekip,
tüketip yakalayan şeytanın gücünü kırıp, korkutup,
kınığ ile Tolpı Tüzün'ün kuvvetini tamamlayalım.
(Arat, 1991:141)

Bu dörtlük de yine İyi Dilek adlı metinden alınmıştır. Dörtlükte geçen "tolpı tüzün" ifadesi ilginçtir. EUTS'de tolp sözcüğü "bütün, hep" anlamında (2015:245), tüzün sözcüğü ise "asil, necip, soylu" anlamındadır (2015:261). Arat, ETŞ'de tolpı <tolp-ı sözcüğünün "bütünü, her tarafı, bütün mahiyeti" tüzün "düz, doğru, düzgün" sözcüğüyle bir araya gelerek "her bakımdan tam, düzgün" anlamına geldiğini ve bu sözcük grubunun metinlerde bazen sıfat bazen de isim olarak kullanıldığını belirtir. Tolpu tüzünün SH'deki ārya "akıllı, iyi, düzgün karakter" sözcüğüne karşılık geldiğini söyler (1991:339). Arat'ın verdiği bu bilgilere göre şımnu sözcüğünün bu dörtlükte de Budizm'deki Māra'yı karşıladığı anlaşılmaktadır.

EUyg: alku **şumnular** ḳuvrağıg yigedtiñiz (AY/664/20-21) Tt: "Bütün Māra topluluğunu dağıttınız."

Altun Yaruk'tan alınan bu parça "şımnular kuvragıg" tamlamasındaki ḳuvraġ sözcüğü için Clauson kuvra- "topla-" kökünden geldiğini ve sözcüğün Eski Uygurcada standart bir şekilde Budist terminolojideki sangha "topluluk, cemaat" teriminin karşılığı olarak kullanıldığı bilgisini verir. Sözcük, EUTS'de "cemaat, meclis, kalabalık, toplantı" şeklinde geçmektedir (2015:190). Bu anlamdan hareketle cümlede Māra'nın ve onun kötü ruhlardan oluşan ordusunun kastedildiği açıktır.

EUyg: üküş telim yavlak **şumnular** (SDB/38) Tt: "Çok çok kötü Māralar."

SDB'de tanıklanan sıfat tamlamasında şımnu, ülüş telim ikilemesi ve yavlak sıfatıyla nitelenmiştir. Telim sözcüğü EUTS'de "çok, sayısız, sınırsız" anlamlarındadır (2015:232). Clauson ED'de sözcüğün XI. yüzyıla kadar çok yaygın olduğunu fakat XI. yüzyıldan sonra ortadan kaybolduğunu belirtir (1972:499).

EUyg: **şumnu** arkalıg yagılarıg yavalturup kamag taş azag nomlarıg tarkartaçı tıdtaçı erdiler (BTXX/12-14)

Tt: "Māra esaslı düşmanları sakinleştirip bütün dış sapkın kanunları bozacak, yok edeceklerdi." (Tokyürek, 2011: 404)

Tokyürek, "şumnu arkalıg yagılarıg" ifadesiyle Budizm'deki Māra düşmanlığının kastedildiğini, terimin SH'de Sanskritçesinin olmadığını ve Çince 魔怨 "mó yuàn" sözcüğüne karşılık Māra düşmanlığı açıklamasının yapıldığını belirtir (2011: 404).

EUyg: dyan sakınçlıg yiti kılıç köñüllüg iligte kirser tutulsar togmak ölmek sansarlıg **şumnu** süsi ötrü timin buzulur yokadur (BTI/A2/30-32)

Tt: "Dhyāna düşünceli keskin kılıç gönüllü ülkeye girse, tutulsa, doğum ölüm Saṃsāralı Māra ordusu, sonra derhal yok olur." (Tokyürek, 2011: 405).

BTI'den alınan bu parçadaki dyan sözcüğü için Caferoğlu EUTS'de diyan < Skr. Dhyāna "istiğrak" açıklamasını yapar. Ar. istiğrak sözcüğü "bir şeyin içine gömülme, içine dalma, gark olma" manasındadır.
http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=%C4%B0ST%C4%B0%C4%9ERAK&mi=0
Budist terminolojide dhyāna, meditasyonda samadhiye ulaşmak için varılan bir aşamadır. Tokyürek, samadhinin SH'de düşünce ve duyguların tamamıyla söndüğü yer, kenosisin en üst şekillerinden biri, yoğunlaşmanın sonucu olarak açıklandığını belirtir (2011: 40). Budizm'de Māra, Sakyamuni Buddha "uyanmış" olmadan önce onu kötü ruhlardan oluşan ordusuyla durdurmayı denemiş fakat uyanışa engel olamamıştır. Parçada Budist mitolojideki bu olaya atıf vardır. Şumnu süsi tamlamasıyla Māra'nın ordusu kastedilmektedir.

Sonuç

Mani'nin Hindistan ziyaretinde Budizm'le karşılaşıp bu öğretiden etkilenmesi sonucunda Manihaizm'e Budizm'den pek çok öğreti ve terim girmiştir. Eski Uygurca Manihaist metinlere bakıldığında bu metinlerde Buddha ve onun özellikleri, ıstırap türleri, nirvana ve samsara gibi birçok

Budist terimin varlığı görülecektir. Şımnu sözcüğü ise Manihaist Uygur edebiyatının Budist Uygur edebiyatına kazandırdığı bir terimdir. İrani bir dil olan Soğdcadan Eski Uygurcaya yapılan çeviriler ve uyarlamalar yoluyla dönemin edebi diline girmiş olan şımnu, Budist edebiyatta da Budizm'deki kötülükler kralı Māra'yı karşılamak için kullanılmıştır.

Manihaizm her ne kadar Budizm'in egemenliğine girip zamanla yok olsa da Manihaist Uygur edebiyatına ait bir terim olan şımnu, Budist Uygur edebiyatında Türkçe yek ve içgek sözcükleriyle birlikte "şeytan" kavramını ifade eden önemli bir terim olmuştur. Sözcük Eski Uygurca döneminden sonra Türkçenin herhangi bir devrinde tanıklanmamıştır.

Kısaltmalar:

Ar: Arapça
EUyg: Eski Uygurca
Skr: Sanskritçe
Tt Türkiye Türkçesi
AY: Altun Yaruk
BTI: Berliner Turfantexte1
ED: An Etymological Dictionary of pre-thirteenth century , Turkish
EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
ETŞ: Eski Türk Şiiri
SD: Sogdian Dictionary, Sogdian-Persian-English.
SDB: Sadāpradudita ve Dharmodgata boddhisattva Hikâyesi SH: A Dictionary of Chinese Buddhist Terms
SH: A Dictionary of Chinese Buddihst Terms

Kaynaklar

Arat, R. Rahmeti (1991). *Eski Türk Şiiri.* Ankara: TDK Yayınları.

Barutcu, F. Sema, (1987). *Uygurca Sadāpradudita ve Dharmodgata boddhisattva Hikâyesi.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış doktora tezi.

Caferoğlu, Ahmet (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of pre-thirteenth century*. Turkish Oxford Press.

Eliade, Mircea (2009). (çev. Berkay Ali). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Erdem, Mevlüt (2014). "Soğdca, Türkçedeki Soğdca Kelimeler ve Bunların Türkçeye Uyumları" *Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 21/1.*

Gharib, B. (2004). *Sogdian Dictionary, Sogdian-Persian-English.* Tahran, İran: Farhangan Publications.

Gündüz, Şinasi (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü.* Konya: Vadi Yayınları.

Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş-Metin ve Dizin.* Ankara: TDK Yayınları.

Orkun, H. Namık (2011). *Eski Türk Yazıtları.* Ankara: TDK Yayınları.

Özbay, Betül (2014). *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası.* Ankara: TDK Yayınları.

Tokyürek, Hacer (2011). *"Eski Uygur Türkçesisinde Budizm ve Manihaizm Terimleri"* Erciyes Üni. SBE Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Tokyürek, Hacer (2012). "Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Manihaizme Etkisi" *Turkish Studies, Sayı:*

7/4 Yıl: 2012.

Yıldız, Hüseyin (2013). "Eski Uygur Türklerinde Şeytan Kavramı" *Milli Folklor Dergisi Yıl: 25, Sayı: 100.*

Yoshida, Yutaka (2009). "*Sogdian" Gernat Windfuhr (ed.) The Iranian Languages* London-Newyork: Routledge.

Elektronik Kaynaklar:

http://www.kubbealtilugati.com/

Skjɛrvø, P. O. (2003), An introduction to Sogdian, http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Sogdian/sogdiancomplete.pdf Skjɛrvø

Soothill, William Edward ve Lewis Hodous (1937), A Dictionary of Chinese Buddihst Terms, London. http://buddhistinformatics.ddbc.edu.tw/glossaries/files/soothill-hodous.ddbc.pdf

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA XIV. YÜZYIL NÂSİRLERİ VE MENSÛR ESERLERİ

Arş. Gör. Ayşe Korkmaz
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ayse.ornek@gmail.com

Özet

Yayma, saçma, dağıtma anlamına gelen nesir kelimesi; edebiyatta manzûm olmayan söz manasına gelmektedir. Mensûr eserlerin, edebiyatımızda oldukça köklü bir geçmişe sahip olmasına karşın, klasik edebiyatta daima nazmın arkasından geldiği kabul edilmiştir. Bu genel kabulün haklı yanları vardır fakat yine de nesir, düşünüldüğü kadar da arka planda değildir. Nesir alanında XI. yüzyılda başlayan durgunluk evresi, XIV. yüzyılla birlikte azalmış ve edebiyatımızda mensûr eserler verilmeye başlanmıştır. İlk olarak Kur'an tercümeleri, tefsirler, hadis tercümeleri ve Arapça-Farsça diğer eserlerin tercümeleri ile başlayan bu uyanış, yüzyılın sonuna doğru telif eserleri de beraberinde getirmiştir. Bu yüzyılda yazılan eserlerin çoğunun dinî-tasavvufî içerikli eserler olması dikkat çekicidir. Yeni benimsenen bir din, bu dinin bilinmeyen kuralları, anlaşılmaya muhtaç bir kitap ilk mensûr eserlerin bu mahiyette olmasının en büyük sebebidir diyebiliriz. Bunun yanı sıra beylikler dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde; Türkçe'den başka dil bilmeyen beyler ve onların himayesinde yer alan şâir ve yazarlar, Türkçe eserler vermek durumda kalmışlardır. Bu da Kur'ân dilinin Arapça olmasından kaynaklanan Türkçe'ye az önem verilmesi durumunun önüne geçilmesine olanak sağlamıştır. Bu çalışmada; XIV. yüzyılda Anadolu, Harezm ve Kıpçak sahalarında yazılmış olan mensûr eserler ana hatlarıyla tanıtılmış ve yüzyılın nesir alanındaki genel durumu değerlendirilmiştir. Sonuç olarak; bu yüzyılda dinî-tasavvufî eserler dışında, okçuluk, veterinerlik, atlar gibi konularda yazılan eser tercümeleri; tıp, gramer, sözlük alanlarında yapılan tercümeler de görülmüştür. Eserlere dil ve üslup bakımından bakıldığında da Klasik Türk Edebiyatında nesir türünün ihmal edildiği yönündeki düşüncenin çok da sağlıklı olmadığı görülmüştür.

***Anahtar Sözcükler**: Nesir, Mensûr Eser, XIV. Yüzyıl.*

1. Giriş

Arapça'dan dilimize geçmiş olan nesir kelimesi, sözlüklerde "yayma, saçma, dağıtma" (Şemseddin Sami, 2006: 1454; Devellioğlu, 2005: 824; İbrahim Cûdî Efendi, 2006: 417) anlamlarına gelmektedir. Edebiyatta nazmın karşıtı olarak geçer ve manzûm olmayan söz, düzyazı anlamlarında kullanılır. (TDK Sözlük; Şemseddin Sami, 2006: 1454; Devellioğlu, 2005: 824; İbrahim Cûdî Efendi, 2006: 417) Dil kurallarına bağlı, tabiî anlatım yolu diye de tabir olunur. (TDE Ansiklopedisi C. 2: 26)

Nesir yazanlara nâsir, nesir şeklinde yazılmış eserlere mensûr, küçük nesir parçalarına da mensûre ya da mensûr şiir denir. Divan edebiyatında nesir tarzında yazılmış edebî ve estetik niteliklere sahip

eserlere inşâ, bu tarzda eser yazanlara münşî, bu türden yazıların toplandığı eserlere de münşe'ât denmektedir. (TDE Ansiklopedisi C. 2: 26-27)

2. XIV. Yüzyıl Nesrine Genel Bir Bakış ve XIV. Yüzyıl Nâsirleri ve Mensûr Eserleri

Nesir alanında XI. yüzyıldan itibaren devam eden durgunluk, XIV. yüzyılla birlikte canlanmaya başlamıştır. Bu yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla başlayan beylikler dönemi aynı zamanda Türkçe'nin gelişmesini de sağlamıştır. Çünkü beyliklerin başında bulunan beyler tıpkı halk gibi Türkçe'den başka dil bilmemektedir. Bu durum beylerin himayesi altında olmak isteyen şairleri ve yazarları kendi dillerinde eserler vermeye sevk etmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda mensûr eserler de verilmeye başlanmıştır. Bu eserlerin muhtevâ olarak neredeyse tamamı dinî-tasavvufî özelliktedir. Bu durum tesadüfî değildir. Yeni bir dini benimsemiş olan Türkler, onun kutsal kitabıyla, hadislerin çevirileriyle, ilmihal, akaid, fıkıh gibi türlerdeki eserlerle ilgilenmişlerdir. Bunların yanında islâm tarihleri, menkıbeler, siyerler, kısas-ı enbiyâlar gibi hem manzûm hem mensûr veya manzûm-mensûr karışık eserler de mevcûttur. (İsen, 2003: 67; İsen, 2006: 539)

Bu dönem eserlerinin en önemli özelliklerden biri eserlerin hemen hemen hepsinin Arapça ve Farsça'dan tercüme edilmiş olmalarıdır. Bu eserler tercüme edilirken ya tamamen eserin aslına sadık kalınmış ya da kişisel tasarruflarda bulunularak adapte edilmiştir. Mütercim kimi zaman metinde var olan bazı kısımları tercüme esere dahil etmezken, kimi zaman da kendi düşüncelerini de ekleyerek metni genişletmiştir. (İsen, 2003: 69-70)

Fars ve Arap edebiyatını gayet iyi bilen dönemin mütercimleri, tercümelerini hedef kitleyi dikkate alarak yapmışlardır. Bu yüzden bu dönem eserlerinin dili oldukça sade ve halkın anlayabileceği açıklıktadır. Yabancı kelime, tamlama ve gramer şekillerine az da olsa rastlanmaktadır. Arapça'dan dilimize giren bu kelimeler, çoklukla halkın günlük yaşantısında kullandığı kelimeler veya dinî tabirlerdir. Bu dönemde Farsça'nın etkisi ise yok denecek kadar azdır. (İsen, 2003: 69-70)

Dinî nitelikli bu eserlerin yanında, yüzyılın sonlarına doğru dünyevî konuların yer aldığı eserler de teşekkül etmeye başlamıştır. (İsen, 2003:69-70) "*Bu tarz eserlerin ilgi görmeye başlaması mevcut türlerin gelişimini de hızlandırmış, insanların gerçek dünyâ ile ilgili eğilimlerinin güçlenmesi sonucu yeni tür ve şekiller doğmaya başlamıştır.*" (İsen, 2006: 542-543)

XIV. yüzyılın nâsirleri ve mensûr eserleri şunlardır:

MUHAMMED B. MUSTAFÂ

Tebâreke Tefsîri: İçerisinde Yâsin Sûresi tefsiri, Tebâreke cüzü tefsiri, Amme cüzü tefsiri, İhlas tefsiri ve Fâtiha Sûresi'nin tefsîri bulunan 249 sayfalık yazma eserdir. Nesih yazıyla yazılmış bu eserin bazı kısımları harekeli iken bazı kısımlarında hareke kullanılmamıştır. Eserlerin yazıldığı yer ve tarih hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak İhlas ve Fâtiha tefsirlerinin başında İnançoğulları'ndan İshak Bey bin Murad Arslan'a, Tebâreke tefsiri ile Amme cüzü tefsirinin başında da Gelibolu Fâtihi Süleyman Paşa'ya takdim edildiği belirtilmektedir. (Özkan, 2011: 27) Murad Arslan'ın H. 763/ M. 1362 tarihli bir sikkesinin olduğu göz önünde bulundurulursa eserin bu tarihe yakın bir tarihte yazıldığı anlaşılabilir.

Metin Kur'ân'ın tefsirli çevirisidir. Yazar önce âyeti sonra da âyet ile ilgili açıklamaları yapmıştır. Bu

açıklamalar sırasında hadisler, menkıbeler, kıssalardan da yararlanılmıştır. (Sönmez, 2006: 3-4)

ERZURUMLU KADI MUSTAFA DARÎR

Eserlerinde kendisini "Mustafa b. Yusuf b. Ömer ed-Darîr el-Erzeni'r-Rûmî", "Darîr-i Hakîr Mustafa b. Yusuf b. Ömer el-Mevlevî" ve "Şeyh Darîr Ebu Muhammed b. Yusuf el-Erzeni'r-Rûmî" olarak tanıtmaktadır. Kör olmasından dolayı Darîr ya da Gözsüz mahlasını kullanmıştır.

Darîr, Erzurumlu'dur. Doğum tarihi hakkında kesin bilgi yoktur, 14. yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu düşünülmektedir. Medrese eğitimi almış olup İslâmî ilimleri, Arapça'yı ve Farsça'yı çok iyi bilmektedir. Eserleri, Batı Türkçesiyle kaleme alınmış ilk eserler olması bakımından önemlidir. (Kaplan, 2006: 42)

Sîretü'n-Nebî (Tercemetü'd-Darîr ve Takdimetü'z-Zâhir): Siyer alanında yazılmış ilk eser olması bakımından önemlidir. Eser, yazılış tarihi açısından Darîr'in ikinci eseridir. Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-Bekrî'nin *el-Envâr ve Miftâhü's-Sürûr ve'l-Efkâr fi-Mevlidi'n-Nebiyyi'l-Muhtar* adlı Arapça eserinin tercümesidir. Darîr bu tercümede aynı zamanda İbn Haşm ve Vâkıdî'nin eserlerinden de yaralanmıştır. (Özkan, 2011: 34) *Sîretü'n-Nebî* içerisinde yer yer manzûm parçalar ve lirik söyleyişler göze çarpmaktadır. Beş cilt olan bu eserin tercüme edilmesinde Memlûk Sultânı Mansûr Alî b. Şa'bân'ın etkisi olmuştur. (Kartal vd., 2011: 48; İsen, 2007: 555; Kaplan, 2006: 56)

Terceme-i Sîretü'n-Nebî: Darîr, İbn İshak'ın siyerini esas alarak 1388 yılında tamamlamış olduğu bu tercümesine kendisine ait şiirlerden ve başka kaynaklardan elde ettiği menkıbelerden de eklemiştir. (Çaldak, 2006: 78)

Fütûhu'ş-Şâm Tercümesi: Eser Arap tarihçisi Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî el-Medînî'nin manzûm/mensûr olarak yazdığı *Fütûhu'ş-Şâm* adlı Arapça siyer kitabının çevirisidir. (Köprülü, 2011: 360) Darîr'in bu tercümesinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanında Şam, Mısır ve Irak'ın müslümanlarca fethi anlatılmaktadır. 1393 yılında tamamlanan eser Halep Emîri Çolpan'a takdim edilmiştir. Eserin bazı bölümlerinde manzûm kısımlar bulunmaktadır ve eser anlam çevirisi şeklinde yapılmıştır. (Kartal vd. 2011: 48; İsen, 2007: 555; Kaplan, 2006: 56)

Yüz Hadis Tercümesi: Fazlullah b. Nâsıru'l-Gavrî el-İmâdî'nin *Tuhfetu'l-Mekkiyye ve Ahbâru'n-Nebeviyye* adlı eserinden faydalanarak yazılmış olan bu eserde 100 tane hadis ve her hadisin altında iyilik, doğruluk gibi değerlerin işlendiği hikayeler bulunmaktadır. Eserde kısa ve devrik cümleler kullanılmıştır: "*Cömerd kişi yakındur Tanrıya, dahı yakındur uçmaga, ırakdur tamudan*." Bunun yanında eserde masallarda görebileceğimiz bazı folklorik unsurlara da rastlamak mümkündür. (Kartal vd. 2011: 48; İsen, 2007: 555; Kaplan, 2006: 56; Karahan, 1995: 21)

KUL MES'ÛD

Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olamadığımız Kul Mes'ûd'un adına mevcut tezkirelerde rastlanamamıştır. XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen yazar, 1334-1337 yılları arasında Aydın Emîri Umur Bey'in isteği üzerine *Kelile ve Dimne*'yi tercüme etmiştir. Yazarın başka eseri de bilinmemektedir. Johannes H. Mordtmann, *Kelile ve Dimne Tercümesi*'nden yaklaşık yirmi yıl sonra Farsça'dan Türkçe'ye çevrilen *Süheyl ü Nev-bahâr* adlı mesnevinin mütercimi Hoca Mes'ûd ile Kul Mes'ûd'un aynı şahıs olduğunu ileri sürmüşse de Kilisli Rıfat ve M. Fuad Köprülü bu görüşe

katılmamıştır. (Toska, 1989: 238-239) Toska ise doktora tezinde bu iki mütercimin aynı kişi olabileceğini belirtmektedir. (Toska, 1989: 238-239)

Kelile ve Dimne Tercümesi: Eserin asıl metni Sanskritçe'dir. Sanskritçe'den Farsça'ya ve Farsça'dan da Kul Mes'ûd tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Edebiyatımızdaki ilk *Kelile ve Dimne* çevirisidir. Tercüme, Farsça aslına sadık kalınarak yapılmıştır. Kul Mes'ûd, eseri tercüme ederken sanatını göstermekten ziyade yararlı olmayı amaçlamıştır. Bu yüzden sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Bu tercüme eser, Aydınoğlu Umur Bey'e sunulmuştur. *Kelile ve Dimne* hayvan hikayeleri temeline oturtulmuş bir siyaset ve ahlak kitabıdır. Kitap adını, onun en geniş ve en önemli hikayesinin iki ana kahramanı olan *Kelile ve Dimne* isimli çakallardan alır. Eser iki önsöz, bir zeyil ve 16 bölüme ayrılmış 100 kadar hikayeden teşekkül etmiştir. Hikayelerde verilmek istenen mesaj doğrudan değil hayvanlar yoluyla mecazen (alegorik bir anlatımla) verildiği için eser çok kıymet görmüş ve birçok dile çevrilmiştir. (Kartal vd. 2011: 47; İsen, 2007: 554; Toska, 1989; Timurtaş, 1993: 213)

ŞEYHOĞLU SADRU'D-DÎN MUSTAFA

"*XIV. yüzyılda Germiyan (Kütahya) bölgesinde yetişen şairlerin başında gelir. Hurşîd- nâme'de adının Mustafa olduğunu belirten ve Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ'yı 1401 yılında yazdığı zaman 62 yaşında olduğunu açıkça söyleyen Şeyhoğlu, buna göre 1340 yılında doğmuştur. Germiyan beyi Süleyman Şâh zamanında Germiyan sarayında nişancılık ve defterdarlık görevlerinde bulunan Şeyhoğlu, daha sonra Yıldırım Bâyezid'e intisap ederek Osmanlı sarayında da bulunmuştur. Şeyhoğlu'nun nerede, ne zaman öldüğü ve mezarının nerede olduğu belli değildir."* (Yavuz, 2011: 42) Aynı zamanda Hoca Mes'ûd'un öğrencisi olduğu sanılan Şeyhoğlu'nun *Hûrşîd-nâme* isimli bir mesnevîsi de mevcuttur. (Zavotçu, 2005: 23; Köprülü, 2011: 363)

Marzuban-nâme Tercümesi: Germiyan beyi Muhammed Beyoğlu Süleyman Şâh'ın emriyle Şeyhoğlu Mustafa tarafından Sade'd-dîn el-Varâvînî'nin metni (*Marzuban-nâme*'nin ilk yazarı Marzubân bin Rüstem'dir. Daha sonra Varavanî eseri yeniden yazmıştır.) esas alınarak yazılmış tercüme eserdir. Çeviri tarihi tam bilinmemekle birlikte 1375-1380 tarihleri arasında olduğu tahmin edilmektedir. (Özavşar, 2009: Özet; Yavuz, 2011: 43)

*"Şeyhoğlu, eseri Türkçeye aktarmasının sebebini anlatırken, Marzuban-nâme'nin bu kitaplar arasında en iyisi olduğunu söylüyor. Her ne kadar Kelile ve Dimne, Marzuban-nâme'den eski ve ünlü olsa da hikmet ve yarar sağlama bakımından bu daha iyidir; anlamı derin olduğu için her insan ondan kolayca yararlanamaz, diyerek Marzuban-nâme'yi daha üstün tutmuştur. Ayrıca böyle bir eserden o devir padişahlarının mahrum kalmasına gönlüm razı olmadığı için ve anlaşılması güç bir eser olduğu için, herkes yararlansın diye Türkçeye aktardım, diyor."(*Korkmaz, 1973: 71)

Eser, öğüt vermeyi ve kıssadan hisse çıkarmayı amaçlayan hayvan hikayelerinden oluşmuştur. On bölüme ayrılmış olan eser, bölümlerin altındaki 51 hikayeden müteşekkildir. Onuncu bölüm Şeyhoğlu tarafından eklenmiştir ve tefsir, hadis ve altı küçük hikaye mevcuttur. Hikayeleri Türkçe'ye tercüme etmesine rağmen başlıkları Farsça olarak bırakmıştır. (Özavşar, 2009: Özet; Yavuz, 2011: 43)

Eserin Varşova ve Berlin'de iki nüshası mevcuttur. Varşova nüshasını Zajaczkowski, Berlin nüshasını da W. Pertsch tanıtmıştır. 1966 yılında eserin mütercimin kim olduğuyla ilgili bir makale yayınlayan

Zeynep Korkmaz 1973 yılında eserin metnini yayınlamıştır. (Özavşar, 2009: 9)

Kâbus-nâme Tercümesi: *Kâbus-nâme* 1082 yılında Keykavus b. İskender tarafından, oğlu Gîlân Şâh için nasihat-nâme/siyaset-nâme türünde yazılan Farsça bir eserdir. Kırk bölümden müteşekkil bu eserde hayatın her alanında kullanılabilecek bilgiler yer almaktadır. Bunlar: Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberlik ve peygamberliğin hikmetleri, anne-baba ilişkileri, yaşlılık ve gençliğin getirdikleri/götürdükleri, satranç oynamak, aşk ve âşık olmak, emanet saklamak, ev ve mülk satın almak, konuk olmak ve konuk ağırlamak, kadın-erkek ilişkileri, latife yapmak, yıkanmak, av avlamak, top oynamak, cariye ve köle almak, at cinsleri, tıp, astroloji ve hendese gibi ilimlere vâkıf olmak vs. Yazar bu bilgileri naklederken âyet ve hadislerden, hikayelerden, şiirlerden yararlanmıştır. (Doğan, 2010: 35-56; Samuk, 2011: 1383-1386) (Bu eser 13-15. yüzyıllar arasında 6 kez Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İki çevirinin mütercimleri bilinmemektedir. Diğerleri Şeyhoğlu Sadrüddin çevirisi, Akkadıoğlu çevirisi, Bedr-i Dilşad'ın manzûm çevirisi, Murad-nâme ve Mercümek Ahmed çevirisidir)

Yazılış tarihi tam olarak bilinemeyen ama 1380-1385 tarihleri arasında olduğu düşünülen bu çeviri Germiyanoğulları beyi Süleyman Şâh'ın isteğiyle yapılmıştır. (Doğan, 2010: 40)

Eserin 1459 yılında istinsah edilen nüshasında *Tarama Sözlüğü*'ne girmemiş birçok kelime mevcuttur. Eseri fonetik bakımdan önemli hale getiren bir diğer özellik de 143 kelimede görülen, bir harfin üzerinde çift hareke kullanılmasıdır. (Doğan, 2010: 35-56; Samuk, 2011: 1383-1386)

Kabus-nâme tercümeleri arasında en tanınmışı Mercümek Ahmed'in tercümesidir. Bu yüzden modern çalışmalar genel olarak bu çeviri üzerine yoğunlaşmıştır. Şeyhoğlu'nun tercümesinin metnini Enfel Doğan yayınlamıştır ve bu eser üzerine çeşitli çalışmalar (özellikle dil alanında) yapmıştır.

Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema: Necmü'd-dîn Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eserinin uyarlamasıdır. H. 803/ M. 1400 yılında bitirilen eser Paşa Ağa b. Hoca Paşa'ya sunulmuştur. *Kutadgu Bilig*'den sonra yazılmış siyaset-nâme özelliği taşıyan bilinen ikinci kitaptır. Bu özelliği ile devrin sosyal yaşantısı hakkında da bilgi vermektedir. (Köprülü, 2011: 364) Eserde padişah, vezir ve bilginlerin konumlarından ve ideal konumlarının nasıl olması gerektiğinden bahsedilmektedir. Eser açık, samimi ve sade bir dille yazılmıştır. Yazar, Kur'ân ve hadisleri esas almış, peygamberlerden ve geçmiş padişahlardan örnekler vermiştir. Tek yazması Köprülü koleksiyonundadır. (Kartal vd., 2011: 47; İsen, 2007: 555; Kartal vd. 2011: 44) Bu eserin transkripsiyonlu metnini Kemal Yavuz 1991 yılında yayınlamıştır. (Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ, İnceleme-Metin-İndeks. Ankara: AKM)

İBRÂHİM B. MUSTAFÂ B. ALİŞÎR EL-MELİFDEVÎ

Yazar hakkında, incelenen kaynaklarda ve tezkirelerde herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi: Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin 1110 tarihinde manzûm olarak kaleme aldığı *Manzûmetü'n-Nesefî fi'l-Hilâf* adlı eserin 1332 yılında Hama'da yapılan tercümesidir. Tercüme yapılırken eserin Arapça olan asıl kısmı belli bir büyüklükte yazıldıktan sonra kelimelerin altına öncelikle Türkçeleri yazılmış, daha sonra beyitte anlatılmak istenen konu düzgün, anlaşılır ve sade bir Türkçe ile açıklanmıştır. Fıkıh terimleri dışında anlaşılması güç kelimeler mevcut değildir. Eserin konusu genel itibariyle İslâm hukukudur. (Bilgin, 1990) Tercümede dört büyük

mezhebin ve mezhep imamlarının değişik görüşleri yer almaktadır. (Özkan, 2011: 39)

Azmi Bilgin doktora tezi olarak hazırladığı metni 1996 yılında yayınlamıştır. (Bilgin, Azmi (1996). Nazmü'l-Hilâfiyat Tercümesi: Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks. Ankara: TDK)

KUTBU'D-DÎN-İ İZNİKÎ

İznik doğumlu olan yazar, Muhammed b. Muhammed er-Rumî olarak bilinmektedir. Kaynaklara göre 1418 yılında yine İznik'te vefat etmiştir. Şer'î ilimler ve tasavvuf alanında kendini yetiştirmiş olan yazarın eserleri de tefsir ve tasavvufla ilgili konuları içermektedir. Eserleri *Osmanlı Müellifleri*'nde şu şekilde verilmiştir: *El-Akdü's-Semin ve'l-Akdü'l-Yemin, Zâdü'l-Ma'ad fi'l-fürû' ve'l-Ahlâk, Mukaddime, Râhatü'l-Kulûb* (Bursalı Mehmed Tahir, 2009: 144; Sayan, 2007: 36)

Mukaddime-i Kutbu'd-dîn: Türkçe ilmihallerin ilk örneklerinden sayılan bu eserde namaz, oruç, zekat, iman gibi konular ve ahlakî meseleler beş farklı bölümde ele alınmıştır. Bunların yanında ulema arasındaki görüş ayrılıklarına da yer verilmiştir. Eserin temeli âyetlere ve hadislere dayanmaktadır. (Kartal vd. 2011: 49)

Bazı nüshaların *Mukaddimetü's-Salât* olarak adlandırılması, Mecdî ve Bursalı Mehmed Tahir'in namazla ilgili *Mukaddime* isimli bir eserinin olduğunu belirtmesi Semerkandî'nin risalesiyle karıştırılmasına sebep olmuştur. *Mukaddime*'nin, *Bünye'l-İslâm ve İbâdât* şeklinde adlandırılmış nüshaları mevcuttur. Bazı nüshalarda (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No: 1171; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, No:O/39) isminin *Râhatu'l-Kulûb* olarak zikredilmesi İznikî'nin diğer eseriyle karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. (Öngören, 2002: 485-486) Eserin bir çok nüshası bulunmaktadır.

Ahmet Kartal "*Kutbiddîn b. Muhammed İznikî ve Râhatu'l-Kulûb (Mukaddime-i Kutbiddîn) İsimli Eseri*" adlı bir makale yayınlamıştır. Bu makalede de eserin ismi iki şekilde zikredilmektedir. (Kartal, Ahmet (1996). Kutbiddîn b. Muhammed İznikî ve Râhatu'l-Kulûb (Mukaddime-i Kutbiddîn) İsimli Eseri. Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 1. s: 161-171)

Râhatu'l-Kulûb: Kelam, fıkıh ve tasavvufun konu edildiği bu eserde İznikî konuları mutasavvıfların gözüyle anlatmayı uygun bulmuştur. Eserde, bir şeyhe bağlanma gerekliliğine, kamil insan vasıflarına ve tasavvufî konulara dikkat çekmiştir. Mevcut iki müellif nüshası da eksiktir ve müstensihler tarafından tamamlanmıştır. (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi , No: 1600, 1691) (Öngören, 2002: 485-486)

(MEVLÂNÂ) HAMZAVÎ

Emîr Süleyman'ın müsâhiplerinden biri olarak bilinen Hamzavî'nin asıl adı hakkında bilgi mevcut değildir. (ö. 815/1412-13) Dîvân şairi Ahmedî'nin kardeşi olduğu bilinmektedir. (İsen, 1994: 106) Cilt cilt oluşturulmuş olan *Hamza-nâme* adlı eserin müellifidir. Halk tarafından büyük bir ilgiyle okunan bu eserden dolayı Hamzavî mahlasını almıştır. (Kurtçu, 2006: 16-17; İsen, 1994: 106) Âşık Çelebi, Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi; Hamzavî'nin *Hamza-nâme* metinlerinin ilk müellifi olduğunu söylemektedir. (Kocatürk, 1964: 191) Sarayda Ahmed-i Dâ'î ile karşılıklı şiirler söyledikleri bilinmektedir. Monlâ Fenârî ve Hâcı Paşa ile beraber ders almışlardır. Kâhire'ye giderek Şeyh Ekmelü'd-dîn'in talebesi olmuştur. (İsen, 1994: 106)

Hamza-nâme: Hz. Muhammed'in amcası olan Hz. Hamza'nın şehit edilmesinden sonra halk hikayecileri tarafından anlatılmaya başlanan ve Hz. Hamza'nın hayatını ve cenklerini konu alan hikayelerdir. Sözlü edebiyatın ürünlerinden olan bu hikayeler XIV. yüzyılda yazıya aktarılmaya başlanmıştır. Eserin olay örgüsü zengin ve karmaşıktır. Yaklaşık 60-70 cilt içinde (Evliya Çelebi 360 cilt olduğunu zikretmektedir) birbirinin devamı olan 150-200 hikâyeden meydana gelmektedir. *Hamza-nâme*'de mekan Arabistan ve İran'dır. Hikâye kahramanları ise; Arap, Acem, Müslüman, kâfir ve putperestlerden oluşmaktadır. (Artun, 2002: 64).

Sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olan *Hamza-nâme*, XIX. yüzyılın sonuna kadar büyük ilgi görmüş; kahvelerde, yeniçeri ocaklarında, sınır boyu kalelerinde el yazması eserlerden okunmuştur. (Timurtaş, 1993: 214)

İskender-nâme/Kıssa-i İskender: Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî tarafından halk için yazılan bu eser dinî/efsânevî bir hikâyedir. Filip oğlu İskender'in efsânevî hayatı islâmî ögelerle bütünleştirerek anlatılmıştır. Eser 20 bölümden oluşur. Manzûm parçalar da içeren eser, 14. yüzyılın halk dili, kelime özellikleri, anlatım gücü gibi bazı özellikler hakkında bilgiler içermektedir. (Seçkin, 1991: 41)

Hamza-nâme, cilt cilt yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır. *İskender-nâme* üzerine de özellikle dil alanında yüksek lisans tezleri yapılmıştır.

ABDAL MÛSÂ

Abdal Mûsâ *Velâyetnâmesi*'ne göre 1272-1275 tarihleri arasında Genceli'de dünyâya gelmiştir. (Güzel, 1999: 60-63) Hacı Bektâşî Velî'nin müridlerinden ve ondan sonra gelen ikinci pîrdir. (Köprülü, 1989: 425) Resmî tarihin anlattıklarının aksine Orhan Gazi'yi değil Aydınoğlu Umur Bey'i desteklemiştir. 1365'ten önce vefat etmiştir. (Güzel, 1999:65-68)

Nasîhat-nâme: Didaktik bir eser olan *Nasîhat-nâme* vaaz ve öğüt üslûbuyla yazılmıştır. Eserin dili oldukça sadedir.(Çaldak, 2006: 85)

GEREDELİ İSHAK B. MURÂD

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Geredeli İshak'ın bazı kaynaklarda Sultan I. Murâd ve Yıldırım Bâyezid devrinde (1359-1403) yaşadığı söylenmektedir. Aynı zamanda Hoca Tabîb diye adlandırıldığı ve Bursa Yıldırım Dârü'ş-şifâsı'nda hastalarla ilgilendiği bilinmektedir. (Erdemir, 1996: 30-31)

Edviye-i Müfrede/ Hülâsatü't-Tıb: 1387 yılında yazılan bu eser çağının tıp bilgisini ve anlayışını ve yazarın tecrübelerini içeren bilinen ilk telif tıp kitabıdır. (Canpolat vd. 2007: 11-13; Erdemir, 1996: 30-31; Kartal vd., 2011: 50) Eser Umur Bey adına sunulmuştur. (Mengi, 2003: 93) Dört bölümden oluşan eserin ilk bölümünde, ilaç olarak kullanılan maddeler alfabetik bir düzen içerisinde kaydedilmiştir. İkinci bölümde ise uygulamalı tıbba yönelik bilgiler, üçüncü bölümde ilaç karışımları yer almaktadır. Dördüncü bölüm Anadolu Türk tıbbının ilk uzmanlık alanı sözlüğü olarak değerlendirilen Arapça-Farsça-Türkçe terimler sözlüğünün bulunduğu bölümdür. Bu bölümde hastalıkların isimleri, anatomi terimleri, meyveler, sebzeler ve eşyalarla ilgili 250 kadar madde bulunmaktadır. (Canpolat vd., 2007: 11-13; Erdemir, 1996: 30-31; Kartal vd., 2011: 50; Doğan, 2011: 2) *Osmanlı Müellifleri*'nde eserin iki bölümden oluştuğu, birinci kısmın bitkilerden ikinci kısmın ise

ameliyattan bahsettiği zikredilir. (Bursalı Mehmed Tahir, 2009, C. 3: 203) Adnan Adıvar eser hakkında şunları söylemektedir:

*"Osmanlı Türkleri tarafından yazılan ilk tıp eserinin Havâss-ül-Edviye adıyle Murat bin İshak adında biri tarafından derlendiğini sanıyoruz (bkz. Fatih Millet Kütüphanesi, Tıp, No. 109; Paris Bibi.Nat. Man. Turcs, A.F. 170). Bu kitap 792 (1387) yılında «Gerede kalesinin katında ve Erkot dağında cem» olunmuştur. Eserde birtakım ilaçların etkileri kısaca ve pek bayağı bir yolda anlatılmaktadır. Bilgilerinin büyük kısmının Zeyneddin bin İsmailü'l-Cürcanî'nin eseri olan Zahire-i Hârezmşahî'den ve bir de İbni Sina'nın Kanun'undan alınmış olduğu görülüyor. En çok rastlanan hastalıkların tedavisinden de kısaca bahseden bu yazara dair bildiğimiz bir şey yoktur."(*Adıvar, 1970: 13)

Takvîmü'l-Ebdân: İbn-i Cezle'nin (ö. 493/1100) *Kitâbü Takvîmü'l-Ebdân fî Tedbîri Bedeni'l-İnsân* adlı eserinin tercümesidir. Eserde hastalıkların teşhisi ve tedavisi ile ilgili konularda bilgiler verilmektedir. (Erdemir, 1996: 30-31) Bursalı Mehmed Tahir "*Osmanlı Müellifleri*"nde bu eserden iki kez bahsetmiş olmasına rağmen eserin nüshasına rastlanamamıştır. (Ağırakça, 2006: 158-159)

HÜSREV B. ABDULLAH

Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'-Lugati't-Türkiyye: Memlûklüler döneminde, Araplara Kıpçak Türkçesi öğretmek amacıyla yazılan bir sözlük ve konuşma kılavuzudur. Yazıldığı yer ve tarih bilinmemektedir. "*Türk dilinin parlayan incisi*" anlamına gelen eser 24 bölüme ayrılmış olup her bir fasılda yer alan kelimeler tematik olarak sınıflandırılmıştır. Bu temalardan bazıları: sular, sürüngenler ve böcekler, binek hayvanları, savaş aletleri vb. En ilgi çekici bölüm olan 24. bölümde 222 adet konuşma cümlesi yer almaktadır. (Yavuzarslan, 2009: 10; Tiryaki, 2011: 3-8) Ercilasun'a göre eser bu yönüyle diğer sözlüklerden ayrılmaktadır.(Ercilasun, 2005: 394) Özyetgin eserin 15. yüzyıl eseri olabileceğini de vurgulamıştır. (Özyetgin, 2001: 63)

CEMÂLEDDÎN EBÛ MUHAMMED ABDULLAH ET-TÜRKÎ

Tam adı Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah et-Türkî'dir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu yazarın Türk asıllı olduğu düşünülmektedir. (Yüce, 1993: 314)

Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk fî-Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak: Özyetgin, kitabın XV. yüzyıl ya da XIV. yüzyılda yazıldığını ama büyük ihtimalle XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığını belirtmektedir. Arapça-Türkçe sözlük türünde bir eserdir. *Bulgatü'l-Müştâk*'ın sayfa düzeni diğer eserlere göre farklı bir yapıya sahiptir. Kelimeler baklava dilimi biçiminde yazılmıştır. Eserde isimler tematik olarak sıralanmış, fiiller ise alfabetik sırayla düzenlenmiştir. (Ercilasun, 2005: 392)

EBÛ HAYYÂN

Endülüslü bilginlerden Ebû Hayyân Muhammed bin Yûsuf, 1256 yılında Gırnata'da doğmuştur. Dil ve din bilimleri alanlarında tahsil görmüştür. Pek çok ülkeyi gezmiş, daha sonra Mısır'a gelerek orada dersler vermiş, eserler meydana getirmiştir. Berberî asıllı olan Ebû Hayyân 1344 yılında Kahire'de ölmüştür. (Ercilasun, 2005: 388; Özyetgin, 2001: 42-43)

Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk: 18 Aralık 1312 tarihinde yazılan eser bir sözlük (Arapça-Türkçe) ve gramerdir. Eser; sözlük, morfoloji ve sentaks olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Sözlük

bölümünde isim ve fiiller karışık olarak yer almaktadır. Kelimelere Arapça karşılık verilirken genellikle tek bir sözcük kullanılmış, bazen de kısa örneklere yer verilmiştir. Yer yer Kıpçakça ve Türkmence'den örnekler de mevcuttur. (Özyetgin, 2001: 46-49)

İBNİ MÜHENNÂ

Gerçek ismi Ahmed, lakabı Cemâlü'd-dîn olan İbni Mühennâ, 13. yüzyılın başlarında Hille şehrinde doğmuştur. Dil ve tarih alanlarında iyi bir âlim ve şairdir. (Erkan, 2016: 11-12)

Hilyetü'l-İnsân ve Hulbetü'l-Lisân: XIV. yüzyılda yazılan eser, Arapça-Türkçe-Moğolca bir sözlüktür. Yazıldığı yer belli olmayan bu eserin Azerbaycan veya Irak'ta yazılmış olabileceği düşünülmektedir. P. M. Melioranskiy eserdeki Türkçe bölümün Azerbaycan Türkçesi ile yazıldığını savunmuştur. (Ercilasun, 2005: 384-385)

BERKE FAKÎH

Kıpçak asıllı olan yazar, Altun Buga'nın hizmetinde bulunmuş, onunla birlikte İskenderiye'ye gelip savaşlara katılmıştır. Yine Altun Buga'nın isteği üzerine Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn*'ini 1383'te istinsah etmiştir. (Ercilasun, 2005: 395) A. İnan bu manzûmeyi "*Mısır'da yazılan ilk Kıpçakça metin"* olarak belirtmektedir. (İnan, 1953: 64-65) Yazarın *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn* adlı eserini yazdıktan sonra Seyfi Baçman'ın hizmetine girdiği bilinmektedir. (Ercilasun, 2005: 395)

İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn: 1387 yılında Berke Fakîh tarafından yazılan satır altı bir fıkıh kitabıdır. Yazar, Emîr-i Kebîr Seyfi Baçman'ın "*İmâm-ı Âzam mezhebi üzerine ibâdetlerde faydalı olacak*" bir kitap yazılmasını istemesi üzerine bu eseri tercüme ederek kaleme almıştır. Eserde; kâfir olmayı gerektiren ve gerektirmeyen hâller, namaz, zekât, oruç, hırsızlık, kurban gibi konular işlenmektedir. (Toparlı, 1992: 27-28)

SEYF-İ SARÂYÎ

Altınordu'nun başkenti Saray şehrinde doğduğu bilinen yazar/şâirin doğum ve ölüm tarihi hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Sadî'nin *Gülistan*'ından yaptığı çevirinin sonuna yazdığı nazireleri sayesinde hayatı hakkında tahmin yürütülebilmektedir. (Ercilasun, 2005: 396)

Gülistân Tercümesi: Sadî'nin 1258 yılında yazdığı *Gülistân* adlı eserin hâcibler hâcibi Emîr Bathâs adına Kıpçak Türkçesi'ne yapılmış tercümesidir. Kitabın asıl adı *Kitâb bi't-Türkî*'dir. Mütercim 1 Eylül 1391 yılında tercümenin tamamlandığını belirtir. (Ercilasun, 2005: 396) Eser kelimesi kelimesine tercüme değildir. Daha çok bir adaptasyon metindir. (Karamanlıoğlu, 1989: XXIV) Manzûm-mensûr karışık olan eserde mütercim sadece nesir kısımlarında metnin aslına sadık kalmıştır. (Eckmann, 1996: 56)

MAHMÛD BİN ALÎ SARAYÎ

Harezm'in Kerder şehrinde doğan yazarın kök olarak Bulgar Türklerinden olduğu bilinmektedir. Eserlerini Harezm Türkçesiyle oluşturan yazar, 1360'ta vefat etmiştir. (Ercilasun, 2005: 382)

Nehcü'l-Ferâdis: Harezm sahası eserlerinden, kırk hadis türünde yazılmış, oldukça hacimli bir eserdir. Eserin yazım tarihi olarak 1358'den önce olduğu belirtilmektedir. Dört bâb ve kırk fasıldan oluşur. Her fasıl bir hadisle başlar. Hadisler açıklanırken başka âlimlerin o hadis hakkındaki yorumlarından ve

başka hadis ve âyetlerden yararlanılır. Birinci bâbda, Hz. Muhammed'in faziletleri ve hayatı; ikinci bâbda , dört halife, ehl-i beyt ve dört mezhep imamı; üçüncü bâbda Allah'a yaklaştıracak ameller; son bâbda da Allah'tan uzaklaştıran kötü ameller anlatılmaktadır. (Ercilasun, 2005: 382)

Eserin dili oldukça sadedir, sanat gayesi eserde görülmemektedir. Eser didaktik olmasına rağmen kuru ve can sıkıcı değildir. (Eckmann, 1956: VIII)

AHMEDÎ (TACEDDIN IBRÂHIM)

1335 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Hayatı hakkında farklı ve çelişkili görüşler mevcuttur. Aydınoğulları bölgesinde yaşamış ve Aydınoğlu Ayas Bey'e intisap etmiştir. Kaynaklara göre 1412'de, 80 yaşlarında ölmüştür. Bir adet dîvânı bulunan Ahmedî'nin *İskender-nâme, Cemşid ü Hurşid, Tervîhü'l-Ervâh* isimli mesnevileri ve *Mirkâtü'l-Edeb* isimli Arapça-Farsça manzûm sözlüğü bulunmaktadır. (Kartal vd., 2011: 50; Kartal vd., 2011: 48)

Bedâyi'u's-Sihr fî-Sanâyi'i'ş-Şi'r: Ahmedî, Farsça mensûr-manzûm karışık bir risâle olan bu eserini, Reşîdü'd-dîn Vatvât'ın (öl. 1177-78) *Hadâ'iku's-Sihr fi-Dekâ'iki'ş-Şi'r* adlı eserindeki edebî sanatlara ait açıklamaları özetleyip Farsça örnekleri artırmak sûretiyle meydana getirmiştir. Şair, bu eserde kendi şiirlerinden örneklere de yer vermiştir." (Kartal vd., 2011: 48)

HACI PAŞA/CELALÜDDİN HIZIR

Hâl tercemeleri kitaplarından başta Şakâyık-ı Nûmâniye olmak üzere hemen hemen hepsinde Aydınlı olduğu yazılsa da *Meşârik-i Şerîf Şerhi* adlı eserinin sonundaki *"Hacı Paşa ibn-i Hoca Alî el-Konevî er-Râcî ilâ rahmeti Rabbihi'l-Latîf fî medineti Konya"* ibaresinden Konyalı olduğu, daha sonra Aydın'a göç etmiş olabileceğini anlıyoruz. Şah-ı Mantıkî'den, Bedrü'd-dîn Sümavî'den ve Şeyh Ekmelü'd-dîn Hazretlerinden ders almıştır. Bu sırada hastalanmasından dolayı tıp ilmine merak salmış ve tıp eğitimi almıştır. Mâristân-ı Mısır adı verilen Dârü't-Tedâvî'de baş tabip olarak çalışmıştır. Aydınoğlu Mehmed Bey'in daveti üzerine Birgi'ye gelmiş ve burada ders verip eserler vücuda getirmiştir. H. 820/ M. 1417 yılında vefat etmiştir. Birgi'nin Hızırlık denilen yerinde defnedilmiştir. (Bursalı Mehmed Tahir Bey, 2009, C. 3: 212)

Mesâliku'l-Kelâm fî Mesâ'ili'l-Kelâm: Kadı-i Beyzâvî'nin *Tevali'ü'l-Envâr* adlı eserinin şerhidir. Aydınoğullarından Îsâ Bey adına sunulmuştur. Eser ilm-i kelâmın inceliklerinden bahsetmektedir. (Bursalı Mehmed Tahir Bey, 2009, C. 3: 212)

Müntahâbât-ı Şifâ: *Şifâu'l-Eskâm* adlı eserden hulâsâ edilmiş ve Aydınoğlu Mehmed Bey'e sunulmuş tıp ilmiyle ilgili bir eserdir. Üç bölümden oluşur. Birinci bölümde tıbbın ilmî ve amelî kısmından, ikinci bölümde yiyeceklerin, içeceklerin ve ilaçların terkîb ve çeşitlerinden, üçüncü bölümde ise hastalıkların sebep ve işaretlerinden bahsedilmektedir. (Bursalı Mehmed Tahir Bey, 2009, C. 3: 212)

Teshîl: *Müntehâbât-ı Şifâ* adlı eserden daha küçük çapta Türkçe tıbbî bir eserdir. (Bursalı Mehmed Tahir Bey, 2009, C. 3: 212)

RABGUZÎ

Harezm sahasında yetişmiş bir sanatçı olan Rabguzî'nin asıl adı Nâsirü'd-dîn b. Burhane'd-dîn Rabguzî'dir. Kendisini eserinde *"bu kitâbnı tüzgen ....Ribat Oguzlug Burhân oglı Kazi Nâsır"* olarak

tanıtır. Ribât-ı Oguzî'den (Oguz kasabasından) olan Rabguzî mahlasını da bu yerin kısaltmasından almıştır. Eserlerinde Harezm Türkçesi'ni kullanmıştır. (Mengi, 2003: 67; Ercilasun, 2005: 375)

Kısasü'l-Enbiyâ: Eser, Rabguzî tarafından 1311 yılında müslümanlığı kabul etmiş Moğol emirlerinden Nasıru'd-dîn Tok Boğa adına yazılmıştır. (Mengi, 2003: 67) Yazar, mensûr olan esere gazel ve dörtlük biçiminde nazım parçaları ekleyerek metni süslemiştir. Eser konu itibariyle; Hz. Muhammed ve peygamberlerin, dört halifenin, Hasan ve Hüseyin'in menkıbeleri ile bazı olağanüstü hikayelerden teşekkül etmiştir. (Karahan, 1998: 210) Müellif bu eserini yazarken âyetlerden ve hadislerden yararlanmıştır. Eser içerisinde yer yer Arapça-Türkçe karışık (mülemmâ) beyitler, gazeller, dörtlükler yerleştirilmiş ve bu eserin kuru-didaktik bir eser olmasını engellemiş, estetik bir değer kazandırmıştır. (Mengi, 2003: 67)

YAZARI BİLİNMEYEN ESERLER

Cevâhirü'l-Asdâf: Fahir İz'in *Nesir* adlı kitabında XV. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı söylenen eser incelenen diğer kaynaklarda XIV. yüzyıl eserleri arasında gösterilmektedir. Yazarı belli olmayan bu eser Candaroğlu İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey'in emriyle çevrilmiş muhtasar tefsirdir. (İz, 2011: 26; Mengi, 1994: 91-92)

Mülk Sûresi Tefsiri: Yazarı belli olmayan bu tefsir Hızır b. Gölbeyi adına hazırlanmıştır. (Çaldak, 2006: 77)

Anonim Hadis Kitabı: XIV. yüzyılda yazarı belli olmayan eserlerden biri de bu hadis kitabıdır. (Çaldak, 2006: 77)

Kısâsü'l-Enbiyâ: Aydınoğlu Mehmed Bey adına sunulan bu eser, Sa'lebî'nin *Arâyisü'l-Enbiyâ*'sının tercümesi niteliğindedir. Anadolu'da yazılan bilinen ilk kısâs-ı enbiyâ olması bakımından önem arz etmektedir. (Çaldak, 2006: 79)

Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi: Bu tercüme, Feridüddîn Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eseri esas alınarak yapılmıştır. Eserin yazarı belli olmamakla birlikte Aydınoğlu Mehmed Bey adına tercüme edildiği tahmin edilmektedir. (Yavuz, 1986: 4) Eserde sûfîlerin, velîlerin hayatları, olağanüstü hâlleri, kerâmetleri, davranışları, söz ve düşünceleri yer almaktadır. (Özkan, 2011: 41) Eser Uygur harfleriyle kaleme alınmıştır. (Çaldak, 2006: 79)

Müfredât-ı İbn-i Baytar Tercümesi/ Câmiü'l-Müfredâtü'l-Edviye ve'l-Agdiye: Anadolu sahasında yazılmış, bilinen en eski Türkçe tıp kitabı olması bakımından oldukça önemlidir. Eser, Ziyâü'd-dîn İbni Baytar'ın *Kitâbü'l-Câmii fi'-Edviyetü'l-Müfrede* adlı kitabının Aydınoğlu Umur Bey adına yapılan tercümesidir. Mütercimin ismi belirlenememiştir. Eczacılıkta kullanılan maddeler alfabetik olarak Türkçe ve Grekçe olarak verilmiştir. Maddelerin ardından verilen bilgilerin oldukça uzun olması eserin sözlük olarak değerlendirilmesini engellemektedir. (Süveren, 1988: 131; Doğan, 2011: 4).

Kâmilü's-Sınâ'a/Terceme-i Kâmilü's-Sınâ'a: Dönemin önemli tıp kitaplarından biri de Ali bin Abbas el-Mecûsî'nin *Kâmilü's-Sınâtü't-Tıbbiyye* adlı kitabının bir bölümünün ismi bilinmeyen bir şahıs (Bergama kadısı olarak geçmektedir) tarafından yapılmış tercümesidir. Eser bir mukaddimeyle başlar. Sonrasında; ilacın adı; menşeinin bitki, hayvan veya maden mi olduğu; kök, çiçek yaprak gibi

kısımlarının hangilerinin, ne gibi hastalıklarda kullanıldığı belirtilmiştir. (İhsanoğlu, 2008, I, 14; Doğan, 2011: 4)

Taberî Tarihi ve İbn-i Kesîr Tarihi Tercümeleri: İslâmiyetin doğuşu ve ilk dönemlerdeki yayılışını konu edinen Arapça tarih kitapları olan *Taberî Tarihi* ve *İbn-i Kesîr Tarihi* bu dönemde Türkçe'ye kazandırılmıştır. Tercüme olan bu eserlerin mütercimleri bilinmemektedir. (İsen, 2003: 69)

Battal-nâme: 8. yüzyılda yaşamış, Emevî-Bizans savaşlarında ün sahibi olmuş Arap komutan Battal Gazi'nin efsanevî yaşamı ve kahramanlıklarından oluşan halk hikayesidir. Hayatta olduğu dönemde halk arasında oluşmaya başlayan hikayeler daha sonraki dönemlerde yazıya aktarılmıştır.

Battal-nâme'de olaylar Malatya ve çevresinde geçer. Eser, 8. yüzyıldaki Arap-Bizans savaşlarından, 9. yüzyıldaki Arap-Bizans savaşlarından, 10. ve 11. yüzyıldaki tarihî olaylardan ve İslâm dininin Anadolu'daki yayılışından izler taşımaktadır.

Danişmend-nâme: XIV. yüzyılda I. Murad'ın emriyle Tokat dizdarı Arif Ali tarafından yazılan eserin H. 762/ M. 1360-61 tarihli olduğu düşünülmektedir. Eser Seyyid Battal Gazi'nin kahramanlıklarını, mücadelelerini anlatmaktadır.

Danişmend-nâme, Battal Gazi Destanı'nın tamam olduğunu ve Battal Gazi'nin öldüğünü belirten cümlelerle başlar. Eserde olayların geçtiği mekanların neredeyse tamamı gerçektir. Yer isimlerine bakıldığında olaylar Anadolu'da geçmektedir ve büyük kısmı tarihi olaylarla uyumludur.

Eser on yedi meclisten oluşmaktadır. Her bir meclis kendi içinde müstakil olduğu gibi aynı zamanda birbirlerinin devamı niteliğindedir. Eserde yer yer nazım kısımlara da yer verilmektedir.

Codex Cumanicus: İtalyan ve Almanlar tarafından XIV. yüzyılda (1303-1362 tarihleri arasında meydana getirildiği düşünülmektedir.) Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak Türklerinden derlenmiş olan iki bölümlük bir eserdir. Eser yazı dilinin değil, konuşma dilinin özelliklerini barındırmaktadır.

İtalyan bölümü iki sözlük (Latince-Farsça-Kıpçakça) listesinden oluşur. İlk liste alfabetik, ikinci liste tematiktir. Alman bölümü ise iki karışık sözlük listesi ve bazı metinlerden oluşur. (Ercilasun, 2005: 386-287)

Baytaratü'l-Vâzıh: XIV. yüzyılın sonlarında Arapça'dan tercüme edildiği düşünülen atlar ve veterinerlikle ilgili kitaptır. Eserin girişinde Tolu Beg adına tercüme edildiği belirtilmektedir. (Ercilasun, 2005: 398) Eserde; atların faydalı ve zararlı hâlleri, sıfatları, huyları, at hastalıkları ve tedavileri gibi konular hakkında bilgi verilmektedir. (Özgür, 1994: 4-5)

Münyetü'l-Guzât: XIV. yüzyılın ikinci yarısında veya XV. yüzyılın başlarında yazıldığı düşünülen eser, tercüme bir eserdir. (Ercilasun, 2005: 398) Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiş olan eserin aslı Muhammed b. Yakûb tarafından yazılmış olan *el-Furûsiyye fî-Remyi'l-Cihâd*'dır. *Münyetü'l-Guzât* bu eserin üçüncü bölümünün tercümesidir. (Eckmann, 1996: 65) Eserde; ata binmek, mızrak tutmak, kılıç kullanmak, kalkan tutmak, ok atmak, top vurmak konulu altı bölüm mevcuttur. (Uğurlu, 1987: 34)

Kitâbü'l-Hayl: XIV. yüzyılın ikinci yarısında veya XV. yüzyılın başlarında Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiş bir eserdir. Eserde; atların özellikleri, hastalıkları, tedavi yöntemleri ve terbiye usûlleri gibi konular işlenmiştir. (Ercilasun, 2005: 399)

Kitâb fî-İlmi'n-Nüşşâb: Kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı belli olmayan eser, Arapça eserlerden derlenerek oluşturulmuş tercüme bir eserdir. XIV. yüzyıl sonlarında yazıldığı düşünülmektedir. Eserde okçulukla ilgili konular ele alınmaktadır. (Eckmann, 1996: 64)

3. Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışmada XIV. yüzyılda nesir türünde eser vermiş olan on dokuz nâsirden ve onların eserlerinden, ayrıca yazarı belli olmayan on beş eserden bahsedilmiştir. Bu yüzyılın nesir ustaları hakkında elde edilebilen bilgiler paylaşılmıştır. Bazı nâsirler hakkında, incelenen eserler ve tezkirelerde herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Yazıya dahil edilen yazarlar ve eserler Anadolu, Harezm ve Kıpçak sahasına aittir. Eserler; tefsir, hadis, ilm-i kelâm, fıkıh, ilmihal, sîretü'n-nebî, kısâs-ı enbiyâ, İslâmî kıssa ve menkıbe, tarih, siyâset-nâme, nasihat-nâme, hayvan hikayeleri, tıp, gramer, sözlük, belâgât gibi türlerde yapılan tercümelerin yanında; gündelik hayatta kullanılabilecek atlarla, okçulukla, veterinerlikle ilgili eserlerin ve Fars Edebiyatı'nda ün kazanmış bazı eserlerin tercümelerini kapsar.

Çoğunluğu tercüme eser de olsa bu yüzyılda yani Klasik Edebiyatın kendini göstermeye başladığı yıllarda da nesre meyledildiği görülmektedir. Manzûm eserlerin çoğunlukta olduğu bu yüzyılda mensûr eserler de düşünülenden fazladır.

Eserlerin XIV. yüzyılda yazılmış olması özellikle dil alanında çalışma yapanların dikkatini çekmiştir. Bu yüzden eserler hakkındaki çalışmaların çoğu metinlerin transkribe edilmesi ve dil özellikleri açısından incelenmesi şeklindedir. Edebî değer taşıyan bazı eserlerin bile estetik açıdan incelenmemiş olmasını bir eksiklik olarak değerlendirebiliriz.

Bazı eserlerin isimlerinin tezkirelerde zikredilmesi fakat kütüphanelerde rastlanamaması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bunun yanında mevcut eserlerin nüshalarındaki eksiklikler de göze çarpan ve incelemeyi zorlaştıran özellikler arasındadır.

Her şeye rağmen yeni gelişmeye başlayan bir edebiyatta bu sayıda ve bu kalitede mensûr eserin olması görüşlerin aksine edebiyatımızda nesrin de önemli bir konumda olduğunun en büyük göstergelerinden biridir.

Kaynaklar

ADIVAR, Adnan , (1970), *Osmanlı Türklerinde İlim***,** İstanbul (2. Baskı).

Ağırakça, Ahmet (2006). "*Osmanlı Tıbbının Kaynakları*", Osmanlılarda Sağlık, İstanbul C. I, s. 158-159.

ARTUN, Erman (2002). *Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

BİLGİN, Abdullah Azmi (1990). *Nazmü'l-Hilafiyyat Tercümesi,* Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Bursalı Mehmed Tahir (2009). *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz, Ankara: Bizim Büro Yayınları.

CANPOLAT, Mustafa- ÖNLER, Zafer (2007). *İshâk bin Murâd, Edviye-i Müfrede,* Ankara: TDK Yayınları.

ÇALDAK, Süleyman (2006). *Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)*, Eğitim Dergisi, S.77-78, s. 74-90,

Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2005*). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Aydın Kitabevi.

DOĞAN, Enfel (2010). *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılan Kabus-nâme Çevirileri Üzerine*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 43, S.43, s. 35-56.

DOĞAN, Şaban (2011). *XV.-XVIII. Yüzyıllar Arasında Anadolu Sahasında Türkçe Yazılmış Tıp ve Eczacılık Sözlükleri,* Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Muğla.

ECKMANN, Janos (1956). *Nehcü'l-Ferâdis I, Tıpkı Basım*, Ankara: TDK Yayınları.

ECKMANN, Janos (1996). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

DEMİRHAN ERDEMİR, Ayşegül (1996). *Geredeli İshak*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 14, s. 30-31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ERKAN, Mustafa (2016). *İbni Mühennâ Hayatı*, Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân, Ankara: TDK Yayınları.

İbrahim Cûdî Efendi (2006). *Lügat-ı Cûdî*, Haz. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, Ankara: TDK Yayınları.

GÜZEL, Abdurrahman (1999). *Abdâl Mûsâ Velâyetnâmesi*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, ŞEŞEN, Ramazan vd. (2008). *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*, C. I, İstanbul: IRCICA yayınları.

İSEN, Mustafa (1994). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Özyurt Matbaacılık.

İSEN, Mustafa vd. (2003). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

İSEN, Mustafa (2006). *Nesir,* Türk Edebiyatı Tarihi, C.1, s.536-549, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İNAN, Abdülkadir (1953). *XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe*, TDAY Belleten, Ankara.

İZ, Fahir (2011). *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KALFA, Mahir (1994). *Kıssa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin*), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KAPLAN, Yıldıray (2006). *Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr'in Kitâb-ı Siyer-i Nebî'si*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARAHAN, Abdülkadir (1998). *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İstanbul: MEB Yayınları.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989). *Seyf-i Sarâyî-Gülistan Tercümesi*, Ankara: TDK Yayınları.

KAVRUK, Hasan (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikayeler*, İstanbul: MEB Yayınları.

KOCATÜRK, Mahir (1964). *Türk Edebiyatı Tarihi,* Ankara: Edebiyat Yayınevi.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1999). *Edebiyat Araştırmaları II*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2011). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KURTÇU, Nuran(2006). *Hamza-nâme (16. cilt) Hamza-nâme Kahramanlarının Türk Destan Edebiyatındaki Yeri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MENGİ, Mine (1994*). Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

OKUYUCU, Cihan vd. (2011). *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yayınları.

ÖNGÖREN, Reşat (2002). *Kutbuddin-i İznikî,* TDV İslam Ansiklopedisi C. 26 s. 485-486, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZAVŞAR, Resul (2009). *Marzubannâme Tercümesi Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi.

ÖZGÜR, Can (1994). *Baytaratü'l-Vâzıh'ın Kıpçakça ve Türkmence Yazmalarına Göre Kıpçakça'nın Oğuzcalaşması (Türkmenceleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÖZKAN, Mustafa (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Tercümelerin Türk Diline Etkisi,* Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, S. 3, s.1-64.

ÖZYETGİN, A. Melek (2001). *Ebû Hayyân-Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk-Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara.

SAMUK, Oğuz (2012). *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi (Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım), Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2011, 731s. ISBN 978-975-8209-94-1*, Turkish Studies C.7, S.2, s. 1383-1386

SAPANCA, Cüneyt (2007). *Osmanlılarda Tefsir Usulü Çalışmaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

SAYAN, Ferda (2007). *Kültür ve Edebiyatımızda İznik ve İznikli Şairler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi.

SEÇKİN, Neşe (1991). Hamzavî *Kıssa-i İskender (101a-200bv.) Metin, Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SÖNMEZ, Gamze (2006). *14. Yüzyılda Yazılmış Mülk Suresi Çevirisi Üzerine Dil İncelemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

SUNGUR, Necati (1994). *Âhî Dîvânı (İnceleme-Metin),* Ankara: Kültür Bakanlığı.

SÜVEREN, Kenan, İlter Uzel (1988). "*İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış",* Tıp Tarihi Araştırmaları 2, İstanbul.

Şemseddin Sami (2006). *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

TİMURTAŞ, F. Kadri (1993). *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları

TİRYAKİ, Esra Nur (2011). *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Tarihî Bir Kaynak: "Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye",* Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi, C.1 S.1.

TOPARLI, Recep (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, Ankara: TDK Yayınları.

TOSKA, Zehra (1989). *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mes'ûd Çevirisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Nesir, C. 2 sf. 26-33.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Divan Nesri, C. 73 sf. 340-344.

UĞURLU, Mustafa (1987). *Münyetü'l-Guzât*, Ankara.

YAVUZ, Kemal vd. (2011). *XIV-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

YAVUZ, Orhan (2006). *Anadolu Türkçesi ile Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi ve Dil Özellikleri*, Konya: Tablet Kitabevi.

YAVUZARSLAN, Paşa (2009*). Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yayıncılık.

YÜCE, Nuri (1993). *Cemâleddin et-Türkî*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 7, s. 314, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ZAVOTÇU, Gencay (2005). *Eski Türk Edebiyatı Yüzyıllara Göre Nazım ve Nesir,* Ankara: Aydın Kitabevi.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Dânişmendnâme.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Battalname.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.50c0861a1de774.06621877.

MİZAHTA ÜSTÜNLÜK KURAMI BAĞLAMINDA GELİN-KAYNANA MANİLERİ

Arş. Gör. Esra ÖZKAYA
Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ozkayae@cu.edu.tr

Özet

Maniler, Türk sözlü kültürünü meydana getiren önemli türlerden biridir. Toplumda pek çok işlevi olan maniler, Türk mizah anlayışını yansıtması bakımından da dikkate değer bir türdür. Çünkü manilerin toplumu güldürmek ve eğlendirmek gibi işlevleri de vardır. Manilerin bu yönünün daha iyi anlaşılabilmesi açısından komiği meydana getiren unsurlarının da incelenmesi gerektiği görülmektedir.

Mani söyleme geleneğinde söyleyicilerin genellikle birbirlerine sözle üstün gelme isteği içerisinde olmaları dikkat çekmektedir. Özellikle gelin-kaynana manilerinde bu durumla daha çok karşılaşılmaktadır. Gelin ve kaynana arasındaki mani atışmalarında üstün gelme arzusuyla söylenen manilerde özellikle son dizede komik unsurlarla karşılaşılmaktadır. Yapılan kuramsal incelemeler sonucunda gelin-kaynana manilerindeki gülmeyi sağlayan unsurların mizah kuramları açısından incelenebilmektedir.

Günümüzde pek çok gülme kuramı mevcuttur. Ancak gelin-kaynana manilerinin mizahta üstünlük kuramına göre incelenmesinin daha uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle söz konusu çalışmada gelin-kaynana manileri mizahta üstünlük kuramına göre incelenecektir. Böylece gelin-kaynana manilerinde komik unsuru yaratan etkenlerin daha iyi anlaşılması sağlanacaktır. Gelin-kaynana manilerinin tamamının incelenmesi bu çalışmanın kapsamını aşacağından çalışmada örnekleme yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mizah, Üstünlük kuramı, mani.*

1. Giriş

Halk edebiyatı türlerinin mizah kuramlarına göre analiz edilmeleri söz konusu türlerdeki komiği yaratan unsurların daha iyi anlaşılabilmesini sağlamaktadır. Fakat mizahi unsurlar içeren diğer ürünlerde olduğu gibi halk edebiyatı türlerini de tek bir gülme kuramına göre açıklayabilmek mümkün değildir.

Çok sayıda gülme teorisi bulunmasına rağmen, gülmeyi tam anlamıyla açıklayabilen bir teoriden de bahsetmek bugün için mümkün değildir. Bunun normal bir durum olduğunu, gülme durumlarındaki çeşitliliği göz önüne aldığımızda kolaylıkla anlayabiliriz. İnsanoğlu birçok farklı duruma, örneğin gıdıklamaya, azot oksit solumaya, yapılan taklitlere ve düşen birisine gülebilmektedir. Gülmeye ilişkin teoriler, gülmenin farklı bir boyutuna işaret ettiğinden her teori kendi içinde tutarlı ve değerlidir (Şahin, 2010:256).

Halk edebiyatı türlerinden olan maniler mizah kuramları açısından incelenmeye değer bir yapıdadır.

Manilerin özellikle bazıları mizahi açıdan oldukça zengindir. Gelin-kaynana manileri ise özellikle üstünlük kuramı açısından incelenmeye oldukça uygundur. Bu düşünceden hareketle bu bildiride gelin-kaynana manilerinin insanları niçin güldürdüğü üstünlük kuramı bağlamında değerlendirilmiş ve konuyla ilgili olarak sonuç bölümünde yer alan çıkarımlara ulaşılmıştır. Bildirinin birinci bölümü, bildiride kullanılan kavramların malzeme ve yöntemin tanıtılmasından oluşmaktadır. İkinci bölümde gelin-kaynana manileri üstünlük kuramına göre incelenmiştir. Sonuç kısmında ise yapılan inceleme sonucunda varılan sonuçlara yer verilmiştir.

1. Kavramlar, Malzeme ve Yöntem

1.1. Kavramlar

1.1.1. Mizah Kavramı ve Mizahta Üstünlük Kuramı

Eğlendirmeyi, güldürmeyi ve bir kişiye veya bir davranışa ince alay yoluyla takılmayı içeren, hayatın her alanında görülebilen bir etkinlik olarak mizah, günlük yaşantımızın en önemli sosyal araçlarından biridir. Düşünme, yorumlama ve ifade aracı olarak mizah, aynı zamanda dikkat çekici, ilgi uyandırıcı yani bireylerin mesaja odaklanmasına yardımcı bir iletişim biçimidir (Fırlar-Çelik, 2010, s. 164).

Evrensel bir olgu olan mizah, güldürerek eğlendirmesi bakımından geniş halk kitlelerine ulaşabilme yetisine sahiptir. Bu özelliğe eğitsel yönünü de eklediğimiz zaman mizahın kullanım alanı bir hayli genişler. Edebiyat, bu kullanım alanlarından sadece birisidir ve birçok edebi tür, mizahtan yararlanmıştır. Diğer taraftan kültür, bir sanat dalı olarak içinden çıktığı toplumu yansıtan edebiyat sayesinde nesilden nesle aktarılmıştır (Güvenç, 2011, s. 157).

Komiğin bir sonucu olan gülme eyleminden yola çıkarak komiğin kaynağını belirlemeye çalışan John Morreall, gülmeyi, "üstünlük, uyumsuzluk, rahatlama ve yeni bir kuram olarak ileri sürdüğü güzel bir psikolojik değişimden kaynaklanan gülme" şeklinde dört kurama dayandırır (Morreall, 1997, s. 22; Akt. Güvenç, 2011, s. 161).

Gülme kuramları, gülme kavramını bütün yönleriyle açıklayamamıştır. Gülmenin üstünlük duygusuyla, topluma uyumsuzlukları, gülme kavramının sadece bazı noktalarını aydınlatmıştır (Apaydın, 2007, s. 323).

Thomas Hobbes'a göre mizah, bazılarının veya bizim daha önceki halimizle ve başkalarıyla kendimizi kıyasladıktan sonra kendimizi aniden daha üstün görmemizden doğar. Dolayısıyla insan ırkı birbiriyle sürekli savaşan fertlerin bir koleksiyonudur. Bir kavgayı kazandığımızda gülme işin içine karışır. Bir bakıma biz bu durumda kendi kendimizi kutlarız. Kendisindeki bazı yetenekleri kavrayan insanın davranışı mizah olarak kendisini gösterir (Abdikadyrova, 2009, s. 106).

En eski ve olasılıkla hala en yaygın gülme kuramı, gülmenin bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi olduğudur. Bu kuram en azından Platon'a kadar geriye götürülebilir. Ona göre, gülmenin uygun nesnesi, insani şeytanlık ve budalalıktır. Platon için bir kişiyi gülünç kılan şey, onun kendisini bilmemesidir. Gülünç kişi, kendisini gerçekte olduğundan daha varlıklı, daha hoş, daha erdemli ya da akıllı sanan kişidir. İşte biz böyle insanlara gülmekten zevk alırız, ancak bizim onlara gülmemiz, belirli bir kötülemeyi içerir ve kötüleme de zararlı bir şeydir. Platon onu bir "ruh acısı" olarak adlandırır (Morreal, 1997, s. 8). Platon'un bu düşünceleri mizahta üstünlük kuramının

temel yapısını oluşturmaktadır. Kişinin sahip olduğunu düşündüğü üstün vasıflarıyla kendini olumlama, karşısındakinin vasıflarını ise olumsuzlama isteği üzerine kuruludur.

Gülme kuramlarının, komik unsurlar barındıran türleri tüm yönleriyle açıklayamaması edebi türler açısından da aynı tür içerisinde bile birden fazla gülme kuramının kullanılmasına sebep olmaktadır. Aynı durum Türk halk edebiyatının manzum ve mensur türleri için de geçerlidir.

Mizah Türk halk edebiyatının anonim türlerinde sıklıkla görülmektedir. Masallar, fıkralar, ninniler, maniler, türküler, atasözleri mizahi unsurları içinde barındıran türlerdir (Hança, 2015:111). Türk halk edebiyatının manzum ve mensur türleri gülmenin kaynağını anlamaya çalışan mizah kuramları açısından incelenebilmektedir. Halk edebiyatının manzum ve mensur türlerini mizah kuramları açısından incelemek halkın mizah anlayışını ortaya koyabilmek için yol gösterici olmaktadır.

1.1.2. Gelin-Kaynana Manileri

Mani, Türk halk şiirinin en küçük nazım biçimi olup çok geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Türkiye sınırları içinde Denizli'de "mâna", Urfa'da kadınlar arasında söylenenlerine, "me'âni", erkekler arasındakiler hoyrat, Doğu Karadeniz bölgesinde ise "karşı-beri" adıyla tanınmaktadır (Gözaydın, 1989:3).

Ferdi eser olarak da bilhassa Irak Türkleri arasında görülen ve konulara göre araştırıcılar tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılan manilerin ilk kaynağı halkın hafızasıdır. Cönkler, mecmualar, sözlükler, divanlar, halk hikâyeleri, ramazan-nameler, mektuplar, bekçi destanları vb. eserler manilerin yazılı kaynağını oluşturur. (Elçin, 1997:324). Kültür ve medeniyet tabakalarımızın maddi ve manevi malzemesini aksettiren maniler tabiî olarak bestesiz veya âşıklar tarafından hususi makamlarla söylenmektedirler (Elçin, 1998:282).

Bir maninin ilk iki dizesi daha çok toplumsal yapının temel özelliklerini, toplumun kültür yapısını, doğal çevresini ve ekonomik kaynaklarını tanıtan unsurlar içerir. Son iki dize ise, asıl duygu ve düşüncenin dilek ve temenninin, arzu ve isteğin dile getirildiği bölümdür (Öger, 2005:7). Birinci ve ikinci mısraları oluşturan sözler, zengin bir çağrışımın, derin tutkuların sergilediği tabloların, yaşanmış olayların harekete geçirdiği iç burkuntularının kaynağı olabilir ve böylece son mısralarda ifadesini bulan temaya yükselir (Öztürk, 1986:384).

Manilerin doğup şekillenmesinde, iç yapılarının oluşmasında doğal, sosyal ve ekonomik çevrenin büyük rolü vardır. Bazı toplumsal olaylara da yer vermekle beraber, manilerde en çok işlenen tema aşk ve sevgidir. Manilerin söyleniş sebepleri de çok çeşitlidir. Niyet manileri, atışma manileri, laf atmak kabilindeki maniler, bekçi ve davulcu manileri, semai kahvelerinde söylenen cinaslı maniler, âşık-hikâyecilerin söylediği maniler, mektup manileri, düğün manileri bu sebeplerin başlıcalarıdır (Albayrak, 2004:357).

Maniyi tek kişi söylediği gibi karşılıklı söylenenleri de vardır. Bu söyleyişlerde aranan ve beklenen söz altında kalmamaktır. Karşılıklı söylenen maniler özellikle kızlar arasında, delikanlı ile kız, ana ile oğul, baba ile oğul, gelinle kaynana ya da karşılıklı iki kadın arasında söylenmektedir (Yardımcı, 1998:22).

Anonim halk şiirinin en yaygın şekli olan manilerin söylendiği yerler, oldukça çeşitlidir. Çeşitli

vesilelerle bir araya gelen insanlar, bulundukları ortamın konusuna göre maniler söylerler. Böylelikle maniler, hazırlanmaları ve uygulanmalarına göre birtakım adlar alırlar (Kaya, 2010:487). Bu açıdan bakıldığında gelin kaynana manileri karşılıklı maniler grubuna girer (Kaya, 2010:488). Kaynananın geline, gelinin de kaynanaya söylediği, genellikle olumsuz yaklaşımları ihtiva eden manilerdir (Kaya, 2010:333).

Gelin-kaynana manileri, gelin-kaynana geçimsizliğinin tabii sonucu olarak ortaya çıkmış olan manilerdir. Çoğunluğu gelinlerin şikâyeti olarak karşımıza çıkan bu manilerde, kaynanayı kıskandırma düşüncesi, nefret ve beddua gibi hususlar görülür (Kaya, 1999:75).

Konunun Türk halk şiirinde hem de azımsanmayacak miktarda yer alması, Türk ailesinin içinde bulunduğu durumunun ne boyutta olduğunu sergilemesi bakımından oldukça önemlidir. Gerçi günümüzde, -bilhassa şehirlerde- genç çiftler, genellikle kendilerine ait bir evde, büyüklerinden ayrı olarak yaşamaktadırlar ve bu da kısmen gelin-kaynana geçimsizliğini asgariye indirmektedir. Ne var ki, kırsal kesimlerde hâlâ büyüklerle birlikte aynı evi paylaşma, onlarla birlikte yaşama, hayatiyetini sürdürmektedir. Bunun varlığı öyle sanıyoruz ki, gelin-kaynana geçimsizliğini devam ettirecektir (Kaya, 2000:341).

Oğlunu evlendirmeden önce ideal bir kaynana olacağını gelini diğer bir kızı olarak göreceğini sık sık söyleyen kadınla, kaynanasını annesinin yerine koyacağını, örnek bir gelin olacağını söyleyen kızın ifadeleri sözde kalır, kısa bir zaman sonra geçimsizlikler ortaya çıkar (Kaya, 2000:341).

Hanımların kaderi annelik yanında bir de kaynana olmaktır. Erkekler açısından genellikle kaynana bir problem teşkil etmez çünkü kaynanadan ayrıdır. Ancak gelinler için durum böyle değildir. Yakın zamana kadar neredeyse bütünüyle ataerkil bir aile yapısı içinde yaşayan Türk toplumu gelini aynı evin içine almıştır. Erkek, harici işleri görürken gelin ile kaynana hemen daima yan yanadır. Aynı mekânın paylaşımı beraberinde sıkıntıları da getirmiştir (Köktürk, 2006:652).

Türk aile yapısının çoğunda, baba, anne ve çocuklar olarak tarif ettiğimiz aile düzeninden farklı olarak bir de evde dede ve babaanne / anneannenin bulunması söz konusudur. Bu da, ilerleyen zaman içerisinde, gün boyu evde birbiriyle yaşamaya mecbur olan gelinle ve evin önceki fertleri arasında çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına yol açar. Geçimsizlik kayınbaba /kayınpeder / gelinden ziyade, kaynana / gelin arasında olur (Kaya, 2000:341). Gelinler ve kaynanalar daha çok aralarındaki uyuşmazlıklarla gündeme gelirler. Bu uyuşmazlıklar ve atışmalar manilerde yerini almıştır (Yolcu, 2011, 381).

Karşılıklı söylenen manilerde söz ustalığı gösterebilmek ve atıştığı kişiye karşı mağlup olmamak oldukça önemlidir. Maninin özellikle dördüncü dizesinde atışan kişi üstün gelebilmek için kimi zaman karşısındakini eleştirmekte, kimi zaman da sahip olduğunu düşündüğü üstün vasıflarıyla kendisini rakibiyle kıyaslama yoluna gitmektedir. Bu durumun sonucunda da komik unsurları yaratan mizahi bir söylem ön plana çıkmaktadır.

1.2. Malzeme

Mizahta üstünlük kuramı bağlamında incelenen gelin-kaynana manileri, yazılı kültür ortamındaki manilerden seçilmiştir. Anadolu sahasında söylenen manilerle ilgili olan makale, bildiri ve tezler incelenmiş ve bu çalışmalardaki gelin-kaynana manilerinden örnekler alınmıştır.

Gelin-kaynana manilerinin seçimi sırasında Anadolu sahasından derlenmiş olan maniler esas alınmıştır. Çalışma kapsamında üstünlük kuramına uygun olduğu tespit edilen atmış sekiz gelin-kaynana manisi incelenmiştir. Bunlardan çalışmanın sınırlılığı sebebiyle çalışmamızda on iki gelin-kaynana manisine yer verilmiştir (Yolcu, 2011; Kınalıbaş, 2012; Artun, 2006; Gülbeyaz, 1998; Köktürk, 2006).

1.3. Yöntem

Halk edebiyatının manzum ve mensur ürünlerinin tek bir mizah kuramına göre incelenmesi mümkün değildir. Çünkü hiçbir gülme kuramı bütün mizahi durumları tek başına açıklayabilecek bir yapıda değildir. Bu nedenle malzeme olarak kullanılabilecek gelin-kaynana manilerinin üstünlük kuramı açısından incelenmesi mümkün olan örnekleri tercih edilmiştir.

Gelin-kaynana manilerindeki mizah unsurlarının tespit edilmesi ve bu unsurların temel mizah kuramlarından olan üstünlük kuramına göre yorumlanması çalışmanın yöntemini oluşturmaktadır. Gelin-kaynana manilerinin tamamının incelenmesi bu çalışmanın kapsamını aşacağından çalışmada örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

2. İnceleme

2.1. Mizahta Üstünlük Kuramı Bağlamında Gelin-Kaynana Manileri

Gelin-kaynana manilerindeki çekişme ve anlaşmazlık bu manilerin üstünlük kuramına göre incelenebilmesini sağlamaktadır. Çünkü üstünlük kuramı insanların birbirlerini alt etmeye çalıştıkları, birbirlerinin kusurlarını ve eksikliklerini eleştirdikleri durumlar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Gelin ve kaynana manilerinde de bu tür durumlara sıklıkla rastlanmaktadır.

Üstünlük Kuramı'nın temelinde, rakibi saf dışı bırakmaktan duyulan keyif, bir başkasını dezavantajlı duruma getirmenin verdiği haz, öteki konumundaki kişinin düştüğü kötü durumdan duyulan mutluluk, başkalarının talihsizliklerinden ve acılarından alınan zevk, bedensel çirkinlik veya bozuklukların kendi bedeninde olmamasından duyulan memnuniyet ile mantıksız hareket ve eylemlere gülme yer almaktadır (Eker, 2009:140).

Üstünlük kuramı açısından bakıldığında gelin ve kaynana manilerinde gelin ile kaynana arasındaki çekişmelerin açıklanabilmesi açısından bu kuramın uygun olduğu görülmektedir. Çünkü gelin ve kaynana, birbirlerine üstünlük sağlayabilmek ve birbirlerini yenilgiye uğratabilmek amacıyla maniler söylemişlerdir. Gelin-kaynana manilerinde kendini üstün görme durumuyla sık sık karşılaşılır:

A gelin emir gelin

Tüfeği demir gelin

Oğlanı ben büyüttüm

Kemiği kemir gelin (Yolcu, 2011:381).

Yukarıdaki mani kaynana tarafından söylenmiştir. Kaynana, oğlunu büyütüp evlendirmiş olması yönüyle üstünlüğün kaynanaya ait olduğunu manide dile getirmektedir. Bu nedenle de oğluyla ilgili her durumda da kendinde söz söyleme hakkı görmekte ve gelinin daha geri planda kalmasını istemektedir.

Gelin-kaynana manilerinde üstünlük sağlayabilmek için birbirlerini insan dışı canlılara ya da varlıklara benzettikleri görülmektedir. Bu durum da manideki komik unsuru oluşturmaktadır:

A kaynana kaynana

Acıyorum bak sana

O ki kaynana değil

Şu dört bacaklı dana (Yolcu, 2011:381).

Gelin kaynanayı insan dışı bir varlığa benzetirken içten içe bir mutluluk duymakta ve bu durumun yarattığı üstünlük gülmeyi sağlamaktadır. Kendi kusurlarını görmezden gelen gelin, kaynanayı "dört bacaklı dana"ya benzeterek kaynananın fiziksel özellikleriyle alay eder. Sanders'in ifade ettiği gibi: "Kendini bilmeme olayları gülünç kılar, biz de onlara gülmekten büyük bir zevk alırız. Gerçeği bilsek bile, gene de gülmeye devam ederiz, çünkü yüreklerimizde onların başarısızlığını, özellikle toplumun bizden üstün gördüğünü düşündüğümüz kişilerin başarısızlığını görmekten gizli bir zevk duyarız: Bu bizi toplumsal mevki ya da itibar açısından onların üzerine çıkarır. Haset (phthonos) zevkimizin gerçek kaynağıdır, ama ruha bir kurşun gibi çöküp, çok kötü bir zihinsel acıya yol açar. Sokrates, en iyi çıkış yolu olarak talihsizlikten haz duymamayı gösterir" (Sanders, 2001:122). Gelin-kaynana manilerinde ise her iki taraf da birbirlerinin başarısızlıklarından, eksikliklerinden mutlu olur ve toplum içinde daha saygın olma düşüncesiyle kusur olarak gördükleri durumları

ön plana çıkararak birbirlerini sürekli eleştirirler:

Dam üstünde kelehter

Kelehteri yel atar

Gaynanalar olmasa

Gelinleri gurt atar (Kınalıbaş, 2012:130).

Ben yaylada kışlarım

Türlü nakış işlerim

*Pis gelin*i görünce

Dayanamam *dişlerim* (Köktürk, 2006:653).

Kaynana gelini temiz olmamakla eleştirir ve kaynana olmasa evdeki temizlik işini tek başına beceremeyeceğini söyleyerek kendisiyle gurur duyar. Buna karşılık gelin de kirli, pasaklı elbiseli olduğunu söyleyerek aynı şekilde kaynanayı eleştirir:

Ayva sarı nar sarı

Ayvaya konar arı

Oğlunu bana vermez

Kirli fistanlı karı (Yolcu, 2011:381).

Gelin-kaynana manilerinde atışma şeklindeki örneklerin dışındaki manilerin çoğunlukla gelinler tarafından söylendiğini görmek mümkündür. "Otorite kaynana olacağına göre şikâyet de geline düşmektedir. Gelin de hıncını almak, hırsını yatıştırmak için kaynanayı kaynar kazanda haşlamayı hayal etmekte ve ölümünü istemekte, eşekle kıyaslamakta, kuyruklu köpek diye ad takmakta, domuz diyerek hakaret etmekte ve beline taş düşmesini dilemektedir" (Köktürk, 2006:652). Evde otorite olmak ve söz sahibi olabilmek adına söz konusu hakaretlere ve saldırgan tutuma gelin-kaynana manilerinde sıklıkla rastlanmaktadır:

Dolaba fincan koydum

İçine mercan koydum

Kaynanamın adını

Kuyruklu yılan koydum (Artun, 2006:79).

Gelinin kaynanasını "kuyruklu yılan" olarak adlandırmasının sebebi kaynananın kendisine zarar verdiğini ve kendisi için bir tehlike olarak gördüğünü ifade etmek için kullanmıştır. Beklenenin dışında bir benzetme yapmış olması ve toplumun gelin-kaynana ilişkisi açısından söylenmesini beklemediği bir şey söylemiş olması yönüyle de manideki komik unsuru yaratmıştır.

Duvar dibinde kazık

Kaynanam öldü yazık

Öldüğüne yanmam ama

Giden oduna yazık (Artun, 2006:78).

Üstünlük kuramcılarının ortak görüşü, gülen benlikten ayrı bir benliğin söz konusu olduğu şeklindedir. Kişi kendisini sanki bir başkasıymış gibi görmekte, ikinci benlikteki olaylara, başkasına saldırıdan uzaklaşmış, kişilerden soyutlanmış saçmalıklara, zayıflıklara yönelmiş kısaca zekâ ve başka bir insani özellikle üstünlük duyduğumuz kişi ve olaylara güleriz. Cansız nesneler veya tabii olayları sadece taklit ederiz. Başkalarına gülerken gülünç duruma düşmediğimize seviniriz. Bazen de daha önceki durumumuzdan daha iyi olduğumuz duygusuyla güleriz (Abdikadyrova, 2009:106). Gülme, insan ırkında duygudaşlığa karşı bir panzehir, diğer insanların kusurlarının bunaltıcı etkisine karşı kalkan oluşturan koruyucu bir tepki olarak doğmuştur (McDougall, 1920; Akt. Koestler, 1997:41). Gelinler ve kaynanalar da manilerde "ikinci benlik"in sonucu olarak birbirlerinin zayıflıklarını ve insani kusurlarını ön plana çıkarmaya çalışmaktadırlar:

Çarşıdan aldım kilimi

Tut kaynana dilini

Akşama oğlun gelince

Kırar *kambur beli*ni (Yolcu, 2011:311).

Yukarıdaki manide gelinin hedefinde yine kaynana vardır. Gelinin kaynanasını tehdit

eden sözler kullandığı görülmektedir. Tehdit eden tutumuyla gelin, kaynanayı kızdırmak istemektedir. Gelinin bu tutumu ise gülmeyi yaratan komik unsuru oluşturmaktadır.

Üstünlük kuramı, "mizahı üreten veya kullananın hedefinde olan kişi veya grup üzerinde oluşturduğu olumsuz bir tavır meydana getirdiğini, yani karşımızdakinin durumuna güldüğümüzü ve bu nedenle de gülmenin saldırgan tarafı olmakla tanımlanmış ve hatta suçlanmıştır. Bu türden mizah belli bir kişi veya gruba yönelik olup onları değiştirmeye, kızdırmaya yöneliktir" (Ekici, 2008:279). Gelin-kaynana manilerinde her iki tarafında birbirini kızdırmaya ve kışkırtmaya çalıştıkları görülmektedir. Birbirlerine karşı tehditkâr söylemleri ve birbirlerinin fiziksel kusurlarıyla alay etmeleri bunun en belirgin örnekleridir.

Halk arasında mani söyleme işinin çok ciddiye alındığı her fırsatta vurgulanmaktadır. "Mani söyleme halk arasında o kadar yaygınlaşmıştır ki, mani söylemeyen veya gerektiği anda uygun düşen maniyi bulup diyemeyeni, karşı taraf yine bir maniyle kınamaktan çekinmez (Gözaydın, 1989:3). Gelin-kaynana manilerinde de karşı tarafa galip gelebilmek için söz ustalığının büyük bir önemle devam ettirildiği görülmektedir.

Platon'a göre "gülmenin temelinde kendini bilmeme yatar. Kişi kendini olduğundan daha akıllı, daha zengin, daha namuslu sandığı sürece komiktir" demektedir. Aristoteles de aynı görüşe katılır ve "gülünçlük alt düzeyden olan insanlarda görülür. Eğer insanlar gerçek hayatlarından daha iyi olarak tanıtırlarsa onların hataları tragedyanın konusu olur" demektedir (Abdikadyrova, 2009:106). Gelinler ve kaynanalar açısından bakıldığında Platon ve Aristoteles'in düşüncelerini destekleyen manilerle karşılaşılmaktadır. Hem gelin hem de kaynana manilerde kendilerini olduğundan daha akıllı, daha zengin ve daha kültürlü gösterme isteği içerisindedirler:

Ben gördüm gelin hanım

Her şeyin yokluğunu

Sen *satın al*amazsın

Babamın varlığını (Kaya, 2000:351).

Kendini olduğundan daha üstün nitelikli görme konusunda gelin de kaynanadan aşağı kalmaz:

Oyna hopla kaynana

Gece hortla kaynana

Oğlun beni istiyor

Çatla patla kaynana (Kaya, 2000:346).

Gelin ve kaynana arasındaki çekişmeyi gösteren manilerde üstünlük kuramının temel özelliklerinden biri olan saldırı ve savunma durumuyla karşılaşılmaktadır. Atışma sırasında alay eden, tehditleri sıralayan taraf saldırırken, diğer taraf da bu duruma karşılık savunmaya geçer. Maniyi söyleyen kişiye bağlı olarak da gelin-kaynana atışmalarında saldıran ve kendini savunan taraf değişebilmektedir. Bu durum da gelin-kaynana manilerinde komik unsurları yaratmaktadır.

Bir anlatının taşıdığı duygusal yükün anlamı ne olursa olsun, ancak yüceltilmiş de olsa saldırgan-savunmacı bir eğilim taşıyorsa gülünç bir etki yaratacaktır (Koestler, 1997:41). Birbirini hor görüp beğenmeme, sopa ile tehdit etmeye kadar varan sözlere dikkat edildiğinde, iki tarafın (gelin ve

kaynana) da kendisini haklı gösterme gayreti içinde görülür (Kaya, 2000:344):

Gelin iyi olursa

Kaynanayım öğerim

Eğer kötü olursa

Kaynanayım *döverim* (Kara vd., 2011:33).

Gelme benim odama

Karışma benim modama

Saçlarını yolarım

Gözükürüm adama (Kaya, 2000:343).

Kaynananın gelini dövmekle tehdit etmesi, gelinin ise kendisine müdahale etmesi durumunda kaynanasının saçlarını yolacağını söylemesi gelin-kaynana manilerindeki saldırgan tutuma örnek teşkil etmektedir. Gelinin kaynanaya "karışma benim modama" demesi aralarındaki kuşak, hayat anlayışı farkını göstermekte ve gelin ile kaynana arasındaki bu fark gülmeyi sağlamaktadır.

Edebî eserde üstünlük, bakış açılarına göre üç farklı biçimde karşımıza çıkabilir: Okuyucunun dışarıdan bir kişi olarak anlatılan olaya veya duruma bakış açısı, anlatıcının olaylarda bahsettiği kişilere olan bakış açısı ve anlatıda adı geçen kişilerin kendi aralarındaki hiyerarşiyi ifade eden bakış açısı(dır) (Hança, 2015:113). Gelin-kaynana manilerinde kişilerin yani gelin ve kaynananın "kendi aralarındaki hiyerarşiyi ifade eden bakış açısı" üstünlük durumunu sağlayan komik unsurları yaratmaktadır.

3. Sonuç

Üstünlük kuramı insanın kendisini daha üstün ve değerli vasıflara sahip olduğunu düşünmesi esası üzerine kuruludur. İnsanlar başkalarındaki kusurların ve talihsizliklerin kendisinde olmadığını düşünerek mutlu olurlar. Bunun neticesinde de kendilerini daha üstün görerek kusurlu olduğunu düşündükleri insanları eleştirirler ve bunu mizahi bir dille ifade ederler.

Üstünlük kuramına göre mizahi durumu oluşturan unsurlar gelin ve kaynana açısından farklılıklar göstermektedir. Kaynananın gelinini bazı canlı ve cansız hayvanlara benzetmesi, evdeki tek otorite olmaya çalışması, oğlunu gelininden kıskanması, gelinine beddua edip onu oğlundan ayırmaya çalışması kaynana manilerinde mizahi açıdan üstünlük durumunu yaratan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gelinin kaynanaya beddua etmesi, canlı ve cansız varlıklara benzetmesi, evde ve kocası üzerinde söz sahibi tek kişinin kendisi olduğunu iddia etmesi, oğlu üzerinden kaynanaya nispet yapması ve kaynananın kusurlu yönlerini manilerde vurgulaması ise gelin manilerinde mizahi açıdan üstünlük durumunu yaratan unsurlardır.

Gelin ve kaynana arasındaki çekişmenin ve atışmanın çok açık bir şekilde görüldüğü gelin-kaynana manileri birbirlerine karşı üstün gelme isteğinin bir sonucudur. Bu istek doğrultusunda gelin ve

kaynananın birbirlerini kızdırmaya çalışması, her birinin kendisini olduğundan daha üstün vasıflara sahip görmesi, birbirlerinin kusur ve eksikliklerini alay konusu haline getirmeleri ise kaçınılmaz olmaktadır.

İncelenen manilerin çoğunun gelinlere ait olduğu tespit edilmiştir. Bu durum üstünlük kuramı açısından değerlendirildiğinde evde gelin gelmeden önce otorite konumunda olan kaynananın yerine gelinin en az kaynana kadar söz sahibi olma isteğinden ileri geldiğini söylemek mümkündür. Günlük hayatı içerisinde kaynanasına karşı bu isteğini dile getiremeyen gelin, maniler aracılığıyla otorite olma isteğini dile getirmektedir.

Gelin-kaynana manilerindeki saldırgan ve savunmacı tutum bu manilerde komik unsurları yaratmaktadır. Saldırgan yönü ön plana çıkaran ve mizahı meydana getiren unsur genellikle maninin son dizesinde yer almaktadır. Aynı şekilde kendisini savunan tarafın da savunma yönünü ön plana çıkaran unsurların genellikle maninin son dizesinde yer aldığı görülmektedir.

Kaynaklar

Abdikadyrova, N. (2009). *Kazak mizahı ve önemli Kazak mizah tipleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Albayrak, Nurettin (2004). *Ansiklopedik halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayıncılık.

Apaydın, M. (2007). *Tanzimat'tan sonra mizah ve hiciv*. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 3, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Artun, E. (2006). *Adana'da mani söyleme geleneği*. Adana Halk Kültürü, Adana: Altın Koza Yayınları.

Ekici, M. (2008), *Gülme teorileri ve Nasreddin Hoca fıkraları*, 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak Uluslararası Sempozyum, Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Elçin, Ş. (1997). *Halk edebiyatı araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Elçin, Ş. (1998). *Türk halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Fırlar, B. ve Çelik, M. (2010), *Gazete reklâmlarında mizah: Türk mizah reklâmlarına İlişkin tarihsel bir analiz*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, Volume: 3, Issue: 12.

Gözaydın, N. (1989). *Anonim halk şiiri üzerine.* Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri), Sayı: 445-450, s. 1-25.

Güvenç, A. Ö. (2011). *Dede Korkut Kitabı'nda mizah.* A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 46, Erzurum.

Hança, B. B. (2015). *Karacaoğlan şiirlerine modern mizah teorileri bağlamında bir bakış.* International Journal of Social Science Doi number:http://dx.doi.org/10.9761/ JASSS3041 Number: 38, p. 109-119, Autumn II 2015.

Kara, Ö. T.; Aba, V.; Metin, S. (2011). *Osmaniye manileri*. Adana: Sezen Ofset Matbaacılık.

Kaya, D. (1999), *Mani*. Anonim Halk Şiiri, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, D. (2010), *Mani*. Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.

Kaya, D. (2000). Halk Şiirinde Gelin Kaynana. Âşık Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, s. 341-360.

Koestler, A. (1997). Mizah Yaratma Eylemi, İris Yayıncılık, İstanbul.

Köktürk, Ş. (2006). Samsun Manilerinde Sosyal Temalar,

http://kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/039.pdf, Erişim Tarihi: 08.06.2017.

Morreal, John (1997), Gülmeyi Ciddiye Almak, İris Yayıncılık ve Filmcilik, İstanbul.

Öger, Adem (2005), Kıbrıs Türk Manileri, KIBATEK-YDÜ XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni, Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC.

Öztürk, Ali (1986), Türk Anonim Edebiyatı, Bayrak Yayımcılık, Erzurum.

Sanders, Barry (2001), Kahkahanın Zaferi-Yıkıcı Tarih Olarak Gülme, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Şahin, Halil İbrahim (2010), Gülme Teorileri ve Bektaşi Fıkraları, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yardımcı, Mehmet (1998), Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri, Ürün Yayınları, Ankara.

Yolcu, Mehmet Ali (2011), Balıkesir'den Derlenen Maniler Üzerinde Bir Araştırma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir.

REKLAMLARIN DİLBİLİMSEL VE GÖSTERGEBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON ADVERTISING ANALYSIS IN TERMS OF LINGUISTICS AND SEMIOTICS

Arş. Gör. Gizem TOKMAK
Bülent Ecevit Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
giztok14@gmail.com

Özet

Reklamların ürün ve hizmeti tanıtarak bilgi aktarma işlevinin yanında, potansiyel tüketiciyi satın alma yönünde ikna etme işlevi de bulunmaktadır. İkna etme sürecinde reklamların görsel unsurlarının yanı sıra dilbilimsel özelliklerinin de önemi büyük olmaktadır. Reklamcılar reklam dilinin anlambilimsel, sözdizimsel, biçimbilimsel ve sesdizimsel nitelikleri üzerinde durarak reklam diline ahenk kazandırmakta ve böylece hem ikna hem de hatırlama üzerinde etkili olabilmektedir. Daha çok sloganlar olmak üzere reklam başlığı ve gövde metin üzerinde yapılan birtakım ses/söz oyunları ile akılda kalıcılık artırılabilmektedir. Özellikle metafor ve metonimi gibi mecazi dil kullanımları ile görsel unsurlar bir bütün halinde verilerek reklamın etkinliği artırılmaya çalışılırken aliterasyon ve asonans gibi ses oyunları ile oluşturulan sloganlarla reklamın hatırlanırlığı artırılmaya çalışılmaktadır. Bu araştırmanın amacı, hem erkek hem de kadın tüketicilere hitap eden ürünlerin reklam stratejilerini dilbilim ve göstergebilim çatısı altında değerlendirmektir. Söz konusu araştırma için, hem erkeklerin hem de kadınların alıp kullanabileceği/tüketebileceği ürünlerin bulunduğu sektörlerden olan elektronik, gıda ve hizmet sektörlerinden akıllı/smart TV, android telefon, çikolata ve dondurma ürünleri ile bankacılık ve ulaşım hizmetleri belirlenmiştir. Akıllı/Smart TV ürün markası olarak Samsung, android telefon ürün markası olarak iPhone 7, çikolata ürün markası olarak Nestle Damak, dondurma ürün markası olarak Algida Magnum, bankacılık hizmeti markası olarak Akbank ve ulaşım hizmeti markası olarak da Pamukkale markası belirlenmiştir. Reklamlar belirlenirken, yazarsıl-reklam okuyucusu tarafından yoruma açık-olduğunu düşünülen reklamlar temel alınmıştır. Belirlenen reklamlar, Rıfat (2006) tarafından tanımlanan ve söylem çözümlemesi, anlatı çözümlemesi ve temel yapı çözümlemesinin bir arada yapıldığı göstergebilimsel yöntem temel alınarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, reklamlarda genellikle metafor ve metonimi gibi mecazi dil kullanımlarının ağırlıkta olduğu, yan anlama daha çok vurgu yapıldığı, eksiltili cümleler ve soru cümleleriyle reklam iletilerine ahenk katılmaya çalışıldığı anlaşılmıştır.

Keywords: *Dilbilim, Göstergebilim, Mecazi Dil Kullanımı, Reklam.*

Abstract

Advertising has functions of relaying information about products and services in addition to their functions of convincing the potential customers so that they can show purchasing behaviors. In the process of persuasion, not only visual elements, but also linguistic characteristics of advertising become significant. Advertisers bring harmony to advertising language by urging upon the semantic, syntactic, morphologic and phonologic characterictics of advertising language. Thus, they can be effective on both persuasion and recalling of advertising. Memorability of advertising can be increased by rhetorical practices on headline and body text of advertising, especially on the slogans. Besides, as advertisers try to increase the effectiveness of advertising by especially using metaphor and metonymia with visual elements in advertising, they also try to increase the memorability of advertising by using slogans formed by other rhetorical figures such as alliteration and assonance. The aim of the research is to evaluate the advertising strategies of the products potentially used by both females and males within the context of linguistics and semiotics. For the research, the products including smart TV, smart phone, chocolate and ice cream, banking and transportation services from the sectors including electronics, food and services where both females and males can buy and consume products were determined. Thus, the advertisements of the brands including Samsung Smart TV, iPhone 7, Nestle Damak, Algida Magnum, Akbank and Pamukkale were determined. While determining the advertisements, writingly-open ended by the advertising reader-were selected. The advertisements were analysed by using semiotical analysis defined by Rıfat (2006) including the phases of discourse, narrative and underlying structure analyses. The results show that the aforesaid advertisements generally used connotations, non-favourite sentences, question sentences and rhetorical figures such as metaphor and metonymia to bring harmony to the advertising messages.

Keywords: *Linguistics, Semiotics, Rhetorical Figures, Advertising.*

1. Giriş

Reklamlar çeşitli iletişim kanalları ve medya araçları kullanılarak ürünler ve hizmetleri kamuoyuna tanıtmak amacıyla yapılan, ticari bir bilgi aktarım süreci olarak tanımlanmaktadır (Mei, 2010). Reklamların ürün ve hizmeti tanıtarak bilgi aktarma işlevinin yanında, reklama maruz kalan potansiyel tüketiciyi satın alma yönünde ikna etme işlevi de bulunmaktadır. Reklamlar bilgi aktarma ve ikna etme sürecinde, salt ürün ve hizmetin somut özelliklerine ve/veya sağlayacakları fonksiyonel faydalara vurgu yaparak bir strateji geliştirebileceği gibi, potansiyel tüketicinin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını tatmin edici bir strateji de geliştirebilir. Özellikle günümüzde, reklamların başarı kriteri olarak, tüketicinin psikolojik ihtiyaçlarını tatmin edebilme özelliği görülmektedir (Gang, 2012). Bu doğrultuda reklamlarda ürünün tanıtılan özelliği hikayeleştirilerek ve duygusal temalara ağırlık verilerek tüketicilere aktarılmakta ve reklamın etkinliğinin böylece artırılması hedeflenmektedir.

Reklamlarda etkinliği artırmak amacıyla tasarlanan hikayeler, belli söz dizimleri ve göstergeler aracılığıyla tüketicilere aktarılmaktadır. Reklama maruz kalan her bir potansiyel tüketicinin, reklamdaki hikayeyi yorumlayış şekli birbirinden farklılık gösterebilir; çünkü reklamdaki söz dizimleri ve göstergeleri yorumlarken izleyici, sahip olduğu kültürel birikim, uzlaşım, o anki duygu durumu, hayat görüşü vb. kişisel faktörlerden etkilenerek reklamı anlamlandırır. Bu durum özellikle (varsa

eğer), reklamın yan anlamını yorumlarken ortaya çıkar. Yan anlam, anlamlandırmanın ikinci düzeyi olup bir uyarıcının (reklam, simge, söz dizimi vb.), izleyicinin duygu, heyecan ve kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi ifade etmektedir (Barthes, 1968). Yan anlam, düz anlama göre çok daha öznel olmakla birlikte nedensizdir ve kültüre özgüdür.

Reklamlarda anlam sabitlenebileceği gibi, anlamın ucu açık da bırakılarak anlamlandırma süreci tamamen reklam izleyicisine bırakılabilir. Anlamın sabitlenip yoruma kapatıldığı metinler okurcul (readerly) metinler olarak isimlendirilir. Yazarsıl (writingly) metinler ise anlamın sabitlenip kapanmadığı, yoruma açık metinlerdir (Barthes, 1968). Reklam açısından değerlendirildiğinde, ürünün/hizmetin özelliklerinin, hikayeleştirilmeden ve/veya ürün dışında herhangi bir ilgi çekici unsur kullanılmadan, sadece bilgi aktarma işleviyle aktarıldığı reklamlar okurcul; hikayeleştirme ve/veya ilgi çekici bir unsurla yan anlamlar ve söz sanatları gibi unsurlara başvurularak bilgi aktaran reklamlar ise yazarsıl reklamlar olarak düşünülebilir.

Yazarsıl reklamlar, anlamlandırma süreci tamamen reklam izleyicisine bırakılmış yoruma açık reklamlar olduğundan, bu reklamların saklı anlamlar içermesi oldukça muhtemeldir. Reklamlardaki bu saklı anlamları ortaya çıkarmak için araştırmacılar genellikle nitel analiz tekniklerinden yararlanmaktadır. Saklı anlamı ortaya çıkarmak için en sık kullanılan nitel analiz tekniklerinden biri de göstergebilimdir. Dilsel ve dil dışı tüm gösterge dizgelerini inceleyen bir disiplin olan göstergebilim, anlamlı parçalardan oluşan bütünleri tanımlayan ve bunların birbirleriyle oluşan ilişkilerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (İmançer ve Özel, 1999).

Göstergebilimin yapıtaşını oluşturan gösterge (belirti/sign), gösteren ve gösterileni bağlayan ortak bir toplamdır. Gösterge, fiziksel bir ürün olan gösteren ile zihinsel bir ürün olan gösterilen arasındaki bağdır ve bu bağ, toplumun benimseyip kabul ettiği kurallar ve kodlar tarafından oluşturulur. Göstergebilimin asıl anlatmak istediği ise, bu kodların açıklanması ve anlaşılmasıdır. Toplumsal formlardan (kültür) etkilenen gösterge, insanların bir topluluk içinde birbirleriyle anlaşmak amacıyla yarattıkları ve kullandıkları doğal diller olabileceği gibi, çeşitli jestler (el, kol, baş hareketleri), sağır dilsiz alfabesi, trafik işaretleri ve reklam afişleri de gösterge olarak sayılabilmektedir (İmançer ve Özel, 1999).

Göstergeler ve onların iletilme biçimlerinin her ne kadar uzun bir tarihi olsa da göstergebilimsel çözümlemenin temeli, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure ve Amerikalı filozof Charles Saunders Peirce'a dayanmaktadır (Engin, 1996:104). Saussure, göstergebilim ile ilgili olarak geliştirdiği modelinde, dışsal gerçekliğe veya anlama ulaşmak için, öncelikle gösteren ile gösterilenden oluşan göstergenin anlamlandırılması gerektiği üzerinde durmuştur ve gösteren ile gösterilen arasında herhangi bir ilişki aranmaması gerektiğini düşünmüştür; çünkü ona göre, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki nedensizdir (Fiske, 2003). Saussere'in göstergebilime ilişkin açıkladığı kavramlardan biri kodlardır. *Kodlar*, göstergelerden anlam çıkarma sistemidir ve antropolojik bakış açısıyla kültür, kodlar toplamı olarak görülebilir (Berger, 1994:14). Kodlar ve uzlaşımlar bir kültürün belirleyici öğeleridir. Birey, kültüre üyeliğini kullanılan ortak kodlar aracılığı ile hisseder ve ifade eder. Kodların toplumsal yapı tarafından belirlenmesi, onların toplumdan topluma veya kültürden kültüre farklı anlamlar taşımasına yol açmaktadır. Peirce ise daha çok gösterge ile nesne ilişkisini incelemiştir ve göstergenin mantıksal işlevi üzerinde durmuştur. Göstergelerin, nesneler arasındaki mantığı

sergilediği için önemli olduğunu vurgulamıştır. Peirce, göstergelerin ikon (görüntüsel gösterge), belirti (belirtisel gösterge) ve simge olmak üzere üç boyutu olduğunu ileri sürmüştür ve ona göre bu üç göstergenin her biri, bir gösteren (biçim) ve bir gösterilenden (anlam) oluşmaktadır (Engin, 1996:104).

Peirce'e göre, göstergelerin toplumsal bir boyutu olan uzlaşım (alışkanlık), iletişim ve anlamlandırmada önemli roller oynamaktadır; çünkü gösterge görüntüsel olsa da onu anlamak için uzlaşım zorunludur. Pierce'in getirdiği bir başka önemli ayrım da, gösterge, yorumlayan ve nesne üçlüsüdür. Ona göre bir gösterge, başka bir şeyin yerine koyulabilme özelliğine ve kapasitesine sahip olan bir şeydir. Diğer bir deyişle gösterge birisine seslenir, seslendiği kişinin zihninde denk bir gösterge ya da belki de çok daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Yaratılan gösterge, birinci göstergenin yorumlayıcısı olarak nitelendirilebilir. Sonuç olarak Peirce'e göre gösterge, gösterdiği nesneyi temsil eder (Fiske, 2003).

Göstergebilimde araştırma süreci, literatürde çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu yazarlardan biri olan Echther (1999)'e göre, göstergebilimsel araştırma süreci, altı evreden oluşan bir süreçtir. Buna göre ilk süreçte semiyotik analiz yapılacak veri tabanının oluşturulması gerekmektedir. İkinci süreçte araştırmada hangi sembollerin, şekillerin veya işaretlerin inceleneceği seçilmelidir. Üçüncü aşamada incelemeye başlanacak olan sembollerin dökümü çıkarılmalıdır. Dördüncü aşamada, öğeler arası ilişkiler incelenmelidir. Beşinci aşamada, öğelerden çıkan ilişkiler arası kurallar anlaşılmalıdır. Son aşamada ise, analiz sonucu ortaya çıkan bilginin kaçıncı dereceden önemli olduğu belirlenerek taşıdıkları birincil ve ikincil anlamlar ortaya çıkarılmalıdır.

Lawes (2002)'a göre göstergebilimsel araştırma süreci, iki aşamalı bir süreçtir. Buna göre ilk aşamada araştırma ile ilgili olduğu düşünülen bütün dokümanlar toplanmalıdır. Bu dokümanların üzerinde bir beyin fırtınası uygulaması yapılır; çünkü bu aşamada ortaya atılacak her görüş ve bilgi, analizin değerini artıracaktır. İkinci aşamada ise üzerinde beyin fırtınası geliştirilmiş olan dokümanlar analiz edilmelidir. Bu şekilde anlamlar arasındaki ilişki, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuş olur.

Rıfat (2006)'a göre göstergebilimsel çözümleme yüzeyden derine doğru üç aşamada gerçekleşmektedir. Bunlar; söylem çözümlemesi, anlatı çözümlemesi ve temel yapı çözümlemesidir. Söylem çözümlemesiyle araştırmacı, metindeki kişilerin zaman ve uzam içinde bir dil yetisiyle nasıl düzenlendiğini, söylem aşamasına nasıl gelindiğini dizisel boyutta bir inceleme ile ortaya koyar. Anlatı çözümlemesinde araştırmacı, metin içinde yer alan olay örgülerine göre kişilerin işlevlerini tespit edip bu kişilere bağlı eylem, olay ve duyguların düzenleniş tarzını ve dizimsel bir çözümleme ile anlatının nasıl eklemlendiğini araştırır. Temel yapı çözümlemesinde ise araştırmacı, en derin düzeydeki gücül yapıların neler olduğunu görmek ve göstermek ister.

Bu araştırmanın amacı, hem erkek hem de kadın tüketicilere hitap eden ürün reklamlarında daha çok feminenliğin mi yoksa maskulenliğin mi baskın olup olmadığı hakkında bir ön görü sahibi olmaktır. Feminenlik ve maskulenlik kriterlerini belirlerken BEM Cinsiyet Rolleri Envanteri (Bem, 1974) dikkate alınmıştır. Bu envanterde liderlik, tutku, dominantlık, kendine güven, risk almaya istekli olma, bağımsızlık, iddialı olma vb. gibi özellikler ve duygular "maskulen"; sevecenlik, neşeli olma, merhamet, sıcaklık, anlayışlılık, çocuk ruhlu olma vb. duygular ve özellikler "feminen"; uyumlu olma, gizemli olma, yapmacıklık, kendini beğenmişlik, yardımsever olma, samimiyet vb. gibi duygular ve

özellikler ise "nötr" ifadeler olarak tanımlanmıştır. Bem (1974), bu envanteri oluştururken ürünlerin tüketiciler üzerindeki algısını tespit etmiş ve ürünleri maskulen, feminen ve nötr ürünler olarak sınıflandırmıştır. Bu araştırmada ise maskulenlik ve feminenlik, ürün bazında değil, ürünün reklam stratejisi bazında değerlendirilmiştir. Hem kadınların hem de erkeklerin alıp kullanabileceği ürünlerin reklam stratejilerinde maskulenlik ve feminenliğin ne derece baskın olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

2. Metodoloji

Bu çalışmada, araştırmacı tarafından çeşitli kriterler temel alınarak belirlenen reklamlar, göstergebilimsel analize tabi tutulmuştur. Göstergebilimsel çözümleme yöntemi olarak, Rıfat (2006) tarafından tanımlanan ve söylem çözümlemesi, anlatı çözümlemesi ve temel yapı çözümlemesinin bir arada yapıldığı yöntem temel alınmıştır. Reklamlar belirlenirken araştırmacı, yazarsıl/reklam okuyucusu tarafından yoruma açık olduğunu düşündüğü reklamlara yönelmiştir.

Hem erkeklerin hem de kadınların alıp kullanabileceği/tüketebileceği ürünlerin bulunduğu sektörlerden olan elektronik, gıda ve hizmet sektörlerinden, araştırmacı tarafından akıllı/smart TV, android telefon, çikolata ve dondurma ürünleri ile bankacılık ve ulaşım hizmetleri belirlenmiştir. Akıllı/Smart TV ürün markası olarak Samsung, android telefon ürün markası olarak iPhone 7, çikolata ürün markası olarak Nestle Damak, dondurma ürün markası olarak Algida Magnum, bankacılık hizmeti markası olarak Akbank ve ulaşım hizmeti markası olarak da Pamukkale markası belirlenmiştir.

2.1. Göstergebilimsel Çözümleme

2.1.1. Samsung "Şehrin Kralı" Reklamının Göstergebilimsel Çözümlemesi

Reklamın Görüntüsel Anlatımı

Samsung Smart Tv reklamı, "King of The City" söylemiyle ortaya çıkmıştır. Bu söylemle bağlantılı bir şekilde reklamda 30-35 yaşlarında bir erkek karakterin, Samsung Smart TV reklamından fırlamış vaziyette gösterilen devasa bir dinozora, sol eliyle dur işareti yapmış konumda gösterildiği görülmektedir. Dinozor ise, karakteri her an yutmaya hazır, ağzı açık, sivri dişleri görülecek bir şekilde, arka ayakları gergin, her an saldırmaya hazır bir halde gösterilmektedir.

Reklamın İçeriği

Bu reklamda iki ana öğe aynı anda kullanılmıştır. Ana öğelerden biri, karşısındakine her an saldırmaya hazır vaziyette gösterilen dinozor, diğeri ise dinozora başkaldıran erkek karakterdir. Reklamda, ürünün yan öğe olarak kullanıldığı görülmektedir. Yan öğelerden bir diğeri ise, reklamın söylemi olan "Şehrin Kralı" vurgusunu belirtir bir şekilde, ürünün ekranında görülen şehir görüntüsüdür.

Reklamın Gösterge Çözümlemesi

Söylem Çözümlemesi

Reklamda "Motion control, Voice control (Hareket Kontrolü, Ses Kontrolü)" ve "The most advanced TV experience ever (Şimdiye kadarki en gelişmiş TV deneyimi)" şeklinde iletiler mevcuttur. Bu iletilere bakıldığında iletilerin, ürünün özelliklerini yansıtıcı bir şekilde düz anlamlı olarak kullanıldıkları görülmektedir. Ürün, tüketicisine vaat ettiklerini reklam iletileri yoluyla doğrudan; reklamda kullanılan ana öğeler yoluyla da metaforik olarak yansıtmayı tercih etmiştir.

"Şimdiye kadarki en gelişmiş TV deneyimi" söylemiyle ürün sadece diğer marka ürünleriyle değil, kendi markasıyla da kıyas yaparak "deneyim yaşatma noktasında" en iyisi olduğu vurgusunu yapmaktadır.

Anlatı Çözümlemesi

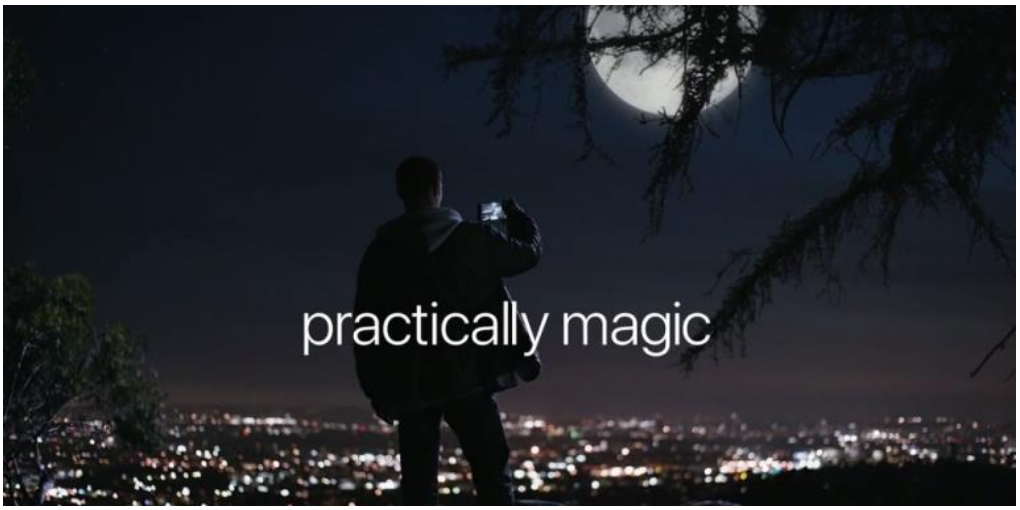
"Şehrin kralı" söylemiyle hareket eden markanın reklamında, modernite/uygarlık ile vahşi doğayı aynı anda kullanarak bir tezat oluşturduğu görülmektedir. Reklamın "hareket kontrolü, ses kontrolü" söylemi, reklamın ana öğelerinden biri olan erkek karakterin dinozora eliyle komut verir bir şekilde gösterilmesiyle aktarılmaya çalışılmaktadır. Reklamda, ürünün vaat ettiği "şimdiye kadarki en gelişmiş deneyim" vurgusu, Smart TV'den fırlayan dinozor ile gösterilmektedir. Dinozor, vaat edilen deneyimin bir metaforudur. Bu deneyim ise Samsung Smart TV aracılığıyla sağlanmaktadır. "Şehir/modernite/uygarlık" vurgusu, ürünün ekranından yansıyan şehir görüntüsüyle aktarılmaktadır. Kontrol gücü, reklamdaki erkek karakterdedir ve o böylece şehrin kralı olmaktadır. Samsung, tüketicisine yaşatacağı gelişmiş bir TV deneyimi ile, onu krallar gibi hissettirme vaadinde bulunmaktadır.

Temel Yapı Çözümlemesi

Reklamdaki gösterge-gösteren-gösterilen ilişkisi incelendiğinde kral göstergesinin göstereninin şehirli imajına sahip erkek karakter olduğu, gösterilenin ise kontrol gücü olduğu görülmektedir. Deneyim göstergesinin ise göstereninin dinozor, gösterilenin ise canlılık ve gerçekçilik duyguları olduğu görülmektedir. Reklamda deneyim duygusu, dinozor metaforu ile iletilmiştir. Dinozorun hali hazırdaki atağa geçme pozisyonu ise, güçlü bir deneyim vurgusunun metonimisini oluşturmaktadır.

Reklamdaki ana karakter bağımsız, güçlü, bir duruşu olan, risk almaya istekli, kendine güvenen, iddialı ve lider olma gibi özellikleriyle ön plana çıkarılarak "Şehrin Kralı" konumuna getirilmektedir. Ana karakter, kontrolü her zaman elinde olan yapay bir yaratıcı konumundadır. Reklamda kullanılan

bu gibi maskulen ifadeler ile Samsung, tüketicisine el hareketi ve ses ile komut verebileceği "Samsung Smart TV ile kontrolü hiçbir zaman kaybetmeyeceği" mesajını vermektedir.

2.1.2. iPhone "Practically Magic" Reklamının Göstergebilimsel Çözümlemesi

Reklamın Görüntüsel Anlatımı

Reklamda 25 yaşlarındaki bir genç, gece olmasına rağmen karşısındaki dolunay ve ışıltılı şehir manzarasının iPhone 7 kullanarak, canlı bir şekilde fotoğrafını çekmektedir. Gayet koyu olan arka fonda dikkat çekmesi için reklamdaki "practically magic" (sanki sihirli) söyleminin, beyaz fonda yazıldığı görülmektedir.

Reklamın İçeriği

Reklamdaki ana öğeler ve yan öğeler incelendiğinde ana öğelerin dolunay ve ışıltılı şehir manzarası olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, reklamdaki aktif öğeler dolunay ve ışıltılı şehir manzarasıdır. Reklamda, manzaranın fotoğrafını iPhone kullanarak fotoğraflayan ile iPhone ürününün kendisi ise pasif olarak gösterilerek yan öğeler konumuna gelmiştir. Reklam iletisinin (practically magic), koyu arka fonda dikkat çekecek bir şekilde beyaz fonda kullanıldığı görülmektedir.

Reklamın Gösterge Çözümlemesi

Söylem Çözümlemesi

Reklamdaki tek iletinin "practically magic" (sanki sihirli) söylemi olduğu görülmektedir. Reklam iletisi, koyu arka fonda dikkat çekecek bir şekilde beyaz fonda ve yuvarlak hatlı harfler kullanılarak yazılmıştır. Bu ileti ile marka, tüketicisine iPhone ile neredeyse "yaşayan" fotoğraflar yakalayabileceğini, çekecekleri fotoğrafların gerçeklikten kopmadan oldukça canlı bir görünüme sahip olacağı vaadini sunmaktadır. Tüketicilerin iPhone kullanarak yakalayacakları yaşayan/ canlı görünümü reklam iletisinde marka, "sihirli" metaforuyla özdeşleştirerek ürünün bir "mucize" yaratacağı vurgusu yapmaktadır.

Anlatı Çözümlemesi

Reklamdaki dolunay ve dolunay görüntüsünü kısmen perdeleyen ağaç dalları ile doğal yaşam; ışıltılı şehir manzarası ile de modernite vurgusu yapılmaktadır. Reklamdaki karakter, iPhone ile canlı/yaşayan görüntüler yakalayarak bir çeşit sihir yapmaktadır. Bu karakterin, hem doğal gerçekliğin (dolunay ve ağaçlar) hem de yapay gerçekliğin (şehir manzarası) yaşayan görüntüsüne/sihrine ulaşabilmesi için iPhone gerekmektedir. iPhone, bu reklam ile ürünü, mucizenin merkezinde konumlandırmaktadır.

Temel Yapı Çözümlemesi

Reklamdaki gösterge-gösteren-gösterilen ilişkisi incelendiğinde sihir göstergesinin göstereninin, reklamdaki karakterin iPhone kullanarak çektiği fotoğraf olduğu, gösterilenin ise gerçeklikten hiçbir sapma göstermeden, neredeyse yaşayan/canlı fotoğraflar elde etme vaadi olduğu anlaşılmaktadır. Reklamdaki dolunay ile sağda ve solda kısmen görünen ağaç dalları gösterenleri ile doğal gerçeklik gösterilmekte; alt fonda yer alan ışıltılı şehir manzarası ile yapay gerçeklik gösterilmektedir. Hem doğal gerçekliğin hem de yapay gerçekliğin yaşayan görüntüsüne ulaşmak, reklama göre iphone ile mümkün olmaktadır ve ürünün sunmuş olduğu bu vaat, "sihir" metaforuyla özdeşleştirilmektedir.

Reklamdaki karakterin, doğal ve yapay gerçekliğin yaşayan görüntüsünü yakalamak konusunda iddialı ve kendine güvenen bir duruşu vardır. Hem doğal hem de yapay gerçekliğin karşısında, onlara meydan okurmuşçasına güçlü bir şekilde durmakta, iPhone sayesinde yarattığı sihir ile yaşayan görüntüyü yakalayabilmektedir. Reklamın bu yönüyle maskulen söylemi tercih ettiği anlaşılmaktadır.

2.1.3. Nestle Damak Reklamının Göstergebilimsel Çözümlemesi

Reklamın Görüntüsel Anlatımı

Nestle Damak'ın "Gece" adıyla piyasaya sürdüğü yeni ürününün reklamına bakıldığında reklamda siyah ve yeşil renklerinin hakim olduğu görülmektedir. Reklamda siyah bir göz maskesi takmış, sadece yüz ve boyun kısmı görünen, boyundan göğüs hizasına kadar da siyah tüller ile bezenmiş bir modelin, reklamın sol köşesinde yer aldığı görülmektedir. Modelin sağında ise koyu ve açık yeşil renkler ile küçük ve yuvarlak hatlı harflerle yazılmış, soru cümlesi şeklinde tasarlanmış reklam iletisi bulunmaktadır. Reklamdaki modelin gözleri, iletideki harflerin yeşiliyle uyumlu olacak bir şekilde

yeşildir ve siyah göz maskesi içinde model, direkt olarak reklam okuyucusu ile göz teması kuruyor vaziyette gösterilmektedir. Modelin boyun hizasından göğüs kısmına kadar uzanan siyah tüller hareketli bir şekilde gösterilmektedir. Reklamdaki hakim renk siyah ve yeşil olmakla birlikte, reklamın arka fonu ve modelin ten rengi kontrast oluşturmayacak bir şekilde uyumlu ve beyaza çalar gri renktedir.

Reklamın İçeriği

Reklamın ana öğesi, siyah bir göz maskesi takmış, sadece yüz ve boyun kısmı görünen, boyundan göğüs hizasına kadar da siyah tüller ile bezenmiş olan model iken yan öğe ise reklam iletisini içeren "efsanevi geceye hazır mısın?" soru cümlesidir.

Reklamın Gösterge Çözümlemesi

Söylem Çözümlemesi

Reklam iletisi, "efsanevi geceye hazır mısın?" şeklinde, 2. tekil şahsa hitap eden bir soru cümlesidir. Bu cümle düz anlamsal olarak yorumlandığında, cümledeki "gece" kelimesinin Nestle Damak Gece isminde piyasaya sürülen ürünü temsil ederek, cümlede bir çeşit ad aktarması yapıldığı anlaşılmaktadır. Cümle yan anlamsal olarak yorumlandığında ise, iletinin muhatabı olan kişinin/ potansiyel tüketicinin heyecanla dolu bir geceye hazır olup olmadığı, kışkırtıcı bir şekilde sorulmaktadır. Reklamın ana temasının "yeni heyecanlar arayanlar ve hayata karşı cesur olanlar için kışkırtıcı bir deneyim vaat ettiği" düşünüldüğünde ve reklam iletisindeki harflerin koyu ve açık yeşil yazılması dışında ürünle ilgili herhangi bir ipucuna ve/veya ürünün kendisine yer verilmediği düşünüldüğünde, ürün hakkında uzlaşım (ön bilgi) sahibi olmayan bir potansiyel tüketici için daha çok yan anlam ifade etmesi mümkündür. Markanın böyle bir reklam stratejisi kullanmasının temelinde, uzlaşım sahibi olmayan potansiyel tüketicide ürün hakkında merak uyandırmak ve bu doğrultuda ürünle ilgili bilgi arama sürecini başlatmak istemek olabilir.

Anlatı Çözümlemesi

Reklamın yan öğesi olan reklam iletisi, ürün hakkında uzlaşım sahibi birinde çağrışım (yan anlam/connotation) oluşturacak şekilde koyu ve açık yeşil renkte harflerle oluşturulmuştur. Düz anlamsal olarak bu renkler düşünüldüğünde yeşil rengin Nestle Damak ürününün logosunu çağrıştırdığı düşünülmektedir. İletideki "gece" vurgusu ise, reklamın ana öğesi olan modelde hakim olan siyah renk ile yapılmıştır. Nestle Damak Gece ürünü düşünüldüğünde de "Damak" kelimesinin koyu ve açık yeşil renkler ile, "gece" kelimesinin ise siyah renk ile yazıldığı görülmektedir. Renkler yan anlamsal olarak düşünüldüğünde ise yeşil ve siyah renginin birbiriyle olan uyumundan bahsetmek gerekmektedir. Yeşil renk, insan psikolojisinde hiçbir duygu için etkinlik göstermeyen ve fakat insana huzur, sakinlik ve rahatlık hissi veren bir renktir. Yeşilin kışkırtıcı olmak, haz vermek, yeni heyecanlar ve tutkulu deneyimler yaşatmak gibi bir amacı yoktur. Oysaki reklam, tüketicisine yeni hazlar ve tutkulu deneyimler yaşatmayı, kışkırtıcı bir şekilde sunmayı vaat etmektedir. Bu noktada siyah, gözünde maskesi ve üzerinde uçuşan tülleriyle gizemli bir model olarak devreye girmekte ve reklamın

vermek istediği heyecanı ve yeni hazzı, siyahın asil olmakla birlikte bir o kadar da gizemli ve kışkırtıcı olma özelliğiyle potansiyel tüketiciye yansıtmaya çalışmaktadır. Zıt renklerin birbirlerinin kuvvetini artırdığı ve şiddetlendirdiği düşünüldüğünde, reklamdaki siyah ve yeşil olan renklerin de tüketiciye, ürünün vaat ettiği yeni bir haz yaşatmak noktasında etkili olduğu düşünülebilir.

Reklam iletisi, iletilerde sıklıkla kullanılan soru cümlesi tipinde tercih edilmiştir. İletide ise küçük harf, yuvarlak hatlı bir şekilde kullanılmıştır. Böylece reklam mesajındaki sert ve kışkırtıcı tavır, tıpkı yeşilin sakinleştirici olma özelliği gibi, harflerin yapısal özelliği ile yumuşatılarak dengelenmiştir.

Temel Yapı Çözümlemesi

Nestle Damak Gece ürününün gösteren-gösterilen ve gösterge ilişkisi incelendiğinde, "Gece" ürün göstergesinin göstereni siyah göz maskeli, boyundan göğüs hizasına siyah tüllerle bezenmiş, yeşil gözleri belirgin kadın model, gösterilenin ise bu modelin çağrıştırdığı "gizem, haz, heyecan ve kışkırtıcı olma" gibi özelliklerdir. Modeldeki göz maskesi ve aşağı doğru hareketli bir şekilde gösterilen siyah tül, gizemli bir hava yaratıp ürünün kışkırtıcı olma vaadini temsil etmekle birlikte, reklam okuyucusunda merak da uyandırmaya çalışmaktadır. Tıpkı Nestle Damak'ın piyasaya yeni sürdüğü "gece" ürününün, oluşturmaya çalıştığı merak gibi. Öte yandan, Damak markası göstergesinin göstereninin koyu ve açık yeşil tonlarla yazılmış harflerle oluşturulan soru cümlesi olduğu, gösterilenin ise heyecanlı, kışkırtıcı ve haz dolu bir gece vaadi olduğu anlaşılmaktadır.

Reklam iletisinde "gece" kelimesinin hem düz anlamlı hem de yan anlamlı bir şekilde kullanılarak tevriye yapıldığı görülmektedir. Ürün ile ilgili belli kodlara sahip bir tüketici ile uzlaşım sahibi olmayan bir tüketicinin, bu sebeple reklam iletisinden farklı anlamlar çıkarması olasıdır. Uzlaşım sahibi olmayan bir tüketici için bu ileti, verdiği mesaja ulaştıracak aracı merak edip bilgi arama sürecine yöneltme işlevi görebilir.

Reklamda "gece" ürününün metaforu, reklamın ana öğesi olan modeldir. Ana öğedeki hakim siyah renk ve kışkırtıcı olma hali ise ürünün metonimisini oluşturmaktadır.

Reklamda yoğun bir şekilde tutkulu, iddialı, dominant, etkili, kendine güvenen gibi maskulen ifadelerin ağır bastığı, maske ile sağlanan ve reklam iletisindeki soru cümlesi ile desteklenen gizemli hava ve ciddi bir duruş ile nötr ifadelere de yer verildiği görülmektedir.

2.1.4. Magnum Double Fıstık Ezmesi Reklamının Göstergebilimsel Çözümlemesi

Reklamın Görüntüsel Anlatımı

Reklamın arka fonu, reklam iletilerini vurgular şekilde siyah renktedir. Reklam iletileri ise, yeni Magnum Double Fıstık Ezmesi ürün katmanlarının renkleriyle orantılı bir şekilde, koyu kahverengi, karamel ve açık kahverengi tonlarında yazılmıştır. Reklamın orta üst kısmında yer alan "İçindeki seni serbest bırak" ve "daha fazlasına cüret et" cümlelerinden oluşan reklam iletilerinin her ikisinin de, büyük harflerle yazılmakla birlikte "içindeki seni serbest bırak" iletisinin daha kalın yazıldığı görülmektedir. Reklamın solunda modelin yüzünün yarısı ile panterin yüzünün yarısının birleştirildiği görülmektedir. Modelin göz rengi ile panterin göz rengi, birbiriyle uyumlu olacak şekilde yeşil renktedir. Modelin dudağının, dikkat çekici bir şekilde kırmızı renkte olduğu görülmektedir. Model ve panterin bakışlarının, tehdit edici sert bakışlar olduğu göze çarpmaktadır. Reklamın sağ tarafından ise yeni Magnum Double Fıstık Ezmesi'nin, tüketicisine vaat ettiği ürün özelliklerini yansıtır bir şekilde karamel, fıstık ve çikolata katmanları, akışkan bir şekilde gösterilmektedir. Ürünün altında ise ince font olmakla birlikte büyük harflerle ürün isminin her kelimesinin, ürünün içeriğindeki tatların renkleriyle uyumlu bir şekilde yazılmış olduğu görülür. Reklamın orta alt kısmında ise, marka amblemi ve logosunun yer aldığı görülmektedir. Markanın logosunun altında ise, markanın vaat ettiği "haz" vurgusu, "haz peşindeysen" eksiltili cümlesi ile yapılmaktadır.

Reklamın İçeriği

Reklamın ana öğesi, reklamın solunda yer alan sol tarafı model yüzü, sağ tarafı panter yüzü olan ikon iken, reklamın yan öğesi ise "içindeki seni serbest bırak" ve "daha fazlasına cüret et" cümlelerinden oluşan reklam iletileridir.

Reklamın Gösterge Çözümlemesi

Söylem Çözümlemesi

Reklam iletilerinin "içindeki seni serbest bırak" ve "daha fazlasına cüret et" şeklinde, 2. tekil şahsa hitap eden emir cümleleri olduğu görülmektedir. "İçindeki seni serbest bırak" cümlesinin, karamel renginde, büyük harfli ve bold bir şekilde yazıldığı görülmektedir. Karamel rengi kullanılmasının nedeni, ürünün karamel katmanını vurgulayıcı şekildedir. Reklamın ikinci iletisi olan "daha fazlasına cüret et" cümlesi ise, yine aynı renkte ve fakat daha ince bir font ile yazılmıştır.

Reklamda ürün bilgisine (ürün adı, logosu, ürün özelliği) yer verildiğinden, reklama maruz kalan bir reklam okuyucusu, aynı zamanda ürün hakkında uzlaşım sahibi de olmaktadır. İletiler düz anlamsal olarak yorumlandığında, "daha fazlasına cüret et" diyerek "Magnum Double Fıstık Ezmesi almaya cüret et, çünkü bu ürün bir dondurmadan daha fazlası" söylemi anlaşılmaktadır. Bu dondurmayı almayı ise, ancak "içindeki seni serbest bırakarak", yani "bir dondurmadan daha fazlasını istediğini" anlayarak ulaşabilirsin mesajı verilmektedir. İletiler yan anlamsal olarak yorumlandığında ise "daha fazlasına cüret etmek", azla yetinmemek, elindekilerle memnun olmamak, hazzın peşinden gitmek anlamlarında yorumlanabilir.

Anlatı Çözümlemesi

Reklamda baskın olan rengin siyah olmakla birlikte, reklam iletilerinin, ürün özellikleriyle bağlantılı olacak bir şekilde karamel ve kahverengi oldukları görülür. Reklamdaki arka fon olan siyah rengin, reklam iletilerini daha çarpıcı bir hale getirdiği görülmektedir. Reklamdaki renklerin, asalet, lüks ve statü vurgusu yapan renkler olduğu düşünüldüğünde, ürünün hedef kitlesi ile uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Reklamda, "içindeki sen olan panteri serbest bırakmış" bir modelin daha fazlasına cüret edip hazzı yakalayabilmesi için anahtarı Magnum Double Fıstık Ezmesi'dir.

Temel Yapı Çözümlemesi

Reklamdaki gösterge-gösteren-gösterilen ilişkisi incelendiğinde, "içindeki sen" göstergesinin göstereninin panter, gösterilenin ise Panter'in vahşi doğası olduğu anlaşılmaktadır. Bu reklamda ürünün, tüketicisinin içindekini çıkarmasındaki kışkırtıcı etkisi vurgulanmaktadır. Magnum Double Fıstık Ezmesi'ni yiyen, hazzın peşinden gidip daha fazlasına cüret etmiş olan model, panter ile özdeşleştirilerek metafor yapılmıştır.

Reklamda kendi doğrularına göre yaşamak ("içindeki seni serbest bırak" iletisi) vurgusu ile birlikte tutkulu, iddialı, etkili, bağımsız, bir duruşu olma gibi nitelikler de ön plana çıkarılmıştır. Reklamın, bu yönüyle maskulen ifadelere oldukça ağırlık verdiği görülmektedir.

2.1.5. Akbank "Akbanklı Hep Farklı" Reklamının Göstergebilimsel Çözümlemesi

Reklamın Görüntüsel Anlatımı

Reklamın sol köşesinde, reklam karakterleri olan ve reklamda ikiz kardeşleri canlandıran Kıvanç Tatlıtuğ, ve ona arkasından sarılan İlker Ayrık yer almaktadır. Her iki karakter de güler vaziyette, reklam izleyicisine bakmaktadır. Reklamın arka fonunda koyu kırmızı renk hakimdir. Reklamın sağ tarafında ise reklam iletileri yer almaktadır.

Reklamın İçeriği

Reklamın ana öğesi, sol tarafta yer alan ikiz kardeşler Ali ve Nuri'dir. Reklamın yan öğeleri ise "zıt ikizler" ve "Akbanklı hep farklı" reklam iletileridir.

Reklamın Gösterge Çözümlemesi

Söylem Çözümlemesi

Reklam iletilerinin "zıt ikizler" ve "Akbanklı hep farklı" şeklindeki eksiltili cümleler olduğu görülmektedir. Reklamın ana iletisi olan "zıt ikizler" iletisi, beyaz fonda ve büyük harfler kullanılarak yazılmıştır. Harfler bold olarak ve sert/köşeli karakterler kullanılarak yazılmıştır. Bu iletinin hemen üzerinde, ince karakterler kullanılarak büyük harflerle "Akbank gururla sunar" iletisi yer almaktadır. Ana iletinin sol tarafında Kıvanç Tatlıtuğ'un canlandırdığı karakterin ismi olan "Ali", yine beyaz renkte, kalın ve büyük harflerle yazılmıştır. Kıvanç Tatlıtuğ ismi ise "Ali" iletisinin hemen üstünde, ince fonda ve büyük harflerle yer almaktadır. Ana iletinin sağ tarafında ise İlker Ayrık'ın canlandırdığı karakterin ismi olan "Nuri", yine beyaz renkte, kalın ve büyük harflerle yazılmıştır. İlker Ayrık ismi ise "Nuri" iletisinin hemen üstünde, ince fonda ve büyük harflerle yer almaktadır.

Ana iletinin altında, daha küçük ve ince fonda, beyaz renkte ve büyük harflerle yazılmış olan "Akbanklı hep farklı" yan iletisi yer almaktadır. Bu iletinin sağ ve sol yanında kuş tüyü motifleri bulunmaktadır. Reklamın alt kısmından ise açık kırmızı bir şerit geçmekte, bu şeridin sağ tarafında büyük harfle ve kalın fonda "Akbank" marka ismi yer almaktadır. Marka isminin hemen altında küçük harflerle ve yuvarlak karakterli harfler kullanılarak yazılmış olan "sizin için" iletisi yer almaktadır. Açık kırmızı şeridin sol tarafında ise Akbank'ın internet adresi, ince fonda yer almaktadır.

Anlatı Çözümlemesi

Reklamdaki ana karakterler olan Ali ve Nuri, birbirine hiç benzemeyen ikiz kardeşleri canlandırmaktadır. Birbirine hiç benzemeyen bu iki karakterin ikiz oldukları vurgusu hem giydikleri kıyafetlerin aynı oluşuyla hem de "zıt ikizler" iletisiyle, reklam izleyicisine aktarılmaktadır. Akbank'ın asıl iletisi ve sloganı olan "Akbanklı hep farklı" vurgusu, birbirine benzemeyen zıt ikizler ile izleyiciye aktarılmaktadır. Reklamdaki ikiz karakterlerin güler vaziyette ve birbirlerine yakın duruşları ve arka fondaki kırmızının sıcaklığı, finans sektöründe hakim olan ciddiyeti ve mesafeli duruşu kırıcı nitelikte, samimi ve güven veren bir hava oluşturmaktadır.

Temel Yapı Çözümlemesi

Reklamdaki gösterge-gösteren ve gösterilen ilişkisi incelendiğinde, zıt ikizler göstergesinin göstereninin, birbirine hiç benzemeyen Ali ve Nuri ismindeki ikizler olduğu, gösterilenin ise Akbank'ın müşterilerinin farklı olduğu vurgusudur.

Reklamda neşeli, sevecen, çocuk ruhlu, güven ve sıcaklık gibi vurguların olduğu görülmektedir. Bu yönüyle reklamda feminen ifadelerin ağırlıklı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2.1.6. Pamukkale "Seyahat Etmek Özgürlüktür" Reklamının Göstergebilimsel Çözümlemesi

Reklamın Görüntüsel Anlatımı

Reklamda, Pamukkale otobüsü yarısı görünür vaziyette ön kapısı açık bir şekilde sağ tarafta gösterilmektedir. "Pamukkale" marka adı ve logosu, belirgin bir şekilde görülmektedir. Yine reklamın sağ köşesinde, araçtan yeni indiği anlaşılan bir kadın karakter ve onu karşılayıp kucaklayan bir erkek karakter yer almaktadır. Reklamdaki kadın karakterin otobüsün tarafında olması, seyahati onun gerçekleştirmiş olduğunu düşündürmektedir. Reklamın sağ üst köşesinde yer alan "yeryüzünde kavuşmaktan daha güzel bir duygu olduğunu düşünseydik; başka bir iş yapıyor olurduk." ana iletisi ile bunun bir veda değil, kavuşma anı olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ana iletinin altında ise markanın sloganı olan, "seyahat etmek özgürlüktür" iletisi yer almaktadır. Reklamda bulutlu mavi bir gökyüzü ile yeşil doğanın hakim olduğu bir bahar havası hakimdir. Bahar havası vurgusu, reklamdaki karakterlerin giyiminden de anlaşılmaktadır.

Reklamın İçeriği

Reklamın ana öğeleri, sağ tarafta yer alan Pamukkale otobüsü ve birbirine kavuşan çift iken yan öğeler "yeryüzünde kavuşmaktan daha güzel bir duygu olduğunu düşünseydik; başka bir iş yapıyor olurduk." ana iletisi ile "seyahat etmek özgürlüktür" marka sloganıdır.

Reklamın Gösterge Çözümlemesi

Söylem Çözümlemesi

Reklamdaki ana ileti kırmızı fonda, bold, yuvarlak hatlı ve küçük harflerle yazılmış ve tırnak içinde verilmiş olan "Yeryüzünde kavuşmaktan daha güzel bir duygu olduğunu düşünseydik; başka bir iş yapıyor olurduk." söylemidir. Kırmızı fonda yazılan bu ileti, Pamukkale markasının logosundaki kırmızı ile uyumlu bir şekilde, markayı çağrıştırıcı niteliktedir. Ana iletinin hemen altında markanın sloganı olan "seyahat etmek özgürlüktür" cümlesi, arka fonda yer alan gökyüzündeki bulutların beyazıyla aynı renkte, kelimelerin ilk harfi büyük olacak şekilde, el yazısı görünümünde yazılmıştır. Marka ismi ise, reklam izleyicisinin kolaylıkla görebileceği netlikte, otobüs üzerinde iletilmektedir.

Anlatı Çözümlemesi

Reklamda, Pamukkale sayesinde birbirine kavuşmanın mutluluğunu yaşayan ana karakterlerin giydikleri kıyafetlerin rengi ile gökyüzünün mavisi, bir ahenk içerisindedir. Pamukkale'nin sloganı olan "seyahat etmek özgürlüktür" iletisindeki özgürlük teması, net bir şekilde yansıtılan gökyüzü göstergesiyle aktarılmaktadır. Reklamda hakim olan kırmızı, mavi ve yeşil tonlar sıcak, samimi ve mutlu bir hava yaratmaktadır.

Temel Yapı Çözümlemesi

Reklamdaki gösterge-gösteren ve gösterilen ilişkisi incelendiğinde ana ileti olan "Yeryüzünde kavuşmaktan daha güzel bir duygu olduğunu düşünseydik; başka bir iş yapıyor olurduk." İletisinin gösterge olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu göstergenin göstereni, reklamın sağında yer alan, birbirine kavuşmuş, sarılan çift olduğu, gösterilenin ise "Pamukkale'nin mesafeleri ortadan kaldırarak insanları birbirine kavuşturduğu" mesajı olduğu anlaşılmaktadır. Reklamdaki ikinci gösterge-gösteren ve gösterilen ilişkisi incelendiğinde ise özgürlük teması öne çıkmaktadır. Pamukkale markasının sloganı olan "seyahat etmek özgürlüktür" iletisinin göstereni, arka fonda net bir şekilde yansıtılan gökyüzüdür. Bu gösterge ile "özgürlük" teması gösterilmektedir. Ayrıca ana karakterlerin giysilerindeki mavi renk, gökyüzü mavisi ile bir ahenk yakalamakta, seyahat edenlerin de özgür oldukları vurgusu yapılmaktadır.

Reklamda sıcak bir ortamın, sevecenliğin ve kavuşma anının getirdiği duygusallığın hakim olduğu görülmektedir. Söz konusu duygulara, reklamda kullanılan kırmızı, mavi ve yeşil tonlarıyla da vurgu yapılmaktadır. Bu yönüyle reklamda, feminen ifadelerin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir.

3. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma sonuçları, kullanıcı kitlesi açısından hem kadınlara hem de erkeklere hitap eden ürünlerin reklam stratejilerinde hakim olan maskulenlik ve feminelik ifadeleri hakkında birtakım öngörüler verici niteliktedir. Şöyle ki, yapılan göstergebilimsel çözümleme sonucunda, elektronik ve gıda sektöründen incelenen iki ürünün reklam stratejilerinde baskın bir şekilde maskulenlik tespit edilmişken, hizmet sektöründeki ürünlerin reklam stratejilerinde baskın bir şekilde feminenlik tespit edilmiştir. Elektronik ürünlerdeki "yapay yaratıcılık" vurgusu ve son on yıla kadar, her türlü ürün reklamında erkek dış sesin kullanılmış olması, bu ürünlerin reklam stratejilerinde maskulenliğin ağır basmasıyla paralellik göstermektedir. Gıda ürünlerinin reklam stratejilerinde ise yoksunluk hissi ve tüketicide istek uyandırma gibi amaç ve duygular, baskın bir şekilde maskulen ifadelerle desteklenmektedir. Hizmet ürünlerinin reklam stratejilerinde ise, feminen ifadelerin yoğun bir şekilde kullanılması, tüketicide "güven", "bağlılık" ve "sempati" oluşturmak gibi amaçlarla paralellik göstermektedir.

Bu çalışmada, söz konusu sektörlerin her birinden sadece 2 farklı ürün çeşidi ve markası belirlenerek göstergebilimsel analiz yapılmıştır. Bu çalışmada kullanılan analiz tekniği olan göstergebilim, kuramsal bir temele dayanmaması, kişisel yargılar doğrultusunda hareket edilmesi ve kültürel kodlara göre, çıkan sonuçların farklılaşabileceği gibi yönleriyle eleştirilmektedir (Berger, 1994:36). Bu gibi

sebeplerle çıkan sonuçlar, hem ilgili ürün ve markalar açısından hem de sektörler açısından genelleyici olmamakla birlikte, sadece belirli öngörülerde bulundurma niteliğindedir.

Gelecek çalışmalarda ürünler ve hizmetler maskulenlik ve feminenlik açısından sınıflandırılıp, ilgili ürün ve hizmetlerin reklam stratejilerinin aynı doğrultuda hazırlanıp hazırlanmadığı ve/veya söz konusu stratejilerin kadın ve erkek tüketiciler üzerinde nasıl bir etki bıraktığı yönünde hem nitel hem de nicel çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Barthes, Roland (1968). *Elements of semiology*. New York: Hill and Wang Publication

Bem, Sandra L. (1974). "The measurement of psychological androgyny," *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42 (2), 155-162.

Berger, Arthur Asa (1994). *Görsel iletişim öğeleri*, (Çev.: Seyide Parsa). İzmir: E.Ü. Basımevi

Echtner, C. M. (1999). "The semiotic paradigm: Implications for tourism research," *Tourism Management*, Cilt 20, 47-57.

Engin, Hülya (1996). *Medyanın dili*. İstanbul: Der Yayınları

Fiske, John (2003). *İletişim çalışmalarına giriş*, (Çev.: Süleyman İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Gang, Y. (2012). "Five unique skills of advertising creative," *Chengdu: Manager Journal,* 12 (370), 88-89.

İmançer, D. & Z. Özel (1999). "Göstergebilimsel çözümleme," *SineMasal Dergisi*, Cilt 2, Bahar Sayısı, 1-20.

Lawes, R. (2002). "Demystifying semiotics: Some key questions answered," *International Journal of Market Research*, Cilt 44, Sayı 3, 51-264.

Mei, S. (2010). "Cooperation between language and image.Multimodal discourse analysis
of a food advertisement," *Journal of East China Jiaotong University*, 27(5), 102-107.

Rıfat, Mehmet (2006). *20. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları 1/ tarihçe ve eleştirel düşünceler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

W. RADLOFF'UN *TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ DENEMESİ* (*OPIT SLOVARYA TYURKSKİH NAREÇİY)* ADLI ESERİNDEKİ KARAİM TÜRKÇESİNE AİT ATASÖZLERİ

Res. Assist. Gülsüm KIRBAŞ
Selcuk University, Faculty of Letters
Department Of Turkish Language and Literature.
gulsumkirbas@hotmail.com

Özet

Atasözleri, dilin en önemli hazinelerinden birisidir. Orhun Yazıtlarından bugüne kadar kullanılan atasözleri bir milletin kültürünü, geleneklerini, sosyal yapısını, inanışlarını vb. özelliklerini yansıtması açısından oldukça önemlidir. Atasözlerinin büyük önem taşıdığı dillerden biri olan Türk dilinin birçok lehçesi bulunmaktadır. Bu lehçeler gerek coğrafi konumları gerekse toplumsal yapıları yönüyle birtakım farklılıklar barındırır. Türk lehçelerinde farklılıklar olsa da atasözleri bakımından benzerlikler dikkat çekicidir. Bunun nedeni, lehçelerin bir dilin çeşitli dalları olmasındandır.

Bu bildiride Radloff'un "Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi" (Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy) adlı eserinde yer alan Karaim Türkçesine ait atasözleri ele alınmış ve bunların Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bulunmuştur. Daha sonra bu atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Karaim Türkçesi arasındaki ses, şekil, sözcük bilgisi ve söz dizimi açısından farklılıklar ve benzerlikler tespit edilmiş; farklılık ve benzerliklerden yola çıkarak birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *W. Radloff, Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Karaim Türkçesi, Türkiye Türkçesi, atasözleri.*

Abstract

Proverbs are one of the most important treasures of language. The proverbs used from the Orkhon Inscriptions to the present day are the cultures of a nation, their traditions, their social structure, their beliefs and so on. It is very important in terms of reflecting its characteristics.There are many dialects of the Turkish language, one of the languages of which proverbs are of great importance. These dialects have some differences in terms of geographical location or social structures. Although there are differences in Turkish dialects, similarities in proverbs are striking. The reason is that the dialects are various branches of the language.

In this report, the proverbs of Karaim Turkish in Radloff's Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy were handled and their Turkish translations were found. Afterwards, differences and similarities were determined between Turkey Turkish and Karaim Turkish of these proverbs in terms of voice, form, word information and syntax; some results have been reached by way of differences and similarities.

Keywords: *W. Radloff, Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Karaim Turkish, Turkey Turkish, proverbs.*

1. Giriş

Türkçe Sözlükte *"Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mâl olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbımesel."* (2011: 180) şeklinde tanımlanan ve İngilizce'deki karşılığı *maxim, proverb* olan atasözleri dilin en önemli hazinelerinden birisidir. Orhun Yazıtlarından bugüne kadar kullanılan atasözleri bir milletin kültürünü, geleneklerini, sosyal yapısını, inanışlarını vb. özelliklerini yansıtması açısından oldukça önemlidir. Atasözlerinin büyük önem taşıdığı dillerden biri olan Türk dilinin birçok lehçesi bulunmaktadır. Bu lehçeler gerek coğrafi konumları gerekse toplumsal yapıları yönüyle birtakım farklılıklar barındırır. Türk lehçelerinde farklılıklar olsa da atasözleri bakımından benzerlikler dikkat çekicidir. Bunun nedeni, lehçelerin bir dilin çeşitli dalları olmasındandır. Bu bildiride Radloff'un "Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi" (Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy) adlı eserinde yer alan Karaim Türkçesine ait atasözleri ele alınmış ve bunların Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bulunmuştur.

2.Opıt Slovarya Tyurkskiḫ Nareçiy (Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi)[1]

Almanca adı *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* olan bu sözlük Radloff'un uzun yıllar boyunca yapmış olduğu derleme, araştırma ve inceleme çalışmaları sonucu ortaya çıkmış bir eserdir.

Radloff, eserine Ön Söz bölümüyle başlamıştır. Bu bölümde 1859 yılında Altay'daki Türk lehçelerini incelemeye başladığını, sadece halk edebiyatı ürünleriyle yetinmeyip sözlük malzemesi de topladığını ifade etmiştir. Alfabe sırasına göre oluşturduğu bu sözlüğe daha sonraları diğer lehçelerden sözcükler de eklemiştir. Sözcük sayısının artmasının eseri bitirme süresini uzattığını, 1864'te sözlüğünü tamamlayarak St. Petersburg'da akademi üyesi olan Herr Schiefner'e gönderdiğini belirten Radloff, Schiefner'in kendisine harflerin sırasını (Proben'in I. cildinin Ön Sözünde gösterildiği şekilde) değiştirirse basım işini halledeceğini söylemesi üzerine Schiefner'in isteğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Eserinde kendi kullandığı harf sıralaması ve harfleri gruplandırmasını ve Schiefner'in istediği harf sıralamasını anlatmıştır. Daha sonra sözlüğe önceden yayımlanmış diğer eserlerden sözcükler de eklediğini ifade etmiştir.

Ön söz kısmından sonra transkripsiyon alfabesinin verildiği bölüm bulunmaktadır. Bu kısımda ünlü ve ünsüz harfler ayrı olarak gösterilmiştir. Daha sonra bu harflerin ses özellikleri, çıkış noktaları, ses değerleri örnekler verilerek anlatılmıştır.

---

[1] Bu kısım, (448092 nolu) "W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Karaim Türkçesine Ait Kelimelere Dair Art Zamanlı Bir İnceleme" adlı Yüksek Lisans tezinden kısaltılarak alınmıştır.
Opıt Slovarya Tyurkskiḫ Nareçiy (Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi adlı bu bölüm oluşturulurken şu çalışmalardan yararlanılmıştır: Mustafa Toker (2003), "W. Radloff'un 'Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Tatar Türkçesine Ait Kelimeler Üzerinde Genel Bir Değerlendirme", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 14: 17-48; Ufuk Deniz Aşcı (2003), "W. Radloff'un 'Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Kazak ve Kırgız Lehçelerine Ait Sesler İle Çağdaş Kazak ve Kırgız Lehçelerindeki Sesler", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 14: 299-360.

Radloff'un eserinde transkripsiyon alfabesinin bulunduğu bölümden sonra kısaltmalar bölümü vardır.

Kısaltmalar bölümünden sonra Sözlük bölümü gelmektedir. Radloff, eserinin ön sözünde de belirttiği gibi, sözlüğüne önce sadece derlemiş olduğu sözlükleri almış, daha sonra, önceden yayımlanmış eserden eklemeler ve düzeltmeler yapmıştır. Bu da eserin tamamlanma süresini oldukça uzatmıştır.

Radloff, derlemeler dışında;

- Eski Türkçe çalışmalarından,
- Orta Türkçe devrine ait dil yadigârlarından,
- Osmanlıca ve Çağatayca sözlüklerden,
- Budagov, Troyanskiy ve Nasırî'nin sözlüklerinden,
- İlminskiy'nin çalışmalarından,
- Giganov'un notlarından faydalanmış ve bu çalışmalardan sözcükler alıp, *Opıt Slovarya Tyurkskiẖ Nareçiy*'e eklemiştir. Bu nedenle eserinin hacmi artmış ve bu da sözlüğün tamamlanma süresini oldukça uzatmıştır. İlk cildi yirmi dokuz senede tamamlanan eserin diğer ciltlerinin tamamlanması altışar sene sürmüştür.

Opıt Slovarya Tyurkskiẖ Nareçiy dört cilt (her altı fasikül bir cilt olacak şekilde) ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Sözlüğün her sayfası ortadan ikiye bölünmüştür. Aynı sayfadaki bu iki bölüme ayrı sayfa numarası verilmiştir. Sözlüğün ilk cildi ünlü sesleri, diğer üç cildi ise ünsüz sesleri içine almaktadır. Sözlüğün ilk baskısı hakkında şu bilgileri verebiliriz:

I. cilt ilk ve ikinci bölüm: 1893 yılında S. Petersburg'da, İmparatorluk Bilim Akademisinde basılmıştır. Sözlüğün her sayfası ortadan bir çizgiyle ikiye ayrılmıştır. Bu her iki kısma da ayrı numara verilmiştir. Bu numaralandırmaya göre ilk bölüm 1-962, ikinci bölüm 963-1964 sayfalar arasıdır. Cildin sonunda 66 sayfalık Arapça dizin vardır.

II. cilt ilk ve ikinci bölüm: 1899 yılında S. Petersburg'da, İmparatorluk Bilim Akademisinde basılmıştır. Birinci bölüm 1-1052, ikinci bölüm 1053-1814 sayfalar arasıdır. Cildin sonunda 64 sayfalık Arapça dizin vardır.

III. cilt ilk ve ikinci bölüm: 1905 yılında S. Petersburg'da basılmıştır. Birinci bölüm 1-1260 sayfalar arasında, ikinci bölüm 1261-2204 sayfalar arasındadır. Cildin sonunda 98 sayfalık Arapça dizin vardır.

IV. cilt ilk ve ikinci bölüm: 1911 yılında S. Petersburg'da basılmıştır. Birinci bölüm 1-1116 sayfalar arasında, ikinci bölüm 1117-2230 sayfalar arasındadır. Cildin sonunda 107 sayfalık Arapça dizin vardır.

Eserin ikinci baskısı 1960 yılında Gravenhage'de, üçüncü baskısı ise 1963 yılında Moskova'da yapılmıştır. Hollanda'da yapılan baskının başında Omeljan Pritsak'ın ön sözü bulunmaktadır. Bu baskılar ayrıntılı olarak anlattığımız ilk baskının fotomekanik usulle kopya baskısıdır ve dört cilttir.

Eserde, sözcüğün ait olduğu Türk lehçesi, Almanca ve Rusça olmak üzere üç dil bulunmaktadır. Sözcük ve ilgili örnekler sözcüğün ait olduğu Türk lehçesi ile yazılmıştır. Açıklamalar ise Almanca ve Rusçadır. Eserde Kiril (Rusça) ve Latin (Almanca) alfabeleri kullanılmıştır.

Radloff, eserinde kendine özgü bir alfabe sistemi kullanmıştır. Bu alfabe sisteminde harfler genelde Kiril,

kısmen de Latin kökenlidir. Radloff, sözcükleri ve örnek cümleleri kendine özgü bu alfabe sistemiyle yazmıştır. Daha sonra köşeli parantez içinde sözcüğün ait olduğu lehçeleri ifade eden kısaltmaları [*Alt.* (Altay), *Kar.* (Karaim), Khkir. (Kırgız), Tel. (Teleüt)…] yazmıştır. Bütün lehçelerde kullanılan sözcüklerde ise Almanca *alle dialecte* (bütün lehçelerde) ibaresini kullanmıştır. Verilen madde başı bir sözcük ise hemen karşısına etimolojisi verilmiştir. Etimolojiyi yaparken ek ve kökler arasına sözcüğün veya ekin isim veya fiil ifade ettiğine bakmaksızın (+) işaretini koymuştur.

Eserde, sözcüğün türü fiil ise karşısına Almanca *verb* isminin kısaltması olan (v) işareti konulmuştur. Sözcüğün türü isim, sıfat, zarf vb. ise herhangi bir kısaltma kullanılmamış, sözcüğün türü belirtilmemiştir. Bazen sözcüğün türü fiil olduğu hâlde (v) kısaltması konulmamış, bazen de sözcüğün türü fiil olmadığı hâlde (v) kısaltması konulmuştur. Bunu biz baskı hatası olarak kabul ettik.

Radloff, sözcüğün birden fazla anlamı varsa veya farklı lehçelerde farklı anlamlarda ise numaralar vermiş, bu numaraların başında bu anlama sahip olan lehçe(ler)yi belirtmiştir. Böylece aynı sözcüğün birden fazla lehçede kullanılsa bile hepsinde aynı anlamı vermediğini göstermiştir. Fakat bazen sözcüğün farklı anlamlarını verdiği bu numaralı kısımda sözcük başında verilmiş olan lehçelerin yer almadığı görülmektedir.

Radloff, bazı sözcüklerin anlamını vermemiş, bu sözcükleri dengi olan başka sözcüğe (=) işareti ile göndermiştir. Gönderme yapılan sözcük, bazen aynı lehçede, bazen ise farklı lehçedeki bir sözcük olabilmektedir. Hatta bu sözcüğün aynı lehçenin farklı bir ağzına gönderme yapıldığı durum da vardır.

Radloff, kökenlerini açıkladığı alıntı sözcükleri ait oldukları dillerin alfabesi ile (Uygur, Arap, Ermeni, Grek) vermiştir. Örnek cümleleri art arda vermiş, satır başı yapmamıştır.

3. Karaim (Karay) Türkçesi[1]

Türkologlar tarafından Kıpçakçanın bir kolu olarak Batı veya Kuzeybatı ya da Karadeniz-Hazar çevresi Türk lehçeleri arasında gösterilen Karayca, aslen Kırım bölgesinde şekillenmiş olmakla birlikte, farklı üç bölgede nispeten farklılaşmış üç ağza ayrılmıştır (Gülsevin, 2016: 20). Bu üç ağız *Troki (Trakay), Haliç-Lutsk* ve *Kırım* ağızlarıdır. Bunlardan Kırım Karaycası çok önce Kırım Tatarcası tarafından sömürülmüştür. Troki ve Haliç-Lutsk diyalektlerinin de bugün Slav dillerince hemen tümüyle sömürülmüş olduğu söylenebilir (Tekin, Ölmez, 2003: 127, 128).

Şunu söyleyebiliriz ki Kırım Karay ağzı bugün için artık tarihî Karaim Türkçesi içerisinde zikredilmektedir. Haliç Karay ağzı ise artık konuşanı olmayan, kendine Karay diyen çok az insanın ölmek üzere olan dilidir. Karaim (Karay) Türkçesinin günümüzdeki tek canlı ağzı Trakay ağzıdır.

Karayca 10. yüzyıldan itibaren konuşulmaya başlanmıştır. Yazı dili ise 15.-16. yüzyıllarda biçimlenmiştir (Öztürk, 2015: 66).

Karaylar dillerini 1930'lu yıllara kadar İbrani, Latin ve Kiril alfabeleri ile yazmışlardır. Pek çoğu dinî metinler (çeviriler) olan eski elyazmaları ise, doğal olarak, İbrani alfabesiyledir. (Tekin, Ölmez, 2003: 127). Öztürk, Karay Türkleri ile ilgili şunları ifade eder: "Karay Türkleri inançlarına bağlı olarak İbrani

[1] Bu kısım, (448092 nolu) "W. Radloff'un 'Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Karaim Türkçesine Ait Kelimelere Dair Art Zamanlı Bir İnceleme" adlı Yüksek Lisans tezinden kısaltılarak alınmıştır.

alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Uzun yıllar İbrani alfabesini kullanan Karaylar, daha sonraları Leh ve Litvanya kaynaklı Latin alfabeleriyle Kiril alfabesini kullanmışlardır. Kullandıkları bu alfabeler ile çeviri eserler çoğunlukta olmak üzere az sayıda edebî eserler de ortaya koyarak ve bilhassa süreli yayınlar ile Karay yazı dilini meydana getirmişlerdir (Öztürk, 2015: 61).

İbranice Karaylar için dinî metinlerde kullanılan bir dil olmakla birlikte, İbrani alfabesini benimsemelerini hızlandırmış ve buna bağlı olarak da İbrani alfabesindeki bazı harflerin adlarında değişiklik yapmak, sesleri Türkçeye uyarlamak gibi sonuçlar doğurmuş ve bunun neticesinde alfabeye bazı fonetik katkılarda bulunularak Karayların kullandığı İbrani alfabesi geliştirilmiştir (Öztürk, 2015a: 15; Öztürk, 2015: 62).

10. yy ile 16. yy arasında uzunca bir dönem İbrani alfabesini kullanan Karaylar, Tevrat'ı Karaycaya çevirmişler, bazı din kitapları ve ilahi kitapları kaleme almışlardır (Öztürk, 2015: 63). 14. yüzyılda Kırım'dan Litvanya'ya göç eden Karaylar, Litvanya Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Günümüzde de en canlı Karay ağzı olan Trakay ağzı ile eserler meydana getirilmiştir. Polonya'ya göç eden Karayların 17. yüzyıl ve sonrasında Polonya Latin alfabesini kullandıkları görülmektedir (Öztürk, 2015: 63).

Karaylar için özel bir yere sahip olan Mykolas Firkovičious, Litvanya Karaylarının kullandığı Litvanya Latin alfabesinden hareketle mevcut Litvanya imlâsını meydana getirmiştir. Eva Csato ise bunu tablolaştırmış ve Kiril alfabesi ile Litvanya Karaylarının kullandığı Latin alfabesini kıyaslamıştır (Öztürk, 2015: 64).

Öztürk Karaycanın ağızlarını şu şekilde değerlendirir: "Karaycanın en canlı ağzı olan Trakay Karay ağzı, bugün 30 civarında Karay tarafından konuşulmaktadır. Haliç Karay ağzı ise neredeyse kaybolmuştur denilebilir. Günümüzde sadece iki Karay tarafından konuşulması bunu göstermektedir. Kowalski'nin Doğu Karaycası olarak adlandırdığı Kırım Karay ağzı ise Kırım Tatar Türkçesinin etkisiyle kullanılmayan bir Karay ağzı durumuna gelmiştir. Kırım Karayları günümüzde Kırım Tatar Türkçesini, Rusça ve Ukraynaca dillerini konuşmaktadırlar" (Csató, 2002: 135; Öztürk, 2015a: 13; Öztürk, 2015: 62). Konuşur kişi sayısının azalmasıyla günümüzde kaybolmaya yüz tutan Karaycanın bu üç ağzında, İbrani alfabesi, Kiril alfabesi, Polonya Latin ve Litvanya Latin alfabeleri ile çeşitli eserler meydana getirilmiştir (Öztürk, 2015: 62).

4. OSTN'deki Karaim Türkçesine Ait Atasözleri İle Türkiye Türkçesindeki Karşılıklarının Karşılaştırılması

OSTN'de Karaim Türkçesine ait 16 adet atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözleri birtakım benzerlik veya farklılıklara göre bir sınıflandırmaya tâbi tutulmuştur:

4.1.Şekil Açısından Farklı Olan Atasözleri

OSTN'de 1 atasözünün şekil açısından farklılıklar taşıdığı tespit edilmiştir.

OSTN[1]	ANLAMI	TDK (tdk.gov.tr)	ANLAMI	ATASÖZLERİ SÖZLÜĞÜ[2]	ANLAMI
Bal bal demek-ile ağız tatlı olmaz. (III/1654)	Sık sık "bal" demekle ağız tatlı olmaz.	**Bal bal demekle ağız tatlanmaz.**	Sözde kalan dilek ve tasarıların iş bitirmede hiçbir etkisi olmaz.	**Bal bal demekle ağız tatlanmaz (tatlı olmaz).** **(s. 177)**	Tatlı sözlerle güzel bir şey gerçeklemiş olmaz.

4.2.Birtakım Ses Farklılıkları Olan Atasözleri

OSTN'de Karaim Türkçesine ait atasözleri ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile birtakım ses farklılıkları olan 2 atasözü tespit edilmiştir.

OSTN	ANLAMI	TDK (tdk.gov.tr)	ANLAMI	ATASÖZLERİ SÖZLÜĞÜ	ANLAMI
Aḳ aḳçe ḳara gün içündür. (I/88)	Kara gün için para biriktirilir.	**Ak akçe kara gün içindir.**	Çalışarak kazandığımız para, dar zamanımızda bizi sıkıntıdan kurtarır.	**Ak akçe kara gün içindir.** **(s. 126)**	Kazanmakla mutluluk duyduğumuz para, dar zamanımızda bizi sıkıntıdan kurtarır.Böyle durumlarda parayı harcamaktan çekinmemeliyiz.

[1] Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy.
OSTN'de yer alan atasözlerinin sayfa numarası verilirken atasözünün geçtiği madde başı sözcüğün sayfa numarası esas alınmıştır.

[2]Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Garib kuşun yuvasını Allah yapar. (II/1546)	Garip (yabancı) kuş için Allah kendisi yuva kurar.	**Garip kuşun yuvasını Allah yapar.**	Garip ve kimsesiz kişiye Tanrı yardım eder.	**Garip (kör) kuşun yuvasını Allah yapar. (s.283)**	Garip ve kimsesiz kişileri Allah darda bırakmaz.

4.3.Hem Ses Hem Şekil Açısından Farklı Olan Atasözleri

OSTN'de Karaim Türkçesine ait atasözleri ile Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile hem ses hem şekil açısından farklı olan 2 atasözü tespit edilmiştir.

OSTN	ANLAMI	TDK (tdk.gov.tr)	ANLAMI	ATASÖZLERİ SÖZLÜĞÜ	ANLAMI
Üzümü ya bağını sorma. (IV/542)	Çok meraklı olma.	**Üzümünü ye de bağını sorma.**	Yararlandığın şeyin nereden geldiğini araştırma.	**Üzümü (-nü) ye de bağını sorma. (s. 456)**	Önemli olan, sana bir nimetin gelmiş olmasıdır. Ondan yararlanmaya bak. Nereden geldiğini bilmene gerek yoktur.
Bal demekle ağız datlanmaz. (IV/1489)	Bal demekle ağız tatlanmaz.	**Bal bal demekle ağız tatlanmaz.**	Sözde kalan dilek ve tasarıların iş bitirmede hiçbir etkisi olmaz.	**Bal bal demekle ağız tatlanmaz (tatlı olmaz). (s. 177)**	Tatlı sözlerle güzel bir şey gerçeklemiş olmaz.

4.4.Farklı Cümlelerle İfade Edilen Benzer Atasözleri

OSTN'de Karaim Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde farklı cümlelerle ifade edilen 8 atasözü tespit edilmiştir.

OSTN	ANLAMI	TDK (tdk.gov.tr)	ANLAMI	ATASÖZLERİ SÖZLÜĞÜ	ANLAMI
İt, esini bilir. (I/875)	Köpek, sahibini bilir.	**Köpek sahibini ısırmaz.**	Kişi ne kadar aşağılık olursa olsun, kendini benimseyip koruyana kötülük etmez.	**Köpek sahibini ısırmaz. (s. 372)**	Kişi ne kadar aşağılık olursa olsun, kendini benimseyip koruyana kötülük etmez.
		Köpek ekmek veren (yediği) kapıyı tanır.	Köpek bile kendisini besleyen yeri bilir, davranışlarıyla duygularını belli eder, insan da bundan ders almalı, gördüğü iyiliği unutmamalıdır.	**Köpek ekmek veren (yediği) kapıyı tanır. (s. 372)**	Köpek bile kendisini besleyen yeri bilir, davranışlarıyla duygularını belli eder. İnsan bundan ders almalı, gördüğü iyiliği unutmamalıdır.
Çobanın yağ ḳaÿğısı, keçinin can ḳaÿğısı. (II/8)	Çoban yağ derdinde, keçi can derdinde.	**Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı.**	Bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp kıvranırken başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.	**Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı. (s. 354)**	Değişmez bir kuraldır: Bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp kıvranırken başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.
		Koyun can derdinde, kasap yağ derdinde.	Bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp kıvranırken başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok	**Koyun can derdinde kasap yağ derdinde. (s. 370)**	Değişmez bir kuraldır: Bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp kıvranırken başka

			yararlanabileceğini düşünür.		bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.
		Kasap et derdinde, koyun can derdinde.	Bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp kıvranırken başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.		
El kuyusunun suyu ab-i zemzem der. (II/904)	Başkasının kuyusundan çıkan suya zemzem suyu derler (yani suyun çok güzel olduğunu söylerler.)	**Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür (karısı kız görünür).**	Başka bir kimsenin malı bize olduğundan daha değerli görünür.	**Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür (karısı kız görünür). (s.368)**	Başkasının malı, bize olduğundan daha değerli görünür. Oysa aynı şey bizde de vardır; ama başkasınınkini bizimkinden üstün görürüz.
Garibin dostu olmaz. (II/1546)	Garibin (yabancının) dostu olmaz.	**Düşenin dostu olmaz hele bir düş de gör.**	Varlıklı kişi yoksullaşınca çevresindeki dostlarından kimse kalmaz.	**Düşenin dostu olmaz (hele bir düş de gör).** **(s. 253)**	Zenginle, iş başında olan herkes dostluk kurar. Çünkü ondan çıkarları vardır. Zengin kişi yoksul düşünce, iş başındaki işten ayrılınca, çevresinde o dostlardan kimse kalmaz. Hepsi, eski dostlarını kötü durumuyla baş başa bırakır.

		Düşenin dostu olmaz.	Varlıklı kişi yoksullaşınca çevresindeki dostlarından kimse kalmaz.		
Faÿda zararın ķardaşı. (IV/1907)	Gelir var, arkadaş yok.	**Kâr, zararın kardeşidir (ortağıdır).**	Ticarette sadece kâr etmek düşünülmez, zarar da edilebilir.	**Kâr, zararın kardeşidir (ortağıdır). (s. 348)**	Ticarette sadece kâr etmek düşünülmez, zarar da edilebilir.
Dostunu ķandil ile ara[1]. (III/1724)	Arkadaşı mumla aramak lazım.	**Mumla aramak**.	Çok isteyerek ve özlemle aramak.	**Mumla aramak.** [2] **(s.969)**	Özenle seçmek üzere aramak.
Ucuz alıcı tatlı yemez. (I/1738)	Bir şeyi ucuz alan tatlı yemez.	**Ucuz etin yahnisi yavan (tatsız) olur.**	Ucuza mal olan şeyler niteliksizdir.	**Ucuz etin yahnisi (suyu) tatsız (yavan) olur. (s.452)**	Ucuz mal kötüdür. İstenildiği gibi yararlanmaya elverişli değildir.
Zaḫmet çeken raḫmet olur. (IV/862)	Acı çeken huzuru bulur.	**Zahmetsiz rahmet olmaz.**	Sıkıntı, güçlük çekmeden iyi ve güzel işler başarılamaz.	**Zahmetsiz rahmet olmaz. (s. 482)**	Sıkıntı çekilmeden, uğraşılmadan, istenilen güzel sonuç elde edilemez.

[1] OSTN'de atasözü, Türkiye Türkçesinde ise deyim şeklindedir.
[2] Aksoy, Ömer Asım (1988), *Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

4.5. Sözdizimi Açısından Farklı Olan Atasözleri

OSTN'de Karaim Türkçesine ait atasözleri ile Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile sözdizimi açısından farklı olan 1 atasözü tespit edilmiştir.

OSTN	ANLAMI	TDK (tdk.gov.tr)	ANLAMI	ATASÖZLERİ SÖZLÜĞÜ	ANLAMI
Ḳalabalıḳta eşeyin ḳuỳruġunu kesme! Kimi uzun der kimi ḳısa. (II/238)	Kalabalık içinde eşeğinin kuyruğunu kesme! Çünkü bazıları onun uzun bazıları kısa olduğunu söylerler.	**Eşeğin kuyruğunu kalabalıkta kesme; kimi uzun der, kimi kısa.**	Kimseyi ilgilendirmeyen işleri kendi kendine karar verip yapmalısın.	**Eşeğin kuyruğunu kalabalıkta kesme; kimi uzun der, kimi kısa.** **(s. 273)**	Kimseyi ilgilendirmeyen önemsiz bir işini, herkesin düşüncesini bildirmesine meydan verecek biçimde yapmaya kalkarsan her kafadan bir ses çıkar; hangisine uyacağını şaşırırsın. Böyle işleri kendi kendine karar verip yapmalısın.

4.6.Karaim Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Aynı Olan Atasözleri

OSTN'de Karaim Türkçesine ait atasözü ile Türkiye Türkçesindeki karşılığı aynı olan 2 atasözü tespit edilmiştir.

OSTN	ANLAMI	TDK (tdk.gov.tr)	ANLAMI	ATASÖZLERİ SÖZLÜĞÜ	ANLAMI
Kedi ne budu ne. (IV/1856)	Böyle boş şeylerden yararlanmak olmaz.	**Kedi ne, budu ne?**[1]	Eti ne budu ne.		

[1] TDK'de *Eti ne budu ne?* "1) "Yaşı küçük" anlamında kullanılan bir söz.2) "İmkânları, gücü sınırlı, parası az" anlamında kullanılan bir söz." şeklinde kullanımı da bulunmaktadır.

Bıçaḳ ḳınını kesmez. (IV/1734)	Bıçak kınını kesmez.	**Bıçak kınını kesmez.**	Kötüler yararlandıkları kimselere kötülük etmekten çekinirler.		

5. Sonuç

Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy adlı eserde Karaim Türkçesine ait 16 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bulunarak birtakım sınıflandırmalar yapılmıştır:

1. Şekil Açısından Farklı Olan Atasözleri:
2. Birtakım Ses Farklılıkları Olan Atasözleri
3. Hem Ses Hem Şekil Açısından Farklı Olan Atasözleri
4. Farklı Cümlelerle İfade Edilen Benzer Atasözleri
5. Sözdizimi Açısından Farklı Olan Atasözleri
6. Karaim Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Aynı Olan Atasözleri

İki lehçe arasında birtakım ses, şekil bilgisi ve sözdizimi açısından farklılıklar olmakla beraber benzerlik olması dikkat çekicidir. Bazı atasözleri farklı cümlelerle ifade edilmiştir. Ancak bu atasözleri birbirlerini karşılar niteliktedir. Birebir aynı olan atasözlerinin de varlığı tespit edilmiştir. Karaim Türkçesinde **Dostunu ḳandil ile ara**[1]**. (III/1724)** şeklinde kullanılan atasözü Türkiye Türkçesinde **Mumla aramak** şeklinde mastar ekiyle kullanılmıştır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki W. Radloff'un eserinde yer vermiş olduğu bu atasözleri ile eserinin değeri bir kez daha ortaya çıkmıştır. İki lehçeyi karşılaştırma imkânı vermiştir. Karaim Türkçesinin söz varlığı üzerine fikir edinmemizi sağlamıştır.

Kaynaklar

Akalın, Şükrü Haluk vd. (haz.) (2011). *Türkçe Sözlük.* Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Aksoy, Ömer Asım (1988). *Deyimler Sözlüğü*. İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Aşcı, Ufuk Deniz (2003). "W. Radloff'un 'Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Kazak ve Kırgız Lehçelerine Ait Sesler İle Çağdaş Kazak ve Kırgız Lehçelerindeki Sesler". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 14: 299-360.

Gülsevin, Selma (2016). *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*. Ankara, TDK Yayınları.

Kırbaş, Gülsüm (2016). W. Radloff'un 'Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Karaim Türkçesine Ait Kelimelere Dair Art Zamanlı Bir İnceleme. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Öztürk, Abdülkadir (2015). "Karay Yazı Dili". *Journal of Turkish Language and Literature,* 1: 61-70.

Radloff, Wilhelm (1960). Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte I. Gravenhage, Mouton & Co.

[1] OSTN'de atasözü, Türkiye Türkçesinde ise deyim şeklindedir.

Radloff, Wilhelm (1960). Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte II. Gravenhage, Mouton & Co.

Radloff, Wilhelm (1960). Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte III. Gravenhage, Mouton & Co.

Radloff, Wilhelm (1960). Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte IV. Gravenhage, Mouton & Co.

Tekin, Talat & Ölmez, Mehmet (2003). *Türk Dilleri*. İstanbul, Yıldız Yayınları.

Toker, Mustafa (2003). "W. Radloff'un 'Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Tatar Türkçesine Ait Kelimeler Üzerinde Genel Bir Değerlendirme". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 14: 17-48.

http://tdk.gov.tr.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE *ha* PARTİKELİNE DERLEM TEMELLİ BİR BAKIŞ

Arş. Gör. Gülşah BULUT
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
gulsahbulut22@gmail.com

Özet

Partikeller, edat ve ünlemleri içerisine alan, biçim açısından değişikliğe uğramayan ve cümle içerisinde çeşitli işlevlere sahip olan dilbilgisel yapılarıdır. Partikeller cümlede diğer birimlerin yorumlanmasına katkı sağlarlar, sözlüksel olarak bir anlama sahip değildirler ve anlamları cümle içerisinde belirlenir. Gramer kitaplarımızda yer alan ünlemler ve ilgeçler birer partikeldir. Ünlemler, konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya yarayan, işlevsel partikellerdir. Ünlemlerin içerisinde gösterilen ha partikelinin Türkiye Türkçesindeki dilbilgisel işlevleri oldukça çeşitlilik göstermektedir.

Gramer kitaplarında ve sözlüklerde ha partikelinin daha çok kipsel yönüne odaklanıldığı gözlemlenmiştir. Ancak bu işlevinin dışında ha partikeli, kimi yerlerde leksikal bir görünüş işlemcisi (ha bitti ha bitecek, ha geldi), kimi yerlerde söylem açısından güçlü bir odak aracı (ha kaçın!, bak ha!), bunlara ek olarak gönderimsel ve pragmatik pek çok işleve sahiptir. Ayrıca sözlüksel açıdan Türkçede iki farklı ha partikelinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birisi Farsçadaki hah..hah bağlacı ile ilgiliyken, diğeri yansıma kökenlidir. ha partikelinin kullanım alanlarının fazlalığı ve sıklığı bir tasnif çalışması yapmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada, ha partikelinin sözlükte ve gramer kitaplarında yer almayan anlam ve işlevleri tespit edilecektir. Böylece partikelin sözlükte yer alan anlamlarına katkı sağlanacaktır.

Derlem çalışmalarının son yıllarda gösterdiği artış, dil verilerine ulaşımı kolaylaştırmış ve dil hakkında daha nesnel ve bütünsel tespitlerin yapılmasını sağlamıştır. Derlem çalışmaları, geniş hacimli dil malzemesi üzerinde çalışmayı kolaylaştırmış ve araştırmacıların gözünden kaçmış pek çok işlevin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çalışmada ha partikelinin dilbilgisel işlevleri bütünsel açıdan ortaya konulurken Türkçe için oluşturulmuş 50 milyon sözcüklük Türkçe Ulusal Derlem kullanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: *ha partikeli, ünlem, derlem.*

Abstract

Particles are grammatical structures that incorporate prepositions and exclamations, do not change in form, and have various functions in sentences. Particles contribute to the interpretation of the other units, have no lexical meaning, and their meaning is determined in the sentence. An interjections and a prepositions are particle that mentioned in grammar books. The interjections are functional parts that tell the speaker all kinds of emotions and excitements such as fear, joy, pity and astonishment in an effective

and short way. The grammatical functions of 'ha' particle, which are shown in the interjections in Turkish, are quite diverse.

In grammatical books and dictionaries, it has been observed that 'ha' particles focus more on modal orientation. However, apart from this function, there are some parts which are very particulary, in some places a lexical appearance processor (it will be over and over), in some places there is a strong focus tool (ha, avoid !, look ha!) In addition to it has many submissive and pragmatic work. Iit is possible to talk about two different 'ha' particle in Turkish. One of them is related to the hah..hah conjunction in Persian, the other is the origin of the reflection. The surplus and frequency of use of 'ha' particle requires a sorting study. In this work, the meaning and functions of 'ha'particles which are not in dictionary and grammar books will be determined. This will contribute to the meaning of 'ha' particle in the dictionary.

The increase in the work of the corpus in recent years has facilitated access to language data and has provided more objective and comprehensive assessments of language. Corpus studies have made it easier to work on large volumes of language material and have led to many functions that have escaped the eyes of researchers. In this study, while the grammatical functions of 'ha' particle are revealed from a holistic point of view, 50 million words of Turkish National Corpus created for Turkish will be used.

Key Words: *'ha' particle, interjections, corpus.*

1. Giriş

Cümlede yer alan birimlerin birbirleriyle anlamsal ve sözdizimsel ilişki kurmasına yarayan partikeller, çekimde biçimsel anlamda değişikliğe uğramadan kullanılabilen bağımsız sözcükbirimlerdir. Cümleden çıkarıldıklarında genellikle anlamsal bir içeriği olmayan partikeller, dilbilgisel işlevlere sahiptir. Cümleye verecekleri anlamlar kullanıldıkları bağlama göre şekillenen bu birimler, gizli bir içerik taşırlar. Cümledeki diğer unsurların görecelik, kiplik vs. şeklinde anlamsal açıdan yorumlanmasını sağlarlar. Edat, ünlem gibi sözcük türlerinin dahil olduğu partikeller, cümlede genellikle yardımcı ve görevli unsurlar olarak adlandırılırlar. Gramer kitaplarında edat ve bağlaçların tek başlarına hiçbir anlamları ve görevleri olmadığını sözler arasında ilişkiler kurmaya yarayan görevli birimler olduğu belirtilmektedir (Ergin 2006:217-218, Hacıeminoğlu 2015: 13).

Partikellerin içerisinde çeşitli ton ve vurgulamalarla, tam bir cümle yapısına sahip olmayan ünlemler, anlatıcının sevinç, korku, şaşırma vs. gibi duygusal tepkilerini dile getiren, cümlenin yorumlanışına katkı sağlayan gizli içerikler taşıyan, görevli birimlerdir. Duygu durumları yansıtan ünlemler, cümledeki diğer birimlerle ilişkilidir. Konuşma dilinde oldukça işlevsel bir kullanım alanına sahip olan ünlemler, dilin ekonomiklik ilkesine uygun olarak az sözle dinleyiciye oldukça zengin içerikler aktarır.

Gramer kitaplarında ünlem kategorisi tasnifinde bir birliktelik görülmemektedir. Ünlemleri edat kategorisi içerisinde değerlendiren araştırmacılar (Ergin 2006:349; Hacıeminoğlu 2015:14) olduğu gibi tek başına bir kategori olarak ele alan (Banguoğlu 2012: 396; Ediskun 2010: 322; Gencan 2007: 479) araştırmacılar da bulunmaktadır.

Ünlemlerin bir kısmı Türkçeye ödünçleme yoluyla girmişken büyük kısmı Türkçenin ses sistemine

uygun birimlerdir. Ünlem kategorisinin temelinde anlatıcının istem dışı ya da bilinçsizce verdiği tepkiler vardır. Ancak doğrudan bir ses çıkarmak yerine anlatıcı, ünlemin verdiği anlamı karşılayan bir sözcüğü aynı işlev için kullanabilmektedir. Gramer kitaplarında ünlem kategorisi içerisine seslenmeler, hitaplar, yansıma kelimeler, onaylama, ret, soru sorma, açıklama kelimeleri ve cevap sözleri de dahil edilmektedir (Gedizli 2015: 130). Ünlemler cümle içerisinde farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. Ses yansımalarından türemiş, ikileme şeklinde oluşturulmuş ünlemler olduğu gibi, yoğun duygu yükü taşıyan cümleler de, kullanıldığı bağlama bakılarak ünlem kategorisi içerisinde değerlendirilebilir. Aynı şekilde çeşitli sözcük türlerinin (adlar, fiiller, sıfatlar vs.) farklı tonlanmasıyla oluşturulan ünlemler de bulunmaktadır.

Ünlemlerin konuşma dilinde kullanım sıklığının fazla olmasında, onların farklı sözcük türleriyle bir araya gelebilmesi ve bağımsız biçimbirimler olması etkili olmuştur. Ünlemler diğer sözcük türlerinden farklı sesletilirler. "*Ünlemler öbür kelimelerden farklı olarak kendilerine göre ton ve vurgu alırlar, farklı sesli uzunlukları, ikizleşme ve durguları olur. Buna göre söyleyişte de çok çeşitlenirler ve pek farklı anlatımlar alırlar"* (Banguoğlu 2011: 396-397). Ünlemlerin sesletimi cümlenin diğer unsurlarına göre daha abartılı veya sesli olabilir. Ünlem için temelde dikkat çekmeye yönelik bir seslendirme kullanılır. Bu sesler genellikle vurgulanan duruma uygun olarak yüksek olarak çıkartılır. Bu sayede ünlemin taşıdığı anlamsal içerik, dinleyiciye başka bir söze veya cümleye gerek duymadan aktarılır.

Ünlemler tümcelerin başında veya sonunda bulunabilir. İmlâ olarak da cümleden bir virgülle ayrılır. Bu sayede yazılı metinlerde ünlemin sessel anlamda daha vurgulu tonlandığı ve kipsel özelliklerinin neler olduğu sezdirilebilir.

Ünlem kategorisi ile ilgili pragmatiğin bir alt dalı olan söz edimlerinden bahsetmek gerekir. Çünkü seslenirken veya seslenerek birçok amacımızı herhangi bir cümleye gereksinim duymadan gerçekleştirebiliriz. Bu anlamda ünlem kategorisi, John R. Searle'nin 'Söz Edimleri Kuramı'nda belirttiği etkisöz edimlerine benzemektedir. Sözeylem Kuramı, ciddi ve doğal bir iletişim ortamını ele alarak anlatıcının dilsel davranışlarını çözümlemeye odaklanır. Kurama göre anlam, sözün sahip olduğu yargı içeriğinin yanı sıra taşıdığı edimsöz değerine göre yargılanmaktadır. İletişim ortamında bizi dinleyenlere bir cümle ürettiğimizde, bir söz ediminde bulunduğumuzda şu üç edimde bulunuruz; düz söz edimi (locutionary act); edimsöz edimi (illocutionary act); etkisöz edimi (perlocutionary act) (Searlre 2000: 18). Etkisöz edimine göre anlatıcının düzsöz edimi aracılığıyla isteyerek ya da istemeyerek kendini dinleyen dinleyicilerin duyguları, düşünceleri ve eylemleri üzerinde birtakım sonuçlar yaratmak söz konusudur (Searle 2000:23). Bu sayede ünlemler onu söyleyen kişinin duygularına, dinleyicinin özelliklerine ve konuya bağlı olarak farklı edimsel amaçlar için kullanılabilmektedir.

Ünlem kategorisinin bulunduğu cümleler yargı bildirseler de bunların bilgi verme, gerçekleşen bir olay veya durumu anlatma gibi gönderge işlevi hiçbir zaman bulunmamaktadır. Ayrıca bu cümlelerde doğruluk değerinden bahsedilemez. Her ne kadar bu cümlelerde yargı değeri bulunsa da, ünlem kategorisinin temel işlevi bu yargı üzerindeki konuşucunun tutumu, duyguları, değerlendirmeleri ve dinleyiciye yönelik anlatımları bulunmaktadır. Ayrıca ünlemler içerikle ilgili kipsel anlamlar ifade

ettiği için doğru/yanlış gibi değerleri bulunmaz. Bildirme ve doğruluk değeri bulunmayan ünlemler, duyusal anlama sahiptir. Bildirme, soru, emir kategorilerinden ayrılan ünlem kategorisi hiçbir yargı içeriği bildirmeyerek şaşırma, sevinme, üzülme, acı duyma, ve yakınma gibi duyguları anlatmak için kullanılır (Külebi 1990 15). Bu sebeple bazı araştırmacılar ünlem kategorisini cümle dışı unsur olarak kabul ederler (Yelten-Açıkgöz 2005:45, Karahan 2008: 36). Karahan'a göre cümle dışı unsurlar "*cümlenin herhangi bir yerinde bulunan, ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olan ögelerdir. Cümle dışı ögeler, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklemin tamamlayıcısı değildirler. Bu ögeler, yüklemin tamamlayıcısı olan ögelerin aksine açıklama, pekiştirme vb. işlevlerle cümleye yardım eder ve cümleleri çeşitli anlam ilişkileri çerçevesinde birbirine bağlarlar*" (Karahan 2008: 36).

2. Yöntem

Derlem çalışmalarının son yıllarda gösterdiği artış, dil verilerine ulaşımı kolaylaştırarak dil hakkında daha nesnel ve bütünsel tespitlerin yapılmasını sağlamıştır. Derlem çalışmaları, geniş hacimli dil malzemesi üzerinde çalışmayı kolaylaştırmış ve araştırmacıların gözünden kaçmış pek çok işlevin ortaya çıkmasını sağlamıştır. *ha* partikelinin anlam ve işlevlerine katkıda bulunurken Türkçenin web ortamındaki veri tabanlarından biri olan Türkçe Ulusal Derlemi' nden (TUD) faydalanılmıştır.

Türkçe Ulusal Derlemi (TUD), 50 milyon sözcükten oluşan 20 yıllık bir dönemi (1990- 2009) kapsayan, günümüz Türkçesinin çok sayıda farklı alan ve türlerden yazılı ve sözlü örneklerini içeren, geniş kapsamlı, dengeli ve temsil yeterliliğine sahip, genel amaçlı bir referans derlemdir. Derlemde belirtilen tarihlerde 4438 veri kaynağından seçilmiş 9 konu alanı ve 34 dilsel türden oluşan metinler yer almaktadır. Derlemin tanıtım sürümü web sitesinde kullanıcıların hizmetine sunulmuştur.

Ses yansıması ile oluşmuş *hay, hey, hah* gibi farklı versiyonlarda ve farklı bağlamlarda kullanılan ünlemler de bulunmaktadır. Ancak çalışmamızda tek bir biçim olan *ha* partikeli esas alınmıştır. *ha* partikelinin işlevleri ortaya konulurken derlemin sorgu terimi kısmına /ha/ sözü yazılarak cümledeki diğer sözcüklerle oluşturduğu eşdizimlilik parametrelerine bakılmıştır. Türkçe Ulusal Derlem'e göre *ha* partikeli 914 farklı metinde 4469 defa geçmektedir. Bir milyon sözcükteki sıklık değeri ise 93.8'dir. Çalışmada verilen örnekler derlemin kullanıcıya sunduğu pencere aralığından seçilmiştir.

3. ha Partikeli

Gramer kitaplarında ve sözlüklerde ünlem kategorisi içerisinde değerlendirilen *ha* partikeli, ses yansımasıyla oluşmuş bir sözcükbirim olarak değerlendirilmektedir (Banguoğlu 2011: 397; Ergin 2006:59; Korkmaz 2007: 1147). *ha* partikeli Türkçe sözlükte de ünlem olarak değerlendirilmiş ve anlamları şöyle sıralanmıştır; *"ünl. 1. İstek uyandırmak için kullanılan bir söz: -Ha göreyim seni! Ha gayret! 2. (ha:) Şaşma anlatan bir söz: -Amma güzel ha! Öyle oldu ha! 3. (ha:) Dikkati çekmek, uyarmak için kullanılan bir söz: -Sakın ha bir daha yapma! Sakın ha ağlamanı istemiyorum. -A. İlhan. 4. (ha:) Bir şeyin birdenbire hatırlandığını veya kavrandığını anlatan bir söz: -Ha, miralay arzu ederse o başka tabii! -A. İlhan. 5. bağ. Tekrarlanarak kullanıldığında eşitlik anlamı veren bir söz: -Ha ben gelmişim ha o. Ha bağ ha bahçe ha tarla. 6. bağ. Bazen tekrarlanan bir emir kipinin tekrarları arasında yer alarak fiil ile anlatılan işin uzadığı ve bundan bıkıldığı bildirilir: -Yürü ha yürü, yol*

bitmiyor ki. 7. e. kaba Evet. 8. tkz. (ha:) Soru bildiren bir söz: -Sen de geldin ha?" (Türkçe Sözlük 2011: 1019). Görüldüğü gibi *ha* partikelinin sözlükte daha çok kiplik anlamlarına odaklanılmıştır. Bu çalışmada *ha* biriminin partikel olarak değerlendirilmesinde, cümle içerisinde ünlemler gibi sadece duygu durum bildiren bir kiplik aracı değil, aynı zamanda dilbilgisel işlevleri olan daha geniş bir bağlamın parçası olarak kullanılması etkili olmuştur.

Sözlükte maddebaşı olarak anlamları sıralanan *ha* partikelinin ses yansımasından türediği konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Ancak *ha* partikelinin ikilemeli kullanımları Türkçeye Farsçadan ödünçleme yoluyla giren *hah..hah* bağlacıyla benzerlik göstermektedir. Türkçe Sözlüğün 5. maddesinde tekrarlanarak kullanıldığında eşitlik anlamı veren bir söz olarak bağlaç görevinde kullanıldığı belirtilen (Türkçe Sözlük 2000:1019) *ha* partikelinin, Farsça hasten 'istemek' fiilinden türeyen *hah* 'isteme, isteyiş' isminden geldiği söylenebilir. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te *hah..hah* kullanımına yer verilmiş, Türkçeye ister..ister şeklinde çevrilmiştir. "*Bu imiş kısmet Fuzuli hah ağla hah gül (Fuzuli'den)*" (Misalli Büyük Türkçe Sözlük 2011:457). *ha* partikelinin isimlerin arasına girerek ikilemeli şeklinde kullanıldığı cümlelerde de tıpkı *hah..hah* bağlacında olduğu gibi 'ister..ister' anlamının ortaya çıktığı görülmektedir.

..hani karakollar pembekol olacaktı? Gerçi **ha** pembe, **ha** kara! Neticede kol..
..her yeri aynı benim için. **Ha** orası, **ha** burası. Ne fark eder..
..Kalfa: Amaan.. Ne fark eder, **ha** Kızkulaesi **ha** Kazkulesi, 2. Zenne: ..
..açıkçası çok tutucu biriyim, öyle **ha deyince** bir karar veremem. Hürriyet..
..çalışırsın ama o kalıbı hemen **ha deyince** çıkartamazsın. Yani günlerce düşünürsün..

Yukarıdaki cümlelerde *ha* partikelinin yerine 'ister' veya 'ister..olsun' sözü getirilince anlam değişmemektedir. Bu da *ha* partikelinin bu kullanımının Farsça *hah* sözünden geldiğini kuvvetlendirmektedir. Dil kullanıcıları, anlatmak istedikleri eşitlik anlamını 'ister..olsun' gibi daha uzun bir şekilde ifade etmek yerine *ha..ha* şeklinde daha kısa ve eksiltili bir yapıyı kullanmayı tercih etmektedirler. Bu da dilin ekonomiklik ilkesiyle açıklanabilir. Aynı şekilde *ha deyince*, yapısı da 'istenildiği zaman, isteyince, hemen' anlamında kullanılmaktadır. Buradaki *ha* birimi de, Farsça *hah* 'isteme' sözünden geliyor olabilir. Bu kullanımı da diğerlerinden ayırmak gerekir. Buradaki *ha* birimi, *de-* fiilinin öznesi bir isimmiş gibi kullanılmıştır. Ayrıca genellikle olumsuz durum ve ifadeler için kullanılan yapı, tümcede belirtilen durumun olasılık dahilinde olmadığını ifade eder.

3.1. Leksikal Görünüş İşlemcisi Olarak *ha* Partikeli

Türkçe Ulusal Derlem'den (TUD) elde edilen verilerden ilki, *ha* partikelinin aynı fiilin iki ayrı zamanının başına getirildiğinde eylemin süreç safhasına atıfta bulunmasıdır.

..havalanamıyordu, kuşlar gibi yalpalıyor, denize **ha düştü ha düşecek**, sonra birden..
..ayağına takıldı gözü, **ha kırıldı ha kırılacak**. Derin bir nefes aldı..
..hava böyle sıkıntılıydı. **Ha yağdı ha yağacak**, sıkıntı salmıştı yüreğe…sonra..
..lacivert mazgalların arasından, **ha tuttu ha tutacak**, çok yakın, hadi, ama..

Yukarıdaki örneklerde *ha* partikeli, aynı fiilin farklı zaman işaretleyicilerine sahip biçimleri arasına girerek eylemin konuşma sınırına yakın olduğunu, kritik son sınırın öncesi olduğunu işaretlemektedir. Sınır öncesi bakış, Türkçede genellikle analitik yapılarla işaretlenir; geldi gelecek, bitti oldu vs. gibi. Bu tarz kullanımların geleceğe yönelik öngörülü bakışlardan en önemli farklı bitiş sınırına daha duyarlı ve kiplik anlamlara daha kapalı olmasıdır (Aslan-Demir 2014:34). Yukarıdaki örneklerdeki eylemler, ne geçmiş zamanda bitmiş, ne de uzak bir gelecek zamanda gerçekleşecektir. Anlatıcı farklı zaman işaretleyicilerini kullanarak olayların zaman düzleminde konuşma anına yakınlığını aktarırken stilistik bir etki yaratmaktadır. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te *ha* partikelinin bu kullanımına değinilmiş cümleye 'hemen, neredeyse' anlamı verdiğinden bahsedilmiştir (Misalli Büyük Türkçe Sözlük 2011:457).

..yanılmıyorsam. Derme çatma sahnemizde, başımıza **ha yıkıldı ha yıkılacak perdemizle**, iki..
...an bir şeyler **ha koptu ha kopacak korkusuyla** bu hayat devam..
..pek çok binanın **ha yıkıldı ha yıkılacak durumda** olduğunu bizzat görüyorsunuz..

ha partikeli, cümlede yüklemcil unsurlar oluşturabileceği gibi sıfat-fiil grubu olarak da kullanılabilmektedir. Yukarıdaki örneklerde yan tümce içerisinde kullanılan *ha* partikeli, cümleye '*neredeyse, hemen hemen'* gibi yaklaşıklık anlamı katmaktadır. Yan tümcede verilen yargının her an gerçekleşebileceğini, olasılık dahilinde olduğu sezdirilmektedir.

..o zaman? NERO: (Sıkışmış) Şeeyyy! **Ha buldum**! ÇERO: (Sinirli) Neyi buldun?..
..var? Mavi, mavi mi civcivler? **Ha anladım**, demek maviş maviş dolaşıyorlar..
..hayatımda hiçbir erkeğin tutsağı olmadım. **Ha anladım**, eğer tam rakımını söyler..
..öbür tarafa..Fenerbahçe'ye gideceğim. –**Ha anladım** kızım. Burdan doğru yürü,..

Yukarıdaki örneklerde *ha* partikeli önermede verilen eylemin aniden kavrandığını, idrak edildiğini pekiştirmektedir. Eylemin üzerinde yer alan geçmiş zaman işaretleyicisi konuşma anından öncesine değil konuşma anına yakın, bir bitiş sınırına göndermede bulunmaktadır.

..düşmeyerek hava atmaya girişmişti. "Yaa, **ha otur** şuraya da Nepahat, şaklabanlığın..
..desenleri siz mi çıkarıyorsunuz? –**Ha bak** sen hangi işle uğraşıyorsun?..
..Olabilir, neden olmasın? –**Bak ha** oğul! Daha önce onunla konuşmak..
..ardında kalan erkek çocukları; "**Bak ha, geçti ha**, kız **geçti ha**!..

Odaklılık, görünüş biçimbirimleriyle işaretlenen görüntüleme alanının göreceli darlığı, bakış noktasını çevrelemesi ve buna bağlı psikolojik yoğunlukla ilgili ölçüsel bir parametredir (Aslan-Demir 2014:37). Algısal ve çıkarım yoluyla elde edilen bilgiler bu türdendir. Yukarıdaki örneklerde anlatıcı önermede sunduğu eyleme dinleyicinin psikolojik yoğunluk göstererek odaklanmasını istemektedir. *bak-* eylemi kılınışsal açıdan dönüşümsüz bir eylemdir. Bu sayede belirli bir başlangıç ya da bitiş dönüşümü bildirmez. Her üç evre de eşit oranda önemlidir. Olası sınırlamalarla üç evreden biri ön plana çıkarılabilir. Burada da ha partikeli *bak-* eylemini konuşma anına odaklayarak sınırlar arası bakış açısını işaretlemektedir.

..Yatırdılar kara bulutlar üstüne. **Vurdular ha vurdular**. **Vurdular ha vurdular**. Her..
..topluyoruz, bir yandan da **gülüyor ha gülüyoruz.** Olan biten, her şey..
..marka bir araba duruvermesin mi, **ha sevin ha sevin** koşturdular doluştular..

Sınırlar arası bakış, eylemi başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlemler. Bakış noktası, meydana gelen olayın ortasındadır. Sınırlar arası bakış açısı, eylemin finale ulaşıp ulaşmadığı konusunda bize bir şey söylemez, her hangi bir zamana bağlı kalmadan süreç halindeki olayları anlatırlar. Türkçede sınırlar arası bakış açısı biçimbirimlerle ifade edebileceği gibi, bazı zarflar veya söz öbekleriyle de sezdirilir. Yukarıdaki örneklerde eylemin süreksiz bir akış içerisinde olduğu eylem tekrarları arasına *ha* partikeli girerek pekiştirilmiş ve olayın sürekliliği vurgulanmıştır.

..Bizimkiler en sona kalıyor. **Bekle ha bekle**. Her şeyin düzeni bozulmuş; ..
..bizi çalıştırmaya çalıştırın. **Tedbir aldırın ha tedbir aldırın**. Bu bana çok..
..işe. Çalış dedin çocuğuma, **çalış ha çalış**, **çalış ha çalış**! O..

Eylem tekrarlarıyla kurulan bazı öbeklerde ise *ha* partikeli yapıya anlatılan işin uzadığını ve bundan bıkkınlık duyulduğunu sezdirir. Burada önermede sunulan eylemin sürerliliği değil, söylenen işin anlatıcıda uyandırdığı duygu durumu ön plana çıkarılmıştır. Bu kullanıma sözlüklerde ve bazı çalışmalarda yer verilmiştir (Türkçe Sözlük 2011: 1019; Misalli Büyük Türkçe Sözlük 2011:457).

3.2. *ha* Partikelinin Gönderimsel İşlevleri

Bir cümle unsurunun dış dünya gerçekliğiyle veya dildışı bir duruma bağlanabilmesi anlamına gelen gönderimler, bağlamın olmazsa olmaz unsurlarındandır. Hem sözdizimin hem de metindilbilimin alanına giren gönderimler metin içerisinde bağdaşıklık sağlama yöntemlerinden birisidir. Gönderimlerle daha çok cümledeki zamir veya zamirsel temsil görevi olan unsurlarla onların referansta bulunduğu kelime grupları arasında gramatik bağ kurulur. Gönderimler çoğu zaman ad ile zamir arasında görülürken, eksiltmeli yapılarda da görülebilir.

..baklavanın üstüne helva koyup yiyor, **ha ne diyordum**, okuldayken bir kız..
..Sorunumu, bana buldurttunuz. Ah,ah! **Ha, bu arada ne demiştiniz**. Psikolog..
..sağolasın. Haydi Hoşça kal (Mehmet'e yönelir). **Ha ne diyordum**? Bak Mehmetçiğim, bu..

Anaforik gönderimlerde, metinde bahsedilen konunun öncesine atıfta bulunulur. Yukarıdaki örneklerde ha partikeli tek başına bir anaforik gönderimde bulunmamasına rağmen anlatıcının önceki olaya gönderimde bulunacağını dinleyiciye aktarmaktadır. *ha* partikeli konuşmanın daha önce anlatılan bir olaya çekileceğini dinleyiciye sezdirir.

3.3. *ha* partikelinin Edimbilimsel (Pragmatics) İşlevleri

Dilsel göstergeleri kullanıcı açısından ele alan, dil-bağlam ilişkisini inceleyen dilbilimin bir alt dalı olan edimbilim (pragmatics) anlamı salt sözcüklerden değil, sözcüklerin oluşturduğu tümcelerden ve konuşulan ortamla birlikte değerlendirir. Bu açıdan özellikle ünlemlerin kişiler arası ilişkilerde duyguları aktarma işlevlerinden dolayı edimbilimsel açıdan incelenmesi gerekmektedir.

3.3.1. Anımsatma İşlevi

Birdenbire anımsamayı veya kavramayı anlatan birimler bu gruba girer.

.. "eğitim" diye oyalandı durdular yıllarca.. **Ha, bazıları elbette okudu**: doktor, mühendis..
..söyledi, ben de düşündüm. –**Ha tamam hatırladım**…Eşeklerin doğumundan konuşuyorduk..

Yukarıdaki örnekte birinci önermede verilen bilginin zıttı, karşıtı bir düşünce üretilmiştir. Verilen önermeye ilave bir açıklama eklenirken ha partikelinden yararlanılmıştır. *ha* partikeli burada başında bulunduğu cümleye anımsanan, dikkat çekilen, konuşmanın seyrini değiştirecek bir bilginin verileceğini haber verir.

3.3.2. Olasılık İşlevi

Bir olayla veya durumla ilgili yaklaşık gözlemler sunan dilsel öge veya öbekler birer olasılık

işaretleyicileridir.

..bir adam oldu çıktı başımıza. **Ha diyeceksin o kadar anlattın**, nerde..
..inmedi. Yani seçimle işbaşına geldi. **Ha diyeceksin ki,** seçim kanunu benim..

Yukarıdaki örneklerde oldukça farklı bir kullanım söz konusudur. Kalıplaşma eğiliminde olan '*ha diyeceksin'* öbeği, anlatıcının konu hakkında tahmin yürüterek dinleyicinin varsayımsal olarak vereceği cevabı dolaylı olarak ifade eder. Ayrıca buradaki ha patikeli önceki cümledeki önermenin daha farklı bir konuda devam edeceğini de sezdirir. Konular arası geçişlerde oldukça işlek bir kullanım alanına sahip olan *ha* partikeli bu özelliğiyle bir parçalarüstü birimmiş gibi işlev görür.

3.3.3. Harekete Geçirme İşlevi

Harekete geçirme işlevinde anlatıcı dil verilerini dinleyiciyi harekete geçirmek için kullanmaktadır. Buradaki amaç, dinleyicide bir tepki veya davranış değişikliği yaratmaktır.

..yoluna devam etmişti. "**Akşam sendeyiz ha**! Balıkları hazırla, masayı sahilde istiyoruz." ..
..apartmanın balkonlarındaki tokaçlara bakıyor, **-Ha göreyim seni** Haydar Bey, daha..

Yukarıdaki örneklerde anlatıcı dinleyiciyi harekete geçirmek için cevabını bilinen retorik bir soru yöneltmektedir. *ha* partikelinin tıpkı *mI/mU* soru edatı gibi soru sormaya yönelik kullanımları da vardır. Bu örneklerde ha partikelinin cümleden çıkarılması anlatımın harekete geçirme özelliğini sınırlar.

3.4. Kalıplaşmış Kullanımlar

Kalıplaşma olayı, herhangi bir sözcük ile birleşen çekimsel veya türetimsel bir unsurun, bilinen görevinde kullanılmayıp, eklendiği sözcükle beklendiğinden ayrı, yeni bir anlam meydana getirecek şekilde birleşmesidir (Korkmaz 2007: 227). Kalıplaşma dilde kelime yapma yollarından biridir. Aynı zamanda belirli kurallara bağlı bir dil olayı da sayılmaz. *ha* partikelinin görevli çekimsel unsurlarla birleşmesiyle oluşmuş sözlüksel kullanımları vardır.

..yaraşmaz" demi, yeniden düşmüş yollara. **Ha babam, de babam** gitmiş; arpa..
..hiç bir çözüm teklifi getirmeksizin **ha babam** her şeyi eleştirdiği konuşmalarından..
.. "Geçkin nir kadın. Kocası tarafından **ha bire** aldatılan bir kadın. Mutsuz..
..yan gözlü bakışlara hiç aldırmıyordu. **Ha bire** yükseltiyordu sesini. Adamsa ikide..

ha bire ve *ha babam* sözleri anlatıcının bahsettiği eylemin devinimsel olarak sürekli ve durmadan yapıldığını ifade eder. Kullanıldıkları bağlam çoğu zaman olumsuzdur. Genellikle istenilmeyen, hoşa gidilmeyen durum ve olayları ifade etmek için kullanılırlar.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ha partikelinin sözlüklerde ve gramer kitaplarında tespit edilmeyen anlam ve kullanımları incelenmiştir. Partikelin kipsel kullanımlarının dışında leksikal bir görünüş işlemcisi, söylem açısından güçlü bir odak aracı, gönderimsel işlevleri ve kalıplaşmış kullanımları derlem temelli olarak Türkçenin ulaşılabilir en kapsamlı veri tabanlarından biri olan Türkçe Ulusal Derlem'den (TUD) tespit edilmiştir. Çalışmada sunulan örnekler derlemin kullanıcıya sunduğu pencere aralığından verilmiştir.

ha partikelinin farklı sözcük türleriyle bir araya gelerek sunmuş olduğu işlevler kiplikle sınırlanmamalıdır. Aynı fiilin iki ayrı zamansal çekimi arasına girerek konuşma anına yaklaşıklık bildiren *ha* partikeli, kendisinden önce veya sonra kullanılan fiile psikolojik yoğunluk katarak bir odak işlemcisi gibi de kullanılabilmektedir. Ayrıca daha önceki bir olaya atıfta bulunarak anaforik gönderimler yapabilmektedir. Ayrıca sözlükte betimlenmemiş pek çok pragmatic işleve sahiptir (harekete geçirme, olasılık vs.). *ha* partikelinin doğal dil konuşurları tarafından oldukça sık kullanılması bu partikelden bazı kalıplaşmış birimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kalıplaşmış ifadelerin, cümlede daha çok istenilmeyen, hoşa gitmeyen durumları ifade etmek için (yani kipsel işlevler için) kullanıldığı görülmüştür.

ha partikelini ses yansımasından türemiş bir birim olarak düşünmek yukarıdaki işlevsel kullanımları göz önünde bulundurulduğunda sıkıntılıdır. Özellikle *iste-* fiiliyle anlamsal açıdan ilişkili olan kullanımlarının Farsça *hah..hah* bağlacıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden Farsçadan ödünçleme yoluyla giren *hah..hah* bağlacıyla ilişkili olan *ha* birimiyle, ses yansımasından türediği düşünülen *ha* partikeli arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir. Bu yüzden Türkçe sözlüklerde ünlem kategorisine dahil edilen pek çok partikelin yapısal ve işlevsel çözümlemeleri yapıldıktan sonra anlamsal ve görevsel olarak tasnif edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, cümlede görevli unsurlar olarak görülen partikellerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi pragmatik, semantik veya sözdizimsel açıdan dil verilerinin daha doğru okunup anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Ergin, M. (2006). Türk Dilbilgisi. İstanbul, Bayrak Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (2015). Türk Dilinde Edatlar. İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Gedizli, M. (2015). Türkçede Ünlemler ve Temel İşlevi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, S.36, s.126-134.

Banguoğlu, T. (2011). Türkçenin Grameri. Ankara, TDK Yayınları.

Ediskun, H. (2010). Türk Dilbilgisi. İstanbul, Remzi Kitabevi.

Gencan, T. N. (2007). Dilbilgisi. Mersin, Tekağaç Eylül Kitap Yayıncılık.

Searle, J. R. (2000). Söz Edimleri. Ankara, Ayraç Yayınları.

Külebi, O. (1990). Türkçede Ünlemlerin Kullanımbilim (Pragmatics) Yönünden İncelenmesi. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, s. 10-34, Ankara, Hitit Yayınevi.

Karahan, L. (2008). Türkçede Söz Dizimi. Ankara, Akçağ Yayınları.

Yelten, M., Açıkgöz, H. (2005). Kelime Grupları. İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Korkmaz, Z. (2007). Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi. Ankara, TDK Yayınları.

Türkçe Sözlük. (2011). 11. Baskı. Ankara, TDK Yayınları.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2011). 1. Baskı. İstanbul, Kubbealtı Yayıncılık.

Aslan-Demir, S. (2014). Görünüş Kategorisi: Türkmence Örneği. Ankara, Grafiker Yayınları.

AİLE YAPISI, AKRABALIK ANLAYIŞI VE AİLE İÇİ İLİŞKİLER AÇISINDAN TÜRKÜLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Latife ÖZCAN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
lkaynak86@gmail.com

Abstract

The family institution, which is the smallest building stone of the societies, exists since first observation of social life. The foundation of the social rules is laid in the family. In Turkish culture, family and kinship institutions are the two institutions that have great importance. Considerable number of kinship terms in the Turkish language compared to other languages is a sign showing this importance. Family and kinship relationships in Turkish communities continue to live as alive like the first time. The family institution is also a carrier of the culture by means of alive characteristic family domain. Examination/analysis of Turk folk culture and literature in this sense / context shows that how frequently these kinship associations and elements of family structure are frequently expressed. In the folk song, which are rich examples of community thought structure, there are much information and many examples regarding several topics such as family structure, family understanding, relationship between family members, marriage, relations between close relatives, treatment shown to relatives, relationship with children. Accordingly, in this study, we will evaluate the family-kinship relations in Turkish culture through folk song.

Keywords*: folk song. , kinship relationships, family structure.*

1. Giriş

Toplumları oluşturan en küçük yapı taşı olan aile kurumu, toplumsal yaşayışın ilk gözlemlendiği zamandan günümüze kadar her toplumda varlığını göstermiştir. Toplumlarda daha sonra gerçekleştirilecek olan düzenin oluşturulması ve bireysel anlamda temelinin atılması ailede teşekkül etmeye başlar. Toplumların dini-içtimai, siyasi-iktisadi, kültürel- toplumsal vb. pek çok açıdan düzenlemelerinin ilk adımları ailelerde atılmaktadır. Aile kurumu, bunların yanında bu düzenin devamlılığını da sağlayan kurumdur.

Türk kültüründe ise aile ve akrabalık kurumları büyük öneme haiz iki kurumdur. Bunun bir göstergesi olarak Türk dilinde akrabalık terimlerinin de diğer dillerle karşılaştırıldığında oldukça fazla olduğu görülür. Türk topluluklarında aile ve akrabalık ilişkileri ilk zamanlardaki gibi canlı şekilde yaşamaya devam etmektedir. Aile kurumu bu canlı olma özelliği sayesinde kültürün de bir taşıyıcısı durumundadır. Türk halk kültürünün ve edebiyatının da bu anlamda/bağlamda incelendiğinde/analiz

edildiğinde bu akrabalık ilişkileri ve aile yapısına ait unsurların sıklıkla dile getirildiği görülecektir. Halkın düşünce yapısının, zengin örnekleri arasında yer alan türkülerde aile yapısı, aile anlayışı, aile bireyleri arasındaki ilişki, evlilik, yakın akraba arasındaki ilişkiler, akrabaya gösterilen muamele, çocuklarla olan ilişki vb. pek çok konuda bilgi ve örnekler yer almaktadır.

2. Literatür Taraması

Türk Halk Edebiyatının sözlü kültür ürünlerinin başında gelen türkü hakkında şimdiye kadar pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların başında türkülerin elde edilmesi yani derleme çalışmaları gelmektedir. Bu çalışmalar kapsamında TRT çalışanları, bilim adamları ve gönüllülerin katkısıyla Türkiye'den ve türkü söylenen çevrelerden türküler kaynak kişilerden derlenmiş ve yazıya geçirilmiştir. Çalışmaların bir diğer önemli ayağı ise türkülerin incelenmesi ve değerlendirilmesi üzerine olmuştur. Bu kapsamda da türküler üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla tanımı, şekil ve muhteva özellikleri, tasnif edilmesi, türkülerin doğuşu ve yayılışı gibi konular üzerine yoğunlaşılarak yapılan çalışmalar şeklinde olmuştur. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

Şemseddin Sami, Fuad Köprülü, Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Talay Onay, Ali Yakıcı gibi bilim adamları "*Türklere mahsus bir beste ile söylenen halk şarkılarıdır.*" (Güzel-Torun, 2010: 144) tarifinde birleşirler. Diğer kaynaklar ve sözlüklerde ise türkünün çeşitli tanımlarından bazıları şöyledir: Şükrü Elçin (2004, 195) Türk Halk Edebiyatına Giriş adlı eserinde türküyü "*Sözlü ve yazılı edebiyatımızda duyulan, söylenen veya görülen türküler, atalar sözü, masallar, bilmeceler ve maniler gibi yaygın mahsullerdir. ... Türküler umumiyetle herkesin anlayabileceği ortak, sade ve tabii bir dille, hece vezni ile söylenmekte veya yazılmaktadır; aruzla meydana getirilmiş örnekleri de vardır. ... Türkülerin özünü musiki teşkil eder. Musikisiz güfte düşünülemez*." şeklinde tarif ederken P. N. Boratav (2013: 171)

> "*Türkiye'nin sözlü geleneğinde, bir ezgi ile söylenen halk şiirlerinin her çeşidini göstermek için (âşık şiirleri için dahi) en çok kullanılan ad "türkü"dür. Bölgelerle konulara değgin özel hallerde ya da ezginin ve sözlerin çeşitlenmesine göre, türkü kelimesi yerine şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıt adları da kullanılır. ... Türküyü ... düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere (zenginleştirmelere, bozulmalara, kırpılmalara) uğrayabilen ve her zaman bir ezgiye koşulmuş olarak söylenen şiirler olarak tanımlıyoruz*." ifadeleriyle tanımlar.

Türk Edebiyatında köklü ve kalıcı araştırmalar yapan Köprülü (2011: 293)'ye göre türküler sırf lirik mahiyette, birtakım hissi aşk şiirlerinden oluşmaktadır. Daha çok mahalli ve ferdi ihtiyaçların duyguların ifadesi olan halk mahsulleridir. Genellikle milli veznimiz ile ve çok eski bir maziden gelen ananevi şekillerde ifade edilir.

Doğan Kaya da yukarda yer alan tanımlara kelimenin kökeni ile ilgili görüşler katarak türküyü şöyle tanımlar:

> "*Halkın ruh halini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı olayları*

> *yansıtan; hece ölçüsüyle ve bir veya dört dizeli ana bölümlere çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlere verilen ad. Türkçe, söylenmiş bir şiir anlamına gelen "Türkü"nün "Türkî" sözünden geldiği görüşü ittifakla kabul edilmiş bir görüştür. Yani, "Türk" kelimesine Arapça "î" ilgi ekinin getirilmesiyle vücut bulmuştur. "Türk'e has" anlamına gelen bu söz halk ağzında "Türkü" şekline dönüşmüştür*." (2010: 733).

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde türkü "Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume" olarak tanımlanmaktadır (2011: 2402).

Tanımları genellikle bu şekilde yapılan türkülerde işlenen konular ile ilgili Abdurrahman Güzel ve Ali Torun (2010: 144) , "*Deprem, ölüm, kıtlık, kahramanlık, sevgi, ayrılık gibi sebepler türkünün çıkışını etkiler. Toplumun olaylar karşısındaki tepkisi, türkülere yansır. Öteki halk şiirlerinin ferdi niteliğine karşılık, türkülerde sosyal yan ağır basar. Halkın sevgisi, nefreti, acısı, tutkusu, her şeyi türkülerde yankısını bulur*." ifadeleriyle türkülerin oldukça geniş konu çeşitliliğine vurgu yapmaktadırlar.

Türkülerin nasıl ortaya çıktığı/söylenmeye başladığı ile ilgili Nevzat Gözaydın (1989: 25) şunları söylemektedir:

> "*Anadolumuzda öteden beri türküler mühim hadiseler üzerine yakılır. Mesela genç bir adam vurulur veya genç bir gelin ölür. Yahut da, genç bir kız kaçırılır. Buna benzer birçok hadiseler, halkın ruhunda müşterek bir acı, bir heyecan uyandırırsa, ondan istifadeye kalkan hassas ruhlu insanlar hemen bir türkü yakarlar. Ve bu türkülerde, o türküyü ilham eden hadise ne ise anlatılır. Herkes o hadise ile meşgul bulunduklarından ona ait her haber gibi bu türkü de derhal duyulur. Ve düğünlerde söylenmeye başlar…*" .

Sözlü kültürümüzün en verimli mahsulleri olan türkünün yazılı kaynaklarda karşımıza çıkışı ise XV. yüzyılı bulmuştur. "*Türkü terimi ilk defa XV. Yüzyılda Doğu Türkistan'da aruz vezniyle yazılmış ve özel bir ezgi ile söylenmiş ürünler için kullanılmıştır. Anadolu'da hece ile söylenmiş türküleri ilk örneğini ise XVI. Yüzyılda buluruz. Türkü şekline uygun ve türkü adını taşıyan bu şiir XVI. Yüzyıl halk şairlerinden Öksüz Dede'ye aittir*" (Kaya, 2010:733).

Söyleyeni belli olmayan türkülerin anonimleşmesi ve yayılması konusunda Doğan Kaya (2010: 733-734)

> "*Türküler genellikle bir olay, bir arzu ve bir heyecan üzerine doğarlar. Türküler başlangıçta sahibi belli ürünlerdir. Ancak zamanla, türkünün asıl sahipleri unutulur ve sonraki nesiller tarafından halkın dilinde dolaşa dolaşa farklı coğrafyalara yayılır. Türküler böylelikle anonimleşirler. Önceleri mahallî hüviyet gösteren türküler, zamanla millî hüviyete bürünürler. Türkülerin anonimleşmesinde, daha ziyade göçler, kervanlar, askerî sevkler, gurbet iş için gidişler gezgin şairlerinin faaliyetleri, yakın zamanlarda basın ve yayın organları rol oynar*." sözleriyle türkülerin yerellikten ulusal kimlik kazanma sürecine de değinmektedir.

Tüm bu tanım ve araştırmalar türkünün sözlü kültüre ait olduğu, söyleyeninin başta belli olmasa da zamanla anonimleştiği, özellikle bir musiki eşliğinde söylendiği, genellikle milli ölçümüz hece ile söylendiği, halkın başından geçen hemen her olay/hadise için türkü yakma/söyleme ihtiyacı hissettiği

gibi hususlarda birleşmek mümkündür. Bu derece köklü geçmişe sahip ve halkın içinden kopmuş ve yayılma özelliği kazanmış bu sözlü kültür mahsulleri; Türk toplumunun bir diğer önemli yapısı olan aile ve aile içi ilişkiler bağlamında da geçmişten bugüne ışık tutabilme özelliğine sahiptir. Türküler hoş vakit geçirmek ya da bir durum/olay karşısında duygu ve düşünceleri rahatlıkla dile getirmek gibi işlevlerinin yanında aynı zamanda birer kültür taşıyıcısı konumundadırlar. Biz de bu çalışmamızda türkülerde yer alan aile içi ilişkiler, akrabalık ilişkileri gibi konuların türkülerde nasıl yansıtıldığı konusunu tespit etmeye çalışacağız. Türk toplumunun birleştirici bütünleştirici kurumlarının başında gelen aile kurumunun geçmişten günümüze türkülerde nasıl yaşatıldığı ve aktarıldığı konusunda örnekler sunacağız.

3. Metod

Bu çalışmada Türkiye Radyo ve Televizyon(TRT) Kurumu'nun Müzik Dairesi Başkanlığı tarafından Türkiye'nin çeşitli yörelerinden derlenmiş ve basımı yapılmış, iki ciltten oluşan türkü metinleri incelenmiştir. Akrabalık terimleri, aile yapısı ve aile anlayışına ait, akrabalık ilişkilerine vb. ait bilgiler tespit edilmiş ve örnekler verilmiştir. Halk kültürünün kendine has özelliklere sahip nazım türlerinden olan ve kültürün taşıyıcısı konumunda olan türküler aracılığıyla Türk kültürünün aile- akrabalık vs. ilişkileri, aile anlayışı analiz yöntemiyle ortaya konulacaktır. Buradan hareketle Türk toplumunun birleştirici bütünleştirici özellikleri türkü örneğinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4. Bulgular

İncelenen eserlerde tespit edilen bulgulardan bazıları şu şekildedir:

Aile toplumları oluşturan en küçük kurumdur. Akrabalık da kan bağı ile kurulan ailelerin oluşturduğu yine toplumlarda önemli kurumlardan biridir. Türk toplumları da tarih sahnesinde görünmeye başladıkları ilk yıllardan itibaren aile ve akrabalık ilişkilerine büyük önem vermiş ve bu kurumun gelişmesinde etkili olmuştur. Bunun örneğini Türkçe'de yer alan akrabalık terimlerinin fazlalığından anlamaktayız. Yazılı belgelerimizin ilk örneklerinden günümüze kadar pek çok kaynakta bu bilgilere rastlamamız mümkündür. İlk belgelerden günümüze kadar pek değişiklik göstermemiş ve hala da devam etmekte olan akrabalık terimlerimiz bulunmaktadır. Pek çok dille karşılaştırıldığında Türkçe bu anlamda oldukça zengin örnekler sunmaktadır. Türküler de Türk düşünce dünyasını yansıtan önemli sözlü kültür ürünleridir. İncelenen kaynaklarda tespit edilen aile ve akrabalık terimleri şunlardır: anne, baba, ata, ana, dede, efendi (erkek eş anlamında), gardaş, oğul, kız, aba, gaynana/kaynana, gaynata/kaynata, gelin, güvey, elti, görümce, hala, bibi, dayı, amca, enişte, emmi, nine, sağdıç, hanım, bacı, baldız, amca kızı, koca, teyze kızı, emmi kızı, yavuklu, torun, abla, teyze, ağa (eş koca anlamında), beybaba, dünür, hısım, yeğen, delikanlı, elçi(dünürcü anlamında), uşak, görüm, yenge, kayın, hatun, üvey anne, üvey baba gibi akrabalık isimleridir. Bu terimler sözlüklerde yer alan akrabalık terimlerinin neredeyse tamamına yakınını içermektedir.

Türkülerde aile içi ilişkiler, akrabalık ilişkileri, evlilik vb. konularına dair elde edilen tespitler şöyledir:

Anne baba ve çocuklardan oluşan küçük aile yapısına baktığımızda genellikle aile bireyleri birbirine sevgi doludur. Eş, kadın ya da erkek olduğu belirtilmeksizin çok sevilir ve can yoldaşı olarak nitelendirilir. Çocuğa göre anne ve baba; anne ve babaya göre çocuk; birbirlerine karşı eşler türkülerde

vazgeçilmez olarak belirtilir. Türkülerde aile içi bireylerin değeri bakımından sıklıkla karşılaştırıldığı görülür. Kimi zaman anne, babadan daha tatlıdır, kimi zaman evladın herkesten üstün olduğu dile getirilir. Kimi zaman eşler ön plana çıkarılırken kimi zaman da anne babanın ve kardeşin eşlerden daha kıymetli olduğu belirtilir. Kimi türkülerde evli erkeğin başına bir zorluk gelir. Annesi, babası, nenesi, kardeşi vb. akrabaları onun için bir yardımda bulunmayı kabul etmez, yalnızca eşi fedakarlık yapar ve eşler ön plana çıkarılır. Aile fertleri arasında sevgi bağı vardır; aileden birinin başına bir iş geldiğinde diğerleri bu duruma çok üzülür. Türkülere göre cenaze düğün vb. törenler hep aile birlikteliğiyle düzenlenebilir.

Aile bireylerinden türkülerde en çok adı geçen belki de annedir. Hem direk anne için yakılan türkülerde hem de farklı konularda yakılan türkülerde anneye sıklıkla yer verilir. Anne daima sevilen ve sayılan bir aile üyesidir. Anne sevgisi öyle yücedir ki yaşanılan olumsuz durumlar genellikle üzülmemesi adına anneden gizlenmeye çalışılmaktadır. Anne öncelikle eşini daha sonra askerdeki oğlunu ve gelin ettiği kızını bekleyen hep hasret çeken bir durumda tasvir edilmiştir. Evlatlar için karşılaşılan her müşkülde ilk başvurulacak kişi anne olmaktadır. Erkek çocuklar askere giderken aile bireyleri arasında en çok anne üzülür. Bir aileden bir kız ile evlenebilmek için öncelikle anneyi ikna etmek gerekir. Evlatlar bir hata yaptıklarında en çok anneden korkarlar. Anne, belki de babanın gurbette oluşundan evdeki düzeni sağlayan, evi çekip çeviren konumdadır. Annenin varlığının böyle ifade edildiği türkülerde annesiz kalmanın da ne kadar acı olduğu anlatılmıştır. Buna göre annesi olmayanın kimsesi yoktur. Ancak türkülerde bu şekilde iyi annelerin yanında evladına bakmayan onlarla ilgilenmeyen annelerin de varlığından söz edilir ve bu anneler eleştirilir.

Baba genellikle türkülerde iş için gurbette olduğuyla, uzun süren askerliklerle anılır. Yeni doğan bebekler babalarına hasret büyümektedir. Baba evlatlarına nasihat eden aile büyüğü olarak tasvir edilir. Herhangi bir konuda babaya karşı çıkmak mümkün değildir. Bir aileden bir kızı alabilmek için çoğunlukla anneyi ikna etmek gerektiği karşımıza çıksa da babanın da söz sahibi olduğuna dair örnekler boldur. Baba genellikle evlenecek kızına sormadan evlilik kararını veren bir konumda tanımlanır.

Türkülerde kardeşler arasında ilişki genellikle bir dayanışma halinin varlığını göstermektedir. Erkek kardeşler birbirinin en büyük dayanağı, kız kardeşler birbirinin dert ortağı olarak göze çarpmaktadır. Erkek kardeşler de kız kardeşleri üzerinde anne ve baba gibi söz söyleme hakkına sahip olarak yansıtılır.

Akrabalık önemli bir kurumdur, hısım kelimesi ile aileden ya da akrabalardan birine yapılan bir yanlışın akrabaların diğer üyeleri tarafından görmezden gelinmeyeceği ve intikamının alınacağı belirtilir ve akrabalık ilişkisi bağlamında toplumda yazılı hukuk dışında bir sistem geliştirdiklerini görmekteyiz.

Türkülerde evlilik yaşının genellikle çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Genellikle de kızlar gurbet ele elin giderler. Ortalama 12-14 yaşında kızlar evlendirilmeye başlanmaktadır.

Erkek çocuklar genellikle küçük yaşta askere giderler. Bunların çoğu evlidir. Eşleri onların yolunu uzun müddetler beklemektedir. Hatta 3 günlük damat iken askere gidenler dahi olmuştur. Bir araya gelinecek günler özlemle beklenmektedir. Bu günlerin başında düğün ya da bayram gibi yine Türk

toplumunda önemli kültürel ritüellerin yaşandığı dönemler gelmektedir. Bu uzun gurbet yıllarında kadın eşini sadakat ile beklemektedir. Sadakatsiz davrananların iki yakasının bir araya gelmeyeceğine inanılır.

Evlenmek isteği genellikle anne üzerinden diğer aile bireylerine duyurulur. Genellikle anne evlilik onayı vermede söz sahibidir. Bu durum belki de babanın gurbette olmasıyla açıklanabilir. Babanın da söz sahibi olduğuna dair örnekler vardır ancak ağırlıklı söz sahibi bu konuda annedir. Kadınların ağzından söylenen türkülerin çoğunda kızlar, annelerinin evlenmek için izin vermeyeceğini; anneden olumlu cevap alınmazsa babaya gidilmesi gerektiğini ve bu durumda da taliplerinin ancak Allah'a yalvarmaları durumda bu işin olacağını dile getirmektedirler. Kardeşler, dayı, hala, dede, amca da sırayla kız vermede söz sahibidir.

Türkülerde tasvir edildiğine göre evlilik bazı şartların sağlanmasıyla gerçekleşen bir akittir. "*Evlenmenin ilk adımı bir erkeğin bir kızı beğenip onunla yuva kurabileceğine inanmasıdır. Türk töresinde her zaman kız erkek tarafından istenmiş ve erkek kızı baba ocağından alarak yuvasının kadını durumuna getirmiştir*." (Gülensoy, 1974, 286) Gülensoy'un bu açıklamalarının karşılığını bulduğunu gördüğümüz türkülerde diğer şartlar şöyle sıralanmıştır: Bunların başında erkeğin askerliğini tamamlaması gelmektedir. Ancak askere gitmeden de evlendirildiği görülmektedir. Türkülerde tasvir edildiğine göre genellikle evliliklerde başlık parası usulü ile kızlar evlendirilmektedir. Gereken şartları sağlayamayan damat adayı genellikle kızın yaşadığı bölgeyi terk etmekte ve kız ise istemediği insanla evlenmek zorunda kalmaktadır. Evliliği onaylanmayan gençlerin bazen de sevdalarından vazgeçmek yerine alternatif çözüm olarak kaçmayı planladıkları görülür. Hapse düşmeyi bile göze alıp sevdiklerinden vazgeçmeyenler vardır. Evlenmek için genellikle yakın akraba ve komşu kızı tercih edilmektedir. Yabancılarla evlenmek pek hoş karşılanmamaktadır. Akraba evliliği de benimsenmiş durumdadır. Daha önce evlilik yapmamış kızlar evlenmek için tercih edilmektedir. Belli bir yaş aralığında evlenmek gerektiği dile getirilmektedir. Bu yaş aralığı ise oldukça düşüktür. Öksüzlere de pek kız verilmediğini görüyoruz. Ayrıca türkülerde bunların dışında evlenilecek insanın güler yüzlü olması da istenmektedir. Gelin olacak kızlar genellikle erkek anneleri tarafından seçilmektedir. Evliliklerin birbirine denk insanlar arasında yapılması gerektiğine aksi halde mutsuz olunacağına inanılır. Aileden büyük bir aday varken küçüğü evlenirse büyük olandan izin almak zorundadır.

Evlilik sürecinde genellikle kızlar küçük yaşta evlenmek zorunda kalırlar. Durumdan memnun olmayan kızlar itiraz etme hakkına sahip değillerdir. Kendileri söz sahibi olmadıkları için ve istemedikleri evlilikleri yapmak zorunda kaldıkları için anne ve babalarına sitem etmektedirler. İstemeden evlendirildikleri için anne babalarına fazla geldiklerini düşünürler. Böyle durumlarda evliliği bir kahır olarak yorumlarlar. Kızlar istedikleri evlilikleri de yapsalar annelerinden ayrıldıkları için büyük üzüntü içinde olurlar. Diğer aile bireylerinden ayrılmanın acısı bir yana anneden ayrılmanın acısı en üzücü olandır onlara göre. Türkülerde rastlanılan bir başka durum ise baba genellikle kıza sormadan ve ailenin diğer bireylerine danışmadan kızları için evlendirme sözü vermektedir. Söz verdiği için de ailenin diğer bireylerinin itirazlarının da bir önemi yoktur. Abi ve yenge gibi yakın aile bireyleri babaya karşı gelmekten korktukları için araya girmek istemezler. Baba da verdiği sözden dönmek istemez. Kız istenmeyen evlilik yapmak zorunda kalır.

Türkülerde sıklıkla karşımıza çıkan bir durum da kızların kendilerinden küçük erkeklerle/çocuklarla evlendirilmeleridir. Kızlar bu durumdan oldukça şikayetçidirler. Evlendikleri insanın küçük olduğundan yemek yemek, giyinmek gibi temel ihtiyaçların yanında kendileri ile konuşamadıkları gibi konulardan şikayet etmektedirler. Ergen oğlanı büyük kızla evlendirmenin hoş görüldüğünü görmekteyiz türkülerde.

Bir evde kız gelin olunca evde yaşanan durum türkülerde en çok işlenen konulardan biridir. Türkülerde genellikle kız gelin olunca anne kızsız, bakraçlar susuz, şenlikli eğlenceli evler de ıssız kalır. Gelin olup giden kız da çok üzgündür. Toplum gözünde kız ve gelin farklı itibara sahiptir. Gelin evden çıkarken kimi türkülerde kaynı/kayınbiraderi, kiminde erkek kardeşi belini bağlamaktadır. Kız dayısız evden çıkmamaktadır. Aksi halde mutsuz olacağına inanılır.

Evlenen kızların arkasından mutlu olmaları için dua edilir. Gittikleri evde uyum sağlamaları istenir. Gelinin kayınvalidesi ile iyi anlaşması için anneler tarafından nasihatler verilir.

Evlenen kadınlardan genellikle evliliğin ilk zamanlarında çocuk beklenmektedir. Bu çocuğun cinsiyetinin de erkek olması üzerine yoğun bir istek bulunmaktadır. Bu düşünce kadınlarda da öyle kalıcı yer etmiştir ki erkek çocuk dünyaya getirmeyen kadın diğer kadınlar tarafından da hoş karşılanmaz. Türkülerde erkek çocuğu olmayan kadının kınandığı görülmektedir. Örneğin kadın ağzından söylenen bir türküde kadın, Allah'a erkek çocuk vermesi için yalvarmaktadır. Yine bir türküde erkek çocuğun olmadığı evlerde duman tütmeyeceği yani soyun devamlılığının sağlanmayacağı belirtilmektedir. Buna benzer beş tane kız çocuğunun bir erkek çocuğunun yerini tutmayacağı inancı sıklıkla dile getirilmektedir. Bu durum çocuklar arasında da hissedilen bir durumdur. Evlenme yaşına gelmiş genç kızlar, erkek evladın ayrı tutulmasından şikayetçidir. Kız evladı "ocak yakmaz" tabiriyle erkeğe göre değersizleştirilmektedir. Kız çocukları elin malı olarak nitelenmektedir.

Yeni bir eve gelin olarak gitmek kızlar için oldukça zordur. Başka insanlara anne ve baba demek onlara güç gelmektedir. Gelinler eşinin anne ve babasına kendi anne ve babasına hissettikleri gibi hislerle yaklaşmamaktadır. Kaynana genellikle huysuz olarak tarif edilir ve gelinler ondan utanır. Yeni gelin, gittiği evde tuttuğu yastan dolayı kara giyinmeyi tercih eder. Gittiği yerdeki yeni yeni eşyaların bile ona zevk vermediğini annesinin evinde kullandığı eski eşyaların daha tatlı olduğunu dile getirmektedir. Nitekim gittikleri evde dolmayı bitirdikleri için baba evine gönderilmiş olan gelinler vardır. Genellikle kayınvalideye beddualar içeren türküler bulunmaktadır. Erkek askere gidince kadın kayınvalidesi ile yaşamak zorundadır.

Türkülerde evden gelin olan bir kızın ölmesi üzerine varsa evde olan küçük kardeşinin onun yerine verildiği anlatılmaktadır.

Türkülerde evlendirme şekli genellikle görücü usulü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kimi türkülerde artık eski usulün yerine gençlerin kendi istedikleri insanlarla evlendikleri ve bu durumun eleştirildiği görülmektedir.

Üvey anne ve baba kavramı da türkülerde göze çarpmaktadır. Üvey anne ve babanın çocuklara kendi çocukları gibi davranmadığı hususunda şikayette bulunulur.

Aile içi ilişkilerde belirleyici unsurlardan biri olan miras konusu da türküler de kendine yer bulmuştur. Kardeşler baba mirası için yırtık yorgandan eski seleye, kırık arabadan çöplükteki urgana kadar değerli değersiz her türlü malzeme için ayrılığa düşerler.

5. Tartışma ve sonuç

Yukarıdaki örnekler ve İbrahim Kafesoğlu (2011, 220-221)'nun eski Türk ailesi üzerine olan tespitlerine dayanılarak türkülerde genellikle geleneksel Türk aile örneğinin çizildiği görülmektedir. Buna göre Türk kültüründe aile geniş aile gibi görünse de aslında küçük aile yapısına daha uygundur. Türk aile yapısında aile reisinin aile fertleri üzerinde kesin söz hakkının olduğu bir aile yapısı değildir; yine aile reisinin ailenin fertlerine köle gibi davrandığı bir aile yapısı da değildir. Kimi örnekler dışında türkülerde yer alan aile tipi de bu şekildedir. Türkçede evlenme erkek ve kızın ailelerinden ayrılarak kendilerine ait yeni bir ailenin kurulması anlamında kullanılmaktadır. Türklerde genellikle tek eşlilik mevcuttur. Türkülerde de bu durum aynı şekildedir. İncelenen türkülerin hiç birinde tek eşlilik dışında evlilik bilgisine rastlanılmamıştır. Yine Türklerde ölen erkek kardeşin dul kalan karısı ile evlenme ya da dul fakat genç ve çocuksuz üvey anne ile evlenme şekli mevcuttur. Türkülerde bu uygulamanın erkek üzerinden değil kadın üzerinden yaşatıldığı örneklere rastlamaktayız. Türklerde kadınlar genellikle namus ve iffetine düşkündür. Türkülerde de kadın her zaman iffetli ve namuslu olarak tasvir edilmektedir.

Türküler aile içi ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde çoğunlukla evlilik üzerine bilgiler elde edilmiştir. Evlilik yaşı, şartları, sonrasında yaşanan durumlar sıklıkla dile getirilmiştir. Aile içinde bireylerin diğer bireylere karşı tutumu ağırlıklı olarak işlenmiştir. Anne ve baba ön plana çıkarılmıştır. Yaşanılan durumlardan memnuniyetler ve rahatsızlıklar türküler aracılığıyla rahatlıkla dile getirilmiştir. Aile bireyleri muhataplarının doğrudan yüzlerine söyleyemediklerini türküler aracılığıyla ifade etme imkanı bulmuşlardır. Bu anlamda türküler toplumsal düzeni sağlamada bir iç dökme ve rahatlama unsuru olarak da değerlendirilebilir.

Kaynaklar

Başgöz, İ. (2008). *Türkü.* İstanbul, Pan Yayıncılık.

Boratav, P.N. (2013). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara, Bilgesu Yayıncılık.

Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara, Akçağ Yayınları.

Gözaydın, N. (1989). *Anonim Halk Şiiri Üzerine*, Türk Dili Dergisi, (C. LVII, Sayı 445-450, pp:1-35) Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülensoy, T. (1974). "*Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1973-1974, s. 283-318, Ankara.

Güzel, T. & Torun, A. (2010). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2011). Türk Milli Kültürü, İstanbul, Ötüken Yayıncılık.

Köprülü, M.F. (2011). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Türkçe Sözlük, (2011). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi 1. (2006). Ankara, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Yayınları.

Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi 2. (2006). Ankara, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Yayınları.

KARAY TÜRKLERİNİN İLK KARAYCA PERİYODİK DERGİSİ: KARAY AVAZI

Res. Assist. Murat KOÇAK
Gazi University, Faculty of Letters
Contemporary Turkic Dialects and Literatures
muratkami@hotmail.com

Özet

Türk lehçelerinden 'kaybolan ses' statüsüne doğru ilerleyen Karay Türkçesi, hem Eski Türkçe unsurları barındırması hem de Kıpçak-Oğuz dil özellikleri göstermesi bakımından Türkoloji'de önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında, Karay Türkçesi'nin yabancı dillere kusursuz bir şekilde uyum sağlaması da dikkat çekici niteliktedir. Bu bildirinin temelini de editörlüğünü Aleksander Mardkowicz'in yaptığı 1931-1938 yılları arasında 12 sayı olarak Lutsk'ta yayımlanan Karay Türklerinin ilk Karayca periyodik dergisi 'Karay Avazı' oluşturmaktadır.

Dergide Karay şair, yazar ve din adamlarının orijinal veya Lehçe, Rusça ve İbranice'den çevirmiş oldukları şiirler, hikâyeler, makaleler ve denemeler bulunmaktadır. Derginin 'Sifcehi Karay-Ulanlarnın' ve 'Kart Sifcekler' bölümlerinde hem genç hem de ihtiyar kuşağa öğüt niteliğinde yazılar kaleme alınmıştır.

Derginin ilk sayısının kapağında 'Cyhad Luckada Jic For Yilda' (yılda üç kez Lutsk'ta çıkar) ifadesinden, yılda üç kez çıkması planlandığını gördüğümüz derginin 1. ve 2. sayıları 1931'de, 3., 4. ve 5. sayıları 1932'de, 6. sayısı 1933'te, 7. sayısı 1934'te, 8. sayısı 1935'te, 9. ve 10. sayıları 1936'da, 11. sayısı 1937'de, 12. sayısı da 1938'de olmak üzere toplam 12 sayı olarak yayımlanmıştır. Savaş ve diğer siyasi olaylar nedeniyle 1938 yılında derginin yayım hayatına son verilmiştir.

Bildiride Karayların ilk Karayca periyodik dergisi olan 'Karay Avazı'nın dış yapısı ve muhtevası incelenerek varılan sonuç ışığında; Karayların kendi etnik, kültürel ve tarihsel geçmişlerine nasıl baktıkları aktarılacaktır.

***Anahtar Kelimeler**: Karay Türkçesi, Karay Avazı, Haliç-Lutsk.*

1. Giriş

Büyük bir kısmı Litvanya, Polonya, Ukrayna, Kırım ve İstanbul'da yaşamakta olan Karay Türklerinin dili olan Karayca; Kıpçak grubu Türk lehçelerinden biri olup Haliç-Lutsk, Kırım ve Trakay olmak üzere üç ağıza ayrılmaktadır. Günümüzde konuşur ve anlayan sayısı giderek azalmakta olan Karay Türkçesi hem Eski Türkçe unsurları barındırması hem de Kıpçak-Oğuz dil özellikleri göstermesi bakımından Türkoloji'de önemli bir yere sahiptir.

XX. asırdan önce çoğunlukla dini mahiyette eserler verilirken, 1900'lü yıllardan itibaren farklı

temalarda eserler verilmeye başlanmıştır. Çalışmanın temelini 'Karay Avazı' dergisi oluşturduğu için kısaca Karay dergiciliğine değinmek faydalı olacaktır.

İlk Karay dergisi editörlüğünü Sergiusz Rudkowski'nin yaptığı ve 1913 yılında yayımlanan 'Sabach'tır. Sadece bir sayı olarak yayımlanan bu dergi savaş nedeniyle kapatılmıştır.

Diğer Karay dergisi ise Vilnius'ta yayımlanan, yayın hayatına 1924'te başlayan 1947'de biten Myśl Karaymska (Karay Düşüncesi)'dır. Bu dergi Lehçe olarak kaleme alınmıştır.

Üçüncü sırada, bildiride konu edindiğimiz editörlüğünü Aleksander Mardkowicz'in yaptığı Karay Türkçesi ile yayımlanan ve yayın hayatına 1931'de başlayıp 1938'de savaş nedeniyle kapatılan Karay Avazı isimli dergi bulunmaktadır.

Karay Avazı'ndan sonra 1934, 1938 ve 1939 yıllarında Litvanya'da Karay Türkçesi ile yayımlanan Onarmach isimli dergi bulunmaktadır. Birinci ve ikinci sayılarının editörlüğünü Mikolas Tinfaviçüs, üçüncü sayının ise Ramugalos Panevėž yapmıştır (Çulha, 2017:88). Bu derginin de yayın hayatı savaş nedeniyle son bulmuştur.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Karay Avazı dergisinin dış yapısı incelenmekte olup içindekiler kısmı oluşturulan tabloda verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında muhteva unsurlarına değinilmiş ve derginin çıkış amacı, yazar kadrosu, incelenen konular, edebi türler ve sayıları gibi hususlara dikkat çekilmiştir.

2. Karay Avazı Dergisinin Dış Özellikleri

Editörlüğünü Aleksander Mardkowicz'in yaptığı ve yayımlandığı dönem, Batı Karay Türklerinin sesi olan Karay Avazı dergisinin başlık altı yazısında 'Yılda Üç Kez Çıkar' (Cyhad Luckada Jic For Yilda)[1] açıklamasından, yılda üç kez çıkması planlandığını gördüğümüz derginin 1. ve 2. sayıları 1931'de, 3, 4 ve 5. sayıları 1932'de, 6. sayısı 1933'te, 7 sayısı 1934'te, 8. sayısı 1935'te, 9 ve 10. sayıları 1936'da, 11. sayısı 1937'de, 12. sayısı da 1938'de olmak üzere toplam 12 sayı olarak yayımlanmıştır. Savaş ve diğer siyasi olaylar nedeniyle 1938 yılında derginin yayım hayatına son verilmiştir.

Birinci Sayı		
tarih: 15 Karakys 5691 (1931) fiyat: 2 Freli 50 Choros		
içindekiler		
Uxuvcularımızga	Aleksander Mardkowicz	1-2
Kabaklarında Aziz Saharnın	Seraya Şapşal	3-8
Sirgen Malax	Aleksander Mardkowicz	9
Kırım Sonetları	Ananjasz Zajaczkowski	10-13
Nece Sez bizin kutulmahımız icin	Sergjusz Rudkowski	14-16
Psalm XXIII	Szafir	17

[1] Derginin yayımlandığı adres: Łuck, Jagiellońska 111.

İnamlı Dostum	Josef Lobanos	18
Satır Kezbe	Aleksander Mardkowicz	18-21
İndev	Sergjusz Rudkowski	21
Tislemleri Askanlıknın	Aleksander Mardkowicz	23-24
Owadja Pilecki	Aleksander Mardkowicz	23-24
Sifcehi Karay-Ulanlarının	Aleksander Mardkowicz	25-28
İstemek: Luxotlar 5691 Yilha	Rafael Abkowicz	31-32

İkinci Sayı		
tarih: 5 Yazay 5691 (1931) fiyat: 3 Freli 50 Choros		
içindekiler		
Prof. Dr. Tadeusz Kowalski	Aleksander Mardkowicz	1-2
Tabuluk	Aleksander Mardkowicz	2
Yahalarında Galwenin da Melarnın	Aleksander Mardkowicz	14-18
Burunhu Çozhu	Josef Lobanos	18
Korutkan Cuwaherler	Sergjusz Rudkowski	19-20
Zecharya İicchak Abrahamowicz	Achad Haam.	21-23
Zecharya Abrahamowicznin Tizivleri		24-29
Alhıslı Çeçekler		30-31
Uyhan karuv	Towiy Lewi-Babowicz	32
Sıylamahı Ulus-İscinin		33
Tirlik	Aleksander Mardkowicz	34
Ol Dor	Elyahu Kazas	34
"Mysl Karaimska"		35
Komisaryatta	Napoleon Sadek	35
Sifcehi Karay Ulanlarnın		36-40
Kim Tenriden Korkad		36
Koltxalar	Szemaya Firkowicz	36
Biyen Uwlum!	Sergjusz Rudkowski	37
Yigit Dostlarıma	Aleksander Mardkowicz	37-38
Yalhan Maldan Onarmaz	Szafir	39
Yatlar menden soradlar	Aleksander Mardkowicz	40
Ne bu Andiy	Elwicz	40

Üçüncü Sayı		
tarih: Karakıs 5692 (1932) fiyat: 2,5 Freli		
içindekiler		
Hanuz bir yirı Zecharya Abrahamowicznin		2

Kacan atalarımız yigit edler	Aleksander Mardkowicz	3-10
"Xacılihi" Krımdahı Karaylarnın	Towij Lewi-Babowicz	10-14
Yaslı Tensemek	Sergiusz Rudkowski	15
Xaci Sefira	Zarach Zarachowicz	16-18
Unutkan Ribbimiz	Karaucu	18-22
Yanhı Bitik-Yanhı Dost	Aleksander Mardkowicz	22-23
Birer Bitam Barı İcin	Aleksander Mardkowicz	23
Acık Bitik Karay Cumatlarha	Aleksander Mardkowicz	24

Dördüncü Sayı		
tarih: Artarık 5692 (1932) fiyat: 2,5 Freli		
içindekiler		
Szelumiel Lopatto da anın Yirları	Aleksander Mardkowicz	1-7
Burunhu Konarlık Luckada	Aleksander Mardkowicz	7-14
Kisencler	Sergiusz Rudkowski	14
Unutkan Ribbimiz	Karaucu	15-17
Awur Sahıszlar	Safir	17
Kim Bolalır?	S. Kobecki	17
Kart Sifcekler, Eki Zemeri Ribbi Yosefnin	Aleksander Mardkowicz	18-21
Basahasında Aziz Yivnin		21-26
Karındas yirakt-canı anın yuvukt		

Beşinci Sayı		
tarih: Sohum Ay 5693 (1932)		
içindekiler		
Bahlarında Biynin	Aleksander Mardkowicz	1-3
Sondrahı Sira	Towiya Lewi-Babowicz	4-11
Zeretlerinde Kukizownun		11-16
Ribiller, Kaysılar Hazzanlık Ettiler Luckada		16
Tirliginden Poniewiez-Cumatnın		17
Mosze Derye		18-22
Ulhay Uwlum!	Sergiusz Rudkowski	22-23
Kart Sifcekler, 1. Ey, Yaxsı Ol Karındaslar		23-25
Kart Sifcekler, 2. Hey, hey Kızhına		25-26
Awazları Oyovlarnın	Aleksander Mardkowicz	26-29
Burunhu Kinn Midraşta	S. Kobecki	30

Altıncı Sayı		
tarih: Kıs Ay 5694 (1933)		
içindekiler		
Sahıncına "Babinecnin"	Aleksander Mardkowicz	1-6
Yedi Bitik		6-10
Kına	r. Zarach uw. Natannın	11-12
Ola Yuvutmahı Awrahamnın		12-13
Azar-Azar-Xucura Turar		13
Mecuma, Karay Bitigi	B. Kokenay	14-17
Eljahu Kazas (Tirlik Yazısı)		17-19
Muzhul Tergewler	Sergiusz Rudkowski	19
Menim Karuw Sezim		19-21
Tirliginden Poniewiez Cumatnın		21-22
Sifcegi Salalarnın		22
Caraimica		

Yedinci Sayı		
tarih: Kuralay 5694 (1934)		
içindekiler		
Aziz Tas	Aleksander Mardkowicz	1-18
Sira Biy Dawid İcin		19-20
Uruw Adları Karaylarnın		20-24
Cumatında Luckanın		24
Cumatında Halicnin		25
Eki Sez Cumat İcin Kairde		25

Sekizinci Sayı		
tarih: Kuralay 5695 (1935)		
içindekiler		
Kart da Kartaymahan Sezler		2-7
Elceydler		7
Alpuhara, ballladası Adam Mickiewicznin		8
Taw Garizim		9-13
Kart Lucka	Sergiusz Rudkowski	14-18
Yomacık	Aleksander Mardkowicz	18
Ata-sezleri Krımlı Karaylarnın	B. Kobenaj	19-22
Luwachy Ribbilernin Halicte	R. Zarach Zarachowicz	23
Bitikler Arasında		24

Dokuzuncu Sayı		
tarih: Artarık Ay 5696 (1936)		
içindekiler		
Yarıklar	Aleksander Mardkowicz	1
Uruwu Yarık Eltivcilernin	R. Zarach Zarachowicz	2-6
Bazlık Yerde	Yaakow Malecki	7-12
Kart Lucka	Sergiusz Rudkowski	12-15
Yirları Szymon Kobeckının		16-21
Aleksandr Firkowicz	Sergiusz Rudkowski	22
Taslar Karay Bachcasına		23-24
İsi İcin Prof. Cini'nın		24a
Necik Anteted Karay Terede		24a

Onuncu Sayı		
tarih: Sohum Ay 5697 (1936)		
içindekiler		
Onuncu Atlam	Aleksander Mardkowicz	1-3
İc Kına	R. Zarach Zarachowicz	3-6
Miskin Can	R. Josef Deraznadan	6-7
Machtav Karaylarha	Sergiusz Rudkowski	8
Pop da İşçisi Balda	Jaakow Malecki	9-10
Szkice Karaimskie	Aleksander Mardkowicz	11-15
Z dziejow Rozwoju Gminy Karaimskiej w Lucku		16-19
Z Uroczystosci Wilenskich		19-20a
Garsc Przyslowi Karaimskich		20a
Sanı Hazzanlarnın Trok Cumatnın		

On Birinci Sayı		
tarih: Ulahay 5697 (1937)		
içindekiler		
Hacı- Baba	Aleksander Mardkowicz	1-18
Sez Alısmak		18-20
Ebgeler	Aleksander Mardkowicz	20
İstepler	Sergiusz Rudkowski	21
Akademia Halicte Sıyına A. Mardkowicznin		22-25
Elcileri Halicnin Luckada		25-26
Aleksander Mardkowicz Halicte	Zarach Zarachowicz	26-18

Awazy Sıylahannın	Aleksander Mardkowicz	28-28a

On İkinci Sayı		
tarih: Cirik Ay 5698 (1938)		
içindekiler		
On Yil		1
Ne Tuyuladı?		2-4
Yazdahı Kéçädä	Jaakow Malecki	4
1. Sormaklar da Karuvlar	Sergiusz Rudkowski	5
2. Maci Kırıladı	Sergiusz Rudkowski	5
Konaklıhı Hacı-Babanın Halicte	R. Zarach Zarachowicz	6-8
Bitik da Karuv		9-12a
Moedler da Yanhaylar 5699 Yilda		12a

3. Karay Avazı Dergisinin Muhteva Özellikleri

Derginin ilk sayısının 'Uxuvcularımızga' (Okuyucularımıza) diye başlayan giriş mahiyetindeki bölümü incelendiğinde derginin çıkış amacı görülmektedir. İlk paragrafta şu cümleler geçmektedir (Mardkowicz, 1931:1):

> *Bigin k'erdi jaryhyn kinnin burunhu kitaby karaj-wachtlyknyn. Biginden karaj-dzanı kiclirek urunma baslady. Jazylsyn bu kin siznin sahysynyzda!*
>
> Çağdaş Karay yazını güneşin ilk nurunu bugün gördü. Bugünden itibaren Karay ruhu daha güçlü çarpmaya başladı. Bu gün zihninize yazılsın.

Aleksander Mardkowicz o döneme kadar yeterince değer verilmeyen Karay dilinin bu dergi ile hak ettiği statüye ulaşacağı umudunda olup, âdeta güneşin nurunun dilleri üzerine doğduğunu belirtmektedir. Geçmişten getirdikleri Karay ruhunun daha da güçleneceğini öngörerek derginin yayımlandığı o tarihi zihinlerine kazımalarını öğütlemektedir.

Yazının gelişme bölümünde ise şu ifadeleri görmekteyiz:

> *Uzak zamandan tuwhan sezimiz esitilmedi. Awur da sakkanaly chastalyk jetti any. Uzun jillar jatty ol ojowsuz, elig'e usahan. Da ne biz, tuwhanlary anyn, kyldyk ol muzhul wachtta? K'eldikmo anar boluslukba? kipledikmo anyn suwsaplahan erinlerin? Kyjnaldykmo anyn kyjnyba?*
>
> ……..
>
> *Tasladyk any. Unuttuk any. Tandyk anar. Klemedik any bilme. Jabusturunduk jat tillerge.*
>
> Uzun zamandan beri ana dilimiz işitilmedi. Ağır ve tehlikeli hastalık onu yedi. O, uzun yıllar boyunca ölü gibi uykusuz yattı. Peki, onun evlatları olan bizler bu kederli vakitte ne yaptık? Ona

yardıma gittik mi? Onun kurumuş dudaklarını güçlendirdik mi? Onun acısıyla dertlendik mi?

…….

Dışladık onu. Unuttuk onu. Utandık ondan. Onu öğrenmek istemedik. Yabancı dillere bağlandık.

XIV. asırda Polonya ve Litvanya topraklarına gelen Karaylar, yönetimin sağladığı kolaylıklarla ana dillerini konuşmaya devam etmişlerdir. Ama, zamanla değişen şartlar sonucunda içinde yaşamış

oldukları halkların dillerini konuşarak Karayca'yı ihmal etmeye başlamışlardır. Mardkowicz'in cümlelerini tahlil ettiğimizde; yabancı dillere bağlanmayı bir hastalık olarak gördüğünü ve ana dillerini; susuz bir dudağın kurumasına benzettiğini görmekteyiz. O dilin evlatları olarak, bu duruma sessiz kalmalarından hatta ondan utanıp onu dışladıklarını söyleyerek hayıflanmaktadır.

Yazısının sonuç cümlelerinde umut verici şu ifadelerle karşılaşmaktayız:

Da hali, kacan siwer anamyz kajttı tirlikk'e, kacan tujabiz anyn ceber sezin, kojup kolumuznu jirehimiz isne, berirbiz ezimizg'e sez, -kajjam, synmahan sezin Karajnyn, ki baslap bu kinden kaldyrmabiz any, ki bajlanyrbiz anar jirtylmahan bawlarba, ki siwerbiz any bar dzanymyzba da ulanlarymyznyda iwretirbiz syjlama da siwme any.
Tiri bolsun, tuwhan sesimiz!

Ve şimdi, sevgili anamız yaşama döndü, onun sevimli sözünü duyarız, elimizi yüreğimizin üstüne koyup, kendimize söz veririz, - Karay'ın güçlü ve kırılmaz dilini bugünden başlayarak bırakmayacağız ve ona kopmayan bağlarla bağlanacağız ve tüm canımızla onu sevip evlatlarımıza da onu sevmeyi ona saygı duymayı öğreteceğiz.
Yaşasın, ana dilimiz!

Mardkowicz bu seslenişiyle, ölü gibi uzanan dillerinin artık yaşama döndüğünü, ona olan sevgilerini yüreklerinde taşıyarak hiç bırakmayacaklarını ve kopmayan bağlarla ana dillerine sahip çıkacaklarını ifade etmektedir. Hem şimdi hem de gelecekte evlatlarının bu öğütle yaşacağını vurgulamaktadır.

Hem genç kuşağın hem de ihtiyar neslin ana dillerine sahip çıkması ve anlayıp konuşabilmeleri için çalışıp çabalayan, tarihlerini, kültür ve dinsel yaşamlarını öğretebilmek için uğraşan Karay Türkü Aleksander Mardkowicz'in editörlüğünü yaptığı derginin genel hatlarını şöyle sınıflayabiliriz:

a) Dergide 86 şiir, 58 düzyazı bulunmaktadır. Bunların içinde hem orijinal yazılar hem de Rusça, Lehçe, Litvanca vb. dillerden yapılan çeviriler yer almaktadır. 'Sifcehi Karay-Ulanlarnın' (Karay Çocuklarının Sayfası) ve 'Kart Sifcekler' (İhtiyar Sayfalar) bölümlerinde hem genç hem de ihtiyar kuşağa öğüt niteliğinde yazılar ve şiirler kaleme alınmıştır.

b) Dergi, Batı Karay Türkçesi ile yani; Trakay ve Haliç-Lutsk ağızları ile yazılmıştır. Kapağında Karay Türkçesi altında Lehçe çevirisine de yer verilmiş:

Karaj Awazy
'Glos Karaima'

Pismo W Jezyku Karaimskim (Karayimce Dergi)

Cyhad Luckada Jic For Jilga
'*Ukazuje Sie Trzy Razy Na Rok'*

Burunhu Bitik
'Zeszyt 1'

Onuncu sayıdaki üç yazı ve bir şiir, on ikinci sayıdaki editöre gelen Lehçe soru üzerine Mardkowicz'in yazdığı Lehçe cevap dışında dergi Karay Türkçesi ile yayımlanmıştır.

c) Musevi dininin bir mezhebi olması nedeniyle, bayram ve özel günleri hesaplamada inançlarına uygun Karaim Takvimi kullanmaktadırlar. Bu nedenden ötürü; birinci, üçüncü ve on ikinci sayıların son sayfasında Karaim Takvimi bulunmaktadır. Örnek teşkil etmesi için on ikinci sayıdaki takvim ile bayram ve özel günleri şu şekilde verilmiştir (Mardkowicz, 1938:12a):

Moedler da Janhaylar 5699 Yilda
(25.IX.1938-14.IX.1939)

Yanhaylar:
1. Ayrıksı Ay (Tişri)-yixkin 25.IX.1938
2. Kiz Ay (Xeşvan)-ortakin 25. X.1938
3. Sohum Ay (Kislev)-xankin 23.XI.1938
4. Kıs Ay (Tevet)-aynekin 23.XII.1938
5. Karakıs Ay (Şevat)-yixkin 22.I.1939
6. Suyunc Ay (Adar)-ortakin 21.II.1939
7. Artarık Ay (Nisan)-xankin 22.III.1939
8. Kuralay (İyar)-aynekin 21.IV.1939
9. Baskuskan (Sivan)-şabbat 20.V.1939
10. Yaz Ay (Tammuz)-yixbaskin 19.VI.1939
11. Ulahay (Av)-ortakin 18.VII.1939
12. Cirik Ay (Elul)-xankin 16. VIII.1939

Moedler

Yom Terua -1hu Tişri-yixkin 25.IX.1938
Yom Kippur -10cu Tişri-ortakin 4.X.1938
Sukkot (1hu kin)-15ci Tişri-yixkin 9.X.1938
Şemini Aceret-22ci Tişri-yixkin 16.X.1939
Pesax (1hu kin)-15ci Nisan-xankin 5.IV.1939
Şevii aceret-21ci Nisan-ortakin 11.IV.1939
Şavuot-9cu Sivan-jixkin 28.V.1939

ç) Karayların yayılmış oldukları topraklardaki kenesa (Karay ibadethanesi) ve mezarları da dergide konu edinmekte olup geçmişle gelecek arasındaki bağ kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Mısırdaki kardeşlerinden aldıkları haberin mutluluğu yedinci sayıda verilmiş; Kırım, Litvanya, Polonya, Türkiye Karayları arasındaki bağın güçlenmesi için uğraşılmıştır. Örneğin, dördüncü sayıdaki 'Karyndas Jyrakt-Dzany Yuwukt" (Kardeş uzaktır ama canı yakındır) ifadesi, ne kadar uzak olurlarsa olsunlar birbirlerine Karay ruhu ile bağlı olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

d) Beşinci, sekizinci ve onuncu sayılarda hazan (Karay din adamı) listesi verilmektedir. Hem bu liste hem de şiirlere ve yazılara konu olan din, yaşamlarında büyük rol oynamaktadır.

e) Sekizinci sayıda 284 atasözü bulunmaktadır. Bunlardan 85'i Kırım Karaylarına, diğerleri ise Batı Karaylarına aittir. Bu atasözleri incelendiğinde, Kırım Karaylarına ait atasözlerinin Türkiye Türkçesine çok yakın olduğu görülürken, Batı Karaylarına ait atasözlerinde hem Leh, Litvan ve Ukrayn hem de Yahudi dinine ait unsurları görmek mümkündür.

f) Derginin yazar ve şair kadrosunu şöyle sınıflayabiliriz:

Aleksander Mardkowicz, Seraja Szapszal, Ananjasz Zajaczkowski, Sergiusz Rudkowski, Szafir, Towij Lewi-Babowicz, Zarach Zarachowicz, Karaucu, Szelumiel Lopatto, Szymon Kobecki, B. Kokenaj, Eljahu Kazas, Josef Lobanos, Achad Haam, Szemaja Firkowicz, Elwicz, Napoleon Sadek, Josef Deraznadan, Jaakow Malecki, Zachariasz Abrahamowicz…

g) Dergide sık sık resim ve fotoğraflara da yer verilmektedir. Karay cemaati, önemli isimleri, aileleri ve çocukları, Karay kenesaları, yapıları ve mezarlıkları fotoğraflarla okuyuculara sunulmaktadır. Çocuklara ait sayfalarda, verilen konulara uygun hayvan ve masal kahramanları resmedilirken ihtiyarlara ait sayfalarda dinsel temalı resimler görülmektedir.

Kaynakça

Çulha, Tülay (2008). *Kırım Karaycasıyla Yazılmış Bir Mecuma (s. 22)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Mardkowicz, Aleksander (1931). *Karay Avazı (s. 1)*. Luck.

Mardkowicz, Aleksander (1938). *Karay Avazı (s. 12a)*. Luck.

https://www.karaimi.home.pl/index.php/pl/component/article/20-ludzie/61-rudkowski-sergiusz?tmpl=component&print=1&page=

KARŞILIKLI DİPLOMASİ ÖNCESİ OSMANLI ELÇİ KABULLERİ İLE ROMA VE BİZANS ELÇİ KABULLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Dr. Mustafa CAN
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi
Tarih Eğitimi Anabilim Dalı
mustafacan@gazi.edu.tr

Özet

Osmanlı Devleti'nin kurulmuş olduğu alan, devlet teşkilatı açısından Bizans ve Roma mirasından yararlanmasını sağlamıştır. Osmanlı devlet teşkilatındaki bu durumu Osmanlı elçi kabullerinde de görmek mümkündür. Karşılıklı diplomasi öncesi Osmanlı elçi kabulleri, Osmanlı Devleti'ne özgü olarak gelişmiştir. Yabancı elçilere Türk ve İslam geleneklerine göre muamelede bulunulmasına karşın, yine de Osmanlı elçi kabullerindeki bazı uygulamaların Türk ve İslam geleneklerinde bulunmadığı görülmektedir. Bu noktada farklılığın nedenini ise belli ölçülerde Roma ve Bizans mirası meydana getirmiştir. Bu çerçevede Osmanlı elçi kabullerinin Bizans ve Roma elçi kabulleriyle birebir aynı olduğunu söylemek mümkün olmasa da, tamamen farklı olduklarını söylemek de doğru değildir. Elçi kabullerine Roma, Bizans ve Osmanlı bağlamında bakıldığında, ortak temanın güç, kudret ve zenginlik olduğu görülmektedir. Roma'da daha basit düzeyde görülen elçi kabulleri, Bizans'ta kurumsallaşmaya başlamış, Osmanlılarda ise güç, kudret ve zenginlik vurgusunun zirve noktasına ulaşmıştır. Bu çalışmada hemen hemen aynı coğrafyalarda hüküm sürmüş olan bu üç devletin elçi kabullerindeki benzerliklere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Roma, Bizans, Osmanlı, elçi kabulü.*

1. Giriş:

Elçi kelimesinin sözlük anlamı, bir uzlaşma sağlamak veya iş bitirmek için birinin yanına gönderilen ya da bir devleti başka bir devlet katında temsil eden kimse manasına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2005, s. 621). Elçi, diplomasi sahasında ise bir devleti başka bir devlet nezdinde diplomatik teamüller ve belirli kurallar çerçevesinde, daimi ya da geçici olarak temsil etmek için özel olarak görevlendirilen diplomatlara verilen isimdir (Yıldırım, 2009, s.27).

Elçilik geleneğinin geçmişi, tarih öncesi çağlara kadar gidecek kadar eskidir. Tarih öncesi dönemlerde vahşi kabileler kendi aralarındaki savaşlara belli bir süre son vermek, yaralılarını toplamak ve ölülerini gömmek amacıyla görüşmelere başvururlar, bu amaçla bir taraftan diğerine haberciler gönderilirdi. Bu habercilerin görevlerini tam olarak yerine getirebilmeleri için kendilerine,

dokunulmazlık gibi savaşçılara tanınmayan bir takım ayrıcalıklar tanınması, elçilik faaliyetlerinin ve elçilik kurumunun ilkel bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır. İlkel dönemlerde görülen elçilik faaliyetleri ayrıca kavimler arasındaki sınırların belirlenmesi, av alanlarının saptanması, kavimler arası evliliklerin düzenlenmesi vb. gibi durumlarda uygulanmaktaydı. Bu nedenle tarihte uygulanan ilk diplomasi yöntemi ve elçilik faaliyetleri ad-hoc bir nitelik taşımaktaydı. Yani toplumlar ve devletler herhangi bir sorunla veya gereklilikle karşılaştıkları zaman birbirlerine elçiler göndermekteydiler. Dolayısıyla elçilik faaliyetleri spesifik bir niteliğe sahipti. Bu nedenle elçilerin kendilerinden beklenen görevleri yerine getirebilmeleri için onların bir takım dokunulmazlıklara sahip olmaları gerektiğine inanılmış hatta bu nedenle elçilere bir nevi kutsallık atfedilmişti. (Tuncer, 2005, s. 13-14).

Elçi göndermek, tarihsel süreç içerisinde bağımsız devletlerin hâkimiyet ve hükümranlık sembolü olagelmiştir (Koçak, 2011, s. 79). Devletler arasında ad-hoc (tek taraflı) diplomasinin uygulandığı dönemlerde elçiler, bir devletten diğerine hükümdar değişikliklerini bildirmek, tahta yeni çıkan hükümdarı tebrik etmek, barış antlaşması imzalamak, ticari imtiyaz elde etmek, devletler arasında dostluk veya hanedanlar arasında akrabalık tesis etmek gibi çok çeşitli nedenlerden dolayı gidip gelmişlerdir (Unat, 1987, s17-19).

Tarihsel süreç içerisinde sadece elçi göndermenin değil, aynı zamanda elçi kabul etmenin de hükümdarlık ve hâkimiyet sembolü olduğu görülmektedir (Koçak, 2011, s. 79). Bu nedenle hükümdarlar, elçileri kabul ederken onlara hükümdarlıklarının gereği olacak şekilde davranmaya çalışmışlardır. Bu ise devletlerin kendi devlet anlayışlarına göre elçi kabullerinde bir takım sembol ve ritüelleri sıklıkla kullanmalarına neden olmuştur. Tek taraflı diplomasinin uygulandığı dönemlerde elçiler, hükümdarlarını temsil eden kişiler olarak kabul edildikleri için elçilere yapılan iyi veya kötü muameleler, aslında onların şahsında hükümdarlarına yapılmış olma anlamı taşımaktaydı. Dolayısıyla elçi kabulleri, bir devletin diğer devlete vermek istediği mesajlara da son derece uygun bir zemin teşkil etmişlerdir. Bu bağlamda elçi kabulleri dış dünyayla olan ilişkilerde teknolojiden çok bireysel gözlemlere dayalı imaj oluşturma çabalarının ağırlık kazandığı yüzyıllarda, devlet ve toplum yaşantısına dair oluşturulmaya çalışılan imajı yansıtma işlevine sahipti (Turan, 2014, s. 196).

Elçi kabulleri, cihan hâkimiyeti iddiasında olan devletler de ise çok daha öznel nitelikler taşımaktaydı. Çünkü bu devletler diğer devletleri kendileri ile eşit haklara haiz muhataplar olarak kabul etmemekteydiler. Bu nedenle elçi kabulleri, ilgili devletler için güç, kudret ve zenginliklerinin elçilerin şahsında diğer devletlere gösterilmesi açısından çok önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Bu düşünce yapısı, devletler tarafından elçilere yapılan muamelelerin her aşamasına yansımıştır.

Ad-hoc diplomasi, tarihte ilk olarak Venedik Cumhuriyeti'nin sürekli diplomasi uygulamasına geçmesi ve bu uygulamanın diğer devletler tarafından benimsenmesi ile birlikte tedrici olarak ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla Venedik Cumhuriyeti'nden önce yaşamış olan Roma ve Bizans devletleri de ad-hoc diplomasinin uygulayıcıları olmuşlardır. Venedik Cumhuriyeti ile çağdaş olan Osmanlılar ise ad-hoc diplomasiyi en son terk eden devletlerden birisi olmuştur. Osmanlılar sürekli ya da karşılıklı diplomasiye, bu uygulamanın mimarı olan Venedik Cumhuriyeti'nden yaklaşık 350 yıl sonra ve neredeyse Venedik Cumhuriyeti tarih sahnesinden silinmeye yüz tutmuşken geçmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti ilk olarak 1793 yılında, İngiltere nezdinde daimi elçilik açmış ve tek taraflı diplomasiden vazgeçilmiştir. Karşılıklı diplomasiye geçene kadar Osmanlı Devleti'nde uygulanan

elçilik faaliyetleri de tek taraflı olma niteliği taşımıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Roma, Bizans ve Osmanlıların tek taraflı diplomasiyi benimsemiş olmalarının yanı sıra güçlü askeri yapı ve merkezi yönetim biçimlerine sahip olmaları ve hemen hemen aynı coğrafyalarda hüküm sürmeleri, bu devletlerin elçi kabulleri ortak noktaların görülmesine neden olmuştur. Bu noktada tarihsel süreç içerisindeki elçi kabullerinin Roma ile başlayan ve Bizans'la devam edip Osmanlılar ile son bulan kesitine dikkat edildiğinde, bu benzerlikler daha anlaşılır olmaktadır.

2. Elçilerin Genel Statüleri

Roma İmparatorluğu'nda öncülü olan Eski Yunanlılara göre diplomasi fazla gelişmemişti. Çünkü Roma'nın sahip olduğu güçlü askeri yapı, diğer devletlerle yapılan görüşmelerde inandırma ve güzel konuşma sanatından ziyade askeri gücünü kullanmasına neden olmuştur. Bu ise elçilere karşı yapılan muamelelerin aslında çok da çetrefilli olmaması sonucunu doğurmuştur. Roma'da elçiler, krallık döneminde krallar, cumhuriyet döneminde senato, imparatorluk döneminde ise imparatorlar tarafından kabul edilmekteydiler. Bu bağlamda yönetim biçimleri değişse bile yabancı elçileri ilgilendiren genel hukuk kurallarının değişmediği görülmektedir. Roma'da elçilerin, düşman bir devleti temsil etseler bile dokunulmazlıkları bulunmaktaydı ve elçilerin hak ve ayrıcalıklarına el uzatılması, devletler hukukunun çiğnenmesi anlamına gelmekteydi. Bu konuda hukuk yazarı Pomponius şunları ifade etmektedir: "Düşman bir ülkenin elçisine zarar vermek demek, halkların hukukunu çiğnemek demektir. Çünkü halkların elçileri kutsal kişiler olarak (sauci habent legati) kabul edilir" (Potyemkin, 2009). Roma'ya gelen elçiler kanunlara aykırı hareket ettiği takdirde cezalandırılmaz, özel koruyucuların denetimi altında kendi ülkesine gönderilir ve orada kendi kanunlarına göre cezalandırılması beklenirdi. (Tuncer, 2005, s.20., Nicolson, 1942, s.18.)

Roma'ya yabancı elçilerin yanı sıra çeşitli topluluklara ve meclislere bağlı sayısız eyalet mesajcısı (municipia) da gelmekteydi. (Potyemkin, 2009). Gelen elçilerle ilgilenmek ve yabancı elçiliklerin haklarına ve ayrıcalıklarına ilişkin uyuşmazlıklara bakmak College of Fetials (Fetialler Koleji)'nin göreviydi (Tuncer, 2009, s.30). 20 rahipten oluşan Fetialler Koleji aynı zamanda Roma'da antlaşma metinlerinin saklanması, savaş ve barışın belli kurallara göre ilanının yapılması ve diğer protokol sorunlarıyla ilgilenmekteydi (İskit, 2007, s. 75., Glay, 2005, s. 535.).

Bizans

Bizans'ta diplomasi, Roma'nın aksine oldukça etkili bir biçimde kullanılmıştır. Bizans İmparatorluğu özellikle zayıflamaya başladığı dönemlerde, güce başvurmak yerine diplomasiyi tercih etmiştir. Bizans diplomasisinde de elçilerin dokunulmazlıkları olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca diplomaside görülen kurumsallaşma ile beraber elçi kabulleri ve diğer protokol konularında da kurumsallaşma başlamıştır. Diplomasi ve protokol konusunda kurumsallaşma ile birlikte öndegelme (tekaddüm) anlayışının da ciddi bir biçimde uygulandığı görülmektedir. Bu çerçevede yabancı elçiler arasında öndegelme bu elçilerin temsil ettikleri devletlerin Bizans nezdindeki önemine göre belirlenmiştir (Tuncer, 2005, s.22., Tuncer, 2009, s. 34).

Düşman devletler arasındaki rekabeti kışkırtma ve rüşvet vb. gibi siyasi entrikaların sanat haline gelmesinden dolayı Bizans diplomasi anlayışında rüşvet yadırganmamakta hatta rüşvetin yasal bir yeri bulunmaktaydı. Devletin çıkarları doğrultusunda yabancı devlet adamlarını satın almak, devletin saygınlığını zedeleyen ya da adını lekeleyen bir durum olarak görülmemekteydi. Bu durum ise Bizans diplomasisinin başarısının devletin parasal olanaklarıyla bağlantılı olmasına neden olmaktaydı (Tuncer, 2005, ss.21,22., Avcı, 2003, s. 46). Gerek imparatorluğun zenginlik ve haşmetini göstermek gerekse ifade edilen durum, elçi kabullerinin Bizans'ta zenginlik temalı olmasına ve göz boyamaya yönelik uygulamalara sıkça rastlanmasına neden olmaktaydı.

Bizans'ta, yabancı elçilerin karşılanması, onların kabul işleri ve ağırlanmaları ve hatta kontrol edilmeleri amacıyla hükümete bağlı olarak "Skrinion Barbaron" (Scrinium Barbarum) adlı özel bir birim oluşturulmuştur (Seidler, 1980, s. 11). Ayrıca en yüksek devlet bakanı statüsündeki Magister Officiorum, maliye ve askeri görevlerinin yanı sıra resmi törenlerin düzenlenmesi, yurt dışına gönderilecek elçilerin seçilmesi, yabancı elçilerin karşılanıp ağırlanması ve imparatorun huzuruna çıkarılması gibi protokol görevleriyle de yükümlüydü (Morrison, 2014, s. 118).

Osmanlı

Osmanlılarda elçilerin statüsünü belirleyen ana unsur İslam dini olmuştur. Elçilerin İslami "*eman"* telakkisine göre dokunulmaz oldukları kabul edilmiş ve onlara yapılan muamelelerde "elçiye zeval olmaz" mantığı ile hareket edilmiştir. (İpşirli, 2006, s.8).

Osmanlı Devleti'nde yabancı elçiler, misafir olarak kabul edilmiş ve ona göre ağırlanmışlardır. Hatta elçilerin kabul işlerinin de içerisinde bulunduğu protokol işlerine bakan bir teşrifat dairesi bulunmakta ve elçilerin ağırlanışlarını olağanüstü titiz bir şekilde gerçekleştirmekteydi (Çalışkan, 1989, s. 11-13). Müslüman veya gayrımüslim olmaları açısından, Batılı devletlerle Doğulu devletlerin elçilerine aynı şekilde davranılmasa da, genel olarak elçilere olabildiğince yumuşak davranılmaya çalışılmıştır. Bu noktada elçilere dinî ayin özgürlüğü, şahıs ve ikametgâh dokunulmazlığı, vergi muafiyeti, elçi protokol hakları, ceza ve hukuk davalarında mahalli yargıdan bağımsız olma, kendi tebaalarının yargılama hakkına sahip olma gibi haklar tanınmıştır (Cin ve Akgündüz, 1990, s. 457).

Elçilere karşı yapılan dostane muameleler elçilerin görev sorumluluklarının dışına taşmadıkları ve Osmanlı Devleti'ne zarar verecek casusluk vb. gibi hareketler içerisine girmedikleri sürece devam etmiştir. Elçilerin bu şekilde tavırlar içerisine girmeleri durumunda ise Osmanlıların tepkileri tamamen tersine dönmüş, elçilerin dokunulmazlıkları kaldırılarak ikâmetgâhlarında gözaltında tutulmuş, hatta hapsedilmişlerdir. (Öztürk, 2012, s.125, And, 1970, s. 24).

3. Elçilerin Karşılanış ve Ağırlanışları

Roma

Roma'ya gelen yabancı elçiler iki kategoriye ayrılmaktaydı: Düşman ülkelerden gelen elçilerle dost halkların yolladıkları elçiler. Düşman bir kabile veya devlet tarafından Roma'ya barış isteğinde bulunmak için elçi gönderildiğinde bu elçiler öncelikle Romalı yerel generallerden izin almak zorundaydı (Potyemkin, 2009). Roma'nın gücü arttıkça ülkeye gelen elçilere yapılan davranışlar daha

onur kırıcı bir hal almaya başlamıştır. (Tuncer, 2005, s.20. Nicolson, 1942, s.18). Buna göre düşman ülkelerden gelen elçiler kentin içerisine kesinlikle alınmazlar ve Talim Meydanı'ndaki bir Villa Publica'da ağırlanır ve Senato'nun çağrısını beklerlerdi. Bu elçilerle yapılan görüşmeler kaldıkları yerin yakınındaki Bellone Tapınağı'nda yapılırdı. Bazen de bu görüşme talepleri hiç kabul edilmezdi. Bu durumda İtalya'yı belli bir süre içerisinde ve önceden izin almalarına gerek olmadan bir daha da gelmemek üzere terk etmek zorundaydılar (Potyemkin).

Yine dost ve eşit statüdeki bir devletin elçileri de kente girebilmek için izin almak durumundaydılar. Dost ulusların elçilerine karşı tam eşitlik gösterilmemekle birlikte kendilerine düşman devletlerin elçilerine davranıldığından çok daha ılımlı davranılmaktaydı. Birinci derecede önemli kabul edilen devletlerin elçileri, genellikle defterdar tarafından karşılanmaktaydı. Defterdar bu elçilere İtalya'daki gezileri boyunca eşlik eder, dönüşlerinde de onları belli bir yere kadar geçirirdi. Bu elçiler ülkede kaldıkları süre içerisinde her gittikleri yerde iyi kabul görmekteydiler. Roma'da kentin en güzel binalarından birinde (grecosta sis) ağırlanırlar; resmi bayramlara, tiyatro ve sirk gösterilerine şeref konuğu olarak çağrılırlardı. Roma gelenekleri bu tür elçilere çeşitli armağanlar vermeyi gerektiriyordu. Ayrıca Roma'ya elçi olarak gelmiş olan tanınmış kişilerin heykelleri yaptırılarak, Capitole Dağı'nın eteklerine dikilmekteydi (Potyemkin, 2009).

Roma'nın güce dayalı diplomasisi yukarıda belirtildiği gibi aşağılayıcı muamelelerle kendisini göstermekle birlikte, ülkeye gelen elçilerin ve maiyetlerinin tüm giderleri, dost veya düşman devlet elçisi ayrımı yapılmaksızın Roma tarafından karşılanmıştır (Erdem, 2008, s.17).

Bizans

Bizans'a gelen yabancı elçiler İstanbul'a varmadan önce Kadıköy'e (Khalkedon) veya şehrin diğer giriş noktalarına ulaştıklarında ilgili devlet birimince görevlendirilen temsilci tarafından karşılanırdı (apantesis). Burada elçilere yolculuğun nasıl geçtiği, herhangi bir aksaklık olup olmadığı sorulur ve her türlü ilgi gösterilirdi (Avcı, 2003, s.47-48). Elçiler bazen Konstantinapolis'in içinde bazen de yakın bir köyde misafir edilirlerdir. 1403'te Konstantinopolis'e gelen İspanyol Elçi Ruy Gonzales de Clavijo da Konstantinopolis'e komşu bir kasaba veya köy durumunda olan Blakherna Sarayı'nda ikamet ettirilmiştir (Ataş, 2007, s. 44).

Elçiler Konstantinapolis'te aynı zamanda yakın takibe alınmaları imkânını da sağlayan özel binalarda (metaton, aplekton, palatium) ağırlanırdı. Misafirhane yatma, beslenme ve ısınma için gerekli donanıma sahip oldugu gibi içinde veya hemen yakınında sadece elçilere mahsus bir hamam (balaneion) da yer almaktaydı (Avcı, 2003, 47-48).

İstanbul'a gelmiş olan yabancı heyetlerin başkentte kaldıkları sürece bu amaçla hazırlanmış öze misafirhanede ağırlanmaları, gezilerinde rehberlik edilmesi, hareketlerinin izlenmesi gibi görevleri Skrinion Barbaron ifa etmekteydi. (Avcı, 2003, s.47-48). Bu çerçevede elçilere tercümanlar tayin edilirdi. Elçilik heyetlerinin geliş ve gidişlerinde başkent dışındaki seyahatlerinde güvenlik ve asayiş yine Bizans makamları tarafından sağlanmaktaydı. (Seidler, 1980, s. 11). Elçiler burada çok sıkı denetim altında tutulurlar, üniformalı ve zırhlı korumalar eşliğinde misafirhaneden saraya veya diğer yerlere normalde özel yetiştirilmiş ve süslenmiş atlar üzerinde gidip gelirlerdi. (Avcı, s.47-48). Bizans kendi elçilerinin gönderildikleri yerlerde olabildiğince fazla bilgi elde etmesini istemesine

rağmen Bizans nezdine gelen elçilerin aynı şeyi yapmamaları için olabildiğince büyük bir çaba sarf edilirdi. Elçilerin kendi istediklerinden daha fazla şeyleri görme ve duymaları engellenmeye çalışılırdı. (Tuncer, 2005 s.21-22).

Osmanlı

Osmanlı Devletine herhangi bir devlet tarafından gönderilen elçiler, gelmeden önce geleceklerini padişaha bildirmek zorundaydılar. Elçiler ancak divandan gerekli izin çıkıp, kendilerine ülke topraklarına giriş izni verildiği zaman Osmanlı topraklarına girebilir ve ancak bu şekilde güven içerisinde seyahat edebilirlerdi. Yani bir elçilik heyetinin Osmanlı Devleti'ne gelişleri padişahın iradesi çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Elçinin gelişi için elçi gönderen hükümdara padişah tarafından ferman şeklinde gönderilen belgede elçinin maiyetinde bulunacakların tam sayısı, Osmanlı topraklarına ayak bastıkları andan itibaren ve İstanbul'daki ikametleri süresince faydalanabilecekleri haklar belirtilirdi. (Zirogeviç, 1968, 45.) Elçilerin bu şekilde padişahın onayını almadan Osmanlı topraklarına girmeleri mümkün değildi (Bassano, 2011, s. 155). Elçilerin güven içerisinde seyahat edebilmeleri için geçecekleri yol üzerindeki yerel yöneticilere emirler yazılır ve elçilerin maiyetleri ile birlikte rahat etmeleri sağlanırdı.

Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı elçiler, misafir olarak kabul edilirler ve elçilerin ağırlanışlarını olağanüstü titiz bir şekilde gerçekleştirilirdi. Osmanlılarda elçilere izzet ve ikramda bulunulup hürmet gösterilmesi "âdet-i pâdişâhân", olarak görülmüş ve hükümdarlık gereği kabul edilmiştir (Oruç Beğ Tarihi, 2014, s. 142., Tacü't-Tevarih, 1979, s. 242).Bu nedenle Osmanlı Devleti yabancı elçilerin ağırlanışlarını olağanüstü titiz bir şekilde gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti yapısal ve kurumsal özellikleri itibariyle oldukça sıkı kurallarla yönetilmesine rağmen aynı zamanda adaleti elinden bırakmayan tavrıyla, elçilere karşı oldukça medeni davranılmış, kendilerine karşı, dinin ve örfün gerektirdiği şekilde hassas muamele gösterilmiştir (Ayyıldız, 2008, s. 187., Yıldırım, 2014, s.29.).

Bu çerçevede elçilere gösterilen ilgi ve yakınlık sadece İstanbul'da bulundukları süre ile sınırlı kalmamaktaydı. Elçiler henüz sınırdan girdikleri andan itibaren kendilerine yardımcı olmak üzere görevlendirilen bir mihmandarın eşliğinde yolculuğu esnasındaki ihtiyaçları karşılanarak İstanbul'a getirilirlerdi (Uzunçarşılı, 1988, s.277). Geçtikleri güzergâhlarda kendilerine ve maiyetlerine gerekli olan yiyecek – içecek, yakacak, at, araba vb. gibi ihtiyaçları ilgili bölge halkının bazı vergilerinden düşülerek karşılanmaktaydı. Müslüman halkın olduğu yerlerde elçiler için yapılan masraflar halkın avarız, nüzûl gibi tekâlif-i örfiyelerinden düşülürken gayrımüslim halkın yoğun olduğu bölgelerde ise cizye gibi şer'î vergilere denk tutulmuştur (C.HR. 85/4286, 94/4670. 135/6749., İE. HR. 5/481).

Elçiler İstanbul'a vardıklarında kendilerine tahsis edilen bir han veya konakta ikamet ettirilirlerdi. Ayrıca yardımcı olmak üzere görevlendirilen mihmandarın yanı sıra bir yeniçeri çorbacısı, birkaç yeniçeri yasakçısı ve bir de divan-ı hümayun tercümanı tayin edilirdi (Uluskan, 2004, s.151). Yeniçeri yasakçılarının tayin edilmesinin sebebi elçilerin hizmetinde bulunup onlara yardımcı olmak, sarayla olan münasebetlerini tesis etmek, dışarıya çıktıklarında refakat etmek ve korunmalarını sağlamaktı (Teply, 2007, s.160-161., Karateke, 2004, 126). Böyle bir uygulamanın amacı elçileri korumakla beraber onları devletin sorunlarından haberdar edebilecek kişilerle görüşmekten alıkonulmasıydı. Bu çerçevede elçilerin hareket serbestlikleri, özellikle de Hristiyan devletlerin temsilcileri ile temas

etmeleri yasakçılar vasıtasıyla sıkı bir şekilde kısıtlanırdı. Elçilerin ihtiyaçları sadece yol boyunca karşılanmakla kalmaz onlara İstanbul'a geldiklerinde de tayinat baha, nafaka baha, nan baha gibi isimlerle ihtiyaçları temin edilirdi (Topaktaş, 2015, s.36).

4. Elçilerin Huzura Çıkışları

Roma

Yukarıda da değinildiği gibi Roma'da elçi kabulü ile ilgili yetkileri sırasıyla krallar, senato ve imparatorlara ait olmuştur. Örneğin cumhuriyet döneminde yabancı elçiler, huzura kabul edilmeleri için geliş amaçlarını, genellikle defterdarlardan tayin edilen Roma görevlisine Latince yazılı olarak ya da bir tercüman aracılığıyla bildirirlerdi. Bu görevli elçiden aldığı bilgileri Senatoya aktarmakla görevliydi. Senato ise cevabını, toplantı salonunda ya da holünde, ya doğrudan doğruya delegelere, ya da aradaki görevlilere iletirdi. Yabancı elçiler çok karmaşık ya da çözümü zor sorunlar sundukları takdirde bir özel komisyon kurulur ve istekler ayrı ayrı incelenirdi (Potyemkin, 2009). Bununla birlikte elçiler bazen senato önünde kendileri bir konuşma yaparlardı. Bu konuşmada senatörler her türlü soruyu sormakta özgürdü ve konuşmadan sonra elçiler çekilerek senatonun yanıtını beklerlerdi (Tuncer, 2005, s.20. Nicolson, 1942, s.18). Roma'nın artan gücü bazen elçilere olumsuz yansıyabilmekteydi. Mesela Roma Senatosu MÖ.205 yılında Kartaca elçilerine yaptıkları gibi yabancı elçileri tanımayı ve dinlemeyi de reddedebilmekteydi. Bu durumda elçilerin diplomatik dokunulmazlıkları kaldırılır ve bunlar casus muamelesi görerek sınır dışı edilirlerdi ((Tuncer, 2009, s.30).

Öte yandan ülkeye gelmiş olan yabancı elçiler, Roma hazinesine altın ya da gümüş hediyeler sunarlardı. Örneğin Kartaca'nın sekiz kilo ağırlığındaki altın tacı ve Suriye Kralı Antiochus'un yüz elli kiloyu aşkın altın vazolardan meydana gelen "alçakgönüllü armağanları" bu konuda ün salmışlardı (Potyemkin, 2009).

Bizans

Bizans İmparatorluğu'nda elçi kabulleri gerçekleştirilirken güçlü imparatorluk imajının pekiştirilmesi ve elçilerde hayranlık uyandırılması için son derece tafsilatlı saray adetleri geliştirilmişti (Gürkan, 2015, s.372). Gelen elçiler, itimatnamelerini sunarak işe başlardı. İtimatnamelerin ilk kabulde sunulması gerekmekteydi. Son derece resmi bir hava içerisinde geçen ilk görüşmeden sonra ikinci ve özel olan görüşmede asıl sorunlar ele alınmaktaydı. (Potyemkin, 2009). İlk görüşme merasiminin ana gayesi müzakereler olmayıp sarayın göz kamaştırıcı debdebesi içinde elçileri etkilemek ve cihan imparatoru (basileus tes oikumenes) olarak imparatorun gücünü ve ihtişamını sergilemekti (Avcı, 2003, s.47-48).

Elçi kabul törenleri en ince ayrıntısına dikkat edilecek şekilde çok büyük bir parlaklık ve şatafat içerisinde gerçekleştirilirdi ki, bundaki amaç başkent ve sarayın güzellikleri ile elçiler üzerinde göz kamaştırıcı bir etki meydana getirmekti. Bizans sarayında elçiler kabul edilirken, kabul salonundaki taht üzerinde altın taç ve mor (erguvani) merasim elbisesiyle mağrur bir edayla oturmakta olan imparatorun huzuruna, tören kıyafetleri giyinmiş, senato üyeleri ve diğer yüksek devlet erkânı da

protokol sırasına girerek tazimlerini sunar ve imparatorun çevresindeki yerlerini alırlardı. (Rice, 2002, 51., Seidler, 1980, s. 18., Avcı, 2003, 48). Elçilerin imparatoru görür görmez dizleri üzerine çökmesi beklenirdi. Daha sonra elçi tahta doğru götürülür; ama ilerlerken basileus'un önünde diz çökmek üzere üç kere durdurulurdu. Elçiler imparatorun önünde yere kapanır, erguvan renkli harmanisinin eteği öpülürdü (Ataş, 2007, s. 35). Bu esnada imparatorun oturduğu taht gizli mekanizmalar sayesinde tavana kadar yükselirken, tahtın iki yanındaki altın kaplama bronz aslan heykelleri kükremeye başlardı. (Köroğlu, 2006, s. 14). Bu tür törenlerde imparator genellikle sessiz ve sakin kalır, onun adına elçilere logothetes, yolculuğun nasıl geçtiği ve kendi devlet başkanlarının nasıl olduğu gibi hususlara dair genel sorular sorardı (Avcı, s.48). Böylece imparatorun "erişilmez olduğu" hissettirilmeye çalışılırdı (Tuncer, 2005, 21-22).

Törenin son kısmında bir iyi niyet, dostluk ve barış simgesi olarak getirilen hediyeler imparatora takdim edilirdi. Bu hediyeler, değerli taşlar, çeşitli silahlar, az bulunur cinsten hayvanlar ve çoğunlukla da elçilerin kendi ülkelerine ait ürünlerdi. Sadece papalar eski azizlerden kalma anmalık eşyalar yollarlardı ve bu tür hediyeler büyük bir değerbilirlikle saklanırlardı. Sonrasında imparatorun şanına yaraşır bir biçimde gelen elçilere çeşitli armağanlar verilirdi (Potyemkin, 2009). Hediye takdiminin ardından suni olarak yapılmış hayvanların sesleri arasında elçilik heyeti salondan ayrılırdı (Avcı, 2003, s.48).

Osmanlılar:

Osmanlı Devleti'ne gelen gerek Müslüman gerekse Hristiyan elçiler önce sadrazamın huzuruna daha sonra ise sarayda Divan-ı Hümayun toplantısından sonra padişahın huzuruna kabul edilirlerdi (İE. HR. 22/2001). Elçiler muhteşem denilebilecek derecede göz alıcı ve sayıları binleri bulan askerlerin oluşturduğu alaylarla saraya getirilirlerdi. Ayrıca elçilerin huzura kabul edileceği gün elçilere unutulmaz bir tecrübe yaşatmak amacıyla farklı mizansenler de sergilenirdi. Devletin zenginliğinin gösterilmesine yönelik Mısır vb. bölgelerden vergilerin gönderilmesi bu ana denk getirilir ya da elçileri dehşete düşürmek için ellerinde kesik başların takılı olduğu mızraklarla bir grup esirin geçişi yaptırılırdı. Yahut da sarayın avlusunda zincire vurulmuş aslanlar dolaştırılırdı. Yine yeniçerilerin itaatine vurgu yapılması amacıyla çanak yağması adıyla anılan sahne sergilenirdi. (Karateke, 2004, s.123., Yılmaz, 2014, s. 199-200).

Huzura kabul edilecek olan elçilerin kesinlikle hükümdarları tarafından padişaha yazılmış bir name veya mektuplarının bulunması durumu söz konusuydu. Aksi halde bu elçilerin huzura kabul edilmeleri mümkün değildi. Bu kabuller oldukça gösterişli törenler çerçevesinde gerçekleştirilirdi. İstanbul'a gelen elçiler, padişahın onayı alındıktan sonra belirlenen bir tarihte Topkapı Sarayı'nda huzura kabul edilirlerdi. Elçinin huzura kabulü genelde ulufe veya arz divanlarına denk getirilirdi. Böylece elçiye devletin zenginliği vurgulanmaya çalışılırdı (Paul Ricaut, 2012, s.130). Elçi Divan-ı Hümayun'a getirildikten sonra oturtulacağı yer elçinin Müslüman veya Hristiyan bir ülkeyi temsil edişine göre değişmekteydi. Batılı elçiler sadrazamın eteğini öptükten sonra divan kapısı duvarı tarafından vezirlerin ve Kasr-ı Adl'in karşısında duran kırmızı kadife kaplı bir iskemleye oturtulurken Müslüman elçiler ise nişancı sofasında mindere oturtulurdu (BOA. BEO. A.TŞF. 356, v.92 a., BOA. BEO. A.TŞF. 359, s.153).

Elçiye huzura kabul öncesinde divanhanede yemek verilirdi, elçi yemek esnasında sadrazamın sofrasında otururken maiyetindeki diğer kişiler de nişancı, kaptan-ı derya, defterdarın sofralarında otururlardı. Yemekten sonra elçi Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda padişahın huzuruna kabul edilirdi. Elçilerin huzura girmeden önce kılıç vb. gibi silahlarını çıkarmış olmaları gerekirdi. Daha sonra kendilerine Babüssaade'nin sol tarafındaki eski divanhane önünde hilatler giydirilir ve elçi ve huzura kabul edilecek olan maiyeti huzura bu şekilde girerlerdi (Uzunçarşılı, 1988, s.298).

Elçilerin padişahın huzuruna kabul edilebilmeleri için kesinlikle hediye ile gelmiş olmaları gerekmekteydi. Hediyesiz gelmiş olan elçilerin huzura kabulü mümkün değildi. Elçilerin getirdikleri hediyeler kabulden bir gün önce saraya gönderilir ve burada dökümü yapıldıktan sonra kabul günü elçinin huzura girişinden önce padişahın görebileceği bir şekilde Arz Odası'nın önünden bir veya birkaç defa geçirilerek hazine görevlilerine teslim edilirdi (Sertoğlu, 1974, s. 15).

Elçilerin kabul edileceği Arz Odası, elçi kabulüne has olarak çok değerli mücevher, halı ve kumaşlarla süslenir ve padişah da değerli taşlarla bezenmiş bir elbise giyerdi. Padişahın huzuruna kabul edilecek olan elçi ve belli sayıdaki maiyeti padişahın huzuruna iki taraflarından kollarına girmiş olan iki kapıcıbaşı tarafından adeta ayakları yerden kesilmiş bir şekilde huzura getirilip etek öptürüldükten sonra tekrar geri geri Arz Odası'nın bir köşesine doğru çekilirdi (İpşirli, 2006, s. 11., Savaş, 2007, s.77). Bundan sonra elçi itimatnamesini takdim eder ve söylemesi gerekenleri söylerdi. Elçinin söylediklerini divan tercümanı tercüme ederdi. Padişah bu esnada hiç konuşmaz, hatta elçinin yüzüne bile bakmazdı. Bu ise padişahın erişilmez olma vasfına vurgu yapmak içindi. Eğer elçiye cevabî mahiyette bir name verilecekse bu namenin verilişinden sonra kabul sona ererdi. Elçi, huzurdan yine girdiği gibi iki koltuğuna iki kapıcıbaşı girmiş olduğu halde çıkartılırdı. Kabulden sonra elçi Arz Odası'ndan dışarı çıkartılır ve sadrazam Arz'dan çıkana kadar has fırın önünde bekletilirdi. Sadrazam saraydan çıkarken elçi sadrazamın alayla saraydan çıkışını izler, arkasından da kendisi alayla saraydan ayrılırdı. Elçiler kabul merasiminin ardından saraydan ayrıldıktan sonra da kendilerine çok değerli hediyeler gönderilirdi (Alikılıç, 2004, s. 80).

5. Elçilerin Dönüşleri

Roma

Romalılar gelen elçilerin ülkelerinde çok fazla durmalarını istemezlerdi. Bu nedenle diplomasi görüşmelerinde kesin bir zaman kısıtlaması uygulamaktaydılar. Örneğin MÖ. 197 yılında Roma'ya gelen Makedonyalı elçilere iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların 60 gün içerisinde sonuçlanmaması durumunda diplomatik dokunulmazlıkların kaldırılarak casus ilan edilip silahlı koruma altında kıyıya götürülecekleri haberi verilmişti (Tuncer, 2009, s.31). Elçiler içerisinde suç işleyenler olursa Roma bunları kendileri cezalandırmaz, bu elçiler ülkelerine gönderilerek orada kendi kurallarına göre cezalandırılmaları beklenirdi. Roma'ya gelen elçiler ayrılacakları zaman yine kendilerine tayin edilen görevliler tarafından sınıra kadar götürülmekteydiler.

Bizans

Bizans'ta resmî kabuller dışında elçilerin onurlarına yemek verilir ve bu sırada elçiler imparatorla

görüşüp konuşma imkânı elde edebilirlerdi. Yemekte kendilerine, altın tepsiler içerisinde belirli miktarda gümüş hediye edilirdi. Elçilerin istek üzerine daha başka gayri resmi sebeplerle imparatorla kısa veya uzun süreli görüşmeleri ve konuşmaları da mümkündü. (Potyemkin, 2009).

Kendi elçilerinden, gönderildikleri ülkeler hakkında mümkün olduğu kadar çok yönlü bilgi ve istihbarat almalarını isteyen Bizans Devleti, ülkeye gelen yabancı elçileri yakından takip eder ve onların devlet menfaatlerine büyük özen gösterirdi. Elçilerin uluslar arası hukuka uygun olara dokunulmazlıkları kabul edilmiş olmakla birlikte, ülke aleyhine çalıştıkları tespit edilen veya devlet otoritesine karsı saygısızlığı görülenler hapisle cezalandırılırlardı (Tuncer, 2009, s.31., Avcı, 2003, s.47-48).

Elçiler bütün şenliklere çağrılırlar ve sık sık onurlarına eğlenceler düzenlenirdi. Sadece imparator değil imparatoriçe ve diğer ileri gelenler tarafından da kabul edilirlerdi ve kendi adlarına verilen saraydaki ziyafetlerde yemekler altın kaplar içerisinde sunulurdu (Rice, 2002, s. 44). Bizans'a gelen elçiler kendileri için tayin edilen özel bir mihmandar tarafından gezdirilir ve büyük kiliseleri, ünlü sarayları, güzel yapıları görüp incelemeleri sağlanırdı. Bu gezilerde amaç başkentin askeri gücünün özellikle gözlerinin önüne serilmesiydi. Konstantinapolis surlarının kalınlığı, istihkâmlarının ulaşılmazlığı akıllarına kazınsın isteniyordu. Bu amaçla elçiler için askeri geçit törenleri de düzenleniyor ve düzenlenen törenlerin daha etkili olması için de bazen hep aynı birlikler giysi ve silah değiştirilerek üst üste birkaç kere elçilerin önlerinden geçiriliyorlardı. En sonda elçiler büyülenmiş ve şaşkınlığa düşmüş bir şekilde Konstantinapolis'ten ayrılırlarken bayraklar çekilerek ve borazanlar çalınarak uğurlanıyorlardı (Potyemkin vd., 2009).

Osmanlı

Osmanlı Devleti'ne gelen elçiler ülkelerine dönmek için padişahtan izin talep eder, ancak kendisine izin verildikten sonra divan-ı hümayuna bir kez daha kabul edilip cevabî mahiyetteki name-i hümayunu aldıktan sonra İstanbul'dan ayrılabilirlerdi. Elçiler İstanbul'dan ayrılmadan önce sadrazam, vezirler ve yeniçeri ağası gibi devlet ileri gelenleri tarafından kendilerine ziyafetler verilirdi (Kütükoğlu, 1989, s.225).

Elçiler eğer namelerini divan günü Topkapı Sarayı'nda almışlarsa buradaki kabulden sonra ülkelerine dönmeden önce sadrazamın mektubunu almak için bir kez daha Saray-ı Âsafî'de sadrazamın huzuruna kabul edilirlerdi (Mercan,1996, s.123-124).

Elçiler dönerken sadece name değil ayrıca hükümdarlarına gönderilmek üzere mukabil değerli hediyeler yollanırdı, verilen hediyeler sadece hükümdara değildi, aynı zamanda elçi ve maiyetindekilere de hediyeler verilirdi (Kütükoğlu, 1989, s.229).

Elçilere misafir muamelesi yapılır ve asla öldürülmezlerdi. İlgili elçinin devleti ile bir savaş durumu olduğunda ise elçiler ya ikametgâhlarında ya da Yedikule'de gözetim altında tutulur ve bu ise misafiret olarak adlandırılırdı. Elçilerin bu tutuklulukları esnasında da tayinat ve nafaka bahaları ödenir hatta böylesi durumlarda tayinat miktarları arttırılırdı. (İE. HR. 7/739, And, 1970, s.24).

Osmanlı Devleti'nde devlet gelenekleri ve diplomasi teamülleri gereği elçiler kolay kolay cezalandırılmazlardı fakat casus olarak görülen elçilerin gereken durumlarda farklı şekillerde

cezalandırıldıkları görülmektedir. Bu uygulama elçilerin şahsi fiillerinden değil devletlerinden kaynaklanan durumlarda görülmekteydi. Fakat bu ceza hiçbir zaman ölüm cezası şeklinde olmayıp en fazla hapsedilme şeklinde olmuştur (Öztürk, 2012, s.125).

Elçilerin dönüşlerinde gelişlerindeki gibi gösterişli merasimler gerçekleştirilmezdi. Yola çıkılacağı günün sabahında yolculuk için tayin edilen mihmandar ile birlikte yasakçı gibi diğer görevliler, elçiyi ikametgâhından alıp iskeleye getirirlerdi. Gümrük İskelesi'nde kahve ve buhur merasimi yapıldıktan sonra çavuşlar kâtibi ve emini ile teşrifatçı elçiyi uğurlarlardı. Doğudan gelen elçiler kayıkla Üsküdar'a geçirildikten sonra karayoluyla devam ederlerdi. (Kütükoğlu, 1989, s.229.)

6. Sonuç

Roma, Bizans ve Osmanlılarda devlet teşkilatı açısından görülen bir takım benzerlikler elçi kabulleri açısından da geçerlidir. Bu devletlerden Roma ve Bizans sürekli diplomasi öncesinde hüküm sürdükleri için ad-hoc tek taraflı diplomasiyi benimsemişlerdir. Osmanlılar ise bu uygulamayı yaklaşık 500 yıl devam ettirmiştir. Bu noktalar dikkate alındığında Osmanlı elçi kabullerinin Bizans ve Roma elçi kabulleriyle birebir aynı olduğunu söylemek mümkün olmasa da tamamen farklı olduklarını söylemek de doğru değildir. Elçi kabulleri Roma, Bizans ve Osmanlıların kendi devlet anlayışlarını yansıtan, güç ve zenginliklerini sergileyebilmelerine imkân tanıyan en önemli argümanlardan olmuşlardır. Bu üç devletin elçi kabullerinde ortak noktayı güç, ihtişam ve zenginlik temaları meydana getirmiştir. Üstelik Roma'nın paganist, Bizans'ın Hristiyan, Osmanlıların ise Müslüman olması bu üç devletin elçi kabullerinde bir takım benzerlikler bulunmasını engellememiştir. Bu çerçevede elçilerin hepsinin diplomatik dokunulmazlıkları olduğu kabul edilmiş ve elçilikleri süresince ihtiyaçları bu devletler tarafından karşılamıştır. Elçilerin huzura çıkacakları zamanlarda ise hükümdarların erişilmez olmalarına vurgu yapan vb. uygulamalar geliştirilmiştir. Sonuç olarak; Roma-Bizans-Osmanlı çizgisinde Roma'da daha basit düzeyde görülen elçi kabullerinin, Bizans'la kurumsallaşmaya başladığı, Osmanlılarda ise zirveye ulaştığı söylenebilir.

Kaynaklar

And, M. (1970). "XVI. Yüzyılda Elçilikler ve Elçiler", *Hayat Tarih Mecmuası,* Sayı 3, ss.20-24.

Alikılıç, D. (2004). *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi,* İstanbul, Tarih Düşünce Kitapları.

Ataş, Z. (2007). *Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilatı,* Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Avcı, C. (2003). *İslâm Bizans İlişkileri,* İstanbul, Klasik Yayınları.

Ayyıldız, N. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri,* İstanbul, Doğu Kütüphanesi.

Bassano, L. (2011). *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat,* Çev. Selma Cangi, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.

Cin, H., & Akgündüz, A. (1990). *Türk-İslâm Hukuk Tarihi I,* İstanbul, Timaş Yayınları.

Çalışkan, F., (1989), *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat Kalemi ve Teşrifatçılık,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Erdem, G. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci,* Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Glay M. (2005,). *A History of Rome,* Blacckwell Publishing.

Gürkan, E. S. (2015). "Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul'u", Çev. Öykü Özer-Ahmet Özer, *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt II.,* Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul.

İpşirli, M. (2006). "Elçi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. XI,* İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İskit, T. (2007). *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması,* İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karateke, H. T. (2004). *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler,* İstanbul, Kitap Yayınevi.

Koçak, K. (2011). *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Köroğlu, G. (2006). "Sur içinde İmparatorluk Mekânları Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları", *Toplumsal Tarih Dergisi,* S.152, İstanbul.

Kütükoğlu, M. (1989). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalade Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran'a Armağan*, /Yıl: XXVII/1-2, ss:199-231), Ankara.

Mercan, H. (1996), *Teşrîfâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrîfâtı (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi),* Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi.

Morrison, C. (2014). *Bizans Dünyası C: I, Doğu Roma İmparatorluğu 330-641,* İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Nicolson, H. (1942). *Diplomacy*, London, Oxford University Press.

Oruç Beğ Tarihi, (2014). Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat.

Öztürk, N. (2012). *Çadırdan Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni,* İzmir, Yitik Hazine Yayınları.

Ricaut, P. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl),* Çev. Halil İnalcık, Nihan Özyıldırım, Ankara, TTK Basımevi.

Rice, T. T. (2002). *Bizans'ta Günlük Yasam*, Çev. Bilgi Altınok, İstanbul, Özne Yayınları.

Savaş, A. İ. (2007). *Osmanlı Diplomasisi,* İstanbul, 3F Yayınevi.

Seidler, G. L. (1980). *Bizans Siyasal Düşüncesi,* Çev.Mete Tuncay, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Sertoğlu, M. (1974). "Osmanlı Padişahlarının Elçi Kabûl Töreni", *Hayat Tarih Mecmuası,* Sayı: 7, ss.13-17.

Tacü't-Tevarih, (1979). Sad. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Teply, K. (2007). *Dersaâdet'de Avusturya Sefirleri,* Çev: Prof. Dr. Selçuk Ünlü, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Topaktaş, H. (2015). Osmanlı Diplomasisinde "Tayinat" Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler, *Akademik İncelemeler Dergisi,* C: 10, Sy. 1, ss.31-49.

Tuncer, H. (2005). *Eski ve Yeni Diplomasi,* Ankara, Ümit Yayıncılık.

Tuncer, H. (2009). *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Turan, N. S. (2014). *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde,* İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkçe Sözlük, (2005). Türk Dil Kurumu, Ankara.

Uluskan, M. (2004). *Divân-ı Hümâyun Çavuşları,* İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Unat, F. R. (1987). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri,* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yıldırım, İ. (2009). *Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulleri,* İstanbul, Kitap Yayınevi.

Yılmaz, G. Ö. (2014). *"Elçiye Zeval Olmaz" 16. - 18. Yüzyıllarda Osmanlı'da Yabancı Elçiler*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Zirogeviç, O. (1968). "Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* sy. 4. (ss:45-49).

Arşivler

Başbakanlı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb- ı Âlî Evrak Odası, Sadaret Teşrifat Defteri (BEO, A. TŞF)

356, 359.

Cevdet Tasnifi, Hariciye (C.HR.)

85/4286, 94/4670. 135/6749.

İbnülemin Tasnifi, Hariciye (İE. HR.)

5/481, 7/739, 22/2001.

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ BUDİST METİNLERİNDE KADIN ANLAYIŞI VE ETKİLERİ

Arş. Gör. Nurdan Besli
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
nurdan33@hotmail.com

Özet:

İ.Ö. 600 yılında Hindistan'da kurulmuş olan Budizmin Türkler tarafından kabul edilmesinin ardından bu inanç doğrultusunda birçok eser vücuda getirilmiştir. Eski Uygur Türkçesi dönemi, Budist eserlerin verilmeye başlandığı ve dinin yayılma imkânı bulduğu önemli bir dönemdir. Dönemde, din felsefesinin ve inanç esaslarının aktarıldığı temel kaynaklar, Budizm için olduğu kadar Türk dili için de önemlidir. Dine dair pratik bilgilerin öğrenilmesinin yanı sıra dini sevmek, kabullenmek ve bir din algısı geliştirebilmek için dinî kaynaklardan yararlanma, insanoğlunun hayatında var olmuş ve gelecekte de var olacak en tabî ihtiyaçtır. Toplumun mensup olduğu dine ait algı ve inanışlar, toplum zihniyetine ve bilinçaltına etki etmekte, bu etki yüzyıllar sonra hiç beklenmedik bir şekilde kendini gösterebilmektedir. Budizm'de kadına karşı negatif bir algının varlığı bilinmesine rağmen çeşitli nedenlerden dolayı bunun aksini savunanlar azımsanmayacak kadar fazladır. Budist inanışta yer alan kadına yönelik tartışmaların aslının tespit edileceği kaynaklar hiç şüphesiz ki yazılı kaynaklardır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinin varlığı bu tartışmaya yön verebilecek niteliktedir. Budist metinler ışığında, Eski Uygur Türkçesinde kadına yönelik negatif bir algıdan söz etmek mümkündür. Kadının değerli olduğu durumlar ise ancak toplumda edindikleri ve çoğunlukla erkeklerin işlerine yararlı oldukları roller iledir. Türklerin Budizme yönelik algı ve inanışları İslamî dönem eserlerinde de kendini göstermektedir. Bu anlamda dinî kabullerin etkileri insanı ve toplumu etkilemekte ve ona yön veren en önemli unsurların başında gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Eski Uygur Türkçesi, Budizm, Kadın, Bakış Açısı*

1. Giriş

İÖ 600 ve 400 yılları arasında Buddha'nın çok eski çağlardan beri unutulan bilgelik öğretisini ortaya koymasıyla, üç kötülüğü bildirip kurtuluşu işaret eden din, İmparator Aşoka'nın gayretleriyle birkaç dervişin tekelinde olmaktan kurtulup yayılma imkânına kavuşmuştur (Conze 2005: 3-13). Milyonlarca insan tarafından benimsenmiş ve hümanizmin doğudaki başlangıç felsefesi olarak kabul edilen Budist felsefenin, kadına yönelik düşünceleri kafa karıştırmış ve bitmek bilmeyecek bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Kadına yönelik bakış açısının tespiti eldeki kutsal metinlerin incelenmesi ile ortaya konulmaktadır. Eski Uygur Türkçesi Budist metinleri bu anlamda yol gösterici olmuş Türk toplumunun zihniyeti için de bir kırılma noktasının merkezi olmuştur.

Hammet Arslan'a göre "Budizm'de kadının konumunu anlayabilmek için özellikle söz konusu dinin ortaya çıktığı dönemin sosyo-kültürel yapısını çok iyi bilmek gerekir. Budizm, ataerkil bir anlayışın hakim olduğu Hindistan'da ortaya çıkmış ve bölgenin hakim dini olan Hinduizm'in özellikle kutsal metin anlayışın, toplumsal tabakalaşmasını, ibadet ve kurtuluş yöntemini reddetmiştir….Budizm öncesi ve sonrası dönemde Hindistan'da kadın, erkeğe ait bir eşya/ mal olarak görülmekte idi. Kadının değeri, babası, erkek kardeşi, kocası ve oğluna ne ölçüde yararlı olduğuna göre belirlenirdi. Buddha'nın döneminde kadınların konumu, özellikle dini uygulamalar alanında çok karmaşık bir yapı arz etmekteydi. Kadınların kutsal metinleri okuma, Tanrılarla yalnız başlarına sunum yapma, manevi kurtuluşu arama gibi hak ve yetkileri yoktu. Onlar için kurtuluş sadece gönülden teslimiyet ve eşlerine hizmet ile mümkündü". (Arslan 2014: 147-148) Budizmin ruhuna aykırı olan bu düşünce yapısına rağmen Budizm Hindistan'da hakim olan aterkil yapının etkisinde kalmıştır.

Budist inanışta bir kobra olan kadın zehriyle, erkekleri etkilemekte ve onların yanmasına sebep olmaktadır. Bu anlamda kadın şeytani unsurların kaynağı olarak görülmektedir. Bu sebeple Budizm'de kadın vücudundan nefret edilmekte ve kadın vücudunda doğmak arzulanmamaktadır. Bir hastalık olarak görülen kadın, güzelliği ile bir hırsız, cinsel gücüyle ise bir zincirdir. Bu yüzden Budizmde kadınlardan uzak durmak esastır (Tokyürek, 2011: 384).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kadına yönelik olan bu düşüncelerin numunelerini bulmak mümkündür. Metinlerinde "*kız et'özi*" (kız vücudu), "*tişi ajun* (kadın yaşam şekli)", tişi tınlıg (dişi canlı), "*uzun tonlug tınlıglar* (uzun elbisli canlılar), "*tişi et'özi* (kadın vücudu)" gibi isimlerle anılan kadın eş anlamındaki terim, manastır huzurunu bozacak varlık olarak kabul edilmektedir. Sakyamuni Buddha'nın "Eğer Budizm bin yıl yaşayacaksa bu kadınlar yüzünden beş yüz yıl yaşayacaktır." düşüncesi de yine bu minvalde değerlendirilecek bir söylemdir.

- Ol kunçuy ölgeysükde **tişi et'özin kodup** erkligig bulup tapıp turkaru uzatı teŋrili yalaŋuklınıŋ arasınta togup anta basa sekiz tümen tört miŋ kata Çakravart kan bolup erdini yarukukın yaltırtaçı atlıg burkan boltı: "o prenses, öleceğinde dişi vücudunun bırakıp, güç ve kudret kazanıp (erkek gücüne ulaşıp), her yerde ve her zaman tanrılar ve insanlar arsında doğup, sonra 84.000 kez Çakravart han olarak "cevher ışığını parlatacak: Skr= ratnaprabha " adlı Buddha oldu." (AY II. 85/19).
- İgtin agrıgtın ozayın ajunlar sayu **kız ät'özintä togmayın** tep kut küsüş öridü tägintim "Hastalıktan, ağrıdan kurtulayım, hayat şekillerinden "kız vücudunda" doğmayayım, diye istekte bulundum". (BT XIII 43/14).
- Takı ymä uzun tonlug tınlıglar **tişi et'özin erip** erkek ät'özin bolayın tep küsäsärlär ymä bo ok iyin ögirmäklig yeg ögrätidä ögrätinmiş kärgäk:: "ve yine kadınlar "dişi vücutlu olup" erkek vücudunda olmak isteseler yine bu sevinçli öğretiden faydalanmalılar (öğrenmeliler)" (AY III, 157/7-11).
- **Tişi ät'özlüglär üçün kut kolunur män**.. alkugın tägşilip **erkäk ät'özin bulsunlar**. Yüräklig titimlig yaruk yaşuk bolup bilgä biliglig bolsunlar. "dişi vücutlular için saadet niyaz ediyorum, hepsi değişip, dönüşüp erkek vücudunu bulsunlar. Gönüllü olarak adlandırılıp, aydınlanıp bilge olsunlar." (AY II 121-122/4).

Metinlerden anlaşılacağı üzere kadın vücudunda olmak istenmeyen hatta bundan kurtulmak için dualar

edilip yalvarılan bir durumdur. Tokyürek'e göre "Budizmde bir canlı karma inancı doğrultusunda insan yaşam şeklinde yaşayacaksa erkek olarak doğmayı arzular. Çünkü aydınlanmaya layık olan ve Buddha olabilecek kişiler genellikle erkeklerdir. Budizimde tanrılar dünyasında ya da Buddha olabilmek yalnızca erkeklere mahsus bir haktır, Kadınlar ise yalnızca sonraki yaşamlarında "*erkek vücudu*"nda doğarlarsa üstün konuma gelebilirler." (Tokyürek, 2011: 385).

Yine Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kız erdini (kadın cevheri) anlamında kullanılan terim, kadınların arzu, cinsellik ve cahilliklerinden kurtulup tam bilgiyi elde etmelerini ifade etmektedir. Çünkü Budizmde kadın, canlıları günaha sevk eden, arzu ve isteklerine gem vurulamayan canlılar olarak kabul edilmektedirler (Tokyürek, 2011: 194). Tokyürek'e göre Budizm'de cehalet, kör bir kadın olarak resmedilir. Kadın cahelatiyle sürekli doğum-ölüm döngüsüne neden olan (bu sebeple doğum ve çoğalmanın sembolü) ve bu özellikleri ile şeytan ve yılan ile bir tutulan bir canlıdır (Tokyürek 2016: 305).

- Turmış törü ol bo kunçuylarnıŋ begi yakın bolmasar amranmak nızvanı olarnı artukrak örletür öz evinte ögrünç sevinç bulmaz "yerleşmiş inanca göre, kadınların beyi yanında olmaz ise (şehvet arzuları) onları (fevkalade hiddetlendirir). Kendi evinde (mutlu olamazlar). Sürekli başka erkekleri arzularlar. Sebepsiz (yere) (evinde) kavgacı olurlar. (Elmalı 2009: 1849).

Budizmde kadın cinselliği ile ön planda olan ve insanları dini hayattan uzaklaştıran bir çeldirici olarak tasavvur edilmiştir. Zira Gautama Buddha'nın aydınlanma esnasında şeytan tanrısı olarak Mara'nın kızını yollayıp Gautama'yı baştan çıkartmayı düşünmesi, aydınlanma yolunda kadının imajını zedeleyen ve ona karşı tutumu gösteren bir anlayıştır. Budizmde ideal kadın olarak gösterilen Cakravartın'in eşi, güzelliği ve ahlakı ile diğer kadınlara örnek olarak gösterilmiştir. Kraliçenin taşıdığı sekiz nitelik şu şekildedir:

- "Kraliçe, eşi olan Cakravartin'e sadıktır ve başkalarını hiçbir zaman arzulamaz, 2)Diğer kadınlardan eşini asla kıskanmaz, 3)Verimli bir rahme sahiptir ve sağlıklı erkek evlatlar doğurur, 4) Krallıklarında bütün herkesin huzuru için çalışır, çaba harcar, 5) Doğuştan kadınsı bilgeliğe sahiptir ve eşinin düşüncelerini destekler, 6) O daima doğru konuşur ve asla suçlayıcı değildir, 7) Eşini ve başka erkekleri baştan çıkarıcı değildir, 8) O asla yanlış düşünceye sahip değildir." (Tokyürek 2011: 194-195).

İdeal bir kadında olması gereken özellikler sayılırken kadın yine belirli kıstaslar içine alınmış ve kocasına kendini adayan bir role bürünmüştür. Budizmin kadın anlayışının yumuşaması yahut da kadına yönelik dinin iyi bir tutum içerisinde olduğunu düşündüren Sangha teşkilatında kadın keşişelerin yer alabilmesi için yine belirli kıstaslar bulunmaktadır buna göre;

Bir keşişe yüz yıldır *sanghada* bulunsa bile bir günlük keşişi gördüğü zaman ayağa kalkmalıdır, onu selamlamalıdır, önünde saygı ile eğilmelidir. 2) Bir keşişe, herhangi bir keşişin olmadığı bir mekânda yağmur sezonunu geçiremez ve inzivaya çekilemez. 3) Bir keşişe iki haftada bir keşişler cemaatinden haftalık dini (uposatha) serernoninin tarihini ve keşişlerin nasihat için ne zaman geleceğini sormalıdır. 4) Bir keşişe, inziva/yağmur dönemi sonrasında, cemaat üyelerinin işledikleri günah ve yaptıkları hata nedeniyle diğerlerinin affını istediği töreni (paravana) hem keşiş hem de keşişelerin gözleri önünde

icra etmelidir. 5) Bir keşişenin suçu, hem keşiş hem de keşişelerin beraberce bulunduklan bir toplantıda ele alınmalıdır. Bir keşişe günah işlediği zaman her iki topluluğun önünde cezaya çekilmelidir. Keşişe ayrıca 15 gün kefareti yerine getirmelidir. 6) Bir keşişe adayı, iki yıllık staj/ deneme sürecinin ardından hem keşiş hem de keşişe topluluğundan atama onayı almalıdır. 7) Keşişeler hiçbir şekilde keşişlere manastır kurallarını ihlalle ilgili nasihat etmemeli ve nasıl davranacakları konusunda onları uyarmamalıdır, ancak keşişler onları uyarabilir ve onlara öğüt verebilir." (Arslan 2014: 154).

Alexandra, "Buda doktrinini açıklarken kadın ve erkek ayırımı yapmamıştır. Budizm'de ise kast olmadığı için züht hayatında ve yükselmede herkes eşit konumdaydı." diye belirtmesine rağmen Buda'nın kadınların manastıra girmesine ilk etapta izin vermemesi ve kadınların Nirvana'ya ulaşıp ulaşmadıkları uzun süre tartışılmıştır (Turan 2013: 5).

Keşişeler her zaman keşişlerden geri planda ve keşişlere tabi durumdadırlar. Hatta keşişeler bazı durumlarda saçlarını erkek gibi kazıtarak onlara benzeme çabasına girmişlerdir. Budizmin kadını yeterli ve ön planda gösterme çabası belirli sınırlara takılmış ve kadın algısı o sınırların ötesine geçememiştir. Her ne kadar Guatama Buddha'nın aydınlanmasında kadınların Buddha'ya yemek yardımları, Buddha'nın annesinin Budanın önceki zevk-i sefa yaşantısı için itidal çağrısı vb. etkiler "kadının aydınlanmada etkisi vardır" olarak yansıtılmaya çalışılsa da bu durum Budizm'de kadının ancak bir rolü vardır anlayışının ötesine geçemez. Wijayaratna 'ya göre, teşkilata giren kadının kabul edilmesi için verilmiş 6 kural bu düşünceleri destekler niteliktedir: "kadın hocasına tabii olacak, 2 yıl eğitim alacak, 2 yıl boyunca 8 kurala uyacak, ailesinden izin alacak, en az 20 yaşında olacak, tam keşiş olması için tüm topluluk evet demiş olacak. Ayrıca manastıra en erken girme yaşı 12'dir. Evli bir keşiş adayının şartları daha ağırdır: Hocasına tabii olacak, 2 yıl staj yapacak, 2 yıl boyunca 8 kurala uyacak, hem ailesinden hem de eşinden izin alacaktır, tam keşiş olmak için tüm topluluk kabul etmiş olacak. Burada eşin izni çok önemlidir. (Turan 2013: 5-7).

Sakyamuni Buddha'nın üvey annesi ve teyzesi olan Maharapajapati'nin dört kez teşkilata girebilmek için izin istemesi ve en sonunda şartlı kabul edilmesi Buddha "Eğer Budizm bin yıl yaşayacaksa bu kadınlar yüzünden beş yüz yıl yaşayacaktır." düşüncesini değiştirmemiş ve Budizm Hinduizmin kadınlara yönelik sert ve tutucu tavrının etkisinden kurtulamamıştır.

"Tüm günahkar eylemlerin kadınlardan kaynaklandığını bilen bir kimse dünyanın gerçek halini anlamış demektir, erkekleri baştan çıkarmak kadınların doğasında vardır, kadınlar dini ritüellere katılamaz, kurban sunamaz yalnızca eşlere itaatleri sayesinde cennete ulaşabilirler düşünceleri Hindu Fıkıhına ait düşüncelerdir (Arslan 2014: 149).

Budizmin bazı konularda Hinduzimin etkisinde kalması gibi İslamiyeti kabul etmiş Müslüman Türklerde de bu inanç etkilerini göstermektedir. Budizmin yaygınlaşmadığı ve halk arasına inmediği Eski Türk yazıtlarında kadını anlatmak için kız (evlenmemiş, bekar; kız çocuk), koduz sözcükleri kullanılmaktadır (Şirin 2016: 345-346). Kadın rolleri ve buna bağlı ünvanlar katun (kağan eşlerinin ünvanı), kunçuy (prenses, eş, karı, zevce), ebçi (eş, karı, zevce), yutuz (eş, karı, zevce), ög (anne, üvey anne), aga (toplumda saygı gören kadın ve erkeklere verile)n unvan şeklindedir (Şirin 2016: 204; 355-57). Ayrıca Eski Türkçe döneminde kullanılan "kişi" kadın anlamındaki sözcüğün Maslova'nın

ifade ettiği gibi birçok dilde İngilizce **a man** (insan, erkek), Almanca **das Man** (insan, erkek) ve Fransızca **in home** (insan, erkek) vb. sadece erkeği belirtmesi ayrıca da Rusçada dişil eki olan /–**şçina**/ ekinin hep olumsuz anlama gelen kelimeler (çertovşçina [şeytancılık], dedovşçina [zorbalık]) yaptığını, *kadın* anlamına gelen **jenşçina** kelimesinin de Eski Slavca **jeno** kökünden geldiğini, **jeno** kökünün de hor bakma anlamını taşıması gibi unsurların aksine oldukça ilgi çekicidir. Nurdin Useev'e göre kişi kelimesi ile verilen örnek Türklerdeki kadın- erkek ilişkisini anlayabilmemiz için önemli bir örnektir (Useev 2012:62-63).

- kuyda **kişime**, ayıta, adırılu bardımız (*Evdeki eşimden, ne yazık, ayrılıp gittik*)' E 18 Çaa-Hol VI.

Useev' e göre "Yukarıda anlatılanlardan çıkacak sonuç şudur: Eski Türk kültüründe kadınlar başka halklarda olduğu gibi hor görülmemiş, ikinci sınıf muamelesi görmemiştir. Bunu yazıtlarda ilk sırada eşin anılması, kişi kelimesinin hem *insan,* hem de *erkek* ve *kadın* anlamında kullanılması, dilimizde cins kategorisinin olmaması, bazı etnografik bilgiler kanıtlamaktadır. Kadını ifade eden bazı kelimeler daha çok onların ailedeki yerine göre verilmiştir." (Useev 2012: 63). Tokyürek'e göre "Eski Türk toplumunda ise kadının konumu diğer toplumlara nazaran oldukça farklıdır ve kadının yeri genel itibari ile oldukça iyi durumdadır. Türk toplumunda kadın, sosyal ve siyasi hayatın içerisinde tam olarak yer almakta ve çeşitli yetkilere sahip konumda bulunmaktadır. Özellikle (Kök)Türk Kağanlık yazıtlarında kağan ile hatunun eşit tutulduğuyla ilgili pek çok ifade bulunmaktadır." (Tokyürek 2016: 302).

Eski Uygur Türkçesi döneminde Budizmin halk arasında da yaygınlaşması ile dine ait kabuller kendini göstermiş inançla birlikte toplumun zihniyeti ve kabulleri de değişmiştir. Bu dönemde tişi tınlıg, tişi et'öz, tişi kişi, tişi, kadın, yutuz, ebçi, kız, kırkın (cariye, bekar kız), uzun tonlug (kadın), küŋ (cariye), ög, ana (anne), kunçuy, katun gibi isimlerle anılan kadınlara toplumsal roller yüklendiğinde ancak saygın konuma yükselebilmişlerdir. Örneğin kadın bir prensin eşi ya da annesi olduğunda, kralın kızı yani prenses olduğunda değer bulabilmiştir. Tokyürek'e göre bir kadın kunçuy (prenses) olduğunda Bodhisattva ve Buddha olabilme şansını elde edebilir (Tokyürek 2013: 122). Kadınla ilgili tüm negatif bakış açısına rağmen toplumda kadın işe yaradığı ölçüde ve olması gerektiği yerlerde olduğu için değer bulmuştur.

- Közünür et' burhan ög qaŋ tetir qayu kişi ög qaŋ köŋlin bertser ol tınlıg tamulug bolur ogul qızka sanmaz "görünürdeki, ete kemiğe bürünmüş Buddhaya anne ve baba denir. Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa kişi cehennemlik olur. Bunda oğul ya da kız fark etmez." (İKPÖ XI 3-7).
- Ögsüz ögi qaŋsız qaŋı siz boltuŋuz "öksüzün anası, yetimin babası siz oldunuz" (İKPÖ LXXVII 6).
- üç ärdinikä ınanıp
ökünç köŋül turgurup
öz konukumuz titräyü

ögümüzkä yaŋılmış yazukumuznı
ötgürü topulu körälim

"üç cevhere inanıp pişmanlıkla kendi içimizi titreterek annelerimize karşı günahımızı tamamını görelim." (BT XIII/12)

- Anaka ataka yazmışnıŋ

Ayıg kılınçlarımıznı sakınıp
Ayagka tägimliglärniŋ üskintä
Alku kşanti kılu täginür biz

"anaya babaya (karşı olan) günahlarımızı kötü amellerimizi düşünüp saygıya değerlerin huzurunda tümünü itiraf ederiz. (BT XIII/12)

Yukarıdaki örneklerde anne olan kadın Buddha derecesine yükseltilmiş, ikinci örnekte de aralarında gezen Bodhisattva'ya anne ve baba yakıştırması yapılarak anne ve babanın kutsal derecesi anlatılmaya çalışılmıştır. Anne babanın hakkına girmek yine Budizm'de büyük günahlardan sayılmıştır. Aynı şekilde Daşakarmaavadanamala isimli metinlerde yer alan *Altı Dişli Fil* hikâyesinde prenses rolünde olan kadının erkekleri seçme hakkından bahsedilmektedir. Hükümdarın kızı olan Bhadra yeryüzündeki tüm beylerin katılımı eş seçme merasimi düzenlemekte ve istediği erkek ile evlenmektedir. Bhadra (Bilge, akıllı, erdemli) aynı zamanda Buddha'ya ve öğretiye sığınan bir havarini adı, bir hizmetçinin adı; bir yakşa (şeytan) adı; zenginlerle yatıp kalkan bir fahişenin adı olarak da Buddist hikâyelerinde kullanılan bir özel isim olmuştur (Elmalı 2014: 12). Farklı anlamlara gelen ismin iyi ve kötü anlamları da yine toplumda kadının rollerine göre verilmiş olmalıdır. İsmin şeytan anlamı da yine Budist toplumun kadına bakış açısını yansıtan önemli bir örnektir.

Eski Uygur Türkçesinde Budizmin kadına bakış öğelerinden olan Bodhisattva Avalokişteşvara (Kuanşi İm Pusar)ın kadın olması da yine diğer canlıları kurtarması ve onlar için hayatını feda etmesi algısından bir kadın rolü olarak değerlendirilebilir. Budizm anlayışında Bodhisattvalar merhamet, şevkat temsilcisi olarak algılanırlar. Bodhisattva aydınlanma yolunda kendinden çok diğer canlıları düşünen ve bu uğurda kendini feda eden kişi konumundadır. Baykuzu'ya göre Bodhisattva'lar Nirvanaya ulaşmak üzere olsa bile halkı kurtuluşunu sağlamak üzere bunu erteleyen yani kendini feda eden kişidir (Baykuzu 2007:198). Yani Bodhisattva Nirvana'yı hak etmiş olmasına rağmen bunu tercih etmez ve kendini bu uğurda adar.

Uz dilli güzel ve zarafetli bir dile sahip olan, müziğin, belagatin ve dilin annesi olarak bilinen Sarasvati, Çin metinlerinde bir tanrı olarak gösterilirken diğer metinlerde genellikle tanrıça olarak gösterilmiştir. Çince versiyonun çevirisi olan Eski Uygur Türkçeside ise yine Sarasvati Tanrı Buddha olarak alınmıştır (Tokyürek 2011:134). Budizmde yer alan "Burkan oglı" (buddha'nın oğlu) terimi, bir Bodhisattva'yı ya da Budizme inanan bir kişiyi ifade etmekle birlikte Buddha doğasına sahip olan herkes Buddha'nın oğlu olarak kabul edilmektedir." (Tokyürek 2011: 208).

Divan-ı Lügatit Türk'te yer alan Uragut "kadın" anlamındaki sözcüğün Urı (erkek, delikanlı)+agut birleşmesi ile meydana gelmesi ilgi çekicidir (Nalbant 2008: 93). İsimlere gelerek topluluk ve sayı

olarak çokluk bildiren isimler yapan +Agut eki Urı+ ismine eklenerek "erkek çocuklar doğuran, arttıran, çoğaltan" anlamlarını taşımış olmalıdır. Zira Budizmde erkek çocuk doğurabilmek oldukça önemli bir husustur. Budhist rahip olan Dharmaksema, ruhlarla bağlantı kurabilme ve onlar yardımıyla kadınlara çok erkek çocuk doğurtabilmekte ve hastalıkları iyileştirebilme yeteneklerinin olduğu bilinmektedir (Baykuzu 2007: 200).

Türklerin İslamiyeti kabul ettikleri bir dönemde islami inançlara uygun olarak yazılmış Kutadgu Bilig'in yazıldığı tarih, Uygurların Budizme sadık oldukları ve Cengiz tarafından henüz yağmalanmayıp devam ettikleri bir tarihtir (Çağatay: 1989 47). Karahanlıların neredeyse bir yüzyıldan fazla bir zaman boyunca Kaşgar Budizmi ve kendi şaman geleneklerinin karışımı olan bir inanışı sürdürmüşlerdir (Berzin 1996). Kutadgu Bilig gibi İslami bir karaktere sahip bir eserde Budist gelenekten gelme özelliklere rastlanmaktadır. Çağatay'a göre Kutadgu Bilig'de "kanaati veya akibeti"i temsil eden Odgurmuş'un (uyanık, uyanmış, aydın, bilgili) münzevi bir hayat yaşadığı bilinmektedir. İçtimai hayat ve devlet işlerinden uzak kalan bir tabiatının olması, Ögdülmüş'ün yanında olmasına ısrar etmesine rağmen kabul etmeyerek münzevi hayatta ısrarcı olduğu onunla ilgili bilinenlerdir. Bayat (ödsüz), eşleştirmesi ve Odgurmuş'un söylediği ve yaptığı birçok şey Buda ve Budist gelenek ile örtüşmektedir. Bu sebeplerden dolayı Saadet Çağatay Kutadgu Bilig'deki diğer üç kişiye rağmen Odgurmuş'un Müslüman olsa dahi Budizm etkisinde kaldığını düşünmektedir (Çağatay: 1989 46).

Kutadgu Bilig'de kadına bakış açısı Budist gelenekle örtüşmektedir. Buna göre;

Kızıg tutma evde uzun begsizin (4510)
Ökünç birle ölgey özüŋ igsizin
"Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu pişmanlık seni öldürür."

Agır tut tişig sen negü kolsa bir (4520)
Eving kapgı bekle yırak tutgıl er
"Kadına saygı göster ne isterse ver; evin kapısını kilitle eve erkek sokma."

Tişig ıdma evde öngin çıkgalı (4518)
Kalı çıksa yitrür könilik yolı
"Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa, doğru yoldan şaşar."

Tişi aslı et ol küdezgü etig (5419)
Yıdır et küdezmese bolmaz itig
"Kadının aslı ettir; eti muhafaza etmeli; gözetmezsen et kokar; bunun çaresi yoktur."

Tişilerni evde küdezgil tuçı (4513)
Tişining taşı teg bolumaz içi
"Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi gibi dışı olmaz."

Aya koldaş erdeş söz aydım kese (5411)
Bu kız togmasa yig tirig turmasa
"Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur."

Tüm bu beyitler Budizmde kadını cinsel kimliği ile sınırlandırma ve her an kadının bu kimliği ile günaha girmesi ve sokması inancı ile örtüşmektedir. Debreli'ye göre eserde kadınların çoğu dönek

huylu, sözüne güven olmayan, arzu ve heveslerinin peşinde sürüklenip anne-baba ve kocalarını hem kocalarını mahva sürükleyecek yaratılıştadır (Debreli 2016: 57). Ayrıca yine kız çocuğunun doğması ve yaşaması ile ilgili olan inanç da Budist geleneğin bilinçaltımızda bıraktığı etki olarak değerlendirilebilir.

Fuat Köprülü'ye göre Kutadgu Bilig, kendi devrinden önceki eserlerle, meselâ Orhun Kitabeleri ile mukayese edince, Kutadgu Bilig'de hâkim olan ideolojinin asla eski Türk ideolojisi olmadığını söylemektedir. Eski Türk an'anelerinde ve halk destanlarında *kadın* hakkında beslenen yüksek ve özgür anlayışa göre kadın, çocuğunun ilk ve başlıca mürebbisi, kocasının en fedakâr yoldaşı, ocağın temeli ve bütün faziletlerin kaynağıdır. Bu anlayış ile, onu bütün fenalıkların sebebi, vefa ve fazilet hislerinden hemen hemen tamamıyla mahrum, ancak evde hapsedilmeğe lâyık bir mahluk olarak gören Kutadgu Bilig'in ideolojisi ile arasındaki tezat, ne kadar keskin ve belirlidir (Yılmaz Anıl, 2004:92).

Budizmde kadın, canlıları günaha sevk eden, arzu ve isteklerine gem vurulamayan canlılar olarak kabul edilmektedirler (Tokyürek, 2011: 194). Bunun yanı sıra kadın erkekleri de aydınlanma çizgisinden alıkoyan bir çeldirici olarak düşünülmüştür. Maranın kızının Guatamayı aydınlanmadan alıkoymayı amaçlaması gibi Nehcül Feradis isimli eserde de kadın erkekleri süsü püsü ile uhrevi dünyadan uzaklaştıran, yani onu dünya ile oyalayan bir çeldirici hatta dünyanın ta kendisi olarak algılanmıştır.

- "özüni bezemiş, türlüg türlüg bezekler birle arasta qılmış. İsa peygamber as aydı: ey 'acuz sen kim turur sen? Tep sual kıldı erse, ol acuz aydı kim: men dünya turur men (NF 398-10).

"Altekar'a göre, Hint toplumunda kadının manevi aydınlanma yönündeki bütün yetenekleri yok sayılmış ve bu anlayış, onların toplumdaki konumunda olumsuz bir etki yaratmıştır. Kadınlar, toplumun en alt katmanı kabul edilen, tapınağa girme, kutsal metne dokunma ve diğer dini yükümlülükleri yerine getirme yetkisi olmayan Sucira sınıfına dahil edilmiştir." (Arslan 2014: 148). İslam inancında kutsal metinlere kadın ve erkek ayrımı yapmaksızın[1] abdestli dokunulması gerektiği Alimler tarafından belirtilmiştir. Bazı alimler kutsal metinlere temiz dokunmaktan kastın müslaman olmayanların dokunamayacağı anlamında olduğu konusunda da görüş bildirmişlerdir.[2]

---

1 Konuyla ilgili bkz. Öztürk, Mustafa (2012). *Cahiliyeden İslamiyete Kadın,* Ankara Okulu Yayınları ss. 77-127.

2 Kur'an'ın Allah Teâlâl tarafından böylesine yüceltici ifadelerle anılması ve âyette temiz olarak dokunmanın ona saygıyı belirten bir niteleme olarak yer alması sebebiyle ilk zamanlardan itibaren Müslümanlar Kur'an âyetlerinin yazılı olduğu malzemeye ve mushafa ibadet temizliği olmadan yani abdestsiz olarak dokunmamaya özen göstermişlerdir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu da Hz. Peygamber'den nakledilen bazı söz ve uygulamaları (Muytta, "Kur'an, 1) bu yöndeki çıkarımı destekleyici bulmuşlar ve mushafa el sürmek için abdest almak gerektiğine hükmetmişlerdir. Öte yandan İbn Abbâs, Dâvûd b. Ali, İbn Hazm ve Şeykânî gibi âlimler âyetin Mushaf ile değil levh-i mahfûz ile ilgili olduğunu, abdestli olmayanın mushafa dokunmasını meneden hadisin de sahih omadığını yahut da sahih olsa bile orada müşriklerin kastedildiğini ileri sürerek abdestli olmayan, cünüp ve âdet halindeki kimselerin mushafa dokunmasının ve okumasını câiz görmüşlerdir. (başka yorumlarla birlikte bk. Râzî XXIX, 192-196; İbn Rüşd el Hafîd, Bidâyetül-Müctehid ve Nihâyetül Muktesid I, 435; II, 32; Şeykani, V, 186; a mlf Neylü'l Evtar I, 225-227, 246-248; İbn Aşûr XXVII, 333-337). Bu uygulamaları ve abdestin gerekliliği yönündeki ictihatı esasa alan ve kutsal kitabına saygısının bir nişanesi olarak ona el sürerken abdestli olmaya gayret eden bir müminin bu davranışı onun ecrini çabasını engelleyen bir set gibi algılaması

- Cahilliyat vaqtında hayiz avretler eliglerini sürttiler takı öŋin yazuqlug kimerseler eliglerini sürttiler erse, ol aq taş kap kara boldı. (NF 38-14).

Ancak kadın yine rollere büründüğünde bu eserlerde de anne hakkının ödenemeyeceği vurgulanmıştır.

- Ya Resulallahi, ana hakkı neteg turur ? tediler erse, Peygamber 'as aydı: Heyhat heyhat, eger bir kimserse anasına hıdmat kılsa, bir yüksek töpe kumı sanınca ya takı yağmurlar sanınca ya takı bu dünyanıŋ künleriniŋ sanınçanası ileyinde örü turup hıdmat kılmış bolsa ana oglını ya kızını bir kün kim karnında köterip emgendi, ol bir kün haqqını ötemiş bolmagay, tedi, (NF 233-11).

Dede Korkut'ta karılar dört türlüdür diye başlayan kısımda Solduran Sop, Tolduran Top ve Niçe Söler isen Bayağıdur isimli kadın tiplerinde "Anuŋ kibi'nüŋ hanum bebekleri yetmesün. Ocağuŋa bunçılayın avrat gelmesün" ifadeleri ile bahsedilmektedir.

Anneye öfkelenildiğinde kadın ana:

- "Ağzuŋ kurısun ana, dilüŋ çürisün ana, ana hakkı Taŋrı hakkı degülmiseyidi kalkubanı yirümden turayidüm. Yakaŋ ile bogazuŋdan tutayidüm kaba ökçem altına salayidim, ağ yüzini kara yire depeyidüm, ağzın ile burnuŋdan kan şorladayidüm…. Bu ne sözdür, sakın kadın ana menüm üzerime gelmeyesi… (Ergin, 53-6).

Big yiğit
öginür ise er öginsün aslandur
öginmeklik 'avratlara bühtandur
öginmek ile avrat er olmaz (…) (DK 198-4).

Aldayuban er tutmak 'avrat işidir
Avratundan mı öğrendin sen bu işi kavat (…) (DK 297-6).

Sonuç:

Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren Budizmin halk arasında yaygınlaşması ile bu dine ait inanışlar toplumu etkilemiş ve bu etkiler bu topluluk ile sınırlı kalmayıp diğer Türk toplum hayatında ve inançlarında etkisini göstermiştir. Eski Uygur Türkçesi bu anlamda bir kırılma noktasını bünyesinde barındırmaktadır zira Budizmin ancak kağanlar tarafından kabul edildiği ve halk arasında yaygınlaşmadığı yazıtlar döneminde kadına yönelik daha pozitif bir algıdan söz etmek mümkünken Eski Uygur Türkçesi ve onunla birlikte sonrasında gelişen dönemlerde kadınların rolleri olduğu durumlarda kadının değer gördüğünü ve Türk toplumu üzerinde Budizmin kadına yönelik negatif

kuşkusuz yanlış olur. Zaten imam Mâlik gibi İslâm âimleri Kur'an eğitim öğretiminin ve sıkıntıya yol açan durumların ayrı mütâlaa edilmesi gerektiğini gösteren fetvalar vermişlerdir. Mushafa dokunmadan Kuran'ın okunması veya tercümesine el sürülmesi için abdest almak ise genel olarak gerekli görülmemiş, sadece tavsiye edilmiştir.

bakış açısının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Kısaltmalar:

AY: Altun Yaruk
BT: Berliner Texte
İKPÖ: İki Kötü Prens Öyküsü
NF: Nehcül Feradis
DK: Dede Korkut

Kaynaklar

Arslan, Hammet (2014). "Budizm'de Kadının Konumu", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.39, ss.147-179.

Ata, Aysu (1998). "*Nehcül Feradis Uştmahlarnıŋ Açuq Yolı, III Dizin- Sözlük,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baykuzu, Tilla Deniz (2007). "V. Yüzyılda Hunlar ve Budizm", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Erzurum, Sayı. 34.

Çağatay, Saadet (1989). "Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'un Kişiliği", TDAY B, Ankara, s. 39-49.

Conze, Edward (2005). *Kısa Budizm Tarihi*, (Çev. Ömer Cemal Güngören), İstanbul: Yol Yayınları.

Debreli, Zekiye Gizem (2016). "Kutadgu Bilig'de Kadın", Studies of Ottaman Domain, Cilt:6, Sayı 11, Ağustos.

Eckmann Janos (2004). "*Nehcül Feradis Uştmahlarnıŋ Açuq Yolı, I Metin II Tıpkıbasım"* (Haz. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, Muharrem (2011) Dede Korkut Kitabı, (8. Baskı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamilton James Russell (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü,* (Çev. Vedat Köken), (2. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaup Bang, Willy (1925-1934). "*Willi Bang Kaup Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları*" (Çev. Şinasi Tekin), Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum: 1980.

Kaya, Ceval (1994). "*Uygurca Altun Yaruk Giriş- Metin ve Dizin"* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nalbant, Mehmet Vefa (2008). *Divânü Lugâti-t Türk Grameri I İsim,* İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Tokyürek Hacer (2011). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri,* Basılmamış Doktora Tezi.

_____(2016). "Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi", Türkiyat Mecmuası, c.26/1, s.301-310.

_____(2013). "Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyeraşisi" belleten 61-1, s.119-130.

Turan, Emine Zehra (2013). "İnternational Journal Of Religious Sciences", Sayı 1, s.1-9.

Useev, Nurdin (2012). "Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı", Dil Araşatırmaları, Sayı :11, ss. 57-66.

User, Hatice Şirin (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi,* Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Yılmaz Anıl, Adile (2004). "Kutadgu Bilig'de Kadın", *Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi,* S. 32, s. 91-99.

Zieme, Peter (1985). "*Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren. [= Berliner Turfantexte XIII.* Berlin.

İnternet Erişimi:

https://studybuddhism.com/web/tr/archives/study/history_buddhism/buddhism_central_asia/buddhism_turkic.html

http://www.buyuknet.com/eski-turklerde-budizm-ve-onemi-t35873.0.html

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/V%C3%A2k%C4%B1a-suresi/5054/75-80-ayet-tefsiri

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE KÜLTÜRLERARASI ETKİLEŞİM VE BİR BECERİ OLARAK KÜLTÜR AKTARIMI*

INTERCULTURAL INTERACTION AND CULTURE TRANSFER AS A SKILL IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Okt. Meral DOĞRU
Selçuk Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi
Selcuk University, Turkish Language Teaching, Application and Research Center
meraldogru@selcuk.edu.tr

Özet

Küreselleşen dünyamızda iletişimin de artması, ülkelerarası yakınlaşma, spor vb. faaliyetlerin de etkisiyle beraber insanlar birlikte çalışmanın, beraber okumanın, ticaret yapmanın yanı sıra eğitim alma ihtiyacı da hissetmektedirler. Farklı kültürden insanlar bir araya gelmek zorunda kaldıkları için kültürlerarası iletişimin de önemi son yıllarda epey artmaktadır. Yabancılara Türkçe öğretmenin amacı farklı kültürdeki insanları bir araya getirip bunları uyum içerisinde yaşamasını sağlamak, kardeş toplumlar oluşturmak, farklı kimliklerin birbirlerine birey olarak saygılarını geliştirmek; bütün bunları yaparken de Türkçemizi en iyi şekilde öğretmektir.

"İnsanlar birbirlerini nasıl anlıyorlar, birey olarak kendilerini nasıl ifade ediyorlar ve bu süreçte iletişimi bir araç olarak nasıl kullanıyorlar" sorularına cevaplar bulmaya çalıştık. Bu çalışmamızda yabancılara Türkçe öğretiminde kültürlerarası iletişim ve bunun sınıf ortamında uygulanması hususu üzerinde durulmuştur. Ayrıca kitaplardan da bazı örnekler verilerek söz konusu örnekler üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Kültürlerarası iletişim hem başka kültürü öğrenmeyi, hem de başka kültürdeki insanları tanımayı, iletişim kurmayı sağladığından dolayı çok önemlidir. Bu alanda başarılı olmak için insanlar önce kendi kültürlerine karşı duyarlı olmalıdırlar. Yabancılara Türkçe öğretimi yapılan ortamda uyumlu, başarılı, hoşgörülü bir şekilde bu süreci devam ettirmek isteyen öğretmenler ve öğrenciler, öz kültürlerini iyi bilmeli ve ikinci, üçüncü şahıslara da iyi anlatabilmelilerdir. Kültürlerarası iletişim, insanların birbirlerinde fark ettikleri nüanslara saygı duymayı öğretir.

Anahtar Kelimeler: *Kültürlerarası etkileşim, kültür, dil, yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi*

Abstract

With the influence of increasing communication in our globalizing world, international rapprochement, and activities such as sports, people feel the need for training in addition to working, trading, and studying together. The importance of intercultural communication has considerably increased recently since people from different cultures have to come together for various reasons. The purpose of teaching Turkish to

* Bu bildiri, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü tarafından 17701194 proje numarası ile desteklenmiştir.

foreigners is to bring people from diverse backgrounds together and enable them to live in harmony, to establish sister communities, to develop respect for each other as individuals, and to teach Turkish in the best way while achieving all these goals.

We tried to find answers to the following questions: "How do people understand each other? How do they express themselves as individuals? and How do they use communication as a tool in this process?"In this study, intercultural communication in teaching Turkish to foreigners and its application in the classroom environment are emphasized.Also, some examples were given from the books and evaluations were made accordingly.Intercultural communication is crucial not only because it provides opportunities to learn other cultures but also it allows people to know and communicate with other.To succeed in this area, people must first be cognizant of their own culture.Teachers and students who want to continue this process in a harmonious, successful, and tolerant way in the environment in which Turkish is taught to foreigners should know their own cultures well and be able to explain that culture to second and third parties.Intercultural communication teaches people to respect the nuances they realize in each other.

***Key Words**: Intercultural interaction, culture, language, teaching Turkish as a foreign language.*

Giriş

Dil, insanın dünyaya açıldığı toplumun ortaklaşa oluşturduğu ve kültürün aktarıldığı bireyler arası iletişimin temel aracıdır. Aksan, dili "Bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyülü bir varlıktır." şeklinde tanımlamıştır (Aksan, 2000: 11).

Kültür; tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars ekin. (TDK) Kültürü en kapsamlı şekilde tanımlayacak olursak bir milleti diğer milletlerden ayıran o milleti millet yapan her türlü değerler bütünü (insanın doğup büyüdüğü çevrede öğrendiği bilgi, örf, adet, gelenek, görenek, töre, inanç, sanat, kültür, hukuk, ahlak, değerler, tutumlar, fikirler, normlar, vb.) ve geçmişle geleceği birbirine bağlayan köprüdür.

Yabancı dil, kişinin bambaşka bir dünyaya açıldığı kapı, iki farklı kültürün karşılaştığı ortamdır. Yabancı dil öğrenmek, sadece dilbilgisi kurallarını öğrenip kelimelerin başka bir dile çevrilmesi demek değil, aynı zamanda bu kuralları kullanarak yeni bir dünyayı görmek, anlamak, yorumlamak, yeni bir kültürle de iletişime geçmek, aynı zamanda kültür, yaşam, millet, gelenek görenek, sanat, spor, yaşam biçimi vb. hepsini öğrenmek demektir. Sadece kuralların öğretilmesi her türlü duygudan yoksun, basit, kupkuru, anlamsız bir dil öğretimi yapmaktır. Çünkü kişinin öğrendiği o dili anlayıp konuşması ve kullanabilmesi için önce o dili konuşan insanları, insanlarla birlikte kültürü de öğrenmesi gerekmektedir. Kültür ile dili birbirinden ayırmak mümkün değildir. "Bir yabancı dil dersi en az iki dil ve iki kültür ile uğraştığından ve artık günümüzde dil kültürün taşıyıcısı ve aynası olarak görüldüğünden, dili kültürden soyutlayamayız." (Aktaş, 2004: 53).

Dil yapay bir şekilde ortaya çıkmış bir olgu değildir. Bir milletin yaşamından, ihtiyaçlarından yani o milletin kültüründen, ortaya çıkmış bir iletişim aracıdır. Yabancı bir öğrenciye Türkçe öğretilirken o

dilin konuşanını taklit etmesinden çok, o dile ait olan kültürün öğretilmesi, ülkemizin, milletimizin doğru şekilde tanıtılması daha öğretici ve akılda kalıcı olacaktır. Kültürü de sınıf ortamında değil, doğal ortamında öğretmek gerekmektedir. Kültürümüze ait olan gelenek göreneklerimizi, adetlerimizi, dini ve milli bayramlarımızı, özel günlerimizi, folklorumuzu, inanışlarımızı vb. düzenleyecek olduğumuz çeşitli gezilerle, pikniklerle, kutlamalarla, festivallerle öğrenciye o ortamı canlı canlı yaşatarak öğretmek daha etkileyici ve kalıcı olacaktır. Mümkünse öğrencileri bu ortamlara götürüp onlara canlı canlı göstermek, o kültürün içinde yaşatmak gerekir; mümkün değilse de bu ortamı sınıfta bilgisayar ve internet aracılığıyla o olayların yaşandığı ortamları izleterek tanıtmak gerekmektedir. Görsellerle, videolarla, şarkılarla, hatta okuma metinleriyle her şekilde öğrenciye Türk kültürünü tanıtmak gerekmektedir.

İletişim; insanların birbirleriyle karşılıklı duygu ve düşüncelerini anlatma yoludur. Dil olmadan iletişim sınırlı kalacak; kültür olmadan da hiçbir şekilde iletişim gerçekleşmeyecektir. Jiang'ın dil-kültür-iletişim üçlüsü arasında kurmuş olduğu bu ilgide bu üçünün birbiriyle olan önemini açık açık göstermektedir. Bu üçlü arasındaki ilişkiyi anlamak kültürlerarası iletişimsel yatkınlığı anlamayı da kolaylaştırır (Sarıtaş, Akkaya 2015: 1302). İnsanlar kendi kültürlerindeki kişilerle daha rahat iletişim kurarken başka kültürdeki insanlarla iletişim kurmakta zorlanabilir. Toplumlar arasındaki ilişkilerde iletişim, tam anlamıyla sağlanamadığı için bazen hiç başlamadan bile bitebilmektedir. Kültürlerarası iletişim de, işte bu zorluğu azaltmak için değişik kültürlere sahip insanların birlikte uyum içerisinde çalışıp iletişim kurmasını sağlamaya çalışmaktadır. Böylece hem birbirlerinin kültürlerini anlayan hem de aradaki sorunları ortadan kaldıran sağlıklı bireyler ortaya çıkmış olacaktır. İşte bu iletişimi yapan da kültür değil, insandır. Amaç, farklı kültürdeki insanların nasıl davrandığını, neler yaptığını, neler düşündüğünü, birbirlerini nasıl idare ettiklerini ortaya koymaktır. İnsanlar nasıl selamlaşıyor, nasıl iletişim kuruyor, olaylara karşı tepkileri nelerdir, birbirlerini nasıl anlıyorlar bunları doğru bir şekilde ifade edebilmeyi sağlayan birim ise kültürlerarası iletişimdir.

Yabancılara Türkçe öğretim noktasında ise kültürün en fazla aktarıldığı yerlerden bir tanesi de yazılı metinlerdir. "İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı" incelendiğinde A1 seviyesinden C1 seviyesine kadar her bölümde kültürel unsurlara yer verildiği görülmüştür. Bayramlar, aile kültürü, şehir tanıtımları, yemek, eğlence vb. kültürler ele alınmıştır. Yazılı metinlerin kültür aktarımı açısından önemini Kudat (1996) şu şekilde ifade etmiştir:

- Öğrenci, öğrendiği dilin kültürünü bu metinlerde bulur.
- Sanatsal yolla o ülkenin tarihi, yurt bilgisi hakkında bilgi edinmiş olur.
- Kendi kültürüyle, öğrendiği dilin kültürü arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları bulur. Böylece farklı kültürlere saygı göstermeyi öğrenir.
- Olayları farklı bakış açılarıyla değerlendirmeyi öğrenir. (Kudat, 1996, 40-41).

Ders kitaplarında yer alan metinlerde de şu hususlara dikkat etmek gerekmektedir:

- Metinler eğlendirici, zevkli ve amaca uygun olmalıdır.
- Metinlerde günlük ve gerçek hayattan kesitler sunularak öğrenciyi hayatın içinde yaşatmalıdır.
- Metinler dil bilgisiyle birlikte hem kültürümüzü aktarmalı hem de öğrenciye vermek istediğimiz mesajları içermelidir.

- Metinler, dil bilgisi konularıyla paralel olacak şekilde hazırlanmalıdır. Örneğin isim tamlamaları konusu anlatıldıktan sonra içerisinde bolca isim tamlaması kullanılarak ifade etmek zorunda kaldığımız akrabalık kavramı öğrenciye anlatılıp akrabalıkla ilgili bir metin de öğrencilere okutulabilir. Örneğin, "Annenin kız kardeşine teyze diyoruz", "Sude'nin babası doktor" vb. şeklinde yazılmış bir metin öğrencilere okutulabilir. Aynı şekilde yön kavramı bu konuyla işlenebilir. Örneğin; Türkiye'nin kuzeyi, İtalya'nın batısı vb… Böylelikle öğrenci hem dil bilgisi için alıştırma yapmış olacak hem de Türklerdeki akrabalık kavramlarını ve yönleri de öğrenmiş olacaktır.

Kültür aktarımı yapmak amaçlı verilen metinlerde de yöresel kültürden çok genel ülke içini kapsayan kültürlere yer vermek gerekir. Örneğin her yörede evlenen kızlar için kına gecesi yapılmaktadır. Bu, Türkiye'nin her yöresinde olan geleneksel bir kutlamadır. Kına gecesi geleneğini öğrencilere çok rahatlıkla verebiliriz. Fakat İç Anadolu Bölgesi'nde özellikle Konya ve civarında sadece erkeklerin kutladığı "Çetnevir" denilen erkek kına gecesini öğrencilere kültür aktarımı olarak vermek çok da gerekli değildir. Türkiye'de yaşayan çoğu Türk bile bu gelenekten habersizken yabancı bir öğrenciye bu geleneği öğretmeye çalışmak da çok uygun değildir.

Yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarında yer alan metinler de iki boyutta incelenir: Dil, anlam ve kültür boyutu. Yazılan metinlerin içerisinde elbette kültür yer alacaktır. Öğrenci bu yabancı olduğu metinleri okurken mutlaka dışlanma, garipseme, korku, duygularına kapılırken aynı zamanda kendisinde heyecan ve merak duygusu da uyanacaktır. Metni okuyan öğrenci kendi kültürüyle yabancı kültürü karşılaştırıp aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları bulmaya çalışacaktır (Erişek, Yücel 2002, 73). Kültür aktarımının yabancılara Türkçe öğretiminde en yoğun kullanıldığı bölüm ise metinler kısmıdır. Metinlerde kültürel unsurlara yer verirken dersin amacına, şartlara uygun olarak yer verilmesine kültürel değerleri yansıtmasına dikkat edilmelidir (Demir ve Açık 2011: 57).

Yabancı dil öğretimiyle birlikte kültür ve kültürlerarası iletişimin de her geçen gün önemi daha çok artmaktadır. Son yıllarda küreselleşmenin etkisi, ülkeler arası yapılan ticaretin fazlalaşması, mültecilerin varlığı vb. sebeplerle birlikte yabancı dil öğretimi olarak Türk dilini öğrenmede çok fazla artış olduğu görülmektedir. Ülkemize resmi yollarla YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı), Yunus Emre Enstitüsü, Erasmus Öğrenci Değişim Programları, Diyanet Vakfı gibi kurumlar aracılığıyla öğrenciler gelmektedir. Özellikle Erasmus programı ile ülkemize gelmiş olan bu öğrencilerdeki hedeflerin başında farklı kültürden gelen bu insanların birbiriyle kaynaşmasını sağlamak, birbirleri arasında saygı, sevgi ve hoşgörü bilincini oluşturmaktır. Bu programla ülkemize gelen öğrenciler kültürlerarası deneyimler sonucunda kendi kültürlerine ve başkalarının kültürlerine karşı olumlu algılar üretmişler, başka bir kültürle yaşanabilecek sorunları kültürlerarası iletişimle çözülebileceğini fark etmişler, farklı kültürlerle bir araya gelmenin bireysel ve mesleki açıdan önemli olduğunu anlayıp kendi kültürlerinin özelliklerini de çok iyi fark ettikleri tespit edilmiştir (Demir, Demir 2009; Ersoy, Günel 2011). Bu programlarla gelen öğrenciler ülkemizde sosyal, kültürel, akademik, ekonomik bir deneyim yaşamaktadırlar. Dil, din, etnik köken, cinsiyet ayrımının olmadığı ortamlarda bireylerin insan haklarına saygı çerçevesinde, bazı kültürleri kazanmaları da oldukça önemlidir (Demir, A. Demir, S. 2009, 96). Bu yüzden bu tarz programların olması da kişilerin kültürlerarası iletişimlerini geliştirmeyi sağlamış, bu konudaki yeterliliklerini gerçek ortamda değerlendirme imkânı yaratmıştır (Ersoy, 2013:164-165).

Yabancılar; çalışmak, meslek sahibi olmak, gezmek, ticaret yapmak, eğitim almak, evlenmek için, ülkelerarası yakınlaşma, spor, sağlık, ulaşım ve iletişim kolaylığı sebeplerinden dolayı, merak ettiği için ya da ülkesindeki çeşitli sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalıp mülteci olarak hayatını devam ettirmek amacıyla da ülkemize gelip dil öğrenmeye çalışmaktadırlar.

Dünyada her ne kadar küreselleşme olsa da ülkelerin kültürel farklılıkları yine de devam etmektedir. Her kültürden gelen kişiler kendine özgü farklı değer yargıları taşımaktadır. Kültürlerarası gerçekleşen bu karşılaştırma sonucunda farklı kültürden insanlarla konuşmak, anlaşmak, ortak kararlar almak gerekmektedir. "Kültürümüzün, bilgi ve becerilerimizin gelişmesi, çağın düşüncesini yakalamamız, ona ayak uydurmamız yahut onun gelişmesine katkıda bulunmamız gibi etkenler yabancı dil öğretiminde kültür olgusunu ve kültürlerarası yaklaşımı zorunlu hale getirmektedir" (Aktaş 2007:61). Kültürlerarası iletişimde öğrenci kendi kültürüyle hedef kültür arasında bir bağ kurup barışçıl, demokratik bir çerçevede hareket ederek öğrenilen dili başarılı bir şekilde kullanmayı amaç edinmektedir. Kültürlerarası iletişim gücüne sahip olan bireyler kendisinin ve başkalarının kültürlerini eleştirel olarak anlayabilme ve yorumlayabilme becerisine de sahip olmaktadır.

Her dil dünyaya kendi penceresinden bakar. Hedef dili öğrenen birey de dünyaya farklı pencerelerden bakmış, farklı algılayış biçimleri geliştirmiş olur. Bu yüzden yeni dil öğrenen birey de öğrendiği dildeki insanların bakış açılarını bilmek zorundadır. Örneğin; Türkler meraklı, yardımsever bir millettir. Dış görünüşüyle de kendisinin yabancı uyruklu bir kişi olduğunu belli eden insanlara karşı milletimizin merak duygusu bir hayli artar. Hemen onlarla konuşmak, tanışmak ister. Bunun akabinde de ardı arkası kesilmeyen soru yağmurları başlar. "Adın ne, nerelisin, neden Türkiye'ye geldin, evli misin, ülkene geri dönecek misin, ailen ne iş yapıyor, kaç para kazanıyorlar, Türkleri sevdiniz mi?...." İşte bu yabancı uyruklu birey Türk milletinin yapısını bilmezse sinirlenir, kendisinin sorguya çekildiğini düşünür ve hemen o ortamdan uzaklaşmak ister. Halbuki bilmez ki o karşısındaki kişi onunla tanışmak, ona selam vermek istiyor, ona karşı soğuk davranmak istemiyor, Türk sıcaklığını ona yaşatmak, zengin mi fakir mi olduğunu öğrenerek belki de ona yardım etmek istiyor, eğer Türkleri sevmiyorsa da Türklerin güzel meziyetlerinden ona bahsedebilmek için bu kadar çok soru sorma ihtiyacı hissediyordur. İşte bir yabancının bunu anlayabilmesi için Türk kültürünü, Türk insanını bilmesi gerekmektedir.

Yabancı dil öğretmekteki amaç da kültürel etkinliklerle birlikte bireyi o dili konuşur, anlar hale getirmektir. Bu hedefleri gerçekleştirirken de öncelikle öğretmen başta olmak üzere öğrenciler ve topluma da ayrı ayrı görevler düşmektedir.

Yabancı Dil Öğretimi Yapılırken Kültürlerarası İletişimi Sağlayabilmek İçin Öğretmene Düşen Görevler

Yabancı dil öğretimi esnasında kültürlerarası iletişimin en önemli kişisi olan öğretmen sınıfın içerisinde adeta bir direk gibidir. Öğrenciler ise o direğe iple sarılmış birer boncuk tanesidir. Öğretmen iple kendine bağlı olan bu öğrencileri çok sıkarsa ip iyice gerilir ve kopar ya da ipi gevşek tutar, bırakırsa ip yere düşer, boncuklar savrulur gider. Öğretmen bu öğrencilerin ipini elinde tutmalıdır. Öğrencilerin savrulmasını, parçalanmasını engellemek için bu dengeyi iyi kurmalı ve o öğrencileri bir

arada tutmayı başarmalıdır. Öğretmen ne çok diktatör olup öğrencileri kendinden uzaklaştırmalı ne de öğrencileri çok rahat bırakıp hepsinin sadece kendi kültüründen insanlarla ya da kendi arkadaşlarıyla iletişim kurmasına imkân vermelidir.

Öğretmenler, kültürel farklılıkları eğitime yansıtmayı iyi bilmeli ve ona göre plan yapmalıdır. Öğretmenler çok kültürlülük ve kültürlerarası anlayışa da sahip olmalılardır. Kültürel farklılıkları kabul etmek dayanışmanın, birleşmenin en önemli öğesidir.

Öğretmen öncelikle farklı milletlerden ülkemize gelmiş bu öğrencilere karşı empati kurmalıdır. Onların her türlü görüşüne saygı duymalı, öğrencinin hiçbir şeyiyle alay etmemeli, hor görmemeli, öğrenciler arasındaki farklılıkları eleştirmemelidir. Kültürlerarası iletişimin en temel ilkesi hiçbir kültürün diğerlerinden üstün tutulmamasıdır. Bu bilinçle hareket eden öğretmen kültürlerarası iletişimi de en başarılı şekilde sağlanmış olacaktır. Öğretmen, öğrencileri hangi milletten olursa olsun onları mutlaka sevmeli, eğer sevmiyorsa da en azından sevmediğini belli etmemeli, onlara saygı duymalıdır.

Etnik kökeni, dili, dini, yaşı, cinsiyeti, karakteri, farklı olan bu öğrencilerin kültürlerinin aynı olması mümkün değildir. Bu öğrencilerin bazıları çok soğuk, çok sıcakkanlı, hassas ya da nötr hiç tepki göstermez şekilde karakterlere sahip olabiliyorlar. İşte böyle farklı bir gruba yaklaşırken öğretmen sınıf içerisinde sert tavırlar, kızgın bakışlar, küçümser ifadeler asla takınmamalı, kesinlikle ırkçılık yapmamalı, siyaset hakkında da konuşmamalıdır. Kısacası bölücü değil, birleştirici olmalıdır. Öğretmen sınıfta sadece öğretici değil; aynı zamanda kültür aktarıcısıdır. Dünyayı bir sınıfta toplayıp hepsini aynı amaç etrafında birleştirmeye çalışan kültürlerarası iletişimi gerçekleştirmeyi başaracak olan yegâne kişi öğretmenler sınıfa Türklerin güler yüzünü, tatlı dilini, hoşgörüsünü, misafirperverliğini de taşımalıdır.

Sınıfta eğitim almaya başladıktan sonra da dil, kültür, ülke tanıtımı yapan öğretmen Türkiye'yi ve Türk kültürünü en iyi şekilde anlatmayı başarmalıdır. Öğretmen bunu mümkün olduğunca ülkemizi gezdirerek, yemeklerimizi tattırarak, ülke tanıtımları, sunumlar yaparak, müziklerimizi dinleterek, oyunlarımızı oynatarak, şarkılarımızı, şiirlerimizi söyleterek, dinleterek, sanayi, tarım vb. gelir kaynaklarını yerinde göstererek, sanat, mimari, spor, vb. kültürel öğelerimizi bizzat göstererek, Türk geceleri düzenleyerek, düğün, bayram, sünnet, özel gün kutlamaları gibi etkinlikleri öğrencileri o ortamda yaşatarak öğretmelidir. Öğrenciyi hayatın içerisinde yaşatmak adına öğrencileri sinema, tiyatro, halk oyunları, spor müsabakaları vb. ortamlara götürmeli, onlara canlı canlı otogar, tramvay anonsları dinletip öğrenciye bilet aldırtıp pazarda alışveriş yaptırtmalıdır. Böylece öğrenci kendine ait olanla yeni öğrendiği şey arasında bir bağ kurmuş olacaktır. Günlük yaşamda yeme, içme, oturma adabı, boş zamanları değerlendirme, kişiler arası iletişim yani kadın – erkek ilişkileri, aile yapıları, akrabalık, komşuluk ilişkileri, gelenek, görenek, adetler, tarihimiz, giyim kuşam, çalışma ortamları, eğitim öğretim ortamları, sağlık ve tedaviler ile ilgili özel uygulamalar, edebiyat, kalıp ifadeler, turistik yerler, seyahat kavramı, iş hayatı, magazin, mizah, bazı ritüeller (doğum, evlenme, ölüm, festivaller…) vb. de öğrenciye tanıtılmalıdır. Öğrencilere kültür aktarımı yaparken en çok dikkatlerini çeken şey yemeklerimiz olmaktadır. Bunun en önemli sebebi de annelerinin yemeklerini özleyen bu öğrenciler Türk yemekleriyle kendi yemeklerini kıyas edip hemen o anda biricik annelerinin kendileri için yapmış oldukları o yemekler akıllarına gelerek o an duygusal anlar yaşamaktadırlar. Bizim kültürümüzün bir parçası olmayan bu öğrenciler farklı bir kültürü öğrenirken kendi kültürüyle

karşılaştırır ve böylece kendi kültürünü de daha iyi tanımış olacaktır.

Öğretmen öğrencilerin karşısında dil öğreten kültür aktaran Türk milletini, Türkiye'yi tanıtan kısacası Türk ve Türklüğe dair ne varsa onların hepsini üzerinde taşıyan Türk'ün temsilcisi konumundadır. Bu yüzden öğretmen Türkiye'yi ve Türk kültürünü çok iyi bir şekilde bilip öğrenciye de doğru ve yalansız bir şekilde aktarmalıdır. Öğretmen bunları yaparken son derece tarafsız olmalıdır. Fikri, görüşü ne olursa olsun ülkemizi, milletimizi, dilimizi, devletimizi kötüleyecek, küçük düşürecek en küçük bir tavır içerisine girmemelidir. Hatta ülkemizle ilgili eleştirdiği, eksik ya da yanlış gördüğü şeyleri kesinlikle sınıf içerisinde tartışmamalı, çözüm bulmaya çalışmamalıdır. Yani öğrencilerin aklında Türklere ve Türklüğe dair kötü kalacak bir imaj bırakmamalıdır. "Kol kırılır yen içinde kalır" sözünü rehber alarak kendimizle ilgili eleştirilmesi gereken durumları yabancı uyruklu bu insanlarla değil; kendi milletimizle tartışıp onlarla çözüm bulmaya çalışmalıdır. Eğer sınıfta öğretmen bir hata, yanlış yaparsa kimse bunu öğretmen yaptı diye düşünmeyecek; aksine Türk milleti böyle yapıyor, böyle düşünüyor diye genelleyecektir. Bu yüzden öğretmenler bu konularda çok hassas davranmalıdır.

Öğretmen mümkünse din, siyaset vb. konuları sınıfa taşımamalıdır. Fakat yeri geldiğinde konu bir şekilde bu alana kaydıysa bile öğretmen mutlaka objektif davranmalı ve fikirleri çok açık dile getirmemeli; imkânlar ölçüsünde kimseyi kırmadan, incitmeden konuyu ya başka yöne kaydırmalı ya da kapatmalıdır.

Öğretmen sınıfta öğrencilerin kendilerini rahatça ifade edebilecekleri, empati kurabilecekleri, hoşgörülü, sağlıklı bir ortam yaratmalıdır.

Ön yargılı olan öğrencilerin ön yargıları kırılmaya çalışılmalıdır.

Öğretmen, dil öğrenirken öğrencinin yanlış anlaşılmalardan dolayı karşılaşabileceği durumları öğrenciye önceden anlatmalıdır. Örneğin ince ünlülerle kalın ünlülerin Türkçede birbirinin yerine kullanılamayacağını, kullanıldığı zaman anlamının değişeceği bazen çok ayıp kelimeler olabileceğini öğrenciye öğretip ve bu konuda da öğrencinin dikkatli olması gerektiği hususunda uyarmalıdır. Bunlardan birkaç örnek verecek olursak "bebek oldu – bebek öldü", "sıcak erkek – sıcak ekmek", "bakar mısınız? – bekâr mısınız?"…. Bu örneklere benzer şekilde kendimin yaşadığı bir olayı da vermek istiyorum. Sınıfta öğrencilere "Güle güle kullanın" kalıp ifadesini öğretirken şu açıklamada bulundum. "Türkler yeni bir şey aldıkları zaman birbirlerine "Güle güle kullan", derler. Yeni ev, yeni araba, yeni kıyafet, yeni eşya vb. her yeni şey alındıktan sonra biz bu ifadeyi kullanırız" dedim. Bunu öğrenen öğrenci o gün yeni bir şey de öğrenmiş olmanın verdiği mutlulukla hemen günlük hayatında bu ifadeyi kullanmak ister. Dersten çıkan öğrenci çarşıya alışveriş etmeye giderken yolda yeni evlenen bir çift görür. Hızlıca yanlarına giderek damada yaklaşıp mutlu bir şekilde "Güle güle kullan, hayırlı olsun" der. Etrafında bulunan insanlar yabancı uyruklu bu öğrenciye öfkeli bakışlar sergilerken damat da o kişinin dalga geçtiğini düşünerek sert bir şekilde öğrenciyi oradan kovar. Ne olduğunu anlamayan öğrenci yaşamış olduğu olayın şokuyla ve masun tavırlarıyla oradan uzaklaşıp kimseye bir şey diyemeden oradan uzaklaşır. İşte bu yüzden kültür aktarımı, neyi, nerede, nasıl kullanacağını öğretmek, anlatmak çok önemlidir. O kültürü tam anlamıyla bilmeyen öğrenci dil öğrenimini de tam anlamıyla gerçekleştirmiş olamaz.

Yabancı Dil Öğretimi Yapılırken Kültürlerarası İletişimi Sağlayabilmek İçin Öğrenciye Düşen Görevler

Kültürlerarası iletişimi sağlarken tek görev öğretmene değil, aynı zamanda öğrencilere de bazı görevler düşmektedir. Öğrenciler farklı bir ülkede akademik, sosyal ve kültürel deneyim yaşayıp eğitim alacaktır, farklı ülkeden öğrencilerle bir araya gelip aynı sınıfı, belki de aynı odayı paylaşacaklardır. Daha önceden birbirlerinin ülkesi hakkında en küçük bir bilgiye sahip olmayan bu öğrenciler globalleşen dünyayla birlikte aynı sınıfta ders yapacak ve birbirleriyle anlaşmak zorunda kalacaklardır. Çok kültürlü bir sınıf ortamında kültürel zenginliğin ortaya çıkmasıyla beraber kültür farklılığından dolayı birbirlerini yanlış anlamalar da olacaktır. Hatta politik ve dini sebeplerden dolayı birtakım sorunlar da yaşayacaklardır.. Bu durumlara karşı öğrenci kendini önceden bunlara hazırlayıp sınıfın içinden gerek öğretmenine gerekse arkadaşlarına karşı saygılı olmalı ve hoşgörüyle o insanlara yaklaşmalıdır.

Öğrencilerin hepsinin birbirini sevmesi her ne kadar mümkün olmasa da en azından birbirini sevmeyen öğrenciler de sınıf ortamında huzuru bozacak hareketler yapmamalılar, ortama uyum sağlamalılardır. Sınıf ortamındaki farklılıkları eleştirmemeli, diğer öğrencilerle asla alay etmemeli, kimseye karşı dil, din, ırk ayrımı gözetmemelidir. Sınıfı ailesi gibi görmelidir. Öğretmeninin sözünden çıkmamalı, sürekli onun rehberliğinde hareket etmelidir.

Öğrendiği dili taklit etmektense öğretmeninin de katkılarıyla kültürün özelliklerini öğrenip o dilin içinde yaşamayı kabul etmelidir. Çünkü bir dili anlamak için o milleti en iyi şekilde anlayıp yorumlamak gerekir. Fakat bu durum biraz hassastır. Öğrencilerin hepsinin bu duruma karşı göstermiş olduğu tavır aynı olmayacaktır. Öğrencilerin bazıları geldiği kültürün yerlisi gibi davranıp onlar gibi yiyip onlar gibi konuşup onlar gibi hareket etmeye çalışacaktır. Bunlar, o kültürle uyumlu yaşamayı kabul etmektedirler. Bu milletler değişiklik göstermekle birlikte genellikle Özbek, Kırgız, Kazak, Tatar vb. gibi Türk kültürüne daha yakın olan milletlerdir. Bazıları da sadece o kültürün varlığını kabul edip fakat o kültürdekiler gibi olmaya çalışmamaktadır. Bunlar da genellikle Hindistan, Pakistan, Bangladeş gibi ülkelerin öğrencileridir. Bazı öğrenciler ise o kültürü kabul etmeyip tamamen o kültürden uzak, hatta o kültüre ters düşen her türlü faaliyeti de yapmaya çalışmaktadırlar. Bunlar kültürel farklılıkları tamamen reddetmektedirler. Genelleme yapmamakla birlikte Afrikalı özellikle gayrimüslim öğrencileri buna örnek olarak gösterebiliriz. Bazıları da ortak kültürel özellikleri öne çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bunlar Türk kökenli öğrenciler, Türkmenlerdir.

Dil öğrenirken aynı sınıfta farklı kültürdeki insanlarla kalan bu öğrenciler farklı kültürlere ve bireylere alışmak zorundadırlar. Bu durum, onların dil gelişiminin ilerlemesine de katkı sağlayacaktır. Öğrenciler de bu alanda başarılı olabilmek için; önce kendi kültürlerine karşı duyarlı olmalıdır.

Başka kültürlere uygun olacak şekilde davranmak, "damara göre şerbet vermeye" benzemektedir. Aynı ortamda uyumlu, başarılı, hoşgörülü bir şekilde yaşamak isteyen öğretmen ve öğrenciler birbirlerinin kültürlerini tanıyıp anlamalılar ya da en azından anlamaya çalışıp saygılı olmalılardır.

Öğrenciler sınıfa ilk geldiklerinde birbirlerine karşı çok yabancılardır. Ortak bir dil de olmadığı için ne konuşabilirler ne de birbirlerine yaklaşabilirler. Bu süre yaklaşık bir ay kadar devam etmektedir. Bir ay sonunda dil öğrendikçe yavaş yavaş birbirlerine yaklaşırlar, birbirleriyle iletişim kurmaya çalışırlar.

Herkes önce, kendi milletinden ya da kültürel, dinsel açıdan kendine yakın kişileri tercih ederler. Kendi milletine, kültür olarak uzak olan bir milletin öğrencilerine karşı biraz daha uzak durur; fakat o milletin de yaşamını çok merak eder. Dil öğrenimi ilerledikçe önce birbirlerine sorarak arkadaşlarının ülkesini, kültürünü, dinini vb. öğrenmeye çalışırlar. Daha sonraki dönemlerde ise öğretmenin rehberliğinde her öğrenci kendi ülkesi ve kültürüyle ilgili sunum hazırlayarak sınıfta arkadaşlarına anlatmalıdır. Türk kültürü öğretilirken çok kültürlü olan bu öğrencilerin kültürlerine de zaman zaman değinilip onların da kendi kültürlerini sınıf ortamında sergilemelerine izin verilmesiyle kültürlerarası karşılaştırmalar yapılmış ve öğrencilerde kültürlerarası anlayışın oluşmasına imkân tanınmış olacaktır. Ülkesini tanıtan öğrenci kendi kültürüne ait bir şeyi sınıfta sergilediği için ülkesi adına iyi bir şey yapmanın gururunu yaşarken dinleyen öğrenciler de farklı bir ülkenin kültürüyle tanışmanın heyecanını yüreklerinde hissederler. Aynı zamanda o kültüre ait şeyleri izlerken hemen kendi kültüründeki benzerlikleri ve farklılıkları da bulmaya çalışırlar. Bunun sonucunda da çok güzel bir noktaya varılır ki, kültürlerarası anlayış, kültürlerin birbirlerini tanıması, birbirlerine yakınlaşması, hoşgörü ve saygı sağlanmış, meraklar giderilmiş olur. Sınıf ortamında kültürlerarası iletişimi en iyi şekilde sağlamış olan bireyler dil öğrenmek için de hazır olacaklardır.

Öğrenci, yabancı dil öğrenirken ilk başta durağandır; sadece o kültürü gözlemler, inceler, yorumlar. Sonra da kendi kültürü ve öğrendiği dilin kültürüyle buluşup iki kültürü kıyas etmeye başlayacaktır.

Yabancı Dil Öğretimi Yapılırken Kültürlerarası İletişimi Sağlayabilmek İçin Topluma Düşen Görevler

Kültürlerarası iletişimde sadece öğretmen ve öğrencilerin görevlerini yerine getirmesi de yeterli olmayacaktır. Öğrenciler okul ortamı dışında, o dili öğrendiği toplumun içerisinde de yaşayıp o toplumdan insanlarla da iletişim kurmaktadır. Toplumdaki insanların bu yabancı uyruklu insanlara karşı çok dikkatli bir şekilde hareket etmeleri gerekmektedir. Yaptıkları herhangi bir yanlış hareket o insanların hem ülkemizden hem de dilimizden uzaklaşmalarına sebep olacaktır. Milletimiz bu insanlara yardım etmeli, onlara garip garip bakmamalı, onlara ilginç sorular yöneltip onları bunaltmamalıdır. Toplumda en çok problem yaşayan millet ise Afrikalılardır. Bu öğrencilerin renk farklılığından dolayı kömür, kirli, şeytan, cadı, korkunç karakterli kahraman, öcü vb. gibi ifadelerin toplum tarafından kullanıldığına rastlanmıştır. Herkesi yaratan bir Allah inancıyla, hareket ederek böyle çirkin, insanı alçaltıcı cümleler de sarf edilmemelidir. Böyle yapıldığı sürece insanlar o toplumdan uzaklaşacak, o millete karşı içerisinde bir soğukluk hissedecektir. Hatta sıkça karşılaşılan bir diğer yanlış durum da bu öğrencilerin Türkçe bilmediğini düşünerek toplumun onlara karşı çirkin küfürler ve alaylar etmesidir. Türkçe bilen bu öğrenciler onların söyledikleri bu çirkin sözlerin çoğunu anlamaktadırlar. Bu öğrencilerden bazıları bu duruma hiçbir tepki göstermezken bazıları da kavgaya kadar gidecek şiddetli tartışmalar yapmaktadır. Böyle davranışlar elbette ki öğrencileri kültürden ve dilden uzaklaştıracaktır. Bu konuda toplumumuz duyarlı olup misafir öğrenci olarak ülkemize gelmiş bu insanlara karşı hassas davranışlar gösterip onların ülkemizde yabancı olduklarını kendilerine hissettirmemeye gayret göstermelidir. Özellikle esnaf kesim ise onları birer turist gözüyle görüp normal fiyatın iki katına mal satmaya çalışmamalıdır. Bu konuda halk, gazetelerld, heberlerle, panellerle, toplantılarla, çeşitli programlarla biliçlendirilmeye çalışılmalıdır.

Kültürlerarası İletişimde Yaşanan Sorunlar

Başka dil bilmemek ya da başka bir dili çok az bilmek dünyadaki başka kültürler üzerinde insanı düşünmekten yoksun bırakır. Bu yüzden başka bir dil öğrenmek için farklı dil, din, ırk, kısacası kültür farklılığının yaşandığı ülkede eğitim görecek olan bu insanlar illaki bazı problemlerle karşı karşıya kalacaktır. Bu problemlerin sebepleri şunlardır:
Kişinin empati kuramaması
Başka kültürlere, inançlara yeterince saygı gösterememe.
Dil, din, ırk, mezhep ayrımcılığı yapmak
İnsanların birbirlerine tahammül edememeleri
Geleneksel kültürlere sahip olup başka kültürleri kesinlikle kabul edememe
İletişim sadece sözle anlaşma şekli değildir. Jestlerle, mimiklerle, yüz ifadeleriyle, vücudun hareketleriyle de ifade edilen iletişim biçimleridir (Nacar Logie, 2004: 177–178). Farklı kültürler aynı olayları ya da durumları farklı tarzda yorumlayabilmektedir. Hatta aynı ülkeye ait kültürün de kendi içerisinde farklılıkları bulunduğu gözlemlenmektedir. Farklı gelenekler farklı şekiller ve sembollerle anlatılabilmektedir. Örneğin Afrika'da yapılan bir el hareketi bizde çok ayıp ve yanlış bir hareket olmasına rağmen onlarda çok normaldir. Ya da bizde göz kırpmak çok normal bir davranışken Afrika toplumunda bu hareketin manası çok ayıp ve uygun olmayan bir davranıştır.

Türkiye'de maymun, yılan, domuz, at eti yenmezken ya da alışılmış dışında olan bir durumken başka ülkelerde bu etleri yemek çok normaldir.
Türkiye'de birisi bir şey anlatırken onu dikkatli şekilde dinliyor ve tamamen ona yoğunlaşmışsak karşımızdaki insanın gözlerinin içine bakar, başka hiçbir işle de uğraşmayız. Oysaki bu durum Japonya'da tam tersidir. Bir kişiyi çok dikkatli dinlemek ve karşıdaki kişinin konuşmasından zevk almak daha çok odaklanabilmek için uyur pozisyonda gözlerini kapatıp o şekilde dinlemeye başlamaktadırlar.

Biz de öğretmene saygı esastır. Öğretmenin karşısında sigara içilmez, sakız çiğnenmez, ayaklarını uzatarak rahat rahat oturulmaz; fakat başka milletlerde bu durum farklıdır. Bir Somalilinin, öğretmeninin karşısında ayaklarını tamamen uzatıp yatar pozisyonda oturması çok normaldir. Öğrenci sınıfta ayakkabılarını çıkarıp gerinir, yatar pozisyonda da yayıla yayıla oturması normal karşılanmaktadır.

Türkiye'de bir öğretmenimizi görürsek selam verip geçeriz bu durum ise Endonezyalı bir öğrenci için çok büyük bir saygısızlıktır. Onlar da öğretmenin yanından uzaklaştığını görene denk öğretmenin karşısında eğilerek saygıya durmaktadırlar.

Türkiye'deki eğitim sisteminde kadın erkek eşitliği olduğundan aynı sınıflarda ders yapılabilmektedir. Başka ülkelerde böyle karma bir sınıfta ders yapmak uygun olmadığı gibi, hatta karşı cinsten bir öğretmenden ders dinlemek de onlar için ilk başlarda mümkün görülmemektedir. Bu yüzden derse gelmeyen öğretmeniyle haram diye konuşmayan sınıfta sandalyesini duvara doğru ters koyup dersi o şekilde dinlemeye çalışan öğrencilerle de karşılaşılmaktadır.

Türkiye'de sofra adabı gereği kaşık, çatal ve bıçak yardımıyla yemekler yenir. Hatta elle yemek yemek

görgüsüzlük olarak algılanırken Arap toplumunda da tam tersi bir durum söz konusudur. Arapların etleri elleriyle bölüp elleriyle yemeleri karşı tarafa duymuş oldukları saygıyı göstermektedir.

Birisi konuşurken gülmek Türkiye'de o kişiyle dalga geçmek manasına gelirken; Endonezya'da bu durum o kişiye karşı göstermiş olduğu saygının belirtisidir.

Sonuç olarak bu problemleri azaltacak olan kültürlerarası iletişimin önemi günden güne daha çok artmaktadır. Ülkemiz küresel ekonominin etkisi altında olduğu için farklı kültürlerdeki insanlarla da iyi iletişim kurmak zorundadır. Kültürlerarası iletişimde başarının temeli; insanların önce kendi kültürlerine karşı duyarlılık kazanmalarına dayanmaktadır (Nemli, E 2006: 6). Kültürlerarası iletişim sayesinde kişi hem kendi kültürünü daha iyi fark eder hem başka kültürleri öğrenir, kendi kültürü dışındaki kültürlere açık olduğundan başka milletleri tanır, farklı millete ve kültüre karşı hoş görülü olmayı ve saygı göstermeyi öğrenmiş olur ve de onlarla iş hayatında, normal hayatta rahat iletişim kurma becerisi kazanır (Gökmen, 2005: 77).

Kültürlerarası iletişimi en iyi şekilde sağlamak için mutlaka dil ve kültür birlikte öğretilmelidir. Yabancı dil öğretiminde kültür aktarımı yapmak önemlidir derken de sadece kendi kültürünü dayatma noktasına gidip dersten uzaklaşmak da asla doğru olamaz. Her şeyi dozajında vermek gerekmektedir. Öğrencilere kültürümüzü gerek yaşatarak göstererek, gerekse sınıf ortamında yaşa, seviyeye uygun metinler içerisinde öğretmek gerekmektedir. Örneğin, bayram öğretimi yapılırken bir 23 Nisan şenliklerine öğrencileri götürmek hem öğrendiklerinin somutlaşmasını sağlar hem de kültürümüzün tanınmasına ve sevilmesine yardımcı olur.

Kültür aktarımı yapılırken belli bir plan çerçevesinde öğretmek gerekmektedir. Kültürel öğeler verilirken de öğrenciye kültürümüzü beğendirme ya da benimsetme noktasında zorlayıcı hareket etmeye çalışılmamalıdır.

Ülkemize misafir olarak gelmiş olan bu yabancılara dilimizi, milletimizi, devletimizi, kültürümüzü, yaşantımızı, bize ait olan her türlü kültürel unsurları en iyi şekilde öğretip Türk dostu milletler kazandırmaya çalışmalıyız.

Bunu yaparken de farklı kültürlerden bir araya gelmiş olan bu milletleri de birbiriyle uyum içerisinde yaşatmaya özen göstermeliyiz.

KAYNAKÇA

AKSAN, D. *(2000). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 439.

AKTAŞ, Tahsin (2004). Yabancı Dil Öğretiminde İletişimsel Yeti. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı 12. 45 – 57.

AKTAŞ, Tahsin (2007), "Yabancı Dil Öğretiminde Kültürlerarası Yaklaşım", Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi, Ankara.

DEMİR, Ahmet – AÇIK, Fatma (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültürlerarası Yaklaşım ve Seçilecek Metinlerde Bulunması Gereken Özellikler TÜBAR – XXX- 51- 72DEMİR, Aysın – DEMİR, Semra (2009). Erasmus Programının Kültürlerarası Diyalog ve Etkileşim Açısından Değerlendirilmesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (9), 95 – 105

ERİŞEK, Özcan - YÜCEL Fatma (2002). Dil Öğretiminde Yazınsal Metinlerin Yeri, Erzurum, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:3 Sayı:2, 63-75.

ERSOY, Ali (2013). Türk Öğretmen Adaylarının Kültürlerarası Deneyimlerinde Karşılaştıkları Sorunlar: Erasmus Öğrenci Değişim Programları, Anadolu Üniversitesi, Eğitim ve Bilim Cilt 38, Sayı 168, 154 – 166.

ERSOY, Ali – GÜNEL, Elvan (2011). Cross – Cultural Experiences Through Erasmus: Pre- Service Teachers ' Individual and Professional Development. Eurasian Journal of Educational Research, 42, 63 – 78.

GÖKMEN, M. Ertan (2005). Yabancı Dil Öğretiminde Kültürlerarası İletişimsel Edinç, Dil Dergisi, (128), Nisan Mayıs Haziran 69 – 78.

http://www.tdk.gov.tr/

İSTANBUL DERS KİTABI (2014). Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı A1, A2, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul.

KUDAT, Celal (1996). Yabancı Dil Öğretiminde Yazınsal Metinlerin Kullanımı, Ankara, TÖMER Dil Dergisi, sayı: 43, 32-42.

NACAR LOGIE, Nur (2004). Yabancı Dil Öğretiminde Kültürel Becerinin Oluşturulmasının önemi ve Budunbilimsel Boyut, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı 1, 173-180.

NEMLİ, Esra (2006), Kültürlerarası İletişim, İstanbul. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı.

SARITAŞ, Himmet – AKKAYA, Nevin (2015). Kültürlerarası İletişim Odaklı Yaklaşımın Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Uygulanması ve Öğrenci Görüşleri, International Journal of Languages Education and Teaching ISSSN: 2198 – 4999, Mannheim – GERMANY 1299 – 1332.

1980 SONRASI TÜRKİYESİNDE DEĞİŞEN SANAT ORTAMI VE VİDEO SANATININ GELİŞİMİ

Okt. Dr. Harun Mustafa TÖLE
Kocaeli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
harun.tole@gmail.com

Özet

Sanat ile toplumsal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmeler arasında önemli etkileşimler bulunmaktadır. Bu etkileşim, gelişmelerden ve/veya değişimlerden etkilenmekle sınırlı olmayıp değişimleri etkileme ya da değişimleri tetikleme şeklinde de kendini gösterebilmektedir. Tam da bu değişim, gerek sanatın kendi içindeki biçimle, içerikle ve araçla ilgili değişimler gerekse de bu sanatsal değişimler aracılığı ile siyasi, sosyal, tarihsel ve kültürel değişimlere doğrudan ya da dolaylı olarak etki etme/etki etme isteği olarak görünüm kazanabilmektedir. Bu bağlamda 1980'li yıllardan itibaren gerek dünya genelinde gerekse Türkiye'de yaşanan tarihsel, sosyo-politik, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin sanatsal üretim ve sanat ortamları üzerinde dönüştürücü etkilerde bulunduğunu görmek mümkündür. 1980'ler Türkiyesinde değişen siyasi ortamın yanı sıra dışa açılmanın ve serbest piyasa uygulamaları ile değişen ekonomiyi, gündelik yaşantıdaki dönüşümler takip etmiştir. Sanatsal ortamda ise küreselleşmeye pararlel olarak öne çıkan en önemli hareketlilik şirketlerin sanat alanındaki etkisinin artması, kurumsallaşma, güncel olana yönelik ilgi, geçmişle hesaplaşma ve yeni olana yönelme, teknoloji kullanımında görülen artış olarak genelleştirebileceğimiz bir görünüm ortaya çıkmaya başlamıştır. 1990 ve sonrasına bakıldığında ise Türkiye'de gecikmeli olarak da olsa bir güncel sanat pratiğinin doğmaya başladığını gözlemlemek mümkündür. Bu dönem, aynı zamanda video sanatı örneklerinin yaygın olarak üretilmeye başlandığı tarih olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bildiride Türkiye sanat ortamında 1980 sonrasından başlayarak görülen değişimlerle birlikte video sanatının, ülkenin güncel sanat ortamı içersindeki konumu, üretilen işlerin konuları, bu işlerin üretildikleri döneme getirdikleri politik bakış ele alınarak Türkiye'de video sanatı; ortaya çıktığı tarihsel, sanatsal, toplumsal, kültürel bağlam içinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Sanat Ortamı, Güncel Sanat, Video Sanatı*

1. Giriş

Modernitenin yerini postmoderniteye bıraktığının tartışılmaya başlanmasından küreselleşmeye, artan liberal ekonomik uygulamalardan Berlin Duvarı'nın yıkılması ve SSCB'nin dağılmasıyla biten Soğuk Savaş ile birlikte değişen dengelere, iletişim araçlarının güçlenmesinden teknolojik gelişmelere kadar oldukça önemli değişimlerin yaşandığı 80'li yıllar kendinden sonraki yıllara önemli miraslar bırakmıştır. Bu yıllarda meydana gelen tarihsel, sosyo-politik, ekonomik, teknolojik ve düşünsel gelişmeler sanatsal üretim ve sanat ortamındaki değişimler üzerinde de etkili olmuştur.

Türkiye özelinde -1980 ve sonrası için- 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve onun ardından gelen Turgut Özal iktidarı temel belirleyiciler olmuştur. Ülkede değişen siyasi ortam, dışa açılma ve serbest piyasa uygulamaları gibi değişimler gündelik yaşantı başta olmak üzere birçok alanda dönüştürücü etkide bulunduğu gibi sanat alanında da değişimlere yol açmıştır.

Sanat pratiklerindeki değişimlerin belirgin şekilde arttığı bir dönem olarak 1990'lar ve sonrası, Türkiye sanat ortamı içerisindeki değişimleri ele almak için önemli bir tarih olarak karşımıza çıkmakta ve artan bir ilgiyle bu tarihe geri dönülerek araştırmalar, eleştiriler yapılmaktadır. Kendinden önceki yıllarda görülen değişimleri akılda tutarak bir güncel sanat pratiğinin doğmaya başladığını gözlemlediğimiz bu dönem, ayrıca video sanatı örneklerinin de artarak üretilmeye başlandığı yıllar olmuştur.

Tarihsel bir anda ortaya çıkan görsel bir materyalin toplumsal, ekonomik, siyasi, teknolojik, düşünsel bağlamlarla ele alınmasının kapsayıcı incelemeler, eleştiriler için önemli olmasından hareketle Türkiye'de video aygıtının sanatsal kullanımının tarihsel gelişimini bu eksende ele almak önemli görülmektedir.

Bu çalışmada, video sanatının tanımı ve kısa tarihçesi ile birlikte Türkiye'de video sanatının gelişimi, 1980 sonrası sanat ortamında görülen değişimler ile birlikte ele alınarak seçilen örneklerden hareketle üretilen video sanatı işlerinin dönemleri ile kurdukları bağ incelenecektir.

2. Video Sanatı: Tanım ve Kısa Tarihçe

Video aygıtının teknolojik gelişimini ve sanatçılar tarafından kullanılmaya başlanmasını temel alan video sanatının tanımını Arapoğlu (2012: 226) şu şekilde yapmaktadır: "Videoya kaydedilmiş imgelerin üzerinde bazı işlemler gerçekleştirilmesinin ardından, bu imgelerin bir yüzeye yansıtılması ya da monitörler aracılığıyla bir ya da daha fazla ekranda gösterilmesi yolu ile oluşturulan bir sanat biçimine verilen isim olarak tespit edilmektedir."

Sönmez (1997: 1885) ise video sanatını şu şekilde tanımlamıştır: "Bir kitle iletişim aracı olarak televizyonun 1950'lerden başlayarak etkinliğini arttırması ve buna paralel olarak taşınabilir video araçlarının üretilmesiyle ortaya çıkan sanat türü. 20. yy. sanatına yeni bir perspektif kazandıran ve Video Sanatı olarak nitelendirilen bu olgu, 1960'lardan başlayarak sanatın üretilmesinde yeni deneysel olanakları araştıran sanatçıların video tekniği ile gerçekleştirdikleri çalışmalar sonucunda gündeme gelen bir sanat eğilimini belirler. Her sanatçının kendine özgü yorumladığı video tekniği, elektronik alandaki yeni gelişmeler paralelinde (bilgisayar, dijital fotoğraf vb.) çeşitlerinerek çok boyutlu bir karaktere sahip olmuştur."

Video sanatının gelişimi bir yandan televizyon ve video aygıtı gibi teknolojik gelişmeler; bir yandan Avangart ve Deneysel Sinema, Dada, Fütürizm, Sitüasyonist Enternasyonel, Fluxus, Kavramsal Sanat, Feminist Sanat, Performans Sanatı (Bu etkilenmelere Bauhaus, Pop Art gibi akımlar da eklenerek genişletilebilir.) gibi akımlar, hareketler, sanat tarihinde meydana gelen değişimler, kırılmalar, yenilenmeler; bir yandan da ortaya çıktığı ve üretimin yapıldığı yıllardaki sosyopolitik gelişmelerle ilişkilidir.

Bu etkileşimleri, kronolojik ve hiyerarşik bir biçimde ele almak yerine gelişen yeni alanların bir öncekileri içine aldığı eklektik bir yapı (Bozkurt, 2007: 117) olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Videonun gelişiminin, televizyon alandaki gelişmelerle paralel olması (Martin, 2006: 8) televizyon yayınının başlamasının teknolojik açıdan video sanatının başlangıç noktası olarak görülmesinde etkili olmuştur. Altunay (2013: 15) videonun, televizyon yayınlarının kaydedilmesi için geliştirildiğini ve gelişiminin televizyon yayıncılığının ihtiyaçlarına göre şekillendirildiğini belirtmiştir.

Başka sanatçıların ve tarihlerin başlangıç noktası olarak alındığı açıklamalar bulunmasına karşın genel kabul, 1967'de Sony'nin "portapak" adı verilen taşınabilir video kamera ve kayıt aletlerini piyasaya sürmesi ve Nam June Paik'in bu kamerayı satın alıp işler üretmesi, video sanatının gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu yönündedir (Altunay, 2012: 24). Böylelikle bireysel kullanıma sunulan ve herkesin ulaşabildiği video aygıtı ile video, televizyon endüstrisinin egemenliğinden kurtulma ve sanat ortamına ilk adımını atma olanağı bulmuştur (Kılıç, 1995: 10).

Savaş karşıtı protestolar, öğrenci hareketleri, feminist hareketler ve Mayıs 1968 olayları (Martin, 2006: 12) gibi protestoların, eylemlerin, siyasi huzursuzluğun yaşandığı ve alternatif estetik pratikler bulma arayışlarının olduğu bir ortamda (Manasseh, 2009: 10) üretilen ilk video sanatı örneklerinin ortak noktası; televizyon ve televizyonun temsil ettiği kültürel yapıya karşı eleştiri olmuştur.

Televizyona yönelen eleştirel tutum, 1980'lerin ortalarına kadar video sanatı örneklerinde devam etmiştir. 1980'lerde (ve devamında 90'lı yıllarda), birçok sanatçı dikkatini kişisel anlatımdan çok, kültürel ve cinsel kimlik sorunları ile politik özgürlüğe çevirmiştir (Rush, 2001: 86-105).

1990'lara gelindiğinde birçok sanat etkinliğinde video işlerinin artarak yer almaya başladığı görülmektedir. Rush (2001: 109-110-164), 90'lı yıllarda özellikle kadın sanatçıların, 1970'lerde görülen düşük teknolojili performansların biçiminde video işler üretmeyi tercih ettiğini belirtirken kimlik konusunu ele alan bu dönem erkek sanatçılarının daha lirik video kayıtları ürettiği tespitinin yapılabileceğini dile getirmiştir. 90'larda görülen en önemli değişim ise dijitalleşme olmuştur. Dijital kameraların yaygınlaşması, Avid benzeri dijital ve non-lienar kurgu sistemlerinin ulaşılabilir ve kullanılır olması ile birlikte video sanatı sinemaya yaklaşmıştır.

1990'lardan itibaren yaşanan gelişmelerin ardından video sanatındaki değişimler 2000'li yıllarda da devam etmiş ve video sanatının "medya sanatı" içerisinde değerlendirilmeye başlandığı bir döneme geçilmiştir (Arapoğlu, 2008: 5). CD Rom ve DVD oynatıcılarının gelişimi örneğinde görüldüğü gibi, teknolojik gelişmelerin artarak devam etmesi çoklu ekran ve interaktif sunumlar gibi uygulamaların yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Meigh-Andrews, 2006: 5).

3. 1980'ler, 1990'lar ve 2000'ler Türkiyesinde Sanat Ortamı ve Video Sanatı

1980'li yıllar Türkiye için olduğu kadar dünyanın geri kalanı için de önemli değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu değişimler gitgide politik, felsefi, ekonomik, sanatsal paradigma değişimine neden olmuş ve takip eden yılları da etkilemiştir.

Türkiye'de, etkileri günümüze değin ulaşan, kökeninde ekonomik ve siyasal nedenlerin etkili olduğu "24 Ocak Kararları" ve "12 Eylül Askeri Darbesi" önemli dönüm noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem aynı zamanda Turgut Özal'ın isminin öne çıktığı yıllardır. Turgut Özal devletçi-merkeziyetçi, planlı ekonomik modelden piyasa ekonomisine geçişin sembolü olan 24 Ocak 1980 kararlarının mimarı, başbakan ve cumhurbaşkanı olarak tarih sahnesinde yerini almıştır (Köker, 1995: 203).

Türkiye'de liberal ekonomik uygulamalar, toprağa bağlı taşra zenginlerinin şehir kökenli burjuvaya evrilmeleri gibi değişimler, sanatı da etkilemiştir. Dönemin ekonomik özelliklerine denk düşen bir resim piyasasının oluşması yanı sıra galericilik, sponsorluk, çağdaş sanat müzesi, İstanbul Bienali, müzayede, sanat fuarı, sanatçı ve resim eleştirmenlerinin örgütlenmesi, katalog yayınlanması, sahte resim, koleksiyonculuk gibi kavramlar etrafında artan bir tartışma ve gelişim zemini oluşmuştur. (Sönmez, 1995: 1100). 1980'lerin ilk yarısı, ekonomik ve politik gelişmelere uygun olarak özel ve banka destekli galerilerin, kültür merkezlerinin açıldığı; özel sektörün sponsorluk yaptığı sergilerin düzenlendiği; yeni zenginlerin ve bankaların büyük koleksiyonlar düzenledikleri, yani yerli sermayenin ekonomik desteğinin etkisiyle sanat ortamının hareketlendiği yıllar olmuştur (Altındere, 2007: 5).

Çalıkoğlu'na (2008: 8-9) göre: "Serbest piyasa ekonomisinin işlemeye başlaması, galericilik sisteminin burjuva-koleksiyoner ile tanışması, özgünlük ve kişisel üslubun gerçekten ayırt edici kapitalist bir tercih oluşturması, sanatçıların sanat adına risk almaları ve genel beğeninin dışında alternatif ifade biçimlerine yönelmeleri, başta Cumhuriyet dönemi olmak üzere her zaman için kendilerine biçilen "aydın sanatçı" rolünden sıyrılmaları, modern sanatın seçkinci ve belirli bir kültürel sınıf için geçerli olabilecek sanat tarzlarını dışlayarak farklı ifade olanaklarını araştırmaları hep bu dönemde gerçekleşir. Bir tavır ve karşı çıkış estetiği olarak sanat, bu dönemin sanatçıları tarafından bir özgüven ve varoluş sorunsalı olarak masaya yatırılır. Resim ve heykel dışındaki ifade ortamları bu dönemde gündeme gelir, malzeme ve obje odaklı bir sanat anlayışı, yerini, sanatın ne olduğuna dair ontolojik-düşünsel referanslara bırakır." Bu yılları özetleyen, her kesimden insanın konuşma isteği, kimlik ve aidiyet duygusu, iktidarın özgürlük isteklerini kontrol altında tutma isteği artan paraya bağlı olarak yaşanan göreli bolluk, aşırı tüketim ve buna bağlı olarak ortaya çıkan adaletsizlik, sınıflar arası uçurumun artması, gösterişli vitrinler, küresel olma ve dünyaya açılma isteği ve bunu engelleyen eksiklikler, kültürel altyapı ve müze eksikliği gibi modernleşme süreci ile ilgili yaşanan çelişkilerin etkileri, modernleşme ya da tam anlamıyla modernleşememe durumu ve bunların yarattığı gerilimler, memnuniyetsizlikler, eleştiriler, üretilen yenilikçi eğilimde olan sanat eserlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye sanat ortamında, bu yıllarda, Handan Börüteçene'nin seramik kökenli olmasına karşın yeni ifade biçimleri arayışında televizyon ekranı, video oynatıcı gibi teknolojileri, 1985'de Güzel Sanatlar

Akademisi'nin düzenlediği, 5. Yeni Eğilimler Sergisi'nde başarı ödülü aldığı, "Kır-Gör" yerleştirmesinde kullandığı görülmektedir (Özayten, 2007: 15)

İçerisinde yer alan Haliç'te eski bir binanın yıkım görüntüleri (Bedrettin Dalan'ın Haliç'te gerçekleştirdiği yıkımlar ile pavyon ortamlarının eğlence görüntüleri bir arada yer almaktadır.) gösterildiği, arka fonda görüntülere gürültü şeklinde bozulmuş olarak çalan arabesk müzik ve müdahale edilmemiş olan binanın yıkım sesi yer alan 15 dakikalık tersten oynatılan video ile Türkiye'de, video sanatının erken dönem örneklerinden birisi olarak gösterilebilecek olan "Kır-Gör" ile ilgili Antmen (2015: 68) şu tespitleri yapmaktadır: "KIR GÖR'ün içinde, görüldüğü gibi, birden çok mesaj saklıdır; 1980'li yıllarda Türkiye'de darbe sonrasında yaşanan neoliberal süreç, Özal'lı yılların ekonomi politikaları ve sonucundaki kültürel erozyon ve toplumsal yozlaşma, göçün ürettiği sorunların üstesinden gelemeyen yeni bir kentsel büyüme atağı ve yeniden tanımlanan 'İstanbullu' kimliği gibi olgular geliyor akla; Börütüçene, belli ki izleyicinin müdahalesine alan açarak, çok uzak geçmişle çağımız arasında kurulabilecek köprülerin daha deneyimsel bir temelde algılanmasını istemiş, izleyicinin tarihe, zamana müdahil olarak sorumluluğunu hatırlatmaya çalışmıştır."

1980'lerin sonlarına doğru Ömer Madra stüdyosunda Amiga bilgisayarla, fotoğraf ve videoyu kullanarak sanatsal üretim yapmıştır. Videolarında, caz, elektronik, çağdaş, klasik Batı ve Türk müziklerini kullanan sanatçı; Amiga Painter bilgisayar kullanarak müziğin ritmiyle paralel oluşturduğu soyut fotoğrafları video bandına aldığı çalışmalarını aynı müziğin eşliğinde izleyici karşısına çıkarmıştır (Gönüllüleroğlu, 1991: 30).

1990 ve sonrası, 1980'lerde meydana gelen gelişmelerin etkilerinin, sonuçlarının bir uzantısı olarak ve genel bir değişimin dünyada olduğu kadar Türkiye'de de görülmeye başlandığı bir tarih olarak nitelendirilebilmektedir.

1990'lar ile ilgili yapılacak araştırmalarda ilginin yoğunlaştığı en önemli kavramın "küreselleşme" olduğu dikkati çekmektedir. Aslında bir geçiş çağında bulunulduğunu belirten Wallerstein'a (2004: 123) göre 1990'lar küreselleşmeye dair bir söyleme boğulmuş ve ilk kez bir küreselleşme çağında yaşadığımız söylenmeye başlanmıştır. "Bize, küreselleşmenin her şeyi değiştirdiği söylendi: devletlerin egemenliği önemini kaybetti; herkesin pazarın kurallarına direnme yeteneği kayboldu; kültürel özerklik imkanımız neredeyse ortadan kalktı; bütün kimliklerimizin istikrarı ciddi şekilde sorgulanmaya başlandı. Bu varsayılan küreselleşme hali bazılarınca sevinçle karşılandı, başkalarını ise üzdü."

Küreselleşme, yerellik, postmodernizm, uluslararası toplum, çokkültürlülük, serbest piyasa ekonomisi, sanatın uluslararası dolaşımı, merkez-kenar ilişkisi gibi konular dönemin ruhuna uygun olarak, her alanda olduğu gibi, sanat ve kültür alanında da tartışılmaya başlanmış ve hakim olan hız ve değişim ile birlikte, bu tartışmalar Türkiye'de de etki uyandırmıştır (Turay, 1995: 602).

Dünya ve Türkiye sanat ortamında; disiplinlerarasılık, ilişkisellik ve artarak büyümeyi sürdüren bir "ağ toplumu"na doğru geçiş olduğu görülmektedir. 1980'lerin monolitik, homojen ulus devlet beklentisi yerini politik, etnik, dinsel ve cinsel olarak daha çoğulcu bir yapıya bırakmaya başlamıştır. Tekniğin gelişimine paralel olarak sermayenin, bilginin ve insanların dolaşım hızının arttığı bir dönemde bilinen sınırlar ihlal edilmiş ve melezleşme artmaya başlamıştır (Tüzünoğlu, 2007: 16).

Yurt dışına yolculukların artışı, yurt dışından sanatçıların gelişi gibi küreselleşmenin etkileriyle ilintilendirilebilecek gelişmeler, sanat alanında kalkan sınırlar sanatçının kendi dışına çıkmasına katkıda bulunmuştur. Böylelikle uluslararası etkinlikleri takip eden, katılan, farklı disiplinlerde uzmanlaşmış kişilerle birlikte ortak çalışmalar üreten ve yoğun iletişim ağı içerisinde olan sanatçıların sayısı artmıştır. Performans, resim, enstalasyon video ve fotoğrafı gibi malzemeler kullanan farklı ülkelerden gelen (Tan, 2003: 50-51) küresel sanatçılar sanat ortamında görünür olmuştur.

1990'ların en önemli özelliği; "kimlik", "farklılık" ve "öteki" kavramları sanat içerisinde giderek kullanılarak demokrasi pratiği içerisindeki yerleri tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönem kimlik konusu -kadın kimliği, kültürel kimlik, etnik kimlik, kent kimliği- sanatsal üretimin konuları içerisinde yer almıştır. Bunlara ek olarak; öteki göç, aidiyet, yersiz yurtsuzlaşma, sanat ortamı, medya, devlet, küreselleşme gibi temalarda dönemin ruhuna uygun olarak gerek sergilerde gerekse işlerin üretiminde hareket noktası kavramlardan olmuşlardır (Uşar, 2006: 64).

"İletişim toplumu" olarak nitelendirmesi ile teknolojik gelişmeler sonrasındaki dünyayı ifade eden bu süreçte; hızla yenilenen teknolojik materyaller, insanların algıları, düşünmesi, örgütlenme şekilleri, bilginin işlenmesi, üretilmesi ve denetlenmesi üzerinde büyük etkilere, olumlu-olumsuz değişimlere neden olmuştur (Kosova, 2012: 26-27).

1990'lı yılların genel sanat ortamındaki değişimlerin başında gelen sanatçıların kullandıkları malzemelerin değişimi, teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan gelişmelerin sanata dahil edilmesiyle hızla sürmüştür. Tezkan'a (2009) göre 1990'lardan itibaren video sanatının Türkiye sanat ortamında görülmeye başlanması bir tür imkansızlık nedeniyledir. "Türkiye'deyse video, sanat üretiminde sınırları zorlama ve yeni stratejiler yaratabilme hedefiyle ancak doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren gündeme geliyor. Bunun sebepleri arasında 'imkansızlığın' yerleşmiş bir rolü var. Doksanlı yılların başlarında, bienallerdeki video gösterimleri için araç bulmakta yaşanan güçlük, imkansızlık örneklerinden sadece biri. Bu bağlamda, yurt dışında yaşayan Türk sanatçılar hem etkilendikleri akımlar hem de ellerindeki imkanlar açısından farklı konumlandırılabilir."

Dönemin videoyu sanatında kullanan diğer sanatçılarından bazıları; Gülçin Aksoy, Halil Altındere, Kutluğ Ataman, Vahap Avşar, Şükran Aziz, Ünsal Bahtiyar, Muammer Bozkurt, Ayşe Erkmen, Esra Ersen, Genco Gülan, İnsel İnal, Sabri Kaliç, Gülsün Karamustafa, Ömer Ali Kazma, Teoman Madra, Şükran Moral, Aydan Murtezaoğlu, Ebru Özseçen, Neriman Polat, Güneş Savaş, Canan Şenol, Hale Tenger, Sanat Tanımı Topluluğu (STT), Müşerref Zeytinoğlu'dur.

Bu dönem sanat üretiminde öne çıkan devlet, iktidar, farklılık, öteki, küreselleşme, yersizyurtsuzlaşma, sanat, medya ve kimlik (kültürel, etnik, kent, cinsiyet, öteki, göç, aidiyet konuları ile birlikte) kavramlarının (Uşar, 2006: 64) video sanatı işlerinde de ele alındığını görmek mümkündür.

Gülçin Aksoy'un 1999 tarihli, yaklaşık dört buçuk dakika süren "Güvenlik Kamerası" isimli videosunu gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Videonun adından da anlaşılacağı üzere gerçek güvenlik kamerası kaydı kullanılmıştır. Videoda insanlar görünmemekte; "Ahmet Bey içeri giriyor.", "Kenan Bey dışarı çıkıyor." şeklinde yazılar girip çıkmaktadır. Yazı üzerinden olan bu anlatım ile insanlar yazıya ya da göstergeye dönüşmüştür. Bir yandan kimliksiz olma varken diğer yandan kimlikli olma ve kodlama durumu da bulunmaktadır. Bu durumu Aksoy şu sözlerle açıklamaktadır: "'Ahmet'in

kahverengi gözü' anlamında bir kimliksizleşme varken, öte yandan; 'Safiye Hanım', belli ki, yaşlı bir insana referans verir. 'Başak çıktı.' dediğim zaman, daha genç bir jenerasyondur. İsimleri öyle seçtim. Ama bu, toplumsal bir sınıflandırma üzerine. Mesela, 'Başak geliyor,' diyor, hızlı giriyor yazı. Daha genç biri. Safiye Hanım çıkıyorsa, biraz yavaş çıkıyor." (Uşar, 2006: 319).

90'lar, Kutluğ Ataman'ın video işlerini üretmeye başladığı yıllar olmuştur. Kutluğ Ataman'ın ilk video çalışması 1997 yılına ait olan 7 saat 45 dakikalık uzunluğu ile dikkatleri çeken, sanat olarak kabul edilip, bir bienalde sergileneceğini düşünmediği, buna karşın, ilk defa 5. İstanbul Bienali'nde (1997) gösterilen "Semiha B. Unplugged" olmuştur (Kortun, 2014: 192). Video; Ankara Devlet Operası baş artisti, yüksek dramatik soprano, ressam ve tiyatro sanatçısı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemi ve sonrasına tanıklık eden, Semiha Berksoy'u merkeze almaktadır. Semiha Berksoy'un kişisel tarihinin, anılarının, aşklarının, sanat hayatının ve üretimlerinin izlerini taşıyan bu video projesinde, önemli tanıklıkları ile bir kadın sanatçının şahsında Cumhuriyet'in çağdaşlaşma süreci, Türkiye'de sanatın, sanatçının, düşüncenin, kadının özgürleşme çabaları, devamında modern zamanlarda bireyin varoluşu ve yaratıcılık tutkusu üzerine coşkulu, hüzünlü ve ilgi çekici bir yolculuk gerçekleşmektedir (Kuyaş, 1997: 20). Bir yandan Semiha Berksoy'un Türkiye tarihini ve modernleşme serüvenini kendi bakışıyla anlattığı ve anılarını manipüle ederek kendi yaşantısını yeniden kurguladığı sonu gelmeyen bir monolog olan bu çalışma, bir yandan da özenle biriktirdiği ve koruduğu anılarıyla saplantılı denilebilecek bir bağı olan özgün ve renkli bir kişilik olarak Semiha Berksoy'un kamera önünde kurguladığı sanrılar ve yeniden canlandırmalar üzerinden Kutluğ Ataman, kendi kişisel tarihine ve kimliğine yönelik doğaçlama bir kazı gerçekleştirmiştir (Baykal, 2008: 21).

Ayşe Erkmen, 1998 yılında Berlin ve Karlsruhe'de gerçekleşen "İskorpit: İstanbul'dan Güncel Sanat" sergisinde yer alan "Emre&Dario" videosunu üretmiştir. Erkayhan'a (2011: 152) göre: "1999 yılına ait Dario ve emre adlı video çalışmasında Ayşe Erkmen de ulusal kimlik konusuna değinir. Filmde genç bir erkek –Erkmen'in oğlu Emre-, 1950'li yılların ünlü şarkıcısı Dario Morena'nın tanınmış şarkısı 'İstanbul Konstantinopol' eşliğinde dans etmekte ve sadece ağzını oynatarak şarkıyı söylemektedir. 'Emre' olduğu tahmin edilen gencin, arkasındaki beyaz fon nedeniyle nerede olduğu anlaşılmaz, İstanbul'a ait birşey görünmez. Fransızca olan şarkı tekrar tekrar çalınır. Genç yorulduğu halde ısrarla dansına devam eder. Siyah giyisileri içinde uluslararası bir pop ya da techno grup üyesi olabileceği düşünülebilecek olan gencin kimliği hakkında ipucu yoktur. Erkmen'in videosu açık, net bir ulusal kimliğin tanımı konusunda yanılsama yaratır, aynı zamanda coğrafi olarak kimlik sorunsalına ironik bir yaklaşım gösterir. İstanbul, Fransızca dili ve dünyada herhangi bir yerin vatandaşı olabilecek görünümdeki genç, izleyiciyi yaşanan dönemdeki kültürel melezlikler konusunda düşünmeye yönlendirir."

Esra Ersen, bireysellik ve sosyal çevre arasındaki ilişkiyi araştırmak konusunda ısrarcı olduğu gözlemlenmekte; çalışmalarında etnik köken, eğitim ve kültür gibi çeşitli faktörlerin bu ilişkiyi nasıl değiştirdiğini ve toplumları nasıl böldüğünü veya birleştirdiğini incelemektedir (Rickards; 2006). Buna örnek olarak sanatçının 1998 tarihli "Türküm, Doğruyum, Çalışkanım…/I am Turkish, I am Honest, I am Diligent..." isimli, 21 okul önlüğü, tek kanallı video projeksiyonu (45 dakika, renkli, sesli) ile oluşturduğu yerleştirmesi gösterilebilir. Bu yerleştirmede yer alan videoda, Almanya ve Avusturya'da okuyan Alman çocuklara Türk çocukları gibi siyah önlük giymiş öğrencilerin nasıl

davrandıklarını belgelemiştir.

Dönemin video sanatı ve deneysel sinema ile ilgilenen dikkat çekici isimlerinden birisi de Sabri Kaliç'tir. İlk video sanatı çalışması, 1990 tarihinde ürettiği "Bolero" olmuştur. Maurice Ravel'in bestesinin soyut-erotik bir uyarlaması olan bu eserinde, bilgisayar teknolojisinin video üzerinde bir uygulamasını sağlayan "time base" kurgu ünitesinin sağladığı soyutlama olanaklarını değerlendirirken "sahte" renkler ve mozaik, solarizasyon gibi video efektler kullanmıştır (Gönüllüleroğlu, 1991: 31). Cinsel eylemin merkezde olduğu bu videoyu, o yıllarda cinselliğin bugünkünden daha fazla tabu olarak görülmesini yıkmak üzere gerçekleştirmiştir.

Gülsün Karamustafa video ile üretimine asıl olarak 2000'lerde başlamış olsa da 90'lı yıllarda yerleştirmelerinin bir parçası olarak video ve monitörü kullanmıştır. 1997 tarihli "Kültür/İstanbul'dan Bir Toplumsal Cinsiyet Projesi" içerisinde Huysuz Virgin ve Bülent Ersoy'un televizyon showlarından görüntüler içermektedir. Travesti ve transeksüeller üzerine popüler eğlence programlarına ait üsluba yönelik olan çalışma, gerçek yaşam koşullarının bu programlarda yansıtılmaması ve altkültüre gösterilen bu sözde hoşgörünün izleyiciye mevcut ilişkileri sorgulamaları, üzerine düşünmeleri yerine onaylamaya dayalı bir rahatlama sunmanın ötesine geçilmemesi ile bağlantılıdır (Heinrich, 2007: 24).

Başta kadınlara yönelik olmak üzere şiddeti; sanat tarihi, müzeler, piyasa gibi olguları oluşturan sistemleri; cinsiyet rollerini tersyüz ederek eleştirdiği işlerinin yanı sıra genelev, hamam, akıl hastanesi ve müze gibi 'tanımlı' mekânlarda gerçekleştirdiği performanslarıyla tanınan (Antmen, 2005) Şükran Moral, 1997 yılında 5. İstanbul Bienali'nde sergilediği video performansı "Sanat Tarihi'ne Güvenmeyiz: Gözün Öyküsü" için Cassandro (1997: 154) şu yorumları yapmıştır: "Şükran Moral, bir müze odasında jinekolojik bir muayene koltuğunda yerini almak suretiyle sanatçı olarak kendi 'başka'lığını bütün öteki kadınların tarihsel ve varoluşsal başkalıklarıyla eşleştiriyor. Performansçı kendi vücudunu hem araç hem de sanat eseri olarak kullanıyor; işte, önümüzde, savunmasız, sanat kalabalığının öldürücü ve profesyonel bakışlarına sunulmuş durumda. Şükran Moral'ın video yerleştirmesiyle amaçladığı, müstehcen bakışın felce uğratılmasıdır. Böylesi bir teşhirin sessizliği, frijidliği ve çok kaba ayan-beyanlığı; sadist imgeleme acı bir fren yaptırtır. Tüm bu yerleştirmenin kavramsal çekirdeği, benim görüşüme göre, şu: Moral; sinsice gözlemek, keşfetmek, örtüleri soymak-sıyırmak ve anlamak isteyenlere 'her şeyi', hem de 'hemen' gösteriyor."

Canan Şenol, 1997 yılında gerçekleştirdiği "Arayış" videosunda kendi bedenini kullanan sanatçı, üst üste giydiği kıyafetleri tek tek çıkaran ama çıplak kalmayan bir kadın görüntüsü ile kadının üzerine giydirilen kimliklerden kurtulamamasını anlatmıştır. Sanatçı bunu şu sözleri ile anlatmıştır: "Tam bir döngü. Çıkarttıkça başka bir kimlik çıkıyor. O kimlikten sıyrılması mümkün değil. Hangi kimliği çıkartırsa çıkartsın, arkasından ona verilmiş başka bir kimlik çıkıyor ve bence bundan kurtulması mümkün değil." (Uşar, 2006: 297).

Tenger, iki monitörlü videosu "Sınırlar/Sınırlar"ı 1999 yılında gerçekleştirmiştir. Bir monitörde bir sopayla kumsala çizgi çekildiği ve sonra bu çizginin denizin dalgaları tarafından silindiği izlenirken; diğer monitörde iki çocuk grubunun bir ipin iki ucundan çekerek diğer grubun, yere çizilmiş olan sınır çizgisini geçmesine çalıştıkları bir oyun görülmektedir (Koyuncu, 2007: 71). Sanatçı bu videosu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "İnsan icadı sınırlar üzerine düşünmek, sadece sınırların

mevcudiyetini sağlamak üzere varolan ve dolayısı ile sınırların kırılganlığını dayatan sistemi, sınırların korunması ve genişlemesi için durmadan tüketilen kaynakları... Sosyoekonomik sınırları düşünmek, hemen her zaman ve her yerde var olan huzursuz kalabalıkların ardındaki sebep." (Tenger, 1999).

2000'li yıllar ile sanatçıların uluslararası dolaşımı normalleşmeye; 1990'larda görülen kolektif ruhun, bireysel arayışlara dönüştüğünü söylemek mümkündür (Altındere, 2007: 8). Bu yıllarda, Türkiye'nin mevcut sorunlarını (demokrasi, militarizm, göç, işsizlik, Kürt meselesi, azınlıklar meselesi, şeriat korkusu gibi) ele alan çalışmalar yanında, Batı-Doğu, Müslüman-Hristiyan gibi klişe ikiliklerin dışında yer alan, küresel boyutta sanatın kendi içindeki döngüsüne ve toplumsallığa vurgu yapan işlerin üretildiğini ve sergilerin düzenlendiğini görmekteyiz. Mahmut Koyuncu'ya (2007: 95-96) göre: "Türkiye'de çağdaş/güncel sanatla uğraşan kişilerin bollaşması ve ayrıca çağdaş sanatı izleyen ulusal ve uluslararası sermaye gruplarının İstanbul'da kümelenip bu alana yönelik mekânlar açması ve yurtdışı basınında İstanbul Bienalleri'nden sıkça söz edilir olması gibi olgular sanatçılar bazında da farklı görsel ideolojileri tetiklemiş bulunmaktadır. Ancak Türkiye'li sanatçılar ve de küratörler her ne kadar ulusal temsil ve evcil travmaları pazarlamaktan kısmen çıkmışlarsa da hâlâ bu travmaları –ki genellikle üçüncü dünyalı sanatçıdan beklenen de budur- sanatlarının odağına aldıklarını belirtmek gerek. Ayrıca ülke dışındaki sergi düzenleyicileri için hâlâ üretilmek istenen klişe metaforlara sarınma söz konusudur." Bu dönem, yılda birkaç kez uluslararası sergilere katılamayıp küresel dolaşımda yer almayan sanatçıların, yerel sanat ortamının sınırlı olanaklarında üretimlerini sürdürdüklerini ve çözüm olarak biraraya gelip gruplaşarak kurdukları (Madra, 2007: 40) kurum karşıtı olarak nitelendirilen sanatçı inisiyatiflerinin, kolektiflerin, alternatif mekânların sayısının artmaya başladığı da görülmektedir.

2000'lerden itibaren video sanatı üretiminde artış daha da hız kazanmış, üretilen video işlerinin sayısı çoğalmıştır. Bu artış video sanatının sanatsal etkinliklerde, düzenlenen sergilerde yer alışına ve görünür olmasına da yansımıştır.

1990'larda video ile işler üreten sanatçıların bazıları 2000'lerde de video üretimlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca birçok sanatçının (özellikle genç sanatçıların) da bu yıllarda videoyu kullanarak işler üretmeye başladıkları görülmüştür. Videoyu sanatının asıl malzemesi yaparak merkeze alan video sanatçılarının yanı sıra videoyu sanatsal üretiminde sürekli kullanmayıp gerekli gördüğünde bir anlatım aracı olarak (diğer sanatsal malzemelerin sağlamadığı olanakları nedeniyle) kullanan sanatçılar da bulunmaktadır. 2000'lerde videoyu kullanan sanatçılardan bazıları: Ozan Adam, Haluk Akakçe, Recep Akar, Hakan Akçura, Fatma Akıncı, Ali Aksakal, Gülçin Aksoy, Nevin Aladağ, Can Altay, Halil Altındere, Melih Apa, Selda Asal, Volkan Aslan, Fikret Atay, Nancy Atakan, Kutluğ Ataman, Roxy Hareket Atölyesi, Vahap Avşar, Gülsen Bal, Kezban Arca Batıbeki, Bengisu Bayrak, Ege Berensel, Selim Birsel, Beyza Boyacıoğlu, Muammer Bozkurt, Osman Bozkurt, Ece Burgaz, Xurban_Collective, Hüseyin Çağlayan, Aslı Çavuşoğlu, Ergin Çavuşoğlu, Elif Çelebi, Burak Delier, A. Mahmut Demirel, Şehnaz Demirel, Uygar Demoğlu, Barış Doğrusöz, Işıl Eğrikavuk, Nezaket Ekici, Köken Ergun, Ayşe Erkmen, Esra Ersen, Cem Gencer, T. Melih Görgün, Nurullah Görhan, Genco Gülan, Hatice Güleryüz, Şinasi Güneş, Nilbar Güreş, Arife Güzelyıldız, Simge Hough, Berat Işık, İnsel İnal, Oktay İnce, Devrim Kadirbeyoğlu, Cemile Kaptan, Bengü Karaduman, Gülsün Karamustafa, Ö. Ali Kazma, Servet Koçyiğit, Serhat Köksal, Levent Kunt, Cüneyt Kurt, Seher Kurt, Sefer Memişoğlu, Aydan

Murtazaoğlu, Ersan Ocak, A. İbrahim Öcal, Ahmet Öğüt, Mehmet Öğüt, Yasemin Özcan, Erkan Özgen, Ferhat Özgür, Ethem Özgüven, Serkan Özkaya, Şener Özmen, Ebru Özseçen, Seza Paker, Zeyno Pekünlü, Neriman Polat, Video Dream Project (Nurdan Özçin- Erkin Peprek), Çağrı Saray, F. Kamil Satıcı, Erinç Seymen, Özlem Sulak, Alper Şen, Canan Şenol, Volkan Şenozan, Mukadder Şimşek, Özlem Şimşek, Candaş Şişman, Hale Tenger, Deniz Üster, Burcu Yağcıoğlu, Mehmet Yılmaz, Serdar Yılmaz.

Can Altay, 2003 yılında ürettiği "Kâğıt Toplayıcılar" videosuyla ilgili olarak da şunları belirtmiştir: "Yine 2003 yılı Eylül ayında 8. İstanbul Bienal'inde sergilenen bir proje yaptım. Bu, sayıları İstanbul'da da inanılmaz olan, ve çöpleri, meskenleri ve iş yerlerinin dışkılarını kurcalayarak yeniden işe yarayacak parçaları; başta kâğıt, teneke, plastik gibi parçaları ayrıştırarak geri dönüşüm fabrikalarına satıp para kazanan kâğıtçılar ya da çöp karıştırıcılar üzerine bir işti. Minibar'dan en büyük farkı, birebir içinde olmadığım veya kendi sesim olmayan, ama gözlemlediğim bir olguya, bir oluşuma dair bir iş yapıyor olmamdı. Bunun da altını çizmeye çalıştım; bir görsel malzeme gibi değil, kendi kişisel gündelik tecrübelerimle onlarla yaşadığım yüzleşmeler, diyalog çabalarımın sık sık geri tepmesi veya bütün bu mesafenin inşası ve mesafenin korunması veya mesafenin delinmeye çalışılması gibi şeyler üzerinde duruyordum, ama esas beni enterese eden şey kâğıtçıların yine sistemle kurdukları ilişkiydi." (Çalıkoğlu, 2005: 53).

Selda Asal'ın 2008 tarihli kolektif video projesi "Hey Dünya, Duy Sesimi, Ben Yaşıyorum!" ile ilgili olarak Altuğ (2008) şunları söylemiştir: "Selda Asal'ın Türkiye'den farklı etnik kökenlere dahil olan ve yaşları 16 ile 18 arasında değişen gençlerle 2008 yılı Kasım ayında Türkiye'nin Diyarbakır ilinde ürettiği 8 dakika 48 saniyelik son kolektif video projesi "Hey Dünya, Duy Sesimi, Ben Yaşıyorum!"; sanatçının yapıt üretim sürecindeki bireysel ifade hakkını geleceğin nesline devrederek dil, ses ve kültür üçgeni ortasına empatik bir yaklaşımla yerleştiriyor. Selda Asal, "Hey Dünya, Duy Sesimi, Ben Yaşıyorum!" adlı video projesinde, şiir, müzik, performans ve görsel estetik gibi farklı disiplinleri kendi içinde harmanlayarak yapıtın 'özgürlük' ekseninde önemli bir adım daha atıyor. Müzisyen Serdar Ateşer'in de 'house/techno' müzik türündeki özgün akustik tasarımıyla destek verdiği "Hey Dünya, Duy Sesimi, Ben Yaşıyorum!"; Diyarbakır'da yaşayan Sezer Kılıç, Uğur Acil, Amed Aydın, Eren Kaya ve Erhan Çermik isimli gençlerin yazdıkları sözler üzerinden Ateşer'in müzikal düzenlemesini, sayısı 10'un üzerindeki gencin katılımı eşliğinde gözler önüne seriyor."

Nancy Atakan'ın 2008 tarihli "Downpour" işi ile ilgili olarak Satıcı (2009) şu yorumu yapmıştır: "Nancy Atakan yine Videoist2010 gösterimlerinde karşımıza çıkan 'Down Pour' çalışmasında İstanbul'un üzerine yağan dilsel karmaşayı yansıtarak öncelikle anadilinden yabancılaşan bir birey olarak sanatçıyı ve şehir ile olan anlamsal ilişkisini sorguluyor. Şehrin üzerindeki kara bulut dramatik yapının öğelerinden birinin bozularak başka bir karaya yağışının resmidir. Bu anlamda metnin görüntüye dönüşürkenki gösteren, gösterilen ilişkisi tıpkı bir reklam filminde olduğu gibi verilmiş ve şehrin muzdarip kimliğini temsilen bir karşı propaganda anlatımı geliştirilmiş olur."

Ferhat Özgür, 2008 tarihli "Şarkı Söyleyebilirim" videosu ile ilgili olarak şunları belirtmiştir: "'Hallelujah'ı Jeff Buckley yorumuyla 2006'da ilk dinlediğimde o kadar çarpılmıştım ki, galiba birkaç ay boyunca aralıksız dinledim; söyledim. O yorum beynime çivilenmişti. Sonra TOKİ'nin Ankara'da yarattığı kentsel tahribatı görünce aynı biçimde afalladım. Doğup büyüdüğüm Altındağ bölgesinin bir

iki yıl içinde yerle bir edilişini görmek, tüm çocukluk anılarımın da geçmişe diri diri gömülüşünü seyretmek gibiydi. İçimde giderek bir ağıt belirdi. O sokaklara her bakışımda Hallelujah'ı mırıldanmaya başladım. Sonra olan oldu: 'I Can Sing' çıktı.

Şener Özmen, Erkan Özgen ile birlikte ürettiği 2003 tarihli "Road To Tate Modern"i şu cümlelerle anlatmıştır: "Road to Tate Modern'i izleyenlerin de bildiği gibi çok uzun bir hikâyesi yok. Diyarbakır'da yaşayan iki karakter, iki sanatçı, takım elbiseleriyle biri atın diğeri eşeğin sırtında dağlık bir alandan vadiye doğru ilerlerken yolda bir köylüyle karşılaşır ve ona adres sorarlar. Aslında bütün kritik ifade, adres sorma anında gizli: "'Biz Road to Tate Modern'i arıyoruz, bize yolu tarif eder misin?'. Köylü kolunu uzatıp 'Şurada, şu dağların arkasında' diyor. 'Peki, ulaşacak mıyız oraya?' diye bir soru geliyor, o da 'Gidin, büyük olasılıkla ulaşırsınız.' diyor. Hikâye orada bitiyor. Yola çıkanlar, o dönem bu işi yapan sanatçılar açısından bir tür mabet gibi görülen Tate için, Tate'e ulaşabiliyorlar mı, gidebiliyorlar mı hikâyesinden çok coğrafik ya da kimliğe dair bir okuma gibi yapıldı."

"Yeni Anıt" isimli sanat projesiyle üretim yapan Ferhat Kamil Satıcı 2010 yılında "Offspace Odyssey İstanbul" işini üretmiştir. Bu çalışmayla ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: "Yeni Anıt'ın şehir tarihi ve efsanelerini fütüristik bir dille birleştirdiği videosu, son yıllarda sıklıkla karşılaşılan pseudo documentary video tarzında. Bir marka şehir olma yolundaki İstanbul'a yönlendirilmiş bilgiler ışığında yeniden bakma çabasının bir ürünü. İstanbul'daki kültürel, bilimsel ve tarihsel katmanlarla kamusal alanın grameri arasında kurgusal bir gezinti." (Yeni Anıt, 2011).

4. Sonuç

Türkiye'de, 1980 sonrası yaşanan gelişmeler, sanat ortamını da etkilemiştir. Değişen bu sanat ortamı içerisinde 1990'lardan itibaren video sanatı gelişme göstermeye başlamıştır. Küreselleşme ile birlikte ilişkisel, disiplinlerarası, giderek disiplinleraşırı hale gelen sanat; modernist sanatçı algılayışının değişmesi, teknolojinin kullanılmaya başlaması ile sanatsal üretim pratiğinin değiştiği; güncel sanatçıların kapitalist uygulamalar, yerellik, milliyetçilik, merkez-periferi, coğrafya, göç, savaş, popular kültür, etnik kimlik, cinsel kimlik, öteki, beden, cinsel yönelim konularında işler ürettikleri gözlemlenmiştir. Bu durum, 1990'lı yıllarda üretilen video işleri için de geçerlidir. Videonun daha çok sanatçının kullandığı araçlardan sadece biri olarak görüldüğünü, diğer araçların yetmediği yerde tercih edildiğinin gözlemlendiğini belirtilen konuları ele alan video işlerinde, teknolojik araştırmalar ve videonun neliği üzerine düşünmekten çok anlatımcılığın tercih edildiği görülmektedir.

Yaşadıkları dönemin gelişmelerini kendileri üzerinden aktaran sanatçılar, 2000'li yıllara gelindiğinde teknolojiyi işlerinde daha da çok kullanarak üretimlerini gerçekleştirmişlerdir. Kameraya, bilgisayara, kurgu programlarına daha ucuz ve hızlı ulaşılabildiği bu dönemde bienaller, müzeler, galeriler, küratörler, sermayenin desteklediği kurumlar ve bu kurumların karşısında yer alan kolektiflerin, inisiyatiflerin de giderek daha fazla video işine ilgi göstermeleriyle sayısı artan bir video sanatı üretimiyle karşılaşılmaktadır. Kayıt dışında ekran olarak da yeni olasılıklar sunan teknolojiler (değişen TV'ler, telefon, ipad, tablet, laptop, navigasyon aletleri, projeksiyonlar vb.) ile birlikte video işlerinin sergilenme olanakları da zenginleşmiş, sergi alanlarında yeni yerleştirme biçimleri görünür olmuştur. "Medya Sanatı"nın gelişmesiyle birlikte, medya sanatı işlerinde artışın başladığı gözlemlenmektedir.

Kaynakça

Altındere, H. (2007). Türkiye'de güncel sanat 1986-2006. Halil Altındere & Süreyya Evren (Eds.), *User's manuel contemporary art in Turkey 1986-2006 Kullanma kılavuzu: Türkiye'de güncel sanat*. İstanbul, Türkiye: Art-ist.

Altuğ, E. (2008). Kültür serasının şefkatli bahçevanı. http://www.seldaasal.com/projects.asp?PROJE_ID=68.

Altunay, D. A. (2012). Kes-kopyala-uapıştır: Bir sanat yüzeyi olarak ekran. Deniz Yengin (Ed.), *Yeni medya ve…*(p. 24). İstanbul, Türkiye: Anahtar Kitaplar.

Yeni Anıt (2011). *Public Idea/2010 Offspace Odyssey İstanbul*. http://yenianit.blogspot.com/2011/04/public-idea.html.

Altunay, D. A. (2013). *Sanatın ortamında video*. Eskişehir, Türkiye: Anadolu Üniversitesi.

Antmen, A. (2005). Bülbül, ne gezersin uzaklarda?. *Radikal Gazetesi*. http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=165966.

Antmen, A. (2015). Hatırlatmak sanatı: Handan Börüteçene. *Sanat Dünyamız*, 145, 67-68.

Arapoğlu, F. (2008). *Heykel formu olarak video: Nam June Paik ve Shigeko Kubota özelinde video-heykel*. http://basin.trakya.edu.tr/Haberler/2008/foto_2008/07_07_firat(4).pdf.

Arapoğlu, F. (2012). Yeni bir ifade olasılığı: Güncel sanatta video'nun radikal dili. Deniz Yengin (Ed.), *Yeni medya ve…*(p. 226). İstanbul, Türkiye: Anahtar Kitaplar.

Baykal, E. (2008). *Kutluğ Ataman sen zaten kendini anlat!.* İstanbul, Türkiye: YKY.

Bozkurt, M. (2007). Sanat üretim ortamı olarak video. *Sanat Dünyamız*, 104, 116-117.

Cassandro, D. (1997). Şükran Moral. *5. Uluslararası İstanbul Bienali Kataloğu*. İstanbul, Türkiye: İstanbul Kültür Sanat Vakfı.

Çalıkoğlu, L. (2005). *Çağdaş sanat konuşmaları*. İstanbul, Türkiye: YKY.

Çalıkoğlu, L. (2008). *Çağdaş sanat konuşmaları 3 90'lı yıllarda Türkiye'de çağdaş sanat.* İstanbul, Türkiye: YKY.

Erkayhan, Ş. (2011). *1960 sonrası Almanya'da Türk sanatçılar: Göç ve kültürel kimlik*. Nort Carolina: Lulu.

Gecü, S. (t.y.). I can sing. *Xoxothemag.* http://www.xoxothemag.net/post/1836/i-can-sing-/.

Gönüllüleroğlu, A. (1991). Teknolojiyle birlikte gelişen bir dal: Video sanat.... *Milliyet Sanat Dergisi*, 262, 30-31.

Heinrich, B. (2007). *Güllerim tahayyülerim/My roses my reveries*. İstanbul, Türkiye: YKY.

Kılıç, L. (Ed.). (1995). Video sanatı eleştirel bir bakış. İstanbul, Türkiye: Hil.

Kortun, V. (2014). Kutluğ Ataman ile söyleşi. *10*. SALT E-yayınlar. 192-204. http://saltonline.org/tr#!/tr/828/10?tag=48.

Kosova, E. (2012). Kulvarlar arasında. *Toplum ve Bilim*, 125, 26-39.

Koyuncu, M. (2007). Ulus sergileri ve temsil". Halil Altındere & Süreyya Evren (Eds.), *User's manuel contemporary art in Turkey 1986-2006 Kullanma kılavuzu: Türkiye'de güncel sanat*. İstanbul, Türkiye: Art-ist.

Köker, L. (1995). Turgut Özal: Siyasi ideolojik bir portre. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (C. 11, p.

203). İstanbul, Türkiye: İletişim.

Kuyaş, N. (1997). Benim politikam sanat. *Milliyet Gazetesi*, 20. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=%22benim%20politikam%20sanat%22&isAdv=false.

Madra, B. (2007). Bir karmaşa alanı olarak görsel sanat. Halil Altındere & Süreyya Evren (Eds.), *User's manuel contemporary art in Turkey 1986-2006 Kullanma kılavuzu: Türkiye'de güncel sanat*. İstanbul, Türkiye: Art-ist.

Manasseh, C. (2009). *The Problematic of video art in the museum 1968-1990*. New York, NY: Cambria.

Martin, S. (2006). *Video art*. Uta Grosenick (Ed.). Köln, Almanya: Taschen.

Meigh-Andrews, C. (2006). *A history of video art the development of form and function*. Oxford, England: Berg.

Özayten, N. (2007). Türkiye'de obje sanatı kavramsal sanat post-kavramsal sanat eğilimleri. Halil Altındere & Süreyya Evren (Eds.), *User's manuel contemporary art in Turkey 1986-2006 Kullanma kılavuzu: Türkiye'de güncel sanat*. İstanbul, Türkiye: Art-ist.

Özmen, Ş., Erdem, O., Çalıkoğlu, L. (2013). Huzurlu bir hayat dışında başka bir şey talep etmiyorum. Yaptığım işler de bir parça bununla alakalı. *Sanat Dünyamız*, 132, 72-73.

Rickards, C. (2006). Esra Ersen. *Culturbase.net The international artist database*. http://www.culturebase.net/artist.php?3769.

Rush, M. (2001). *New media in late 20th century art*. London, England: Thames&Hudson.

Satıcı, F. K. (2009). *Kamusal alan ve özel mülkiyet bağlamında video sanatında yerçekimsel dinamikler*. http://yenianit.blogspot.com/2009_01_01_archive.html.

Sönmez, N. (1995). Türkiye'de çağdaş sanat: 1983-1994. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (C. 14, pp. 1100-107). İstanbul, Türkiye: İletişim.

Sönmez, N. (1997). Video sanatı. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (C. 3, p. 1885). İstanbul, Türkiye: Yem.

Tan, P. (2003). Küreselleşme ve '90 sonrası güncel sanat. *Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Tenger, H. (1999). *Dulcinea*. http://www.dulcinea.org/arsiv/etkinlikler/htenger.htm.

Tezkan, M. (2009). Gerçekliğe alternatif bir gerçeklik: Nil Yalter videosu. http://www.nilyalter.com/texts/1/gerceklige-alternatif-bir-gerceklik-nil-yalter-videosu-turkish-by-melis-tezkan.html.

Turay, A. (1995). 1980 sonrası Türk heykelciliği". *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (C. 13, p. 602). İstanbul, Türkiye: İletişim.

Tüzünoğlu, A. (2007). Sosyoloji paradigmasında 1990'larda Türkiye'de güncel sanatın dönüşümü (1990-1999). *Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilimdalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı*, İstanbul.

Uşar, İ. M. (2006). 1990 sonrası Türkiye'de video sanatı ve kimlik sorunsalı. *Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı*, Ankara.

Wallerstein, I. (2004). *21. yüzyılda siyaset*. İstanbul, Türkiye: Aram.

OSMANLI AYDINLARININ TÜRKİSTAN İLGİSİ VE İZLENİMLERİ

TURKISTAN INTEREST AND IMPRESSIONS OF OTTOMAN INTELLECTUALS

Doç. Dr. İbrahim ŞİRİN
Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
sirinibrahim@gmail.com

Özet

İmparatorluğun en uzun yüzyılı XIX yüz yıla gelinceye değin Osmanlıların Türkistan ve tarihiyle pek ilgilendiklerini söylemek zordur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Orta Asya tarihine ilgi başlangıçtan itibaren şarkiyatçılığın bir dalı olarak gelişen Türkolojinin etkisi altında olmuştur. Türkoloji ise XVII. yüzyılda Cizvit papazlarının başlattığı Sinoloji (Çin araştırmaları) disiplinine bağımlı olarak gelişmiştir. Gerçekten Çin uygarlığıyla ilgili bilgilerin artışı ve Çin kaynaklarının tanınması, Orta Asya Türkleri ve bunların tarihi ile ilgili bir çok bilginin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Joseph De Quignes (1721-1800), Abel Remusat (1788-1832), Stanislas Julien (1799-1873) Edouard Chavannes (1865-1918) Wilhelm Thomsen (1842-1927) Wilhelm Radloff (1837-1918) ve sâir âlimlerin eserlerinden, Türk kavimlerinin Asya ve Avrupa tarihindeki rollerine dair yeni bir görüş ortaya çıktı ve o zamana kadar karanlık kalan İslamiyet'ten önceki Türk Tarihi üzerine yeni bir ufuk açıldı. Aslına bakılırsa bu yeni Türkoloji ilmi bilhassa bazı otoritelerce, Türklerle Macarların müşterek bir menşeden geldiği kanaati ileri sürülen Macaristan'dan gelmişti. O zamanın ileri gelen Macar âlimlerinden Arminius Vambery (1823-1913) İstanbul'da uzun ikameti esnasında bir çok Türk münevveri ile tanışmış ve Budapeşte'deki Şark dilleri kürsüsüne tayininden sonrada onların dostluğu ve saygısını kaybetmemişti. Bu bildiri Türkoloji biliminin doğuşu sonrası Osmanlı aydını ve bürokratının Türkistan'ı nasıl ve ne şekilde tasavvur ettiği, Türkistana dair seyahat izlenimlerinin bu tasavvurda etkisi irdelenecektir.

Abstract

It is difficult to say that Ottomans were much interested in Turkistan and her history until XIXth century, the longest century of the empire. In the last period of the Ottoman Empire interest in the history of Central Asia unfolded under the effect of Turcology that had been developed as a branch of orientalism. Turcology, on the other hand, developed depending on Sinology discipline (Chinese studies) initiated by the Jesuit priests in XVII.th century.Indeed, the increase of information related to Chinese civilization and the recognition of Chinese sourcesled to the emergence of a lot of information about Central Asian Turks and their history.A new vision about the role of Turkish tribes in the history of Asia and Europe emerged from the works of scholars such as Joseph De Quignes (1721-1800), Abel Remusat (1788-1832), Stanislas Julien (1799-1873) Edouard Chavannes (1865-1918) Wilhelm

Thomsen (1842-1927) Wilhelm Radloff (1837-1918). And a new horizon expanded on the pre-Islamic Turkish history that had been left in obscurity until then. In fact, this new Turcology science especially came from Hungary where some authorities alleged the conviction of Turks and Hungarians were from a joint origin.Arminius Vambery (1823-1913), an outstanding scholar of his time, met with a number of Turkish intellectuals during his long residence in Istanbul, and did notlose their friendship and respect after his appointment to the chairof Oriental languages in Budapest. In this paper, how Ottoman intellectuals and bureaucrats envisioned Turkistan after the birth of the Turcology science and the effect of the journey impressions to Turkistan on this envisagement will be discusse.

GİRİŞ

Osmanlı zihni dünyasında Türkistan neresidir? Osmanlı coğrafyasında Türkistan'ın sınırları nereye uzanmaktadır? Türkistan, batıda Hazar'a kuzeyde Sibirya'ya kadar uzanmakta, güneyde Horasan'ı, Herat'ı bugünkü kuzey Afganistan'ı ve doğuda bugün Çin sınırlarında bulunan Doğu Türkistan'ı içine alan bir coğrafya parçasıdır. XV. ve XVIII. Yüzyıl kaynaklarında Türkistan ayrı bir coğrafya olarak değil Acemistan, "Bilad-ı acem", "Vilayet-i acem" tabir ettikleri topraklar içinde gösterilmektedir. Acem tabiri Osmanlılara Araplardan miras kalmış bir tabirdir. Arap coğrafyacılar, Arap olmayan anlamında "Acem", Arap coğrafyası dışında kalan Arapça konuşmayan coğrafya için "Acemistan" tabirini kullanmışlardır. (Karaismailoğlu,1988;321)

Osmanlılar XV yüzyıldan itibaren kendi sınırlarını tarif için diyar-ı rum tabirini kullanırken kendi sınırları dışında kalan coğrafya için kendi doğusun da kalan topraklar için "diyar-ı acem", "bilad-ı acem" tabirini, batı da ise frenkistan tabirini kullanmışlardır. Acem tabirinden kast edilen coğrafi mekan ise bu günkü İran değil Horasan'ı ve bütün Türkistan'ı da içine alan geniş bir coğrafyadır. (Arslan,1999;84)

Osmanlı ülkesi anlamında kullanılan "Diyar-ı Rum" kelimesi XIX. Yüzyıl sonunda kullanımdan düştü. Rusya'nın Roma'nın mirasına sahip çıkıp bir Rum devleti kurma planları 1820'de Yunan isyanları sırasında Rum kelimesine yüklenen politik anlamından dolayı Osmanlılar "Diyar-ı Rum" yerine Anadolu demeyi "Memalik-i Mahrusa" yerine "Osmanlı Devleti" tabirini kullanmayı yeğlemişlerdir. Balkan savaşlarına kadar Anadolu, Diyar-ı Rum'a karşılık kullanılırken savaş sonrasında Türklerin son vatanı olarak idealleştirilmiştir. Acem kelimesi de XIX. Yüzyıl'da terk edilmeye İran, Horasan ve Türkistan tabirleri kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında İran'ın doğu sınırlarındaki Horasan ve onun da ötesinde kalan *Turan*
Osmanlı Türklüğünün menşei için bir nevi ata diyarı olarak algılanmıştır. (Köprülü, 1943: 219-303). Acem'den ata diyarı Türkistan'a evrilen Türkistan mefhumunun gelişimi, Osmanlı siyasi ve düşünce iklimi ve tasavvur dünyasıyla doğrudan ilintilidir.

Osmanlıların Türkistan İlgisi(zliği) ve Bilgisi

İmparatorluğun en uzun yüzyılı XIX. Yüzyıl'a gelinceye değin Osmanlıların Türkistan ve tarihiyle pek ilgilendiklerini söylemek zordur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Orta Asya tarihine ilgi başlangıçtan itibaren Şarkiyatçılığın bir dalı olarak gelişen Türkoloji'nin etkisi altında olmuştur. Türkoloji ise XVII. yüzyılda Cizvit papazlarının başlattığı Sinoloji disiplinine bağımlı olarak gelişmiştir. Gerçekten Çin uygarlığıyla ilgili bilgilerin artışı ve Çin kaynaklarının tanınması, Orta Asya Türkleri ve bunların tarihi ile ilgili bir çok bilginin ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Joseph De Quignes (1721-1800), Abel Remusat (1788-1832), Stanislas Julien (1799-1873) Edouard Chavannes (1865-1918) Wilhelm Thomsen (1842-1927) Wilhelm Radloff (1837-1918) ve sâir âlimlerin eserlerinden, Türk kavimlerinin Asya ve Avrupa tarihindeki rollerine dair yeni bir görüş ortaya çıktı ve o zamana kadar karanlık kalan İslamiyet'ten önceki Türk tarihi üzerine yeni bir ufuk açıldı. Aslına bakılırsa bu yeni Türkoloji ilmi bilhassa bazı otoritelerce, Türklerle Macarların müşterek bir menşeden geldiği kanaatini ileri süren Macaristan'dan gelmişti. O zamanın ileri gelen Macar âlimlerinden Arminius Vambery (1823-1919) İstanbul'da uzun ikameti esnasında bir çok Türk münevveri ile tanışmış ve Budapeşte'deki Şark dilleri kürsüsüne tayininden sonrada onların dostluğu ve saygısını kaybetmemişti.

Türk tarihine dikkat çeken oryantalistlerden ilki kendiside Sinolog olan ve bu konudaki bilgileri değerlendiren Deguignes'tir. XVIII. Yüzyıl'ın ortasında *Türklerin ve Tatarların Genel Tarihi* isimli kitabı yazmış olan Deguignes, eserinde Türkleri zalim ve acımasız olarak gösterir. Türk düşüncesinde tesir uyandıran ikinci Türkolog Leon Cahun'dür. 1896'da Fransa'da yayınladığı *İntroduction a I'Histoire de I'Asie* (Asya Tarihine Giriş) adlı eseridir. 1899'da basıldıktan üç yıl sonra Türkçeye çevrilmiştir (Lewis,1960;10). Türkolog L. Cahun de Türkleri eserinde aşağılamıştır. Cahun'e göre Türkler*;*

*"Kafa değil gönül insanıdır. Türkler anlayış bakımından insanlar içinde sonuncudur. İnanmaktan daha fazlasını istemezler ve anlamaya hiç çalışmazlar, Hunlar, Türkler, Moğollar, ince ve uzun Avrupalılara korkunç cüceler gibi görünür"(*Timur,1994;136*)*

Türkçülüğün kuruluşunda bu iki yazarın ilk planda adı geçen şahsiyetler olması şaşırtıcı görünebilir. Oysa Türkçüler, Cahun ve Deguignes'in eserlerinin kendilerince olumlu yönlerini gördüler. Cahun, Türklerin savaşçı ruhlarını, cesaret, itaat, doğruluk, âkl-ı selim gibi erdemlerini övmüş,*"dürüst idareciler, kararlı yöneticiler olduklarını"* ilave etmiştir. Yazara göre, Müslümanlık gerçek Türk dehâsıyla ters düşmüş, Araplar, Türkleri silahla yenemeyeceklerini anlayınca çok iyi bildikleri iftiraya başvurmuşlardır. "*Türkler Selçuklu'dan itibaren bozulmaya başlamıştır"* (Timur,1994;137.)[1]; düşüncesi Türkler hakkında hakaretlere varan sözlerini unutturmuş ve bu övücü sözler, Türkçüler üzerinde daha etkili olmuştur. Etienne Copeaux: Cahun'un etkisini Cumhuriyet dönemine kadar getirir. Kemalist tarih yazımı üzerinde de Cahun'un etkilerinin büyük çapta olduğunu vurgular (Copeaux**,**1998;21)

Osmanlı Aydınlanmacılarının önde gelen ismi Nâmık Kemâl, Leon Cahun ile Paris'te tanıştı. Nâmık Kemâl'in Leon Cahun'le ilişkisi İstanbul'a dönüşünden sonra da devam etti. Nâmık Kemâl, Leon Cahun'ün Türkçülük fikirlerinden etkilenmedi. Nâmık Kemâl'in Osmanlı İmparatorluğu

[1] Timur, a. g. e. , s. 137.

dışındaki Türkleri [*], Müslüman ülkelerine zarar verdiklerine inandığı Tatarlar olarak görmesi, onun Türkleri sevmemesine sebep olmuştur. Bu sebepten olacak ki Cahun, mektuplarında Nâmık Kemâl'in Osmanlılığı ile hafiften eğlenir. Osmanlı İmparatorluğu Osmanlılığı XIX. Yüzyıl'da keşfetti ve yerleştirdi. XIX. Asır Osmanlılığı milliyetçilin dışında devlet kavramının etrafında bir kenetlenmedir. (Ortaylı,1999;45) Osmanlıcık ideolojisinin teorisyenlerinden Namık Kemal gibi bazı Osmanlı münevverinin Türk ve Orta Asya'ya bakışı vahşi, barbar, medeniyetten nasibini almamış, kıyıcı bir topluluktu ve Türkistanlılarla ilgilenmeye dair bir şey bulamıyorlardı. Devletten çok milleti öne çıkaran ulusçu akımlara karşı tepkiliydiler. Hindistan, İran, Afganistan ve Türkistan onlara göre gayr-i medeni, kendilerinden geri idi. Bu yaklaşımı Said'in çerçevesini çizdiği oryantalist yaklaşımla nitelendirmek pek mümkün değildir. Şehirli bir elitin taşraya, çevreye karşı sergilediği küçümseme, küçük görme tavrıdır. Bu tavrı oryantalist yaklaşımla karıştırmamak gerekmektedir.[*] Osmanlılarda Türkistan ve hatta Doğu/şark hiç bir zaman akademik bir çalışma alanı olmamıştır; diğer bir deyişle Osmanlı Devleti'nde sistemli bir Doğu çalışmalarından bahsetmek mümkün değildir. (Palabıyık, 2010;470.) XIX. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiği zaman Avrupa ve Rusya'da Doğu Araştırmaları Merkezleri çoktan kurulmuş ve önemli faaliyetlere imza atmıştı. Oryantalizm ve oksidentalizm için yeter şarttan biri ve en önemlisi kurumsal bilgi üretim merkezlerinin olmasıdır. Osmanlı'da bu anlamda ne kast edilen anlamda oryantaliz ne de oksidentalizmden bahsetmek mümkün değildir. Osmanlı nev-i şahsına münhasır bir oryantalizm ve oksidentalizmin varlığından bahsetmek daha tarihi

---

[*] Nâmık Kemâl, Osmanlı'da yaşayan Türklerle ilgili görüşlerini, *Vatan yahut Silistre* piyesinde İslâm Bey'in ağzından şöyle söyletir. Osmanlılar söz arasında vatanı kaybetmez gibi görünürler, o kadar kaybetmez görünürler ki konuştuğun adamı taştan yapılmış resim zannedersin. Hele, karşılarında bir düşman göster, hele vatanın mukaddes topraklarını bir ecnebinin murdar ayağı ile çiğneneceğini anlasınlar, işte o vakit, halka başka bir hal geliyor. İşte o vakit, o abalı kebeli Türkler, o tatlı sözlü yumuşak yüzlü köylüler, o çifte koşulur öküzden fark etmek istemediğimiz biçareler aradan bütün bütün kayboluyor de yerlerine Osmanlılığın, kahramanlığın ruhu meydana çıkıyor. Nâmık Kemâl, *Vatan Yahut Silistre*,Haz Sabahattin Çağın,İzmir,1996. s. 32. Nâmık Kemâl burada Türk kelimesini millet anlamında kullanmaz. Çağının yaygın yanlış Türk anlayışını sergiler. Kelimeyi daha çok sosyal anlamda kullanır. Buna karşın Osmanlı kelimesini bir hanedan ismi olarak, bir devlet adı olarak değil de bir millet olarak nitelendirir. Türk kelimesini çağının anlayışıyla kullanmakla birlikte "kaba saba köylü klasik Türk ifadesi yerine tatlı sözlü güler yüzlü demeyi tercih eder. Kendisi Türkleri öküz gibi görmese bile çağında öyle göründüğünü ifade eder ve böyle görünmesinden üzüntü duyuyor olacak ki biçareler ifadesini kullanmıştır.

[*] Post Kolonyalist yaklaşım Osmanlı Devleti'ni kolonyalist/emperyalist bir devlet olarak addederler ve bu devletin "kolonileştirdiği" topraklar üzerinde (örneğin bugün Ortadoğu ve Kuzey Afrika olarak adlandırılan bölgeler) yasayan toplumları anlamak için tıpkı Batılı kolonyalist/emperyalist devletlerin aynı bölgeler için geliştirdiği söylemi taklit ettiklerini ifade ederler. Bu çerçevede yapılmış çalışmalar için bknz, Ussama Makdisi . "Ottoman Orientalism." *American Historical Review* 107, no. 3 (2002): 768–796., Selim Deringil . "'They Live in a State of Nomadism and Savagery': The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate." *Comparative Studies in Society and History* Volume 45, No: 2 (2003): 311–342. Post kolonyalist yaklaşıma karşı Mustafa Serdar Palabıyık, *Travel, Cıvılızatıon And The East: Ottoman Travellers' Perceptıon Of "The East" In The Late Ottoman Empıre*, Orta Doğu teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010 eleştirel yaklaşımına karşı Can Veyselgil'in The Ottoman Empıre And "*The Rest Of The World": Late Ottoman Fırst Person Narratıves Regardıng The Ottoman Perceptıons On The Non European World And The Ottoman Perıphery*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011 Osmanlıların kolonyal söylemi hem içselleştirip hem de direndiklerinin altını çizer.

realiteye uygun düşecektir.

Yusuf Akçura, *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yazdığı "*Asya-yı Vusta Felâketzedegânı Menfaatına Verilen Konferans"* başlıklı yazısında Osmanlı aydınlarının doğuya bigane kalışının sebeplerini irdeler. Ona göre " *bizim efkar-ı münevvere eshabı, şimdi matbuatı ellerinde tutanlar şark ve âlem-i İslâm'la meşgul olmaktan adeta utanırlar. Medeni Avrupa varken şark göz atılmaya, düşünülmeye değer mi? Sonra Allah esirgesin bize Avrupalılar henüz Avrupalılaşmamış, barbarlıktan taassuptan kurtulamamış demezler mi? Hani şu Hac'dan gelirken gördüğümüz uzun, pis, kokmuş elbiseli Asyalılarla nasıl uğraşır?* (Akçura,1911;399)

Akçura, dönemin şarka dair baskın eğilimini özetlemiş Avrupalılaşmak isteyen bir toplumun okur yazarlarının kendi toplumuna karşı nasıl yabancılaştığı ve Avrupalıların bakışıyla baktıklarını göstermiştir. " *Biz garbın gözüne girmek isteriz garbın hüsnü teveccühünü kazanmak isteriz. Bir gazetecinin dediği gibi Avrupa aile-i medeniyesi içinde yer tutmak isteriz. Bunun için yaranmalıyız. Garb'a müdârâ etmeliyiz, hatta temellük etmeliyiz; şark ile uğraşmakta ne faide var? Onlardan ne menfaat gelecek? Garptan korkuyoruz. Şark'la çok meşgul olursak bizi bir takım efkar-ı siyasiye ile itham ederler. Memleketimizi de bundan netaic-i muzirra hasıl olur. Eğer Avrupa'nın gözüne girer, Avrupa'nın teveccühünü celp edersek her türlü şaibe-i taassubdan masûn kalır ve memleketimizde rahat rahat yaşarız.*"(Akçura, 1911;399)

Abdürreşid İbrahim'in "*Âlem-i İslâm*" ve "*Japonya'da İntişâr-ı İslamiyet*" adlı eserlerinden ilham alarak kaleme aldığı ve 1912'de Sebilürreşat'ta yayınladığı Süleymaniye Kürsüsü şiirinde Mehmet Akif

Kadın erkek koşuyor borç ederek Avrupa'ya…
*Sapa düşmekte bizim şıklara, zannım Asya. (*Ersoy,2009;173)

diyerek Osmanlı'nın Asya'ya kayıtsız kalışını eleştirmektedir.

1914 yılında Çin Türkistan'ına seyahat eden İttihatçı Ahmet Kemal Bey, Osmanlıların Türkistan'a ilgisizliğinden Akçura ve Mehmet Akif gibi yakınmakta olup Avrupalıların Türk araştırmaları konusunda gösterdiği çabayı taktire şayan bulmaktan da kendini alamaz. *" Bu gün Avrupalılar, dünyaya bir dünya daha ekleme gayreti içindeydiler. Bu amacı gerçekleştirmek için, kutuplarda araştırma yapıyorlar, Afrika'nın sınırsız çöllerinde gömülmeği göze alıyorlar, Türk olmadıkları halde Türkçülük araştırmalarına girişiyorlar. Altın (Zerefşan) nehrini aşıp büyük ve şanlı Timur'un Semerkant'taki türbesi başına gelerek Türklüğün gelenek ve tarihini inceliyorlar.Türk Medeniyetinin ocağı olan Turfan , Rus araştırmacılar tarafından demir kazıklarla kazılıp altı üstüne getirirken, iki bin yıllık üne sahip Çinlilerce Nan Ku diye adlandırılan Kaşgar'da Avrupalılar, eski Türk eserlerini bulmak için kentin sinesi deşilirken, biz Türk balaları, yanlış tarihler yazmaktan,senlik benlik davlarından bir türlü kurtulamıyoruz.Bir takım derme çatma bilgileri halka satmaktan başka iş gördüğümüz yok !* (Ahmet Kemal, 1994;90)

XIX. Yüzyıl Osmanlısı Türkologların eserleriyle Orta Asya tarihiyle ilgilenmeye başladığını daha önce söylemiştik. Şinasi'nin ve Ahmet Vefik'in Türk tarihiyle ilgilenmelerinde Avrupa'da oryantalist çevrelerle girdikleri ilişki etkili olmuştu. Şinasi, ünlü oryantalist yazar ve devlet adamı Slvestre de Sacy'nin oğlu Fransız Akademisi üyesi ve devrin ünlü gazetelerinden Journal des Debats'ın baş yazarlarından, Oriantalist Samuel Sylvestre de Sacy aracılığı ile bu ünlü aileyi ile ilişki kurdu. Bu

ilişkide Reşit Paşa'nın rolüne kestirmek güçse de baba Sacy'nin Reşit Paşa'nın dostu olması Şinasi'nin bu aileyle ilişki kurmasını kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Şinasi, ünlü Fransız dostlarının aracılığı ile 1851'de o devir Fransa'sının tek Doğu ilimleri araştırma derneği olan Sociaete Asiatique'nin üyeliğine kabul edildi. Sacy ile olan dostluğu sayesinde Renan, Pavet de Courteille, Lamartine gibi dünya çapındaki Fransa'nın ünlü isimleri ile ilişki kurarak onların toplantılarında ve çevrelerinde bulundu. Şinasi'nin *Durub-ı Emsal-i Osmaniye*, ve diğer lügat ve dil çalışmalarında sözünü ettiğimiz oryantalist derneğin etkisi olsa gerektir. Aynı etki Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanisi*' kitabında da görülür.

Osmanlıların Türk tarihi ve Türkistan'la ilgilenmelerin de Rusya'nın Türkistan'ı işgali önemli bir etken olmuştur. 1860'larda Rusya'nın Asya'da yayılması İngilizlerin dikkatini çekti. Hindistan'ın 1857 Sipahi İhtilali'nde Sultan Abdülmecit'ten Halife sıfatıyla, Müslüman Hintlilerin İngiltere kraliçesine itaatini tavsiye ederek bir ferman çıkarmayı ihmal etmeyen İngiliz siyasetinin, Orta Asya Müslüman Türk hanlıklarının vaziyet ve ahvaliyle Osmanlı Türklerini alakadar etmeye uğraşmış olması çok muhtemeldir.

Ali Suavi'nin Orta Asya'da Rus istilasını Türk kamu oyununa bilgilendirmek için Le Khiva en Mars 1873 kitabını Paris'te yayınladı. Ali Suavi'nin kitabı Osmanlıcaya Hiva fi Muharrem 1290 şeklinde çevrilip yayınlandı. Ali Suavi'nin kitabının ardından Mehmet Emin Efendi Orta Asya'ya İttihadı İslam'a bir taş ilave etmek için bir seyahat yaptı ve daha sonra bu seyahat izlenimlerini yayınladı. Uzun on dokuzuncu yüzyıl Osmanlısı'nda Avrupa'yla ilgili seyahat ve izlenimler göz önüne alındığında Orta Asya'ya seyahat ve ilginin ne kadar cılız kaldığı görülecektir. Akçura'nın Osmanlı entelijensıyasına yönelik eleştirisinin de ne kadar haklı olduğu anlaşılacaktır. Osmanlı'nın Orta Asya'ya ilgisizliğine karşı Batı, Orta Asya'yla ilgisini sürdürmüştür. 1819'da Rusya'nın Türkistan'ı işgalini yakından görmeye gelen Yüzbaşı M. N Muravyev, Voyage en Turcomanie et a Khiva, Fait en 1819 et 1820, seyahatnamesi, 1923'te Paris'te Fransızca olarak daha sonra ise Journey of Khiva, başlığı ile İngilizce olarak basılmıştır. Amerikalı bir gazeteci I. A. Mac Gahan, Rusların Hiveyi işgalini görmek için gelmiş ve izlenimlerini Campaigning on the Oxus and the Fall of Khiva. Correspondent of the New York Herald, 1874 yılında New York'ta, Kolağası Ahmet, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver,* başlığı ile Osmanlıca olarak yayınlamıştır.[*] Henry De Couliboef Blocqueville, Türkmenler Arasında[1*], Eugene Schuyler, Turkistan Notes Of A Journey in Russian Turkistan, (1876),ve son olarak Orta Asya'yı bir derviş kıyafetiyle gezen ünlü oryantalist Armius Wambery'nin Orta Asya izlenimleri seyahatnamelerden bir kaçıdır. Özellikle Raşit adıyla ve derviş kıyafetiyle Orta Asya'da üç yıl dolaşmış Wambery burada edindiği izlenimleri İngilizlerle paylaşmıştı. Avrupalıların özellikle İngilizlerin Orta Asya'ya ilgisinin kökeninde Rusya yayılması olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Japonların Orta Asya macerası Avrupalılardan farklı değildir. Meiji dönemi Japonlarının İslam dünyası hakkındaki görüşlerini oluşturan bilgi üretme süreci, bu dönemin Batılı güçleri ile benzer bir tarihi paylaşmaktadır. Tıpkı Batı örneğinde olduğu gibi, bu modeli benimseyen Japonya'da da XIX. Yüzyıl'da, İslam dünyası hakkındaki istihbarat toplama faaliyetleri, İslam dünyası hakkındaki Şarkiyatçı bilginin o ülkenin siyasi iktidarının dış politikada ki menfaatlerine hizmet etmesi için

[*] A. Mac Gahan, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver* çev Kolağası Ahmet, (Haz İsmail Aka, Mehmet Ersan), İzmir 1995 Akademi Kitapevi.
[*] Henry De Couliboef Blocqueville, *Türkmenler Arasında* (çev Rıza Akdemir) Ankara 1978, Kültür Bakanlığı Yay.

kullanılması süreci doğrultusunda gelişmiştir. Japonya'da emperyalist İngiliz imparatorluğunun yerine Asya'da Japon imparatorluğun alması gerektiği görüşü hakim bir görüş olarak kabul görmeye başladı. Rusya ve Çin'e karşı zafer kazanan Japonlar, Asya'nın yükselen yıldızı olarak kendi emperyalist emelleri doğrultusunda Orta Asya ve Müslüman ülkeler hakkında bilgi toplamaya başladılar. Japon Genel Kurmay İstihbaratı'nın ünlü maceraperest istihbarat subayı Albay Fukushima Yamusa'nin 1891'deki Orta Asya'yı 488 günde at sırtında geçtiği zorlu uzun yolculuğu sonucunda edindiği bilgileri Genel Kurmaya sundu. (Esenbel, 1999;218) Japonların Türkistan imajı olumsuzdur. Türkistan, modern değildir ve anlaşılması zor bir coğrafya ve kültürdür. Japonya'da Türkistan konusunda oryantalist bir ötekileştirme örneğini görmek mümkündür. Bu bağlamda bir Japon oryantalizminden bahsedilebilir.

Osmanlıların Orta Asya ve Türkistan İzlenimleri

II.Abdülhamit döneminde Orta Asya ve Ortadoğu'ya yapılan seyahatlerde gözle görünür bir artış olmuştur. Bu artışta Sultan'ın İngiliz emperyalizmine karşı güttüğü Pan-İslamist politikanın belirgin bir etkisi vardır. 1879'da Şirvanlı Ahmet Hamdi Efendi, Hindistan'a elçi olarak gönderildi. Hamdi Efendi, sefâret hatıralarını içeren bir "Hindistan, Svat ve Afganistan Seyahatnamesi" isimli bir kitap kaleme aldı. 1887'de Habeşistan'a Azmizâde Şadek al Mu'ayyet gönderildi. Mu'ayyet, "Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyahat" ve "Habeş Seyahatnamesi" isimli kitapları kaleme aldı. Aynı yıllarda Zengibar Emiri'ne Sultan Hamit'ten bir mektupla elçi gönderildi. Elçi bu görevi esnasındaki izlenimlerini "Zengibar Hakkında Malumat-ı Mufassala" başlığıyla bir kitapta topladı. Yine Sultan'ın yakın çevresinden Mehmet Emin Efendi, Kaşgar ve Hokand taraflarını içeren bir seyahate çıktı. İslamiyet'in şevketini ancak Müslümanların birleşmesi ile olacağını düşünerek, İslam birliği binasına kendisinin de acizane olsa bile bir taş koymak için Orta Asya'ya iki yolculuk yaptı.

XIX.Yüzyıl Osmanlısı'nda Orta Asya'ya ilk giden gezgin şüphesiz Mehmet Emin Efendi'dir. Mehmet Emin Bey, Darugazede namında bir ailenin çocuğu olarak hicri 1271 tarihinde doğdu. Dahıstan'da Nahve, bir diğer ismi Nuha olan Şeki'de dünyaya geldi (Birinci,2006;72..Mehmet Emin Bey 16 Eylül 1925'de İstanbul'da hayata veda etti. Baba tarafından Türkistanlı olan Emin Efendi bir çok Avrupa ülkesini dolaştıktan sonra kendi ifadesiyle *"Avrupa'da da meşhur beldelerdeki intibalarım ile şu Asya çöllerindeki duygularım arasında büyük farklar olduğunu okuyucularımın takdir etmelerini dilerim. Zihnimizi bir kere Paris'in o süslü bulvarlarına, Versay'ın büyük mükemmel bahçelerine, Londra'nın servet ve zenginlik kaynağı olan fabrikaları ile mağazalarındaki kalabalığa, İtalya'nın her mevsimi bahar olan bağları ve bahçeleri ile latif denizlerine çevirdikten sonra bir de Orta Asya çöllerine bakınız. Ben Avrupa'daki mamur beldelerde gezerken bu bayındırlığı, mensubu olmakla övündüğüm İslam milleti için de arzu ve hayal etmiştim. İslamiyet'in şevketini ancak Müslümanların birleşmesi ile olacağını anlayarak bu ümit kalbimi doldurmuştu.* (Mehmet Emin, 2007;20)

Mehmet Emin Efendi, İslam birliği binasına acizâne olsa bile bir taş koymak için Orta Asya'ya iki yolculuk yapar. Ne yazık ki bu seyahatlerden birinde Hokand Hanlığı diğerinde Kaşgar'ın Çinlilerin pençesine düştüğünü görür. Bu durum bir hayal olarak gözlerinin önüne bulunan İslam birliği binasının yıkılması demektir. Orta Asya'yı gezip orada bir biriyle çatışma içinde bulunan Hanlıkları görünce Mehmet Emin Efendi hayalini kurduğu İslam birliğinin mümkün olmadığı hayalden öte

fantezi olduğunu anlar ve üzülür. Emin Efendi'nin Orta Asya izlenimleri Ahmet Mithat Efendi'nin Kırkanbar matbaasında Ahmet Mithat Efendi'nin ön sözüyle basıldı. Emin Efendi'nin seyahatnamesini okuyan II. Abdülhamid iradesiyle Emin Efendi, Yıldız'daki kitab-ı şehriyari memuriyetine nakil oldu. Emin Bey, 6 Eylül 1882'de Sultan'ın en yakın ve mutemet çevresinde yani kurena meyanına dahil edildi ve bu görevde 27 yıl kaldı. (Birinci, 2006;73)

Mehmet Emin Efendi'nin Türkmenlerin adetleri, yaşam şekli üzerine verdiği etnografik ve antropolojik bilgiler kayda değerdir. Zaman zaman Orta Asya ile Osmanlı arasında karşılaştırma yapar. Osmanlı seyahat metinlerin ortak özelliği anlattığı ülke üzerinden kendi ülkesini eleştirmek ya da övmek fikri Emin Bey'in seyahatnamesinde de belirgin bir şekilde kendini hissettirir. Türkistan hayatını Osmanlı'dan daha saf ve temiz bulur. Osmanlı haremi karşısında Orta Asya'da kadınların erkeklerle aynı mekanı paylaşmaları Emin Efendi'nin takdirle karşıladığı bir durumdur. Emin Bey, Türkmenlerin basit ve sade hayatı üzerinden Osmanlıların karışık ve abartılı hayatını eleştirmekten geri durmaz. Osmanlı aydın ve bürokratının Türkistan izlenimleri İran-Irak Suriye, Mısır, Cezayir düşünüldüğünde oldukça olumlu, aşağılama içermeyen bakış açısına sahiptir. İzlenimlerde iki öğe öne çıkmaktadır. İslam ve Türklük. Türklük vurgusu anavatan Türkistan, mübarek topraklar gibi oldukça olumludur. Osmanlı'nın yüksek medeniyetinin mayasının Türkistan toprağında atıldığı düşüncesiyle Türkistan mübarek ve kutsaldır.

"İşte *millet-i Osmanîyemizin ilk mâye-i teşekkülü olan Türkler böyle müterakkî ve mütemeddîn ve mesut bir yerden Alp-Kaya delâletiyle çıktılar. Böyle menbâ-yı medeniyetten çıktıkları için değil midir ki muahharen bunca milel-i muhtelifenin tevhidiyle cihangîrâne bir devlet yaparak cihâna da bir medeniyet-i cedîde numunesi gösterdiler.*" Mehmet Emin, 2007;137)

Habibzâde Ahmet Kemal, "Eski Türk vatanı, "Cennet Misal Türkistan toprağı" gibi ifadeler ile Mehmet Emin Efendi'ye benzer duygular içinde Türkistan'ı ata yurdu olarak kutsallaştırır.

İttihat ve Terakki partisinin Yedisu İsyanını yürütmek için görevlendirdiği Kuşçubaşı Selim Salim Bey, Hüseyin Emrullah (Barkan), İbrahim (Haklıer) ve Hüseyin isimli dört arkadaşı ile 1914 yılında Türkistan'a giden Adil Hikmet de Mehmet Emin ve Habibzade Ahmet Kemal ile aynı hisler ile Türkistan'ı tanımlar. "*İşte benim senelerdir hayalini kurduğum Türkistan ve işte mübarek kıtanın Türkleri….. Buraları cedlerimizin yurdu idi"* (Adil Hikmet,1998;106)

Seyyahlar Türkistan'ın olumsuz yönlerini eleştirmekten de geri kalmazlar. Özellikle halkın ve yöneticilerin cehaleti, hurafe ve batıl inançların yaygınlığı, seyyahların eleştiri oklarından kendini kurtaramaz.

İşte *Kaşgar'ın hayât-ı içtimaîye ve hayât-ı medeniye ve anânat-ı milliyesini zehirlemekte olan mezarlara hulûs ve daha bunun gibi hurûfat kalkmadıkça* […] *memleketin hayât ve istikbâli şüpheli bulutlar altında, karanlık boranlar içinde boğulur kalır. Bugün nasrâniyet papazları, vatanlarının en tenha köşelerine, mensî sahrâlarına kadar girip milletlerini ikâz ve medenî hayâta sevk etmektelerken, bizim din adamlarımız ve büyük sarıklı mollalarımız, kapı kapı dolaşıp kursak doyurmaktan, halkı aldatıp cebe para toplamaktan baş kaldıramıyorlar.*" (Mehmet Emin, 2007;137)

Mehmet Akif 1912'de Sebilürreşat dergisinde yayınladığı Süleymaniye Kürsüsü'nden şiirine Abdürreşid İbrahim'in Türkistan izlenimlerini konu edinir. Akif, Abdürreşit İbrahim'in ağzından İslam dünyasının ahvali, Türkistan'ın durumunu oldukça eleştirel bir yaklaşım ile dile getirir. Akif'in,

Avrupa medeniyeti algısı ve bir İslamcı düşünür olarak İslam dünyasının durumu ve çözüm yollarını en iyi yansıtan şiirlerinden biri olarak Süleymaniye Kürsüsü, Türkistan'ın içinde bulunduğu durumu dile getirmesi açısından da dikkat çekicidir.

Yolu tuttum yalınız doğruca Türkistan' a
Gece gündüz yürüdüm bulmak için Taşkend'i;
Geçtiğimiz yerleri ta' dada mahal yok şimdi.
Uzanıp sonra Buhara'ya, Semerkand'e kadar;
Eski dünyada bakındım ki ne alemler var?
Sormayın gördüğüm alemleri, hiç söylemeyim:
Yadı temkinimi sarsan da kan ağlar yüreğim.
O Buhara, o mübarek o muazzam toprak;
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!
İbn-i Sina'ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor aguşuna ilmin, ne aldın!
O rasad-hane-i dünya, o Semerkand bile;
Öyle dalmış ki hurafata o mazisiyle:
Ay tutulmuş, "Kovalım şeytanı kalkın!" diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!
Bu havalde cehalet ne kadar çoksa, nifak, (Ersoy,2009;183)

Akif, şiirin sonunda çözüm yollarına değinir. Akif'in çözümü; "Garbın ilmini ve sanatını alıp kendimiz kalmak" şeklinde formülleştirilebilir.

Bütün edvar-ı terakkiyi yarıp geçmek için,
Kendi "mahiyyet-i ruhiyye"niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhûdedir ümmi'd-i selamet onsuz. (Ersoy,2009;193)

Ceditçi kimliği ile öne çıkan Habibzade Ahmed Kemal (İlkul) yeni yöntemlerle eğitimin önemine dikkat çeker. Ona göre; Türk özelliklerini muhafaza ederek yeni batılı yöntemlerle modernleşmek Türkistan'ın kurtuluşu için tek çıkar yoldur. Bu amaç doğrultusunda Dar'ulmuallimin-i İttihat isimli bir okul açmıştır.

"Eğer bu yaradılıştaki Goçar gençleri, Avrupa jimnazyalarında, payitaht dar'ül fünûnlarında okumuş olsalar, telsiz telgraf, tahte'l bahr, ayaroplan, siplin muhterîleri, bu Goçarlı gençlerden daha fazla istîdat gösteremezlerdi […]
Maateessüf bu gençler […] *şimşek ziyâsı gibi ani bir iltimâ ile parlayıp sönmeye mahkûm… Çünkü bunların hüner ve sanatlarını takdir şöyle dursun, belki bunları, sinema ve fotoğraf makineleriyle uğraştığı için küfürle ithâm edenler de çoktur."* (Habibzade Ahmed Kemal, 1996, 43.)

II.Abdülhamid'in panislamist politikasının uzantısı olarak Orta Asya'yı gezen Karçıncızade Süleyman Şükrü, gaflet uykusu içinde çaresizlik içinde kıvranan bir Türkistan portresi çizer. " *Rusya'nın ve hatta Avrupa'nın kuvvet-i tali demek olan gaflet-i İslam ne derecelere vardığını teemmül buyurunuz. Cenab-ı Hak devlet-i ebed müddet-i Osmaniyye'nin şevkini müzdat buyursun. Hükümet-i Bakiyeyi İslamiye uykudan uyanacak yerde mevte intikal etmektedirler.* (Karçıncızade Süleyman Şükrü, 2013;189).

Türkistan'a gelen Osmanlı seyyahları Panislamist ve Pantürkist yaklaşımları benimsemiş politik amaçları bulunan Sarayın ve İttihat ve Terakki partisinin görevlendirdiği kişilerdir. Türkistan'a politik bir gözle bakarlar. İzlenimlerini bu bakış açısı belirler hatta sınırlandırır. Her iki bakış açısının ortak özelliği Türkistan'ın ata diyarı oluşudur. Ata diyarı olduğundan dolayı mübarek topraklardır. Öte taraftan batıl inançların kol gezdiği, gaflet uykusunda uyuyan atıl bir yerdir. Bu anlamda İslam ve Türk Birliğine katkı sağlayacak konumda değildir. Gaflet uykusundan uyandırılmadığı müddetçe ne İslam ne de Türk birliğine ev sahipliği yapacak konumu yoktur Türkistan'ın. Habibzade Ahmet Kemal'e göre; halkın eğitimi şarttır. Cedit ruhu ile açılacak okullarda yetişecek nesiller ancak dini ve milli uyanışı gerçekleştirebilir. Her iki yaklaşıma sahip seyyahlar Türkistan konusunda hayal kırıklığı içindedir. Türkistan'a bakıp Osmanlı'yı daha iyi anladıklarını itiraf etmekten geri durmazlar. Dini ve milli uyanış konusunda Osmanlı, İran'dan, Afganistan ve Türkistan coğrafyasından daha öndedir.

SONUÇ

XIX. Yüzyıl'a gelinceye kadar Osmanlıların Türkistan pek ilgilendikleri söylenemez. Türkistan "Diyar-ı Acem" tabir edilen topraklar içinde bir yer olarak tasavvur edilegelirken XIX. Yüzyıl'da Rusya'nın Roma imparatorluk mirasına sahip çıkıp III. Roma olduğunu ilan etmesi üzerine Diyar-ı Rum kelimesi yerine Anadolu tabirinin öne çıkmış, Acem yerine Horasan, İran ve Türkistan kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. Balkan savaşları sonrası yükselen Türk milliyetçiliğinin etkisi ile ata toprağı olarak Türkistan (Turan) önemsenmiş ve öne çıkarılmıştır. Acem'den Turan geçiş zihni bir dönüşümün bir sonucudur. Siyasal ve ideolojik dönüşüm beraberinde coğrafya tasavvurunun da değişmesine sebep olmuştur.

Türkistan ilgisi Türkologların eserleri ile başlamıştır. Türkistan'a ilginin diğer önemli kaynağı İngilizlerin Asya'daki yayılmacı politikaları olmuştur. Özellikle II. Abdülhamit, İngiliz emperyalizmine karşı çok ürkek de olsa panislamist bir politika gütmüş; bu politikanın bir uzantısı olarak Türkistan'a Mehmet Emin ve Karçıncızade Süleyman Şükrü gibi isimleri göndermiştir. Mehmet Emin, İslam birliği binasına acizane bir taş koymak arzusu ile çıktığı yolculuğunun sonunda sukut-u hayal ile dönmüş, bu birliğin imkansızlığı karşısında yese kapılmıştır. İslam birliği ülküsü, Balkan savaşları sonrasında Türk birliğine evrildiğinde bu ülkü için Ahmet Kemal, Adil Hikmet gibi ittihatçı gençler Türkistan'a gittiler. Ahmet Kemal, hurafe içinde gaflet uykusunda uyuyan Türkistan'ı cedit usulü okullarla uyandırmaya çalıştı.. Panislamist ve Panturkizm arasında Türkistan yeniden keşfedilmiş ve yeniden tanımlanmıştır. Türkistan, Türklüğün menşei olarak kutsal bir yer; bir "nevi ata" diyarıdır.

Osmanlı seyyahlarının Türkistan izlenimlerini oryantalizm, self oryantalizm, etno oryantaliz olarak nitelemek pek mümkün değildir. Şehirli elit bir kesimin taşrayı, kaba saba medeniyetten (ki buradaki medeniyet "civilation" anlamından çok şehirli anlamındadır) nasibini almamış olarak nitelendirmesidir. Post kolonyalist çalışmalarda bu yaklaşım göz ardı edildiğinden Osmanlı'nın tıpkı batılar gibi emperyalist emeller besleyip batılıları taklit edip söylemler geliştirdiği (oryantaliz) gerçeği yansıtmamaktadır. Türkistan bağlamında Japonya örneğinde olduğu gibi bir Osmanlı oryantalizminden söz etmek mümkün değildir. Osmanlılar Türkistan'a emperyalist emeller beslemekten ziyade İngiliz ve Rus emperyalizmine karşı İslam ve Türk birleşmesinin imkanları içinden baktılar.

KAYNAKÇA

Adil Hikmet Bey, 1998, Asya'da Beş Türk, yay. haz. Yusuf Gedikli, İstanbul, Ötüken

Akçura,Yusuf 1911, Asy-yı Vusta Felaketzedağanı Menfaatına Verilen Konferans, *Sırat-ı Müstakim*, Sayı 128,s-398-399

Ali Arslan , 1999, "Osmanlılar'da Çoğrafi Terim Olarak "Acem" Kelimesinin Manası ve Osmanlı Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)" *OTAM,* Ankara, Sayı 8. s.84.87.

Birinci, Ali, 2006, "Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Beyin Hikayesi", *Türk Yurdu*, Cild-26, Sayı 223- s,72-77

Blocqueville, Henry De Couliboef, 1978, *Türkmenler Arasında* (çev Rıza Akdemir) Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.

Copeaux**,** Etienne, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine,* İstanbul 1998,Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Deringil , Selim, 2003, '"They Live in a State of Nomadism and Savagery': The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate." *Comparative Studies in Society and History Volume* 45, no. 2, s. 311–342.

Ersoy, Mehmet Akif, 2009, *Safahat*, Ankara , Hece yayınları

Esenbel,Selçuk, 1999 , "Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnameleri ve İstihbarat Raporları" *Osmanlılar Ansiklopedisi*, Ankara, s,218-230

Gahan,A. Mac, 1995, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver* çev Kolağası Ahmet, Haz İsmail Aka, Mehmet Ersan ,İzmir Akademi Kitapevi.

Habibzade Ahmed Kemal,1996 *Çin-Türkistan Hatıraları*, yay. Haz. A. N. Özalp, İstanbul, Kitabevi Yay.

Karaismailoğlu, Adnan, 1988,"Acem" İA (DVY).C.I.s.321.

Karçıncızade Süleyman Şükrü, 2013,*Seyahat'ül Kübra,* yay. Hazırlayan Hasan Mert, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat, 1943,"Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri", *Belleten*, Sayı 7, s,219-303.

Lewis, Bernard, 1960, "Türkiye'de Tarih ve Milli Uyanış" *Türk Yurdu* , sayı, 285, ss. 10-15

Makdisi,Ussama, 2002 "Ottoman Orientalism." *American Historical Review* 107, No. 3 : 768–796.,

Mehmet Emin,2007*İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat,* Yay. Haz Muhibbe Darga, İstanbul, Everest Yay.

Nâmık Kemâl, 1996, *Vatan Yahut Silistre,(Yay.*Haz Sabahattin Çağın),İzmir. Akademi Kitabevi

Ortaylı, İlber,1999, "XIX. Asır Yakın- Uzak Tarihimiz",*Osmanlı*, Editör, Kemal Çiçek vd.Ankara, C.2, Yeni Türkiye yay.

Palabıyık, Mustafa Serdar, 2010, *Travel, Cıvılızatıon And The East: Ottoman Travellers' Perceptıon Of "The East" In The Late Ottoman Empıre*, Orta Doğu teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Timur,Taner, 1994, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul, Hil Yayınları

Veyselgil, Can, 2011,The Ottoman Empıre And "*The Rest Of The World": Late Ottoman Fırst Person Narratıves Regardıng The Ottoman Perceptıons On The Non European World And The Ottoman Perıphery*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI SARAY ZİYAFETLERİNDE MÜZİK PROGRAMLARI

SECOND CONSTITUTIONAL ERA MUSICAL PROGRAMS IN THE OTTOMAN PALACE BANQUETS

Assoc. Prof. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya University, Faculty of Arts and Science, History Dept.
syazici@sakarya.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Ceren YAZICI
İstanbul University, State Conservatory
cerendik@istanbul.edu.tr

Abstract

From the second half of the 19th century, the ceremony halls and dining rooms of Ottoman Palaces like Dolmabahçe and Yıldız have hosted many occasions. Some of invitees of those activities which had broad participation were nobles and bureaucrats from foreign countries, the embassies settled in Istanbul and the deputies of the Ottoman Parliaments. Invitation cards, menus and concert programs were the printed materials of the events. One copies of those materials are found in the Nezaret Gelen-Giden (BOA.NGG.d) registers. This paper aims to shed some lights on the concert programs of these printed materials. The concert programs of these events include sample of both the western classical and Turkish music due to the origins of the invitees. If guests of the night are from western world the program were composed by western classics. Similarly, if the invitees are Turkish the program would be composed by Turkish music. Occasionally songs might be one of the early sample of its kind like Mozart or songs of more contemporary composers like Verdi. Songs were mostly instrumental and played by members of Muzıka-yı Hümayün (Imperial Music Academy). It was possible to see both the composers of western songs and the players of Turkish songs in the concert programs. Arif Bey, Tatyos Efendi for Zither, Violin, Oud and Geza Heke for Piano as virtuoso registered as prominent artists of the time. So, these programs let us know sort of very rare information on the Ottoman musical institutions and knowledge of the time. Two scholars, a historian and a musician, realised this research which contributes to the Turkish modernisation and Turkish musical history.

Keywords: *Ottoman Palace Banquets, Muzıka-yı Hümayün*

1. Giriş

Osmanlı devlet adamları imparatorluğun son yüzyılları içinde devletin köklü bir reform sürecinden geçmesi gerektiğinin farkındaydılar. Eskiyen, işlevini yitiren ya da çağın koşulları itibariyle işlevsiz hale gelen kurumların yeniden bir dinamizm kazanması önlerinde aşmaları gereken hayati bir zorunluluktu. III. Selim devrinden itibaren ve özellikle XIX. yüzyılda değişime ve değişim için alınan temel referanslara direnen zümrelere rağmen pek çok alanda ıslahatlar birbirini izledi. Osmanlı Devleti bu yüzyılda, üstünlüğünü büyük ölçüde kabul ettiği Batı devletlerine ait pek çok kurum ve anlayışı ülkesine adapte etmeye çalıştı. Şüphesiz bu yapılırken pek çok kültür öğesi de Osmanlı coğrafyasına transfer edilmiş oldu. Bunlar arasında rahatlıkla batı müziği de sayılabilir. Osmanlı diplomasi ve bürokrasisinin çeşitli vesilelerle batı müziği ile erken dönemlerde yaşadığı tanışıklığa rağmen bu müzik türünün Osmanlı'nın müzik ile ilgili departmanlarına girmesi XIX. yüzyılda gerçekleşmişti.[1] II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı ile birlikte mehterhaneyi de kaldırarak Muzika-yı Hümayun'u kurması bu değişimin habercisi oldu. Yeni kurulan ordunun benimseyeceği hücum ve ilerleme düzenine uymadığı gerekçesiyle gözden düşen mehterin yerini alacak olan borozan ve trompetlerle orduyu yürütecek olan bir askeri bando, artık ufuktaydı. Batı müziğinin ordu kışlalarında duyulmasının üzerinden çok geçmeden Osmanlı sarayları da bu namelerle tanıştı.[2]

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dolmabahçe, Yıldız gibi Osmanlı saraylarının muayede, merasim ve yemek salonları kimi diplomatik birçok ziyarete ev sahipliği yaptı. Geniş katılımlı bu ziyafetlerde yabancı ülkelerin soyluları ya da devlet adamları, İstanbul'da bulunan sefirler, Ayan ve Mebusan meclisleri üyeleri gibi önemli konuklar ağırlandı. Misafirlere sunulan yemek menüleri, davetiyeler ve konser programları bu etkinliklerin basılı materyalleri arasındaydı. Birer nüshası Nezaret Gelen-Giden defterlerine kaydedilen bu basılı malzemelerden konser programları bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Yemeğe davet edilen kitleye göre kurgulanan konser programları hem batı hem de Türk müziğinden öğeler taşımaktadır. Ziyafet misafirleri batılı olduğunda klasik müzik ağırlıklı, kitle Osmanlı tebaası olduğunda çoğunlukla Türk ve Batı müzikleri karışık bir program hazırlanmaktaydı. Programlarda yer alan eserler kimi zaman türlerinin Mozart gibi klasik dönem örnekleri olurken kimi zaman da Verdi gibi XX. yüzyılın başı için güncel sayılabilecek sanatçıların besteleriydi. Muzika-yı Hümayun çalışanları tarafından çalınan eserler enstrümantal olmakla birlikte, ziyafetlerin basılı materyalleri arasında olan konser programlarında batı müziği eserlerde Mozart, Bach gibi kompozitörler, Türk müziği eserlerde ise icracılar kaydedilmekteydi. Kanun, keman ve ud taksimlerinde Arif Bey, Tatyos Efendi gibi piyanoda Geza Heke gibi dönemin önde gelen virtüözlerinin isimleri bu programlarda yer almaktaydı. Böylelikle bu programlar hem dönemin önde gelen yerli ve yabancı sanatçıları hem de bu türlerle ilgili Osmanlı müzik kurumlarındaki bilgi birikimi konusunda fikir vermektedir.

[1] Evren Kutlay Baydar, "19. Yüzyıl Osmanli Padişahlarının Müzik Politikalarından Kesitler", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Nisan 2011, s. 92-111.
[2] Bülent Aksoy, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul 1985, s. 1212-1236.

2. Literatür Değerlendirmesi

Son dönem Osmanlı ziyafetleri birçok yönü ile araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Osmanlı yemek kültürü üzerine araştırmalar yapan Özge Samancı "Dolmabahçe Sarayı'ında Üç Ziyafet" başlıklı makalesinde bu önemli etkinliklerden söz etmektedir. Ziyafetleri daha çok gastronomik özellikleri ile ele alan Samancı, davetlerin genel seyri ve maddi özelliklerine değinirken müzik programlarından kısaca söz ederek davetiyelerden örnekler sunmuştu.[1] Samancı 1914-1918 yılları arasında verilen on dört ziyafeti de bir başka çalışmasında değerlendirmiş ve orada da müzik programına yer vermişti.[2] Mübahat Kütükoğlu da bir makalesinde "Son Devir Osmanlı Resmi Ziyafetleri"ni ele aldı. Kütükoğlu ziyafetlerin oturma düzeni ve menüleri inceleyerek değerlendirmeler yaparken, müzik programlarından da örnekler sundu. Programların yazı dili üzerine kısa bir değerlendirme de bu çalışmada yer almaktadır.[3] Son dönem Osmanlı ziyafetleri ile ilgili müstakil bir monografi Fatmagül Demirel tarafından kaleme alınmıştır. 1890'lardan Mütareke yıllarına ziyafetlerin tarih ve politika bağlamında önemi ve ziyafetlerle ilgili dikkat çekici anekdotlar eserin genel çerçevesini oluşturmaktadır.[4]

3. Çalışmanın Yöntemi

Bu ziyafetler devlet belgelerine detaylı bir şekilde kaydedilmişti. Davetiye ve müzik programları ziyafetlerin basılı malzemeleriydi ve birer nüshası kağıdı ve cildi oldukça kaliteli Nezaret Gelen-Giden defterine kaydedilirdi. Defterlerde ziyafetlerdeki oturma düzeni, ziyafetin veriliş amacı ve yer yer de etkinliğin genel seyri anlatılırdı. Ziyafetler ile ilgili yapılan harcamalar da genellikle Hazine-i Hassa kayıtlarına yansırdı. Bunlar içinde hangi yemek için hangi tüccardan ne kadar alışveriş yapıldığı ve toplam ne kadar harcama yapıldığı gibi bilgiler bulunabilir.[5] Ziyafetler kimi zaman müziksiz olur ya da müzik programıyla ilgili basılı materyal bulunmazdı. Diğer taraftan tüm basılı materyalleri mevcut olmasına rağmen bu defterlere kaydedilmemiş olması gibi ihtimaller de düşünülebilir. Kaydedilenler içinde 15 Mart 1911 (2 Mart 1327) Çarşamba günü Dolmabahçe Sarayı'nda İngiltere Akdeniz filosu komutanı Visamiral Edmond Poe onuruna verilen ziyafetin müzik programı hakkında bilgi mevcut değildir.[6] Benzer bir şekilde 31 Aralık 1908'de Sultan II. Abdülhamid tarafından II. Meşrutiyet döneminin ilk mebuslarına verilen ziyafette de müzik programı bulunmuyordu. Ancak kayıtlarda ziyafet esnasında "milli havalar"ın terennüm edildiği yer almaktaydı.[7] 1916 sonrasında da 904 no'lu Nezaret Gelen-Giden defterine çok önemli ziyafetler kaydedilmişti. Bunlar arasında şüphesiz en mühimi Alman İmparatoru Wilhelm'in 1917 yılında Şale Köşkü'nde ağırlanmasıdır.[8] Ancak 1916

[1] Özge Samancı, "Dolmabahçe Sarayı'nda Üç Ziyafet", **Yemek Kültür**, Sayı 9, İstanbul 2007, s. 68-78.
[2] Özge Samancı, "Fransız Uslubunda Osmanlı Ziyafetleri: 1914-1918 Yılları Arasında Düzenlenen On Dört Ziyafet Mönüsünün Gastronomik Dili Üzerine İnceleme", **Yemek ve Kültür**, Sayı 8, İstanbul 2007, s. 48- 62.
[3] Mübahat Kütükoğlu, "Son Devir Osmanlı Resmi Ziyafetleri", **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 369-393.
[4] Fatmagül Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyafetler Son Ziyaretler**, İstanbul 2007.
[5] Örnek olarak bkz. BOA. HH. 10498 s. 10.
[6] BOA. NGG. d. 904, s. 1.
[7] Serkan Yazıcı, "II. Meşrutiyet Döneminde Padişah ve Mebusları Barıştıran Yıldız Ziyafeti (31Aralik1908)", **I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu**, Bilecik 2012, s. 409-424.
[8] II. Wilhelm ziyaretinin genel seyri için bkz. Ö. Kürşad Karacagil, "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)", **Gazi Akademik Akademik Bakış**, Cilt 6, Sayı 12, Yaz 2013, s. s. 111-133.

ortalarından 1918'e değin davetlerde yemek menüleri yer alsa da müzik programları bulunmuyordu. Bunun nedeni şiddetlenen Dünya Savaşı koşullarında müzik programlarının ziyafetlerde yer almasının uygun görülmemesi olabilir.[1]

Bu gibi örnekler bir kenara bırakılacak olursa Nezaret Gelen-Giden defterlerindeki kayıtların önemli bir kısmı ziyafetler hakkında tatmin edici bilgiler vermektedir. Bir diplomasi ve iletişim yolu olarak bu dönemde ziyafetlerin yeniden keşfedildiği de söylenebilir. Zira 1911 yılından itibaren saray mutfaklarının ve tüm teşrifat çalışanlarının hayli yoğun bir mesai ile ziyafet hazırlığı yaptıkları görülmektedir. Bu durum kimi zaman hayli sık cereyan eder. 1911 yılının Nisan ayı içinde birbirine benzer üç ziyafet göze çarpar. Sefirler ve mebuslara verilen ziyafetlerin yıl içinde birkaç kez gerçekleştiği görülmektedir. Bu çalışma içerisinde sunulan müzik programları arşiv kayıtlarındaki orijinal halleriyle okuyucuya sunulmasına gayret edilmiştir. Fransızca ve Almanca olanlar olduğu gibi eski yazı olanlar da okunduğu gibi ilerleyen kısımlarda kaydedilmiştir.

17 Nisan 1911 (4 Nisan 1327), Dolmabahçe Sarayı mutfağı ve teşrifatçıları için hummalı bir çalışma günüdür. İstanbul'da bulunan elçilerin davetli olduğu etkinlik daha sonra da benzerleri görüleceği üzere ikiye ayrılmıştı. Misafirler iki ayrı davetiye ile çağrılmışlardı. Zira davetli konuklar yalnızca sefirler değildi. Tüm kabine mensupları, Ayan ve Mebusan Meclisi reisleri ve üst düzey idari mülki erkân da davetliydi. Bu nedenle 14 Nisan tarihinde devlet hizmetinde olanlar için Türkçe, sefirler için Fransızca bir davet kaleme alındı. Fransızca nazik davetin sonunda katı bir Dress Kod değilse de "en uniform" şeklinde resmi kıyafet tercih edilmesi belirtilmişti. Bu tür etkinlik ve merasimlerde katılımcılardan üniforma giymeleri, resmi kıyafet tercih etmeleri mümkünse madalya ve nişanlarını da üzerlerinde taşımaları beklenirdi. Teşrifat müdürü İsmail Bey'in ifadelerine göre davetliler saat yedi itibariyle gelmeye başlamışlar ve yarım saat içinde yerlerini almışlardı. Sultan Reşad da davetlilerin gelişini takiben maiyeti ile birlikte salona girmişti. Bu esnada Orkestra ya da Müzika'yı Hümayun birincil işlevini yerine getirerek "Marş-ı Resmiyi terennüm" etmiştir. Müzika-yı Hümayun ziyafet için hazırladığı konser programı ise şöyledir.[2]

I. Kısım

1- Kovvalski,	*Marche Hongroise*
2- Beethoven,	*Overture Coriolan*
3- Verdi,	*Aida Fantasie*
4- Louis Ganne,	*Terpsichore, Fant. Ballet*
5- Léo Delibes,	*Coppelia, Préelude et Mazurka*
6- Waldteufel,	*Walzer, Hommage aux Dames.*

II. Kısım

7- Mozart,	*La Flûte enchantée*
8- Mascagni,	*Cavalleria Rusticana*

[1] BOA. NGG. D. 904, s. 29-52.
[2] BOA. NGG. d. 904, s. 3.

9- Massenet,	*Scenes Pittoresques*
10- Bizet,	*Carmen Fantasie*
11- Josef Bayer,	*Valse , un conte.*
12- Fucik,	*Marche Florentine*

Kartın basıldığı Matbaa: F. Lœffler, Pera

"Mezkûr ziyafetin ikinci kısmıdır" ibaresiyle takdim edilen davet ise yine "Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu"nda, 24 Nisan 1911'de gerçekleşti. Ziyafet Sultan V. Mehmet Reşad tarafından İstanbul'da bulunan sefirlere Dolmabahçe Sarayı'nda verilmişti. Padişahın yanı sıra sadrazamın da hazır bulunduğu ziyafetin baş sorumlusu sayılabilecek Teşrifat Müdürü İsmail Cenani Bey hemen Sultan'ın arkasında konumlanmıştır. Menü ve müzik programının Fransızca sunulduğu ziyafetin müzik programında dikkat çekici farklılıklar vardı. Bu da orkestranın yetkinliği ve repertuarının genişliği hakkında fikir vermektedir. Katılımcılarının farklı olduğu iki farklı ziyafette aynı müzik programının icra edilmesi gibi bir kolaycılıktan kaçınıldığı öne sürülebilir.[1]

I. Kısım

1- R. Wagner,	*Marche de Tannhauser*
2- Beethoven,	*Coriolan (Ouverture)*
3- J. Strauss,	*Künstlerleben Walzer*
4- Bizet,	*L'arlésienne*
5- J. Deschaux,	*Sur les Rives du Volga.*
6- Eilenberg,	*Gavolte.*

II. Kısım

7. Mendelssohn,	*Marche Nuptiale*
8. W. Balfe,	*Zigeunerin (Ouverture)*
9- M. Ziehrer,	*Weaner Mad'in, Walzer*
10- Mozart,	*Mosaïque*
11- Rossini,	*Guillaume-Tell, (Fantaisie)*
12- Eilenberg,	*Marche*

Benzer bir şekilde iki seferde gerçekleştirilen ziyafetlerden biri de 30 Nisan 1911'de (17 Nisan 1327) Meclis-i Ayan ve Mebusan azasına Dolmabahçe Sarayı'nda verilmişti. Padişahın da katıldığı bu ziyafette konukların da Osmanlı tebası olması nedeniyle program Türkçe olarak basılmıştı. Ziyafette sunulan müzik programının da içeriği bu nedenle farklılık göstermekteydi. Orkestra programının ilk bölümü diğer ziyafetlerde olduğu gibi batı müziğinden örneklerle doluydu.[2]

[1] BOA. NGG. d. 904: s. 4.
[2] BOA. NGG. d. 904: Sayfa 5.

Orkestra

I. Kısım

1- Marna,	*Uvertür (Flotov)*
2- Rozdomidi,	*Vals, (Eşrtraus-Strauss)*
3- Travator,	*Fantezi (Verdi)*
4- Movman Muzikal	*(Şuber)*
5- Marş İtalyan	*(Foçik)*

II. Kısım

6- Norma, Uverture	*(Bellini)*
7- Vals İspanyol	*(Poppies)*
8- Manoya	*(Bendel)*
9- Gavotte Klemantin	*(Çibulka)*
10- Marş Türk	

Bu programın bitiminde ise misafirleri kendileri için daha tanıdık melodileri olan bir dinleti bekliyordu. Türk müziği örneklerinin yer aldığı bu kısım da kendi içinde bölümlere ayrılmaktaydı. Bu bölümler öncelikle Suzinak faslı ardından Mecaz, son olarak da Karcegar faslından oluşmaktaydı.[1]

Fasıl Taksimi

I. Kısım: Suzinak Faslı

1- Taksim "Kanun ile"	
2- Peşrev	*(Emin Ağa)*
3- Şarkı	*(Tatyos Efendi)*
4- Şarkı	*(Ahmed Bey)*

II. Kısım: Mecaz Faslı

5- Taksim "Keman ile"	
6- Şarkı	*(Lütfi Bey)*
7- Şarkı	*(Fuad Bey)*

III. Kısım: Karcegar Faslı

9- Taksim "Ud ile"	
10- Şarkı	*(Arif Bey)*
11- Şarkı	*(Ali Bey)*
12- Şarkı	*(Arif Bey)*

Bu ziyafetin 7 Mayıs 1911'deki (24 Nisan 1327) tekrarında da müzik programı benzerlikler göstermesine rağmen bir hafta öncekinden farklıydı. Türk müziği kısmında ise yine kanun, keman ve

[1] BOA. NGG. d. 904: Sayfa 5.

ud taksimleri yer almaktaydı.[1]

Orkestra

I. Kısım

1- Rozamond, Uverture	*(Şuber)*
2- Roberlo Diyabel, Fantezi	*(Mayerbar)*
3- Seher Yaprakları, Vals	*(Eştraus-Strauss)*
4- Tar Pisikor, Fantezi ile	*(Zan)*
5- Novarzis Behar, Sottis	*(Kalvini)*
6- Favost, Fantezi	*(Gonu)*
7- Manoya	*(Bukerini)*

II. Kısım

8- Bir Hikâye, Vals	*(Bayer)*
9- Lanos De Figaro, Uvertür	*(Mozart)*
10- Aida Fanztezi	*(Verdi)*
11- Suvenir de Bad, Vals	*(Kumazak)*
12- Ji Pans, Gavotte	*(Aylanbirg-Ilenberg)*
13-Mozarka, Gavotte	*(İvanovici)*
14- Marş, Gavotte	*(İvanovici)*

Fasıl Takımı

I. Kısım: Suzinak Faslı

1-Taksim "Kanun ile"	
2- Peşrev	*(Emin Ağa)*
3- Şarkı	*(Tatyos Efendi)*
4- Şarkı	*(Ahmed Bey)*

II. Kısım

5- Taksim "Keman ile"	
6- Şarkı	*(Lütfi Bey)*
7- Şarkı	*(Fuad Bey)*
8- Şarkı	*(Halid Bey)*

III. Kısım: Karcığar Faslı

9- Taksim "Ud ile"	
10- Şarkı	*(Arif Bey)*
11- Şarkı	*(Ali Bey)*
12- Şarkı	*(Arif Bey)"*

[1] BOA. NGG. d. 904: Sayfa 6.

Dolmabahçe Sarayı 24 Kasım 1913'te (11 Teşrinisani 1329) bir Visamiral daha ağırladı. Fransa'nın Akdeniz ordusu kumandanı Boué de Lapeyrère onuruna bir ziyafet verildi. Hem Türkçe hem de Fransızca hazırlanan müzik programı şöyleydi:[1]

Orkestra	
I. Kısım	
1- Saint-Saëns	*Marche Héroïque*
2- Mendelson	*Le Songe d'une Nuit D'été*
3- Leon Cavallo	*Paillasse*
4- Lacome	*Suite Cotillon*
5- Saint-Saëns	*Marche Militaire*
II. Kısım	
6- Louis Ganne	*Terpsichore*
7- Offenbach	*Contes d'Hoffmann*
8- Saint-Saëns	*Danse Bacchanale*
9- Strauss	*Valse Frühlinsstimmen*
10- İvanovici	*Marche Musique Impériale"*

Aynı deftere kaydedilen bir sonraki ziyafet Osmanlı Devleti'nde dengelerin hayli değiştiği bir döneme tesadüf etmekteydi. 26 Mart 1914'te (13 Mart 1330), sarayın damadı olarak gerek prestijini gerekse etki alanını ziyadesiyle artırmış olan Enver Paşa, sefirlerin ağırlandığı bir ziyafet verdi. Yine sefirler iki ayrı etkinlikle ağırlanmıştı. Müzik Programı yine Fransızca ve Türkçe olarak iki şekilde basıldı.[2]

Orkestra	
Monsieur G. Hegyei	*2. Ballede-Liszt*
Monsieur M. Laghos	*a) Andantino-Martini*
	b) Malaguena-Sarrasate
Monsieur G. Hegyei	*Scherzo No3-Chopin*
Monsieur M. Laghos	*a)Symphonie Espagnole No 1-3 Lalo*
	b) Prélude-J. S. Bach
Monsieur G. Hegyei	*Rapsodie No 12-Liszt*
Monsieur M. Laghos	*Air Hondrois-Ernst*

Nichan-Tache, Le 26 Mars 1914 (Nişantaşı 26 Mart 1914)

[1] BOA. NGG. d. 904, s. 10.
[2] BOA. NGG. d. 904, s. 14.

Enver Paşa tarafından sefirlere verilen ikinci ziyafet 2 Nisan 1914'te (20 mart 1330) gerçekleşti.

Orkestra

1- R. Wagner:	*Marche du tannhauser.*
2- Mendelssohn:	*Ouverture Militaire.*
3- Donizetti:	*Fantaisie "La Fille du Regiment".*
4- Leo Fall:	*Valse "La Princesse des Dollars".*
5- Gounod:	*Fantaisie "Faust".*
6- Sullivan:	*Valse "La Guarde du Roi".*
7- P. Lange:	*Marche "Vive la Patrie".*
8- Verdi:	*Fantaisie "Rigoletto"*
9- Gounod:	*Chant du Printemps.*
10- O. Strauss:	*Fantaisie "Réve des Valses".*
11- Brahms:	*Deux Danses Hongroises.*
12- Lamothe:	*Galop "La Malle des Indes"*

Uluslararası ilişkiler ve strateji açısından en ilginç ziyafetlerden bir tanesi de 23 Haziran 1914'te (10 Haziran 1330) Yıldız Sarayı'nda gerçekleşti. Aynı yıl içinde düşman devletler haline gelecek olan İngiltere ve Osmanlı Devleti aynı sofrada bu davette buluştu. Ziyafetin onur konuğu İngiliz ordusunun Akdeniz Kumandanı Visamiral Berkley Milne idi. Türkçe ve Fransızca olarak iki dilde hazırlanan müzik programı batı müziğinden örneklerden oluşmuştu. Ancak İngiliz konuğa bir de Arif Bey'den Hicazkar şarkı sunuldu.[1]

Muzika-i Hümayun Programı

1- Marche		*L. Schröder*
2- Martha	*Uvertür*	*F. Flotow*
3- Tosca	*Fantezi*	*Puccini*
4- Coppelia	*Mazurka*	*L. Delibes*
5- Serpentine	*Valse*	*P. Lacome*
6- Geisha	*Potpuri*	*S. Jones*
7- Chant Turc	*Hidjaskar*	*Arif Bey*
8- Gaucha	*Tango*	*Delbuck*
9- Tout Paris	*Vals*	*E. Waldteufel*
10- Alte Kameraden	*Marche*	*C. Teike*

Visamiral Berkley Milne onuruna verilen bu ziyafet birçok yönüyle değişimin habercisi olmuştu. Zira 1914 sonu itibariyle Osmanlı Devleti İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı I. Dünya Savaşına girmiş, bu devletlerden konukların artık Sultan'ın sofrasında yer bulması imkânsız olmuştu. Bunların yerini

[1] BOA. NGG. d. 904, s. 20.

siyasal ittifakları güçlendirecek nişan ve hediye takdimlerini içeren siyasi ziyafetler aldı. Değişen sadece konuklar değildi, müzik programlarından da bu ülkelerden müzik parçalarının çalınması artık düşünülemezdi. Ziyafetlerin müzik programları da artık Mozart, Berger, Offenbach, Walzer, Ziehrer, Wagner gibi Alman ve Avusturyalı bestekârların eserlerini içeriyordu. Öyle ki artık müzik programlarının basım dilinde bile düşman ülkeler yerine müttefik ülkelerin dilleri (her ne kadar bu konukların Alman olmasıyla da izah edilebilirse de) tercih edildi.

Bu çerçevede ele alınabilecek ilk ziyafet Yıldız Sarayı'nda Almanya'nın Wartenburg bölgesinin kralı tarafından Sultan Mehmed Reşad'a gönderilen askeri nişanın takdimi münasebetiyle idi. Nişanı Alman Sefaretinde Ateşe bulunan Kont Wolff Matternich Sultan'a bu ziyafette 9 Şubat 1916'da aşağıdaki müzik programı eşliğinde sundu. Bu müzik programını daha ilginç kılan ise öncekiler gibi Fransızca ve Türkçe yerine Almanca ve Türkçe hazırlanmış olmasıydı.[1]

Program

I. Kısım

I. Tannhäuser Marsch	*Wagner*
II. Jubel Ouvertüre	*Weber*
III. Mosaïk	*Mozart*
IV. Frühlings Stimmen	*Strauss*

II. Kısım

V. Mitveinten Kräften Marsch	*Berger*
VI. Hoffmanns Erzählubgeb	*Offenbach*
VII. Liebesrecepte Walzer	*Ziehrer*
VIII. Marsch Aus Lohengrin	*Wagner*

Matbaa F. Loeffler Pera

Mahiyeti benzer özellikler taşıyan bir başka ziyafet 12 Şubat 1916'da (20 Kanunsani 1331) Yıldız Sarayı'nda gerçekleşti. Bu kez Saksonya Kralı, Sultan'a askeri nişan göndermişti. Nişan Viyana Sefiri Le Comte De Dex tarafından sunuldu. Öncekine oranla müzik programında farklılıklar göze çarpıyordu. Dahası Almanca program içinde bir Fransızca şarkı ismi kalmıştı. Programın üçüncü parçası olan Mozaik adlı eser, Almancası *Mosaïk* iken belki eski alışkanlıklar baskın geldiğinden Fransız diline daha uygun olarak *Mosaïque* şeklinde yazılmıştı.[2]

Müzika-yı Hümayun Programı

I. Kısım

I. Hochzeitsmarsch	*Mendelssohn*
II. Die Iustigen Weler Von Winsdor	*Nicolaï*

[1] BOA. NGG. d. 904, s. 22.
[2] BOA. NGG. d. 904, s. 23.

III. Mosaïque *Beethoven*
IV. Wiener-Frauen *Strauss*

II. Kısım
V. Osmanischer-Marsch *Mader*
VI. Die Afrikanerin *Meyerbeer*
VII. Walzertraum *Strauss*
VIII. Alte Kameraden-Marsch *Teike*

Matbaa F. Loeffler Pera"

Bir başka nişan takdim merasimi için Yıldız Sarayı kapılarını yeniden açtı. Bavyera Kralının gönderdiği nişanı takdime memur edilen kişi ise General De Haag'dı. Ziyafetin tarihi ve Müzik programı Nezaret Gelen-Giden Defterinde farklı verilmiştir. Müzik programında 14 Şubat 1916 tarihi verilirken defterde rumi takvime göre verilen tarih 6 Şubat 1331, 19 Şubat'a tekabül etmektedir.[1]

Müzika-yı Hümayun Programı
I. Kısım
I. Hochzeitsmarsc *Schlesinger*
II. Ouvertüre Prometheus *Beethoven*
III. Mosaïque *Haydn*
IV. Frühlingslied *Mendelssohn*
V. Du und du Walzer *Strauss*

II. Kısım
VI. Marsch *Berger*
VII. Bölcsö-dal Csardas *Farkas Miska*
VIII. Glückswalzer *Franzvon Suppé*
IX. Moments musicales *Fr. Schubert*
X. Die Wacht am Rhein ...

Matbaa F. Loeffler Pera"

Hediye takdimi konulu ziyafetler içinde belki de en mühimi Alman İmparatoru tarafından Sultan Mehmed Reşad'a "*Feld Mareşallik alameti mahsusu olan asa*" gönderilmesi vesilesiyle gerçekleşti. Bahsi geçen asayı da Feld Mareşal Von Mackensen sunmakla görevlendirilmişti. Yıldız Sarayı'ndaki davet 24 Mart 1916'da (11 Mart 1331) aşağıdaki müzik programıyla gerçekleşti:[2]

Müzika-yı Hümayun Programı

[1] BOA. NGG. d. 904, s. 24.
[2] BOA. NGG. d. 904, s. 25.

I. Kısım

I. Marche aux Flambeaux	*Meyerbeer*
II. Ouverture de Rosamunde	*F. Schubert*
III. Mosaïque	*C. M. Weber*
IV. Valse Myrtenblüten	*J. Strauss*
V. Marche Türkischer Sturm	*V. Hamm*

II. Kısım

VI. Marche Nibelungen	*G. Sonniag*
VII. Fantaisie Lohengrin	*R. Wagner*
VIII. Die Wacht am Rhein	
IX. Vieillies marches	*Torgauer*
Prussiennes	*Hohenfriedberger*
X. Menuet	*Mozart*
XI. Valse Ballsirenen de l'Operette:	
"Die Lustie Witwe"	*F. Lehar*

Matbaa F. Loeffler Pera

Sultan Mehmed Reşad'a Badgran Dükası tarafından gönderilen Charles Frederick Nişanı'nı takdim etmekle görevlendirilen General Dürr onuruna 6 Mart 1916'da (23 Nisan 1332) Yıldız Sarayı'nda bir ziyafet verildi. Ziyafette çalınan müzikler ise yine Alman coğrafyası eksenliydi.[1]

Müzika-yı Hümayun Programı

I. Kısım

I. Marche Lohengrin	*R. Wagner*
II. Ouverture Ruy Bias	*Mendelssohn*
III. Mosaïque	*Mozart*
IV. Chœur Oriental	*Sebek*
V. Valsa an der schönen blauen Donau	*Strauss*
VI. Osmanischer Marsch	*Mader*

II. Kısım

VII. 2 Marches favorites	*Marsch des Herzogs von Braunschweig*
	Marsch der Finnlandischen Reiterei aus dem 30 jährigen Kriege
VIII. Fantaisie Les Huguenots	*Meyerbeer*
IX. Chant sans paroles	*Mendelssohn*

[1] BOA. NGG. d. 904: Sayfa 27.

X. Valse Heimatsgetühle	*Ziehrer*
XI. Berceuse-Csardas	*Miska*
XII. Marche Türkischer Sturm	*Hamm*

Matbaa F**.** Loeffler Pera"

21 Ekim 1916'da (8 Teşrinsani 1332) ise Dolmabahçe Sarayı'nın konuğu Prens Valdemar'dı. Prens yanında Alman İmparatoru'nun hediyesi olan İftihar Kılıcını (Seyf-i İftihari) taşıyordu.[1]

Müzika-yı Hümayun Programı

1. Kısım

I. Marche aux flambeaux	*Meyerbeer*
II. Ouverture Rienzi	*Wagner*
III. Mosaïque	*Beethoven*
IV. Valse "An der schönen biauen Donua"	*Strauss*
V. Wacht am Rhein	
2. Kısım	
VI. Armeemarsch	*Par Sa Majest Friedrich Wilh. III*
VII. "Lohengrin" Fantaisie	*Wagner*
VIII. Valse Myrtenblüten	*Strauss*
IX. Marche "Nibelungen"	*Sonntag*

Matbaa F. Loeffler Pera"

4. Sonuçlar

Osmanlı sarayları her dönemde siyasi, diplomatik mahiyette ziyafetlere sahne olmuştu. Bu ziyafetlerin örneklerine XX. yüzyılın başında da rastlamak mümkündü. Erken dönemlere kıyasla Osmanlı'nın son dönemindeki ziyafetlerde müzik programları da dikkat çekmekteydi. XIX. Yüzyılda devlet yaşamında gerçekleşen ıslahatlar ve batılılaşma eğilimi kendisini müzik alanında da göstermekteydi. Mehteran'ın yerini Müzika-yı Hümayun'un alması batı müziğini kamusal alana taşımıştı. Batı müziğinin kamusal alanda duyulduğu bir başka vesile de saray ziyafetleriydi. Bilhassa II. Meşrutiyet döneminde verilen ziyafetlerde batıya özgü melodiler sarayda dinlendi. Ziyafetlerdeki müzik programları ziyaretçi profiline gore farklılık göstermekteydi. Konuklar sadece Ayan veya Mebusan Meclisi üyelerinden oluştuğunda Türk müziği, yabancı elçiler ya da yabancı konuklarla Osmanlı bürokratları bir araya geldiğinde Türk müziği ve Batı müziği örnekleri bir arada sunuluyordu. Ziyafetlerde çalınan eserlerin dilleri de yine konuklara hatta I. Dünya Savaşı gibi dönemlerde ülkenin içinde bulunduğu ittifaklara göre belirlenirdi. 1914 sonrası ziyafetlerde tercih edilen müzik programlarında Alman bestecilerin ve Alman dilinde kompoze edilmiş eserlerin çokluğu bunu düşündürmektedir. Mozart'tan Beethoven'e klasik bir repertuar Geza Heke gibi devrin önde gelen virtüözleri tarafından icra edilmekteydi. Ziyafetlerdeki müzik programları medeniyet olarak Osmanlı ile Batı müziğini bağdaştıramayan zihinleri şaşırtacak veriler sunmaktadır. Bunlardan açıkça görülmektedir ki Osmanlı Devleti'nde kamusal alanda batı müziği Türk müziği gibi değer görmekte ve var olabilmektedir. Diğer taraftan bahsedildiği üzere içerği itibariyle kimi zaman diplomatik kimi zaman da siyasal olarak araçsallaştırıldığı açıktır.

[1] BOA. NGG. d. 904: Sayfa 28.

5. Kaynaklar

- AKSOY, Bülent, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul 1985, s. 1212-1236.
- BAYDAR, Evren Kutlay, "19. Yüzyıl Osmanli Padişahlarının Müzik Politikalarından Kesitler", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Nisan 2011, s. 92-111.
- BOA. HH. 10498.
- BOA. NGG. d. 904.
- BOA. NGG. d. 906.
- DEMİREL, Fatmagül, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyafetler Son Ziyaretler**, İstanbul 2007.
- KARACAGİL, Ö. Kürşad, "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 6, Sayı 12, Yaz 2013, s. s. 111-133.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Son Devir Osmanlı Resmi Ziyafetleri", **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 369-393.
- SAMANCI, Özge, "Dolmabahçe Sarayı'nda Üç Ziyafet", **Yemek Kültür**, Sayı 9, İstanbul 2007, s. 68-78.
- SAMANCI, Özge, "Fransız Uslubunda Osmanlı Ziyafetleri: 1914-1918 Yılları Arasında Düzenlenen On Dört Ziyafet Mönüsünün Gastronomik Dili Üzerine İnceleme", **Yemek ve Kültür**, Sayı 8, İstanbul 2007, s. 48- 62.
- YAZICI, Serkan, "II. Meşrutiyet Döneminde Padişah ve Mebusları Barıştıran Yıldız Ziyafeti (31Aralik1908)", **I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu**, Bilecik 2012, s. 409-424.

2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON STUDIES IN TURKOLOGY

ICOSTURK'2017

Rome, ITALY

August 11-13, 2017

2017.icosturk.org

UNIVERSITÀ degli STUDI di CATANIA

THE PURSUIT OF HISTORY
International Periodical for History and Social Research

Yunus Emre Enstitüsü

SOAS
University of London

UNIVERSITATEA DANUBIUS

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
KONYA - 1975

